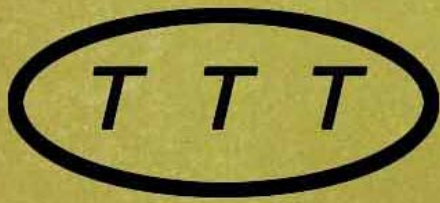

TARİKATLAR ANSİKLOPEDİSİ

Copyright © 1991

Milliyet

TARİKATLAR ANSİKLOPEDİSİ

Copyright © 1991

Hazırlayan: Ahmet GÜNER

 Milliyet'in okurlarına armağanıdır.

Milliyet

Tesisleri'nde basılmıştır

1991

ÖNSÖZ

TÜRK basınında çeyrek asırdır itibar kulvarının en önünde koşan **Milliyet** Gazetesi, titizlikle sürdürdüğü gazetecilik disiplinlerinin dışında, okuyucularına kültür hizmetleri sunmak, bunu bir gelenek haline getirmekle de tanınır. Son on yıldır **Milliyet**'in verdiği kitap ve ansiklopedileri toplayan ve sınıflandırarak düzenleyen herhangi bir okuyucumuz bugün zengin bir kütüphane sahibi olmakla gururlanabilir.

Elinizdeki ansiklopedi de diğerleri gibi bu kültür hizmetinin, okuyucuyu bilgilendirmek ve Türk kültürüne hizmet etmek geleceğinin ürünlerinden biridir.

★ ★ ★ ★ ★

Din, dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de, çeşitli çevrelere göre, bir hayat biçimi, Allah'la kul arasında kalan bir inanç ve iman olayı, meseleye laik ve uzak bakanlar için de, bir kültür kurumu bir sosyal müessesedir. Bir aydının, bu konudaki tavrı ne olursa olsun, olup biteni bilmek, bu kurum hakkında doğru bilgiler edinmek ve doğru hüküm vermek sorumluluğu vardır. Gerisinde 14 asır bırakmış ve gücünden hiçbir şey kaybetmemiş bir takım inançları ve kurumları yok farzetmek, ona inanan ve o istikamette yaşayıp düşünen, onun emrettiği biçimde sosyal, ekonomik, kültürel ve hatta siyasal tavır alanları suçlayıcı biçimde eleştirmek topluma bir şey kazandırmaz, tartışmaları da çıkmaz sokar.

Öyleyse din, dinin kültürel, sosyal ve politik uzantıları konusunda bilgilenmek zorundayız.

Ayrıca Türkiye'de, pek çok konu, temelindeki nedenlere objektif yaklaşılmadığı, bir takım sloganlarla akıl ve çağdışı sayılarak reddedildiği için sağlıklı biçimde açıklanamamakta, aydınlarımız, bazı sosyal ve politik olaylar karşısında, bu "yok farzetmek ve çağdışı saymak" alışkanlıkları yüzünden apışıp kalmaktadırlar.

Türkler, tarihin en dinamik, en çok yer değiştiren, kurdukları devletler şaşırtıcı sayfalara erişen, bulundukları çevreye ve şartlara adapte olma konusunda en yetenekli kavimlerinden biri, belki birincisidir. Karalar ve denizler olarak dünya coğrafyasında fütühat, bazen de sahiplik niyeti ve rahatlığı ile ayak basmadık yer bırakmamış, devletler kurmuş, çeşitli kültürlerle iç içe olmuş bu insanların, belli bir kalıpta yorumlanması, standardize edilmesi mümkün değildir.

Tabiat güçlerine, kitabi dinlerden önce de tek tanrıya inanç, semavi dinlerin hemen hepsi ile kaynaşma ve çeşitli dönemlerde bu dinleri resmi devlet dini kabul etme, sadece Türklere özgü şaşırtıcı bir davranıştır. Her çeşit coğrafyada ve kültürde yaşamış, çok kere de yönetmek şeklinde her kavimle iç içe olmuş Türk insanı, bu tarih ve kültür macerasının izlerini elbette taşımakta, büyük denemelerden sonra yerini yavaş yavaş kabul ederken, eskiyi de hemen terketmemektedir.

Böyle bir topluluğun siyasî, sosyal ve kültürel tavrı bir çırpıda, teorik ve kitabi gayretlerle izah edilemez. Edildiğinde de, çok yanıltıcı ve tarif dışı tavırlarla karşılaşılınca, **"bilimselliği"** zedeleyici hayal kırıklığı doğar.

Günümüz Türkiye'si de, toplumun ve tek tek kişilerin davranışı yönünden bu özelliğini sürdürmektedir. Toplumun manevî ilişkileri çözümlenmeden basit tariflerle ortaya çıkarılan tablo aldatıcı olmakta, özellikle Batı biçimi tarifler yetersiz kalmaktadır.

Örneğin, Türkiye'de iktidar iddiasıyla ortaya atılan bazı siyasiler ve partiler, niçin **"bir yerlerden icazet"** almadan yola çıkmamaktadır? Aydın çevrelerde ciddiye alınmayan, varlığı bile bilinmeyen bir düşünce veya aksiyon grubu, seçim sandığı önünde, itina ile büyütülen, şamata ile praraganda edilen **"geleceğinden emin"** kurumları ve kesimleri niçin geride bırakmaktadır?

Mezhep ve tarikatların günümüze ağırlığını koyan güçleri, **"Nurculuk"** veya **"Süleymancılık"** gibi isimlerle geçirtilen çizgi dışı yoğunluklar ve yurdun çeşitli bölgelerinde hâlâ insanların akın akın ziyaretlerine gittikleri **"efendi hazretleri"** konularındaki nasıllar, niçinler çözümlenemediği sürece çok şey cevapsız kalacaktır.

Tekkeler, zaviyeler kapatılmış, tarikat olaylarına **"resmen"** son verilmiştir, ancak bu **"resmen"** son veriş, 1980'ler sonrasındaki bazı dini grupların şaşırtıcı güçlerini önleyebilmiş midir? Bütün bunların nedenleri sosyolog ve fikir adamlarının, siyaset bilimcilerinin araştırma konusudur. Ne yazık ki ülkemizde **"tabu"** sayılan bu konular demokratik bir ortamda, hoşgörü ile tartışılmadığı, **"herkes eteğindeki taşı korkmadan ortaya dökmediği"** için siyasî, sosyal ve kültürel bazı direnmeler kimi aydınlarımızca hayret ve bazen de dehşetli izlenmekte, konuya yabancılık çekilmektedir.

Ünlü Fransız düşünürü **André Malraux**, **"Yirmi birinci asır spirüalist (maneviyatçı) bir asır olacaktır, yahut var olmayacaktır"** diyerek, insanlığın yeni bir din ve kutsallık çağının eşiğinde olduğunu ileri sürmüştü. Olaylar **Malraux**'yu haklı çıkarmaktadır. 19'uncu yüzyılın sonlarıyla 20'nci yüzyılın başlarında insanlık pozitivizme, akılcılığa fazla güvenmiş; dinlerin miadını doldurduğunu, gelecek asrın dininin **"ilimcilik"** olduğunu sanmıştı. Son elli yılın olayları bu vehimleri yıkmış; insanlık, barış ve selameti yine geleneksel manevi kurumlarda: dinde, maneviyatta aramaya yönelmiştir.

1945'te Hiroşima ve Nagasaki'den göğe yükselen dev mantar bulutları, 1986'da Çernobil'den duyulan patlamalar tüm insanlı-

ğa bir uyarı, bir alarm mahiyetindedir. Evet, önümüzdeki yüzyıl, ya bir maneviyat çağı olacaktır, yahut da hiç olmayacaktır.

Henüz 21'inci yüzyıla girmeden bile, bilhassa İslâm dünyasında, güçlü bir, tekrar dine ve maneviyata dönüş hareketi görülmektedir. Bu İslami rönesansın dalgaları Batı ülkelerinde bile hissedilmekte; dünyaca ünlü bir Roger Garaudy, bir Maurice Béjart, bir Cat Stevens ve on binlerce seçkin kişi, kamuoyunun şaşkın bakışları önünde, dünya görüşü ve inanç sistemi olarak İslami seçtiklerini ilan etmektedirler.

Evet bütün dünyada, bir dine, maneviyata, mistisizme yönelik hareketi vardır.

"Homo sapiens", yeryüzünde boy gösterdiği günden beri, şu sorular insanların zihinlerini meşgul etmiştir:

— **Ben kimim? Nereden geliyorum, nereye gidiyorum? Beni kim var etmiştir? Varlığımın sebep ve hikmeti nedir?**

Aklın tek başına çözemediği bu sırların cevaplarını, insanlar, dinde maneviyatta, mistisizmde aramıştır. İnsan oldukça din de olacaktır.

Batı uygarlığı niceliğe (kemmiyete), ölçülebilene, maddeye yöneliktir. Halbuki insanın asıl meseleleri nitelik (**keyfiyet**) sahasındadır. **Keyfiyet** boyutunu yitiren bugünkü uygarlık, keşifler ve icatlara rağmen kriz ve problemlerin de devleştiği bir çıkmaz yoldadır.

Bu yüzdendir ki, gelecek kuşaklar kurtuluş, barış ve mutluluğu, bundan bir asır önceliler gibi pozitif ilimlerde, madde medeniyetinde değil, belki de, din, maneviyat ve mistisizmde arayacaklardır.

Bu kitapta, klasik ansiklopedi düzenlemesi uygulandı, fakat bu düzenlemeye içerik olan konularda bu disipline uyulmadı. Çünkü istedik ki, okuyucularımızın hergün gazetelerde ve televizyonlarda okuyup gördükleri tartışmalı konularda kuru bir bilgi vermek yerine, meselenin tartışılan yönlerini de belirtelim, okuyucunun, sadece bilgi almasına değil, düşünmesine yardımcı olalım.

Bazı maddeler, örneğin, **Nakşibendiye Tarikatı, Alevilik, Şia, Humeyni Olayı, Mevlana Celâleddin, Mevleviye tarikatı...** gibi günümüzde sık sık duyulan, tartışılan, etkileri görülen konular diğerlerinden daha geniş hazırlandı ve değişik görüşleri içeren bir biçimde sunuldu.

Konuların ağırlığı ve derinliğinin, yapılan hataları, eksikleri ve hatta unutkanlıkları affettireceği umuduyla **Milliyet** okuyucularına saygılarımızı, sevgilerimizi sunuyoruz.

Ahmet Güner ELGİN

A

ABBASİLER

Abbassiler, tarihte muhtelif hanedanların adıdır.

Bunların tarih açısından en önemlisi Bağdat halifesidir. Peygamberin amcası el-Abbas b. Abdulmutalib b. Hâşim soyundan gelen hanedandır. Abbas'ın soyundan gelenler, ilk dört halife ve Emevîler döneminde, Araplar tarafından zaptedilen eyaletlerde çoğaldı ve güç kazandılar. Peygamberle olan akrabalıkları, bunlara her yerde büyük itibar sağlıyordu. Özellikle o dönemde bugünkünden çok daha geniş olan Horasan eyaletinde fazla taraftarları vardı. Emevîleri devirerek kendi ailelerini tahta çıkarmak düşüncesi Abbassilerde giderek gelişmişti. Bu hedeflerine erişmekte, özellikle devletin Doğu eyaletlerinde pek çok taraftarı olan ve hilafet üzerinde en çok kendilerinin hak sahibi oldukları iddiasında bulunan Halife Ali ahfadından destek gördüler. Abbassiler büyük bir ustalıkla, Emevîlere karşı İran halkı ve doğudaki Arap askerleri arasında, eylemli propaganda yapmak konusunda, Ali soyundan gelenlerin desteğini sağlamayı başardılar.

Emevî hanedanının tamamıyla ortadan kalkmasını sürekli çalışmalarıyla hazırlayan, Abbas'ın torununun çocuğu olan **Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbas**'dır. Muhammed b. Ali'nin 744 yılında ölümün-

den sonra oğlu İbrahim'in başa geçmesiyle, Abbassilerin gücü doruk noktasına ulaştı. Uzun süredir hazırlanan isyan, H. 129 yılı Ramazan ayında (Haziran 747) Horasan'da patlak verdi ve hızla yayıldı. Halifenin ordusu yenildi; Emevî ordusu sürekli başarısızlığa uğradığı için Abbassiler de kendilerini göstermeye ve amaçlarını açığa vurmaya başladılar.

Halife Mervan II. 748'de İbrahim'i hapse attırdı; kardeşleri Ebu Cafer ve Ebu'l-Abbas, onun yerine Abbassiler fırkasının başına geçtiler ve Kûfe'nin isyancılara tesliminin peşinden Ebu'l-Abbas 749'da kendini halife ilan etti. Mervan (Ocak 750'de) Zab suyu kenarında yenilgiye uğratıldı. Mısır'a kaçmak istedi; düşman, arkasından yetişti ve Mervan aynı yılda öldürüldü. El-Saffah "kan dökücü" lakabını alan Ebu'l-Abbas, Emevî hanedanını ortadan kaldırdı. Bununla beraber Abdurrahman b. Muaviye adında birinin kaçıp kurtularak İspanya'ya gitmesine engel olamadı. Abdurrahman b. Muaviye Kurtuba'da yeni bir Emevî devleti kurdu.

Abbas'ın kardeşi ve halefi Ebu Cafer el-Mansûr, Bağdat'ı hükümet merkezi yapınca hükümetin ağırlık merkezini daha doğuya götürdü. Yeni bir hanedanın iktidara geçmesi, ilim ve fennin gelişmesinde ve ülkenin ileri gitmesinde etkili oldu. Ne var

ki, çok geçmeden çöküntü belirtileri görüldü ve Abbasilerinki çapında büyük bir devletin bütünlük içinde varlığını sürdürmesinin imkânsızlığı anlaşıldı. Daha 788'de 'Ali soyundan **İdris b. Abdullah** Fas'ta bağımsız bir "Alevî devleti" kurmuştu. Kayra-
van'da da karışıklıklar baş gösterdi. Orada asayiş **İbrahim b. el-Ağleb** tarafından sağlandığından, yıllık vergi vermek koşuluyla eyaletin babadan oğula geçmesi suretiyle, emaretini Hârun er-Reşid 800'de ona vermek zorunda kaldı. Bir süre sonra Horasan da bağımsızlığını ilan etti ve oranın valisi **Tahir Zu'l-Yamineyn** 922'de halifeye itaati bıraktı. Daha sonra, 868'den beri Mısır Valisi olan **Ahmed b. Tûlûn** Bağdad'ın hâkimiyetine bakmadan Suriye'yi de kendi sultanı altına aldı. Fakat, Tulunîler hanedanı ancak 37 yıl varlığını sürdürebildi; Mısır ise, bir asır içinde Abbasi halifelerinin hâkimiyetinden tamamiyle kurtuldu. Artık Abbasilerin çöküş dönemi başlamıştı.

Halife el-Mutasım (833-842), çoğunluğu ücretli Türk askerlerinden oluşan bir ordu kurmaya karar verdi. Gittikçe güçlenen bu yabancı hassa askeri kendi içinde örgütlendi. Halife el-Muktedir 908'de bu askerin kumandanı Munis'e "Emiru'l-Ümera" (Emirlerin emiri) unvanını ve sınırsız yönetim yetkileri vermek zorunda kaldı. Fatımilerin faaliyet sahnesinde görünmeleriyle halifelerin dini nüfusları bile zayıfladı. Abbasiler, 945'te Büveyhler'in ve bir asır sonra da Selçukluların hâkimiyetleri altına girdiler.

Bu Türk sultanlarının hâkimiyetinden kurtulunca biraz olsun geçmişe dönebildiler ancak, ülkelerinin sınırı Bağdad ve civarına kadar gerilemişti. Nihayet Bağdad, Hulagu kumandasındaki Moğolların eline geçti (1258) ve

son halife **El-Mutasım** öldürüldü. Abbasilerden ancak bir kaçı kaçmayı başardılar. Mısır'daki Memlük sultanı Baybars, bu kaçanlardan birini, el-Mustansir namı ile Kahire'de halife ilan etti. Fakat, Kahire'deki halifelik sadece dini bir makamdan ibaretti. Bir zamanlar sahip bulundukları sınırsız yetkilerden sadece, sultanlara **menşur** vermek yetkisi kalmıştı. Ayrıca bu menşurlar da sadece, böyle bir onayı isteyen sultanlara verilirdi.

Osmanlı padişahı Birinci Selim 1517'de Memlükleri Mısır'ın zaptıyla ortadan kaldırdı ve son Abbasi halifesi el-Mütevekkil III.'i İstanbul'a götürdü. Halife, İstanbul'da ruhani ve cismani hukuk ve yetkisini Osmanlı padişahına devrettikten sonra Mısır'a dönmek izni aldı: al-Mutavakkil 1538'de Mısır'da öldü.

ABDAL

Arapça "**Bedel**" kelimesinin çoğul hali olan Abdal'ın tasavvufta ve günlük dilde ayrı anlamları vardır. Tasavvuf terminolojisinde, dünyaya, dünya nimetlerine önem vermeyen, bunları geçici sayan, fanileri, gafil insanları Allah yolunda uyarmak için kendilerini görevlendirilmiş sayan kimseler anlamında kullanılır. Daha sonraları, "**mecnun, meczup, divane, deli**" anlamlarında kullanılan bu kelime 12 ve 14'ncü asırlarda Anadolu'da, "**veli, sofı, derviş**" anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde, İslamiyet'in ve Türk hâkimiyetinin yayılması için gönüllü olarak çalışan, köy, köy, kent kent dolaşan dervişlere "**Abdalân-ı Rum**" denirdi.

Bu kimseler, dünya görüşleri, yaşama biçimleri ve savaşlarda yaptıkları kahramanlıklarla da halkın sevgi ve saygısını kazanmışlardı.

ABDULLAH BİN MEYMON

Babası Meymun el-Kaddah (Göz Doktoru), Meymuniye'nin kurucusu idi. Meymun 8'nci asrın ikinci yarısında yaşamıştır. Din tarihçilerine göre Karmatî-İsmailî inancının kurucusu ve Fatimî hanedanının atasıdır. En aşırı Şii inancının kurucusu ve yayıcısı olan Meymun aynı zamanda İslamiyet'teki Batıni akımlarının doğmasında da çok etkin olmuştur. Kendisi hakkındaki bilgiler daha çok Şii kaynaklardan sağlanmaktadır. Sünni müellifler Meymun'un hilekâr biri olduğunu, İslam düzenini yıkmak için çalıştığını, kendisini peygamber ilan ettiğini ileri sürerler.

ABDULLAH İBN-İ SEBE,

bk. Sebei

ABDULLAH İLÂHÎ

Nakşibendî tarikatının büyüklendindir. Bir ismi de Molla İlâhî-i Simâvî'dir. Simav'da doğduğu sanılıyor. Doğum tarihi belli değildir. İlk tahsilini İstanbul'da Zeyrek Medresesi'nde yaptı. Gençliğinde Kirman, Buhara, Horasan ve Semerkant'a gitmiş, dönemin tüm din bilginleri ve ilim adamları ile görüşmüştür. Horasan'da Mevlânâ Ali Tûsî'den zâhir ilimlerini öğrenmiş, onunla uzun yolculuklar yapmıştır. Buhara'da Bahaddin Nakşibendî'nin türbesi civarına yerleşti, bir yıl inziva hayatı yaşadı. Bu sırada bir cezbe anında tüm kitaplarını yaktı. Semerkant'a döndü. Daha sonra Nakşi büyüklerinden Ubeydullah Ahrar'ın isteği üzerine Simav'a yerleşti. Buradaki çalışmaları ile Nakşibendiliği tüm Anadolu'ya yaydı. Bir ara İstanbul'a geldi ve sonra da Gazi Evrenesoğlu Ahmed Bey'in ricası üzerine Vardar Yenice'sine gitti ve oraya yerleşti.

Abdullah İlâhî, kişiliğinin manevi yönleri, çevresine olan derin etkisi ile de çağına damgasını vurmuştu. 1491 yılında Yenice'de öldü. Kabri oradadır.

ABDÜLHAKİM ARVASI

Seyyid Abdülhakim Arvasi, Türkiye'de, son yarım asrın dini hareketleri ve tartışmalarında ismi sık sık geçen, pekçok sanat, edebiyat ve fikir adamına etkili olmuş bir din ve tasavvuf büyüğüdür. Van'ın güneyinde Arvas köyündendir. Atalarının Bağdat'tan Van'a göç ettiği, yüzyıllardır Arvas köyünde oturdukları ve köydeki Kadiri dergâhında babadan oğula çevreye telkin ve tesirde bulundukları belirtilmektedir. Abdülhakim Efendi'nin babası Mustafa Efendi de bir Nakşi şeyhidir. Abdülhakim Arvasi 1865 yılında doğmuştur. Kendisine intisap edenlerin belirttiğine göre, doğduğu gece evlerine Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylani'nin 12. göbekten torunu Seyyid Abdülhakim Efendi konuk olduğu için babası oğluna onun ismini vermiştir.

Abdülhakim Arvasi genç yaşlarında, çağın sosyal ve fen bilimlerini öğrenmek, dini konularda kendini yetiştirmek gayesiyle Irak ve Suriye'de dolaşmış, daha sonra köyüne dönmüştür. Abdülhakim Arvasi, köyünde yaptırdığı medresede çevrenin gençlerine din bilgileri öğretir, "İran'dan gelecek her çeşit siyasi ve dini akımlara karşı Müslüman halkı uyarır." 20 yıl kadar süren bu çalışmalardan sonra Ermeni ve Rus işgali üzerine Arvasi ailesi köylerini terkederek Batı'ya gelir.

Abdülhakim Arvasi, İstanbul'a gelip ailesinden sağ kalanlarla birlikte Eyüpsultan civarında kendilerine hükümetçe ayrılan Yazılı Medrese'ye yerleşir. Arvasi bu yıllarda, yine

Eyüp'te bulunan Kaşgari Dergâhı'nda tarikat şeyhliği görevini sürdürürken, vaizlik, imamlık yapar, talebe yetiştirmeye devam eder.

Medreselerin, daha sonra da tekelerin kapatılması üzerine Abdülhakim Arvasi ev haline dönüştürdüğü Kaşgari Dergâhı'nda talebeleri ve ziyaretçileri ile sohbet ederek günlerini geçirmeye ve eserlerini yazmaya başlar. Bu arada (1930) Arvasi, Mene-men Olayı nedeniyle tutuklanır, çok ağır suçlamalarla yargılanır. Mahkeme daha sonra onu olayla ilgili görmeyerek beraat ettirince tekrar Eyüp'e gelir. Beyazıt ve Ağa camilerinde vaazlar verir. Bir süre sonra da **"İstanbul'da kalması sakıncalı bulunarak"** Ankara'ya sürülür.

Abdülhakim Arvasi, Ankara'ya yakın Bağlum köyünde vefat eder ve oraya gömülür.

Bazı görüşler:

Abdülhakim Arvasi, **"Süfi, mu-tasavvıf, fakir ve benzeri tabirler ve aralarındaki farklar"** konusundaki konuşmalarını, **"Tasavvuf Babçeleri"** isimli kitabında toplamıştır. Çok tartışılan ve çeşitli görüşlere neden olan bu konularda, son yıllarda Türkiye'de dini çevrelerde etkili olmuş bir tasavvuf büyüğünün görüşlerini öğrenmek yararlı olacaktır.

Abdülhakim Arvasi diyor ki:

"Avarif" adlı kitabın, onuncu faslında, tasavvuf adamlarının dereceleri üç mertebe halinde gösterilir. Birinci mertebe, **"tabaka-ı ulya-yüksek tabaka"**dır ki, kâmiller ve ermişler tabakasıdır. İkinci mertebe **"tabaka-ı vusta-orta tabaka"**dır ki, kemal yoluna girmiş olanlardır. Üçüncü mertebe de **"tabaka-i süfla-aşağı tabaka"**dır ki, eksik makamlarda kalmış olanlardır.

Kâmiller ve ermişler, yani marifet

yolunda gayeye varmış olanlar, **"sabıkun-ileri geçmiş olan"**lardır.

"Sabıkun-ileri geçenler", âsıl itibariyle sahâbiler, tabîler ve onların da tabîleri; varis olmak itibariyle de müçtehitler, müfessirler, muhaddisler ve tasavvuf ehlinin büyükleridir. Bu derecede olanlar, kâinatın efendisi Allah resulü'ne ittibaları, yani her hallerinde O'na uymaları vasıtasıyla, zahirde ve batında vusul mertebesine ve üstün ahlak bütünlüğüne yükseldikten sonra, o mertebeden geri dönmeye, aşağı inmeye ve böylece, insanları hakikat yoluna davet etmeye mezun ve memur olmuş üstün kimselerdir. Onlar, kemale varmış, mükemmel zatlardır. Fazilet ve inayet Rabbi, onları seçmiş ve murat kılmıştır. Onlar, birlik cemiyetinin tükenmez kaynağında ve gerçek tevhidin engin deryasında boğulmuş, kendilerinden geçmişken; fena sahasından beka meydanına yükseltilmişlerdir. Bu üstün topluluk, bütün insanları, iki cihan sadetine erdirmek için ilmen ve zevken, yüksek derecelere terakki sırlarını ve düşük, kötü ahlakı da güzel ahlaka dönüştürme yollarını gösterir ve topyekûn insanlara rehberlik ederler.

Salıklar, kemal derecesine varduktan sonra, ahlakı tamamlamakla emrolunmamışlardır. Yani henüz şuhud denizinde gömülü ve beka sahiline eriştilmemişlerdir. Onlar, şeref kubbesinin sakinleri ve hayret denizinin yüzücüleri zümresinin yolunda olanlardır. Onlara **"evliya-yı müstehlikin-benliklerini eritip tüketen, harcanmış veliler"** denmiştir.

Bu makamda olanlar da iki kısımdır: Birincisi, en yüksek gayeye talip ve Allah aşkına tutkun olanlardır. Bunlar, ahireti isteyen ve dünyayı terkedenlerdir. Dünyadan maksat, şeri-atin yasakladığı kötülüklerdir. Diğ-

ri de cennet talipleri ve ahiret isteklileridir. Bunlara, “**suleha-yı ümmet-ümmetia iyileri**” de denir.

Bu yatkın geveye, yani Hakka talip olanlar da iki kısımdır. Birincisi, tasavvuf ehlidir ki, bunlar nefsin bazı düşük sıfatlarından kurtulmuş ve büyük sûfilerin üstün hallerinden bazıyla vasıflanmış olanlardır. Onlar, bu hallerin son haddine yükselmeye ve onlara vakıf olmaya cehd göstermekle beraber, nefsi sıfatlarının kuyruğundan kopamamış ve bu yüzden de Allah’a yakınlık kazanan büyük Sûfilerin gayesine erişmekten geri kalmışlardır.

Hakka talip olanların diğer kısmına gelince, onlar da “**Melamiye-i Hakk**”dırlar ki, ihlasa riayette ve doğruluklarını muhafazada olanca gayretlerini sarfederler, titizlikle ibadetlerini gizlerler ve salih ameller cümlesinden tek bir sünnet ve müste-habın dahi terkine rıza göstermezler. Bütün faziletler ve nafilere yapışmayı bile kendi yollarının gereklerinden sayarlar. Onların meşrebi, daima ihlas üzere olmaktır. Onlar lezzetlerini kendi amelleri ve hallerinin Hakkın nazarında tek başına olmasında bulurlar. Asilerin, isyankârlıklarını göstermekten kaçınmaları gibi, onlar da taat ve ibadetlerini izhar etmek, göstermekten öylece kaçınırlar ki, asla ihlas ölçüsüne en küçük bir gölge düşmüş olmasın...

Bazıları, “**Melami**”yi şöyle tarif etmişlerdir: “**Melami, o kimsedir ki, hiçbir hayrı göstermez; hiçbir şerri de gizlemez...**”

Melamiler, vücutları aziz, halleri şerefli iseler de tevhid müşahedesinden ve yalnızlık kaynağını keşften mahçup kalmışlar, perdelenmişlerdir. Zira, onların bakışları, halktan amelleri gizlemek ve hallerini örtmek su-

retiyle halkın varlığına ve kendi nefesine ehemmiyet vermeyi gösterir bir görüştür ki, bu da tevhidin manasına mani, ona aykırıdır. Çünkü, yabancılar dünyasındandır. Salıklar, kendi hallerine bakışları baki kaldıkça, Hak ile muamelede ve mutlak cemali mütalaada yabancı şeyleri tamamiyle nazarlarından çıkartamazlar.

Melamilerle Sûfiler arasındaki fark, odur ki, ilahi inayet cezbese, Sûfileri büsbütün o hallerden koparıp ayırmış, halk ve benlik perdelerini, onların müşahede nazarından kaldırmıştır. Dolayısıyla onlar, taat ve ibadetlerinde, kendilerini de, halkın varlığını da ortada görmezler. Onlar, insanların görmelerine ehemmiyet vermediklerinden, hallerini örtmek ve ibadetlerini gizlemek gibi bir düşünceyle meşgul olmazlar. Eğer, vaktin maslahatını, yani zamandan yararlanmayı ibadeti göstermekte görürlerse, onu izhar eder, gösterirler; eğer gizlemekte görürlerse onu gizler, göstermezler. Onun için, Melamiler “**muhlis-ihlas kazanmaya çalışan**” Sûfiler de “**muhles-ihlasta devamlı olan**” topluluklardır. O ahiret yurdu-nu ananların, tam ihlasta olduklarını bildiren ilahi ifade, işte bu Sûfilerin hal vasıflarıdır.

Ahiret isteklileri, dört zümredir: **Zahitler, abitler, fakirler ve hizmetçiler...**

Zahitler, iman ve yakin nuru ile ilahi emirler ve ilahi cemali müşahede ederler ve şeriâtın yasakladıklarını da pek çirkin bulurlar. Onlar, yalancı ve fani zevklere iltifat etmez, onların sahte, ilâştirme süslerinden yüz çevirir ve hakikat baki olan ilahi cemale râğbet ederler.

Bu zümrenin Sûfilerden farkı odur ki, zahid kendi, nefsinin hazzıyla Allah’tan mahçup ve gafil kalır. Na-

sıl kalmamın ki, cennet, nefsin haz makamıdır. **“Orada nefislerin arzuladıkları şeyler vardır”** mealindeki ilahi ifade, buna en büyük işarettir.

Sûfiler ise, ezeli cemalin müşahadesi ve ebedî zatın muhabbetiyle iki cihandan da kopuk ve gafildirler. Öyle ki, onlar, ilahi yasaklardan yüz çevirdikleri gibi, ahiretten de sarfınazar etmişlerdir.

“Dünya, ahiret ehline haram, ahiret ve dünya ehline... Allah ehline ise her ikisi de haram!” Hikmeti, işte bu manaya işarettir. Sûfinin zühd makamındaki derecesi, zahidin derecesinden daha yüksektir.

Fakirler: Hakikatiyle zenginliğin, **“Mutlak Malik”** olan Allah’a ait olduğunu zevken ve vicdanen bilenler... Onlar, her ne kadar, mecazi manada zengin olurlarsa olsunlar, keşf nazarlarında, gerek kendilerini ve gerek kainatı, meydana getirmekte, devamlı kılmakta, güç vermekte, yerince yerleştirmekte; hasılı, her hal ve şanda, her an ve zamanda, her mevki ve mekânda Allah’a tam bir ihtiyaçla muhtaç gördüklerinden, cidden ve vicdanen fakirliği, bütün dış dünya ve dış varlıklara; zenginliği de yalnız mutlak kemal ve mülk sahibi Allah’a isnat ve tahsis ederler.

“Şüphesiz zengin olan Allah’tır, sizler fakirlersiniz...” İlahi ifadesi, buna işaret...

Marifet yolunda, **“fakir”** olarak tanınan zat, kendi varlığını masivadan, yani, dış dünya varlığından bildiği için, ona fakir denmesi, kendi nefsinden kinayedir. Fakir denilince, bazı insanlar, büyük velilerin, üstün sahabilerin hal ve mal fakirliğini anlıyorlarsa, bu anladıkları, o büyük peygamberlerle, o üstün sahabiler, hatta o sahabilerin önderleri ve reisleri olan Ebubekir Sıddık, Osman Zinnûreyn, Abdurrahman b. Avf ve

benzerlerinin mal sahibi ve zengin olmamaları lazım gelirdi. Yine din âlimlerinin rehberi bulunan **Ebu Hanife** ve tasavvuf ehlinin reisleri olan **Cüneyd, Gavs-i A’zam, Ubeydullah Ahrâr** gibi büyüklerin de zengin olmamaları gerekirdi.

Görülüyor ki, bunlara, halk arasında bilindiği manada fakir denmez. Onlar, ilahi zattan başka, kendilerini hiçbir şeye malik bilmeyip, daima Allah’a muhtaç olduklarını zevken ve vicdanen bildiklerinden, tabii olarak, kendilerine bu manada **“fakir”** denir. Keşf nazarında, varlık yokluk birdir.

Zira, varlıkta bile varlığından faydalanabilmek için, salık yine Hakka muhtaçtır. Dolayısıyla kalblerine, Allah ile olmak, bütün dış dünya alâkalarını kesmek ve gönül huzuru içinde yaşamak gayesi hâkim olur.

“Fakir”in, Melami ve Sûfiden farkı, odur ki, fakir cennet talibidir ve nefsin hazzını ister. Melami ve Sûfi ise, Hak talibidirler ve Hakka yakınlığı isterler. Fakirin, Sûfilik makamundan, bir ileri vasfı vardır ki, o da bütün haller, ameller ve makamları kendisinden ayrı görmesi, onları sahip lenmemesidir. Yani hiçbir amel, hal ve makamı kendisinde görmez ve kendisine mahsus bilmez, o kadar ki, kendisini de görmez... Onun keşf ve nazarında ne vücudu, ne zatı, ne sıfatı vardır. O, kendisini mahv ve fenada fani bulur. Yine o, hakiki varlığa nisbetle, mecazi varlıkları yok sayar.

Böylesi fakir, o fakirdir ki, peygamberler ve veliler dilinde övülmüş, medhedilmiştir.

Allah, bazı dostlarını, izzet ve şeref kubbesinin altında, yabancı gözlerden gizlemek isterse, onların zahirini, mal zenginliği ve ihtiyaçlıkla örter ki, böylece, dış dünyanın insanları, onları, dış dünyaya arzulu ve Hak-

kı bilmez şekilde görürler. Onların batını cemali, yani iç güzellikleri, gönül devletleri; gaflet ehli sır yoksunu namahremilerin gözünden işte bu suretle örtülmüş ve gizlenmiş olur.

Fakirliğin ve zühdün hakikati olan bu keyfiyet, Sufilerin hususi vasfı ve hallerinin gereğidir.

Tasavvuf ehlinde bazı mürşitlerin fakir görünmeyi istemelerinden murat, kendilerini kesretten, çokluktan muhafaza içindir. Bu manada onların istek ve iradeleri, Allah'ın iradesine dayalıdır. Onlar, şeriatta kötülenmiş olmayan her yola girerler. Bazıları, bütün ömürlerini, o büyük mürşitlerin, ziraat ve ticaret işlerine, onların hizmetlerine tahsis ederler. Bu hizmet, onların iç dünyalarını aydınlatır. Bu hizmetten onlar, kalp safasının ve batını terakkinin, nafilelerle uğraştıkları makamın üstünde olduğunu müşahade ederler. Bu yoldaki hizmetçilerin, her şeyde bütün nazarları Hak'tadır ve onlar, halkı, sadece bir vasıta ve Hakka yol veren bir bağ, bir rabıta bilirler. Bu makamın büyüklüğündendir ki, bu makamda mürşit ve hizmetçisi, birbirine müsavî bulunurlar. Ancak, bu makamda hizmetçinin amelinin, iyiler ve salihlerin ameli, mürşidin debatınının, ilahi yakınlığa erenlerin batını olduğuna vukuf hasıl olmaz. Hizmetçinin gözü sevapta, mürşidin muradı ise, sırf ilahi yakınlıktadır.

Abidlere gelince; onlar, daimi kulluk vazifelerine ve ayrıca pek çok çeşit nafil ve ecirli amellere sarılan, onlara devam edenlerdir. Onların en büyük maksatları, ahiret sevabına nail olmaktır. Dünyaya rağbet içinde bile, sureta ibadet mümkündür. Bir kimse pekçok işle meşgul olduğu halde ibadet edebilir.

Abdülhakim Arvasi'nin en tanınmış bağlılarından biri de Necip Fazıl

Kısakürek'di. Ünlü şair, 1940'larda intisap ettiği Arvasi'nin ırşat ve nasihatları çerçevesinde hayatını, fikirlerini ve sanatını yönlendirmeye çalışmış, ölümüne kadar Arvasi'ye bağlı kalmıştı. O, mürşidi Abdülhakim Arvasi'yi şöyle tarif etmişti:

"...Abdülhakim Efendi Hazretleri, basitlerin basiti gibi duran bir ifade içinde, bütün arz küresini hasır koltuğunun yuvarlak yastığı kadar küçültüp üzerine oturmuş, etekleriyle sımsıkı peçelemiş ve bunu belli etmemeyi en büyük marifet ve keramet bilmiş bir tavır sahibiydi. O etekleriyle gizlediği muazzam bir mabedin üzerinde oturuyordu. Beni anlatamayan kelimelerin aczini Allah'a havale ederim..."

ABDÜLKADİR GEYLÂNÎ

Kadiriye Tarikatı'nın kurucusudur. (Geylan 1077/Bağdat 1166). Muhtittin Ebu Muhammed bin Ebu-Salih Cengidost da denir. Hazar Denizi'nin güneyindeki Geylan'da doğdu. Burası Ceylan, Cilan, Gilan diye de anılır. İlk tahsilini Geylan'da yaptı, tarımla uğraştı. Daha sonra Bağdat'a giderek Hanbelî fıkhi ve hadis ile ilgili olarak eğitim gördü. Çağının önemli bilginlerinden Ebu Zekeriya Tebrizî, Ebu-bekir Muzaffer ve Ebu Said'den dil, edebiyat, hadis ve fıkıh dersleri aldı. Sonradan çalışmalarını tümüyle tasavvufa yöneltti. Elli yaşında vaizliğe başladı ve kısa zamanda İslam dünyasında ünlendi. Fetva, tesfir, fıkıh ve hadis alanlarında da dönemin en sayılan din adamı oldu. Vaizleriyle Gayrimüslimleri de etkiledi. Pek çok Musevi ve Hristiyan, Geylânî'nin vaizleri ile İslamiyete girdi. Kendisine Gavs-ı Azam (En büyük yardımcı) ve Bazullah (Allah'ın Doğanı) gibi isimler verildi. Bağdat'ta devlet ileri gelenleri kendisi için bina-

lar kurdular, her türlü imkânı sağladılar. Kurduğu tarikat kısa zamanda yayıldı. Kadiriyye Tarikatı, Bağdat'ın Osmanlı Türkleri tarafından 1535'te fethinden sonra daha da yayıldı, güçlendi. Kanuni Sultan Süleyman, Safeviler tarafından yıktırılan türbesini yeniden yaptırdı.

Eserleri arasında **El-Gunye**, **El-Fethu'r-Rabbani**, **El-Fütühü'l-Gayb** en tanınmışlarıdır.

Abdülkadir Geylânî, tasavvufu, (Cömertlik, rıza, sabır, gurbet, seyahat, hakkına razı olmak ve mütevazı şekilde giyinmek, yemek, yaşamak) şeklinde özetlemiştir.

ABDÜLMECİD SİVASÎ

Halveti tarikatının büyüklerindendir. (Zile 1563-İstanbul 1639).

Şemseddin-i Sivasî'nin müridi ve halifesi, bir rivayete göre de yeğenidir. Onun, Padişah 3'üncü Mehmed'e ricası üzerine İstanbul'a çağrıldı. Aya-sofya Camii vaizliğinde bulundu. Ölümüne kadar da Sultan Ahmed Camii'nin cuma vaizliğini yaptı. Çağının tüm sosyal ve politik olaylarını izler, gerektiğinde devrin büyüklerine, hatta padişaha uyarılarını yazardı. Darüssaade ağası Mehmet Ağa'nın yaptırdığı Halveti Tekkesi'nin şeyhi olarak da uzun süre İstanbul'un tasavvuf çevrelerinde etkili oldu. Günümüze kadar gelen şöhretini biraz da 4'üncü Murad döneminde Kadızade Mehmet Efendi ile arasında geçen tartışmalara borçludur. Din tarihimizin en önemli tekke-medrese kavgalarından biri bu iki din bilgini arasında geçmiştir. Eyüp Nişancası'ndaki türbesinde gömülüdür. Basılı eserlerinden en önemlileri Şerh-i Mesnevi, Fatiha Tefsiri ve Divan-ı İlâhiyat'tır.

Şiirlerinde Şeyhi mahlasını kullanan Abdülmecid Sivasî'nin ilahileri de çok sevilmiş, bestelenip okunmuştur.

ÂDEM (A.S.)

İlk insan, ilk peygamber. İnsanlığın babası. Kur'an'da, Âdem'i Allah'ın toprak ve çamurdan yarattığı belirtilir. Tüm melekler Âdem'e secde etmişler, sadece şeytan bu emre uymamıştır. Kur'an'ın Araf Sûresi'nde ilk dişi Havva'nın Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratıldığı belirtilir. Bir ağaç dışında, cennetteki tüm meyveleri yiyebilecekleri onlara bildirildi. Fakat her ikisi de, şeytana uyarak yasak meyveyi yediler ve cennetten çıkarıldılar.

Peygamberlik Hazret-i Âdem'le başlar, Hazreti H.Muhammed'le biter. Âdem, ilk aldatılan insan olduğu için Safiyullah (Allahın temiz kulu), tüm insanlığın babası olduğu (Ebülbeşer) diye anılır.

AHÎ EVRAN

Anadolu Ahi örgütünün kurucusudur. (D. 1169, Hoy, İran Ö. 1 Nisan 1261, Kırşehir). Asıl adı Şeyh Nasreddin Ebu'lhakayık Mahmud b. Ahmed El-Hoyîdira. Çocukluğu ve gençliği Azerbaycan'da geçti ve daha sonra Horasan'a giderek Fahreddin Razi'den öğrenim gördü. Tasavvuf konusunda da Ahmed Yesevî'nin öğrencilerinden faydalandı. Bu yoldan da, Orta Asya Türk ülkelerini İslam'ın ışığıyla aydınlatan Yesevî'ye daima saygı beslemekten geri kalmadı. Haccı gidişi mânevî hayatında değişikliğe yol açacaktı. Daha sonra da Evhaddin Kirmânî ile tanışıp ona intisab etti.

1205 yılında Anadolu'ya geldi ve Kayseri'ye yerleşerek debbağlık (deri tabaklama) sanatını sürdürmeye koyuldu. Bu sıralarda Şeyhi Evhaddin'le yakınlığı daha da artmıştı. Şeyhin (Bâcıyan-ı Rum-Anadolu Bacıları) örgütünün kurucusu olan kızı Fat-

ma Bacı ile hayatını birleştirdi. Şeyhi ve hocası Evhadeddin ile Anadolu'yu dolaştı ve bu geziyle birlikte Ahi örgütü de kurulmuş oldu. Konya'ya I. Alâeddin Keykubad döneminde geldi (1220-37). 1237'de II. Gıyaseddin Keyhusrev'in tahta çıkarılmasında ahîlerin ve dolayısıyla kendisinin gayretleri olduğu suçlamasıyla tutuklandı ve Kırşehir'de bir süre bu durumda kaldı. Serbest bırakılınca Denizli'ye geçerek orada bahçıvanlık hayatını sürdürdü. Ortalık biraz yatışır gibi olunca, Mürîdi Ahî Sinan'ı Denizli'de vekil atayıp yeni olayların kendisini beklediği Konya'ya döndü. Önce Ziyaeddin Hankâhî ile Hankâhî Lala'nın şeyhi oldu. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayı ahîlerin üzerine yıkılıp kendisi tertipleyci durumunda gösterilince, Seyyid Şerefeddin ile Ahî Ahmed'i yerine vekil bırakıp Kırşehir'e gitti.

Bir süre sonra Kılıç Arslan IV. yönetimi ele geçirdi (1257-1266) ve Moğol etkisiyle bir takım atamalara girişti. Bu atamalara Türkmenlerle Ahîler karşı çıkıp direnişe geçtiler. Direnmenin en şiddetlisi Kırşehir'de görüldü. Moğollar ve onların adamı olan Kılıç Arslan IV'ün kuvvetleri büyük ölçüde bir katliam hareketine giriştiler ve bu katliam sırasında Ahî Evran, Mevlânâ'nın mürîdi ve yakın dostu olan Moğol asıllı Kırşehir emiri Nurreddin Caca Bey tarafından öldürüldü.

Ahî Evran, bu hareketli hayatı içinde 20'den fazla eser vermiştir. Bunların içinde en çok bilineni İkinci İzzeddin Keykâvus'a sunduğu *Letâif-i Hikmet*'tir. Yine en çok bilinen eserleri arasında *Tabsıratü'l Mübtedi* ve *Tezkiretü'l-Mümtehi*, kısaca *Tabsıra* diye anılanı da yer almaktadır. *Metaliu'l-İman*, *Yezdan-Şinaht*, *Mürşidü'l-Kifâye*, *Risale-i*

Arş, *Cihadnâme*, *Medh-i Fakru Zemm-i dünya* ve yakın dostu Sadreddin Konevî'ye yazdığı mektupların bir araya getirildiği "*Mükâtebât beyne Sabreddin Konevî*" ve hayatının son yıllarında tamamladığı tahmin edilen, sultanların tefessühünü anlatan eseriyle, tasavvuf üzerine düşünceleri, dünya ve toplum görüşü tam bir açıklığa kavuşmaktadır. Esnaf ve zanaatçılar pîri olarak 1965'den beri adına Kırşehir'de Ahîlik ve Esnaf Bayramı düzenlenmekte ve büyük alaka görmektedir.

AHÎLİK

Adını Arapça, "*kardeşim*" anlamına gelen "*ahî*" veya "*cömert*" anlamına gelen Türkçe "*akı*" sözcüğünden alan, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaygınlık kazanan esnaf örgütü. Kökü Orta Asya'ya kadar uzanan ahîliğin tasavvufdaki "*fütüvvet*"le ahlâk ve dünya görüşü bakımından yakınlığı bulunduğu muhakkaktır. Ahîliğin Anadolu'daki temeli, Moğol istilâsından kaçarak Anadolu'ya gelen Horasanlı esnaf ve zanaatçılar arasında bulunan "*Baba İlyas* tarafından atılmıştır. Ahîliği 13. yüzyılda ilk kez bir kurum halinde gerçekleştiren Ahî Evren'dir. Ahî Evren, bu kurumun etkinliği yoluyla Anadolu'ya gelen esnaf ve sanatkarları bir araya getirmiştir.

Ahî Evren, kurumun sürekliliğini sağlamak amacıyla ahîliği tekke ve zaviyelere bağlamışsa da, buralarda yaşayanlara alın teriyle geçinmek ilkesini getirmiş ve bunun öğretimine öncelik tanımıştır. Bu tasavvufî örgütlenmeyi gözönünde tutan bazı yazarlar, ahîliği, Abbâsî halifesi Nâsır döneminde (1180-1225) kurulan fütüvvet örgütünün Anadolu'daki uzantısı olarak görmüşlerse de, ahîliğin il-

ke, kural, tören ve örgütlerini toplayan kitaplara da fütüvvetnâme denilmekle beraber, iki örgüt arasında tarihî ve organik bir ilişki bulunduğu kanıtlanamamıştır. Köylere kadar yayılmış olan bu örgütün temel ilkesi yardımlaşma ve toplum düzenini korumadır. Bir meslekte çalışmak isteyenlerin, o mesleğin ahî zaviyesine bağlanması zorunluydu. Bir meslekte çalışmak isteyen önce çırak olur, daha sonra kalfa ve usta düzeyine yükselerek sanatında ilerlerdi. Çırak, meslekte ilerlemiş bir ustayı “ata ahî”, kalfalardan ikisini de “yol kardeşi” seçer, bu suretle zaviyeden üç kişinin gözetiminde çalışmasını yürütürdü. Ahî zaviyelerinde müderrisler ve kadılar tarafından programa bağlı, düzenli dersler verilirdi. Okuma yazma bilmeyen kalmadığı gibi, hat, tezhib, müzik gibi güzel sanatlar dallarına da öğretim olarak önem tanınırdı. Kalfalar, ayrıca kılıç kullanma, ata binme, ok atma gibi askerlikle ilgili hususlarda da beceri kazanırlardı. Ahîlerin özel giyim biçimleri vardı. Üstlerine hırka, başlarına üstüne sarık sarılı beyaz külâh, mest biçimi ayakkabı giyerlerdi. Bütün merkezlerdeki ahî babalarının atamaları ve azilleri Kırşehir’deki şeyhülmeşâyih (şeyhlerin başı) tarafından onaylanırdı. Bu şeyhülmeşâyih, ahî örgütünün başkanıydı. Her yıl Anadolu’dan ayrı olarak, Rumeli’nin en uzak çalışma yerlerine kadar da giden nakipler ve halifeler yerel ahî örgütlerinin durumlarını denetler, yeni taliplere, kalfa ve ustalara peştemal kuşattır, yeni dükkân ve tezgâh sahibi olmak isteyenlere uygun gördükleri takdirde ruhsat verirlerdi.

Kazançta belirli topluluklar biçiminde ortaklık, alım satım işlerinde birlikte hareket, özellikle kalitede standartlaşma ahîlikte temel ilkeler-

di. Ahîler bozuk ve çürük mal satmaz, aksine davrananlar meslekten dışlanırdı. Aralarındaki özdenetim, fiyatların konulan narhın dışında gelişmesini önlerdi.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda ahîler de gayret göstererek katkıda bulunmuşlardır. Osman Gazi’nin kayınbabası Edebali, ahî şeyhiydi. Osman Gazi’nin silah arkadaşlarıyla oğlu Alâeddin Bey bu örgüte bağlıydılar. İlk askeri kuruluş olan yaya ordusu ahîlerin üniformasını taşıyordu. Devletin güçsüz düştüğü devrelerde ahîler yönetimi üstlenerek boşluğu doldurmakta yardımcı oluyorlardı. 15. yüzyılın ilk yarısındaki Fetret döneminde Ankara’da 10 yıla yakın bir zaman yönetimi ellerinde tutmuşlardı.

17. yüzyıldan sonra ahî örgütü loncalara dönüşmeye başladı. 1727’den itibaren ustalık ve gedik deyimleri esnaf örgütünde etkinlik kazandı. Gediği olmayan zanaat ve ticarete faaliyet göstermek imkânından yoksun duruma düştü. 18. yüzyıldan sonra loncalar da iç ve dış ekonomik değişikliklerin etkisiyle işlevlerini yitirme sürecine girdiler. Meşrutiyet döneminin getirdiği yenilikler de son canlılıklarını kaybetmelerine neden oldu. Özet olarak, ahîlik kendisinden önceki kurumların değerlerini korumakla beraber bunlara ekonomi alanında dinsel ahlâki yönler getirmiştir ve bu bakımdan önemlidir. Ahî birlikleri işlev olarak günümüzde kooperatif, sendika, sigorta ve bankaların yürüttükleri işleri üstlenmiş, İslâm iş ahlâkının yaygınlaşmasında çaba gösteren kuruluş olarak dikkati çekmiştir. Selçuklu ve Osmanlı toplumları bu bakımlardan bir derli topluluk görüntüsü vermişlerdir. Gelenekleri bugün de Anadolu’da imece, yâran meclisi ve sohbeti şeklinde yaşamakta olan ahî birliklerinin varlı-

ğına 1925 yılında resmen son verilmiştir.

AHMED BEDEVİ

Ahmediye veya bir başka adıyla Bedeviyye tarikatının kurucusu (Fas 1200 - Mısır 1276). Ataları, Arabistan'daki karışıklıklardan kaçarak 8'nci asrın başlarında Fas'a göçtüler. 10 yaşında iken ailesi ile birlikte hacca gitti. Gençliği çok hareketli geçti. Tam bir maceraperest hayatı yaşadı. Fakat 30 yaşında geçirdiği bir bunalım üzerine bu hareketli hayatı bırakarak kendini dine verdi. Kuran'ı ezberledi. Şafilikle ilgili bilgiler edindi. Gördüğü bir rüya üzerine Irak'a gidip Abdülkadir Geylani ve Ahmet Rifai Hazretleri'nin türbelerini ziyaret etti. Hayatı boyunca hiç evlenmemesine rağmen kendisine bağlanan kadınlarla olan maceraları Arap edebiyatında büyük hikayelere konu olmuştur. Yine bir rüya üzerine bu kez Mısır'a gidip Tanta kendine yerleşti. Burada, oturduğu evin damına çıkıp saatlerce güneşe bakması meşhurdur. Ahmet Bedevi'nin, evinin damı üzerinde geçirdiği cezbe dolu bu saatler nedeniyle müritlerine, Eshab-üs-Sath (Dam Arkadaşları) adı verilmiştir.

Ülkede o kadar ünlenmiş, öylesine saygı uyandırmıştı ki, memlûk sultanı Baybars'ın Ahmet Bedevi'nin ayaklarını öptüğü rivayet edilir. Hazret-i Muhammed'in ölüm yıldönümünde vefat etmiş, bu da kendisi hakkındaki efsanevi söylentileri artırmıştır.

Ahmet Bedevi'den bazı sözler:

“Bizim yolumuz, Kuran, sünnet, hakikat aşkı, safvet, doğruluk, ızdıraba sabır ve tahammül, ahde vefa üzerine kurulmuştur.”

“Başkasının felaketine sevinilmemelidir, iftira ve fenalıkta bulunulma-

ma, kötülüğe iyilikle karşılık vermedir.”

“Öksüze acı, çıplığı giydir, aç doyur, kimsesize ve misafire hürmet göster. Bu suretle belki Allah'a yararırsın. Sirke nası balı bozarsa, dünya sevgisi de takvayı öylece bozar.”

AHMED BİN HANBEL,

bk. Hanbeli Mezhebi

AHMEDİYE,

bk. Bedeviye

AHMED RİFAİ,

bk. Rifaiye

AHMED YESEVİ

Türkistan'da İslamiyet'in yayılmasında en büyük rolü oynamış Türk mutasavvufu ve tarikat kurucusu. Doğru Türkistan'da Sayram kasabasında doğdu. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. 1166'da Yesi'de öldü. Ahmet Yesevi, İbrahim adlı bir şeyhin oğludur. 7 yaşında iken babası öldü.

Ablası Gevher Şehnaz ile birlikte Sayram'dan Yesi kasabasına gelip yerleştiler. İlk tahsilini burada tamamladıktan sonra Buhara'ya gitti. Hemedanlı Şeyh Yusuf'un öğrencisi oldu. Onun ölümünden sonra üçüncü halifesi olarak yerine geçti (1166). Daha sonra, şeyhinin vasiyetine uyarak Yesi kasabasına geldi ve ömrünün sonuna kadar orada kaldı. Ahmed Yesevi'nin kişiliği, fikirleri öylesine güçlüydü ki, sadece yaşadığı çevreye değil, tüm Asya, İran ve Ortadoğu'da milyonlarca insana tesir etti. Sünni veya Şii olsun, her mezhep ve tarikattan kimseler onunla ve kurduğu düşünce sistemi ile yakınlık iddiasında idiler.

Yesi'de Timur tarafından inşa edilen muhteşem türbesi bugün bile As-

ya'nın manevi hayatının merkezlerinden biridir. Yeni yeni İslamiyet'i benimseyen, İslam'ı hayata ayak uydurmaya çalışan göçebe ve cengaver Türk kavimlerine, ilerde Selçuk Türkleri'nde en üstün noktasını bulacak olan İslam hassasiyetini aşıl原因 Ahmet Yesevi'dir. Onun dervişleri Anadolu'nun fethinde, Türkleşmesinde büyük emek sarfetmişlerdir. Şeriata bağlı olan tasavvuf anlayışının tesirleri uzun asırlar sürmüş, Türk-İslam dünyasının manevi babası olarak tarihteki yerini almıştır.

"Benimsediği tasavvuf öğretisini göçebe Türk toplulukları arasında yayarak, halk edebiyatı geleneğine dayanan, hece vezniyle yazılmış ortak Ortaasya Türkçesi özelliklerini taşıyan şiirlerinden hangilerinin kesinlikle ona ait olduğu bilinmemektedir. Hikmet diye adlandırılan bu şiirlere türlü dönemlerde Yesevi dervişlerince Ahmet Yesevi'nin görüşlerini ve anlatım özelliklerini sürdüren yeni örnekler katıldığı kabul edilmektedir. En eski yazmaların ancak XVII. yy.'a ait olan Divan-ı Hikmet'te dervişliğin erdemleri, dinsel ahlaksal sonuçlara bağlanan İslam menkıbeleri, peygamberler ve tasavvuf adamıyla ilgili öykücükler, dünyadan yakınmayı dile getiren, kıyamet günlerinin yaklaştığını hatırlatarak müminleri Tanrı yoluna çağıran, lirizmden oldukça uzak ve öğretici yanları ağır basan ürünler yer alır.

Hakaniye Türkçesi ürünleri arasında yer alan Divan-ı Hikmet'in yazmalarını dışında Kazan, Taşkent, İstanbul gibi merkezlerde yapılmış Arap harfli basımları bu şiirlerin XIX yy. sonuna dek geniş çevrelerde okunduğunu gösterir. Fuat Köprülü'nün Türk Edebiyatı'nda ilk mutasavvıflar (1919) adlı yapıtı Ahmet Yesevi'nin yaşamının, kişiliği ve düşüncelerinin yakından tanınmasına olanak verdi.

Divan-ı Hikmet'ten seçilmiş örnekler, Türkiye Türkçesine çevrilmiş karşılıklarıyla Prof. Dr. Kemal Eraslan tarafından yayımlandı (Divan-ı Hikmet'te denemeler, 1983)" (1).

AK ŞEMSEDDİN

Asıl adıyla Akşemseddin Muhammed bin Hamza (1390- 1459).

Türk tarihinde İstanbul fethinin mânevî kahramanı olarak anılan büyük bir velî ve tıpta ileri görüş sahibi bir âlimdir. Fâtih Sultan Mehmed'in doğumundan başlayarak İstanbul fethinde ve diğer seferlerinde beraber bulunmuş, hoca ve mânevî destekçi niteliğiyle emeği geçmiştir. Şeyh Şihâb el-Dîn el-Suhreverdi soyundandır ve 1390'da Şam'da doğmuştur. Annesi Osmancık'lıdır. Bayrâmîyye tarikatının Şemsiyye kolunu, şeyhi Hacı Bayram Velî'nin vefatından sonra kuran Ak-Şemseddin, onun ve şeyh Zeynüddin Hâfî'nin müridlerindendir. Yedi kez Mekke'ye hacca gitmiştir. Ak-Şemseddin, diğer din ileri gelenlerinin başında İstanbul muhâsarasında hitâbeleriyle Türk askerlerine savaşma şevki vermesi ve özellikle muhâsaranın uzaması sırasında İkinci Mehmed'e, İstanbul'un kesinlikle fethedileceğini söyleyerek mânevî destekçi olması bakımından şehrin mânevî fâtihî sayılır. Ayrıca, İslâm âlemi, Arap ordularının Muaviye zamanında İstanbul'u muhâsarası sırasında, surlar yakınında hastalık veya düşman okuyla şehîd düşen Eba Eyüb el-Ensari'nin kabrinin keşfedilip ortaya çıkarılmasını da ona borçludur. Fâtih Sultan Mehmed'in Ak-Koyunlu Uzun Hasan'ı yenilgiye uğrattığı Tercan civarındaki Otlukbeli Meydan Savaşı'ndan önce gördüğü rüyâyı Ak Şemseddin yorumlamış, kendisine zafer müjdesi vermiştir (1473).

Şair Hamdullah, Ak Şemseddin'in küçük oğludur. Ak Şemseddin sufilere semâ ve mânevî raksı üzerine bir risâle kaleme almıştır: Risâle fi davârân al-sûfiya va raksihim (Kâtip Çelebi, neşr. Flügel) III, 387).

Büyük tasavvuf ve ilim adamı Ak Şemseddin hakkında İstanbul kütüphanelerinde basılmış veya el yazması bir çok Menakib-i Ak Şemseddin nüshaları bulunmaktadır (msl. Topkapı Sarayı, Hazine Kütüp., nr. 1263). Amasya Tarihi yazarı, annesinin Osmanlı'dan olduğunu kaydetmektedir. Tıp ilminde ileri derecede yeri olduğunu, risâlelerinden ve bir çok tıp dergisinde Dr. Süheyl Ünver gibi bir Tıp Tarihi bilgininin yazılarından ve diğer yazarların makalelerinden öğreniyoruz. En önemli tıbbî eseri Mad-det al-Hayât adını taşımaktadır (Topkapı Sarayı, Hazine Kütüp., Tıp Bölümü, nr. 126). Bu sonuncu eserinde Ak Şemseddin (var. 50) şöyle demektedir: "Cümle marazların, suret-i nev'iyesi hasebiyle nebat ve hayvanlarda olduğu gibi, tohumları ve asılları vardır; ot tohumu ve ot kökü gibidir". Bunların "Gözle görülmeyecek kadar ufak" olduğunu söyleyen Ak Şemseddin'in, uzmanlar tarafından, tıbbın önemli kollarından mikrobiyoloji'ye büyük hizmeti geçtiği ileri sürülmektedir. Ak-Şemseddin'in türbesi Göynük'tedir.

ALEVİLİK

"Alevi" kelimesinin arapça anlamı "Aliye mensup, Aliye ait" demektir. Yani, "Hazreti Ali'nin yanında olan, ona bağlı olan kişi."

Bu dar anlamlarının dışında, kelimeye yüklenen tarihi ve dini asıl anlam ise şöyle özetlenebilir: "Alevi, Hazreti Ali'yi en üstün insan gören, onu, Haz. Peygamber'in vefatından sonra imamlığa gelmesi gereken ve bu

tercihi Allah'ın ve Haz. Peygamberin yaptığına inanılan kişidir." Böylece Alevi ile Şii, ilk bakışta aynı anlama gelmektedir. Fakat daha sonra, çeşitli dönemlere, milletlere ve ülkelere göre bu anlam çeşitlilik göstermeye, yeni yorumlar ve eylemler içermeye başlamış, birbirinden kesin şekilde ayrılır hale gelmiştir.

Şöyle ki, "Hazreti Ali'yi içtenlikle ve bağlılıkla sevenler, bu sevgiyi herhangi bir üstünlük, çıkar ve siyasi eylem haline dönüştürmeyenler", ona, "Peygamberin en yakını olması, yüce kişiliği nedeniyle kalbi yakınlık duyanlar" ile, "bu sevgi ve bağlılığı kurumlaştırıp onun ve soyunun adına İslam dünyasında ayrı bir fırkacılık cereyanını başlatanlar..."

Demek oluyor ki, gerek kendisinin, gerek oğullarının, haksızlık ve zulme uğradığı inancıyla hareket edenlerin oluşturduğu gruplardan birincisi, hiçbir siyasi ve sosyal eyleme dönüştürmeden, sadece Hazreti Ali ve Ehl-i Beyt sevgisine dayalı, fakat temelde Kur'an ve sünnet çizgisine uygun hareket etmiştir ve bu inanış, bugün de, Sünni veya Şii tüm İslam dünyasında aynı bağlılıkla sürmektedir. Fakat bu sevgi ve bağlılığı siyasi ve sosyal eyleme dönüştürenler ise, düşünce ve eylemlerinin sertlik derecesine göre bir takım guruplara ayrılmışlardır. Bu gurupların, şiddet derecesine göre birinci sırasında Hazreti Ali'yi tanımlayacak kadar ileri giden fırkalar, hemen altında Zeydiyye, İsmâliyye, İmamiyye, Nusayriyye gibi Şii zümreler, en sonunda da, şu anda Türkiye Aleviliği olarak isimlendirilen zümreler vardır. Ayrıca bu Alevilik görüşleri de, bulundukları ülkeye göre farklılıklar arzederler.

Bu konuyu tarihi olayların ışığında şöyle özetleyebiliriz: İran'daki ile Orta Asya'dan gelip Anadolu'yu va-

Günümüz Alevilerinden bir tip... İle - tişim çağı, onları yavaş yavaş gelenek ve göreneklerinden uzaklaştırıyor. A - levilik, sadece bir şevk ve duygu ola - yına dönüşüyor. Töre yaşıyor ama tö - renler, adab ve erkân yeni nesillere ay - nen aktarılamıyor...

tan yapan Türk toplulukları arasın - daki Hazreti Ali sevgisi kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Türkler, Hazreti Ali' - yi, hiçbir sosyal, siyasi ve kültürel di - renişe alet etmeden kalben sevmişler, bağlılıklarını, İslâmiyeti temelden ze - delemeyecek bir uyumla asırlardır sürdürmüşlerdir. İran Müslümanları ise olayı soyut bir sevgi anlamında al - mamışlar, onu, bir fırka, mezhep, iki - lik şekline dönüştürmüşler, Hazreti

Ali sevgisini, Arap-Emevi hakimiyet - ine karşı siyasi bir direnişe çevirmiş - lerdir.

İşte bu anlayış farkı nedeniyle, en yo - gunu Safaviler döneminde olmak üze - re, Türkiye Müslümanlarına ve dev - letine yönelik Şia propagandaları il - tifat görmemiş, böylece bugün şahi - di olduğumuz Alevi - Şii farklılığı doğmuştur. Osmanlı - İran siyasi ve askeri çatışmalarında hükümdarlar - dan İranlı olanı koyu bir Şii zihniye - tiyle davranırken, Osmanlı hükümda - rı, en az onunki kadar kuvvetle duy - duğu Ehl-i Beyt ve Hazreti Ali sevgi - sine rağmen, arkasındaki siyasi eyle - mi bildiği için karşısındakine "dindas" değil, düşman bir devlet gi - bi davranarak gerekeni yapmıştır. Za - ten, Osmanlı'nın daha sonraki yıllar - da da Anadolu'da kendisine karşı çe - şitli isyan hareketlerinde başı çeken - lere verdiği ad "Alevi veya Şii" de - ğil, "Kızılbaş"tır. Türk devleti, Haz - reti Ali ve Ehl-i Beyt sevgisini kalben hissedenden ve bunu yaşayan kişi ve kit - lelere hiçbir zaman düşman gözüyle bakmamıştır.

Devletin bu tarz başkaldırma ha - reketlerini "Kızılbaşlık"la itham et - mesinin bir diğer nedeni de, Şia'nın Anadolu'ya dönük çabalarına ve bu işte kullanılan guruplara halkın Kızıl - baş demesidir. Böylece devlet, Türk Alevileri ile İran Şia'sı ve onun Ana - dolu'ya dönük niyeti olan Kızılbaşlı - ğı kesinlikle ayırmış olmaktadır. Bu görüş, Türkiye'deki hâkim dini çev - relere sıkı sıkıya bağlı bazı din adam - larında, hatta Şeyhülislam fetvaların - da da kullanılmış, fakat kapsamı Sün - ni hassasiyetler nedeniyle biraz geniş tutularak bazan Anadolu Alevileri için de geçerli olmuştur.

Kesinlikle bilinmesi gereken, Şii - lik ve Aleviliğin birbirinden farklı şey - ler olduğudur. Hazret-i Ali sevgisin - den kaynaklanan, fakat daha sonra bu sevgiyi gösterme üslupları kesin

farklılıklara dönuşen bu iki kurum, Şiiliğin İranlılığı, Aleviliğin ise Türk-lüğü (Anadolu'da) işaret etmesi ba-kımlarından da birbirinden ayrılırlar. Anadolu Aleviliğir. - temelinde Türk insanının hayata ve Tanrı'ya bakışı ile manevi dünyası, Şiiliğin arkasında ise İran milletinin devlet geleneği vardır.

Nitekim, bir Şia Ayetullahı (müç-tehid) olan Humeyninin İran'da baş-lattığı radikal İslamcı hareket Türk Alevileri üzerinde hiçbir tesir uyandır-mamış, ilgi göstermemiştir. Gariptir, bu Şii-Devlet hareketi Türk Alevileri yerine, tam tersine bazı Sünni çevre-lerde heyecan uyandırmıştır.

Eski Türklerde Din Anlayışı

Türkiye'de Aleviliğin yayılmasının tarihi, sosyal ve kültürel nedenlerine geçmeden önce, Türklerin din anla-yışlarını incelemek yararlı olacaktır. Türk toplulukları semavi dinlerden önce nelere inanıyor, nelere tapıyor-lardı? Hangi büyük dinleri kabul et-mişlerdi? İslamdan önceki dini kurum-ları nasıldı, İslamiyeti ne zaman, han-gi koşullarda kabul ettiler?

Bunları öğrenmek, arasıra günde-me gelen Alevi - Sünni ve Müslüman - Ateist tartışmalarına ve suçlamala-rına da biraz açıklık getirecektir.

Eski Türklerin ilk dininin Şama-nizm olduğu yolunda bir zamanlar çok tekrarlanan görüş artık terkedil-miştir. Şamanizmin, Türklerin ilk dini olduğu görüşünün terkedilmesinde, hem yeni bulguların rolü olmuş, hem de Şamanizmin inancı ve törenleri ile kurumlaşmış bir din değil, bir büyü-cülük, sihirbazlık, meczup bir ihtiya-rın, tabiat güçlerini, ölüm ve hayatı, geleceği kontrol ettiği şeklinde garip hareketlerle konuşması (ki bugün de bu tarz gösteriler yapılmaktadır) ol-duğunun anlaşılması da rol oynamış-tır.

Yerli ve yabancı din tarihçilerine göre eski Türkler "Atalar Kùltü", "Tabiat kùltü" ve "Gök tanrı kùltü" olmak üzere üç temelden oluşan bir dine inanıyorlardı. Her ne kadar, Şa-manizm bazı Türk guruplarında kıs-men kabul görmüşse de bu anlayış hiçbir zaman bütün Türklerin dini ol-mamıştır.

• **Atalar Kùltü** - Türkler, İslamiyeti kabul ettikten sonra da, bir anlamda bu inanın uzantısı denilebilecek ina-nış ve törenlerini korumuşlardır. Ölü-lere saygı sürmüş, din büyükleri mü-barek kişiler kabul edilmiş, kabirleri türbe şekline sokularak ziyarete açıl-mış, devlet büyükleri, başarılı komu-tanlar her zaman sevgi ve saygı gör-müşlerdir. Türklerde mezarlıklar hâ-lâ korkulu bir saygıyla gezilen yer-lerdir.

Hunlarda, Moğollarda, Orta As-ya Türk kavimlerinde atalar kùltürü-nün, atalara saygı ve sevginin yarı din haline gelişinin çeşitli örneklerini gör-mek mümkündür. Budizm ve mani-heizm gibi kitap öncesi dinlerin Türk-ler arasında kısmen de olsa tutulup yayılmasında, bu iki dinin, "**Ataların ruhunun ölümlelerinden sonra başka bedenlerde devam edeceği**" inancı rol oynamıştır. Tarihçiler, Hun Türklerin-de, yılda bir kez herkesin katıldığı ge-nel bir tören düzenlenerek ataların ruhlarına kurban kesildiğini belirtti-yorlar.

• **Tabiat kùltü** - Eski Türkler, tabiat-ta gördükleri her şeye, dağ, ırmak, ağaç, ... ruh ve canlılık atfediyorlar, onların bir güç tarafından yönetildi-gine inanıyorlardı. Onlara göre tüm tabiat ruhlarla doluydu. Etrafta gör-düğümüz her tabiat varlığını bunlar yönetiyordu. Eski Türklerin Tabiat kùltüne en belirli örnek Orhun kita-beleri ile **Oğuz Kaan** destanıdır. Oğuz Kaan'ın çocuklarının isimleri Gök-

han, Günhan, denizhan, Ayhan, Yıldızhan ve Dağhan'dır.

• **Gök Tanrı kültü** - Eski Türklerde tek tanrı inancının başlangıcı olan Gök Tanrı kültünü, yabancı tarihçiler, göçebe bir kavim olan ve Asya bozkırlarında at koşturan Türkler için kabul ederler. Tarihçi Eliade'a göre, "Kuzey ve Orta Asya toplulukları üzerinde yapılan araştırmalarda rastlanan tengri, tengeri, tengere ve tıngir gibi birbirine çok benzeyen ve aynı manada kullanılan kelimeler Gök Tanrı kültünü temsil eder. Kuzey ve Orta Asya Türk topluluklarında Gök Tanrı, yeryüzünün, insanların, tüm varlığın yaratıcısıdır. İnsanları o yönetir, O tüm kainatın efendisidir."

Yine tarihçi İbrahim Kafesoğlu'na göre, "Gök tanrı inancı Asya kavimlerine Türklerden yayılmıştır. Öteki Asya toplumlarında, rastlanan ve Gök Tanrı'yı ifade eden yukardaki kelimelerin Türkçe Tanrı kelimesinden alındığı açıktır. Bütün eski kavimler, gök cisimlerini mukaddes tanıyıp göğün kendisi ile ilgilenmedikleri halde, Türkler gök cisimleriyle de ilgilenmekle beraber, daha çok göğün kendisini düşünmüşler ve mücerret bir tanrı inancına ulaşabilmişlerdir."

Din tarihçisi Prof. Ahmet Yaşar Ocak da bu konuda şu görüşleri ileri sürüyor:

"Gök tanrı kültünün hemen bütün Orta Asya Türk toplumlarında çok köklü bir inanç olması sebebiyle etkisi, İslâm sonrası dönemde dahi kendini göstermiştir. İslamiyet'e geçişi belli bir ölçüde kolaylaştırdığı eskiden beri ileri sürülen bu kültür, İslami döneme mahsus bazı metinlerde de ortaya çıktığı müşahade olunmaktadır. Bu metinlerin tipik bir örneğini dede Korkut Kitabı teşkil etmektedir. Bu eserdeki hikâyeler incelendiğinde, her ne kadar Orbun kitabelerindeki hüviyetiyle olmasa da, Oğuz beglerinin dua ederken yüzlerini göğe

kaldırmalarını anlatan pasajlara rastlamak zor değildir. Özellikle "Deli Dumrul" hikâyesi bu açıdan dikkate şayan bir örnektir."

Budizm

Hindistan'dan Asya'ya yayılan Budizm, başlangıçta Türklerin yakınlık duydukları dinlerden biri idi. Budizm, M.S. 2'nci ve 3'ncü asırlarda önce Doğu Hunları arasında yayıldı. Daha sonra Doğu Türkistan'a geçmiş, ülkenin her yerinde, özellikle kervan yolları üzerinde Budist mabedleri çoğalmıştı. Budizm, 6'ncı asırdan sonra Göktürkler arasında da yayılmıştır. Tarihi belgeler, Bumin Kağan'ın ikinci oğlu Muhan Kaan ve kardeşi Topo Kaan'ın Budist olduklarını gösteriyor. Buhara ve, Mevlânâ'nın doğum yeri olan Belh o çağlarda budizmin önemli merkezlerindendi. Fakat Orhan kitabelerinde Budizme atıfta bulunan hiçbir cümle görülmemesi, daha sonra bu dinin Türkler arasında etkinliğini kaydettiğini gösteriyor. Uygur Türklerinde de (9'uncu ve 10'uncu asırlar) Budizmin çok güçlü olduğu, Saray'da çeşitli inanışlara mensup din adamlarının yanında Budist rahiplerle Müslüman ve Hristiyan papazların yan yana görev yaptıkları biliniyor.

İran'ın milli dini sayılan Zerdüştlüğün 7'nci asırda Türk kavimleri arasında kabul gördüğü tarihi belgelerden çıkarılmaktadır. Özellikle İran kültürü ile iç içe bulunan bazı Türk topluluklarında (Orta Asya'da) Zerdüştlüğün kolayca benimsendiği anlaşıyor. Yine bir İran dini olan ve esasları arasında "Ateşe ibadet etme ve ölünün yakılması" da bulunan Mazdeizm de bu dinin güçlü olduğu dönemlerde bazı Türk kavimlerince benimsenmiştir. Türk kültür tarihçisi Bahaddin Ögel'e göre ölü yakma

âdetinin menşei Hindistan'dır.

"Ölü yakma âdetinin eski Hind'de de mevcut olduğu mâlumdur. Fakat âdetin Mazdeizm'de bulunması, Türklerdeki bu âdetin bu sonuncuyla ilgili olmasına daha mantıklı göstermektedir. Ayrıca VI. yüzyılda ortaya çıkan Mazdeizm'in, tıpkı Maniheizm gibi, teşekkülü esnasında Hind dinlerinden bazı şeyler aldığı bilinmektedir. Bu itibarla Mazdeizm'deki bu âdetin Hind kanalıyla bu dine geçtiğini düşünmek de mümkündür.

Bu âdet, ilk defa Türkler arasında, Altaylar'ın kuzeyi ile Yenisey havzasında ortaya çıkmıştı ve buraları Kırğızların yurdu idi. Bu âdet Gök-türkler'de de vardı."

Zerdüşt Dini

Emevilerin yıkılıp Abbasilerin iş başına gelmesine en büyük etken, Horasan'da başlattığı isyanla Ebu Müslim Horasanlı olmuştur. Abbasiler, önceleri minnet duydukları Ebu Müslim'in sonra korkulacak güce erişmesi üzerine kendisini 755'te zehirleyip öldürmüşlerdi. Bu siyasi cinayet, 8 ve 9. asırlar boyunca Abbasi devletini uğraştıran kanlı isyanlara yol açmıştı. İşte bu isyanlarda en büyük katilimi yapanların zerdüşt ve mazdeist din anlayışını kabul eden Türkler olduğu görülüyor. Nasıl Ebu Müslim, Emevilere karşı baş kaldırırken zerdüşt ve mazdeist İranlı ve Türk unsurlara dayanmışsa, daha sonra onun adına çıkarılan isyanlarda da yine İranlı ve Türk zerdüştler büyük rol oynamışlardır. Tarihçiler, o yıllarda Horasan'da devlete karşı başlatılan zerdüşt kökenli bir isyana 300 bin Oğuz Türkünün katıldığını yazıyorlar.

"Bütün bu bilgiler, VIII-IX. yüzyıllarda Mâverâünnehir'den ta Azerbaycan'a kadar geniş bir saha içinde yaşayan Oğuzlar, Dokuzoğuzlar, Halaçlar, Karluklar ve benzeri muhte-

lif Türk zümrelerinin ne ölçüde Zerdüştîliğin ve Mazdeizm'in etkisi altında bulunduğunu göstermeye yeterlidir... Bu hareketlerin, özellikle Mukanna ve Babek hareketinin uzun yıllar Abbasi Devleti kuvvetlerine başarı ile karşı koyuşlarında bu savaşçı Türklerin büyük payı olduğu açıktır. Öyle anlaşıyor ki, halifeliğin şiddetli takip ve baskılarına maruz kalan, İran'ın önemli merkezlerinden çıkma Zerdüştî ve Mazdeist liderler, kendi dinlerine mensup Türklerin yaşadığı topraklarda rahat yüzü görüyorlar ve ilk fırsatta onları ayaklandırarak halifeliğin otoritesini kırma teşebbüsünde bulunuyorlardı.

Sonuç olarak denilebilir ki, gerek Zerdüştîlik gerekse mazdeizm, Türkler içinde geniş bir taraftarlar kitlesi elde edebilmişti. Biraz mubalağalı olmakla birlikte, Üstad-ı Sis'in etrafına üçyüz bin Zerdüştî Oğuz Türkü'nü toplayabilmesi, bu taraftarlar tabanının ne kadar geniş olduğunu gösterecek niteliktedir. Zerdüştîlik ve Mazdeizm'in Oğuzlar arasında mevcudiyetinin tesbiti, bilhassa Anadolu açısından önem kazanmaktadır. Zira İslamiyet'in kabulünden sonra da göçebe kabileler arasında hâlâ kalıntıları bulunan Zerdüştî ve Mazdeist etkiler, daha ziyade Oğuzlar vasıtasıyla buraya nakledilmiş olmalıdır. Bu nakil işinde kısmen de Halaç ve Karluklar'ın payı düşünülebilir."

Hristiyanlık

İslamiyet öncesinde Türkler arasında yayılan bir din de Hristiyanlıktı. Budizm, Maniheizm, Zerdüştîlik ve Mazdeizm gibi güçlü olmasa da Türk topluluklarının bazılarında Hristiyanlığın kabul gördüğü bilinmektedir. Konu şöyle özetlenebilir: 8'nci asırda Bizans'tan kovulan İsanbul Patriği Nestorius'un taraftarlarından oluşan Nesturi Hristiyanları Uygur-

lara da tesir etmişler, bazı Budist ve Maniheizt Türk toplulukları Hristiyanlığa geçmişlerdir. Bu konuda başı çeken kişinin 780'de Uygur tahtına oturan **Alp Kutluk Bilge Kağan (Tarkan)** olduğu ileri sürülür. Karluk Türklerinden kalan bazı Hristiyan kilise ve mezar kalıntıları, bunların da Hristiyanlığı benimsediklerini ortaya koyuyor. Çeşitli Arap ve batılı tarihçiler de bazı Oğuz boylarının, Çiğiller'in, Kırım ve Kafkasya dolaylarında yaşayan Hazar Türklerinin arasında da Hristiyanlığın mevcudiyetinden söz ediyorlar.

Fakat Türklerin Hristiyanlıklarından ciddi şekilde konuşulacak asıl bölge Doğu Avrupa ve Balkanlar'dır. Buralarda yerleşen **Peçenek**, **Oğuz** ve **Kuman Türkleri**'nin Hristiyanlıklarının çeşitli şekillerde yakın tarihe de tesir ettiği biliniyor.

Kuzeyden Balkanlar'a inen Peçenekler, Bizans sınırlarına gelince Hristiyanlıkla karşılaştılar. Bizansın hizmetine paralı askerler olarak da girmeleri onların Hristiyanlığını çabuklaştırdı. Bugün Gagauzlar dediğimiz Türklerin ataları olan Uzlar (Oğuzlar) ile Kıpçak ve Kunlar da Balkanlar'a indikten sonra Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Daha sonra, başta Peçenekler olmak üzere, Hristiyan olan bu Türk kavimleri Selçukluların Anadolu'ya hakimiyetinden sonra ihtida ederek Müslüman olmuşlardır. Peçeneklerin, 1071'de Malazgirt'te, savaştan önce bizans ordu saflarında Türk komutan Alpaslan'ın yanına geçişleri ve savaşın kaderini değiştirmeleri herkesçe bilinmektedir.

Yahudilik

Yahudiliğe gelince; Türk devletleri, arasında Yahudiliği resmi din olarak kabul eden yalnız Hazar Türk

Devleti'dir. Volga boylarında Hun devletine tabi olarak yaşayan Hazar Türkleri, daha sonra Kafkasya'yı da zaptederek büyük ve bağımsız bir devlet oldular. Gerek Bizans'da Hristiyanların, gerek Abbasi İslam Devletinde Arapların dini baskılarına uğrayan Musevi topluluklar ve özellikle Musevi din adamları, hoşgörülü oldukları anlaşılan Hazar devletine sığınmışlardı. 8'nci yüzyılda, Musevi din adamlarının adeta istilasına uğrayan Hazar Türk Devleti ve özellikle Saray, eski inançlarını bırakarak Museviliği seçti. Tarihçiler, Hazar Türklerinin tamamen Musevi dinine girmediklerini, bir kısmının Şamanist bir diğer grubun da Hristiyan kaldığını belirtiyorlar. Romancı ve fikir adamı **Arthun Koestler**, "**13. Kabile**" adlı kitabında, Hitler yönetiminin, yahudi oldukları için büyük kısmı ile göçe zorladığı veya öldürttüğü Doğu Avrupa Yahudilerinin gerçekte Hazar türkleri olduğunu, Filistin asıllı Yahudi zannıyla öldürülen Doğu Avrupa Musevileri'nin 9'ncu ve 10'ncu asırlarda Hazar'ın kuzeyinden Doğu Avrupa'ya kitleler halinde gelen ve yerleşen Türk kavimlerinin torunları bulunduğunu yazar. Kostler, Musevi inancında kayıp olarak kabul edilen ünlü "**13'ncü Kabile**"nin işte bu Hazar Türkleri olduğunu ima eder. Kitabımızın ana konularından biri olan Alevilik ve bunun sünni müslümanlığın sıkı kurallarına karşı direnci incelenirken, bu direncin sosyal, kültürel ve tarihi kökenleri kabul edilen "**eski Türk dinlerinin**" de birkaç satırla hatırlanmaması olmazdı. Öyleyse, bu tarih bölümünü şöyle özetleyelim:

"Görüldüğü gibi, Türkler, tarihlerinin bilebildiğimiz en uzak devirlerinden beri, yaşadıkları içtimai ve iktisadi şartların belirlediği, kendilerine mahsus bir din ortaya koymuşlar-

dır. Atalar kültü, çeşitli tabiat kült-
leri şeklinde tezahür eden bu sistem,
nihayet Gök Tanrı kültü ile ulaşabi-
leceği en yüksek seviyeye ulaşmıştır.
Zamanla Türkler'i Şamazım'i de ta-
nıdıkları görülmektedir. Fakat onlar
kendi eski inançlarını buna da uyar-
lamasını bilmişler ve Şamanizm'e
kendilerine has bir çehre kazandırmış-
lardır.

Yaşadıkları geniş coğrafi sahanın
bir gereği olarak Türkler, bir yandan
doğuda Budist Çin kültürünün etkisi-
ne girerken, bir yandan da batıda Zer-
düşti İran'ın inançlarıyla haşır-neşir
olmuşlar, nihayet Maniheizm ve Maz-
deizm'i de tanımışlardır. Değişik coğ-
rafya ve iklimlerin, kültürlerin mah-
sulleri olan bu dinler bazan aynı Türk
toplumunda birbirlerine halef selef
olurken, bazen de yanyana var olmuş-
lardır. Böyle durumlarda karşılıklı et-
kilenmeler ve tedahüller vuku bul-
muş, zikredilen bu dinler bu suretle
Türklerle mahsus birer biçim almış-
lardır. Nihayet bunların yerini, daha
önce hiç bir dinin yapamadığı bir bi-
çimde çok geniş kitlelere yayılarak İsl-
amiyet almıştır. Fakat İslamiyet'ten
öncesi dinlerin uzun asırlar boyu ha-
sıl ettiği etkiler kolay kolay sökülüp
atılamamış, bazıları İslami bir cila al-
tında bazı Türk topluluklarında bü-
tün kuvvetiyle yaşamaya devam et-
miştir. Başka bir deyişle, İslamiyet
türklerin inanç dünyalarının dibine
inebildiği ölçüde eski dinlerin kalıntı-
larını dışarı atmıştır."

Aleviliğin Tarihi ve İnanç Temelleri

Türklerin İslâm öncesi dini inanç-
larının, hangi şartlarda hangi dinlere
girdiklerinin kısa açıklamasından son-
ra -ki, bu bilgiler Anadolu Aleviliğin
ipuçlarını da vermektedir- Aleviliğin,
üzerinde herkesçe uzlaşılan tarihi geç-
mişini verelim ve Türkiye'deki duru-
muna değinelim. (2).

"Ali'nin ölümünden sonraki ge-
lişmeler, özellikle Kerbela olayı, Hü-
seyin'in öldürülmesi, alevi topluluğu-
nun siyasi bir görüş çevresinde toplan-
masına yol açtı. Sonraları Şia (Şiilik)
adını alan ve daha çok İran'da geli-
şen Alevi mezhebinin özünü besleyen,
bu olaylar zinciri oldu. Alevilik,
İran'dan gelen eski din görüşleriyle
karıştı. İslam dininin doğuşu karşısın-
da eski dinlerinin zamanla sarsılaca-
ğını, İslam ordularının ilerlemesi, bazı
doğu ülkelerini ele geçirmesi sonucu
bağımsızlığını kaybedeceğini anlayan
İranlılar İslam'ın içinde doğan ve
gelişen bu görüşü eski din ve siyaset-
leriyle kaynaştırarak benimsediler.
Bundan Alevi inancının üç önemli da-
lından biri olan (Şii (Şia) kolu doğdu.
Alevi inancı bu ad altında İran'da hız-
la gelişti. Kısa bir süre içinde yeni bir
mezhep niteliği kazandı. Bu inanca
ruhun bedenden bedene geçişini (te-
nassuh) kabul eden Hint inançları da
İran etkisiyle karıştı. Alevi inançları
bir yandan eski Anadolu'ya, bir yan-
dan Hint ve İran'a, bir yandan da İsl-
am dininin doğup gelişmesini sağla-
yan Arap ve Yahudi geleneklerine da-
yanır. Böylece, VII. yy. sonlarında
doğan Alevilik VIII. ve IX yy'larda
kısa bir süre Sünniliğin ağır baskısı
yüzünden pek yayılamadı. Ancak X.,
XI., XII., XIII., ve özellikle XV, ile
XVI. yy'larda hızla gelişti; Anadolu,
İran, Türkistan, Mısır, Yemen, Irak'ta
yaygınlaştı ve edebiyat alanında
önemli eserlerin yazılmasına yol aç-
tı. XIV. ve XV. yy'larda, XVI. yy.
başlarında Anadolu Alevi düşüncenin
en çok geliştiği (İran'dan sonra) ülke
oldu. Alevi inançları, Anadolu'da
özellikle XIII. yy'dan sonra, daha çok
halk tarafından tutuldu ve benimsen-
di...

"...Alevi inancına göre esas olan
imamlıktır. İmamlık Tanrı'dan ve

Hız. Muhammed'den sonra gelen en önemli makamdır. İmamlığın seçimiyle değil Tanrı buyruğuyla ve Hız. Muhammed soyundan gelen birine verilmesi şarttır. Ali'nin imamlığı tanrısaldır. İmamlık babadan oğula geçer, seçimle değil soy ile, verasetle ilgilidir. İmam, yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisi, Tanrı'ya en yakın kimsedir. Tanrı, Ali'de insan biçimine girdiği için Ali ölümsüzdür. Sözleri, buyrukları tartışmasız geçerlik taşır. Bu bakımdan Tanrı'yı sevmek Ali'yi, Ali'yi sevmek Tanrı'yı sevmektir. Ali'yi sevmeyen Tanrı'yı, Tanrı'yı sevmeyen Ali'yi sevmiyor demektir. Ali'yi seveni sevmek, sevmeyeni sevmemek gerekir (tevilla ve teberra). Ali'den sonra imamlık onun evladına geçmiştir. Gerçek imamlar on ikidir. İlk imam Ali, son imam onun torunu Mehdi'dir. Mehdi ölmemiştir, sırlara karışmış, günün birinde tanrısal bir buyrukla ortaya çıkıp görevine başlayacak, insanları doğru yola iletecek, kötülüklerden koruyacaktır. İmamlık makamı kutsaldır. İmam suç işlemez, eksik iş yapmaz, o her türlü suçtan, eksiklikten arınmıştır, masumdur. Bu yüzden imamın sözü bir bakıma Tanrı sözüdür. Çünkü imam Tanrı diliyle, Tanrı iradesiyle söyler. Oniki imama karşı işlenen her suç Tanrı iradesine karşı işlenmiş sayılır. Çünkü oniki imamın her birinin ayrı bir kutsallığı vardır. Değişik kollara ayrılan Aleviler genellikle İslam dininin Kur'an ile bildirilen bütün ilkelerine, 'sahih' saydıkları hadislerle inanırlar. Tanrı'nın birliğini, Hız. Muhammed'in resullüğünü kabul ederler. Sünni mezheplerin hiç birine inanmazlar. Hız. Muhammed'in mezarını, imamların makamlarını ziyaret ederler. Bazı Aleviler hacca gider, İslam dinini anlayışları, ibadet kuralları değişiktir. Gene bazı Aleviler namaz kılar, oruç tutar.

İnsanı Tanrı ile bir sayan, arada ayrılık görmeyen, ruh göçüne inanan, kıyamete, ahirete inanmayan Aleviler İslam dininin gerekli gördüğü ibadetlerin hiç birini yapmazlar. Bunlar Alevi inançlarını, Ali-Allahî görüşünü, Mehdi efsanesini aşırılığa vardırarak, beş duyu ile algılanan dünyanın dışında bir gerçek, maddenin ötesinde yaratıcı bir güç tanımayan Alevilerdir. Aleviler kadın-erkek ayırımı yapmadan, içkili, sazlı toplantılar düzenler. Ancak bu toplantılarda genel ahlak kurallarının dışına çıkılmaz. Bu konuda Aleviler için ileri sürülen genel ahlak kurallarının dışında kalan davranışlar, koyu şeriatçıların ortaya attığı birer söylenti olmaktan öteye geçemez.

Aleviliğin Kolları

"...Bunların başında Şiilik, Bektaşilik ve Kızılbaşlık gelir. Zeydiye, Muteviliye, İsmailiye gibi, bazı inançları İslam dininin özüne aykırı olan mezhepler de Alevidir. Hasan Sabbah tarafından kurulan ve sonradan Batıniye adını alan ihtilalci mezhebi de Alevi sayanlar vardır. Aleviliğin Anadolu'da benimsenen kolu Bektaşilik ve Kızılbaşlık adlı kollarıdır. Bu kollar daha çok edebiyat (özellikle şiir) aracılığıyla yayılmış ve gelişmiştir. Yunus Emre'den Pir Sultan Abdal'a gelen Alevi şairlerin, özellikle halk diliyle Türkçe şiirler yazan Hatayi'nin (öl. 1524) bunda büyük etkisi olmuştur. Alevi inançları Anadolu'da olduğu gibi İran'da da daha çok şairler tarafından geliştirilmiş, gene edebiyat aracılığıyla çevre ülkelerine yayılmıştır.

Alevilerin büyük tanıdıkları yedi şair, Nesimi, Fuzuli, Hatai, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Yemini, Virani'dir. Bunlardan Nesimi ve Fuzu-

li dışındakiler tam batınıdırler. Alevi-Bektaşî edebiyatı, Azami (XVI. yy), Kul Nesimi (XVII. yy), Abdal (XVII. yy), Kazak Abdal (XVII. yy), Mir'atî (XIX. yy), Türecî (XIX. yy), Edîb Harabî (XIX. yy) gibi birçok şâir yetiştirmiştir. Aralarında yetişen birçok da kadın şâir vardır: Emine Mükerrrem, Şaziye Şazi, Hürmüz Hanım, Şeref Bacı, 'Erenler nutku' sayılan bir kısım şiirler, başkalarının duymaması için gizlenmiştir. Alevilerin Büyük Buyruk'larına bazı nefesleri alınmış olan Pir Sultan Abdal'ın (XVI. yy) Banaz köyündeki evi ve şairin Horasan'dan getirdiğine inanılan taş ve taşın yanındaki söğüt ağacı bugün bile ziyaret edilir. Alevilerin kendi inanç geleneklerini dile getiren şiirlerde Hz. Ali'ye çok geniş yer verilir. (bk. Ali)

Yollarını müstakil bir din ve İslamiyet'in esası sayan Aleviler, Peygamber, Ali, on iki imam ve Hacı Bektaş'i kendi yorumcu ve düşünürleri sayarlar."

Türkiye'de Alevilik

Bugün Türkiye'de, Allah'a, Hazreti Peygambere, Kur'an'a, madde ve manası ile İslamiyet'e inanmalarına rağmen, Sünnî çoğunluk tarafından "Bektaşî, Alevi, Kızılbaş..." gibi ifadelerle dışlanan bir vatandaş kitlesi vardır. Genel olarak "Alevi" ismi ile anılan sözcülerine göre 15-20 milyon, objektif çevrelere göre 10 milyon civarında oldukları belirtilmektedir, bu vatandaşlarımızın Türkiye coğrafyası üzerindeki yerleşim çizgileri, Doğu Anadolu'dan itibaren alınırsa şöyledir: Kars, Erzurum, Erzincan, Tunceli, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum. Güney'de de, Antalya ve Gaziantep dolaylarında Alevi yerleşim birimleri olduğu bilinmektedir. Ancak, bu harita üzerinde Alevi nüfus, bazı yerlerde 3'te bire çıkarken, bazı yerlerde

10'da bire kadar iner. Ayrıca, Alevi pekçok vatandaşımızın büyük kentlerde dağınık olarak bulundukları da kesindir. Kuzey Batı'da Kastamonu ili sınırlarında kesilen bu Alevi yerleşim olayına Kuzey ve Kuzeydoğu Anadolu'da pek raslanmaz. Özellikle Kuzeydoğu Karadeniz bölgesinde hemen hemen hiç Alevi yerleşim birimi yoktur. Yetkililer bunu, Karadeniz'deki yoğun Sünnî eğitime bağlıyorlar.

Bektaşîlik ve Alevilik birbirinden ayrı şeylerdir. Alevilik ne bir tarikat, ne de bir mezheptir. Bektaşîlik ise, **Hacı Bektaş Veli** tarafından kurulmuş bir tarikattır. Anadolu'da her Bektaşî Alevidir, ama her Alevi Bektaşî değildir. Gerçi Hazreti Ali, Ehli Beyt ve Hacı Bektaş sevgisi her ikisinde de aynı derecede güçlü ise de aralarındaki nüansların dışında çok önemli bir farklılıkları vardır: **Bektaşî tarikatına giren herkes Bektaşî olabilir. Bektaşîliğin, genel meşrep ve yolunu kabul edip buna göre yaşayan herkes Bektaşî sayılır. Ancak, bir kimsenin Alevi olabilmesi için anası ve babasının da Alevi olması gerekir. Yani Alevilik "soya bağlı"dır.**

Abdülbâki Gölpinarlı, bu konuyu şöyle açıklıyor:

Aleviliğe hiçbir zaman, bir tarikat diyemeyiz. Tarikat değildir, çünkü herhangi bir adam, Bektaşîliği sever, bir babaya baş-vurur, kabul edilirse ihvân toplanır, hususi bir törenle tarikata girer, Bektaşî olur. Bu adama "muhib" derler. Fakat hariçten birisi, Alevi olamaz, Alevilerde, kendilerinden olmayanlardan kız almak yoktur, alan, düşkün olur, yani yoldan çıkmış sayılır. Bu adamın, düşkünlükten kurtulması, o kadının, yola alınmasıyla mümkündür ve bu da pek zordur. Alevi genci, ergenlik çağına gelince evli olmak ve kendisi de evlenmiş bulunmak şartıyla her-

hangi bir genci seçer, bu iki genç, dedeye başvururlar, hususi bir törenle, fiilen yola girmiş sayılırlar; karıları da kendileriyle beraber yola girmiştir. Alevilik, tarikat değildir; çünkü bir Bektaşî, kendi tabirlerince ikrar verir, soyunur, yani varlığını dergâha verir, bir müddet, arakıyesiyle hizmet eder. Sonunda, kendisine taç giydirilir, derviş olur. Dervişe, ya kendi isteğiyle, yahut kardeşlerin dileğiyle, halife tarafından icazet verilir. O derviş, baba, yani şeyh olur, derviş ve muhib yetiştirmeye selahiyet kazanır, yolunda ilerlerse ve lüzum görülürse halife de olabilir. Halbuki Alevi, dede, yani Alevi şeyhi olamaz ve Alevilikte, bu mertebeye varılmak için aşılması gereken dervişlik merhalesi yoktur. Dedeler, Alevilere göre seyyiddir, yani Muhammed Peygamberin soyundandır; ocakzadedir, yani yaşamış, yahut muhayyileden doğmuş bir erenin neslinden gelmiştir. Bektaşî olmak isteyen, dilediği babaya başvurup ondan nasib alır, yani tarikate girer. Halbuki Alevi genci, ergenlik çağına gelince, dilediği bir dedeye başvurup müsahib kavline giremez. Babası, dedesi, atası, hangi ocağın talibiyse, yani hangi ocağa bağlıysa o da mutlaka o ocağın talibi olabilir. Nitekim dedenin talibleri muayyendir ve onlar da, taliblerinden başkalarını musahib kavline alamazlar. Dedeler de, talibler gibi soy güderler. Dedelik, babadan oğula, yahud ailenin büyüğüne kalır ve dedenin icazet almasına lüzum yoktur. (3).

Türklerin 10 ve 11. asırlarda Anadolu'ya akmaları sırasında —Asya Türklerinin manevi önderi büyük mutasavvuf Ahmed Yesevi Hazretlerinin de etkisiyle— İslamiyet etnik ve kişisel yorumlara tabi tutulmadan, bir şevk ve heyecan vesilesi oluyor, toplumda hiçbir ayrıcalığa vesile edilmi-

yordu. Türk toplulukları İslamiyetle tanışmadan hemen önceki ve o çağa göre gelişmiş din ve Tanrı anlayışlarını bu yeni dinle çabucak bağdaştırmışlardı. Bu arada, Ahmed Yesevi'nin talebeleri de, İslamiyete yumuşak geçişi kolaylaştıracak bir misyon ifa etmekteydiler.

“Bu durum, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve müteakip devirlerine kadar böylece devam edegeldi. Devlet, muntazam bir idari teşkilata kavuşup Anadolu'nun büyük merkezleriyle birlikte daha küçük merkezlerinde de medreseler ve düzenli öğretim veren dini müesseseler vücuda getirmeye başlayınca, durum oldukça değişti. Böylece, o zamanlara kadar, eski Türk dininin Kamları gibi vazife gören Türkmen “Baba”ları ve “Dede”lerinin nüfuzları ve siyasi önemleri gittikçe azalmakla kalmadı, aynı zamanda bunların temsil ettiği Alevilik-Bektaşîlik inanışlarına, okumuş kütlenin hâkim olduğu büyük merkezlerde, pek haklı görülemeyecek bir anlayışın eseri olarak “kötü” gözle bakılır oldu. Neticede “Türklükle İslamlığı kendi nefislerinde meczetmiş” geniş Türkmen aşiretleri “Alevi”, “Bektaşî”, “Kızılbaş” ve daha bir sürü sıfatla merkezlerden muhite, yani daha küçük yerleşme merkezlerine itilerek, sanki farklı bir inanışın mensubu imişçesine ayrı bir tasnife tabi tutuldular. Özellikle kitabi kültürün hâkim olduğu muhitlerde, bu insanların kadın-erkek bir arada bulunmaları, ayin ve ibadetlerini eskiden olduğu gibi, yine vecd ile heyecan içinde bir arada yapmaları, asılsız ve mesnetsiz birtakım yakıştırmaların, dedikoduların zuhuruna sebep olmuştur.

Halbuki bu insanlarda görülen bu nevden davranışlar, eski Türk inanış ve geleneklerinin bazı İslami müessese ve tavırlardaki tesirinden başka birşeyi

ifade etmiyordu. Kaldı ki, Anadolu'yu fetheden ve İslamlaştıran Yasevi ocağının erleri-erenleri, dolayısıyla göçebe Türk aşırılarının fikir ve iman kaynağı olan ve belgelerin kesinlikle **"müteşerri"** olarak vasıflandırıldığı Ahmed Yasevi, Türklerin İslama aykırı düşmeyen eski inanışları ve ibadet şekillerini **"şariat-tarikat"** potasında yoğurarak kitlelere zerketmiş ve böylece onların kısa zamanda İslamın yüceliğine gönül vermelerini sağlamıştı. Mesela ona göre, **"erkek-kadın bir ehl-i hak meclisinde birleşerek beraber zikir ve ibadete devam etseler bile, Hak Teâlâ onların kalblerindeki her türlü kin ve düşmanlığı yok etmeye muktedirdir."**

İslama bu anlayış ve görüşle gönül vermiş kütlelerin davranışlarında, kitabi din kültürüne ters düşen birtakım unsurların bulunması elbette tabii olacaktı. Kaldı ki gelenek ve görenekleri tamamen farklı kitlelerin, aynı dine mensup olsalar bile, bazı davranışlarının, gelenek ve göreneklerinden gelen bir tesirle, farklılık göstermesi kadar makul bir netice olamaz.

"Eline, diline, beline sahip olmak" düsturunu ahlak ve yaşayış esaslarının temeli kılmak suretiyle fevkalade sağlam bir karakter örneği çizen Alevilikle, İslam öncesi Türklerde rastlanan kamlık dini âyinlerini hatırlatan ayin-i cemler, kurbanlı âyinler, muhtelif kültler ve bayramlarda mevcuttur. Esasen eski Türk din kalıntılarını, İslâm öncesi hayatımıza ait birtakım gelenek ve göreneklerin, halk inanışları halinde Müslümanlaşmış örfler ve adetler halinde varlıklarını sürdürmeleri, karşı çıkılacak değil, milli ve dini kültür politikamız bakımından son derece tabii görülmesi icabeden bir hadisedir." (4).

Türk Aleviliğinin Tarihi Kökenleri

Türk alevilerinin şiir, müzik, cem ayini, yaşam felsefesi gibi konularda 2 bin yıllık bir tarihi geçmişi temsil ettikleri, İslamiyet öncesi pek çok tabiat üstü inançların izlerini taşıdıkları iddiası her zaman öne sürülmekte, tartışmalar yapılmakta, bu konudaki pek çok belge gösterilmektedir.

"Türkler'in İslamiyet'ten önce vücûde getirdikleri edebiyat, -Çin, Hind, İran tesiriyle vücûde getirilen bazı ehemmiyetsiz tercemeler müstesna olmak üzere-, sazla söylenen halk şiirlerinden ibaretti. Esasen Türkler'in o devre ait bütün içtimai müesseselerinde, lisanda, dinde, ahlak ve adetlerde, hukukta, tamamıyla kavmin ruhunu ve şahsiyetini gösteren iptidai bir **"asliyyet"** vardı. Çin, Hind, İran medeniyetleri bazı sahalardaki Türkler arasında nüfuz icrasına başlamış olmakla beraber, bu hulul çok **"kısmi"** ve **"sathi"** kalmış, merkezden muhite, yani münevverlerden halk kitlesine geçemediği için cemiyet üzerinde hakiki bir tesir yapamamıştı. İşte, o devirdeki Türk edebiyatını teşkil eden eserler de, cemiyetin başka unsurlarına uygun olarak, yabancı tesirlerden uzak bulunuyor, kavmin bütün hususiyetlerini samimiyetle aksettiriyordu. Hakandan en ehemmiyetsiz nefere kadar bütün fertler o şiirlerde kendisini duyuyordu. Bu devirdeki şairler, hepsi birbirine benzeyen, elleri kopuzlu, basit adamlardı. Oba oba dolaşarak umumi yahut hususi toplanışlarda eski kahramanların menkabelerini terennüm ederler, milli destanlar söylerler veya yeni hadiseler hakkında yeni türküler bağlardı. Bunların aynı zamanda kopuzlarıyla sihirbazlık, falcılık ettikleri de olurdu. **"Sığır"** denilen milli av ayinlerin-

de, "şölen" yani umumi ziyafetlerde, "yuğ" yani matem merasiminde sairler mutlaka bulunurlardı...

Türkler'in X.-XI. asır esnasında zengin bir halk edebiyatına malik olduklarını bildiğimiz gibi, bu edebiyatın bazı kıymetli örneklerine de malik olduğumuzdan **Ahmet Yesevi**'den evvelki zamanlarda Türkler'in nasıl ve ne gibi eserlerle edebi ihtiyaçlarını tatmin ettiklerini layıkiyle izah edebiliriz. **Kutadgu Bilig** ve ona benzer eserler, kuvvetli birer İslam merkezi haline gelmiş olan Türkistan şehirlerinde medrese görmüş adamlar arasında okunup dururken, halk kitlesi kendi ihtiyacını, asırlardan beri olduğu gibi, halk şairlerinin basit mahsulleleriyle temin ediyordu. Halk edebiyatı, muhtelif birtakım sebeplerden dolayı, uzun asırlar boyunca zorla hissedilecek kadar az bir değişme kabiliyetine malik olduğundan, bu sırada, yine islamiyet'ten önceki esas hatlarını saklamakta idi. Bu devirden kalan eserlerin bir kısmı öğretici (**didactique**) bir mahiyeti haiz ahlak düsturları gibi telakki olunabilir. Cimrilik ve hasedin fenalığı, ikram ve cömertlikle il arasında şöhrat kazanmak lüzumu, kahramanlığın faidesi, Allah'ın büyüklüğü, büyükleri ve ana-babayı sayıp onlara itaat etmek ihtiyacı bu parçalarda basit bir surette zikrediliyordu; bununla beraber, bu eserler arasında en kıymetli olanlar "**Sagumersiye**"ler idi. Matem ayinlerinde veya umumi içtimalarda, - **İslamiyet'ten evvelki devirlerde yalnız dini ve sonraları daha çok bedîî bir mahiyet gözetilerek**- kopuzların beraberliğinde terennüm olunan bu mersiye-ler umumiyetle uzun olurdu; ölü- nün faziletleri, cenklerinin muhtelif safhaları, düşmanlara nasıl saldırdığı, cenklerin nerede vukua geldiği, ölen kahraman için bütün kavmin,

hatta bütün tabiatın ne kadar çok müteessir olduğu birer birer tasvir edilirdi. Mecazlar basit ve iptidai olmakla beraber, samimi ve renkliydi. Bazen mersiye-lerde yazla kışın carlı birer şahsiyet şeklinde tasvir edilip canlandırılarak, -**Kutadgu Bilig**'te olduğu gibi- münazara ettirildiği de olurdu. Bunlarda yalnız tabiata karşı değil, hayatın bütün tezahürlerine karşı derin bir vecd ve istiğrak mevcuttur. Yaz gelince karların eriyerek bülbüllerin öteceğini, mesut çiftlerin sevişeceğini söyleyerek hayatın zevkini duyan mersiye-eci, güzel bir cariyeye görünce yüzünü aya, boyunu ardıc ağacına benzetiyor, bütün aşklar gibi sevgilisinin güzelliğinden, cefasından, sihirli gözlerinden bahsedip derin derin ağlıyordu. Kızların, ovaların güzelliği, ayaz geceler, vahşi bozkırlar, dumanlı tepeler, ördekler, kazlar, küçük su kuşları bu mersiye-lerde coşkun bir sevgi ile tasvir ediliyordu..." (5).

Bir görüşe göre, Alevi Türkleri arasında asırlardır sürüp gelen ve kökenini Orta Asya Türklüğünün kültüründen alan müzikli dini ayin ve semah olayı, aristokrat bir zümrenin tarikatı olması ve saraydan da destek alarak dini sema ayinlerini daha parlak ve gösterişli yapması nedeniyle Mevlevilere maledilmiştir. Yine bu iddiaya göre, Alevi ayinlerde kullanılan dil Türkçe'dir. Semah tamamen Türk kökenlidir. Halbuki Mevlevî ayinlerinde dil Türkçe olmadığı gibi, ayinlerin kökeni de Arap-Acem tesirleri taşımaktadır. Bu iddialarda olanların bir gerekçesi de Aleviler'in, Sünni baskısından ve Osmanlı tehdidinden dolayı ayinlerini gizli yapmaları, böylece dar Alevi çevresi dışında kimse-lerce bilinmemesidir. Eğer Alevi Türk toplulukları devletten ve münevverden Mevleviler'in gördüğü kadar destek ve ilgi görselerdi, bu ayinler üze-

rinde daha ciddi araştırmalar yapılır, bunların İslamiyet öncesindeki Türk sosyal ve kültürel hayatının bir uzantısı olduğu belgelenir, kabul edilirdi.

Bu konuda ilk ciddi yazıyı kaleme alan müzikolog **Rauf Yekta**, 1943'te yayınladığı bir makalede şöyle demişti:

“Zaten biliyoruz ki; eski Türkler’in ‘‘Şamanilik’’ adı verilen dinlerinde birtakım merasim ve ayin yapıldı. Bu ayinlerin nasıl yapıldığına dair etraflı malumatımız yok ise de, bunların içinde dini mahiyeti hâiz rakısların bulunması ve bu rakısların da Mevleviler’in raksına benzemesi ihtimali çok kuvvetlidir. Çünkü son asırlarda Orta Asya’yı dolaşan Avrupalı seyyahların eserlerinden naklen musiki tarihinde görülen resimlere göre, Asya’daki Türk kabileleri arasında Mevleviler’in raksının hemen de aynı denilecek şekilde ve dini mahiyette rakısların hâlâ yapılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Mevlânâ’nın Orta Asya Belh şehrinde doğmuş ve pek genç yaşında Konya’ya gelmiş bir Türk olduğunu düşünürsek, yaşadığı mistik hayatın icabı olarak vakit vakit manevi, ruhani zevk ve neşe ile coştığı, mutasavvıflar lisanında (**vecdi hâl**) denilen haleti ruhiyye ile hallendiği vakitte Şamanilik devrinden beri Türk’ün anayurdunda cari olan tarzda raksetmiş olduğuna muhakkak nazariyle bakılabilir” (6).

Rauf Yekta’nın bu makalesinde belirttiği iddialara karşı Alevi çevreler de kendilerini şöyle savunmuşlardı:

“Eski Türkler’den kalan ve Şamanilik’ten gelen dini ve milli Türk rakslarının devamı Farisi metinlerle dolu olan Mevlevi ayinlerinde olmayıp, asırlardan beri dualarını Arapça ve Acemce’den tecrit ederek Türkçe

okuyan ve ‘‘İhali’’lerini ‘‘Nefes’’ adı altında Türkçe okuyan ve bütün adet ve an’anelerini eski Türk kabilelerinden getirip dininden ve harsinden esirgeyerek saklayan ve kuvvetli bir inat ile düne kadar icra edilegelen (**Anadolu**)da ve (**Rumeli**)de yer yer kesafet halinde ve birbirlerini müteakip köylerde yerleşmiş bulunan ve Mevlevi adetlerine milyonlarca defa kahir bir ekseriyetle üstün bulunan Türk Alevi kabilelerinin rakslarındadır. Türkler’in eski dinleri ‘‘Şamanilik’’ olmak ve onların dini raksları bulunmak meselesi ve keyfiyeti, mutlaka Mevlevi raksları demek imkanı gösterilen delillerde mevcut değildir.

Ecnebi seyyahların Anadolu’da gördükleri Mevlevi oyunlarının Orta Asya’daki Türk kabileleri arasında yapılan oyunların aynı olduğu ifadesi de çürüktür. Eğer o seyyahlar milyonlarca Anadolu Türk Alevilerinin büyük şekillerde yaptıkları gizli dini ‘‘Sema’’ları görselerdi, hangisinin ‘‘Türk Şamaniliği’’ ve kabileleri oyunlarına benzediğini daha kestirme söyleyebilirlerdi. Bu kabilelerin oyunlarını görmek ise, ecnebi seyyahlara değil, Alevi olmayan (**Kızılbaş Türkler’den olmayan**) Türkiyeli Türkler’e bile nasip olamamıştır. Görülmeyen bir şey hakkında mutalaa yürütülemezse de, Anadolu’da milyonlarca Alevi bulunduğunu ve bunların ‘‘Sema raksları’’ olduğunu, kültürel bir mesuliyeti üstüne almış olan ilmi bir müessesenin pek derin bir tetkikçisi olarak gösterilen ve bilinen bir zâtın kısmen işidib ve bilmesi ve hiç olmazsa bir parçacık bahsetmesi lazım gelirdi. Bu suretle, dini oyunların yalnız Mevleviler’de olduğu gösterilmiş ve bu nevi Türk raksına benzemeyen bu Mevlevi semaları büyültüle büyültüle milyonlarca sema yapan hakikatler çiğnererek Orta Asya’ya götürül-

müş ve hemen bir hamlede "Şamaniliğe" dayatılmıştır.

Mevlânâ'nın Belh şehrinden gelerek Anadolu halkı üzerinde tasavvufi tesirler yaptığı iddiası da çok fazla mübalağalıdır. Elimizde olan bütün vesikalar Mevlânâ'nın bir Türk olduğunu göstermekle beraber, dilinin Acem olduğunu ve yaptığı tesir ise Farsî bilen bir kaç mahdut şehirli zümrelere munhasır kaldığı anlaşılmaktadır. Eğer oğlu **Sultan Veled** gelerek babasının tarikatını Türkçe eserlerle müritlerine bildirmeseydi, Mevlevî olarak yetişen birkaç şehirli zümre de yetişmezdi. Umumiyetle halk kütlesine ne Mevlânâ, ne de oğlu müessir olamamıştır" (7).

Bu tartışmanın, hem Aleviliğin tarihi ve kültürel kaynakları bakımından, hem de Orta Asya Türklüğünün Sünni Anadolu'daki bir uzantısı olduğu iddiaları bakımından önemi vardır. Bir ara bu tartışmaya, daha sonra Milli Eğitim Bakanı olan **Hasan Ali Yücel** de katılmış ve 1936'da basılan "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış" adlı eserinde şu görüşleri ileri sürmüştür (**Merhum Yücel Mevlânâ'ya çok bağlı bir kimse idi**)".

"... Daha ziyade fikri ve aristokrat bir şehir tarikatı olan (Mevlevî)lik karşısında vaziyet alan halkçı ve Türk'çü (**Bektaşilik ve kızılbaşlık**) tam bir Halk Aleviliğini temsil ediyordu. Her ne kadar Mevlânâ da:

Mescudi melâik şüd Âdem zi Ali şüd

Âdem çu yegi kible ve mescud Ali şüd

diyordu, fakat Bektaşiler'in tasavvur ve tasvir ettikleri Ali tamamıyla Türk'tü. Dünyayı ve dünyevi hususları, bütün siyasi ihtirasları ezerek hiçe sayan temiz yürekli, Türkçe tabirle, "Yiğit Ali" milli bir kahraman haline getirilmişti (**Muhammed Ali'dir**,

Ali Muhammed) düstur ile iki şahsiyet birleştirildiği gibi:

**Allah birdir, Muhammed Ali'dir,
Ali Muhammed**

**Her sabah, her sabah ötüşür
kuşlar**

**Allah bir Muhammed Ali diyerek
Kul Himmet**

**Ben dahi nesne bilmem, Allah bir
Muhammed Ali**

**Özümü gurbete salmam, Allah bir
Muhammed Ali**

Hatayi (Şah İsmail)

Mısralarında anlaşıldığı veçhile Ali'yi Allah yapmaya uyar bir (üçleme = teslis) vücade getirilmişti. Eski ozanların Köroğlu türkülerini çaldıkları sazların tellerinde (Ali)nin ruhu, (Hüseyin'in) ahı inliyordu. Bu iki şahsiyet ve evlâtları (Ali aba), bizim halk edebiyatımıza hatıralarını üflüyordu. Erenler meydanında mest bir eda ile (İmam Ali) nakaratlı nefesleri söyleyip sazlarını inleten âşık dervişler, postu değişmiş eski Türk ozanlarından başka birşey değillerdi..."

Alevilerin Cem Ayinleri'nde okunan şiir ve demelere geçmeden önce bu ayinlerin tarihi dayanakları üzerinde bir görüşü daha hatırlatalım:

...Vaktiyle umumi ve adi görülen birçok meseleler, meşgaleler bilahare muayyen zümrelere inhisar etmiştir. Mesela, Mevlevî ayinlerindeki Sema' bir zaman Anadolu gece hayatında bütün zengin salonlarında olagelmış bir şeydi. Hatta bazan Mevlana'ya mensup zümrenin, bu sema'ya iştirakine mümanaat olunurdu, demek ki sema Mevleviliğe mahsus değildi. Bilhassa Mevleviliğin icat ve tesisi değildi. Sultan Veledi Konya ulularından birisi bir gece sema'ya davet etmişti. Yaranı sema'da biraz mübalağa yaptılar. **Ahi Mustafa** kızarak: "Bunlar-

dan sonra Mevlevilerin bizim sema'mızda işleri yoktur. Bunların mübalağalı varışlarından hiç kimse sema'da yer bulamıyor" dedi.

"Demek bizim zannettiğimiz gibi Sema' Mevleviliğin ihtirai değildir. İbni Batuta seyahatnamesinde Ahi zaviyelerinde geceleri geçen hayattan bahsederken: **"Yiyorlar, içiyorlar, söylüyorlar, raksediyorlar"** der. İbni Batuta sema'yı raks ile ifade etmiştir sanırım.

"Mevlevilik, Alevilik ile Kızılbaşlıkta da olan sema'yı açık bir ibadet salonuna çıkarabildi. Diğerlerinde buna imkân vermeyen iki mühim sebep vardı: **Rakı ve kadın...**

"Mevlevilikten bahsederken raks ve musikiyi ibadetle mecz edebildiklerinden hayretle bahsederiz. Bu doğru bir ifade değildir. Başlangıcı tamamen dini olan raks ve musikinin hâlâ Türk zümrelerinde mevcudiyetini muhafaza edebildiğini söylemek, iptidai dinlerdeki raks ve musikinin İslamlaştırılmış bir şeklidir demek daha doğru olur...

Anlaşıyor ki, Anadolu'da kahir bir çoklukla yapılan tasavvuf hareketlerinde Mevlevi tesirleri olmadığı gibi yapılan edebiyat da Mevlevi edebiyatı ve bunlar arasında yapılan Semalar da Mevlevi oyunları olmayıp **"Horasan erenleri"** denilen şahsiyetler ile **"Şamanilik"**den getirilen eski Türk dinine uygun Türk halk tasavvufu, Türk Halk Alevi edebiyatı ve Türk Alevi Sema'ıdır." (8).

Alevilikte Ayin ve Törenler

Binlerce yıldır insanlar, tabiat güçlerine taptıkları, çok sayıda Tanrı'ya inandıkları, hatta semavi dinlere geçtikleri dönemlerde bile ibadetlerini müzikli veya müziksiz bazı hareketlerle, dairesel dönüşlerle, yakarış ifa-

de eden el-kol hareketleriyle güçlendirmişler, ibadetlerini, ruhsal konsantrasyona bedenine de katıldığı, bunun topluluklarla yapıldığı ayinlere dönüştürmüşlerdir. Zaten ayin, dini anlamda **"törenler ve kurallar bütününü ve bunun sesle uygulanması"**dır.

Bugün turistik amaçla yapılan, fakat 600 yıllık bir tarikatın özelliği olarak uygulanan Mevlevilerin Sem'a ayini ile giderek azalmakla birlikte, eskiden Bektâşi tekkelerinde, şimdilerde çok seyrek Alevi çevrelerde uygulanan ayinler bu uygulamalara örnek gösterilebilir.

Şamanizmden bu yana, çeşitli dinlerin, kültür ve geleneklerin etkisiyle farklı formlar gösteren (dini dans-ayin) olayının tarihi incelenmesine geçmeden önce kaba hatlarıyla bir Alevi ayininin içeriğini anlatmaya çalışalım. Şimdilerde çok seyrek yapılmasına ve bir Alevi dedesinin de bu gerçeği, **"Ben gündüzleri dükkânda-yım. Bazen halı almak için günlerce uzaklaşıyorum İstanbul'dan. Çocuklar okulda, geceleri ben yorgun oluyorum. Çocuklar ders çalışıyor. Ak-rabalar, tanışlar, eş dost her biri bir başka semtte oturuyor. Bazen aylarca birbirimizi görmediğimiz oluyor. Evlerimiz küçük, biz zor sığıyoruz. Bu koşullarda değil cem yapmak, birbirimizi görmek için bile bir araya zor geliyoruz"** şeklinde ifade etmesine rağmen Aleviliğin başlıca özelliği olan bu ayin merasiminin hatırlatılmasında yarar vardır. Şöyle ki:

Alevilerdeki ayine **"Cem"** denir. Bu ayinler Alevi dedeleri tarafından yönetilir ve genellikle kış aylarında yapılır. Eskiden bu ayinler Alevi tekkelerinde yapılırmış. Şimdi bazı Alevi köylerinde birazca büyük evlerde yapılıyor. Bu ayinlerde, tertipten sonuçlandırılmaya kadar değişik isimlerde

12 kişi görev alır. Bunlar **Peyk** (ayine gelmek isteyen köylere haber veren), **Postçu** (Dede'nin önüne postu getirip seren ve düzeni sağlayan kişi), **Bekçi** (Ayin yapılan yerin dışındaki evleri bekliyor, ayine karşı bir terüp varsa onu önlüyor veya haber veriyor), **İbrikçi** (Ayine katılanların ellerine su döküp yıkamalarını sağlıyor), **Süpürgeci** (Ayin yapılan yeri önceden süpürüp temizliyor), **Çırağcı** (Aydınlatma işiyle uğraşılıyor), **Ayakkabıcı** (Ayine gelenlerin girişte bıraktıkları ayakkabılarına bekçilik ediyor), **Lokmacı** (Ayine gelenlerin beraberlerinde getirdikleri yemekleri topluyor, dağıtılmasına nezaret ediyor), **Zakir** (Ayin sırasında saz çalıyor ve 12 imamı öven şiirler okuyor, Deme'leri seslendiriyor), **Sakka** (Yemekler yendikten sonra su dağıtıyor), **Delil** (Ayine katılanlara yol gösteriyor, yerleştiriyor). Ayinin 12. kişisi o bölge Alevilerinin başı olan ve ayini yöneten **Dede**'dir. Kendisine **Mürşid** de denir. (Yol gösteren)

Alevilerin cem ayinlerine kadın-erkek birlikte katılır. Evli iken boşanmış olanlar, insan öldürmüş olanlar, suç işlemiş ve bu isbatlanmış olanlar ayine katılamazlar. Alevilik sözlüğünde bunlara "**Düşkün**" denir. Büyük cem ayini, Alevilerin, Ocak ayından Şubat ayının sonuna kadar geçen süre içinde muhakkak tutmak zorunda oldukları üç günlük "**Hızır Orucu**" sırasında yapılır. Aleviler cem ayininin yapılacağı eve veya tekkeye giderken yanlarında börek, çörek, kurban eti, kuru yemiş gibi şeyler götürmek zorundadırlar. Alevi dedesi, ayine gelenler arasında dargınlar, kırgınlar, anlaşmazlıkları olanlar varsa onları dinler, kararları verir ve tümünü barıştırır. "**Babalar, bacılar, ha erken, edeb**" denmesiyle birlikte Alevi dedesi hatim duası okur, en yakınlarındaki-

lerin sırtına, "**Allah, Muhammed, Ali**" diyerek üçer kez vurur. Bu arada gerekiyorsa dede, bir konuşma yaparak 12 İmam'dan örnekler verir, dostluk ve kardeşlik üzerine konuşur. Daha sonra, Dede'nin iki tarafında oturan Zakir'ler 12 İmam'ın adlarının geçtiği şiirler okurlar, özellikle **Şah İsmail** (Hatayi), **Pir Sultan Abdal** ve **Kul Himmet** gibi büyük Alevi şairlerinden bestelenmiş Deme (Nefes-İlahi)'leri saz eşliğinde söylerler. Bu bittikten sonra Gözcü, "**Semahlar, saf, günahlar af ola**" der ve Cemaat hep bir ağızdan "**Allah Allah**" diyerek secde eder ve semah (birlikte dönme) başlar. Semah bittikten sonra getirilen yemekler dağıtılır. Yemekler yenirken yine Dede tarafından cemaata öğütler verilir, Ehl-i Beyt sevgisi anlatılır, Alevilerin ünlü üçlemesi olan "**Eline, beline, diline sahip olma**"nın yararları anlatılır.

Genellikle cuma günleri yapılan bu ayinlerde içki de içilir. Aleviler ayrıca, kutsal saydıkları için Hazret-i Ali'nin doğum günü olarak kabul ettikleri "**Nevruz-Bahar Bayramı**"nda da ve Hazreti Hüseyin'in Kerbela'da katledildiği 10 Muharrem gününde de toplantılar yapar, fakat Şiiler gibi ağlayıp, döğünmezler.

Daha önce ayin sırasındaki hizmetler dolayısıyla saydığımız ve sayılarını 12 İmam'dan alan 12 hizmet grubu, bir anlamda da, Aleviliğin manevi hiyerarşisi içindeki önemlerine göre sıralanır. Bu 12 görev, Alevi toplumlarında, itibar sahibi olmanın da dereceleridir. Görev sahipleri, hizmette ve bilgide eskiliklerine ve yeteneklerine göre seçilir.

Miraciye İnanışı

Alevi köylerinin dış dünyadan kopuk yaşadığı, en yakın kasaba ile da-

hi ulaşım imkânlarını zor bulduğu yıllarda, gelenek ve göreneklerinin gereği olan cem ayinlerini sık sık yapılabiliyordu. Zaten bu ayinler Türkiye'deki hâkim görüş açısından ses ve söz olarak bazı dini ve yasal sakıncaları olduğu için gizli yapıyor, böylece bu dönemlerde gizliliği rahatça koruyabiliyordu. 1950'lerden sonra, partilerin ve politikacıların köylünün ayağı gitmesi, yol yapımına girilmesi, ilçe ve il merkezleri ile köyler arasında iletişim kurulması, diğer köylere olduğu gibi Alevi köylerinin de gizlilik ve kapalılığı yavaş yavaş ortadan kaldırdı. 1980'lerden sonra ise televizyon ve telefon tüm köylere girdi. En küçük yerleşim birimleri bile dış dünyaya açıldı, açılmak zorunda kaldı. Eğitim seferberliği, ticari ve sınai atılımlar köyleri de çağdaş yerleşim birimleri haline getirmeye başladı. Gelenek ve göreneklerini titizlikle korumak ve böyle hâkim çevrelere karşı dolaylı direnmek eylemindeki köyler, şimdi, bu dini törenlerinin baş şartı olan gizliliği uygulayamaz duruma geldiler. Dolayısıyla eski yoğunluk, ısrar ve merasimseverlik ortadan kalktı.

600 yıllık uygulama, bu geleneği sürdüren Dede'ler de öldükten sonra eski heyecan ve bağlılığını yitirerek sıradan bir özellik haline geldi. Artık Alevilerin cem ayinlerinde o eski kurumlaşma yok. Gazeteler, televizyon, okul, telefon, istenildiği kasabaya veya kente gidip gelebilmek, 600 yıllık dini, sosyal ve kültürel alışkanlıkları zayıflattı, geri plana itti.

Halbuki Türkiye Alevileri arasında 40 yıl önceye kadar, sosyal ve dini hayatın hemen hemen tek kurumu olan bu ayinler tüm ihtişamı ile sürüyordu. Aşağıdaki sayfalarda, yakın zamana kadar tüm ayrıntılarıyla, sazıyla sözüyle, semahıyla yaşatılan bu

ayinleri anlatmaya çalışacağız. Bu ayinlerdeki söz ve hareketlerin efsanevi yorum ve gerekçeleri elbette tartışılabilir. Hatta büyük çoğunluğu ile reddedilebilir. Fakat bunu sürdürenler hepsine inanıyorlardı. Biz, Alevi ayinlerinin 1940'lardan önceki uygulamalarını anlatırken, hiçbir yoruma ve hükme yer vermeyeceğiz.

Alevi ve Bektaşiler Semah hakkında şöyle bir inanışa sahiptiler: Cem ayini, hazreti peygamber zamanında ve Hz. Ali'nin başkanlığında yapılan "Kırklar Cemi" denilen bir toplantıdan alınmıştır. Peygamber, Miraç gecesi göğe çıkmamış, işte o gizli toplantıya gitmiş. Peygamber bu toplantının Hak'ın izniyle yapılıp yapılmadığında tereddüt edince, Kırklar'dan biri kolunu keserek kan akıtmış, aynı anda, peygamber dahil orada bulunanların kollarından da kan akmış. Peygamber bunun üzerine "Kırklar Cemi"nin bir "Hak"dan oluştuğuna inanmıştır. Daha sonra Kırklar'dan Selman, bir üzüm çekirdeğini ezerek suyunu Kırklar'ın hepsine içirmiş. O suyu içince vecde gelen peygamber kalkarak Sema etmiş. Sema sırasında sarığı çözülmüş, Kırklar da sarığını alıp kırk parça yapmışlar ve bellerine sarmışlar. Ertesi gün de, Kırklar Meclisi'nden habersiz olan sahabe, bugün anladığımız manada bir Miraç olayı ile karşı karşıya kaldığı gerekçeyle peygamberin miracını kutlamışlar.

Yine Alevi inancına göre, bu hikâyeyi öğrenen ve yayanlar arasında Hoca Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Belli, Şeyh Safi vardır. Horasan Erenleri ile Rum Erleri de bu hikâyeyi onlardan öğrenmişler. Sonra da, bu inanışı, Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk kabile boylarına Bahm Sultan, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Kul Himmet, Hatayi, Kul Hüseyin ve Pir

Sultan Abdal yaymışlar. Rumeli Fatihleri ve Akıncılar da bu inancı Arnavutluğa kadar tüm Rumeli'ye götürmüşler, hatta bu inanışlar Hristiyanlara bile tesir etmiş.

Yine bu inanıştan kaynaklanan bir töreye göre, ilk kez Alevi veya Bektaşî olan kimseye, tören bittikten sonra **"Miracın kutlu olsun"** derlermiş. Yine bir başka inanışa göre Hz. Ali'nin Alevilerce **"Mürşit"** sayılması da, bu **Kırlar Cem'**ine başkanlık etmesi nedeniyledir.

Aleviler, söz konusu **Kırlar Cem'i**'nde Hazreti Fatma'nın da bulunduğunu kabul ederler ve cem ayinlerine kadınları bu yüzden alırlar. Ayinlerde içki kullanılması da o akşam **"Kırlar"**'ın içtiği üzüm suyu nedeniyledir.

Ve yine iddialara göre, Türkler, İslamiyet öncesi din inanışlarına oldukça uyan bu sistemi benzer özellikleri yüzünden kolayca kabul etmişlerdir.

"Duaları Arapça olmayıp Türkçe, namazları eski tapınmaları gibi 'Niyaz', eskiden olduğu gibi cemiyetlerinde ve din işlerinde 'Kadın' yine beraber, 'Kopuz' ve 'Kımız' yine bunda da mebzul. Oyunlarını da Şamanilikten kalma oyunlara uydurduktan sonra artık gıcunacak, gücenecek bir şey kalmıyordu. Onların kendi dilinden konuşan şairleri de bütün bu Miraç ve sair inanışları nazmen ve kuvvetle yaymış olunca bu inanış durmayarak ilerliyor, kökler sahıyor, Arapların din bahanesi ile yaptıkları zulümden bizar olan Türkler 'Ayni Cem'lere giriyorlar, Alevi oluyorlar, ıstıraplarını böylelikle dindiriyorlar ve sazlarının tellerinde dertlerini derin derin inliyorlar." (9).

Bektaşî-Alevi edebiyatının en önemli isimlerinden sayılan **Hatayi, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'**den

Alevilerin bu Miraç inanışını işleyen üç örnek verelim:

Miraciye

Yakın bil abcedi bürhan Ali'dir.
Beyanı tevhidi Kur'an Ali'dir.

Muhammed miraca vardığı gece,
Kapıda gördüğü arslan Ali'dir.

İçinde söylenür sırrı hakikat,
Kurulmuş perdei mizan Ali'dir.

İleri yürüyüp kakdı kapuyu,
Ana: **"Kimsin"** deyu soran Ali'dir.

Dedikim: **"Hadımı hayrül-enamım"**
Hemandem kapuyu açan Ali'dir.

İçerü giriben kıldı muhabbet,
"Biri kırk, kırkı bir" diyen Ali'dir.

Acayip remz içinde kaldı Ahmed,
Bu remzi gösteren, asan Ali'dir.

Birine çaldı neşter kırk da akdı,
Hem öl dem neşteri çalan Ali'dir.

Ezildi şerbet oldu içti canlar,
Cununi âşiki hayran Ali'dir.

Çıkardı bir üzüm sa'il tutanda,
Eline hadimin sunan Ali'dir.

Çalındı keffi dest koptu Sema'ı,
Buları mest eden sultan Ali'dir.

Yo-giken yer ve gök arş ile kürsi,
Hakikat mizanın Kur'an Ali'dir.

Bu biçare **"Hatayi"**'nin penahı,
Devasız dertlere derman Ali'dir.

**“Pir Sultan”ın
Miraciyesinden**

Ezel meclisinde kırklar deminde,
Muhabbet nuruna boyandı Ali,
Kırklar ile bir irfan ceminde,
Bu aşkın rengine boyandı Ali.

Alim terk eyledi kendi kellesin,
Muhammed’e dedi “**Cem**”e gelesin,
Meydana getirdi aşkın dolusun,
Kırklara bahsetti hem sundu Ali.

Tuba ağacından aldı dört yaprak,
Çar pareden hırka eyledi er hak,
Fahir libasını sundu son toprak,
Geyindi eğine donandı Ali.

Hu! deyüp birliğe kuruldu divan,
Hakikat sürüldü dem ile devran,
Sema’a kalktılar cümle aşikan,
Meydanda kırk kere dolandı Ali.

(Pir sultan)ım eder: Hak muhabbette,
Dahi yol gidermi birlikten öte,
Muhabbetten kaçan eğri sığata,
“**Lanetullah!**” dedi ilendi Ali.

**“Kul Himmet”in
Miraciyesinden:**

Zahid hü demeyi eyleme inkâr,
Ya niçin çağırır insan hü deyu,
Hü demenin aslı nedir, nedendir,
Eyleyeyim sana beyan hü deyu.

Muhammed-Mustafa peygamber
oldu,

Ali cümle veliye server oldu,
Şah Cebrili emin hem rehber oldu,
Ol demde kuruldu erkan hü deyu.

Bir üzüm tanesi ol şah elinde,
Kırklara sundu ol hikmet gününde,
Hak Resulullahın Miraç yolunda,
Şeydullah eyledi **Selman** hü deyu.

Üzümlü kırklara ilettiler Selman,
Kırklarda el demde oldular uryan,
Muhabbet şerbetin içtiler her can,
Saki kadeh sundu uryan hü deyu.

Kırklar el şerbeti içti mest oldu,
Şahı Merdan cümlesinden üst oldu,
Fatma ol mecliste mevcut bulundu,
Okudular hem de Kur’an hü deyu.

Hü demenin aslı şöyledir söyle,
Ne sözün var ise gel beri söyle,
Tasdik iman getir şahadet eyle,
Sen de bu esrara boyan hü deyu.

“Kul Himmet” ol meyden serhoş
olalı,

Cemin özü tecelliye düş olalı,
Hubbullah aşkına yoldaş olalı,
Hayali gönlümde mihman hü deyu.

**Sem’alar Nasıl
Yapılır?**

Şimdilerde, Alevi köylerinde çok seyrek olarak ve ayrıntılara tam olarak uyulmadan yapılan Cem Ayin’lerinin, bundan 50 yıl önceki sistemini, kendisi de bir Bektaşî Dedesi olan folklorcu **Vahit Lütfi Salcı**’nın 1941’de basılmış **“Gizli Türk Dini Oyunları”** eserinden naklediyoruz:

“Bizim tarif etmek istediğimiz oyunlar baştan beri anlattığımız gibi Türk-Alevi kabilelerinin içinde merasim, usul ve erkanına göre dini ve fakat gayet gizli olarak oynanır. Onların her bir hareketleri **“Sır”** olduğu için semalarda böylece **“Sır-Gizli”** kalmıştır.

Sema oyunları **“Cem bezmi”** ve muhabbetlerin tertibine göre yapılır. Küçük muhabbetlerde, muhabbetin nihayetinde, büyük muhabbetlerde de zaman zaman fasıla ile oyunlara kalkılır. Bu büyük muhabbetlerin en nihayetinde de bütün muhabbette olan

kimselerin — yüzlerce kişi olsa da — hepsi birden sema'a kalkmak suretiyle yapılır.

Sema'a başlamak zamanını, muhabbetin, yani o cemin en dini ulusu demek olan mürşit emreder. Sema' oyunlarının ağır, orta ve çabuk hareketlileri vardır. Evvelâ ağır hareketli sema nefesleri sazlarla beraber söylenir. Bunlar ne kadar ağır hareketli olsalar yine "oturak" nefeslerinden daha oynaktır.

Semalar iki, dört, altı, sekiz ve daha ziyade kişilik olarak da oynanır. Oyun oynarken yorulanlar olursa değişmek için, erkek olan, Cem'de bulunan başka bir erkeğin dizini öper (niyaz eder). Kadın olan da diğer bir kadının dizini öper. Bu hareketin dizi öpülmüş olan kimseyi kendi yerine Sema'a davet etmek olduğu kabileler töresince de saygı ile kaydolunmuştur. Cem'de kadınlar da bulunduğundan onlar da Semaa kalkar ve oynarlar. Bu suretle dizi öpülen erkek veya kadın; zaruri bir mazereti olmazsa; bu dâvete icabet etmek mecburiyetindedir. Esas itibarile bu davet memnuniyeti mucip ve yüksek bir saygı işareti telakkisine mazhar olmuştur.

Sema'larda el ele tutuşmak yoktur. Karşı karşıya oynanır. Eller, kollarla beraber ileriye doğru uzanır ve tekrar geri çekilerek göğüse kavuşmak suretile hareket eder. Ayaklar, besteye uygun hareket ederek, biribirleri üzerine ayak parmakları konmak suretiyle yürünür ve dolaşılır. Ağır ve orta usullü semalarda mutlak surette her ölçüye göre ayak ve vücut hareketleri yapılmaz. El, kol ve ayak hareketleri ile serbest hareketler icra edilir. Fakat, bu serbest tarzda da yine besteye uygunluklar vardır.

Bazan her darp yerine her ölçü ve

ya bir buçuk ölçüye göre ayak ve vücut hareketleri tanzim olunur. Bu suretle besteye ve güfteye uygun hareketler icra edilir. Sema edenler, "Cem bezmi"nin ortasında açılan boşlukta, fakat olduğu yerde durarak değil, dolaşarak mevzu kaidesine göre oynanır. O tarzda yürünür ki, sema edenler "mum"ların yanmakta olduğu mahalle gelince, orası "Çerag tahtı" denilen "Mukaddes" bir yer olduğundan, o mevkiden, oynayanlar arkaları dönülmek suretiyle geçemezler. Yüzleri "Çerag-mum"lara müteveccih olarak ve berayi hürmet eller göğüs te olmak ve hafifce boyun eğmek suretiyle geçerler ve diğer mahallerde yine serbest döner ve oynarlar.

Sema'nefesi okunurken nefesin biteceği kıt'a da, o nefesi yapan zatın ismini - ki buna "Şah beyit" derler - okunurken oyun oynayanlar olduğu yerde hareketsiz kalıp nefesi yapan şairin hürmetine biraz durulur ve o zatın ismi geçen mısra'dan diğer mısra'a gelinceye kadar bu vaziyette durularak öteki mısra'a geçildikten sonra yine oyuna eski vaziyet ve "Ritim" ile devam ederler. Meselâ: "Şah Hatayi" m der, geç, otur, Hizmetini hora yetür.

Beytinin ilk şairi (Şah Hatayi) nefesin ismini havi mısra okunurken bütün mısra iki defa söylenip ikinci mısra'a geçilinceye kadar oyun hareketi durur ve ikinci mısra'a başlarken, "Hizmetini" derken oyuna tekrar devam edilir ve böylece şairliğin hürmeti yükseltilir.

İki, dört ve sekiz kişilik semalarda bu tarzda yapılır ve erkek ve kadınlarla oynanılır. Esasen muhabbetlere de karı, koca gidilmesi köy aleviliğinde şarttır. Dul kadın kadın ve dul erkeklerin de (çağırılırlarsa) gitmeleri caizdir. Çünkü onlar, evvelce karı-koca olarak cemlere gitmiş ol-

duklarından bunların mahiyet ve hüviyetleri layıkı ile anlaşılmış ve binaenaleyh yalnız gelmelerinde bir mahzur görülmemiştir. “**Muhabbet**”e davet etmek de ilk baştan bu kaidelere riayet etmekle olur. Davetsiz hiç kimse bir muhabbete gidemez. Bu cihetler daima göz önünde tutulur ve ehemmiyetli bir hassasiyetle takip ve tatbik olunur. Bu itibarla “**Cem bezmi**” içtimaî güzel bir muâşeret adabını câmi, parlak bir “**sosyete**” hayatıdır. Daha doğrusu Türk kabilelerinin asırlardan beri alıştıkları ve gördükleri bir nevi “**Balo**”dur.

On altı kişilik sema’lar da vardır. Bu nevi evvelce oynandığını bildiğimiz ve şimdi de bazı baloların sonunda oynandığını gördüğümüz (**Kadril**) oyununa benzer. Fakat bunun şekli daha başkadır. Dörder kişi olarak karşı karşıya dört dizi üzerine vaziyet alırlar. Cephelerde karşılıklı dörder erkek dörder kadın vardır. Bu nevi, çabuk Sema usulüyle oynanır.

Çabuk Sema’a dair örnek:
Bu nefesin güftesi şudur:

Niçin inanmazsın ey kanlı Yezit,
Bu çarhın sahibi Ali değil mi?
Arşda bir hayale uğradı Habip,
Hatemi indiren Ali değil mi?

Dostlar arasında ne işin senin?
Hey Yezit tükenmez kesretin senin!
Bin üç yüz yıl evvel al devin bendin,
Bağlayıp da çözen Ali değil mi?

Necef deryasına Zülfükar attı,
Derya bulut olup havaya aktı,
Nisan yağmurları anda halk oldu,
Bu aşkın deryası Ali değil mi?

Ta ezel Mehdidir senin bahşişin,
Anlardan evveldir senin gelişin,
Doksan bin kelâmı hep beyan işin,
Okunan Kur’anda Ali değil mi?

(Kul Veli)yim söyle sözün hatasın,
Öldür nefs çerisin Hakka Yetesin,
Uzatma ey kardeş sözün ötesin,
Bu mülkün sahibi Ali değil mi?

Bu Sema’ oyununda öyle hareket edilir ki, saflarda bulunan şahıslar telaki edip biri birini geçerken cepheden ve yandaki şahısların bir birine çarpmadan taraklama suretiyle geçmeleri pek sanatlı, görmeye değer bir vaziyette olur.

Bu sema’da her darbe, yani yarım ölçüye bir ayak hareketi isabet eder. Bu tarz sema musikisinde de “**dem tutmak**” adeti vardır. Bütün nefesin tonalitesine uygun olarak, oynayanlar “**ya şah, ya şah!**” diye oynarlar.

Bundan daha büyük Sema’lar vardır ki; bunun adına “**Çoban baba**” ve bazı kabilede de “**Koyun baba**” adı verilmiştir. Bu sema’a bütün cemde bulunan büyük bir kalabalık kütlesi olan halkın hepsi birden iştirak ederler. Bu sema’ eskiden büyük tarihi ulusların mezarları başında “**Nevruz**” ve “**Hıdrellez**” bayramlarında yapılırdı. Bütün Alevi kabileleri kendilerine en yakın bulunan büyük “**Yatır**”ların türbelerine yiyecek, içecek ve yatacaklar ile giderler ve orada günlerce “**Muhabbet**” ederlerdi. Bazı yerlerde üç gün, bazı yerlerde yedi gün süren bu kır “**Muhabbet**”lerinin sonuncu gününde de hepsi birden bir mürşidin idaresinde bu “**Çoban**” ve yahut “**Koyun baba**” sema’ına kal-karak bu sema’ı bitirdikten sonra dağılışırlardı. Bu sema’ı da görmek ve seyretmek başlı başına bir tarih yaşamak demektir. Anadolu’da Alaiyede “**Elmalı baba**” ve “**Abdal Musa Sultan**” da, Mısır’da “**Gaygusuz Sultan**” da, Kırşehir’de “**Hacı Bektaş**” da, Trakya’da Dimetokada “**Seyid Ali Sultan**” da, Edirne’de Ece köyünde “**Ece Sultan**” da, Kırklare-

li'nde Çöke köyünde **Muhiddin Abdal**" da, Pınarhisar da "**Bin bir oklu Ahmed baba**" da ve böyle sair türbe ve büyük zaviyelerde yüzlerce halk tarafından yapılırdı.

Osmanlı meşrutiyetinin ilan yılı olan 1324 yılında (1908) İstanbul'da toplanan Bektâşi kongresine Mısır'dan iştirak eden Gaygusuz sultan zaviyesi şeyhi **Mehmet Lutfi** babanın anlattığına göre bu merasim Mısır'da büyük Prens ve prenseslerin de iştirakleri ile çok muazzam olarak yapıldığını ve hatta bir sene **Hidiv Abbas Hilmi Paşa**'nın da sureti mahsusada orada bulunduğunu işitmiş idik...

Bu büyük ve umumî sema'ların, hususi şahıslar tarafından da yapıldığı nadir değildir. Esasen zengin bir Alevi hanedanı böyle bir büyük muhabbeti her yıl mutlaka bir defa olsun yapar. Bundan başka bazı vakti ve hali yerinde olan kimseler de arzu ettiği bir işinin olması için "**Şu işim olursa bir 'Koyun baba' kaldıracam**", der ve bu suretle "**Adak**" etmiş olur. Bu takdirde her hangi bir köy Alevisi bu "**Koyun baba**"'yı kaldırmak istediği zaman herkesten önce kendi köy halkı —kaç hane olursa olsun— o muhabbete, davetname beklemeden davetlidir. Artık davetnameler köy haricinde olan Alevilere icap eden şekil ve miktarda yapılır. Bu büyük "**Muhabbet**" ve "**sema**" yeri için büyük odalar tahsis edilir. Davetlilerin gelmelerinin çokluğuna göre halkı odalar almayacak olursa mesele kır-lara intikal eder. Eğer mevsim de müsait ise artık her şey muntazam gider. Bütün bu hazırlıklar hep "**Koyun baba sema'i**"nın umumiyeti ve muhabbetin ona göre parlaklığının temin olunması içindir..."

Alevi Şiiri

Alevi - Bektâşi şiirinde kendi

inançlarının, dünya görüşlerinin, düşmanları için (Bu sadece dîni görüş farklılıklarını değil, siyasi görüşleri de içermektedir) neleri, nasıl dilediklerinin duygusal tasvirleri vardır. Hatayi, **Kul Himmet**, **Nesimi** ve **Kararsız Veli**'nin şiirlerinde bu konu yeterince açık biçimde anlatılmıştır:

**Eğer tarikatın sual edersen
Murtaza Ali'dir pirimiz bizim
Göregeldiğimiz süregideriz
Kırklardan ayrılmış sürümüz bizim**

**Edepliyüz kimesneye bakmayuz
Rıza kapusundan taşra çıkmayuz
Cennet cehennem korkusu çekmeyüz
Bunda sorulmuştur sorumuz bizim**

**Sırr-ı Hakka gerçeklere baş koştuk
Çiy yerimiz yoktur kürede piştik
Ne yoldan ne farzdan sünnetten
düştük**

Erenler cemidir yerimiz bizim

**Kazancımız meydana getiririz
Eksikliğimiz varsa bitiririz
Aşına meşreb evinde otururuz
Bine sayılmıştır birimiz bizim**

**Derviş Hâtâyi'm der gerçekten
erenler
Onda pişman olur bunda yerenler
Bin kana bir mürvet dedik erenler
Gerçekler dâridir dârimiz bizim**

★ ★ ★

**Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz
Dergâhına gider bu yollarımız
Şol güzel Ali'yi sevenlerdeniz
Düvazde'mam okur bu dillerimiz**

**Biz mü'miniz münafıktan üşendik
Türab olduk topraklara döşendik
Kemer-bestelerden kuşak kuşandık
Bağlıdır Ali'ye şu bellerimiz**

ATLAR

'miniz k
yoka avr
olmuş ay
harla aç

kara yok
vara yok
yok
miz

öğüd al
Muhamm
a bağlyız
değil etek

uludan
üryet
Ali
den
miz

hibe candar
ya gönül ç
du kumrulu
bah der de

miz var
iz var
miz var
büllerimiz

Himmet'im s
Mabbet mülkü
Şerim Şahımı b
dandadır daim

katara düzel
bir ü ezel
ne güzel
allerimiz

Böcekler şahtan gel
An derler pirimize
Ork' İmam kullan
Münkir ermez sır

Ateş yanıp kazan
Dalga gelir boydan
Şulesi âleme düşer
Bakın bizim nurum

Pirimiz kırklar yediler
Bu yolu onlar kodlar
Hiç böylece dediler
Kan kanarsan sır

Baktık aşımız Ada'dır
Kismetim veren Hada'mdır
Halifeler piş-kademdir
Tac urdular serimize

Mürid mürşidine
Erenler ma'nisin dı
Münafıklar nice kıydı
Tığ çektiler pirimize

Nesimi
Özüne mahabbet
Bin bar
Gündüz
Ber-çeşnedir
Ulumuz Muhammed
Beli dedğimiz
Sürdüğümüz

Yükümüz gevher
Doğru yolu koyup eğri gitmeyiz
Davalara düşüp inad etmeyiz
Sözümüz ezelden bellidir bizim

Koç yığit siperin yüzüne tutar
Yahşi ata biner kalgıdır çıkar
Bahar eyyamında bulanık akar
Selimiz ummanlar selidir bizim

Canım biz mü'minler ile eşleriz
Münkirleri lanet ile taşlarız
Anınçün esridik biz serhoşlarız
İçtiğimiz kadeh doludur bizim

Mecnunlayın özler dağda kalırsa
Leylilerin hacc ü tavaf kılursa
İloğlu ismini sorar olursa
İsmimiz Kararsız Veli'dir bizim

Bir Alevilik Bildirgesi
ve Cevapları

Türk basınında Alevilik konusun-
da sık sık yayınlar olmaktadır. Bun-
lar çeşitli vesilelerle günlük gazeteler-
de haber tartışma veya dizi yazı, haf-
talık dergilerde de inceleme şeklinde
yapılıyor. Bunların dışında, günlük
gazetelerde, okuyucu mektupları kö-
şelerinde de bazen bu konuyu tartışan
mektuplar görülüyor. Bu yayınların
büyük kısmı bilimsel olmaktan ve
dini-tarihi gerçeklere dayanmaktan
çok belirli bir kesimin sosyal ve poli-

tik beklentilerini dile getirmek iddiasıyla yapılmaktadır. 1990 yılı Mayıs ayında günlük bir gazetede geniş biçimde işlenen konu bir bildirge ile de desteklenmişti. Altında yazar, gazeteci, sanatçı ve bilim adamı imzaları da bulunan bu bildirgeyi, aydın bir grubun olaya hangi açıdan ve hangi gerekçelerle baktığını göstermesi bakımından sayfalarımıza aldık. İçinde, bilimsel, tarihi ve dini noktalardan, hatta Alevi vatandaşların Türkiye'deki sayıları noktasından pek çok tartışılır iddialar bulunan bildiriye imza koyan isimleri belirttikten sonra tam metnini verelim:

İmzalar: Yazarlar, Yazar Kemal, Aziz Nesin, Atıf Behramoğlu, gazeteci-yazarlar, İhsan Selçuk, Rıza Zelyut, İhsan Soyut, Erol Galip Sandalcı, Seyfettin Turhan, Süleyman Yağuz, Prof.'lar, Berkay Yaman, Kıvanç Ertop, Çetin Yetkin, araştırmacı Atilla Özkırnık, sanatçılar, Zulfü Livanelli, Tarek Akın, avukatlar, Muharrem Naci Orhan, Cemal Özbey.

Bildirge şöyle:

Bu bildirge, Müslümanlığın Türkiye'de yaşayan bir kolu olan Aleviliğin sorunlarını duyurmayı ve Aleviler'in bazı isteklerini kamuoyuna yansıtmayı amaçlıyor.

Aleviler başka inançlara, "doğru, güzel, kutsal" gözüyle bakarlar. Ama kendi inanç ve kültürleri için de aynı olumlu duygu ve yaklaşımı beklerler... Alevi öğretisinin tanınması, Türkiye için barış ve zenginlik kaynağı olacaktır...

Gerçekler

Türkiye'de 20 milyon Alevi yaşıyor.

60 milyona ulaşan Türkiye nüfusunun yaklaşık 20 milyonunu Alevi

yoluna mensup Müslümanlar oluşturuyor.

Alevilik de Sünnilik gibi İslam inancının bir koludur. Sünnilik kadar eskidir. Türkiye'de dinsel, siyasal, kültürel, sosyal yönleriyle Alevilik, halkın bir bölümünün yaşama biçimidir. Kültür ve inanç olarak halen varlığını sürdürmektedir.

Ana kaynak İslamiyet olmakla beraber; Sünni İslam ve Alevi İslam arasında hem öğretilerde hem de pratik yaşamda belirli farklar vardır.

Sünni halkımız Alevilik hakkında hiçbir şey bilmiyor.

Ülkemizdeki çoğunluğu oluşturan Sünni Müslümanlar, Alevilik hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyor. Bu kesimin, Alevilik hakkındaki görüşleri, tamamen olumsuz önyargılardan, söylentilerden doğan yakıştırmalardan oluşuyor.

Geçmişte şeriatçı Osmanlı Devleti zamanında Alevilere karşı yaratılan iftiralar, bugün de bazı insanlar tarafından gerçek gibi kabul ediliyor. Osmanlı zihniyetini bu çağda yaşatmaya kimsenin hakkı yoktur...

Diyanet İşleri, İslam'ın sadece Sünni kolunu temsil ediyor.

Türkiye'de çoğunluğu oluşturan Sünni İslam, Türkiye Cumhuriyeti'nde Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla resmen temsil ediliyor. Devlet okullarında din ve ahlak eğitimi ile camilerde imamlar vasıtasıyla Sünni İslam yaşıyor ve yaşatılıyor.

Alevi varlığı yok sayılıyor.

Buna karşın, 20 milyonluk Alevi kitlesi resmen yok sayılıyor, görmezlikten geliniyor.

Bunun en canlı kanıtı, devlet yetkililerinin yaptıkları açıklamalarda, Türkiye'nin tümünü "Sünni" göstermeye çalışmaları, "Biz Sünniyiz" demeleridir. Halbuki Türkiye nüfusunun yaklaşık 3'te 1'i Alevidir.

Alevilere karşı olanlarla birtakım yarı aydınlar da, "Alevilik öldü!" diyerek Osmanlıcı tavırdan yana çıkıyor. Alevi geçinen bazı okumuşlar da bundan daha fazla Alevilerle görüşlere destek veriyor.

Kimileri de Alevi kültürünün canlandırılmasını "gericilik" olarak görüyor. Bunlar, Aleviliği yok sayma tavırlarıdır. Unutulmamalı ki Alevilik yok olursa, meydan Osmanlı kafalarına kalacaktır.

Türkiye'de Hristiyanların, Yahudilerin, Süryanilerin bile kendilerine ait ibadethaneleri olduğu halde Aleviler bundan yoksun bırakılmıştır. Bugün Alevi kültürünü yaşatacak hiçbir kurum bulunmamaktadır.

İnanç ve anlatım özgürlüğü bir insanlık hakkıdır.

İnsan Hakları Bildirgesi'nin 9. maddesi ve Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın 24. maddesi, herkese "Vicdan, dini inanç ve kanaat özgürlüğü" garantisi veriyor. Ülkemizde, cumhuriyetin kurulması ile birlikte Alevilere yönelik resmi devlet baskısı sona ermişse de eskiden gelen sosyal, psikolojik ve siyasal baskı varlığını sürdürmektedir. Aleviler, bu baskılar yüzünden "vicdan, dini inanç ve kanaat" özgürlüğünü kullanamıyorlar. Aleviler, halen Aleviliklerini gizlemek zorunda kalıyorlar.

Aleviler, Atatürk devrimlerini hep desteklediler.

Cumhuriyeti yaratan temel güçlerden birisi de Alevi kitledir. Aleviler, her zaman Atatürk'ün ve onun devrimlerinin yanında olmuşlardır. Fakat sıkıntıları Cumhuriyet döneminde de bitmemiştir. Alevi kitle Türkiye'nin modern, demokratik, özgürlükleri tanı bir ülke olmasını temel hedef alır. Türkiye'ye gerçek anlamda sahip çıkar.

İstekler:

Aleviler üzerinde baskı olduğu kabul edilmelidir.

Bugün Türkiye'deki 20 milyondan fazla Alevi kitle üzerinde Osmanlı'dan gelen ve halen sosyal, kültürel ve psikolojik ağırlıklı olarak süren ağır bir baskı vardır. Bu baskının adını, açık yüreklilikle koymanın zamanı gelmiştir.

Aleviler, çekinmeden, "Ben Aleviyim" diyebilmelidir.

Alevi kitle bugün bile Alevi olmaktan korku duymaktadır. Buna gerek yoktur.

Bu kesimden insanlar, gerektiğinde, açıkça "Aleviyim" diyebilmelidirler. Bu, onların doğal insanlık haklarından birisidir.

Sünni aileler, Alevilik hakkındaki düşüncelerini değiştirmelidir.

Türkiye'nin gerçek bir huzur toplumu olabilmesi için Sünni ve Alevi kitlenin, birbirleri hakkında iyi düşünceler beslemesi gerekir. Aleviler hakkında görmediği şeyleri söyleyerek iftira etme olayına, Sünni aileler izin vermemelidir. Kafalara yerleşmiş olan olumsuz düşünceler atılmalıdır. Her inanç, her kültür diğerlerine saygı duyarak yaşamalı, yaşatılmalıdır. Avrupa'daki Protestan ve Katolik mezhebinden aileler, bugün yanyana, dostça, gül gibi yaşayıp gidiyorlar. Türkiye için de aynı samimi birliktelik mümkündür.

Aydınlar, Alevi varlığını, insan hakları bağlamında savunmalıdırlar.

Her ülkede olduğu gibi ülkemizde de, insan haklarını savunmak ve korumak, devletten önce aydınlara düşmektedir. Aydınlar, kendi sorunlarının dışındaki toplumsal sorunlarla ilgilenen toplumun seçkin elemanlarıdır. Bu nedenle, onlar, Alevi varlığına dikkati çekmek ve Alevilere ya-

pılan baskılara karşı tavır almak zorundadırlar. Bugün ülkemizde önemli insan hakları ve demokratik sorunlar bulunduğu gerçektir. Bunların en önemlilerinden birisi de Alevilerin durumudur.

Alevilerin sorunlarını duyurmada önderlik aydınlara, demokrasiyi isteyen politikacılara, işadamlarına ve serbest meslek sahiplerine düşmektedir.

Politik veya maddi çıkar yüzünden Aleviliğini gizleyenlerin de, bu tavırlarını bırakmaları gerekir. Aydınların yanı sıra, belli bir yere gelmiş Alevilerin bu konuda tavır alması zorunludur. Bu sorumluluğu başkalarına yıkmaya kalkışmak da yanlıştır.

Her insanın kendi kimliğini açıkça söyleyebilmesi, insanlık hakkıdır. Bu kimliğin "mezhepçilik" veya "şovenistlik" ile damgalanması, temel insanlık hakkına saygı duymamaktır.

Türk basını, yayınlarında Alevi kültürüne yer vermelidir.

Bugün, Türk toplumunun en seçkin, en demokratik, en laik kafalı insanları, emekçisinden patronuna, basın sektöründe yoğunlaşmıştır.

Buna karşın basınıımızda, 20 milyonluk Alevi kitleyle ilgili bilgiye veya habere az rastlanıyor. Alevi kültürünün tanıtılmasına basınıımız daha geniş olanaklar sağlamalıdır. İnaniyoruz ki, Aleviler üzerindeki baskının kalkması, Türkiye'yi daha demokratik bir yapıya kavuşturacaktır. Bugün basınıımızın sorunları ile Alevilerin sorunları birbirine çok yakındır...

TRT, Alevi varlığını da dükkate almamalıdır.

Türkiye radyo ve televizyon istasyonları Alevi kitlenin varlığından habersiz gibi görünüyorlar. Radyo ve televizyonda, Alevi kültürü de yer al-

malıdır. Alevi büyükleri, Alevilerin kutsal günleri, şiiri, müziği, folkloru tanıtılmalıdır.

Diyanet İşleri'nde, Aleviler de temsil edilmelidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı (devlet), 20 milyonluk Alevi kitlesini görmezlikten geliyor. Diyanet, Alevi öğretisini, resmen tanımalı ve bu öğretinin temsilcilerine kendi bünyesinde görevler vermelidir.

Bu ülkede, 20 milyonluk Alevi kitle de devlete vergi veriyor. Tahminen üçte birisi Alevilerden alınan devlet bütçesinden Diyanet İşleri'ne, her yıl yüzlerce milyar lira para aktarılıyor. Laik bir ülkede, Diyanet İşleri'ne para verilmesi yanlıştır. Eğer devlet, Diyanet'e para veriyorsa, Alevi kesime de nüfusu oranında para aktarmalıdır. Bu para da Alevi kültürünün yaşatılması ve canlandırılması için harcanmalıdır.

Alevi köylerine cami yapmaktan vazgeçilmelidir.

Diyanet İşleri, son yıllarda, Alevi köylerine cami yapmak, imam göndermek gibi etkisiz bir baskı yöntemi daha geliştirdi. Kendi varlığından başkasına tahammül edemeyen zihniyetin bu uygulamasına, devletin alet edilmemesini bekliyoruz. Bu uygulamalar derhal durdurulmalıdır. Aleviler, köylerine cami değil okul ve cemevi (kültür evi) istiyorlar...

Din ve Ahlak derslerinde Alevi öğretisi de yer almalıdır.

Okullarda, din ve ahlak eğitiminin zorunlu hale getirilmesi sonucu, Alevi kökenli öğrenciler, kendi öğretilerini değil, Sünni öğretiyi öğrenmektedirler. Bu yetmiyormuş gibi okullarda Alevilik her fırsatta kötülenerek genç yürekler yaralanmakta, beyinlere düşmanlık tohumları ekilmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın buna mutlaka engel olmasını bek-

liyoruz.

Bu durum, din ve vicdan hürriyeti ilkelerine uymadığı gibi, toplumsal barışı da zedelemektedir. Bunu engellemek için okullarda, isteyen Alevi öğrenciye, Aleviliği öğrenme olanakları yaratılmalıdır. Bunun için din ve ahlak derslerine Aleviliği tanıtıcı bilgiler eklenmelidir.

Hükümetlerin, Alevilere bakış açısı değişmelidir.

Alevilere yönelik olumsuz şartlanmalar, iş başına gelen hükümet üyelerini de etkilemektedir. Bunlar, Aleviliği görmezlikten geliyor, yok sayıyorlar. Bakanlar ve milletvekilleri "Alevi" sözünü ağızlarına almaya korkuyorlar.

Bizim gibi çok kültürlü toplumlar da; hükümetler, bütün inançlara saygı duyacak bir politika izlemek zorundadırlar. Diyanet İşleri'nin; Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu açıdan yeni baştan düzenlenmesi, hükümetlerin önünde çok önemli bir görev olarak durmaktadır.

Aleviler, laik devletin güvencesidirler.

Alevilik bütün Ortaçağ'ların sevgi ve sohbete dayalı tek canlı kültürü olarak bugüne dek geldi.

Aleviler kültürleri gereği, hoşgörü, bilime saygılı, ilerlemeye açık bir toplumdur. Bağnaz düşünceye karşıdırlar. Laik devletin, şeriat devleti kurma çabalarına karşı korunması için bugün Alevi varlığı bir güvencedir. Devlet, bu güvenceyi eritmeyi değil, kuvvetlendirmeyi düşünmelidir. Demokratik, laik çoğulcu güçler, Alevi varlığının netleşmesi için çaba göstermelidir.

Dedelik kurumu, çağdaş anlamda yeniden yapılandırılmalıdır.

Dedeler yüzyıllarca Alevi kesiminin hem öğretmenleri, hem din görevlileri, hem yargıçları olarak çalıştılar.

Bu insanlar; Alevi kültürünü kuşaktan kuşağa aktardılar.

Zamanımızda, camilerden ve okullardan yetişen yüzbinlerce imam, ülkenin her tarafından maaşlı olarak çalıştırılırken dedelik, Aleviliğin baskı altında tutulması sonucu, sıkıntı içindedir. Dedelere kendilerini geliştirme ve yetiştirme olanakları sağlanmalıdır. Alevi kültürünün yaşatılmasında kendisini yenilemiş, çağdaş kafalı aydın dedelerden yararlanılabilir.

Yurt dışındaki Aleviler için acil programlar şarttır.

Bugün yalnız Federal Almanya'da 350 binle 400 bin arasında Alevi işçimizin bulunduğu sanılıyor. Yurtdışındaki Alevi işçiler; çocuklarına kendi kültürlerini vermek için yoğun istek duyuyorlar. Fakat onlara Sünni programlardan başka seçenek verilmiyor. Bu da kabul görmüyor. Böylece yeni yetişen gençler; kültürel boşluğa itiliyor. Yurtdışındaki Aleviler için Alevi kültürünü tanıtıcı programlar; Alevi çocukları için de bu konuda dersler şarttır. Devlet, bu işçiler için, din adamı yollarken Alevilik gerçeğini gözönünde tutmalıdır. Türkiye'de olduğu gibi yurtdışındaki Alevilere de, imamlar aracılığıyla din hizmeti sunmak mümkün değildir. Bu gerçek, artık kabul edilmeli ve aydın Alevi dedelerden yararlanılmalıdır.

Alevilik ile bugünkü İran Şiiliği'nin ilgisi yoktur.

Alevilere karşı tavır içinde olanlar, geleneksel iftiralarını sürdürerek, Türkiye Aleviliği ile İran'daki molla düşüncesini aynı paralelde göstermeye çalışıyorlar. Bu yanlıştır. Gerek felsefede, gerek uygulamada Anadolu Aleviliği ile bugünkü İran Şiiliğinin bir benzerliği yoktur. Aleviliğin temeli; hoşgörü, insan sevgisi, canlıya saygı, zorbalığa karşı olmaktır. Aleviler;

bağnaz güçlerin değil, demokratik kit-
lelerin yanındadırlar. Bu geçmişte de,
günümüzde de böyle olmuştur...

Sonuç:

Türkiye, tek değil, birçok kültü-
rün bulunduğu bir toplumdur. Bu du-
rum da ülkemiz için zenginliktir. De-
ğişik kültürlerin kendilerini açık açık
ortaya koyması, insanları bireysel
planda demokratik, hoşgörülü, insan-
cıl bir kimliğe sokar. Bu da tüm in-
sanlığın arzuladığı bir hedeftir.

Temeli insan sevgisi ve barış olan
Alevi kültürü bugün hiç desteklenmi-
yor. Hükümetlerin, bu insan kültürü-
nü koruması; yaşatması için aydınlar-
la işbirliğine girmesi şarttır. Siyaset-
çiler tarafından dile getirilen, "**İnanç-
lar ve fikirler üzerindeki baskıların
kaldırılması gerektiği**" yolundaki
açıklamaların sözde kalmamasını di-
liyoruz. Bu konuda demokrat aydın-
lar olarak, tüm Türk halkından des-
tek bekliyoruz...

Bildirgeye karşı üç görüş

Batılı aydınlar, kalben ve aklen
inanmasalar da, din olgusuna milli ve
evrensel kültürün bir parçası, bir ku-
rumu olarak bakarlar. Bu kurum
hakkında bir soruyu cevaplamak, ko-
nuşmak, tartışmak durumunda, diğer
kültürel meselelerde hangi hassasiyet
ve ciddiyet içinde iseler aynı titizliği
gösterirler. Çünkü Batılı bir aydın,
Allah'a ve dinlere inanmasa da, ina-
nan milyarlarca insana saygı göster-
menin kültürel bir olgunluk, bir çağ-
daşlık şartı olduğu bilincindedir. Di-
ni konularda tartışır, fikir yürütür ve
eleştiri getirirken asgari ölçüde o ku-
rum hakkında bilgi sahibi olmak ge-
rekir. Türkiye'de aydınların, son gün-
lerde bu asgari dikkati gösterme ça-
basına girdiği memnuniyetle müşaha-
de ediliyor. Zaten bir konunun tartış-
masının, doğruyu bulmakta yardım-

cı olabilmesi için, her iki tarafın da
karşılıklı görüşlere saygı duyması ge-
rekir. Nitekim basınımızda, son yıl-
larda Alevilik konusundaki tartışma-
larda, iki tarafta fikrini, birbirini in-
citmeden ve karşılıklı saygı içinde söy-
leyebilmiş, konu bir ölçüde Türkiye'-
de özlemi duyulan aydın barışına yar-
dımçı olabilmıştır.

Yukarıda tam metnini aldığımız
ve altındaki imzalardan daha çok ve
geniş bir aydın kitlesinin düşüncele-
rini aksettiren bildirgeye, karşı taraf-
tan da bazı cevaplar geldi, tartışma se-
viyeli bir ortamda sürdürüldü. Örnek
olarak, yukarıdaki bildirgeyi cevap-
layan, biri devletin resmi din kurulu-
şu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, di-
ğerleri de, konunun uzmanı bir bili-
madamı ile bir gazetecinin görüşleri-
ni sayfalarımıza aldık. Şöyle:

**Diyanet İşleri Başkanı Profesör
Dr. Said Yazıcıoğlu:**

"Şunu ifade etmek gerekir ki, ül-
kemizde sünniler ile Aleviler arasın-
da dini mânâda herhangi bir farklı-
lık söz konusu değildir. Bazı mahalli
örf ve inanışlarla teferruata dair me-
seleler dışında, bu iki grup arasında
temel dini konularla ilgili ciddi her-
hangi bir görüş ayrılığı yoktur.

Bilindiği üzere, yurdumuzda itika-
di mezhep yönünden genellikle ehl-i
sünnet görüşüne bağlı "**Sünnî**" yurt-
taşlar ile "**Şîa**"nın bir kolu sayılan
"**Alevî**" yurttaşlar bulunmaktadır.
Diğer din ve mezhep mensuplarının
sayısı azdır.

Alevilik, müstakil bir mezhep ol-
mayıp, Şîa'nın (Şîiliğin) bir koludur.
Şîa ile Sünniler arasındaki en önemli
görüş ayrılığı ise, "**imamet**" yani
Hz.Peygamber (S.A.)'nın vefatından
sonra kimin devlet başkanı olması ge-
rektiği konusudur.

Esasen İslam anlayışına göre
Kurân-ı Kerim'in son ilahi kitap, Hz.

Muhammed'in son peygamber olduğuna ve onun insanlığa tebliğ ve hayatında tatbik ettiği dini hükümlerin doğru ve gerçek olduğunu kabul eden ve **Müslümanım**" diyen herkes, dinin kesin hükümlerinden birini inkar gibi din sınırından çıkınayı gerektiren bir duruma düşmedikçe, hatta bazı yanlış inanç ve davranışları bile olsa, hangi mezhebe mensup olursa olsun, kendisine ister Sünni ister Alevi densen, Müslümandır. O halde bu iki gruba birbirinden ayrı, hatta birbirine karşı iki dini zümre olarak değerlendirmek gerçeklere tamamen aykırıdır.

Doğulusu, Batılısı, Alevisi ve Sünnisiyle bu ülkenin yurttaşları asırlarca sevinçlerini ve kederlerini birlikte paylaşmışlar, karşılıklı barış, güven, sevgi ve kardeşlik duyguları içinde yaşayagelmışlerdir. Günümüzde artık, dini esaslara dayalı devlet başkanlığı demek olan imametten söz edilemeyeceğine göre, asırlarca önce cereyan etmiş ve tarihe malolmuş olan olayları (Emevi-Haşimi, Ali ve Muaviye kavgalarını) gündemde tutmakta hiçbir yarar bulunmamaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye'de belirli bir mezhebe mensup yurttaşların dini ihtiyaçlarını karşılamak maksadı ile değil, ister Sünni ister Alevi olsun, bütün Müslümanlara din hizmeti sunmak üzere kurulmuştur. İslam dininin itikad, ibadet ve ahlak ile ilgili temel esasları bellidir. Hangi mezhepten olursa olsun, bütün Müslümanların son ilahi kitap olarak tanıdığı Kurân-ı Kerim ortadadır. Kurân hükümleri doğrultusunda toplumu din konusunda aydınlatmak, böylelikle dini ve milli birliğimizi sağlamak, kanunların Diyanet İşleri Başkanlığı'na verdiği görevdir."

Bu da, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden **Profesör Dr. Ahmet**

Yaşar Ocak'ın cevabı:

"... Bu çok önemli ve o ölçüde de hassas ve nazik konunun akademik seviyede çalışan bir araştırmacısı sıfatıyla, yalnızca birkaç yıldan beri Türkiye'de yayımlanan günlük, haftalık ve aylık basın organlarından değil, Türkiye dışındaki bilimsel yayın organlarında yayımlanan yazıları da çok yakında takip etmekte ve zaman zaman bu konuda düzenlenen uluslararası bilimsel toplantılara da katılmaktayım. Ayrıca, akademik ilgi alanım olması sebebiyle, bazı Alevi, Bektaşî çevrelerle ilişki ve dostluk bağları içinde bulunduğumu hemen belirteyim.

Bu nedenle kendi gözlemlerimi kısaca sunmak istedim...

Şunu hemen belirteyim ki, bütün dünyanın hızlı bir siyasi, ekonomik ve kültürel değişim ve yeniden yapılanma sürecini yaşadığı XX. yüzyılın şu son yıllarında, ülkemizde de birtakım üstü örtülü tutulmaya çalışılmış, tabu sayılmış sosyal ve kültürel gerçekliklerin açığa çıkması, tartışılmaya başlaması kadar tabii ve sevindirici bir şey olamaz. Ülkemizdeki farklı etnik, kültürel ve mezhebi tarihsel yapıların tartışılmaya başlaması da öyledir. Uzun yıllardan beri görmezlikten geldiğimiz, yok saydığımız, tartışmaktan korktuğumuz, bunun için de sözde bilimsel gerçek, demokrasi ve özgür düşünce adına ideolojik spekülasyonlarla içinden çıkılmaz hale getirip saptırdığımız, saptırmakta olduğumuz pek çok toplumsal ve kültürel problemimiz vardır. İşte şu son yıllarda Alevilik ve Bektaşilik konusu da bunlardan biridir.

Yaklaşım, metot ve büyük bilgi yanlışları bir yana, üzülererek belirteyim ki, tek yanlı ve kışkırtıcı bir üslupla, çağdaşlık, ilerici, Atatürkçülük, laiklik ve özgür düşünce adına, Aleviliğin savunusu yapılmakta, ger-

çek İslam'ın yalnızca Alevi İslamı olduğu vurgulanmakta, Alevilik yanlış görünerek aynı ülkede yaşayan çok daha büyük bir çoğunluğun ise, Atatürk düşmanlığı, laiklik aleyhtarlığı, çağdışı düşünce yanlış olmakla damgalandığı görülmektedir. Bildiğim kadarıyla hiçbiri de Alevi olmayan ve bu konuya bilimsel bir yaklaşım yapabilecek formasyona sahip bulunmayanların hangi mantık ve bilim ölçülerine başvurarak, hangi objektif kriterlerden geçirerek bu sonuca vardıklarını insan sormadan edemiyor. Daha da üzücü yanı, yapılan bu yaklaşımın, biraz farklı inançlara sahip olmakla birlikte, hepsi de bu ülkenin ve milletin evladı olan iki kesimi birbirine amansız düşman olmaya itecek ve yeni bir İrlanda yaratacak kadar vahim sonuçlara yol açabileceğini herhalde pek düşünmemiş olduklarıdır. Onları kötü niyetle damgalamak gibi bir niyetimiz yok. Ama bu nazik konunun gerektirdiği sorumluluğu yeterince duyduklarını, meseleyi yalnız Alevilik açısından değil, çok daha geniş bir çerçevede İslam dünyası genelinde düşünüp Aleviliği bunun içine oturttuklarını söyleyebilmek çok zor. Nitekim kendileriyle konuştuğumuz Alevi dostlarımız bu yaklaşımdan son derece tedirgin olmuşlar ve kendilerinin kullanıldıkları düşüncesine kapılmışlardır. Söz konusu pek çok mantık ve bilim yanlışını burada düzeltmeye kalkmak çok uzun sayfalar alır. Ancak yalnızca, Aleviliğin laik bir mezhep olduğu iddiası bile kargaları güldürecek kadar yürekler acısıdır. Çünkü en ufak bir mantık sahibi bilir ki, hiçbir din ve mezhep tabiatı gereği laik olamaz. Aksi halde din ve mezhep olamaz. Alevi olmayan Müslümanları ağır iddialarla suçlayarak Alevi Müslümanları sanki gerçekten büyük baskılar altında ezim ezim ezi-

len bir azınlık şeklinde takdim, ne özgür düşünceye, ne demokrasiye, ne çağdaşlığa, ne Atatürkçülüğe yaraşır. Bu yaklaşımı aklı başında hiçbir Alevi Müslümanın onayladığını sanmıyorum.

Eğer bugün Türkiye'de bir Alevi düşmanlığı varsa -ki, bazı fanatik çevrelerin dışında, genelde böyle bir şey olduğuna beni kimse inandıramaz- bunun yegâne sorumlusu, 1970'li ve 1980'li yıllar öncesinde, Osmanlı döneminden kalma bazı tarihi yanlışları ve Alevilik, Sünnilik arasındaki bazı inanç farklarını kullanmak suretiyle Alevi vatandaşlarımızı istismar eden ideolojik-politik çevrelerdir. 1980 öncesindeki Maraş, Çorum ve Yozgat vb. yerlerde ortaya çıkan ve bu ülkenin çocuklarını birbirine kırdıran, bir kısmını ipe yollayıp, bir kısmını hapishanelerde çürümeye mahkum eden olaylar, Alevi ve Sünni vatandaşlarımızın bugün çok iyi farkettikleri gibi bu çirkin ideolojik-politik çevrelerin sahneledikleri oyundu.

Çocukluğundan beri Alevi çevreleri ile iç içe büyüyen, onları çok iyi tanıyan ve bugün de onlardan dostları bulunan bu satırların yazarı, 1970'li yıllara gelinceye dek bir Alevi, Sünni düşmanlığı olmadığını rahatça iddia edebilecek yaşta ve durumdadır. Ayrıca Alevi vatandaşlarının, Alevi hakları savunucusu pozunda başka amaçlar güden bazı sözde aydınların oyunlarına gelmeyecek kadar sağduyu ve kültür sahibi olduklarına da derinden inanmaktadır. Çünkü onlar çok iyi biliyorlar ki, 1980 öncesinin ideolojik çevreleri bugün Atatürkçülük, laiklik, özgür düşünce ve demokrasi maskeleriyle yeniden sahnededirler.

Bu izlenimlerimi aktardıktan sonra, ikinci önemli konuya geçmek istiyorum. Şahsen, artık 2000'li yıllara dayandığımız şu sıralarda, pek çok ta-

Bu öteki konu da, bu konunun da bilimsel bir ortamda ele alınıp incelenmesi, gerek Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, gerekse üniversitelerimizin ilahiyat, tarih, sosyoloji, psikoloji, antropoloji ve halkbilimi fakülte ve bölümlerinin, XIII. yüzyıldan beri Türkiye'de tarihi, sosyal, dini ve kültürel bir gerçeklik olan, Alevilik, Bektaşilik konusundaki bu incelemeler için gerekli altyapıyı hemen oluşturmaya başlamaları vaktinin geldiğine inanıyorum. Çünkü bu konu bilim işidir, gerçek anlamda bilimsel yaklaşım ve yöntem işidir. Gazete ve dergilerin sansasyona yönelik, çoğu defa, -pek çok örneğini gördüğümüz gibi- tek yanlı, hatta maksatlı yayımlarına terk edilecek kadar önemsiz ve basit değildir. Nitekim birkaç yıldan beri Alevi, Bektaşi çevrelerde daha önceki dönemlerde raslanmamış bir yayın faaliyeti adeta bir patlama göstermiştir. Bu sevindirici bir durumdur. Ancak ideolojik istismarlara kurban edilmemelidir.

İşte ancak o zaman XIII. yüzyıldan beri bir arada yaşayan, ülkemizin yükselmesi ve savunması uğruna birlikte çalışan ve kendini feda eden her iki kesim sağlıklı bir beraberlik sürdürebilir. Ancak o zaman, tarihten gelen ve bugün pratik hiçbir geçerliliği kalmamış ayrılık sebepleri ortadan kalkar ve her iki kesim etraflarındaki duvarları yıkarak birbirlerini gerçek yüzleriyle tanıyıp severler. Bence yapılacak olan, her iki kesimi birbirine düşman etmek yerine uzlaştırıcı ve birbirini sevdireci olmaktır."

Bu da, İslâmi konularda çeşitli kitapları ve makaleleri bulunan, panel ve seminerlerde bu konuda görüşlerine başvurulmuş gazeteci-yazar Abdurrahman Dilipak'ın cevabı:

"Türkiye'de bahsedilen şekilde bir Alevi sorunu olduğunu sanmıyorum.

Özel bir sorun yok, ayrılmaları da yok. Öteki vatandaşlarımızın kargılayıcılığı sorundan onlar da pay alıyorlar. Öyle 15 milyon gibi rakamlar çok abartılı şeyler. Nasrettin Hoca'nın eiger-kedi hikâyesini hatırlatıyor. Şiilik konusu daha çok İran İslâm Devrimi'nden sonra tartışılır hale geldi. Samir ABD'nin İslâmi hareketi bloke etme konusundaki en büyük umudu bu. Ama bunda başarılı olacaklarını sanmıyorum. Yıllardır Sünni Müslümanlar sağ iktidarlar tarafından ucuz oy deposu olarak istismar edildi. Sol partiler de Aleviliğe oynadılar. Aleviler, cumhuriyet döneminde dini olmaktan çok ideolojik bir kimlikle ortaya çıktılar. Kendi içlerinde bir bütünlük yok. Hatay'daki, Çorum'daki, Sivas'taki Alevilerin durumları çok farklı.

Alevi toplumunun kültür temelleri, referansları, İslâm toplumunun genel değer yargılarına dışında değildir. Siyasi bir yorum farklılığı söz konusudur. Hz.Ali, Cafer-i Sadık ya da Fuzuli hakkında hangi Müslümanın olumsuz şahadeti var? Aleviliğe özgürlük sloganları dini değil, ideolojik ve politik bir sansasyondan başka bir şey değil. Çağdaş, laik ve ilerici barışçı İslâm yorumu yapıyor. Bu yoruma Museviler, İsmaililer dahil mi? Alevilik bir din olmadığı gibi, mezhep de değil. Bir mezhebin farklı yorumudur. İslâm'ı Hristiyan bir temele çekmek isteyenlerin, bağımsız camiler örgütleyerek dini kendi içinden çökertmek için giriştikleri kaleyi içeriden fethetmeyi amaçlayanların bir komplosudur.

Folklorik cem törenleri, modern ritüeller, sazlı-sözlü Şark tipi transandantalmeditasyon esprili yeni bir din takdim edilmek istenmektedir. Kan kafesi cengi hikâyeleri, buyruk ve Hüsnîye'nin şekillendirdiği bir mistik

geleni, yeni modern bir din gibi, Tanrı-insan ilişkisi ve evrensel barış temalarıyla süslenerek takdim edilmek isteniyor.

Din İslâm'dır. Mühim olan herkes için esas olan Allah, kitap ve Resûl'dür. Alevilerin kitaba ve Resûl'e yönelmelerine yol açacak her türlü ilgi patlaması bizi sevindirecektir. Alevilik Bildirgesi'ne gelince, laikleştirilmiş İslâm'dan umudunu kesenler, şimdi Aleviliğin üzerinde alternatif bir İslâm hesabı içindeler. Bu bildirgeye imza koyanların Alevilikle ilgisinin olduğunu sanmıyorum."

ALİ BİN EBL TALİB

İslamiyetin kahramanlık, fedakârlık ve yiğitlik ruhunu temsil eden, kitlelere İslamiyetin örnek kişisi olarak gösterilen bir isimdir. (598-661) yılları arasında yaşadı. İslâm romantizminin bu kaynak şahsiyeti, adeta bir mitoloji kahramanı gibi gözlerde ve zihinlerde idealize edilmiş, "en yiğit, en adaletli, en bilgili, en mazlum, en sadık..." olarak İslâm tarihinin masal şahsiyeti olmuştur.

Hazret-i Ali aynı zamanda, tarihi bir çelişkinin de sembolüdür. İslâm'ın başlangıç yıllarında, gerek din savaşlarında, gerek Hazret-i Peygamber'in mücadelelerde en güvenilir kişi olarak tarihi misyonunu başarıyla ifa etmiş; İslâm cemaati, bir dünya devleti görevi ile karşı karşıya kalıncaya kadar yüksek kişiliği ile ilk saf-tâ hizmet vermiştir. İslâm, devlet olduktan, çeşitli milletlere, coğrafyalara ve kültürlere hâkim olmaya başladıktan sonra, içinde her çeşit desise ve hesap olan "büyük siyasetin" gerektirdiği eğilip bükülmeleri, hesapçılığı ve acımasızlığı gösteremediği için belki bunun farkına varan en yakınlarının bile itirazları ile karşılaşmış, terk edilmiş, tarihe, İslâm romantizminin ve

nasıtlarının bir kışkırtarak bırakılmış.

Hayatı: Hazret-i Ali (Ali bin Ebi Talib)'in hayatı ana çizgileri ile şöyledir:

"Peygamber'in damadı ve amcasının oğlu. Küçük yaştan itibaren Hz. Muhammed'in yanında bulundu ve Müslümanlığı ilk kabul eden dört kişiden biri oldu. Peygamber'in Medine'ye hicret edeceği gece onun yatağında yatarak hem Mekkelileri aldattı, hem de Peygamber'e emanet edilen malları sahiplerine iade ederek kısa bir zaman sonra Medine'ye gitti. Ali, Bedir, Ulud, Hendek ve hemen bütün gazvelere Peygamber'le beraber iştirak etti ve kahramanlığı ile kendini gösterdi. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra askeri seferlere katılmadı. Halife Osman'ın şehit edilmesi üzerine Medine mescidinde biatı kabul ederek dördüncü halife oldu

(24 Haziran 656).

Ali'nin halife olmasıyla İslâm camiasında iç mücadeleler başladı. Görünüşte Ali'ye taraftar olan sahabelerden Talha ve Zubeyr ile Peygamber'in hanımı Ayşe, Ali'ye biat etmediler ve beraberce Mekke'ye, oradan da Basra'ya giderek şehri ele geçirdiler. Ali, kendisini himaye edecek birliklerin azlığı sebebiyle Ekim 656'da Medine'yi terketti. Kûfe muhafızlarından topladığı kuvvetle Basra üzerine yürüdü. Talha ve Zubeyr'le yapılan müzakereler neticesiz kalınca harp başladı. Ayşe, taraftarlarını cesaretlendirmek için bir deveye binerek savaş meydanına girdi.

Tarihte "Cemel Vakası" diye bilinen bu savaş Ali kazandı (4 Aralık 656). Böylece bütün Irak Ali'ye biat etti. Bundan sonra karşısına Suriye valisi Muaviye bin Ebu Sufyan çıktı. Emevi ailesinin reisi olduğundan, Os-

man'ın katilinin intikamını almak bahanesiyle harekete geçen Muaviye, Mısır'ı ele geçirerek iktidar mücadelesine hazırlandı. Ali, 657 ilkbaharında Suriye üzerine hareket etti. İki ordu Siffin'de karşılaştı. Muaviye, Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmesini istedi. Ali bunu reddetti; müzakereler neticesiz kaldı. Mayıs başlarında savaş başladı. Bazı fasıllarla 110 gün devam eden muharebeler sonunda Ali, zaferi kazanmak üzere iken Amr bin As'ın tavsiyesi üzerine Muaviye'nin birlikleri, Kurân'ın hakemliğine-müracaat ettiklerine işaret için mızraklarının uçlarına Kurân sayfaları takarak ortaya çıktılar. Bu, Irak birliklerine tesir etti ve Ali hakem usulünü kabule mecbur oldu. Hakem olarak Ali tarafından Ebu Musa el-Eşari, Muaviye tarafından ise Amr bin As tayin edildi. Hakemler, Şubat 658'de Ezruh'ta toplandılar. Uzun müzakereler neticesinde Amr'ın bir hilesiyle Ali, hakemi tarafından azledilince Amr, Muaviye'yi halife seçti. Bu hadise taraflar lehine kati bir netice doğurmadı, fakat Ali'nin durumunu biraz sarstı. Hakem olayını protesto etmek maksadıyla Ali'nin ordusundan ayrılan 4.000 kişi Medain'e çekildiler. Şehri zaptederek yağma ve tahrip ettiler. Bunun üzerine, Ali, İslam tarihinde "**Hariciler**" diye bilinen bu asiler üzerine yürüdü. Nehruvan'da onları mağlup etti, fakat kuvvetlerinin azalması sonucu Kûfo'ye çekilmek mecburiyetinde kaldı. Burada Haricilerden Abdurrahman bin Mulcem tarafından (24 Ocak 661) şehit edildi.

Ali, İslâm büyükleri arasında mümtaz bir yer işgal etmektedir. Kendilerine cennet vaat edilen on kişiden (aşare-i mübeşşere) birisidir. Harplerde gösterdiği kahramanlık, kendisine "**Allah'ın arslanı**" unvanının verilme-

sini sağlamıştır. Peygamber'in kızı Fatma ile evlenmiş, bu evlilikten Hasan'la Hüseyin dünyaya gelmiştir. Şiirler sonraları Ali hakkında birçok menkıbe ortaya atmışlar ve onun uluhiyetine bile inanmışlardır.

Ali'nin İslâm tarihinde olduğu gibi, tasavvuf ve edebiyatta da özel bir yeri vardır. Savaş nutukları, hutbeleri, konuşmaları ve halifelik meselesindeki görüşleri, dini edebiyatta önemli bir yer tutar. Malik ibn Eşter'i Mısır'a vali olarak yolladığı zaman ona hitaben yazdığı mektup, siyasi bir abide karakterini taşıdıktan başka, belâgatın ölmez örneklerinden biri sayılır. Şiir ve hutbeleri toplanarak **Nehc-ül-belâga (Güzel Söz Söyleme Yolu)** ve **Divan-ı Ali** gibi pek önemli kitaplar meydana gelmiştir. Bu edebiyatın kurucularından Ebu'l-Esved ile İslâm fıkhnın kurucularından sayılan Ebu Leylâ, Ali'den feyiz almışlardır. Bu yüzden ona İslâm edebiyatında belâgat ile İslâm fıkhnın kurucusu gözü ile bakılır.

Ali'nin, Fars edebiyatında, Arap edebiyatındakinin dışında ayrıca İran halkının siyasi ve mezhep inanışları bakımından daha önemli bir yeri vardır. Fakat şüphe yok ki onun Türk edebiyatındaki yeri Fars edebiyatındakinden daha fazladır. Ali, divan edebiyatında, divanların başındaki naatlardan sonra yer alan **Der Medh-i Çehar Yâr-i Güzin (Dört Seçilmiş Dost Hakkında)** kısmında diğer üç halifeden sonra sayılır ve övülür. Buradaki övgülerde Ali'nin büyüklüğüne, Peygamber'e olan yakınlığına, kahramanlığına, **Zülfikâr** denen kılıcı ile atının adı olan **Düldül'e**, kölesi **Kanber'e** ve ayrıca künye ve lakaplarına yer verilir. Bu hususlara yerine göre kasidelerde ve gazellerde de sık sık rastlanır. **Mürteza** ve **Ebu Türeb** (Toprağın Babası) künyeleri; **Esed**

(Arslan). **Esedullah** (Allah'ın Arslanı), **Haydar** (Arslan) adları ve sonraki yüzyıllarda meydana çıkan **Haydar-ı Kerrar** (Düşmanın Üzerine Döne Döne Saldıran Arslan), **Şir-i Yezdan** (Allah'ın Arslanı), **Şah-ı Merdan** (Yiğitlerin Şahı), **Şah-ı Velâyet** (Evliyâlık Şahı) deyimleri hep Ali'ye aittir. Bunlar edebiyatımızın her bölümünde yer alır."

Hazret-i Ali Sevgisi

Hazret-i Ali, Sünnî veya Şîî, Hanefî veya başka mezheplerden, Bektaşî, Mevlevî veya çeşitli tarikatlardan, kim, hangi düşünce ve inançta olursa olsun, tüm İslâm dünyasında aynı içtenlikle sevilen bir İslâm büyüğüdür. Sadece Alevî-Bektaşî deyişlerinde ve tekke edebiyatında değil, büyük mutasavvıflarca da övülen, sevilen bir kişiliği vardır. İşte onlardan biri... **Mevlânâ Celâleddin Rûmî** bir kâsidesinde bakınız onu nasıl anlatıyor (10).

"O açıklayıcı imam, o Tanrı velisi safa ehlinin vücut güneşidir. Yerde, gökte, mekânda, zamanda Hak'la duran o imamın zati, iç ve dış temizliğiyle vasıflanmak vaciptir. Çünkü küfürden, ikiyüzlülükten kurtulmuştur, temizdir...

Onun konağı birlik âlemidir. Dünyevî ve beşerî sıfatlardan dışarıdır. O, insanın hakikati ve canı gibiydi. Her şey fanidir, fakat can yaşar, ölmez. Onun hareketi kendinden dâiri olan ezeli varlıktandır. Beka çevresinde döner dolaşır, yaratıkları yaratanın zati gibi o bakidir. Hak'kın yüksek sıfatları Ali'nin vasfıdır. Hak'kın sıfatları zaten ayrı değildir. O, Tanrı'nın zatine yapışmış, o olmuştur. Hani duyduğum lâhûtun o gizli hazinesi yok mu; işte o odur. Çünkü o, haktan hakla görünmüştür. O hazinenin nakdi, tükenmez ilimdir. İşte o ilimden maksût, yüce Ali'dir. Hak'

kın hikmetini ondan başka kimse bilmez. Zira o hakimdir, her şeyin bilginidir.

İbtidasız evvel o idi, sonsuz âhir de o olur. Peygamberlere yardım eden o idi, velilerin gören gözü de hakikaten odur. Yüzünü nurlu parıltısı, kendi zıyasından bir güneş yarattı. O, hak iledir; hak ondan görünür. Hak'ka ki, o hak ile ebedidir.

Âdem'in toprağı onun nurundan idi. O sebeple meleklerin tacı oldu; Allah'ın isimleri ondan belirdi. O temiz ve yüce imamın ilmi sayesinde, Âdem, her şeyi anladı. O nur tek olan yaradanın nuru olduğu içindir ki, melekût onun huzurunda secde ettiler. Evet, muhakkak ki, Âdem, o imamın nûriyle bütün ilâhî isimleri bildi...

Şit, kendinde Ali'nin nurtunu gördü ve yüksek âlemi öğrendi. Nuh, kendini yüksek menzile ulaştırıncaya kadar, istediğini hep ondan buldu. Gene ondandır ki kurtuluşa eren Nuh, dehirde gayret tufanını buidü da belâdan kurtulmuş oldu. Halil Peygamber, dostlukla onu andı da, ateş ona al lâle oldu. Nemrudun ateşi, o Allah'ın dostuna hep gül, nesrin, lâle oldu. Gene o idi ki, keyfiyle kendi koyununu İsmail'e kurban etti. Yûsuf, kuyuda onu andı da o saltanat mülkünü süsleyen tahtı buldu. Yakup, onun önünde birçok inledi de Yûsuf'un kokusunu alıp gözleri açıldı. İmran'ın oğlu Musa, onun nurunu gördü de uzun geceler hayran kaldı. Kırk gece kendinden geçti; kavuşma ve görüşme zevkine daldı. Sonra dedi ki: Yarabbi!.. Bana bu lütfundan bir alâmet ver.

Hak ona, "İşte sana (Yed-i Beyza = nurlu el) verdim" dedi.

Gene Ali'nin vergisidir ki, Mer-yem'e arkadaş oldu da İsa vücuda geldi...

O, şeriatte ilim şehrinin kapısıdır.

Hakikatte ise iki cihanın beyidir. İki cihanın sultanı Muhammed, Hak'ka yakınlık gecesinde, Allah'a kavuşmanın harem yerinde onun sırrını gördü. Ali'nin nutkunu, Ali'den dinledi. Ali ile birleşilen o yerde Ali'den başka bulunmaz.

Allah yolunda gidenler isteyicidirler; Ali istenilendir. Söyleyenler söylerler, susarlar. O, susmaz, söyler. Ebedî ilim, onun göğsünde parlayıp göründü. Vahyolunanların sırlarını, o hakikat olarak bildi ve bildirdi. Ümmetlere haykırdı:

-Allah yolunda Ali, sizin kılavuzunuzdur.

Allah'a içi doğru olanlar yüzlerini ona çevirmişlerdir. Zira o şahtır, doğru yolu gösterendir, efendidir...

O, bütün peygamberlerin sırrında idi. **Cenabı Mustafa:**

—Benimle açıkça beraber bulundu, dedi

Dinde evvel, âhır o idi. Allah ile içli, dışlı o idi...

İşte bunları söyledim ki, bu yüksek mânânın nüktesini öğrensin de yüksek velâyete eresin. Sence apaçık bilinsin ki, Hak'kiyle yüce olan odur.

Ey efendi!.. Benimle boşuna kavgaya etme. Bu böyledir. Hakikat budur ki, biz hepimiz zerreyiz, güneş odur. Biz hepimiz damlayız, deniz odur.

Ey Şems-i din! Mademki sen âşık-sın, Mevlâna için aşkıta canını feda et ki, canın canâne kavuşsun ve aşka ulaştırıcı kılavuz olasın."

Halk şiirlerinde

Hazret-i Ali

Hazret-i Ali üzerine, Ehl-i Beyt ve Bektaşî-Alevî inançları üzerine kurulu halk hikayeleri ile tekke şiirinin, edebiyatımızda özel bir yeri vardır. Bes-telenen, nefesler ve ilahiler halinde tekkelerde okunan Bektaşî Alevî şiirinin çok tanınmış isimleri arasında, İran Şia'sını, Türkiye'de bir politik

potansiyel olarak kullanıp Anadolu'ya hâkimiyetini yaymak isteyen Şah İsmail-i Safavî ile Pir Sultan Abdal, Kul Himmet sayılabilir.

Bu şiirlerden bazı örnekler verelim:

Pir Sultan Abdal'dan:

Çeke çeke ben bu dertte ölürüm
Seversen Ali'yi değme yarama
Ali'nin yoluna serim veririm
Seversen Ali'yi değme yarama

Ali'nin yarası yâr yarasıdır
Buna merhem olmaz dil yarasıdır
Ali'yi sevmeyen Hakk'ın nesidir
Seversen Ali'yi değme yarama

Bu yurt senin değil konar göçersin
Ali'nin dolusun bir gün içersin
Körpe kuzulardan nasıl geçersin
Seversen Ali'yi değme yarama

İlgıt-ılgıt oldu akıyor kanım
Kem geldi dîdara tâliim benim
Benim derdim bana yeter hey canım
Seversen Ali'yi değme yarama

Pir Sultan Abdal'ını deftere yazar
Hilebaz yâr ile olur mu pazar
Pir merhem çalmazsa yaralar azar
Seversen Ali'yi değme yarama

Başka bir şiiri:

"Birlik makamında bir güzel gördüm
Leblerinin sükkeri var kandi var
Âşıkı çok imiş ardım sordum
Nice bencileyin derdimendi var

Cemâli görünür hayâlde düşte
Canım asumanda kandilde arşta
Uzakta yakında yeminde pişte
Her nereye baksam Ali'm kendi var

Gâh bahçeye girer gülden görünür
Gâh ma'nâ söyleşir dilden görünür
Gâh gönül evinde mihman görünür
Âşıkına türlü-türlü fendi var

Şükür olsun bu sevdaya ulaştım
Mahabbet bâğını gezdim dolaştım
Muhammed Ali'nin cemine düştüm
Şimdi boynumuzda aşk kemendi var

Pir Sultan'ım sever böyle dilberi
Bu cümle cihânın yektâ gevheri
Kahrın lûtfun çeker isen gel beri
Sevdiğimin nerede menendi var''

Kul Himmel'ten:
Dün gece seyrim içinde
Ben dedem Ali'yi gördüm
Eğildim niyâz eyledim
Düldül'ün nalını gördüm

Kanber'i durur sağında
Sahnır cennet bağında
Ali Mûsâ Turdağı'nda
Ben dedem Ali'yi gördüm

Üç چراغ yanar şişede
Arslanda gizli meşede
Yedi iklim dört köşede
Ben dedem Ali'yi gördüm

Yüce dağlar boran coşkun
Kul Himmet aşkına düşkün
Cümle meleklerden üstün
Ben dedem Ali'yi gördüm gördüm

Bir başka şiiri:

Seyrân edip şu âlemi gezerken
Uğradım gördüm bir bölük canları
Cümlesinin erkânı bir yolu bir
Meylâ'm bir nurdan yaratmış anları

Cümle bir mürşide demişler beli
Tesbihleri Allah Muhammed Ali
Meşrebi Hüseyinî ismi Âlevî
Muhammed Ali'ye çıkar yolları

Durakları irfan bağıyla bostan
Silinmiş kalbleri gümandan pastan
Cümlelerin muradı bir fidan dosttan
Arı gibi sadalaşır ünleri

Sıratı mîzânı bunda geçmişler
Varlık benlik kal'asını yıkmışlar
Al giymişler yas donundan çıkmışlar
Gece kadir gündüz bayram günleri

Cennet istemezler azm-i dîdâre
Ne korku çekerler tamuya nâre
Secde kılmaktan geçmişler dîvâre
Dîdâra karşı tutmuşlar yönleri

Bir nefeste bir imâna uymuşlar
Birinin niyazın bine saymışlar
Kaynayışan kaptan kaba konmuşlar
Şah Huseyn uğruna akmış kanları

Kul Himmet'im gerçeklerin bu
meydan
Özün kurtarmışlar sıfât-ı şerden
Hep içmişler Kırklar içtiği meyden
Haber duymuş dost ilinden canları

Hazret-i Ali'nin Görüşleri:

Hazret-i Ali, vefatından sonra, çeşitli sosyal, kültürel ve politik nedenlerde İslâm dininde ve tarihinde pek çok düşüncenin ve kurumun başlangıcı, ilham kaynağı sayılmış, bu kurumlar ve düşünceler Hazret-i Ali'ye nisbet edilmiştir.

İslâm tasavvufunun sosyal kurumları olan tarikatlar, İran'ın İslâmiyet'i resmi yorumu olan Şîlik ve ona bağımlı olmadığı halde beraber gösterilen Alevilik ve Bektaşilik, hep Hazret-i Ali'ye dayandırılmıştır.

Bu konuları sırayla incelemeden önce Hazret-i Ali'nin kişiliği ve görüşleri üzerinde duralım.

Hazret-i Ali hakkında yüzlerce yıllık İslâm yaşayışından süzülüp gelen bazı halk hükümleri vardır. Halkın sağ duyusu, menkıbelerini dinlediği, Hazret-i Peygamber'e bağlılık, sadakat ve fedakârlığını bildiği Hazret-i Ali için, çok olumlu, yüce bir kişilik çizmiştir. Bu portrenin, O'nun gerçek portresine çok benzediği ve hatta ay-

nısı olduğunda şüphe yoktur. Halkın sağduyusunun, toplum vicdanının ve tarihi hükümlerin bunda yanılması söz konusu değildir. Bu hükümlere ve tarihten gelen belge ve bilgilere göre Hazret-i Ali'nin kişiliği şöyle özetlenebilir:

Hazret-i Ali, Müslümanlığı kabul eden ilk erkektir. Hazret-i Peygamber'in amca oğludur, en yakınıdır. Tüm hayatı boyunca, sadece peygamber olarak değil, insan olarak da onun en saydığı ve sevdiği kişi Hazret-i Muhammed'dir. Ölünceye kadar onun Kur'an'a, sünnete ve hadislerle bağlı kalmış, en ufak bir sapma göstermemiştir. Sadece yüksek ahlâklı, mert, dürüst, adaletli bir kişi olarak değil, aynı zamanda kılıcını ve yüreğini en iyi kullanan, tüm gazalarda ön safta döğüşen, İslâm düşmanlarının, yiğitliğinden, bilek gücünden korktuğu bir kahraman olarak da isim yapmıştır. Minyatürlerde, taş basma resimlerde ve halk hikâyelerinde o, esmer, gür sakallı, adeleli, kara gözlü, yüz hatlarından güç ve enerji yayılan biri olarak tasvir edilmiştir.

Hazret-i Ali'nin akıl ve ruh bakımından da yüksek bir kişiliği olması elbette doğaldır. Çünkü, küçük yaştan beri Peygamberimizin terbiyesinde yetişmiştir. Onun sevgili kızı ile evlenmiş, Peygamber ocağına iki erkek torun armağan etmiştir. Peygamberimiz onu mübarek sözleriyle övmüşler, "Bin ilim beldesiyim, Ali o beldenin kapısıdır" demişlerdir.

Mekke'den Medine'ye göç sırasında, bazı gruplar Hazret-i Peygamber'in evini kuşatıp onu öldürmek istediklerinde, o gece, Hazret-i Ali, Peygamberimizin yatağına yatmış ve kendilerinin Medine'ye doğru selâmetle yola çıkmasını sağlamıştı. Bu kesinlikle büyük bir tehlike idi ve düşmanları evi bastıklarında Peygamber zannıyla

Hazret-i Ali'yi öldürebilirlerdi.

"Hz. Ali ve onun aile reisi olduğu Ehlibeyt kadrosu (Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin), İslâm peygamberi nezaretinde, müstakbel Allah yolcuları için şaşmaz örnek kabul edilen bir hayat yaşamışlardır.

Hz. Ali ve reisi olduğu ev halkı, asrısaaadetin geçim darlığını en ileri ölçüde yaşayan kişileri oldular. Bütün faaliyetlerini Allah dinini yaymaya ayıran bu insanların diğer Müslümanlar'a serbest olan zekat ve benzeri vergilerden yararlanmaları da, bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Öyle ki, kocaman kümeler halinde yığılmış zekat hurmalarından bir tanesini ağzına koyan Hz. Hasan'ın, yani Ali'nin büyük oğlunun ağzından o hurma tanesi dedesi Hz. Muhammed tarafından çıkarılıp alınmış ve kendisi şu sözlerle paylanmıştır: "Sen bilmez misin ki, Muhammed Ehlibeyti'ne zekat ve sadaka yemek haramdır". Bu nokta gerçekten çok ilginçtir. Görülüyor ki, İslâm inkılabının ilâhî mimarı, devşirilen bütün nimetleri başkalarına; çekilen tüm zahmet ve eziyetleri kendisine ve ev halkına ayırmakta kararlıdır. Gerçekten de Hz. Peygamber, içinde yaşadığı ve önderlik ettiği toplumun maddi imkân ve nimetler bakımından en alt seviyesinde yaşamış ve bu yaşayışa Ali ile onun ev halkını da mecbur bırakmıştır.

Hz. Ali'nin bütün geliri, Kur'an tarafından harp gazilerine bir hak olarak tanınan harp ganimetlerinden düşen paydı. Ne var ki asrısaaadette bu pay çok yetersizdi. Çünkü ganimet getiren harpler çok azdı. Kaldı ki Hz. Ali, insan aklının zor açıklayacağı kadar cömert bir insandı ve eline geçen şeyleri en kısa zamanda başkalarına dağıtmakta hiç tereddüt etmezdi. O, bir sonsuzluk sevdalısı ve bir

peygamber aşkıydı. Maddenin ve maddenin vücut verdiği imkanların onun gözünde en küçük bir yeri yoktu.

Kaynaklar, Ali-Fâtıma evinin bu zühd ve feragat sergileyen durumunu ortaya koyan ilginç tablolar çizerler. Bazı örnekler vermeden önce bir noktaya dikkat çekelim: Hz. Muhammed'in Ali evi ile ilişkisi sürekli ve ısrarlı idi. Bütün kaynaklar bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber seferden dönüşten en önce, sefere çıkarken en son Hz. Ali'nin evine uğradı. Medine'de bulunduğu sırada ise bu eve akşam-sabah muntazaman uğradığını bilmekteyiz. O, bu evi bir huzur köşesi edinmenin yanı sıra, Müslümanlığın ideal insanı olarak eğittiği Ali ve çocuklarını da sürekli nezaret altında tutuyor, muhtemel sürçmeleri, anında düzeltme yönüne gidiyordu.

Hz. Muhammed'in Ali evi ile ilişkisini ve bu ev halkının seçkin örnekler olarak yetişmelerini izleyişini daha açık bir biçimde ortaya koyacak bazı tablolar çizelim:

Muhaddis Münziri'nin eserinde şu satırları okuyoruz: Ali-Fatıma evinde sık sık yiyecek yokluğu görülürdü. Geceleri küçük Hasan'la Hüseyin, açlıktan ağlamasınlar diye, babaları Ali tarafından dışarı çıkarılır oyalanırdı.

Hz. Peygamber bir gün kızı Fâtıma'nın evine gelmiş, fakat her nedense içeri girmeden dönmüştü. Bunun üzerine Ali, kayınpederi peygamberin peşinden gitmiş, bu durumun sebebini sormuştu. Peygamber, Ali'ye şu cevabı verdi: 'Eve girmedim, çünkü kapısının üstünde süslü-püslü perdeler gördüm. Ben böyle şeyler sevmem. Benimle dünya süsünün ne alâkası var.' Ali bunu Fâtıma'ya anlattı ve Fâtıma, adı geçen süslü perdeleri söküp yoksul ailelere dağıttı (Buhârî).

Bir ara, Allah Resûlü babasının,

altın gerdanlık kullanan kadınları azarladığını duyan Fâtıma, kendisine kocası Ali tarafından hediye edilen bir altın kolyeyi hemen boyundan çıkarıp ve sattırarak parasını yoksullara dağıtmıştı. Bunu duyan Hz. Peygamber şöyle dedi: "Hamdolsun Fâtıma'yı ateşten kurtaran Allah'a".

Hz. Muhammed'in kendi kontrolü altında tuttuğu ve öz yavrusu Fâtıma'nın sayısız fedakârlık ve ıstırapı pahasına disipline ettiği bu Âli-Fâtıma yaşayışı, insanoğlunun Allah'a yaklaşabileceği en ileri noktada, yaşayabileceği en ideal hayat olarak gözükmemektedir. Tasavvuf kıstasları esas alındığında bu hayat kemâlde zirve, örnek bir hayattır. Hz. Muhammed bu çileli, fakat faziletlerle dolu hayatın neler pahasına sürdürülebileceğini, kızı Fâtıma'ya şu sözlerle belirtmişti: "Ey Fâtıma!.. Cebrâîl bana şunu haber verdi: Mümin kadınlar içinden en çok ve en büyük ıstırap sen maruz kalacaksın. Gayret et de sabır yönünden de onlardan geri kalma" (11).

Hazret-i Ali, şiir ve hutbeleri toplanarak kendisinden sonra hazırlanan iki kitabına göre (Nehcü'l-Belaga-Güzel Söz Söyleme Yolu ve Divan-Ali) şu görüşleri savunmaktadır:

Dünyada en önemli şey bilimdir. Tüm insanlar kardeştir ve eşittir. Çünkü hepsinin de atası Adem ile Havva'dır. İnsan alçakgönüllü olmalı, diğer insanlara güler yüz göstermeli, yardım etmelidir. Malla, parayla, soyla, sople övünmek yanlışır. Dünyada en önemli şey bilgidir, bilimdir. Bilim süs için değil, kendini ve başkalarını aydınlatmak, doğru yolu bulmak içindir. Bilgiyi saklamamak, yaymak gerekir. Bilgi ahlâkın ışığıdır. Ahlâk ve bilgi birbirini tamamlar, biri olmadan öbürü olmaz. Bilgili, iyi yürekli, ahlâklı insanlarla düşüp kalk-

mak gerekir. Tanrı tek yaratıcıdır. Her şey onundur. Tanrı sevgisi insanı yüceltir. O'nu, bir çıkar beklemeden, karşılıksız sevmek gerekir. Dünyada ne varsa geçicidir. Kainat da bir gün yok olacaktır. Dünyaya aşırı bağlılık insana birşey kazandırmaz. Aşırı sevinç, aşırı üzüntü erdemli insana yakışmaz. İki yüzlülük ve yalan toplumları yıkar. Onları ayakta tutan kardeşlik duygusu; karşılıklı güven ve yardımlaşmadır. Toplum için tek yasa Kur'an ve Hadis'tir. Tüm kurumlar ve yasalar bunlara göre düzenlenmelidir.

Hazret-i Ali'nin kişiliğinde yüz milyonlarca Müslüman, yiğitliğin, fedakarlığın, Allah ve Peygamber sevgisinin ve maznunluğun simgesini bulmuştur. Hazret-i Ali, İslâm romantizminin kaynağıdır. Karşılaştıkları hak-sızlıklar, eziyetler ve horlanmalar karşısında tek teselliyi İslâmiyet'e sığınmakta, Allah'tan ve peygamberinden yardım dilemekte bulan Doğu insanları, kendilerini çok kere Hazret-i Ali ile eşleştirirken. "Hazret-i Ali'nin hakkının olından alınması düşüncesi, camide öldürülmesi, eğillerinin başına gelen akıbet, (Karbela vakası) ve bunlara bina edilen yüzlerce duygusalık sadece İslâmiyet'i kitlelere sevdirmek, gençleri ve orduları gayrete getirmek açısından değil, devlet kuran, yöneten, ordulara hükmeden hakanlar ve sultanlar açısından da bir motor güç olmuştur.

Hazret-i Ali ile ilgili olarak rivayet edilen bazı hadisler de (Hz. Peygamber'in sözleri) şöyle:

— "Yâ Ali! Sen benim dünya ve ahirette kardeşimsin."

— "Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısı..."

— "Ben ilim beldesiyim, Ali de onun kapısı..."

— "Ben kimim büyüğü isem Ali

de onun büyüğüdür."

— "Yâ Ali, sen bana ve ben sana sınıksız bağlıyız."

— "Ali bana bağlılıkta, başımın vücuduma nispeti gibidir."

— "Ali bana, Musa ve İsa'ya ilk inananlar gibi inandı."

— "Ali'ye nazar etmek, (O vasiyle Allah'a yönelmek noktasından) ibarettir."

— "Ali'ye eza eden bana eza etmiş olur."

— "Ali'yi seven, beni sever; beni seven Allah'ı da sever. Ali'ye buğz besleyen, bana da buğz beslemiş olur; bana buğz eden ise Allah'a buğz etmiştir."

— "Ali'ye sığın, bana sığınmazsın."

— "Ali Kur'an ile, Kur'an da Ali iledir ve onlar kıyamete dek birbirlerinden ayrılmaz."

— "Kardeşlerimin en hayırısı Ali, amcalarımın en hayırısı da Hamza'dır."

— "Saddıklar üçtür: Biri Ali-i Yasin'den Habib-ün - Neccar ki, kavmine peygamberlere uymalarını söylödi. İkincisi Firavun soyundan Herkil adlı kimse ki, (Rabbim Allah'tır diyenleri öldürür müsün?) diye bağırdı. Üçüncüsü de Ebu Talib oğlu Ali ki, hepsinden üstün.)

— "Ali iyilerin imamı, fâcirlerin de kaatibidir. Ona yardım eden, kazanmış, hıyanet eden de mahvolmuştur."

— "Ali benim dinimi kaza eder (öder ve yerine getirir.)"

— "Cennet üç kişiye hasret çeker: Ali, Ammar ve Selman..."

— "Ali bendendir ve ben Ali'denim. Ve benim borcumu ancak o edâ eder, onunkini de ben..."

Hazret-i Ali'den bazı sözler:

• Her kap içine birşey konulunca daralır, bilgi kabı ise dolduruldukça

• Çok kimsesane, sanki varisane, hay-
atın isterler diye mi...
• Az ibadet...
• Çok ibadet edip...
tündür.

• Kendini beğenme, nefse e-
ğlenme, yüzüne karşı övülmeyi isteme.

• Şahsınıza kötülük edenleri affe-
diniz. Vatan ve milletinize kötülük
edenleri asla...

• İyilik yapmaya niyet edince acele
et ki, nefsin seni niyetinden caydı-
ramasın.

• Bildiği halde susmak, bilmediği
halde söylemek kadar çirkindir.

• Akıl gibi mal, iyi huy gibi dost,
edep gibi miras, bilgi gibi şeref
olamaz.

• İnsan, cahili olduğu şeyin düş-
manıdır.

• Hasis Müslümandansa cömert
kâfiri tercih ederim.

• Bir gerçeği savunurken ona ön-
ce kendiniz inanmalısınız. Başkasını
inandırmak sonraki iş...

• Anaya ve babaya saygı ve bağ-
lılık, Allah rızası için yapılan ibadet-
ler değerindedir.

• Eğer ararsak kendimize kolay-
ca düşmanlar bulabiliriz. Fakat ne ka-
dar arasak dost bulmak kolay değil.

• Zulme ve kötülüğe karşı çıkma-
yan, onun daha belâlısına uğrar.

• Bilgi müminin, nerede bulsa ala-
cağı kaybedilmiş malıdır.

• Söz, ok ve mızraktan daha te-
sirlidir.

• Akıllı düşman, cahil ve ahmak
dosttan hayırlıdır.

• Haksızlık karşısında eğil-
meyiniz.

• Mal-ınülk insanın gözünü do-
yurmaz. Kalp zenginliğine çalış.

zin ve Kur'an'ın...
gerlerin sembol kişisi olması...
vusun ve tarikatların ana...
tural hareketinin...
bir anlamda ona...
açmıştır. Çünkü kendisi Peygamber'i
mize en yakın olandır. Sahâbî'nin
ilim, irfan ve İslâmî yaşayış...
dan belki de birincisidir. Dolayısıyla,
İslâmiyet'in temel ölçülerinde kay-
naklanan tüm hareketlerde...
nat edilmesi normaldir. Hemen he-
men tüm tarikat silsilelerinde Hazret-i
Ali, Hazret-i Peygamber'den sonra
ikinci olarak gösterilir ve tarikat pi-
riyle irtibatlandırılır. Bu sadece Şîî kö-
kenli veya görüşlü tarikatlarda değil,
Sünnî tarikatlarda da böyledir. En
koyu Sünnî tarikatlardan Nakşiben-
di'ye de bile silsilelerden biri Hazret-
i Ebubekir'le Peygamber'e ulaşırken,
diğer ikisi silsilede Hazret-i Ali esas
almaktadır. Ve bu yüzden Hazret-i
Ali tasavvufta "Şah-ı Velayet-
Velilerin Sultanı" olarak anılmakta-
dır. Yani tarikatların soykütükleri
Hazret-i Ali ile başlatılmış ol-
maktadır.

"Hazreti Ali, Peygamber'in ya-
kın, inanç birliğine ulaşmış yandaşı
olması nedeniyle Kur'an'a, Kur'an'-
ın bir yorumu, bir açıklanışı olan
"Hadis"e bağlıdır, Peygamber'in izi-
ni sürdüğünden dolayı da "Sünnî"-
dir. Tanrı'nın birliğine, Peygamber'-
in bir Tanrı elçisi olduğuna, O'na
Kur'an adı verilen kitabın indirildiği-
ne (vahy edildiğine) inanmıştır. Ku-
rân'la bildirilen, Hadis'le açıklanan
bütün ilkelere uyma gereğini benim-
semiştir. İslâm dininin uygulanması-
nı gerekli gördüğü bütün eylemlerin
geçerliliğine inanmış, onların yerine
getirilmesi konusunda kuşkuya düşü-

rücü bir davranışın dine aykırılığını görmüştür.

“**Tarikat**” adı altında toplanan, Ali’ye bağlanan inanç kurumlarının beslendikleri değişik odaklar vardır. Biri Kur’an, Hadis, öteki de İslâm dininin doğuşundan önce, İslâm ülkelerinde yaygın olan, çoktanrıci dönemden kalan düşünce ürünleriyle geleneklerdir. Birinci kaynağın içerdiği inanç varlıklarını Ali benimsememiş, ikincilere ise yaşadığı sürece karşı çıkmıştır. Bu nedenle Ali’ye bağlanan inanç kurumlarının benimsedikleri düşünce ürünlerinin ikinci bölümünün Ali ile bir ilgisi yoktur. Bu inançlar, sonraları, İslâm dininin getirdiği ilkelerle bağdaşmayan bir yaşama biçimine alışmış toplulukların uyguladıkları gelenekle göreneklerden kaynaklanır. Gerçekte Ali bir tarikat kurucusu olmadığı gibi, İslâm inançları dışında bir düşünce çıkışı benimsemiş de değildir” (12).

Hazret-i Ali, Alevilik ve Şiilik

İlerideki sayfalarda Şiilik ve Alevilik konularına geniş yer verecek, her ikisini de derinlemesine incelemeye çalışacağız. Fakat, Hazret-i Ali’ye irtibatlandırılması yönünden konuya birkaç satırla değinilmekte yarar var. Şöyle ki:

Nasıl, Alevilik, İran’ın resmi din anlayışı olan ve temelinde politika yatan Şiilikle ilgili değil ve ayrı şeylerse, bu Şiiliğin Hazret-i Ali’nin İslâmî görüş ve yaşayışı ile doğrudan ilişkisi yoktur. Hazret-i Ali, bugün bizim Sünnî anlayış olarak bildiğimiz İslâmiyet yorumu içinde, temel prensiplerini Kurân’dan, sünnet ve hadisten alan din görüşüne mensup bir sahabedir. Hazret-i Ali’ye duyulan sevgi ve saygının temelinde de Kurân ve sünnet vardır. Yukarda da gördüğümüz gibi, Ehl-i Beyt sevgisi, Ali sevgisi tüm Sünnî Müslümanlar da aynı

içtenlikle ortaktır. Ali sevgisinin Şiilikle, Alevilikle ilgisi yoktur. Her iki düşüncede de olmayan yüz milyonlarca Müslüman Hazret-i Ali’yi sever, sayar. Ona candan bağlıdır. Ali sevgisini Şiilik ve Alevilik olarak anlamak temelinden yanlıştır. O bütün Müslümanların sevgilisidir.

“Ali’nin ölümünden sonra İslâm toplumunda bölünme daha büyük boyutlara ulaştı. Ali yandaşları ile Muaviye’ye bağlananlar arasında kanlı olaylara varan gerginlik arttı. Özellikle Hüseyin’in öldürülmesiyle sonuçlanan Kerbelâ olayı, İran’ın Ali ve çocuklarını tutmasıyla görünüşte inanç, gerçekte bir egemenlik sorununa dönüştü. Ali’yi tutanların en büyük topluluğunu oluşturan İran, “**Şii mezhebi**” diye bilinen yolu tuttu. Bunda Ali’ye bağlılık, İslâm inançları karşısında, eski İran inançlarını koruma niteliğindedir. İran Alevilik’i bir Şii geleneğine büründü. Anadolu Alevilik’i “**Kızılbaşlık**”, “**Bektaşilik**”, “**Tahtacılar**” adıyla, biraz değişik nitelikte, ilkçağ uygarlık ürünlerinden beslenerek gelişti. Görünüşte Kerbelâ olayından üzüntü duyan, gerçekte çoktanrıci inançların etkisinde kalan Aleviler de ikiye ayrıldılar. Bunlardan biri Ali ile Tanrı arasında özdeşlik olduğu görüşünü savundu. Öteki Ali’nin bir inanç insanı olduğunu, “**tarikat**” denen kurumların ondan başladığını ileri sürmekle yetindi. Bu bölünme, başka bir biçimde, tarikatlara da yansıdı. Böylece “**Sünnî tarikatlar**”, **Alevi tarikatlar**” diye iki ayrı kuruluş ortaya çıktı. Ali ile Tanrı arasında özdeşlik olduğunu ileri sürenler, Ali’nin tanrılığını da ortaya attılar. Onlara göre Ali Tanrı’dır. Tanrı, Ali’nin varlığında insan kılıfına girerek görünüş alanına çıkmıştır. Tanrı Ali’dir. Ali Tanrı’dır. İslâm inançlarıyla en ufak bir ilgisi bulunmayan bu

görüşe “Ali Allahilik” ya da “Galiye” denir. Bu inanç İlkçağ’da “insan-Tanrı” özdeşliğini ileri süren anlayıştan kaynaklanır. Ali sağlığında, kendisine “sen Tanrı’sın” diyen bir kimseyi öldürtmüş, Tanrı dışında tapılacak bir varlığın bulunmadığına inandığını, bu tür düşüncelerin İslâm diniyle ilgisi olmadığını göstermişti.

Ali ile bağlantılı olduğu ileri sürülerek, sonraları, “Alevilik” adıyla yayılan inançların, o inançları benimsemiş kurumların ise üç ayrı kaynağı vardır. A- İlkçağ Anadolu-Yunan felsefesinden kaynaklanan, özellikle Orpheus, Pythagoras düşüncesinden beslenen, sayı ile harflerle bağlantılı inançlar. B- Yeni Platonculuk akımının kurucusu Plotinos’un görüşlerini yeni bir yorumdan geçirerek İslâm inançlarıyla bağdaştırmaya çalışan aydınların düşünceleri. C- Eski İran-Hind dinlerinden kaynaklanan inançlar. Bunlar arasında en etkili olanı İran’da hızla gelişen, çok geniş bir alana yayılan Zerdüşti inançlarıdır. İ.Ö. 7. yy ile 6 yy dolaylarında ortaya çıkan, Irak-İran-Anadolu ülkelerinde hızla yayılan bu çoktanrıci dönem inançlarından sonraları, beslenen yeni İslâmcı akım, kısa bir süre içinde kurumlaşarak, “tarikat” denen kuruluşların doğmasına olanak sağlamıştır. Ancak bunların bir tekinin bile Ali ile bağlantısı yoktur.

Ali ile Muaviye arasında geçen olaylardan esinlenen, İslâm tarihinde “beşinci mezhep” olanak nitelenen “Şiilik” gerçekte, eski İran inançlarından beslenen, kökeninde Zerdüşti inançları bulunan, İran ulusunun tarih varlığı olan bir inanç kurumudur. Ali’ye bağlanması bir egemenlik sorunudur. Bu sorunun kaynağı da eski İran uygarlığını, bir bütün olarak, İslâm inançlarına karşı savunma oluşturur.

Ali’nin elimizde bulunan, yapıtlarında görülmeyen bu düşüncelerin, inançların, Ali adından kaynaklanan kuruluşlara İslâm diniyle bağdaşma olanağı bulunmayan odaklardan geldiği, yeni bir inanç, düşünce kurumu oluşturduğu biliniyor, İslâm dininin birtakım sanat ürünlerini yasaklaması nedeniyle ortaya çıkan boşluğu, Ali adına bağlanan kuruluşların şiir, resim, kabartma, minyatür, yazı-resim yaparak gidermeye çalıştığı, böylece sanatın da Alevilik’in yayılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ali’nin din anlayışına karşıt olmakla birlikte, “Sünnilik’in, yasakladığı bütün sanat kurumları, Alevilik adı altında toplanan kuruluşlarda sürdürülmüş, böylece Ali bir sanat koruyucusu olarak nitelenmiştir. Bunun en somut örneği de Ali’nin, çok yaygın olan, resimleri, yazı-resimleri, minyatürleridir. İslâm topluluğunda, imamlık sorunundan kaynaklanır gibi görünen Ali olayı, çağların akışı içinde, değişik düşünce ve inanç kaynaklarından beslenerek kimi yörelerde yeni bir mezhep, kimi yörelerde tarikat, kimi yörelerde de tasavvuf olarak gelişmiş, Ali adı çevresinde birçok kurumun doğmasına olanak sağlamıştır” (13).

ALİ EKBER

Hazreti Ali’nin torunu, Hazreti Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilen büyük oğlu. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Belki de bu nedenle İslâm tarih ve kültüründe, menkıbelerle karışan bir şöhrete sahiptir. Hazreti Hüseyin’in yakınlarından Kerbela’da ilk öldürülen Ali Ekber olmuştur. Şehit edildiğinde (10 Ekim 680-10 Muharrem 61) 18 veya 19 yaşında olduğu sanılıyor. Cengâverliği ile dedesi Hazreti Ali’ye benzetilen Ali Ekber, savaş sırasında Murre bin Minkız tarafından şehit edildikten sonra başı

kesilmiş ve Şam'da Yezid b. Muaviye'ye gönderilmiştir. Şiiler arasında sevgi ve saygı ile anılır. Muharrem ayınlarında kahramanlıkları dile getirilir.

ÂL-İ ABÂ

bk. Ehl-i Beyt .

ALLAH

Tüm varlıkların yaratıcısı. Kâinatın nedeni ve yöneticisinin İslam dinindeki isimlerinin en çok kullanıldığını, en geniş anlamı içereni.

“a) Lafza-i celal, ism-i a'zam, yani Yüce Yaratıcı'nın en büyük ve en muazzam ismi. b) Ma'bûd bi'l-hak, mutlak ilah. Haklı olarak ve meşru surette sadece ona kulluk edilip tapıldığından, Ondan başkasına yapılan kulluk ve ibadet haksız ve gayr-i meşru olduğundan ona el-Ma'bud bi'l-hak, yani hakiki ve yegâne Ma'bud denilmiştir. “Allah ferman buyurdu ki benden başkasına ibadet edilmeyecek.” Bu yüzden ondan başkasına edilen ibadetlerin hiçbir değeri yoktur, gerçek anlamda ona ibadet denmez. Ayrıca başka şeylere yapılan ibadetler eninde sonunda Hakk'a gider, insan bilmeden ve şuurunda olmadan başka şeylerin şahsında ve suretinde Hakk'a ibadet etmiş olur ama bu başka şeyler ibadete ehil ve müstahak olmadıkları için ibadet Hakk'a gider, esas mahalline döner. c) Allah: Bütün esmâ-i hüsnâ'nın manalarını kendisinde toplayan hak ilah'ın ismi. d) Gerek ilim ve ayn mertebesinde, gerekse fiiller ve eserler mertebesinde (hazretinde) tüm zat sıfatlarını ve kemal vasıflarını kendisinde toplayan varlığı zaruri satın ismi. İlahi sıfat, isim ve fiilleri içeren Yüce Yaratıcı'nın en kapsamlı ismi. Arapça yazılışı itibarıyla Allah kelimesinde 4 harf vardır: Elif, iki lam, ha. Elif alınacak

olsa Lillah (Hak için), birinci lam alınacak olsa Lehu (Onun için), ikinci lam da alınacak olsa Hu (O) kalır. Demek Allah kelimesinde her harfin bir anlamı var. **EL** Hakk'ın zatına, birinci lam aklın suretine, ikinci lam ruhun suretine, **He** nefsin suretine delalet eder. Allah kelimesindeki harflerin Ebced hesabıyla sayı değeri 66'dır. “Altmış altıya bağlamak” işi Allah'a havale etmektir.” (14).

“Kur'an'da en çok (2.819 kez) geçen sözcük olan “Allah” adı, yalnız Müslümanlarca kullanılır ve Vacib ülvüci (varlığı zorunlu) sayılan Yüce Varlık'ı bütün öteki ad ve sıfatlarıyla belirler. “Allah” adının Arapça “ilah” ya da “lah” köklerinden türetilmiş olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi, İbranice, Arapça ya da Süryanice'den geldiğini öne sürenler de olmuştur. Zümer suresinin 3. ayetinden, Cahiliye (İslam öncesi) Arapları'nın “Allah” adını kullandıkları, O'na inandıkları ve O'na yaklaşımlarına yardımcı olacağı umuduyla putlara taptıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca putperest Araplar'ın, Allah'ın yaratıcılığına ve kudretiyle varlıklara hayat verdiğine inandıklarını, dar da kaldıklarında O'na sığındıklarını bildiren daha başka ayetler vardır. Ancak, “Allah” kavramı yaratıcılık, yöneticilik, eşsizlik, varlığının sürekliliği ve sınırsızlığı gibi içerikleri en ileri biçimde İslam dininde kazandı. Kur'an, putperest Araplar'a “müşrikler” (Allah'a ortak koşanlar) diye çıkışırken, Hristiyanları “İsa Allah'ın oğludur”, “Allah üç'ün üçüncüsüdür” (V, 73; IX, 30); Yahudileri de “Üzeyir Allah'ın oğludur” (IX, 30) dedikleri için eleştirir.

Kur'an'da “Allah” kavramı, bilgi ve düşünce düzeyi ne olursa olsun, her insanın kavrayabileceği sadelikte sunulmuştur: “De ki o Allah tek'tir.

O, bütün varlıkların kendisine sığındığı Allah'tır. Ne doğurmuştur ne de doğurulmuştur. Hiçbir varlık O'nun dengi değildir" (CXII, 1-4). "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tesbih eder. O, şeref ve hikmet sahibidir; göklerin ve yerin hâkimiyeti O'na aittir. O yaşatır ve öldürür; O'nun her şeye gücü yeter. İlk ve son O'dur, gizli ve açık O'dur. O her şeyi hakkıyla bilir" (LVII, 1-3). "Allah her şeyin yaratıcısıdır" (VI, 103). "Doğu da batı da Allah'ındır" (II, 155). "Bilin ki Allah her şeyi kuşatmıştır" (XLI, 54). "Ey Muhammet, kullarım sana beni sorarlarsa söyle onlara: Ben gerçekten yakınımdır. Bana dua ettiğinde dua edenin yakarışına karşılık veririm. Bu yüzden, insanlar iyiliğe ulaşmayı umuyorsa, benden dilekte bulunsunlar ve bana inansınlar" (II, 186). "O gözleri bildiği halde gözler O'na erişemez. O çok cömerttir ve her şeyden haberdardır" (VI, 103).

Kur'an'ın bu öğretilerine dayanan Müslümanlar için Allah vardır, bir'dir. Zâtı, sıfatları ve fiilleri ile ezeli ve ebedidir. Yaratılmışların hiçbirine benzemez. Başka hiçbir varlıktan güç almaksızın kendiliğinden vardır; buna karşılık her şey O'na muhtaçtır. Cansız ve bilinçsiz bir varlık değildir.

Bilgisi her şeyi kuşatmıştır; her şeyi duyar ve görür; harf, sözcük ve sese gereksinme duymaksızın bizim bilmediğimiz bir içerikte konuşur. En güzel ad ve sıfatlar O'nundur; bütün kusurlardan arınmıştır. Rahmeti ve şefkati her şeyi kuşatmıştır; ancak azabı da çok çetindir. Hiç kimseye hiçbir biçimde zulmetmez. O'nun Kur'an'da bildirdiği peygamberler, kitaplar ve bunlar aracılığıyla insanlığa duyurmuş olduğu bütün bilgiler hak, doğrudur. Buyurdukları, iyi ve yararlı; yasakladıkları kötü ve zararlıdır.

O'nunla kulları arasına hiçbir varlık giremez.

Allah hakkındaki bu inançlarıyla Müslümanlar, yalnızca her türlü inkârcı düşüncelerden ayrılmakla kalmaz, aynı zamanda Allah'ın zat ve sıfatlarının kutsallığını, eşsizliğini ve sürekliliğini zedeleyen bütün dinsel ve felsefi sistemleri reddederler." (15).

ÂRİF

Kelime anlamı bilen, tanıyan, anlayan, vakıf, haberi olan, irfan sahibi, anlayışı ve kavrayışı mükemmel kimse. Tasavvuf anlamı ise, mutasavvuf, veli, Kâmil insan, "Allah'ın kendi zatını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahade ettirdiği kimse" demektir.

Kâşânî'ye göre, "Müşahade ve temâşadan hasıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan şahsa ârif" denir. Âlimin ilmi, ârifin irfanı vardır, marifet sahibidir. Ârif olan kişi sadece Allah'la meşguldür, her an kendini olgunlaştırmaya, daha ahlaklı olmaya çalışır.

"Âlim, yakın yoluyla bilir. Keşf ve müşahade yoluyla yani manevi ve ruhi tecrübelerle Allah hakkında zevki ve vecdi bilgilere sahip olana ârif-i billah veya sadece ârif, ârifin bu yolla tanıdığı Allah'a Maruf denir. "Ârif, sen sustuğun halde içini okuyan kimsedir", "Ârif, kendisi sustuğu halde diliyle Hakk'ın konuştuğu kimsedir", "Arif su gibidir, içinde bulunduğu şeyin rengini ve şeklini alır", "Ârif, hiçbir şey bulandırmaz, her şey onunla durulur", "Ârif kendi varlığından fani, Hak ile bakidir", "Ârif Allah'a cehennemden kurtulmak veya cennete girmek için değil, ibadeti Cenab-ı Allah'ın hakkı, ibadet etmek ise kendi görevi hiçbir karşılık beklemeden ibadet eder." İbn

Arabi ârifin dış alemde “şeyler” (eşya) yaratma gücüne sahip olduğunu ve bu gücün onun himmeti olduğunu söyler. Onun yarattığı şeye “**mahluk-ı arif**” denir. Ârif sufilikte kâmil insandır. “**Nefsini bilen Rabbını da bilir.**” (16).

ASHAB-I SUFFA

Medine’de, Hazreti Peygamberin mescidinin sofasında yatıp kalkan kimselere verilen ad. Çoğunluğu ile fakir Müslümanlardı ve zamanlarını ibadetle geçirirlerdi. İlk Kur’an ve İslam dini eğitimi bunlara yapılmış, İslamiyet’i kurallarıyla öğrenenler Arabistan’ın çeşitli bölgelerine İslamiyet’i öğretmek için gönderilmişlerdir. Dünya işlerinden sıyrılmış, kendilerini tamamen dine verdikleri için bunlar mutasavvıfların öncüleri sayılırlar. İbni Mesud, Bilal Habeşi, Selman Farisi, Ebu Hureyre ve Ebu Zer Ashab-ı Suffa’dan sayılırlar.

AŞK

İleri dercede sevgi. Tasavvufta Allah’a duyulan sevgi. Kalbini dünyevi ilişkilerden temizleyen ve sadece Allah’a olan aşkla dolduran bir sûfinin gözünde Allah’tan başka hiçbir şeyin değeri yoktur. Tasavvufun, eğittiği kimseler üzerindeki amacı da zaten budur. Sevgiyi bu anlamda kabullen ve kendini böyle yetiştiren kişi sadece insanlar arasında değil, Allah katında da makbûldür. Bazı büyük mutasavvıflara göre kâinatın sebebi de aşktır. Kâinatın tek yasası aşktır, muhabbettir, sevgidir., Mevlâna Celaleddin’in Mesnevisi daha ilk beytinde “**Ayrılıklardan şikâyet etmede**”dir. Çünkü insan Allah’la beraberken O’ndan ayrılmış, dünya onun için bir gurbet olmuştur. İnsan, Allah’a duyduğu özlemle ıstırap çekmektedir. Ku-

ran’an’da, “Müminlerin Allah’a karşı pek şiddetli bir muhabbeti vardır”, “Allah kullarını sever, onlar da Allah’ı severler” denilmektedir.

Tasavvufun temel kaynaklarından biri de, “**Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim. Beni bilsinler, tanı-sınlar diye mahlukatı yarattım**” hadisidir. Yine Hazret-i Peygamber bir hadisinde “**Allah güzeldir, güzelliği sever**” buyurmuşlardır.

Divan şairlerimizden, tasavvuf zevkini almış olanların hemen tümündeki aşk kavramı, şiirlerinde geçen aşk, kadın-erkek arasındaki dünyevi anlamda bir aşk değil, tamamen ilahi aşktır, Allah sevgisidir, ona duyulan özlemdir.

Türk-İslam sanatının mimari, musiki, şiir ve süsleme dallarında en büyük eserleri hep bu ilahi aşkın, din-den kaynaklanan, tasavvufla beslenen Allah aşkının heyecanı ile, ilhamı ile yapılmıştır. Aynı şeye Hristiyan kültür ve sanatında da raslamak mümkündür.

ATABÂT

Şiilerce mukaddes sayılan 4 kentteki türbelerin ortak adı. Irak şehirlerinde Necef, Kerbelâ, Kâzimiye ve Semerra’da bulunan mukaddes mahalleler Şiiler tarafından Atabât, Atabât-ı Mukaddese veya Atabât-ı Âliye olarak anılır. Bu yerler, Necef’te Hazreti Ali’nin türbesi, Kerbelâ’da Hazreti Hüseyin’in şehit edildiği ve defnedildiği yerlerdeki türbeleri, oniki imamdan yedinci Musa Kazım ile dokuzuncusu Muhammed Cevad’ın Kâzimiye’deki türbeleri ve onuncu imam Ali en-Nahi ile onbirinci İmam Hasan el-Askerî’nin Samerrâ kentindeki türbeleridir.

Bütün bu kutsal mahaller, yüzlerce yıldır ister, sünni ister şii olsun,

oralarda kurulmuş devletleri yönetenler tarafından en ihtişamlı şekilde onarılmış, yeniden yapılmış, en pahalı ve nadide taşlarla süslenmiştir.

Hâlen de, yılın belirli zamanlarında yüzbinlerce Müslüman buraları ziyaret eder.

ÂYİN

Dini tören. İnsanlığın ilk çağlarından günümüze kadar, temelinde tapınma, din, Allah'a bağlılık olan her çeşit merasim. Kiliselerde yapılanlara Âyin-i Ruhânî, Vaftiz Âyini... denir. Tasavvuf anlamında tarikat ehlinin belli usul ve düzene göre toplu olarak uyguladıkları, dini merasim... Mevlevilerde Âyin-i Şerif, Âyin-i Kebir, Semâ Âyini... Bektaşilerde Âyin-i Cem, Âyin-i Niyaz... Mevlevilerin Sema veya Mukabele dedikleri âyinlerine karşılık Kâdirilerde Devran, Rîfâilerde Zikr-i Kıyam, Celvetilerde Nısf Kıyam Halvetilerde Darb-ı Esmâ, Şazelilerde Hadra. Nakşilerde de Hatm-ı Hâcegân vardır.

AYŞE

Hz. Peygamber'in gözde zevcesi. Aişe binti Ebi Bekr (Ebu Bekir) (613-678), Hicret'ten 8 veya 9 yıl önce Mekke'de doğmuştur. Annesi, Umm Rûmân binti Umeyr bin Amir'dir; fakat künyesi, yeğeni Abdullah bin ez-Zübeyr'e izafeten Ümm Abdullah'tır.

Zevcesi Hatice'nin vefâtı Peygamberi üzüntü içinde bırakmıştı; bunun üzerine Osman b. Maz'un'un karısı, Havia bint Hakim ona, daha o zaman çocuk yaşta olan Ayşe'yi veya oldukça yaşlı bir dul durumundaki Savda bint Zam'a'yı almasını tavsiye etti. Peygamber, Ebû Bekir'den Ayşe'yi istedi. Ebû Bekir bazı düşünceler üzerinde durmakla beraber razı oldu. Bu-

nunla beraber, kız, Cubayr b. Mut'im'e sözlü olduğundan Peygamber'in bir süre beklemesi lâzım geldi. Peygamber Ayşe ile hicretten iki veya üç yıl önce evlendi. Ayşe o sırada 7 yaşındaydı; bununla beraber hicretten ancak 6 veya 7 ay sonra zıfâf oldu (Nisan / Haziran 623). Peygamber'in verdiği mehir Hişam'a göre 400 dirhemdi. Yaşlı kocasının evine çocuk oyuncaklarıyla geldi, kendisiyle ilgilenen kocasının sevgisini kazandı. Fakat, çirkin bir olay onu Peygamberin gözünden düşürdü. Bu olay hicretin altıncı yılında (628), Peygamber Banî Mustalik seferinden dönmekteyken cereyan etti. Tarihçiler Ayşe tarafından anlatılanları nakletmekle beraber, bazı ayrıntılarda çatışırlar. Çoğu tarihçiler Ayşe'nin kur'a seçimiyle (Peygamberin âdetiydi) kocasına bu seferde eşlik ettiğini yazarlar. Ayşe deve üstünde bir mahfede seyahat etmekteydi; mahfenin içinde bulunduğu zaman perdeler indirilirdi; menzillerde mahfeden çıkınca, perdeler kaldırılırdı. Bu seferden dönüşte, Medine'den uzak olmayan bir yere kondukları zaman, Ayşe abdest almak için ordu-gâhtan uzaklaştı. Mahfeye döndüğünde, Yemen'den gelme boncuk gerdanlığını düşürdüğünü farkettiler ve perdeleri kaldırmayı unutarak gerdanlığı aramaya gitti. O daha dönmemişti ki, Peygamber hareket emrini verdi ve Ayşe'nin adamları perdeleri kapalı gördükleri için Ayşe'yi içinde sanarak mahfeyi deveye yükleyip hareket ettiler. (Ayşe, o dönemdeki kadınların genellikle zayıf olduklarını ve kendisinin de vücutca pek ağır olmadığından, bu hatânın meydana geldiğini söyler). Ayşe döndüğünde herkesin gittiğini gördü. Yere oturup kendisini aramaya gelmelerini beklemeye koyuldu. O sırada Safvan b. al-Mu'attal gelerek Ayşe'yi devesine bindirdi ve

deveyi yularından tutarak götürdü. Ne var ki, Ayşe'nin genç bir adamla görünmesi, büyük dedikodulara yol açtı. Onu en çok suçlu gören Abd Al-lâh b. Ubayy idi ve şöyle söylediği rivâyet edilir: **"Safvan güzel ve genç olduğuna göre Ayşe onu elbette Peygambere tercih eder"**. Başka kişiler de bu kadar şiddetli suçlamalardan geri kalmadılar. Bunların arasında Hassân b. Sâbit, Listah b. Usâsa ve Hamina bint Cahş sayılabilir. — Bu kadının, kardeşi Zaynab'ın Peygamberle evlenmesine mâni olmaya çalışmasından ötürü Ayşe'ye karşı kini vardı. — Hamina, Ayşe'yi çok defa Safvan ile birlikte gördüğünü söyledi. Fakat Ayşe'nin üzüntüden hastalanması (veya hastalanmış görünmesi) üzerine, Peygamber, Ali ve Usâma b. Zayd ile ne yapması gerektiği hususunda istişârede bulundu. Ali boşanması gerektiği (Ayşe'nin Ali'ye duyduğu kinin sebebi bundandır) yolunda görüş bildirdi, buna karşılık Usâma kadının suçsuzluğunu türlü yollardan anlatmaya çalıştı. Sonunda Peygamber, bir vahi ile (Kur'an, XXIV, 11 v.d.), sadakatsizliği isbat için dört şahidin lâzım geleceğini ve dört şahit getiremeyen iddiacılara ise, seksen değnek vurulması ve ondan sonra şahadetlerinin asla kabul edilmemesini ileri sürerek genç karısının mâsumluğunu teslim etti. Bazı tarihçiler, bundan sonraki seferlerde yanına Umm Salama'yı daha çok almasını kalbinde şüphe izi kalmasına bağlarlar. Ayşe bundan sonra bir seferde de Peygamberin refakatinde bulunmuş, yine gerdanlığını kaybetmiştir. Fakat bu kez gerdanlığı aramaya bazı Müslümanları gönderdi. Arama sırasında namaz vakti gelmiş, arayıcılar ordugâhtan uzak bulundukları için abdest alacak su bulamamışlardı. Peygamberin su bulunmadığı yerde kum ile abdest (teyem-

müm) alınabileceği hükmüne bu olay sebebe olmuştur.

Peygamber'in vefatında Ayşe 18 yaşındaydı ve o zamandan beri Müslümanların büyük bir çoğunluğu tarafından kutsal bir şahsiyet (Umm al-mu'minin) olarak tanındı. Siyasî işlere fazlasıyla karıştı. Kendisi Hz. Osman'a muhalifti ve ona her vesileyle hâlini düzeltmesi veya işden çekilmesi gerektiğini söylerdi. Halifeye karşı isyanda onun da rolü olduğunu söylerler. Fakat, Osman evinde kuşatıldığı zaman Ayşe Medine'de değildi ve bir ihtiyat tedbiri olarak hacca gitmişti. Kendisine karşı kin beslediği Ali'nin halife olduğunu öğrenince, öldürülen Osman'ın intikamını almak bahânesiyle Müslümanları Ali'ye karşı ayaklandırmak için elinden gelen gayreti gösterdi. Talha ve al-Zubayr ile ittifak kurdu; bunlar büyük bir ordu ve yeterli mühimmât toplayarak, Basra'ya hareket ettiler. Bu sefere nâden yardımda bulunan Tamimî Ya'la b. Munya, Ayşe için 200 dinara "Askar" adlı cins bir deve satın aldı. Ali ile Talha ve deve ez - Zübeyr orduları arasında (4 Aralık 656) da bir savaş oldu. Ali'nin ordusu zafer kazandı. Savaşın en hararetli bölümü Ayşe'nin devesi etrafında cereyan etti.

Beni Zabba'dan 70 kişi onu korumak için öldükten sonra deve de öldürüldü. ("Cemel vak'ası" deyimini buradan gelir). Ali, Ayşe'nin evine götürülmesini emretti; sonra da Medine'ye dönmesi için gerekli her şeyi hazırlattı. Ayşe, Ali tarafını daha kuvvetli bulduğu için onun yanında kalmak ve düşmanlarına karşı seferlere katılmak teklifinde bulundu; fakat Ali teklifi reddettiği gibi gitmesi emrini verdi. Hasan b. Ali'nin ölümünde Ayşe'yi bir kere daha olaylara karışmış görüyoruz: Hasan'ı Peygamberin yanına gömmek istiyorlardı. Fakat Ayşe kab-

rin kendi malı olduğunu söyleyerek bunu engelledi. O gün de bir deve üzerindeydi. Medine halkının kendisine karşı hasmane bir tavır takındığını görünce engel olmaktan vazgeçti. Öldüğü tarih, farklar ortadan kaldırılınca (17 Ramazan, 13 temmuz 678) doğru olabilir. Vasiyeti hemen o gece gömülmekti ve al-Baki' (Medine Kabristanı)'a gömüldü. Ayşe hadis râvilerinin en mümtazları arasında sayılır. Peygamberden 2210 hadis rivâyet etmiştir. Fıkıh meseleleri ve fetva almak için kendisine çok başvuru olurdu. Zekâ ve kaabiliyetiyle ün yapmıştır. Okuması da vardı. Bazı müellifler, Kur'an'ın sûre tertibi bakımından farklı bir nüshasına sahip olduğunu ileri sürerler.

AZİZ MAHMUD HÜDÂÎ

Celvetiyye tarikatının kurucusudur. Koçhisar'da doğan Aziz Mahmud Hüdâî 1542-1628 yılları arasında yaşadı. İlk öğrenimini çocukluğunu geçirdiği Koçhisar'da tamamladı. İlmini ilerletmek için gittiği İstanbul'da hocası olan Nâsırzâde, Edirne, Şam ve Mısır'a resmi görevlerle gönderilince Hüdâî'yi de götürdü ve oralarda kadılık yaptı. Mısır'dayken Kerîmüddin Halvetî'ye intisab etti, ondan tasavvuf konusunda öğrenim gördü. Mısır ve Şam'da üç yıl geçirdikten sonra Bursa'ya geldi. Burada müderrislik ve kadılık görevlerini yürütüyor, bir yandan da Şeyh Üftâde'nin tasavvuf sohbetlerine katılıyordu.

Bir gece gördüğü rüyâ, üzerinde büyük bir etkiye yol açtı; zihni altüst oldu. Rüyâsında cennetlik zannettiklerini cehennemde, cehennemlik sandıklarını da cennette görmüştü. Medresedeyken ve Mısır'da bulunduğu sırada tasavvuf ile ilişkileri olmuştu. Bu nedenle Şeyh Üftade'ye başvurdu ve onun telkini ile bütün malını mülkü-

nü sattı. O sırada otuz altı yaşındaydı. Üç yıl çok sıkı bir riyazet sınavı verdi. Resmi görevlerini terketmişti. Tasavvufta "enaniyet" denilen kaba "ben"i iyice yenmesi için mürşidi ona çarşıda ciğer bile sattırdı. Böylece ruhunu, sıradan kişilerde bulunan kibir ve gururdan, benlik engellerinden temizledi. İrşâda elverişli duruma geldiği şeyhi tarafından bildirilince Sivrihisar'a gitti. Şeyhinin ölümünden sonra bir süre Rumeli'de dolaştı. Daha sonra İstanbul'a gelip Üsküdar'a yerleşti; Kısa sürede, ilmi ve davranışlarındaki yücelik nedeniyle çevresinde değerli kimselerden bir grup oluştu. Fâtih Câmii vâizliğine atandı. Dönemin bütün değerli ilim adamları onun yakınları oldular. Üsküdar'da satın aldığı bir arazi üzerine yaptırdığı tekkesi müridleri ile dolup taşıdı. Zaten dergâhı her sınıftan insana açıktı.

Yaşadığı dönemin bütün pâdişahları, Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmed, Birinci Ahmed, İkinci Osman ve Dördüncü Murat ona saygıyla bağlandılar. Zaman zaman onlara mektuplar yazar, çeşitli konularda görüşlerini bildirirdi. Birinci Ahmed'in bir rüyasını Avusturya kralını yeneceği anlamında yorumladı. Padişah ona büyük bir saygıyla bağlandı. Öyle ki, Hüdâî abdest alırken padişah su döküyor, Valide Sultan havlu tutuyordu. Sultan Ahmet Camii'nin temel atma töreninde ilk duayı o yaptı, ibadete açılışında da ilk hutbe onun tarafından okundu.

Üç kez hacca giden Hüdâî, Arapça ve Türkçe otuz kadar eser yazdı. Sayıları altmışı bulan halifeleri ve değerli kitaplarıyla yalnız Anadolu'da değil, imparatorluğun Avrupa kıtasındaki eyaletlerinde de dini-tasavvufi yaşayışa güç kazandırdı. Musiki ve edebiyatla da ilgilendi. Yunus Emre tarzında yazdığı şîir ve ilahilerinden

oluşan bir Divân'ı vardı. Şiirlerinden çoğu kendisi ve başka besteciler tarafından ilahi formunda bestelenmiştir. Üsküdar'daki Hüdai külliyesi, cami-

indeki değerli hat eserleri ve güller içindeki bahçesiyle şehrin gürültülü yaşamından arınmış bir ruhaniyet mekânı oluşturmaktadır.

BABAİLİK

Anadolu Selçukluları döneminde (1230-1240), yönetimle anlaşılamayan Türkmenleri etrafında toplayan dini ve siyasi hareket. İlerdeki yıllarda Anadolu'nun dini topografyasını şekillendirecek, kültürel ve toplumsal yaşantısını etkileyecek olan Babailik olayı, ismini, Baba İlyas adlı "yarı Türk şamanı, yarı İslam şeyhi"nden almıştır.

Amasya'nın Çat köyüne yerleşen Baba İshak, Selçuklu devleti ekonomik ve sosyal yönden kent ahalisine dayalı bir yönetim sürdürürken, Sünni Müslümanlığın dışında, şamanist ve Şii bir dünya görüşüyle hareket eden köy ve kasaba halkını etkisi altına almıştı. Siyasi iktidarın adaletsiz yönetimini ve Türkmenlere karşı güttüğü siyaseti ağır biçimde eleştiren Baba İlyas, halifesi Baba İshak'ın da yardımıyla, devlet merkezine karşı, Türkmenleri örgütledi. Bir yandan İslam öncesi gelenekleri ve Şamanizm'in tesirleri ile Sünni Müslümanlık anlayışı çarpışıyor, bir yandan da Sünni din alimlerinin kontrolünde Saray, Türkmenlerin din anlayışını dışlıyordu. Dönemin ekonomik çıkmazları ile kırsal sefalet de eklenince, Baba İl-

yas'a neredeyse peygamber gözü ile bakan ve Hazreti Ali'ye aşırı düşkünlükleri ile tanınan Türkmenlerin muhalefeti siyasi bir isyana dönüştü. İsyan, devleti yıllarca uğraştırdı, çok kan döküldü ve zorlukla bastırıldı.

Kırmızı başlık, siyah cübbe ve nalın giyen, aşırı Şii inancıyla hareket eden Babailerin düşünceleri, daha sonraki yıllarda Bektaşilik, Kızılbaşlık, Hurufilik şeklinde devam etti ve ehli sünnet dışı akımlara kaynaklık etti.

Babailer Ayaklanması

Anadolu Selçuklu devletine karşı dinsel-siyasal Türkmen ayaklanması (1240). Kentlerdeki Sünni halka dayalı bir devlet örgütü kuran Anadolu Selçukluları sınırlarda ve kırsal bölgelerde yaşayan Türkmenleri giderek dışladılar. Ekonomik ve toplumsal açıdan olduğu kadar dinsel inançları bakımından da kentlilerden ayrılan Türkmenler'in İslamlığı kentlerin Sünni İslamlığından farklı, Türkler'in eski Şaman geleneklerinin, tasavvuf biçimine girmiş Şiiliğin, bazı yerel inançların etkisini taşıyan bir İslamlıktı. Kırsal kesimde dinsel yaşamın düzenleyicileri, kentlerdeki Sünni ülemeden çok farklı, eski Türk Şaman-

larının İslamlaşmış bir devamından başka bir şey olmayan Türkmen babalarıydı. Öte yandan iktisadi güçlükler, Moğol istilalarının sayılarını daha da artırdığı Türkmenler ile Selçuklu yöneticileri arasındaki çelişkiyi derinleştirmiş, onları devlete karşı asi bir öge durumuna getirmişti. Bu ortamda Amasya'nın Çat köyüne yerleşen yarı Türk Şamanı, yarı İslam şeyhi Baba İlyas, dinden ve adaletten ayrılmakla suçladığı Selçuklu yöneticilerine karşı propagandaya başladı. Gıyasettin Keyhüsrev II'ye karşı açıktan açığa cihat ilan ederek müritleri aracılığıyla taraftarlarını çoğalttı. Bu arada Urfa, Harran bölgesindeki Harizmşahlar'ı da Selçuklu sultanına karşı savaşa çağırdı. Baba İlyas'ın halifesi Baba İshak'ın öncülüğünde ayaklanan Türkmenler Sumeysat (Samsat), Kâhta, Adıyaman bölgesini yakıp yıktılar; kendilerine katılmayan Müslüman ve Hristiyanları öldürüp mallarını yağmaladılar. Üzerlerine gönderilen Malatya subaşı Muzafferettin Alişir'i iki kez yendiler, ardından Sivas'a yürüdüler. Sivas'ı yağmaladıktan sonra kendilerine katılan göçebe Türkmenler ile sayıları daha da artmış olarak Baba İlyas'a kavuşmak üzere Tokat ve Amasya'ya doğru ilerlediler. Telaşa kapılan Gıyasettin Keyhüsrev II, Beyşehir Gölü üzerindeki Kubadabad Adası'na çekildi ve ünlü komutanlarından Mübarizettin Armağanşah'ı Amasya subaşı atayarak ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Türkmenler'den önce Amasya'ya varan Armağanşah Baba İlyas'ı yakalayarak kale burcuna astı. Baba İlyas'ın ölümsüzlüğüne inanan Türkmenler Amasya'ya ulaştıklarında kente saldırdılar ve Armağanşah'ı öldürdükten sonra, Konya'ya doğru yürüdüler. Sultan, Moğollar'a karşı Erzurum ucunda bekleyen ordu-

sunu harekete geçirdi. Selçuklu hizmetindeki frank ve gürcü birlikleri de orduya katıldı. Selçuklu ordusu, Baba İshak önderliğindeki Türkmenler ile Kırşehir'in Malya Ovası'nda karşılaştı. Baba İlyas'ın dinsel gücünden ürken İslam askeri savaşmaktan çekindiğinden, ilk olarak Hristiyan askerler savaşa sürüldü. Hristiyan öncüler Türkmenler'in ilk hücumunu püskürtünce cesaretlenen İslam askeri de savaşa girdi ve çok küçük yaştaki çocuklar dışında tüm Türkmenler kılıçtan geçirildi." (17).

BAHADDİN NAKŞİBEND,

bk. Nakşibendilik

BAHADDİN VELED

Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin babası. Sultan ül-Ulema (Alimlerin Sultanı). (Belh 1165 - Konya 1230) Belh'de yerleşmiş köklü bir ailedendi. Mevlevi kaynaklarına göre Harizmşah hükümdarı Muhammet Tekiş'le arası açılınca ailesini alarak Belh'i terketmiştir. Bu kaynaklar, Bahattin Velet'in memleketini terketmesinde, zamanın ünlü bilgin ve filozoflarından Fahrettin Razi'nin de rolü olduğunu belirtirler. Âriflerin Menkıbeleri'nin yazarı Eflâki'ye göre Bahattin Velet, dinle bağdaşmadığı için felsefeye şiddetle karşıydı. Yunan felsefesini savunan Fahrettin Razi ve onun görüşlerine katılan Muhammet Tekiş'le bu konuda sert tartışmaları oluyordu. Durum ciddileşince Bahattin Velet ailesini de yanına alarak Belh'i terketti. (1213) Bundan birkaç yıl sonra Moğollar Belh'i ele geçirmiş, yakıp yıkmışlardır. Bu olay, Bahattin Velet'in, belki de Moğol tehlikesini önceden sezdiği için ülkesini terkettiği ihtimalini de akla getirmektedir.

Bahattin velet, yanında oğlu küçük Celaleddin'le önce Hicaz'a gitti.

Sonra da Şam yoluyla Anadolu'ya geldi. Karaman'da bir süre kaldıktan sonra Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'ın ısrarlı çağrılar üzerine Konya'ya gelip yerleşti. Bilgisi ve kişiliği ile bir kültür ve sanat kenti olan Konya'da halkın büyük sevgi ve saygısını kazandı. Vaazlarına Sultan Alaaddin Keykubat da geliyor, Bahattin Velet'e büyük saygı gösteriyordu.

1230 yılında vefat eden Bahattin Velet'in tek eseri Maarif'idir. Kabri, bugünkü Konya'a Mevlânâ Müzesi içindedir.

BAHÂİLİK

Bahau'llah Mirza Hüseyin Ali tarafından kurulan, bazılarınca bir din olarak da kabul edilen mezhep. Şirazlı Mirza Ali Muhammed'in kurduğu Babiliğin devamıdır. Bahailik, tüm dinlerden ayrı ve hepsinin evrensel yanlarını birleştiren yeni bir din olduğunu ileri sürmektedir. Çağımızdaki propagandasının en önemli unsurları, dünya barışının gerçekleşmesi, insanlar arasında dil, din, renk, ırk farkı gözetilmeden herkesin eşit olduğu, kimseye kötülük edilmemesi, haksızlığa sabır ve dayanıklılıkla karşı konulması, ayrılığa ve kavgaya neden olan inançların din olamayacağı... gibi ilkelerdir.

Konunun uzmanlarından Profesör Doktor Ethem Ruhi Fıglalı Bahailiğin günümüzdeki uzantılarını şöyle anlatıyor:

"Bahailerin reisi olan Abdulbahâ, 1908 Meşrutiyetinin ilanı üzerine tamamen serbest kalan Bahailiğin kısa sürede Mısır, Avrupa ve Amerika'ya nüfuz etmesine çalışmış ve bu iş için buralara seyahatlerde bulunmuştur. 28 Kasım 1921 (1340)'da Hayfa'daki ölümünden önce yerine büyük torunu Şevki efendi'yi "İlahi Emrin Velisi" sıfatıyla Bahailerin ruhâni re-

isi ve ayetlerinin açıklayıcı olarak tayin etmiştir. Şevki Efendi, 1314/1897'de Akka'da doğmuş ve tahsilini Beyrut ve İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde yapmıştır. Amerikalı Bahailerden Maxwell ailesinin Miss Routh adlı kızlarıyla 1937'de evlenen Şevki Efendi, 4 Kasım 1957 tarihinde Lndra'daki ölümüne kadar Bahailiği dünyaya yaymak için büyük gayret sarfetmiştir. Şevki Efendi'nin çocuğu olmadığı için Bahailiğin idaresi, Hayfa'da teşkil olunan "Umumi Adalet Evi" tarafından yürütülmektedir.

İdari teşkilat bakımından Umumî Adalet Evi, Bahâililiğin idari nizamının merkezidir. İdari nizamın en alt kademesi, **Mahalli Ruhânî Mahfilleri**'dir. İdari veya belediye taksimatına göre bölge, şehir, kasaba ve köylerde 21 yaşından yukarı olan Bahâîler, 9 veya daha fazla iseler, bunlar her sene Rızvan Bayramı'nın 1. gününde (21 Nisan) seçim yapılan yerde oturan Bahâîlerden 9 kişiyi gizli rey ve açık tasnifle, propagandasız ve aday gösterilmeksizin Ruhânî Mahfil üyeliğine seçerler.

Milli Ruhânî Mahfiller ise, Bahâililiğin bulunduğu ülkedeki Bahâîlerin merkezidir. Dokuz kişiden ibaret olan üyelerinin seçimi iki dereceli olup, o ülkede bulunan **Mahalli Ruhânî Mahfiller**'in belirli sayıda gönderdikleri delegeler tarafından, o ülkedeki bütün Bahâîler arasından seçilir.

Umumi Adalet Evi ise, en üst idare merkezidir. Seçim üç derecelidir. **Milli Ruhânî Mahfil** üyeleri, dünya Bahâîleri içinden Umumi Adalet Evi'nin 9 kişilik üyelerini seçerler. Bunlar Hayfa'da otururlar.

Bahâîler, 1963 yılı istatistiklerine göre, dünyada 259 devlet, bölge veya adada Bahâililiğin mensubu bulun-

duğunu; buralarda 25.000 Bahâî merkezi olduğunu; 56 Ruhânî Mahfil ile 6151 Mahalli Ruhânî Mahfil bulunduğunu ileri sürmektedirler.

Bugün idari merkez durumundaki İsrail'in Hayfa şehrinde bulunan Umumi Adâlet Evi'nden sonra gelen en önemli merkez Amerika'da Illinois eyaletinde Chicago yakınlarındaki Wilmette'tedir.

Memleketimizde çok az sayıda Bahâî olduğu söylenmekte ise de, büyük bir gayretle kendilerinin ayrı bir dine mensup oldukları, Bahâîliğin evrensel bir din olduğu yolundaki hukuki karar istihsal etme gayreti içindedirler. Hatta bu yolda alınan bilirkişi raporlarını delil olarak kullanmışlarsa da, Türk Yargıtay'ı, fevkalade adilane ve ilmi bir kararla (13.10.1962 tarih ve 1252 esas, 2435 sayı), Bahâîliğin ayrı bir din olarak kabul edilemeyeceğini tescil etmiştir. Gerçekten Bahâîlik kendine mahsus bir takım dini hükümler ve esaslar benimsemiş olmakla beraber, bu esaslar eski dinlerden ve özellikle Hristiyanlık ve İslamiyetten alınmış unsurlardır ve açıklanmaları ancak mezkûr dinlerden alınan unsurların izahı ile mümkündür. Bilhassa Şiiliğin Şeyhlik tarikatını şekillendiren fikirler, Bahâîlikte yeni bir kalıba sokulmuş olup kaynağını Şiiliğin Mehdî inancından doğan bazı anlayışlara, müfrit bâtınî te'villere ve hurûfiliğe dayandırmıştır."

Görüşleri:

"Bahâîler, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'ten alınan prensiplerle kendilerini ayrı bir dine mensup olarak göstermek istemektedirler.

Bahâî inancına göre Allah, zatı ve sıfatları itibariyle birdir, tektir, eşsizdir, öncesizdir, sonsuzdur, bakidir ve

değişmezdir. Bâb Ali Muhammed ise, içinde Allah'ın cemali görünen bir aynadır ve herkes O'nu orada temaşa edebilir. Nitekim -el-Beyân'da şöyle denmektedir: "**Kendilerinizi ve işlerinizi öyle birer ayna haline getirin ki, bunlarda yalnız ve yalnız sevdiğiniz güneşten başka bir şey görmeyesiniz.**"

Hurûfilik, Bahâî inancında önemli yer tutar. Mesela bâb'a iman eden ilk 18 kişiye "**Hurûf-u Hayy**" denir. Ondokuzuncusu bâb'ın kendisidir. Bu yüzden 19 rakamı mukaddestir. Yıl 19 ay, aylar da 19 gündür.

Bahâullah'a göre, Allah'ın zuhûru devamlıdır. Nitekim bâb'da zuhûr ettiği gibi, bilhassa kendisinde zuhûr etmiştir. O, bu zuhûrla kendinden önce gelen peygamberlerin öğretilerinde mündemiç olan hakikatları, yaşanan şartlara göre yeniden ifade etmektedir. Bu bakımdan ne dinlerin ne de peygamberlerin sonu gelecektir. Nitekim ne Hz. Muhammed (s.a.s.) son peygamber, ne İslam son dindir, der. Ona göre Hz. Muhammed (s.a.s.), resullerin değil, nebilerin sonuncusudur, çünkü Allah'ın "**Mürsillik**" (Peygamber göndericilik) sıfatı son bulmaz.

Bahâî inancı, insanlık aleminin birliği, bütün dinlerin, dil ve yazının birliği kadın-erkek eşitliği, din ve ilim arasındaki ahenk, genel mecburi öğretim gibi hususlardan ibarettir, denebilir. Bahâîlere göre dini, milli, ırkı, vatani, siyasi taassuplar, insanlar için en tehlikeli unsurlar olduğundan terkedilmelidir. Genel barış, ancak Bahâullah'ın öğretileri ile sağlanabilir.

Bahâîlikte bazı dini hükümler de vardır. Onbeş yaşını bitiren her kız ve erkek Bahâînin yetmiş yaşına kadar Bahâîliğin şeri hükümlerini yerine getirmesi vacib ve farzdır. Bunlar na-

namaz, oruç, hac, zekât, kutsal âyetlerin okunması gibi hususlardır.

Bahâîlere göre namaz, samimi bir kalple Allah'a anmadır. Namaz feridir ve duadan ibarettir. Üç türlü namaz vardır: 1) Büyük namaz: Günde bir defa Allah'a yalvarış içi: istek duyulduğunda kılınır. 2) Orta namaz: Günde üç defa kılınır. 3) Küçük namaz ise, bir âyetten ibaret olarak, günde bir defa ve öğle üzeri kılınır.

Bu üç çeşit namazdan birine karar verip kılmak kâfidir. Namaz kılmak Bahâullah'ın eserlerindeki kısımları, cümleleri, duaları okumaktan ibarettir. Kible, Akkâ'da bulunan Bahâullah'ın mezarıdır.

Oruç Bahâîlerde, 19 ay olan Alâ ayında 19 gün olarak tutulur (2 Mart-21 Mart arası). Güneş'in doğuşundan batışına kadar hiçbir şey yeyip-içmemektir. Onbeş yaşından küçükler, hastalar, yolcular, ihtiyarlar, hâmileler ve çocuğunu emziren anneler oruçla mükellef değildir. 21 Mart günü oruç bayramı olup aynı zamanda Bahâî yılının ilk günüdür.

Hac, yalnız erkeklere ve mali durumu müsait olanlara farzdır ve bâb'ın Şiraz'daki evine veya Bahâullah'ın Bağdad'da ikamet ettiği eve yapılır. Belli zaman ve merasimi yoktur.

Zekât, Bahâîlerde vergi olarak alınır. El-Beyân'a göre, sene içinde azalmaması şartı ile sermaye üzerinden, senede malların beşte biri nisbetinde alınan bu vergi, Mahfillere teslim olunur. Herkes bunu vermeye mecburdur, fakat ne ruhânî, ne cismânî otoriteler bu vergiyi tahsil için kullanılabılır. Ancak Bahâullah, bunu Umumi Adalet Evi'nin gelir kaynağı olarak başka bir şekle sokmuştur.

Ayrıca her sabah ve akşam yorgunluk vermeyecek kadar Bahâullah'ın dualarını okumak, her Bahai için vacibdir. Alkollü içkiler yasaktır. Hükü-

metler sadakat esastır. Aynen ibret alıyolur. Evlilik, Bahâîlik'te, öncelikle mâbedesidir. Bâb'a göre evlenme, 11 veya 15 yaşından itibaren mecburidir; ama dini bir farz değildir. Boşanmayı iyi gözle bakılmayan kocaya anlaşmaları için bir yıl mählet verilir; boşananlar bir ay mähletten sonra, 19 defaya kadar harışabilirler. Dul kalanlardan erkekler 90, kadınlar 95 gün sonra tekrar evlenmeye mecburdurlar, aksi takdirde cezaya çarptırılırlar. Evlilikte özel bir merasim yapılır ve Bahâullah ile Abdulbahâ'nın bu iş için yazdıkları dualar okunur.

Bahâîler için çalışılması haram olan 9 gün vardır. Bunlar, 1) 21 Mart: Nevruz Bayramı (Oruç Bayramı ve Bahâî yıl başı) 2) 21 Nisan: Rızvan Bayramı'nın ilk günü (Bahâullah'ın emrini ilanı 21 Nisan 1863); 3) 29 Nisan: Rızvan'ın 9. günü; 4) 2 Mayıs: Rızvan'ın onikinci günü; 5) 23 Mayıs: Bâb'ın emrini açıklaması (22 Mayıs 1844 Güneş'in batışından sonra); 6) 29 Mayıs: Bahâullah'ın vefatı (1893); 7) 9 Temmuz: Bâb'ın öldürülmesi (1850); 8) 20 Ekim: Bâb'ın doğumu (1819); 9) 13 Kasım: Bahâullah'ın doğumu (1817).

Ayrıca Bahâîler, her 19 günde bir defa toplantı yapmak zorundadırlar.

Bahâîlerin mâbedlerine "Mesriku'l-Ezkâr" adı verilir. Buralar bilhassa seher vakti, Tanrı'dan bağış ve yardım istenmesi için dua edilen yerlerdir. Her şehirde bir tane bulunabilecek bu mâbedlerden halen dünyanın altı yerinde vardır. Bunlar Asya, Mâbedi Aşkâbâd'da, Amerika Mâbedi Wilmette'de, Afrika Mâbedi Kampala'da, Avrupa Mâbedi Almanya'da Frankfurt'ta, Avustralya Mâbedi Sidney'de ve Orta Amerika'da Panama'da Latin Amerika ana mâbedidir. Hepsi de dokuz cephelidir, her cep-

herde bir kapı vardır. Bütün bu kapılar, bir kubbe altındaki merkezi bir salona açılır. Bu mâbedlerin çevresinde okul, yetimler yurdu, hastane vs. gibi dokuz muhtelif müessesesi vardır.

Bahâîlik dünyada bu türlü hayır müesseseleri, konferanslar, belirttiğimiz görüşleri ve davranışlarıyla, özellikle İslam kültür ve eğitiminden nasibini almamış yarı aydın tabaka arasında propaganda faaliyetinde bulunmaktadır.

BAHÂULLAH

Bahâîliğin kurucusu. Asıl adı Mirza Hüseyin Ali Nuri. Mazendera'lı Abbas Nuri'nin oğlu. 1817'de Tahrân'da doğdu. İkaan adlı kitabında Bab'a inandığını ve ilk Babilerden olduğunu yazar. 1847'de, Babilerin Tahrân'da Nasrüddin Şah'a düzenledikleri suikastta tutuklandı. Kardeş Yahya ile bir süre tutuklu kaldıktan sonra Bağdat'a sürüldü. Bab'ın haber verdiği, "Allah'ın açıklayacağı kimse"nin kendisi olduğunu ileri sürdü. Bağdat'ta bilginlerin ve halkın şikâyeti üzerine Osmanlı hükümeti tarafından İstanbul'a getirildi. Burada dört ay kaldı. Daha sonra yanındaki Babilerle birlikte Edirne'ye sürüldü. Kardeşi Yahya ile arası açıldı. Yahya müritlerini toplayarak Sultan Abdülaziz'in bir fermanıyla Kıbrıs'a geçti. Bahauallah ve taraftarları da, kimseyle görüşmemeleri ve propaganda yapmamaları şartıyla, Akka'ya sürüldüler. (1868). Baha, Akka'ya sürüldüğü tarihlerde 52 yaşındaydı. 1892'de kısa süren bir hastalıktan sonra Akka'da öldü ve oraya gömüldü.

Bahauallah'ın oğlu Abbas, Abdülbaha adını alarak babasının yerine geçti ve Bahailiği yaymaya başladı. Osmanlı devletinin iç ve dış buhranlarla uğraşması, Arabistan'ın Osman-

lıların elinden çıkması bu bölgelerde Bahailik faaliyetinin rahatça yapılmasını sağlamıştır. Abbas 1921'de Hayfa'da ölünce yerine, büyük kızının oğlu Şevki geçti. Şevki 1957'de Londra'da öldü. Bahailerin idaresi bu zatın ölümünden sonra "Beyt-ül Adl-Adalet Evi" denilen kurula geçti.

BALIM SULTAN

Bektaşiliğin bir tarikat haline gelmesine Balım Sultan'ın rolü büyüktür. Hayatı hakkında fazla bilgi olmayan Balım Sultan'ın Hacı Bektaş'la akrabalık bağı bulunduğu ve Kırşehir'de öldüğü rivayet ediliyor.

Yazılı kaynakların kimi Hacı Bektaş Velî'nin torunu **Mürsel Baba**'nın oğlu, kimi de Hacı Bektaş Velî'nin "evlat edindiği", **Kadıncık Ana**'nın torunlarından olduğunu bildirir. Bektaşîler arasında çok yaygın bir söylenişe göre, Mürsel Baba doksan yaşlarına vardığında, Hacı Bektaş Velî inançlarını yaymak için, Bulgaristan'a gitmiş, orada bir Bulgar kıızıyla evlenmiş, bu evlilikten Balım Sultan doğmuş. Büyüyünce **Dimetoka Seyid Sultan Tekkesi**'nde posta oturmuş. İkinci Bayezid, ününü duyunca, onu Kırşehir Hacı bektaş Tekkesi'ne göndermiş (1501). Balım Sultan burada Bektaşiliğin kesin kurallarını, törenlerini düzenleyerek "tarikat"ın ikinci kurucusu ünvanını kazanmış.

Balım Sultan, Bektaşilik'te "mücerred" diye nitelenen evlenmeyi gereksiz bulan, kendini "tarikat" a vermeyi ilke edinen geleneğin kurucusudur. O'na göre "tarikat" a girecek kimsenin bütün varlığı ile Hacı Bektaş Velî'ye bağlanması, dünyaya yönelik eğilimlerden, tutkulardan, isteklerden sıyrılarak öztünü arıtması gerekir. Bu inancı benimseyen dervişler kullaklarına "mengüş" denen bir halka

(küpe) takarlar, “**tarikat**” işlerinden başka şeye ilgi göstermezler. Yılın belli günlerinde düzenlenen “**Âyih-i Cem**” denen törende, Balım Sultan’ın adını anarlar, ona bağlılıklarını gösteren övgüler söylerler. Balım Sultan’ın kurduğu düzene göre evlenmemek, Hıristiyanlık’taki **keşiş**” yaşamıyla benzerlik gösterirse de, onunla ilgili değildir. Ali’ye bağlanan, eski Anadolu inançlarından, Yeni Platonculuk’tan, Pythagoras-Orpheus düşüncelerinden, çoktanrıçı dönemin din anlayışlarından beslenen Bektâşilik’te dinin katı kuralları, değişmez koşulları geçerli değildir. İnsan, yaşadığı evrende, bağımsız bir varlıktır. Onun görevi alçak gönüllüce davranmak, bütün gösterişlerden uzak kalmak, özünü arıtmak, olgunlaşmak, yüreğini tanrı, insan sevgisiyle doldurmaktır. Balım Sultan’a göre, insan bir “**gönül varlığı**”dır, bütün insanlar kardeştir, barış içinde yaşamaları, birbirlerine yardımcı, dayanak olmaları gerekir. İnsanlar arasında kadın-erkek eşitliği temel ilkedir. Tanrı insanın gönlündedir, insanın dışında, ona egemen olan, değişmez katı kurallar koyan, yalnız buyuran bir varlık değildir. Gerçek olan içinde yaşanan evrendir. Bütün dinler insanları olgunlaştırmak, barışı sağlamak, kardeşlik duygularını yaymak, geliştirmek içindir...

Balım Sultan, yazılı eser bırakmadığından, onunla ilgili sayılan düşünceler, düzenlediği “**tarikat**”ta uygulanan törenlerden, törenlerde okunan “**nefis**”lerden, “**gölbank**”lardan çıkarılmaktadır. Bu törenler, içerik bakımından, insanlar arasında birlik sağlamaya yöneliktir. Bu nedenle halka açıktır. Ancak törenlere katılabilmek için “**tarikat**”a girme, belli eğitim aşamalarından geçme gereği vardır. Balım Sultan’ın koyduğu kurallara göre; içki içmek, çalgı çalmak, oyun oy-

namak, eğlenmek yasak değildir. Yasak olan, “**tarikat**”ın temel ilkelerine, görüşlerine aykırı davranmaktır. Bu temel ilkelerin başında karşılıklı sevgi, saygı gelir. Tarikat’ın özünü Ali’ye bağlılık, “**insan-Tanrı**” özdeşliği oluşturur. “**Şeriat**”ın öngördüğü törenler (**tapınmalar/ibadet**) insanın olgunlaşması için yeterli değildir, daha çok gelişmeyi önleyicidir. Çünkü “**ibadet**” dışı yönelik, görünüşe önem veren biçimci bir görev anlayışını benimsemiştir. (18).

BASİRET

Kelime anlamı, “**olanları, olacakları ve gerçeği görebilme, sezebilme ve buna uygun davranabilme kabiliyeti**”, sağduyu sahibi olma demektir. Tasavvuftaki anlamı ise, “**eşyanın ve hadiselerin içyüzünü ve gerçek mahiyetini görmek, olayları kalp gözü ile idrak etmek**”tir. Bu anlamda basiret sahibi olabilmek için önce kalbi temiz tutmak, düşmanlıklardan, dünyevi heveslerden temizlemek gerekir. Bu da ciddi bir müridin yardımı ile olur. Basiret sahibi insan önce kendi kusurlarını görür, ayıplarını bilir ve onlardan kurtulmak için çalışır.

BATIN

Bir meselenin, bir sözün iç yüzü, içi, iç anlamı. Tasavvufta ve tarikatların özel terminolojilerinde, gizli hakikat, görünenin derindeki anlam, ayet ve hadislerin öz olduğu maksadı gibi anlamlara gelir. Tasavvufta, dini kuralların ve şeriat hükümlerinin bir zâhirî (dış) bir de bâtinî (iç) anlamlar olduğu kabul edilmektedir. Bâtinî ve zâhirî yorumlar İslam tarihinde, özellikle tasavvufta en önemli tartışma konularından biridir. Batınlılığı ön plana çıkaranlardan ve asıl önemli olanın iç anlam olduğunu ileri sürenlerden bir kısmı şeriatı toptan red edecek kadar

ileri gitmişlerdir. Bu yüzden, tasavvuf ile şer'i hükümler arasında hiçbir ayrılığın olmadığını söyleyen din bilginleri ve büyük mutasavvıflar her iki görüşün de dengeli olması gerektiğini, hiçbir batını görüşün şekil olarak bile şer'i hükümlere aykırı olamayacağını savunmuşlardır. Mutasavvıflar, batına önem vermekle beraber, zâhiri de ihmal etmez ve küçük görmezler.

BATINILIK

Kur'an'ın herkesin anladığı değil de, batını yani iç anlamıyla yorumlanması gerektiğini ileri süren ve bu düşünce üzerine bir inanç sistemi kuranların bağlı olduğu dinî görüş Batını olarak adlandırılanlar temelde aynı noktadan hareket etmekle beraber çok değişik sistemler kurmuşlardır.

Bâtınlık ile İsmaililik çok kere eş anlamda kullanılır. Çeşitli kolları vardır ve bazıları sapıklık halindedirler, İslam inancının dışına çıkmışlardır.

Din bilgini Abdülbâki Gölpınarlı Bâtınlık konusunda şu bilgileri veriyor:

- Batıniler de, fikirlerini ve inançlarını doğru göstermek isteyen, fakat su götürmez bir delil gösteremeyen her insan gibi, halkın büyük tanıdığı, saygı gösterdiği şöhret yapmış kişileri, kendilerinden göstermek metodunu benimsemişlerdir. Nitekim Bektaşiler ve son zamanlarda türeyen Bahaîler de aynı metodla hareket ederler.

- Batınilerin müşterek noktaları, emir ve nehiyleri, kendilerince yormaları, bu yorumu, peygamberlerin hayat hikâyelerine kadar teşmil etmeleri, gerçeği yalnız imamın bildiğini ve ümmete, onun vekilleri tarafından bildirileceğini kabul etmeleridir.

- Bâtınlığı temsil edenler, Müslümanlığa inanmamış kişilerdir. Asıl Müslümanlık, bizim anladığımız Müslümanlıktır diye telkin ettikleri esas-

lar, tümünden Müslümanlığa aykırıdır.

- Bâtınlıkta Tanrı, bütün kemal sıfatlarına sahip olan ve her şeyden münezze bulunan bir kudret sahibi değil, yaratıcı kudrettir. Yaratılış, Allah'ın iradesiyle değildir, bir oluşturma, bir zarurettir. Yaratan da bizzat yaratıcı kudret değildir. Ondan zuhur eden Akl'ı Küll'dür, Bu aktif kabiliyetten doğan pasif kabiliyet, gökleri, onların hareketleri unsurları, bunların birleşmesi de, cansızlar, bitkiler ve canlılardan ibaret olan üç çocuğu (Mevalid-i Selase) ızhâr etmektedir ve bu inanç, daha baştan itibaren şeriatı aykırıdır. Aynı zamanda yaratılışın daimi oluşu, âlemin evveline bir evvel, sonuna bir son bulmayışı inancı, hem Allah tarafından yaratılışı, hem de ahiret inancını ortadan kaldırmaktadır.

- Bâtınlıkta kıyamet iki şekilde anlaşılmıştır. Bir bakıma göre, ölen adamın kıyameti kopmuştur. Ahiret, beden, gene unsurlar âlemine geçişi, çürüyüp âleme karışmasıdır. Bu telâkiye göre ruh ne oluyor? Daha doğrusu ruh var mıdır? Ruhun varlığına inanan Batıniler, tenasuha inanıyorlarsa, insanın ruhu, dünyada yaptığı işlere göre, ölümden sonra cansızlara, bitkilere, huyuna uygun bir hayvana girer ve yeniden, olgunlaşmak için bu âleme gelir. Olgunlaşmaya dek de bu, böylece yürür gider. Bir kısmına göre ruhu, bu âlemin mânâsı olan âhiret âleminde, kendisine yakışan bir makama gider, o âlemde olgunlaşma çabasına başlar."

Batıniler, Batlamyos'un evren teorisi ile ilkçağ filozoflarının yaradılış teorilerini karıştırarak dünyevi bir sistemin oluşturmuşlardır. Yedi yıldızın karşılığı olarak yedi iman, 12 burca karşılık da 12 hüccet koymuşlardır. Hüccet, kesin kanıt anlamına gelmektedir ve imamdan sonra en önemli

kimsedir. Hüccet, kendi bölgesindeki Batınileri yönetir. Genel örgütlenmenin en üst noktası ise imamdır. İmamdan sonra hüccet, daha sonra sırayla "süt emen, "en büyük davetçi", "izinli davetçi", "avlanmaya alıştırılmış" yer alır. Bunların hepsinin örgüt içinde belirli görevleri vardır. Sıranın en altındaki "inanmış, davete uymuş" denilen kişidir. Bu, Batınıliğe yeni girmiş kimsedir.

12'nci yüzyıldan sonra İran, Horasan, Hindistan ve Türkistan yörelerine dağılan Batıniler çeşitli kollar oluşturdular. Etkinlikleri bazı tasavvuf akımları içinde devam etti. Özellikle Kalenderilik, Hayderilik, Melâmilik, Hurufilik, Safevilik ve Bektaşilik gibi tarikatları etkiledi. Batınılık daha sonraki yüzyıllarda, Dürzilik, Nusayrilik, Babilik, Bahailik ve Kadıyanilik akımlarının içinde de etkili oldu.

BAYEZİD-İ BİSTAMÎ

Temsil ettiği anlayışta vecd ve manevi sarhoşluğa önem verilen mutasavvıf. Tasavvuf tarihinde sistemli bir görüşten ziyade (şathiye) denilen manevi sarhoşluk ve vecd halindeyken söylediği sözlerle ün yapmış olan Bayezid-i Bistamî'nin tam adı Abû Yezid Tayfur b. İsa el-Bistamî'dir.

Hayatı üzerinde fazla bilgi bulunmayan, ümmî bir şeyhin oğlu olan Bistamî'nin gençlik çağlarında Hanefî fıkıh okuduğu bilinmektedir; bazı tasavvuf kitaplarında adına bağlı olarak Tayfurriyye diye söze edilen bir akım üzerinde durulmaktadır. Vecd ve manevi sarhoşluk halinde söylediği, kendisine ün sağlayan sözlerinden birkaçı şöyledir: "Bir denize vardım ki, peygamberler onun sahilinde durdu" veya "Cehennem de ne ki, onu görsem eteğimle söndürürüm". Daha sonra gelen mutasavvıf-

lar bu sözleri, manevi sarhoşluk ve kendinden geçme halinde söylenmiş olmalarına değer tanıyarak, yorumlamaya çalışmışlardır.

Nefsiyle mücadele (cihad) riyazata da önem tanımıştır. Bir gün veli olarak tanınan bir zatı, ziyarete gittiği sırada, sokakta yere tükürürken gördü. Mescide doğru ilerleyen bu zatı bir daha hiç görmedi. Peygamber'in "Kible tarafına tükürmeyiniz" hadisini de diğerleri gibi daima hatırında tuttuğundan adı veli'ye çıkmış kişiyi görmekten vazgeçmesinin sebebini soranlara bu hadisi ima ederek: "Dini bir edebî bozan böyle bir kimseye Allah velilik sırrını emanet etmez" cevabını vermiştir. Bayezid-i Bistamî Kur'an ve hadislerle değer verilmesini ve bunların maddi kerametlerden üstün tutulmalarını öğütlerdi.

Ölüm tarihi 874 olarak bilinen Bayezid-i Bistamî'den manevi çevrelerde her zaman hatırlanan görüşler ve öğütler kalmıştır.

BAYRAMİYE

Hacı Bayram Veli tarafından kurulan, sessiz zikri esas alan Nakşilik ile sesli zikri alan Halvetiliğin birleştirilmesinden oluştuğu kabul edilen tarikat. Ankara'da kurulan ve Anadolu'nun dini ve milli kültürü üzerinde etkisi bulunan bu tarikatin H. Ebu Bekir ve Hz. Ali'ye dayanan iki ayrı silsilesi vardır. Silsilenin birincisi geriye doğru şöyle seyretnmektedir: Hacı Bayram Veli-Hamidüddin Aksarayî-Şâdi Rumî-İbrahim Basrî-Süleyman İskenderanî-Hasan Esterabadî-Mahmud Basrî-Sadeddin Bağdadî-İshak Harzemî-Süleyman Buharî-Süleyman İsfahanî-Ahmed Horasanî-Ebül Hasan Cürçânî-Musa Bistamî-İbrahim Hindî-Bayezid-i Bistamî. Bu silsile Hz. Ebu Bekir ile birleşerek Hz. Peygamber'e ulaşmak-

tadır. Diğer silsilenin geriye doğru seyri ise şöyledir: Hacı Bayram Veli-Hamidüddin Aksarayî, İbrahim Erdebilî-Alâeddin Erdebilî-Sadreddin Musa Erdebilî-İbrahim Zâhid Gilanî-Cemaleddin Tebrizî-Ş. Muhammed Tebrizî-R. Muhammed Nahhasî-Kutbuddin Ebherî-Ebunnecci Sühreverdî-Ömer Bekrî-Muhammed Bakrî-Muhammed Dineverî-Cüneyd Bağdadî. Bu silsile de Hz. Ali ile Hz. Peygamber'e varmaktadır.

Bayramîlik Nakşilik ile Halvetilik'in birleşmesinden oluşmuşken, ancak Nakşilik'in etkisi daha azdır. Hacı Bayram'ın şeyhi olan Hamidüddin Aksarayî (Somuncu Baba) Erdebil taraflarınca tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya gelerek mürşitlik görevine başlamış ve bu sıralarda Ankara'da numan adı ile müderrislik vazifesini sürdüren Hacı Bayram'ı yanına çağırarak batın ilimleri eğitimine ikna etmiştir. Hacı Bayram Veli'nin kurduğu tarikat sünî inançta olup Halvetilerin sesli zikir geleneğine bağlıydı. Tekkede veya bir mecliste bir araya gelip on iki rekâtlik bir (teheccüd) namazından sonra bir zikir halkası oluşturmak, kudüm çalarak çarşayı dolaşmak ve bu arada muhtaçlara yardım toplamak Bayramîye geleneklerindendi. Hatta, nakledildiğine göre Ak-Şemseddin, tarikata girmek için Ankara'ya gelmiş, fakat Bayramîlerin çarşıda yardım topladıklarını ve kudüm çaldıklarını görünce vazgeçip geri dönmüştü. "**La ilahe illallah**" ibaresi Bayramîlerin zikir sözü idi. Zikir sırasındaki geleneklerinden biri de gözleri kapamak, nefesi tutmak, başı sağa ve sola sallamaktı. Buna "**gönüle varmak**" diyorlardı.

Bayramîliğin diğer tarikatlardan farkı özellikle Vahdet-i vücud konusundadır. Bayramîlikte vahdet-i vücud

da bağlanmak, inanmak esası oluşturur. Diğer tarikatların çoğunda vahdet-i vücud tarikate sülûkün sonunda varılan bir netice iken, Bayramîlerde daha sülûkün başında vahdet-i inanmak ve zamanla bunu "**oluş**" haline getirmek gerekirdi. Bayramîlikte çok önem verilen bir husus da yine vahdet-i vücûdla alakalı bir inanç silsilesi ifade eden "**birlenme**" idi. Bunda sırasıyla "**füllerin birlenmesi**", "**Sıfatların birlenmesi**", nihayet "**zatın birlenmesi**" birbirini izliyordu. Yani, sırasıyla her şeyin failinin Allah olduğu, Allah'ın sıfatları ile zuhur ettiği, aslında Allah'tan başka gerçek varlık bulunmadığı ifade edilmiş oluyordu. Bu tevhid anlayışına fazlasıyla önem verilirdi. Hacı Bayram bu tevhid mertebelerini "**Bilmek**", "**Bulmak**", "**Olmak**" halleriyle açıklamıştır.

Bayramîlik'in tarikat olarak esasları cezbe, muhabbet ve sırr-i ilahi olarak özetlenebilir. Ahilikte olduğu gibi, Bayramîlik tarikatında da, tarikata giren bütün derviş ve müridlerin kesinlikle bir işle, bir zenaatla meşgul olmaları zorunlu idi. Diğer çalışma kolları da olmakla beraber ağırlık ziraatteydi. Hacı Bayram Veli başlarında olmak üzere bütün dervişler ekim ve hasad dönemlerinde, sabah namazından sonra başlayarak gün kararınca kadar tarlalarda çalışırlar, ancak namaz ve yemek zamanlarında işlerine ara verirlerdi. Hastalığa tanınan ayrıcalık dışında boş duran derviş görülmezdi. Ahiler Ankara ve yöresinden odaklaşarak başlayan ve hemen bütün vilayetlere yayılan Bayramîye tarikatına girmek suretiyle geleneklerini sürdürmek imkânını bulmuşlardır. Bu çalışma imkânı yüzünden Hacı Bayram'ın müridleri İkinci Murad döneminde fazlasıyla artmış, yetkililer endişe duyarak durumu Edirne'

deki padişaha bildirmişlerdir. Fakat, babası Çelebi Mehmed döneminde, Şeyh Bedreddin olayını bizzat küçük bir şehzade olarak yaşamış bulunan tasavvufa yatkın tabiatlı İkinci Murad, endişe duyulacak bir husus bulunmadığını, aksine memleketin çalışma hayatı lehine bir durumun bahis konusu olduğunu anlamış, Hacı Bayram'la dostluk kurmuştur.

Hacı Bayram'ın ölümünden sonra Bayramîlik iki büyük kola ayrıldı. Bu ayrılımda meşrep ve mizaç farklılıklarının da etkisi oldu. Aslına sadık Bayramîlik, Hacı Bayram'ın seçkin halifesi, Fatih'in hocası tabip Akşemseddin tarafından sürdürüldü. Bu kola Şemsiye-i Bayramiyye adı verildi. Diğer halife Ömer Sikkînî, halk içindeki ismiyle Bursalı Bıçakçı Ömer Dede ise Melamiyye-i Bayramiyye kolunu kurdu. Berikilerin sesli zikri esas almalarına karşılık bunlar, sessiz zikir ve melamet eğilimini sürdürdüler.

Bayramî Melamiliğini, Ayaşlı Bünyamin, Pir Ali, İsmail Mâşukî, Ahmed Sarban, Hüsameddin Ankaravî, Şeyh Bali devam ettirdi. Mensuplarından bazılarının fikirlerindeki coşkunluk, resmi makamların zaman zaman sert tepkilerine sebep oldu: içlerinden bazıları idam edildi.

Bunlardan başka Bayramîlik'in Tennûriye, Himmetiye, İseviyye, Hamzaviyye kolları da kendi etki decelerinde varlıklarını sürdürdüler. Aziz Mahmud Hüdâî'nin kurucusu olduğu Celvetilik, Bayramîlik'in fazla fark göstermeyen değişikliklerle devamı sayılır.

BEDEVİYE

Oniki temel tarikattan biridir. Ahmet Bedevi tarafından kurulmuştur. (13'ncü asır). Tarikatın temel prensiplerini koyan ve yayan Ahmet Bedevi'nin

halifelerinden Abdülal'dir. Bu tarikatta Kur'an ve Sünnet'e bağlılık önemlidir. Bedeviye şeyhleri tarikatı, "Muhammed, Ali, Ehl-i Beyt ve Hazret-i Sultan Seyyid Ahmed El Bedevi" yolu olarak tanıtırlar. İlkelere şöyledir:

Devamlı olarak kalbî zikir yapmak, gece namazı kılmak, sıkıntılara, zorluklara dayanmak, verilen sözde durmak, kötülöklere iyilikle karşılık vermek, konuklara ilgi göstermek, alçakgönüllü olmak.

Bedeviye tarikatında asıl olan kalple yapılan zikirdir. Ama daha sonra sesli ve ayakta zikir öne çıkmıştır.

Tarikatın sancağı kırmızıdır. 12 dilimli bir tacı vardır ve üzerine kırmızı sarık sarılır. Rifaiye ve Şazeliye tarikatlarının bir kolu olarak değerlendirilen Bedeviyye tarikatından yirmiye yakın kol doğmuştur.

BEDRETTİN SİMAVİ

Şeyh Bedrettin, Bedrettin Mahmut Bin Kadı-i Simavna veya Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin. (Doğumu 1358 Simavna - Ölümü 1420 Serez). Adı, Fetret Devri'ndeki bir ayaklanmaya katılmasıyla ünlenen din adamı. Babası Simavna Kadısı İsrail, annesi daha sonra Müslüman olup Melek Hatun adını alan Simavna Tekfurunun kızı. İlk din eğitimini babasından ve çevresindeki hocalardan aldı. Bursa ve Konya'ya gitti. Fıkıh, mantık ve astronomi öğrendi. 1382'te Kahire'ye gitti. Bir yandan da dönemin ünlü hocalarından ders alıyordu. Hacca giderek Mekke'de 4 ay kaldı.

Yeniden Kahire'ye döndü. Memluk Sultanı Berkuk'un oğlu Ferec'e ders verdi. Şeyh Hüseyin Ahlâtî ile tanıştı ve onun etkileriyle tasavvufila ilgilenmeye başladı. Sultan Berkuk'un he-

diye ettiği bir Habeş cariye ile evlendi, bir oğlu oldu.

Şeyh Bedrettin 1404'te Tebriz'e gitti. Timur'un sarayında bilginler arasında tertiplenen tartışmalara katıldı ve dikkati çekti.

Yine Kahire'ye döndü ve önce Ahlati'nin halifesi, onun vefatı üzerine de tekkenin şeyhi oldu.

Hareketli kişiliği belli bir yerde kalmasını önliyordu. Bir yıl sonra (1405) Mısırı ve tekkeyi terkederek Konya, Aydın ve İzmir'de bir süre kaldıktan sonra Edirne'ye döndü. Edirne'de de çok kalmadı. Bu kez Batı Anadolu kent ve kasabalarını da içine alan uzun yolculuklar yaptı. Osmanlı Devleti'nin en buhranlı günleri idi. Yıldırım Beyazıt'ın oğulları arasında kanlı taht kavgaları oluyordu. Devlet sahipsiz kalmıştı. 1411'de Edirne'de hükümdarlığını ilan eden Musa Çelebi Şeyh Bedrettin'i Kazaskerliğe getirdi. Bedrettin bu görevde üç yıl kaldı ve tüm Rumeli'de fikirlerini yaydı, kendine bağlı olanları önemli görevlere getirdi. Musa Çelebi'nin, kardeşi Çelebi Mehmed'e mağlup olması ve öldürülmesi üzerine Bedrettin'in kazaskerlik görevi sona erdi. Devlet için gerçek bir tehlikeye konumunda olmadığı düşüncesiyle cezalandırılmadı ve ayda bin akçe maaş verilerek İznik'te ikamete mecbur edildi (1413).

Şeyh Bedrettin'in İznik'teki ikamet sırasında müritlerini devlete karşı ayaklandırmak isteyip istemediği bilinmiyor. Fakat en yakın iki adamı Borküce Mustafa ile Torlak Kemal, Aydın ve Manisa dolaylarında ayaklanarak etrafına topladıkları kimselerle köy ve kasabaları ele geçirmeye başlayınca Bedrettin önce İznik'ten kaçıp İsfendiyaroğullarına, daha sonra da Sinop üzerinden Kırım'a geçip Edirne Kazaskerliği sırasında tanıdı-

ğı Eflak Beyi Mircea'ya sığındı. Mircea'nın yardımıyla kısa sürede çevresine binlerce adam topladı. Fakat, Anadolu'daki adamları Börklüce ve Tolak Kemal'in isyanları bastırılmış kendileri de öldürülmüştü. Durumun vehametini anlayan Bedrettin, Deliorman'a saklandı. Fakat kısa sürede Çelebi Mehmed'in adamları tarafından yakalanarak Serez'e getirildi.

Orada, din adamlarından oluşan bir mahkemede yargılandı ve idam edildi. Kemikleri halen İstanbul'da Sultan Mahmud türbesinde gömülüdür.

Görüşleri:

• Bedrettin, Vahdet-i Vücut felsefesi yerine vahdet-i mevcut düşüncesine taraftardır. Ona göre Tanrı ve tabiat birdir. Madde ve ruhu birbirinden ayırmak mümkün değildir. İkinin de önemi aynıdır. Cennet ve cehennem kabul etmez. Bunların, dünyadaki durumları simgeleyen şeyler olduğunu söyler. Kıyamete de inanmaz. Kur'an'ın yorumlanmasında Bedrettin de Batıniler gibi düşünmekte, ayetlerin birer simge olduğunu, asıl anlamların içeride, derinde olduğuna inanır. En önemli eseri Varidat'tır.

Arap dilini, İslam fıkhnı ve tasavvufu inceleyen eserleri günümüze kadar gelememiştir. Bedrettin'in son yıllarda isminden çok bahsedilip üzerinde tartışmalar açılmasının önemli nedenlerinden biri de onun mülkiyette ortaklığı savunmuş olmasıdır. Bu fikirleri, sosyalist ve özellikle Marksistlere sempatik gelmiş, devlete baş kaldırması olayı çağının şartlarından soyutlanarak değerlendirilmiştir.

Şeyh Bedrettin'in adına ölümünden sonra kurulan Simaviye tarikatı Rumeli'de bir süre etkili olmuştur.

BEKTAŞILIK

Hacı Bektaş Veli tarafından kurulan tarikat. Bektaşilik 12 ana tarikattan biridir. **Ahmet Yesevi**'nin dervişlerinden olup onun fikirlerinden derinden etkilinen **Hacı Bektaş Veli**, **Horasan**'dan gelip **Anadolu**'ya, **Kırşehir** civarına yerleşmiştir. **Hacı Bektaş**, **Sünnî** bir şeyhti. 13'üncü asrın sonuna doğru kurulup yayılan bu tarikat **Hacı Bektaş**'ın din ve dünya görüşleri ile tam bir beraberlik arzetmez. Nitekim tarikatın âdâb ve erkânı **Hacı Bektaş**'ın ölümünden çok sonra ortaya çıkmıştır. Başlangıçta tamamen kitap ve sünnete uygun **Sünnî** bir yol olan Bektaşilik zamanla rafizî unsurların tesiri altında kalmış, **Batıniye**, **Hurufiye**, **Alevilik**, hatta **Hıristiyanlık** ve **Şamanizmin** karışımı bir mistik cereyan olup çıkmıştır.

Hacı Bektaş Veli tarafından ortaya konan basit âyin ve erkân, bilhassa **Balım Sultan** tarafından geliştirilen erkân ile gittikçe **Batınilige** doğru kaymıştır. **Balım Sultan**'dan sonra kardeşi **Kalender Çelebi**'nin, **Kanuni Sultan Süleyman** devrinde ikinci bir **Babai** isyanı tertiplemesi ve yakalanarak öldürülmesi sebebiyle **Hacı Bektaş** tekkesi bir müddet manevi nüfuzunu kaybetmiştir.

Başlangıçta **Hacı Bektaş** tekkesinde şeyh olarak "**Çelebi**" unvanını taşıyan kişiler bulunuyordu. **Kalender Çelebi**'den sonra dergâhın başı ikileşmiş, **Çelebi**'nin yanında bir de "**Dedebaba**" zuhur etmiştir. **Hacı Bektaş** dergâhı vakfı mütevelliliği **çelebilerde** olmasına rağmen tarikatın başı **Dedebaba**'dır. Bu suretle 16'ncı yüzyıldan itibaren Bektaşiliğin merkezi otoritesi ikiye ayrılmıştır.

İran Safevilerinin propagandalarına kapılan, bu yüzden **Osmanoğullarını** meşru hükümdar tanımayan

Rafiziler, **Hacı Bektaş Veli** dergâhını benimsemişlerse de, asıl Bektaşilerle onların arasında daima bir ikilik ve ayrılık olagelmıştır.

Bektaşilik, yeniçeri ocağının tarikatı olduğu ve son yeniçeri isyanında Bektaşiler yeniçerilere yardım ettikleri için, II. **Mahmut** yeniçeriliği kaldırdığı zaman (1826) Bektaşiliği de kaldırmış; ileri gelen Bektaşî babalarını astırmış, bir kısmını da şeriat âlimlerinin çok bulunduğu yerlere sürmüştür. Bu arada, sonradan yapılmış olan Bektaşî tekkelerini yıktırmış, eski olanlarının başına da **Nakşi şeyhleri** tayin ettirmiştir. Fakat Bektaşiler kendilerine mahsus taçları üzerine fes giyip, birçoğu, **Nakşiye**'den icazetname alıp Bektaşî tekkelerinin başına yeniden şeyh olmanın çaresini bulmuşlardır.

Hacı Bektaş Veli'nin, **İslam** esaslarına yüzde yüz bağlı bir şahsiyet olmasına ve kurduğu tarikatın da **Sünnilik** dairesi içinde bulunmasına rağmen, onun ölümünden sonra Bektaşiliğe nasıl olmuş da **Kuran**'a ve sünnete aykırı bazı unsurlar girmiştir?

15'inci yüzyılda ve onu takip eden asırlarda **Osmanlı devleti**, **Hurufilik** ve benzeri bozuk cereyanlarla mücadele ediyor ve taraftarlarına baskı yapıyordu. Bu yıkıcı cereyanlar yaşayabilmek için geniş bir hoşgörü ocağı olan Bektaşilik tarikatına yamanmışlar ve onu içten ele geçirerek bozmışlardır.

Son zamanlarda **Ahmet Cemaleddin Çelebi**'nin arası, aşırı **Rafizi** babalarla açılmış, bu yüzden, kendisinin **Hacı Bektaş**'ın yalnız manevi değil, aynı zamanda da sulhi oğlu olduğunu iddia ederek **Rafiziler** içine gönderdiği vekillerle onların bir kısmını, **çelebilik** makamına pek o kadar ehemmiyet vermeyen dedelerden çevirmiş ve kendisine bağlayarak baba-

Bir Bektaşî babası, yanında tekkenin iki görevlisi ve tarikatın sembollerini de içeren giysisi ile 80 sene gerisinden bizleri seyrediyor.

lara karşı nüfuzunu artırmaya teşebbüs etmiştir. Bu suretle Rafıziler ve Bektaşiler, dedeler kolu yahut çelebiye uyanların dedikleri gibi **Kaçarlar**, çelebi kolu yahut dedecilerin dedik-

leri gibi **Vekilciler**, **Dönükler** ve **Purutlar**, bir de **Bektaşiler** olmak üzere üç kola ayrılmıştır. Türkiye’de tekke-lerin kapanmasından ve tarikatların ilgasından sonra (4 Eylül 1925) Bek-

taşılık, bir tarikat olarak tarihe karışmışsa da, bir "meşreb", bir cemaat ve baskı grubu olarak varlığını sürdürmüştür.

Sultan II. Mahmur'un yeniceilikle birlikte Bektaşiliğe de büyük bir darbe vurmasından sonra bir müddet sesiz kalan Bektaşiler daha sonra bazı siyasi faaliyetlere girişmişlerdir. 19'uncu asır Osmanlı İmparatorluğu tarihinde büyük yeri olan Jön Türkler hareketinde Bektaşi dervişlerinin rolü olduğunu Ernest Ramsaur "The Bektashi Dervishes and the Young Turks" (Moslem World dergisi 1942) makalesinde incelemiş ve ilginç neticelere varmıştır. Bektaşilerin Masonlarla da ilişkileri olmuştur. Önemine Binaen Ernest Ramsaur'un makalesinin bir bölümünü aşağıya alıyoruz:

"Richard Davey, 1897'de, bu tarikatın Fransız Mason locaları ile ilişkisi olduğunun söylendiğini duyduğunu yazar. 1867'lerde bazı Müslüman arkadaşlarının Avrupa'ya gittiklerini Mason localarına girdiklerini yazan Brown, Bektaşiler konusunda şunları söylemekteydi:

Bektaşi tarikatından dervişlerin kendilerini Mason gibi görmelerini ve onlarla kardeş olduklarını iddia etmelerini garipsedim. Masonluğun Türkçe karşılığı Farmason'dur ve (dindar Türkler arasında) birine hakaret etmek için kullanılır. Fakat Bektaşi kelimesi için de aynı şey söz konusudur. Zira Bektaşiler, benim anlayamadığım bir sebepten ötürü Müslümanlar, hatta diğer derviş tarikatları arasında bile saygın bir yere sahip değildiler."

Aynı şekilde diğer bir yazar da Bektaşiler konusunda şöyle der:

"Onlar 18. ve 19. yüzyıl başlarında yeniceilerle birlikte, Osmanlı ıslahat hareketlerinde masonların Avrupa'daki ıslahat hareketlerinde oy-

nadıklarına benzer bir rol oynadılar. Voltaire'in taraftarlarından Fazıl Bey'in yeniden düzenlediği bu tarikat yüz yıl kadar bir süre Genç Türk Hareketi'nin teşkilatı olarak kaldı. Faaliyetleri, başka maksatlar içinde felsefi, edebi, ilmi ve siyasi idi.

Richard Davey de bazen Fazıl Bey, bazen İzzet bey olarak söz ettiği tarikata mensup birinin Voltaire'in etkisinde kaldığından söz ve "İstanbul'a döndüğünde zaten gizli bir cemiyet niteliğinde olan tarikata, zamanla büyük etki yapacak bazı felsefi ve özgür düşünce ile ilgili görüşler getirmişti" der.

Şu halde, denilebilir ki, Türkiye'deki Bektaşiler, milliyetçilik duygusuna, bir yere kadar olsa, sahiptiler ve çeşitli davalar peşinde koşan kimseleri çevrelerinde toplayacak kadar liberal görüşlüydüler. Kadınlara bile tarikat içinde eşit haklar tanınmıştı.

Tarikat mensuplarının halifelik konusunda Şiilerin imamlık ilkesine daha yakın olmaları dolayısıyla, Osmanlı padişahlarının halifelikle ilgili iddialarını olumlu karşılamamaları, Bektaşilerin, Jön Türk hareketini desteklemeleri için bir diğer sebep olarak gösterilebilir. Birge, Bektaşilerin, Yavuz Sultan Selim'in 1514'te Şah İsmail'e karşı açtığı savaşı, Şii İranlılara yakınlık duyduklarından ötürü engellemeye çalıştıklarını böylesi. Bu sebeple Abdülhamit'in, halifelüğün etkinliğini yeniden canlandırma konusunda ki gayretleri, Bektaşilerin karşı bir tutum benimsemelerine önayak olmuş olabilir.

1931'de, Türkiye Cumhuriyeti içindeki bütün derviş tarikatlarının kaldırılmasından altı yıl sonra, kendisi de Bektaşi olan Ziya Bey, Bektaşilik üzerine bir seri yazı yayınlamıştı. Vardığı netice, Cumhuriyet'in Bektaşi tarikatının uzun süredir gerçek-

leştirmeye çalıştığı ıslahatları tamamladığı, dolayısıyla bu tarikatın artık gereğinin kalmadığıydı. Öngördükleri ıslahatlar arasında hilafetin kaldırılması, kadınlara eşitlik tanınması ve dini taasubun azaltılması da vardı.

Ancak, Bektaşilerin her zaman diğergamlıkla hareket ettiğini de söyleyemeyiz. Hasluck, Bektaşilerin, propaganda yaptıkları ülkelerde dini üstünlük kazanmak emelinde olduklarını, 1908 ihtilali sıralarında bile Arnavutluk'ta bir Bektaşî devleti kurmayı umut ettiklerini yazar. Ayrıca 1880-1881 Arnavut milli hareketi sırasında Güney Arnavutluk'un bir kısmının Yunanistan'a verilmesi ihtimali ortaya çıktığında, Abdülhamit'in Bektaşîlerden şüphelendiğini de söylemektedir. Hasluck, 'Bu sıralarda Güney Arnavutluk halkı Abdul Bey Frasherî kumandasında, görünüşte Türk bölgesine gelebilecek herhangi bir tehlikeyi savmak için ayaklandı. Fakat gerçekte amaç Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olmasıydı' diyerek konuya açıklık kazandırmaktadır.

Daha ilgi çekici olanı, Hasluck, bu konuya atfettiği çalışmasında muhtelif yerlere serpiştirdiği bilgilerle Bektaşîler ve Jön Türklerin aynı çizgide olduğunu söyler. Tabii ki bu kitap, geniş olarak belli bir dönemin üzerinden geçmiş olduğu yazılardan müteşekkildir. Bir defasında mesela, Rhigas'ın yol açtığı 18. yüzyıl gizli anlaşmalarını tartıştığı sırada, Hasluck, 'Gizli tertiplerinin son zamanlarda Jön Türklerde var olduğu görüldüğü gibi, Bektaşîlerle bu tip gizli ilişkiler içinde olduğunu' söyler. Bundan başka Hasluck şunu ifade eder: 'Bana Musul'da bir görevli tarafından Jön Türklerin rejimlerinin başlangıcında bu yer yakınlarındaki Ahmed Rıfai'nin mezarını tahrip etmeye teşebbüs ettiklerini söylemişti. Diğer bir yan-

dan, Bektaşîler, iyi bir kaynaktan işitiğime göre her ne kadar Abdülhamit II. onlara zulüm yapmışsa da Jön Türkleri desteklemişlerdi.'

Biz, Jön Türklerin, Bektaşî tarikatının üyeleri olduğunu biliyoruz. Davey, bununla birlikte şu kesin sonucu ortaya koyar: 'Kesin bir şey vardır; tarikat, artık liberal yahut Jön Türklere dahil tahsilli soylulardan müsetekkindir. Bundan dolayı sanıldığı gibi sultana hoş görünmezlerdi ve sultan da onlara karşı menfi tavır almak suretiyle onları şaşırtmamıştı.'

Osmanlı ordusunun bir kısmındaki Jön Türklerin safları içinde gizliliği getirenler ile kimliklendirilen genç subayların çoğu muhtemelen Bektaşîlerdi.

1908 Jön Türk liderlerinin ne kadarının tarikatın gerçek üyesi olduğunu bilmek enteresan olacaktır. Filozof ve şair Rıza Tevfik, bir Bektaşî idi ve yeteneklerini Bektaşî ilahilerini yazmak için kullanmıştı.

Jön Türk ihtilalinin hazırlanmasına ait bizim değerli bilgilerimizden biri Anadolu'da propagandanın yayılışı ve komitelerin organizasyonu ile ilgilidir. Böyle komiteler artık yoktur. Türkiye'deki Alman askeri misyonunun bir üyesi olan General Imhoff'a - ona Ali Haydar Mithat Bey tarafından bilgi verilmiş - bu Anadolu komiteleri, 1907'de Erzurum, Van, Diyarbakır ve benzer yerlerde olan bir dizi isyanların sorumlusu oldukları intibasını vermişti. Bektaşîler bu komitelerin farkındaydılar. Ve hatta onların bazıları Bektaşî tekkeleri içinde toplanıyorlardı.

1908 ihtilali ile ilgili olarak Türkiye'deki diğer derviş tarikatlarının durumunun ne olduğu kesinlikle cevap verilebilecek bir soru değildir. Mevlevî tarikatı daha ziyade entelektüellere yanaşıyordu. Bu yüzden on-

ların saflarında Jön Türklerin olduğunu bilmek şaşırtıcı olmayacaktır. Öte yandan Melami tarikatı, Alman Şarkiyatçı Martin Hartmann'a göre oldukça çapraşıktır. Hartmann, 'Unpolitische Briefe aus der Türkei' adlı eserinde 'Osmanlı Müellifleri' yazarı olarak bilinen Melami tarikatının bir üyesi Mehmet Tahir'e yaptığı ilgi çekici bir ziyaretini anlatır. Hartmann'ın verdiği bilgiye göre, Tahir Bey, Selanik'te askeri okulda olduğu sırada ve Alâşehir'de sürgün sırasında ihtilalin hazırlanmasında olağanüstü derecede rol oynamıştır. Brown, Bektaşiler gibi Melamilerin de rolünden bahseder. Hartmann Jön Türklerin içine bu grubun sokulmasında, Tahir Bey'in şahsiyetinin önemli etkisi olduğuna işaret eder."

• Yesevilikle ilgisi

Bektaşiliğin kurucusu kabul edilen Hacı Bektaş Veli'nin, (Doğumu 1210 Horasan - Ölümü 1271 Suluca-karahöyük - Şimdiki Hacı Bektaş) Ahmet Yasevi'nin kurduğu Yasevi tarikatına mensup ve onun Anadolu'ya gönderdiği bir derviş olduğu biliniyor. Fakat Bektaşilikle Yesevilik arasındaki ilişki tartışma konusudur. Bazıları Bektaşiliğin Yesevilikten geldiğini, onun bir kolu olduğunu (Nakşilik gibi) söylerlerse de, bazıları, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya gelip Baba İshak'la tanıştıktan sonra Ahmet Yasevi'den aldığı bazı görüşlerini terk ettiğini ve Bektaşiliğin başlı başına bağımsız bir tarikat olduğunu ileri sürerler.

Fuat Köprülü'nün görüşleri şöyle: (19).

Ahmed Yesevi'den gelen ikinci büyük bir tarikat da Bektaşilik'tir... Hacı Bektaş, Osmanlıların kuruluşundan önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş meczup bir dervişti ve hiçbir vechile bir tarikat kurmamıştı; esasen şah-

siyeti de, böyle büyük bir tarik te'sis edebilmesine mani idi. Anadolu Türkleri arasında VII. asırdan başlayarak VIII.-IX., hatta X. asırlarda şiddetle devam eden dini kaynaşmalar arasında, başka birçok muhtelif mahiyette mezhep ve tarikatlar gibi **Bektaşî tarikatı da** - daha önce değilse bile herhalde - IX. asrın ilk senelelerinde layıkıyla teşekkül etmiş ve kendisine pir olarak da - VII. asırdan beri **tariki mahiyeti unutulurak halk arasında menkıbeleri teşekkül etmiş olan** - Hacı Bektaş Veli'yi seçmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin, Yesevi müridlerinden olduğu hakkında menkıbede mevcut rivayet, Osmanlıların teşekkülünden önce Anadolu'ya birçok Yesevi dervişlerinin gelmesi sebebiyle onun da bunlardan sayıldığı tarzında te'vil ve tefsir olunabileceği gibi, hakikaten Hacı Bektaş'ın Yesevi müridlerinden olmak ihtimali de vardır. Bu iki ihtimalden hangisi doğru olursa olsun, Bektaşî tarikatı, Hacı Bektaş'ın meydana koyduğu bir şey olmadığı için, bu tarikatın Yesevilikle alakasını gösteremez. Âyinlerinde Türkçenin - **Arapça ve Farsça yerine** - tarikat lisanı olması, tıpkı Yesevilerde olduğu gibi halk vezni ve lisanıyla yazılmış sade Türkçe ilahilerin aralarında pek çok tutunması gibi dış benzeyişlere rağmen, Bektaşilikle Yesevilik arasında hiçbir hakiki bağ mevcut değildir; çünkü Bektaşî tarikatının daha ilk kuruluş anlarında bile ona intisab edenler bütün haram olan şeyleri mübah gören zındıklar telakki edilmiş, yahut Hurufiyye taifesinden addolunmak suretiyle "**hariç ez-şeri'at**" sayılmıştır. Tarikatın daha ilk kuruluş zamanlarına ait olan bu hal, onun daha önce başka tarikatlar gibi şeriat dairesi dahilinde bir tasavvuf mesleki iken, sonraları birtakım hurufilerin ve mülhid ve zındıkların eline geçerek eski

mahiyetini kaybettiği hakkında umumiyetle beslenen zannın tarihen yanlış olduğunu kuvvetlendiriyor...”

Bektaşiliğin, Yesevilikle maddi-manevi ilgisi konusunda bir başka görüş de şöyle: (20).

Türk düşünce, hatta siyaset tarihine damgasını vuran ana kurumlardan biri olan Bektaşilik; Türk ırfan, seciye ve ahlakında etkileri çok derinden hissedilen bir iman-enerji-ülkü-insanlık ocağıdır. Türklerin, tarih sahnesinde en muazzam zuhurları ve dehalarının en kudretli belirişi olan Osmanlı İmparatorluğu da, gerek oluşması, gerekse yükselmesi devrelerinde en işe yarar desteğini Bektaşilikten almıştır. İmparatorluğun yükseliş devrinin ana unsur ve kurumu olan Yenicherilik de Bektaşilik'in fikri-manevi ürünü olarak görülmektedir. Kaldı ki, Osmanlı fetihlerinin öncüleri, ilk mirasları daima sûfiler ve özellikle Bektaşiler olmuştur.

Türklerin Müslümanlığı kabullerinden sonra, sûfililiğin bu ırk elinde, devletçilik dehasıyla birleşerek İslam'ın yayılışına hizmetinin tarih çizgisinde ilginç bir görünümü var: Türk insanını Müslümanlığa ısındıran ve sokan dervişlik ve dervişler önce Türkistan'da bir mayalanma yurdu ve beşik buluyor. Ardından Yesevilik vücut buluyor ve Türkistan'da büyük hizmetler veriyor. Hareket daha sonra Anadolu'da fütüvvet-ahilik, Bektaşilik halinde faaliyet icra ediyor. Bu iman ve ülkünün Anadolu ötesine, Balkanlar ve Rumeli'ye taşınması ise Bektaşilik eliyle gerçekleşiyor...

Son yıllar da yapılan araştırmalar Rumeli ve Balkan topraklarına Türk-lük ve Müslümanlığı ilk ve en kalıcı biçimde sokanların gönül fâtipleri olan tasavvuf erleri, tarikat büyükleri olduğunu gün ışığına çıkarmıştır. Öyle ki

Osmanlı kılıcı buralara girdiğinde, fethin daha önce yapılmış tarikat seferleriyle gerçekleşmiş bulunduğunu gördü. Kılıç bu topraklarda fethin sadece maddi tescilini yapmıştır.

Balkanlar ve Rumeli'ni İslam adına bir gönül fethine mekan yapanlar Bektaşiler oldu. Bektaşî gayretinin, İslam tasavvufunun ilham ve rahmetini Balkanlar ve Rumeli'ne taşıyan nefesidir ki bu toprakları Müslümanlaştırırken, buralara birer cennet gibi yüzlerce tekkeyi de yerleştirmiştir. Bugünkü Balkanlar'da da, Müslümanların dinle ilişkilerinin düğümünü tutan kudreti tahlil ettiğinizde karşınıza tasavvuf çıkmaktadır.

Bektaşî geleneğinin, son yıllarda yapılan çalışmalarla doğrulanan bir rivayetine göre Hacı Bektaş Veli'nin ileri gelen dervişlerinden biri **“Balkanlar da Müslümanlığı yaymak için hareket geçmeleri”** ni rica ettiğinde yüce veli şu cevabı vermiştir: **“Biz zaten Sarı'yı oraya saldı. “Balkanlara” “salınan”** bu Bektaşî dervîşi, tarihe Sarı Saltuk diye geçmiş bulunan **Muhammed Buhari** (öl. 1264)'dir. Bu zat, Evliya Çelebi'nin tesbitine göre, şeyhi Hacı Bektaş'ın mürşidi Ahmet Yesevi tarafından, Bektaşî geleneğine göre ise bizzat Hacı Bektaş tarafından Rum diyarına İslam'ı yaymak için gönderiliyor, o da Dobruca ve civarında büyük kerâmetler gösterip İslam'ı yayıyor, kaleler fethediyor. Kaynaklarımız Sarı Saltuk'un Rumeli'ne geçiş tarihini 1264-1265 olarak verdiklerine göre, bu Bektaşî gönül fetihleri, Osmanlı ordularının fetihlerinden çok önce vukubulmuş demektir. Çünkü Osmanlı ordularının bu topraklara girişleri, andığımız tarihten yaklaşık yüzyıl daha sonradır.

Esas adıyla anılmak yerine, mürşidin **“Sarı'yı saldı”** ifadesinden mülhem olarak Sarı Saltuk diye anı-

lan bu gönül eri Balkanlar ve Rume-
li'nde İslam ruhunu yücelten bir nu-
maralı Allah adamı olarak görülüyor.

Sarı Saltuk'u, yine onun kadar
gayretli bir Bektaşî büyüğü olan Sey-
yid Ali izledi. Seyyid Ali'nin ölüm ta-
rihi 1300 yıllarına rastladığına göre Os-
manlı ordularının Trakya'dan başla-
yan fetihleri öncesinde bu zata bağlı
dervişlerin büyük roller aldıkları, ra-
hatlıkla kabul edilebilir. Bunun da öte-
sinde, Güney Rusya Tatarları'nın
Müslümanlığı kabulleri de Sarı Saltuk
ve Seyyid Ali faaliyetinin bir eseri ola-
rak görülmektedir. Ünlü seyyah İbn
Battûta, 1332'de Güney Rusya top-
raklarından geçerken, oralarda Sarı
Saltuk'un destanlaşan menkıbeleriyle
karşılaştığını belirtiyor.

Dervişlerin bu "kılıcsız fetih"leri-
nin temelinde hangi iksir ve sır yatıyor-
du? Zaferin ilk kez Bektaşîlerce kaza-
nılmış olması bize bir ipucu verebilir.
Engin insan sevgisi, hoşgörü ve hiz-
met... Gerçekten de Bektaşîlik, ilke-
leri itibarıyla çok geniş ufuklu, insa-
na sevgi ve saygıyı var oluşun temeli
sayan bir tarikatıdır. Onun bu özelliği
ve Bektaşî dervişlerinin bundan kay-
naklanan tavırları, Müslümanlarla Hı-
ristiyanlar arasında bir sevgi ve kay-
naşma zemininin kurulmasına yetti.
Kudretli bir sezgiye ve insanı kuşatan
bir tebliğ gücüne sahip dervişlerin bu
emin zemin üzerine oturttukları İsl-
am'a davet, elbetteki mutlu sonuçlar
verecekti ve verdi. Sarı Saltuk'un, çağ-
lar boyu, Müslümanlar kadar Hıris-
tiyanlarca da tebci edilmesi bunu gös-
termektedir. Gerçekten de Balkanla-
rın bir çok yerinde "Sarı Saltuk me-
zarı"na rastlanmakta, hatta bu yerler
içinde kilise avluları bile bulunmaktadır.

Bu noktada, Bizans tarihçisi Kir-
yakides'in Dukas tarihine dayanarak
verdiği şu malumata dikkat çekmek is-

teriz. Diyor ki Kiryakides: "Bektaşî
dervişleri, Osmanlı ordularından çok
daha önce Balkanlara girip yerli hal-
ka kaynaştılar. Çünkü onlar, kadın
hariç, toprak ve hayvanların halkın or-
tak mal olduğunu söyleyerek, zulüm
ve yokluk içinde kıvranan halka mer-
hametli birer kurtarıcı gibi görünüyor-
lardı..." Bektaşîlerin inançları gerçek-
ten bu müydü? Yoksa onlar, Türk-
Müslüman misyonerler olarak, sırf ba-
şarılarını kuvvetlendirmek için mi
böyle görünüyorlardı? Batı Trakya
Bektaşîliği hakkında tetkiklerde bulu-
nan Abdurrahim Dede, bu konuda
sunduğu bir tebliğde şu görüşü ileri sü-
rüyor. "Acaba Bektaşî dervişleri, ile-
ri sürdükleri bu fikirlerde samimi mi
idiler? yoksa onlar Osmanlı orduları-
nın ajanları olarak sırf Bizans yöneti-
mini zayıflatmak ve Osmanlı fetihle-
rini kolaylaştırmak için mi inanmadık-
ları şeyleri söylüyorlardı? Bu sorunun
cevabını, Tezâkir-i Hüdâyî adlı yaz-
mada buluyoruz. Şeyh Mahmud Hü-
dayî (ölm. 1628), padişaha yazdığı bir
takrirden Bektaşî taaifesi için şöyle de-
mektedir: 'Tımar hatırı için ere kılıç
çekmeyiz diyen bu taifenin içinde şer-
riyat ve sünnet eseri yoktur.' Abdurra-
him Dede, Hüdâyî'nin bu takririnden
hareketle şu sonuca varıyor: "Osmanlı
ordularına Batı Trakya ve Rumeli'nin
fetih kapılarını açan Bektaşîler, daha
sonra Osmanlı yönetiminin; fetihleri,
cihad uğruna, insanların felahı uğru-
na değil, tımar hatırı için yaptıkları
zannına kapılınca, düşüncelerinde sa-
mimi olduklarından, bu defa Osmanlı
yönetimine başkaldırmışlar ve 'biz tı-
mar hatırı için insana kılıç çekmeyiz'
diyerek fetihlere katılmamışlardır."

Değirmek istediğimiz Bektaşîlik'in,
Köprülü'nün kanaati aksine, Ye-
sevilik'in bir uzantısı olduğu görüşü-
dür. Gerek Bektaşî geleneği, gerekse
tarikatler hakkında bilgi veren diğer

İstanbul'da kültür derneklerinden biri tarafından Açık Hava Tiyatrosu'nda düzenlenen bir Alevi semah gösterisi...

kaynakların hepsini itip-tepeleyen Köprülü, "**Bektaşîlik ile Yesevîlik arasında bağ yoktur**" yolunda bir kanat izhar ediyor. Biz, teferruatına burada girmemekle birlikte, **Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin** (öl. 1299/1881)'in büyük eserindeki kabulü esas alıyor ve Bektaşîlik'in Yesevîlik'in bir kolu olduğu görüşüne katılıyoruz.

İkinci nokta, Yesevîlik'in Türk illerinde gelişip kökleşen tarikatlerde mütessir olduğu gibi, Bektaşîlik'in de kendisinden sonraki tarikatler üzerinde tesirler icra ettiği hususudur. Zâhirdaki nisbeti ne olursa olsun, Bektaşîlik'ten sonra sahneye çıkmış bütün şahıs ve ekollerde az veya çok Bektaşîlik etkisi görmemek mümkün değildir. Özellikle Anadolu'daki fütüvvetahilik üzerinde yoğunlaşan bu etki, asırlar boyunca Türk tasavvufi düşüncesinin hemen her alanında kendini hissettirmektedir. Bektaşî geleneği,

Anadolu ve Rumeli'nde oluşup gelişen ekol ve kişilerin hepsiyle Hacı Bektaş ve Bektaşîlik arasında bir alâkâ kurarken, bir bencillikten çok bu tarihi kamu vicdanına tercümanlık eder gibidir.

Bir başka nokta da, Bektaşîlik'in, tasavvufun, daha doğrusu İslam'ın özünü teşkil eden evrensellik, genellik ve hümanizmin; fakih-yobaz çevrelerce karartılan çehresinin sürekli bir mücadele ile aydınlığa çıkarılmasında oynadığı rolün vurgulanmasının zaruretidir. Bektaşîlik, sadece insana değil bütün canlılara, bütün hayata saygının destanî menkıbeleriyle doludur. İnsana saygı, dinler üstü bir realitedir. Çünkü din de insanın mutluluğu için bir vasıta, bir vesiledir. O halde, dinin vermek peşinde olduğu şeyi peşinen benimseyen ve ona hizmet eden yaklaşımlar, kutsaldır. İnsanın rahatsız edilmesi bir tek yerde ve zamanda mümkün olabilir: **İnsanı rahatsız**

edenlerin rahatsız edilmesi halinde...

Bektaşîliğin bu insan sevgisi; dini, kinlerin ve inatların beslenmesinde idealize edici bir araç gibi kullanan bağınaz-yobaz tipe ters düşmeyi zaruri kılmıştır. Gerçekten de, tarih boyunca; Bektaşîler, yobaz çevreler tarafından hep horlanmış, hep itilmişlerdir. Çünkü Bektaşîlik; softa, bağınaz, şekilci, insan ve hayat gerçeğinden habersiz gözü bağlı gidişe isyan içinde olmuştur. Türk insanı, çağlar boyu ruhunu karartan, ufkunu daraltan ve hatta gırtlığını sıkıan resmi-fıkhi yobazlık ve bağınazlığın hayatı çekilmez hale getiren baskılarına karşı çıkarken hep Bektaşîliğe, Bektaşîlere sığınmış, çıkardığı isyan sesini kendine maletmekten korktuğu anda, gam yüklenmekten hiç çekinmeyen Bektaşî tipi devreye sokmuş, isyan ve karşı çıkışını onun dilinden ifadeye koymuştur. Bektaşîler Türk toplumunun, âdetâ nefes almak için sığındığı son pencere gibidir. Türk hiciv, mizah, hikmet ve nüktedanlığına damga varmış hemen bütün tasavvufî espriler "**Bektaşî**" imzalıdır.

Bektaşîlik bugün, Anadolu'da Iraklı Profesör eş-Şeybî'nin söylediği gibi, on üç milyon kişi ile temsil edilmese de, Türkiye'de ve Türk insanının ruhunda hala büyük bir yer tutmaktadır. Balkan ülkelerindeki Müslümanlar arasında da küçümsenmeyecek sayıda Bektaşî mevcuttur. Birçok Türk aydını; gelecekte, insanın saygı ve sevgi göreceği bir dünyanın inşası için bir seferberlik açılırsa, bu seferberlikte en büyük fikrî paylardan birine Bektaşîlik'in sahip olacağına inanmaktadır..."

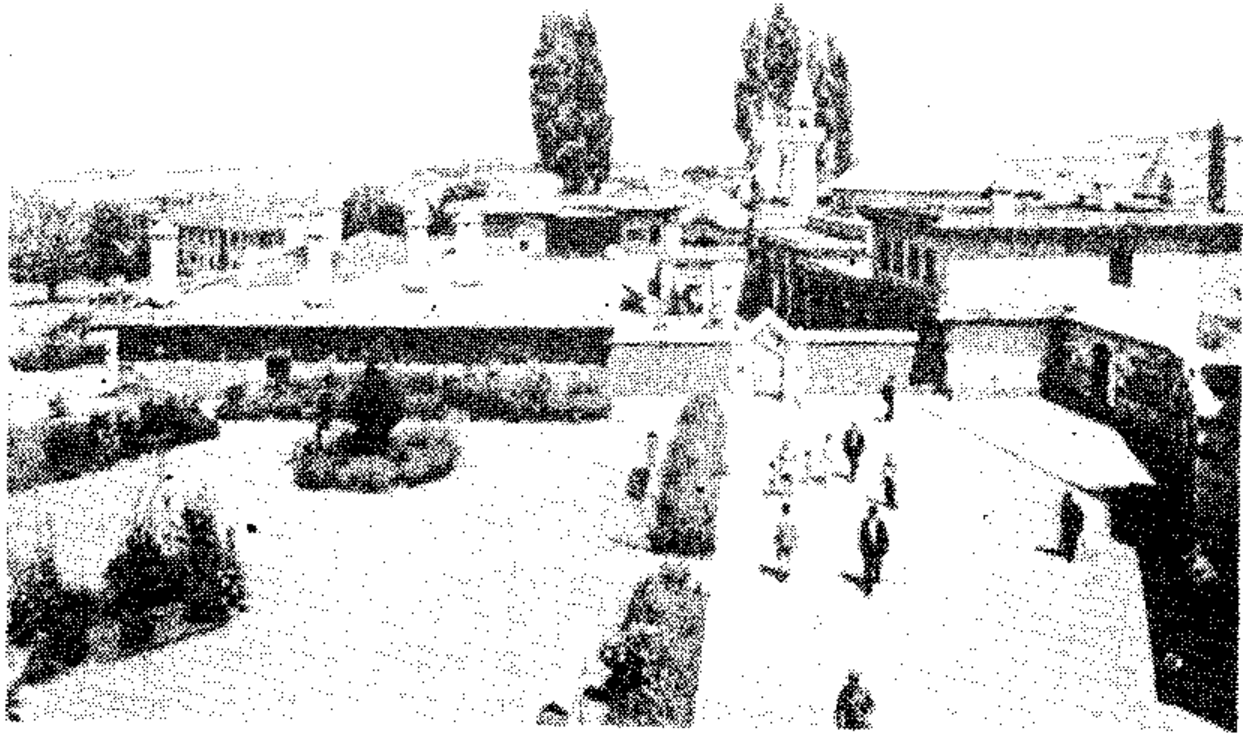
Bektaşîliğin bir başka yorumunu da eski milli eğitim bakanlarından **Hasan Âli Yücel** yapmıştır. Şöyle diyor: (21).

(Horasan Erenleri) tabiri ızdırıp içinde yaşayan Anadolu halkı üzerinde, kendilerini kurtarmak için manevi ışıklar getiren, ümit veren insanlardı.

Diğer taraftan halk kütlesi ve on üçüncü asırda yaşayan göçebe Türkmenler üzerinde en çok iz bırakan şahsiyet "**Hacı Bektaşî Veli**" olmuştur. Kendisi o devirde Anadolu'yu baştan başa kaplayan "**Baba'î Batını**" akıydelerini yaymıştır. Tesis ettiği tarikin esasında muhtelif tarikatların izlerini ve bilhassa Şâmanîlikten kalan itikatlar görülür. Bu itibarla Bektaşîlik millî bir mahiyet almış ve esas kanaatlarını öz dil ile söyliyken birçok halk tekke şairlerinin doğmasına sebep olmuştur. Yesevîlikten çıkan Bektaşîlik, Nakşibendîlik ile beraber yürüyen tam bir Türk tarikatı idi. Fakat Nakşibendîlik "**ortodoks**"du. Tamamiyle sünnet ehline uyuyor, Bektaşîlikte ise, eski Türk an'aneleri yaşıyordu. Meselâ, eski Türk hayatında kadın nasıl, cemiyyetin kaçmayan bir unsuru idiyse, Bektaşîlikde de böyle kaldı. İslamdan önceki hayatta, kadınların da iştirâk ettikleri kopuzlu, kırmızı şölenlerden başka birşey olmayan "**Ayîni Cem**"lerinde şeriatın yasağına rağmen kadın bulundu; kırmız yerine üzüm suyu içildi. Oruç ve namaz tevil ve tefsir ile silinip yok edildi.

Böylece dünyevî bir mahiyet alan ve din kayıtlarından ferdleri kurtaran, şeriate karşı tam bir itidal arzeden bu "**Rafîzî**" fakat ilmî tarikat, Selçuk yıkımından sonra Anadolu Türklerinde görülen ayrılıkları mânevî birliğe çağırılmış ve kısmen muvaffak olmuştu, yeniçeriler ocağında okunan gulbankleri "**İsmail Safevî**"ye istemeyerek kılıç çeken bir ordunun manevî bağlarını açıkça bize göstermiyor mu?

Daha ziyade fikri ve aristokrat bir şehir tarikatı olan (**mevlevî**)lik karşı-

Nevşehir'in Hacı Bektaş ilçesi, büyük velinin türbesi nedeniyle, yurt içinden, dışından yüzbinlerce ziyaretçinin uğrak yeri durumundadır.

sında vaziyet alan halkçı ve Türkçü (Bektaşilik ve kızılbaşlık) tam bir Halk Aleviliğini temsil ediyordu. Herneka-
dar Mevlânâ da:

Mescudi Melâik şüd Âdem zi Ali
şüd
Âdem çu yegi kable ve mescud Ali
şüd

diyordu, fakat Bektaşîlerin tasav-
vur ve tasvir ettikleri Ali tamamiye
Türktü. Dünyayı ve dünyevî hususla-
rı, bütün siyasi ihtirasları ezerek hiçe
sayan temiz yürekli, Türkçe tabirile
"Yiğit Ali", milli bir kahraman hali-
ne getirilmişti (Muhammed Alidir, Ali
Muhammed) düsturile iki şahsiyet bir-
leştirildiği gibi

Allah birdir, Muhammed Alidir,
Ali Muhammed.
Her sabah, her sabah ötüşür kuşlar
Allah bir Muhammed Ali diyerek
Kul Himmet

Ben dahi nesne bilmem
Özümü gurbete salmam
Allah bir Muhammed Ali
Allah bir Muhammed Ali

Hatayi (Şah İsmail)

Mısralarından anlaşıldığı veçhile,
Aliyi Allah yapmayı uyar bir (üçlama
= teslis) vücade getirilmişti. Eski
ozanların Koroğlu Türkülerini çaldık-
ları sazların tellerinde (Ali)nin ruhu,
(Hüseyin'in âhı inliyordu. Bu iki şah-
siyet ve evladları (Âli abâ), bizim halk
edebiyatımıza hatıralarını üflüyordu.
Erenler meydanında mest bir eda ile
(İmam Ali) nakaratlı nefesleri söyle-
yip sazlarını inleten âşık dervişler, pos-
tu değişmiş eski Türk ozanlarından
başka birşey değillerdi...

Hacı Bektaşveli
Menakıbnâmeleri

Anadolu'da, büyük velilerin, ma-
nevi büyüklerin ve tarikat kurucula-

rının hayat hikayelerini anlatan, ölüm-lerinden sonra yazılmış kitaplara **Menakıbnâme** diyoruz. Bunların bir diğeri adı da **Vilâyetnâme**'dir. Velîlerin menkabelerini anlatan bu kitaplar, değişik tarihlerde değişik kişiler tarafından yazılmış ve asırlarca, gerek bu tarikatın taraftarlarıınca, gerek dinî çevrelerde okunmuş, din tarihçileri tarafından da, içlerinde mübalağa, yanlış bilgiler, efsaneler olmasına rağmen, kaynak kitaplar kabul edilmiştir.

Bektaşilik ve Hacı Bektaş Veli hakkında yazılan menakıbnâmeler çok popülerdir. Bunlardan en fazla okunan **Uzun Firdevsi** tarafından yazılan **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**'dir. Kitabın bir değeri adı da **Vilâyetnâme**'dir (**Velîlerin kitabı**). Bu eserin çok çeşitli nüshaları vardır. Hepsisi de Hacı Bektaş Veli ile Bektaşiliğin hikâyelerini, adab ve erkanını anlatır.

"...Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'nin kesin yazılış tarihi de belli değildir. **A. Gölpınarlı** 1481-1501 arası yazılmış olabileceğini tahmin ediyor. **Claude Cahen** ise, metni dikkatle incelemeyi ihmal eden bir ifadeyle, bu tarihi 1400'lere doğru geriye götürmektedir. Fakat metindeki bazı pasajlar ve özellikle II. Bayezid'in yaşayan hükümdar sıfatıyla adının geçmesi, Gölpınarlı'nın haklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Menâkıbnâme, Hacı Bektaş'ın doğumunu, Horasan'daki çocukluk devresini, **Ahmet Yesevî** ile münasebetlerini, Anadolu'ya gelişini anlatmakla başlamaktadır. Daha sonra hac için Mekke'ye yolculuğu, oradan Sulukaraöyük'e yerleşmesi ve buradaki yaşantısı, devrinin ünlü devlet adamları, mutasavvıfları ve âlimleri ile ilişkileri hikâye edilir. Eser, Hacı Bektaş'ın ölümü anlatıldıktan sonra halifelerinin menkabeleriyle son bulur.

Menâkıbnâmenin başındaki olay-

lar, Hacı Bektaş'ı kâfirlerle cihad eden bir gazi-velî hüviyetinde göstermektedir. Anadolu'daki menkabelerinde ise, şeyh, sadece kerâmet kudretiyle kâfirleri Müslüman eden bir velî şahsiyetine bürünür. Eserde zaten genellikle misyoner dervişlerin havası hâkimdir. Kendisi gibi, Hacı Bektaş'ın halifeleri de gittikleri yerlerde ateşli birer din yayıcısı sıfatıyla gayri müslimlere ihtidâ ettirirler. Bir de burada, **Horasan Erenleri** denilen, Anadolu'ya genellikle İran yolu ile gelen derviş zümreleriyle **Rum Erenleri** adıyla tanınan Anadolu dervişleri arasındaki rekabet havası ve tekke-medrese anlaşmazlığı da açıkça görülebilir. Eserin ayrıca, Anadolu'daki Yesevî ananelerini içine alan tek metin koleksiyonu olması bakımından da değeri büyüktür.

Menâkıbnâme dikkatle incelendiğinde, Hacı Bektaş'ın temasta bulunduğu kimselerle ilgili menkabeler nakledilirken, daha önce yazılmış bazı menâkıbnâmelerden faydalanmış olduğu görülmektedir. Anadolu'da ilk yazılan menâkıbnâmelerden bazıları şunlar:

1. **Menâkıb-ı Hâce Ahmed Yesevî**
2. **Menâkıb-ı Lokman-ı Perende**
3. **Kitab-ı Ebû Müslim Horasanî**
4. **Vilâyetnâme-i Hacım Sultan**
5. **Menâkıb-ı Seyyid Battal Gazi**
6. **Saltıknâme**
7. **Menâkıb-ı Ahî Evren**
8. **Menâkıb-ı Seyyid Mahmud Hayranî**
9. **Menâkıb-ı Mevlânâ Celâluddîn-i Rumî** (muhtemelen Menakıb-ı Sipehsalar veya Menakıbu'l-Ârifin)
- 10 **Menâkıb-ı Sadreddin-i Konevî**

Bazıları artık mevcut olmayan veya nüshaları kayıp bulunan bu eserlerin çoğu isim olarak metinde zikredilmektedir.

Menkabelelerin geçmekte olduğu sahada, Halife'nin emriyle, Hacı Bektaş'ın sahası, yani menkabelelerin bulunduğu sahada edilir.

a) **Anadolu dışı sahası:** Mâverânnahar, İran, Azerbaycan, Irak ve Hindistan. Hacı Bektaş'ın gerçeklik, gençlik ve hac menkabeleri burada da geçer. Ayrıca, müridlerinin bazı menkabeleleri de Kırım ve Balkanlar'da geçmektedir.

b) **Orta Anadolu sahası:** Ankara, Kırşehir ve Kayseri, Bozok havasından ibarettir. Hacı Bektaş'ın asıl Anadolu'ya geldikten sonraki hayatı bu sahada içindeki şehir ve köylerde geçmiştir.

c) **Batı Anadolu sahası:** Önemli halifelerden bir kısmının menkabeleri de bu bölgede cereyan etmektedir. Kanatımızca tarihî bir esasa dayanan ve Hacı Bektaş ile halifelerinin gerçek çehrelerini yansıtan menkabeleler de bu son iki sahada geçenler olmalıdır...” (22).

Bektaşilik silsilesi

Bektaşî tarikatının silsilesi şöyledir: Hazret-i Ali, Hasan-ı Basri, Habib-i Acemi, Davud-u Tai, Maruf-u Kerhi, Şeyh Sırrî-i Sekati, Cüneyd-i Bağdadi, Ebu Ali Meragi, Şeyh Ebu Ali Hasan, Şeyh Ebu Osman Mağribi, Şeyh Ebu Kasım Gurgani, Şeyh Ebu Hasan Harkani, Şeyh Ebu Farmidi, Fazl İbn-i Muhammed Tusî, Hoca Ahmet Yesevi, Hoca Yusuf Hemedani, Şeyh Lokman-ül-Horasani, pir-i tarikat Esséyyid Muhammed Bektaş Veli İbn-i İbrahim-üs-Sani.

Tarikat olarak Bektaşilik

Tarikatta yer alan kişiler beş grupta toplanabilir:

1. **Muhib:** Tarikata intisab eden, el alan kişidir.

2. **Derviş:** Muhibbin bu işi becerebileceği anlaşıncaya, dervişlik ayin-i cemi'yle kendisine dervişlik tacı giydirilir.

3. **Baba:** Halife'nin ehliyetli dervişlere verdiği bir payedir. Baba olan, muhib ve derviş yetiştirmeye başlar. Babalar peygamber soyundan geliyor, sa tacına yeşil sarık, aksi halde beyaz sarık sararlar.

4. **Mücerred:** Evlenmemiş dervişlerden olan ve halifelğe en yakın olan mücerred, belli bir merasimle tıraş edilir, sağ kulağı delinerek mengüş denilen küpe takılır. Mücerredlik ayin-i cemi genellikle merkez dergâhta yapılır.

5. **Halifelik** son makamdır. Halifelik ayin-i cemiyle birlikte kendisine halifelik icazeti, çerağ, tuğ, alem ve sofrası da verilir. Bazan da Bektaşî babası üç mücerred babanın imzasıyla da halife olabilirdi ...” (23).

• **Abdülhakî Gölpinarlı “Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar”** adlı eserinde, yetkili bir uzman olarak Bektaşî tarikatına giriş usulleri ve bunların anlamlarını şöyle açıklıyor:

“Bektaşilikte ‘aşık, muhib, derviş, baba, halife’ dereceleri vardır. Aşık, tarikata girmek isteyen kişidir tecrübelerden geçer, gerçekliği anlaşılır, iki yol kefilî, aşıkın gerçekliğine şahadet eder. Bunun üzerine tarikata alınır. Tarikata girmiş olan kişiye muhib denir. Muhiblerden derviş olmak isteyen, dervişliğe ıkrar verir; kendisine Bektaşî tacı tekbir edilerek giydirilir; tekkede bir hizmete memur olur. Ehliyeti olan dervişe, halife tarafından icazet verilirse tacının üstüne sarık sarabilir; **babalık** makamını ihraz eder; muhib ve derviş yetiştirebilir; fakat bir dervişe babalık veremez. Babalık vermek salahiyeti, **halifeye** aittir ve halife, Bektaşîlerin en büyüğüdür. **Halifeler, taclarının üstüne siyah sa-**

rık sararlar; babalar, Peygamber soyundansa yeşil, değilse beyaz sarık sararlar; dervişler sarık saramazlar. Muhiblere, arakıyye teklif edilir.

Bektaşî olacak kişi, bir kurban kestirir; o geceki masrafı görür; akşam, güneş battıktan sonra "meydan" denen büyücek bir odaya alınır; aşık postu denen ve kapı yanında bulunan posta oturtulur. Herkes, kıdem sırasıyla, yaşa göre değil de, tarikata giriş tarihine göre, meydana girer. Baba, on iki imama salavatı ihtiva eden ve 'salavat-name' denen Arapça vir-di okur; sonra aşık huzuruna çağırır; bu yolun güçlüğünü söyler; **demirden leblebi, demirden yay, ateşten gömlek** olduğunu bildirir; talip her şeye razı olduğunu söyleyince, kimi rehber istediğini sorar. Aşık, rehberlik hizmetini gören kişinin adını söyler; baba, **git, rehberine niyaz et** der. Aşık, gidip rehberlik edecek kişinin dizini öper; o da aşık, gidip yerine oturmasını söyler. Sonra babanın emriyle çerağcı, üç basamaktan ibaret bir kürsünün üstünde duran mumları, terceman denen manzum ve mensur sözleri okuyup uyandırır, yani yakar. Sonra rehber, aşıkı alıp dışarı çıkarır; Caferî mezhebi üzerine kendisi aptes alır, ona da aldırır; o gün tığlanmış (kesilmiş) olan kurbanın yününden örülmüş bir ipi boynuna takıp sağ eliyle aşıkın sağ elini tutup meydana sokar. Dar denen odanın ortasında babadan ve meydandakilerden izin aldıktan sonra dört kapıya, yani, **şeriat erenlerine, tarikat pirlerine, hakikat şahlarına, marifet kâmillerine** selam vererek babaya götürür. Baba, aşık, kötülükte bulunmaması, sırrını saklaması, eline, diline, beline sahip olması için öğütle bulunur; mezhebinin Caferî, mürşidinin Muhammed, rehberinin Ali, pirinin Hacı Bektaş Veli olduğunu telkin eder, ba-

şına arakıyyesini teklif eder; tıyg-bend denen ipe, eline, diline sahip olmasına remzolarak iki düğüm atar, beline sahip olmasına remzolan düğümü, haramdan bağlanmasına, helaline açılmasına remzolmak üzere, bağlanırken çözülecek şekilde düğümleyip beline bağlar; **'var, rehberinin rızasında ol'** der.

Rehber, tarikata girmiş olan ve artık muhiblik derecesine yükselmiş olan aşıkı, odanın ortasına götürüp ıkrar tercemanını okur. Pir makamı sayılan posta, dâra, ocağa, babaya, çerağların bulunduğu yere, sağda, solda oturanlara, azlıksa birer birer, değilse 'cümleden cümleye' deyip bir kere niyaz ettirir; kendisine ayrılmış posta oturtur; ona niyaz eder, o da rehberine niyaz eder.

Hazırlanmış olan şerbet, birer birer herkese sunulur; herkes bir yudum içer; sonra kapı yanındaki faraş ve süpürgeyi alan rehber, yahut diğer biri, babadan itibaren ve sağdan soldan süpürgeyle faraşı yerde sürümek suretiyle sembolik bir temizlik yapar ve tarikata giriş ayn-ı cemi bitmiş olur.

Sofra serilir, dem, yani rakı içilmeye, sohbet edilmeye başlar ve muhabbet denen bu sazlı sözlü içki alemi geç vakte kadar sürer.

Bektaşîlik, Caferî mezhebini kabul ettiğini söylemekle beraber alınan aptes o geceki aptesten ibarettir; namazsa, kılınmayan bir ibadettir; oruç, yalnız Muharrem'in ilk on günü su içmemek, sulu şeylerle susuzluğu gidermek ve canlı şeylerle canlılardan meydana gelen şeyleri yememektir. Görülüyor ki, Bektaşîlik, tamamiyle Batı'nı bir tarikattır; Caferî mezhebiyle ilgisi, kuru bir iddiadan ileri geçemez. Yalnız, Bektaşîler içinde şeriata uyan ve Caferî mezhebine tamamiyle uyup ibadette bulunan, haramdan kaçınan bazı kişilerin bulunduğunu da kaydet-

Halk ozanları Hacı Bektaş Veli'yi herkesten çok sever, sayarlar. Her yıl Ağustos ayında yapılan Hacı Bektaş Veli'yi anma törenleri sırasında tüm âşıklar Hacı Bektaş ilçesine akın ederler. İşte onlardan biri... Gör bıyıkları, fötr şapkâsı, kravatı ve iki yakasında Atatürk'ün iki resmi ile Hacı Bektaş Veli'nin temsili resmi önünde...

memiz gerektir..."

Bektaşî tarikatı ile ilgili diğer bazı özellikler de şöyle: (24).

Hacı Bektaş Veli adına kurulan, Balım Sultan'ın elinde düzenli bir kurum niteliği kazanan Bektaşilik '**Dört Kapı**' ilkesine dayanır. Bu dört ilke şunlardır:

- Şeriat Kapısı
- Tarikat Kapısı
- Hakikat Kapısı
- Marifet Kapısı

Dört Kapı'nın dört ayrı simgesi vardır. Şeriat Kapısı'na Belöğlu, Tarikat Kapısı'na Yol-oğlu, Hakikat Kapısı'na İl-oğlu, Marifet Kapısı'na da Atam gök-anam yer adı verilir.

Şeriat Kapısı'nda İslam dininin temel ilkeleri, Alevilik'in genel koşulları, 'Allah-Muhammed-Ali' üçlüsünün gizemi, anlamı öğretilir. Bu kapı bir yasa niteliğindedir, genel düzeni sağlamanın yollarını bildirir.

Tarikat Kapısı'nda Bektaşilik'e girme yolları, bir 'mürşide bağlanma' kuralı öğrenilir. Mürşid, tarikat düzininde yol gösterici, kılavuz kişi anlamındadır. Tarikatta uygulanan yöntemi, törenleri, davranış biçimlerini, Yol-oğlu olmanın erdemlerini açıklar.

Hakikat Kapısı'nda insanın, Tanrı'nın, evrenin, bütün varlık alanının önemi, değeri, gizemleri, anlamı belirlenir, açıklanır, benimsenir. Gerçek evrenine ulaşmanın, kendini, başkasını tammanın, birliğin gizemine varılır. Burada, tarikata giren kişi her türlü bireyselliğin üstüne yükselir, evrenin bütünü içinde bir varlık bir toplum varlığı durumuna gelir.

Marifet Kapısı en yüksek aşamadır, burada bütün varlık gizemlerinin bilgisi edinilir. Bu kapıda üç aşama vardır, bunlara yakıyn denir: Aynel-yakıyn, ilme'l-yakıyn, hakke'l-yakıyn. Bu aşamalardan birincisinin anlamı görerek bilmek, ikincisinin bil-

gi edinerek bilmek, üçüncüsü de gerçeğe ulaşarak bilmektir.

Bektaşilik'te on iki aşamayı gösteren 'on iki post' vardır. Bunlar, Balım Sultan düzenlenmesinden sonra kurumlaşmıştır.

1- Baba-Horasan Postu (Hacı Bektaş Veli makamı)

2- Aşçı Seyyid Ali Sultan Postu

3- Ekmekçi Balım Sultan Postu

4- Nakıb-Kaygusuz Sultan Postu

5- Atacı-Kanber Ali Sultan Postu

6- Meydancı-Sarı İsmail Sultan

Postu

7- Türbeci-Kara Donlu Can Baba Sultan Postu

8- Kilerci-Hacım Sultan Postu

9- Kahveci-Şeyh Şazeli Postu

10- Kurbancı-İbrahim Postu (İbrahim Peygamber)

11- Ayakçı-Abdal Musa Postu

12- Mihmançı-Hızır Postu...

Dört ile on iki sayılarının simgeleştirdiği bir anlayışa dayanan Bektaşilik'te on iki görev (hizmet) vardır: Tarıkçe, fıraş, berber, zakir, sofracı, ibrikçi, saki, meydan hizmetçisi, gözcü, pervane, çırağcı, kapıcı (bevfab).

Bunların, yukarıdaki sıraya göre, yansıttıkları adlar da şöyledir: İmam Hasan, İmam Hüseyin, Mehmed Haneferi, Abdüssamed, Abdülvahid, Selman, Tabib, Abdülmümin, Abdülkerim, Abdullah, Hadi-i Ekber, Abdülcelil. Bu on iki kişinin de İmam Ali soyundan geldiği inancı vardır."

Bektaşî edebiyatı

Bektaşiliğin halk indinde popüler, meşrep olarak da yaygın bulunmasının nedenlerinden ikisi çok önemlidir. Bunlar, sazı, sözü ile Bektaşî şiiri ve mutaassıp Müslümanlığa karşı bir nevi savunma aracı olan Bektaşî fıkraları.

Sünni inancın gerektirdiği dini formaliteleri yerine getirmekte üşenen

bu çevreler ve kişiler, özellikle Ramazan aylarında, Bektaşî babalarına iza'le edilen dini nüktelerle durumu kurtarmaya çalışırlar. Aslında, "ell-ne, dilne, be'ine tükümüyet!" telkin eden, gerçeğe göre en piteo kurtarıcı ya da kurtarıcıya karşı halk menâğı ile lâdinî savunup ince esprilerle hoş görümlü tüm biçimlerini savunan Bektaşîlik, bu uygulamada bir tarikat değil, lâdinî çevrelerin "içinden geldiği gibi yaşamak" felsefesinin katılığı olmaktadır.

Bektaşîliğin halk arasında, ilgi ve sempati ile karşılanması nedenlerinden biri de Bektaşî edebiyatı demiştik. Buedebiyat, doğrudan halka seslenen bir dil kullanmaktadır. Açık, anlaşılır ve en derin felsefî konuları iki-üç kelimede özetleyen, ezilen ve horlanan sahipsiz kitlelerin melankolisine cevap veren bu şiirler, saz şairlerinin de katkısıyla asırlardır çok yaygın bir şiir geleneğini de beslemişlerdir.

Fuat Köprülü "Bektaşî Şiiri" konusunda şöyle yazıyor: (25).

"Bektaşî babaları, başka şeyhler gibi uzun medrese tahsili görmüş adamlardan olmadıkları gibi, Bektaşî dervişleri de ekseriyetle halk arasından yetişmiş basit, sade insanlardı. Bu sebeple Acem dil ve edebiyatına kıymet vererek tamamen onu taklid edecek yerde, milli dil ve edebiyata kıymet veriyorlardı. Aralarından yetişen, şairlerin —ekseriyetle medrese tahsili görmemiş, lakin milli zevke vakıf— ince ve zarif düşünceli, her basit şeye kolayca kanabilecek derecede ibdidâî ve âdeta hurâfelere tapan bir zihniyete malik olmaları, sonra aruz vezni ve aruz şekillerini —ekseriye— çok fena ve kusurlu kullandıkları halde, bilakis, milli vezni ve milli şekilleri tamamen Türk zevkine uygun bir tarzda isti'mal edebilmeleri bundan do-

layıdır. Zevkleri, Acem edebiyatının yüksek örneklerine karşı duyduğumuz hayret ve heyecanla bozulmayarak, halka has saflık ve asilliğini saklayan bu Bektaşî babalarının, Yunus'un rivâlini okuyup duymaları ve ona en çok yaklaşabilmeleri pek tabiidir.

Bektaşî şiirinin millî vezin ve millî şekiller altında yazılan asıl kıymetli ve orjinal parçaları Nefes adıyla tanınmıştır ki, tekkelerde belli bestelerle okunmaya mahsustur; başka tarikatlardaki ilahiler, nutuklar ve Yesevîler'deki Hikmetler gibi. Ayrıca bundan başka da Hazret-i Ali'ye, veya şair Al-i Resul'e ait medhiyyeler, mer-siyyeler, destanlar, devriyyeler vardır ki, hep hece vezniyle yazılır: Mesela Şiri'nin devriyye'si, Mir'âtî Baban'ın destan'ı, sonra Turâbî Şem'î, Ec-rî, Perîşânî, Pir Sultan, Kalender Abdal, Kul Nesimi, Hamdi, Deli Şükrî, Şâhî, İbrâhim Baba, Turâbî, Niyâzî, Güvenç Abdal, Seher Abdal, Kemterî, Hatâyî, Kul Himmet, Rumûzî, Velî Baba v.b. gibi muhtelif zamanlara ait dervişlerin Nefes'leri hep hece vezniyle ve tamamıyla Yunus edasından alınmış —hatta daha şuh, daha kinâyeli, daha zarif— bir tarzda yazılmıştır. Bu şairlerin zaman ve yeri, fikir ve i'tikadları hakkında açık ve kesin fikirleri ileri sürmek hemen hemen imkânsızdır diyebiliriz; çünkü bunlardan bir kısmı —mesela Hatâyî, Kul Himmet, Rumûzî, Velî Baba ve daha birçokları— Hurûfîlik'i ve Fazlû'llâh Astarâbâdî'nin ulûhiyyetini kabul etmiş oldukları gibi, Bektaşîlik'le alakası olmakla beraber ondan ayrı olan Kızılbaş zümresine ait birtakım şairler de bunların arasına karışmıştır; bunun gibi Kalenderîler ve Hayderîler'den de bunlar arasına karışmış şairler vardır...

Bektaşî şiiri dediğimiz ve hakikatte Babailik, Ahilik, Abdâllık, Hurû-

Hacı Bektaş Veli'yi anma törenlerinde Alevi-Bektaşî geleneklerini yaşatan halk oyunları da oynanır. İşte onlardan biri... Genç kızlar semah gösterisinde...

filik, Kızılbaşlık, Kalenderîlik, Hayderîlik akîdelerinden mürekkep anlaşılması güç bir itikad halîtasını şerh ve terennüm eden bu manzumelerde, aşk ve muhabbete, Allah-Muhammed-Ali teslisine, sonra Al-i 'Abâ'ya, Fazl'ın uluhiyyetine, harflerin gizli manalarına; Hacı Bektaş Veli'nin Muhammed ve 'Ali'den ayrı olmadığına, tarîkîn müşkilllerine, ayin usullerine, Pîr-i Abdâlân Seyyid Gâzî'nin, sonra Kızıl Deli Sultan, Balım Sultan gibi Bektaşî büyüklerinin menkıbelerine, Yezid'in mel'anetine ait birçok şeylere tesadüf olunur. Üslub bakımından Yunus te'siri o kadar açıktır ki, bazan aynı mevzua, hatta bazan aynı mısralara rust bile gelinir; lakin Bektaşî şiiri, umumiyetle, onunkinden daha serbest, daha zarif, daha nükteli ve incedir. Yalnız, Yunus'taki inanmak ve inandırmak kuvveti bunlarda yoktur; bunlar daha az inanırlar ve ekseriya şiirlerinde şüphe ile karışık derin bir istihza parıltısına te-

sadüf olunur. Yunus'un, Muhyi'd-Din 'Arabi ve Mevlânâ Celâle'd-Din gibi yüksek bir tasavvuf felsefesine malik olduğu halde, bunların, biribiryle layıkıyla uyuşamayarak bir sistem haline girmekten çok uzak kalmış birtakım çocukca i'tikadlara — mesela Tanâsuh'a, Hulûl ve İttihad'a — sahip olmaları tabii kendilerinde bu şüphe ve istihzayı doğurmuş olabilir; bununla beraber bir tasavvuf sistemi, bir i'tikadlar manzumesi olmak bakımından bu i'tikadlar halîtasının kıymeti ne kadar az olursa olsun, şurası muhakkaktır ki, Bektaşî şiiri dediğimiz edebi tarz, zevk ve eda bakımından, en çok milli ve Yunus'tan belki en çok müteessir olmuş bir sanat koludur. Bektaşîlik, Kızılbaşlık, Hurûfîlik adı altındaki garip i'tikadların halk arasında bu kadar kuvvetle yayılmasına, belki de, bu sade, herkesin anlayacağı kadar basit, milli zevke uygun güzel şiirler her şeyden çok yardım etmiştir."

Köprülü, "âşık edebiyatı ile Bektaşî şiiri arasındaki ilgiyi" de şöyle açıklıyor:

"...İçtimâî iş-bölümünün neticesi olarak, muayyen bir sınıfın bedîî ihtiyacını tatmin için teessüs eden bu âşık edebiyatı, klasik edebiyattan, tekke edebiyatından, hatta —halk bilgisinin tedkik çevresine giren— halk edebiyatından tamamıyla ayrı bir mahsuldür. Asıl an'anesini eski halk edebiyatından almakla beraber, gerek yüksek sınıfların ihtiyaçlarını tatmin ettiği Acem taklidi klasik edebiyattan, gerek tekkelerde yaşayan tasavvufî edebiyattan birtakım unsurlar da ona karışmış ve bütün bu unsurlardan âşık edebiyatı dediğimiz saz edebiyatı teşekkül etmiştir. Âşık edebiyatı ilk devirlerde vezin ve şekil bakımından tamamen eski halk edebiyatını taklid ve takip ettiği halde, sonraları, yani Fuzûlî'den sonra, bir yandan klasik edebiyatın, öte yandan Acem te'sirine kuvvetle maruz kalmış tekke edebiyatının nüfuzu altında, —çok kusurlu ve ibtidai bir sûrette— Acem nazım kaidelerini de tatbika kalkıştı; lakin, doğrudan doğruya halk kitlesine ve halkın zevkine hitap eden bir edebiyat olduğu için, Acem nazım kaideleri ona Türk an'anesini unutturamadı; milli vezin ile milli şekiller âşık edebiyatının esası mahiyyetinde kaldı.

Yunus Emre'nin âşık edebiyatı üzerindeki nüfuzu, doğrudan doğruya değil, bi'l-vasıta olmuştur: Âşıklar hemen umumiyetle bir tarikata müntesip olup, hatta büyük kısmı ve bilhassa Yeniçeriler arasından yetişenler mutlaka Bektaşî olduklarından, âşık edebiyatı, Bektaşî şairlerinin milli-tasavvufî şiirlerinin kuvvetli te'siri altında kalarak onunla müşterek birçok hususiyetler peyda etti..." (26).

Alevi-Bektaşî şiirlerinde inançlarla da alay edilir. O şiirlerin sahipleri, en yüce makamları, korkulacak değil, hatta zamanı gelince sitem bile edilebilecek, eleştirilecek makamlar olarak görürler. Bu şiirlerde Tanrı ile kul arasındaki **teklif-tekellüf** kaldırılmıştır. Sünni Müslüman inancındaki saygılı sıfatlar, hatta bazan yüce isimleri zikretmemek gibi dikkatler, Bektaşî şiirinde, Tanrı ile konuşulurken önemsenmez.

Bu şiirde, cehennem, sırat köprüsü, günah, ateşte yanmak... gibi dini unsurlar, tüm ürkütücülüğünden sıyrılmış olarak, günlük olaylar gibi ele alınır, Tanrıya, böyle korkutucu şeylerle kullarını korkutmasının sebebi sorulur, sitem edilir. Yunus Emre ile başlayan bu anlayış bazı Bektaşî-Alevi şairlerinde son derece ileri götürülmüş, Tanrı'nın günah ve sevabı tartması konusu işlenirken, O'na, "**Bakkal olmadığı halde teraziyle uğraşmasının gereksizliği**" hatırlatılmıştır.

Bazı örnekler:

Yücelerden yüce gördüm, erbapsın
sen Koca Tanrı
Âlem okur kelâmile, sen okursun
hece Tanrı

Erligi ile anılır, filan oğlu filan deyü
Anan yoktur, baban yoktur sen
benzersin... Tanrı

Kıldan köprü yaratmışsın gelsin
kulum geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım, yiğit isen geç
e Tanrı

Garip kulun yaratmışsın, derde
mihnete katmışsın
Anı âleme atmışsın, sen çıkmışsın uca
Tanrı

Kaygusuz Abdal yaradan, gel içegör
şu cur'adan

Kaldır perdeyi aradan, gezelim
bilece Tanrı

II

Yeri göğü ins ü cinni yarattın
Sen ey mimarbaşı eyvancı mısın?
Ayı, günü, çarhı, burcu var ettin
Ey mekân sahibi, rahşancı mısın?

Denizleri sen yarattın kapaksız
Suları yürüttün elsiz ayaksız.
Yerleri temelsiz, göğü direksiz
Durdurursun aceb iskâncı mısın.

Kullanırsın kanatsızca rüzgârı
Kürekle mi yaptın sen bu dağları?
Ne yapıp da öldürürsün sağları?
Can verip alırsın, sen cancı mısın?
Bir iken bin ettin kendi adını
Görmedim sen gibi iş üstadını
Yeşertirsin, kurutursun odunu
Sen bahçıvan mısın, ormancı mısın?

Cebrail'e perd'altından söylersin,
İnip Beytullah'a kendin dinlersin,
Bu ateşi cehennemini neylersin?
Hamamın mı var, ya külhancı mısın?

Hafâya çekilip seyrana durdun,
Akli yetmezlerin aklını urdun,
Kıldan ince köprü yaptın da kurdun.
Akar suyun mu var, boşstancı mısın?

Bu kışlara bedel, bu yazı yaptın
İlkbahara karşı bu güzü yaptın.
Mizanı iki göz terazi yaptın
Bakkal mısın, yoksa dükkâncı mısın?

Kazanlarda katranların kaynarmış,
Yer altında balıkların oynarmış,
On bu dünya kadar ejderhan varmış
Şerbet mi satarsın, yalancı mısın?

Esirci misin, koydun cahime Arap
Hoca mısın, okur yazarsın kitap,

Aslın kâtip midir görürsün hisap
İhtisabın mı var, yok hancı mısın?

Yüz bin cehennemini korkmam
birinden
Rahman ismi nâzil değil mi senden?
Gaffârüz-zünûbum demedin mi sen?
Affet günahımı yalancı mısın?

Beni affeylesen düşen mi şandan?
Şahlar bile geçer böyle isyandan.
Ne dökülür, ne eksilir haznenden
Affetsen olmaz mı, noksancı mısın?

Şanına düşer mi noksan görürsün?
Her gönülde oturursun yürürsün.
Bunca canı alıp gene verirsın,
Götürüp getiren kervancı mısın?

III

Âdem'i balçıktan yoğurdun yaptın
Yapıp da neylersin, bundan sana ne?
Halk ettin insanı saldın cihana
Salıp da neylersin, bundan sana ne?

Bakkal mısın, teraziyi neylersin?
İşin gücün yoktur gönül eğlersin
Kulun günahını tartıp neylersin?
Geçiver suçundan, bundan sana ne?

Katran kazanını döküver gitsin.
Mü'min olan kullar didara yetsin.
Emreyle yılanı, tamuyu yutsun
Söndür şu ateşi, bundan sana ne?

Sefil düştüm bu âlemde nâçarım.
Kıldan köprü yaratmışsın, geçerim
Şol köprüden geçemezsem uçarım
Geçir kullarını, bundan sana ne?

Behlûl Dâna'm aydur cennet yarattın
Nice kullarını cahime attın
Nicesin ateş-i aşk ile yaktın
Yakıp da neylersin, bundan sana ne?

Günümüzde Bektaşilik

Bektaşilik tarikatı mensupları, özellikle büyükleri, yeniçeriliğin kaldırıldığı ve Bektaşiliğin yasaklandığı 1826'dan sonra haklarındaki iddialarla ilgili olarak kendilerini ısrarla savunmuşlardır. Tarikat geleneğinde yer aldığı bildirilen ve dışardan Bektaşilik uygulamalarına yakıştırılan bazı kaidelerin asılsız olduğunu belirtmeye çalışmışlardır. Aradan bir süre geçtikten sonra Osmanlı devleti, Bektaşî tekkelerinin yeniden açılmasına ses çıkarmamış, fakat hiçbir zaman resmen izin verilmemiştir. Görülüyor ki, Cumhuriyet'ten önce, tekkelerin kapatılması konusunda ilk uygulama tam bir asır evvel Bektaşiler hakkında olmuştur.

Bektaşilik de, aynen Mevlevilik gibi Türk sanatına zenginlik kazandırmıştır. Mevlevilik saray ve aristokrat müziği olarak yayılıp gelişir ve büyük bestekârlara ilham kaynağı olurken, Bektaşilik de daha çok halk ozanları eliyle Türk halk ve tekke müziğinin güçlenmesinde hizmet vermiştir. Ayrıca Bektaşiliğin halk şiiri üzerindeki etkileri de unutulmamalıdır. Halk ve tasavvuf şiirimiz Bektaşî ozanlarının katkısı ile ayrı bir ekol haline gelmiştir.

Devlet yönetiminde bulunan pek çok tanınmış ismin Bektaşiliğe ilgi duyduğu, bu ilginin Osmanlı döneminden beri sürdüğü bilinmektedir. Bugün de, her yıl Hacıbektaş'ta yapılan anma törenlerine yerli ve yabancı binlerce ziyaretçi katılmaktadır.

"Bektaşilik" başlığıyla bir eser yazan Murat Sertoğlu, adı geçen kitabın 87'inci sahifesinde şunları söylüyor:

"Hacı Bektaş (...) devirlerin hepsinde aklı eren bilgili kişileri muhibleri etrafında toplamıştır. Bu arada Atatürk de, Milli Mücadele'ye başlamak üzere Anadolu'ya geçtiği zaman, Ankara'ya giderken Hacıbektaş'a da uğramış ve hünkârın tekkesinde üç gün misafir kalmıştır."

Yakın tarihimizin ünlü isimlerinden şair filozof Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın, Yahya Kemal'in, Samih Rifat'ın Bektaşî olduğunu çeşitli kaynaklar yazmaktadır.

Padişah V. Murat'ın aynı zamanda Bektaşî olduğunu bazı kaynaklar kaydetmektedir.

Tarikatların Atatürk tarafından kapatılmasından sonra da varlığını bir meşreb, modern tabirle bir lobi olarak sürdürmeye devam eden Bektaşiliğin şu anda ülkenin kuvvetli ve etkin baskı gruplarından biri olduğu, birçok saygın kişinin bu meşrebe bağlı bulunduğu rivayetlerini de belirtmeliyiz.

BÜRHAN

Arapça kelime anlamı "delil, hüccet, isbat"tır. Daha çok Rifaiye tarikatında benimsenen bir tâbirdir. Rifailer, "bürhan göstermek"le ateşle oynamayı, ateşte kızdırılmış, ince uçlu şişleri dille yalamayı, karınlarına, yanak ve gırtlaklarına sokmayı, yılan ve akreple oynamayı kastederler.

Rifai ayini sırasında zikirden sonra bu işlemler yapılır, şeyh efendi kendi eliyle soktuğu şişleri bir süre sonra çıkarır, eliyle meshederdi. Şiş sokulan yerlerde hiçbir yara izi görülmez, kan akmazdı.

CAFER ES-SADIK

İmamiye'nin 12 imamından 6'ncısı (Doğumu 702, ölümü 765). Cafer es Sadık, Hazreti Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'in torunudur. Babası Muhammed Bakır'dır. Annesi, Hazreti Ebubekir'in torunu Kasım b. Muhammed'in kızı Esmâ'dır. Ana tarafından Hazreti Ebubekir'e, baba tarafından da Hazreti Ali ve Hazreti Fatma vasıtasıyla Hazreti peygambere dayanan Cafer es Sadık, tüm İslâm dünyasında ilmi ve doğruluğuyla saygı ve sevgi gören bir İslâm büyüğüdür. Kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Sadece din bilgileriyle değil, çağın bilimsel gelişmeleri ile ilgilenmiş, tüm görüşleri öğrenmiş, dinlemiş, tartışmıştır.

Cafer es Sadık, Şii-imamiye Fırkasının 12 imamı kolunda en büyük etki sahibi olduğu için bu kola "**Caferi Mezhebi**" adı verilmiştir.

"Sözünde dürüst ve işlerinde doğru bir kişi olması dolayısıyla ona "**es Sadık**" lakabı verilmiştir. "**Ebu Abdullah**" diye de anılır. Çocukları: İsmail, Abdullah, Ümmü Ferve, Musa Kazım, İshak, Muhammed, Abbas, Ali, Esmâ ve Fatma'dır.

Cafer es Sadık, annesinin baba-

sı Kasım b. Muhammed öldüğü zaman (108/726) 28 yaşındaydı. Dolayısıyla dedesi Kasım'ın ilminden büyük ölçüde yararlanmıştı. Dedesi Kasım ise, Hz. Hasan ve Hüseyin'in yanında öteki Haşimi büyükleriyle birlikte halası Hz. Âişe'den ve Abdullah b. Abbas'tan da ilim tahsil etmiştir. Cafer es Sadık, yetişme çağında iken baba tarafından dedesi Ali Zeynelabidin'den de çok şey öğrenmiştir. Çünkü Ali Zeynelabidin öldüğü zaman kendisi 14 yaşındaydı. Babası Muhammed Bakır ise, onun öğreniminde ilk kaynağı oluşturmıştır. Babası öldüğü zaman, kendisi 34/35 yaşlarında idi. Kısaca, Cafer es Sadık, ilim merkezi olan, birçok sahâbi ve tabii'yi sinesinde barındıran Medine-i Münevvere'de yetişmiştir.

Cafer es Sadık, bütün bilgin ve fakihlerin görüşlerine önem verirdi. O, hem Medinelilerin ilminden, hem Iraklıların ilminden yararlanırdı; sadece Ehl-i Beyt'in ilmiyle yetinmezdi. Yalnız dini ilimlerle değil, aynı zamanda evrenin yaratılışıyla ilgili ilimlerle de meşgul olurdu.

Cafer es Sadık, Şii-İmamiyye fırkasının İsna-Aşeriyye (Oniki imam)

kolunda büyük bir yer tuttuğu için, bu kola "Caferi mezhebi" adı da verilir.

Cafer es Sadık, Emevi halifelerinden Hişam b. Abdilmelik, Velid b. Yezid, İbrahim b. Velid, Mervan b. Muhammed ve Abbasi halifelerinden Ebul Abbas es. Seffah ve Ebu Cafer el Mansur devirlerinde yaşamıştır. Siyasi bakımdan böyle çok karışık bir dönemde yaşamış olmasına rağmen, kendisini koruyabilmiş, siyasetten uzak kalmış ve ilimle uğraşmıştır. O da, babası ve dedesi gibi, Medine'de oturmuştur. Ancak birkaç kez Irak'ı ziyaret etmiş ve oradaki ilim adamlarıyla çeşitli konularda tartışmalarda bulunmuştur.

Cafer es Sadık, çağında mevcut olan sapık fırkalarla da mücadele etmiştir. Ehl-i Beyt imamlarını aşırı derecede yücelten ve Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi ilk halifelere dil uzatan kimselere karşı koymuştur. Farzları inkâr eden, haram ve helal tanımayan kişilerin açıkça dinden çıktıklarını söylemiştir. Mesela, Hattabiyye fırkasının kurucusu Ebu'l-Hattab el-Esedi, taraftarlarına bütün farzları terketmelerini, haramları işlemelerinde bir sakınca olmadığını; çünkü imamı tanıyan kimseler için yasakların serbest olduğunu söylemiştir. Bunları işiten Cafer es-Sadık, ona lanet etmiş ve onunla hiçbir ilgisi olmadığını yazarak, her tarafa duyurmuştur.

Bir de, İmam Cafer es Sadık'a, "cefr" denilen bir şey nisbet edilir. Cefr, sözlükte kuzu veya oğlak derisi anlamına gelir. Bazı Şîî yazarlara göre Cafer es Sadık'ın yanında deriden bir kap (**dağarcık**) varmış. Bunun içinde geçmiş peygamberlerin ve İsrailoğulları bilginlerinin ilimleri bulunuyormuş, bu ilmi onlara Allah vermiş.

Ünlü Şîî yazarı Kuleyni'ye göre cefr, iki kısım imiş: Biri keçi, öteki de koç derisindenmiş. Cafer es Sadık, bunlara bakarak, torunlarının başlarına gelecek şeyleri bilirmiş. Allah onu, Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e göndermiş. Hz. Peygamber de Hz. Ali'ye vermiş. O da oğlu Hz. Hasan'a ve Hasan da Hz. Hüseyin'e vermiş. Böylece o, elden ele Cafer es Sadık'a kadar gelmiş.

Her imam, bu deride kendisine ait olan mührü açıp ne yapacağını ve başına ne geleceğini okuyup öğrenirmiş. Bazı Şîî bilginler de, bu cefrin ne olduğunu anlamamanın mümkün olmadığını yazmışlardır. el Makrizi'nin ifadesine göre, gizli ilmi içerdiği iddia edilen cefr ile ilgili düşünceler, İsnâ-Aşerilere Hattabiler tarafından sokulmuş, aslı astarı olmayan ve hurufilikten kaynaklanan bir şeydir.

Bütün kaynakların ittifakla bildirdiklerine göre İmam Cafer es Sadık, ihlaslı, sabırlı, cömert, hoşgörülü, yiğit ve heybetli bir şahsiyete sahipti. Onun pek çok hikmetli sözleri ve güzel öğütleri vardır" (27).

CAM

Kadeh, kâse anlamındadır. Tasavvufi anlamda cam, ilahi aşkın vasıtalarından biridir. Divan Edebiyatı'nda her iki anlamda da kullanılır. Tüm manevi gıdaları içeren cam, kâmil insanın gönlünü aydınlatır, onu tevhid neş'esine götürür.

Cam-ı ilahi: İlahi kadeh. İçildiğinde ilahi tecelliler gösterir.

CAMİ

Molla Cami diye de anılan Abdurrahman Cami (414-1492). Şair ve mutasavvuf. Mevlânâ Celâleddin'i en iyi anlayan ve saygı duyanların başında gelir. Çağının önemli ilim merkezlerinden olan Herat Nizamiye Medre-

sesi ile Semerkant Uluğ Bey Medresesi'nde matematik, sosyal bilimler ve din eğitimi gördü. Daha gençliğinde Nakşibendiye tarikatına ilgi duymuş, Kaşgari ve Ahrar'dan tasavvuf eğitimi almıştı. Tüm zamanların en büyük Türk şairi kabul edilen Ali Şir Nevai'nin desteğini aldı. Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a davet edildi. Devrin en önemli ilim kenti İstanbul'a gitmek için yola çıktı, fakat Konya'ya geldiğinde Fatih'in ölüm haberini alıp geri döndü.

Konya'da Mevlânâ'nın türbesini ziyaret etmiş, kabrinin başında, Mevlânâ için şu ünlü cümlesini söylemiştir: **"Peygamber değil, ama kitabı var."** Halen Mevlânâ Türbesi'nin kapısında yazılı Farsça beyit de Molla Cami'ye aittir: **"Burası aşukların kâbesidir. Buraya eksik giren herkes tamamlanmış olarak çıkar."**

Pek çok Sufi'nin hayat hikâyesini anlatan Nefahat ül üns en tanınmış eseridir. Bu kitap Ali Şir Nevai tarafından Çağatay Türkçe'sine, Lâmi Çelebi tarafından da Anadolu Türkçe'sine çevrilmiştir. Cami, musiki dahil, hemen hemen her konuda eser vermiş, şiirleri de hayranlıkla okunmuş bir tasavvuf büyüğüdür.

CAFERİYE,
bk. İmamiye

CASSAS

Ebu Bedir Ahmet b. Ali er Razi. Cassas lakabıyla tanınmıştır (D.917 - Ö.980). Rey kentinde doğdu. İlk tahsilini Rey'de yaptı, daha sonra tahsil için geldiği Bağdat'a yerleşti. Geçimini badanacılıkla sağladığı için kendisine Cassas lakabı verildi.

"Cassas Bağdat'a yerleştikten sonra zamanının en meşhur alimlerinden başta Ebul-Hasenü'l-Kerhi olmak üzere Ebu Sehl ez-Züccaci gibi alim-

lerden fıkıh dersi almış, Abdü'l-Baki b. Kani'den hadis rivayet etmiş ve birinci derecede hocası olan el-Kerhi'nin en gözde talebelerinden biri olmuştur. Cassas ilmi seyahatler sebebiyle Bağdat'ın dışına çıkmış, Nişabur ve el-Ahvaz gibi ilim merkezlerine giderek meşhur alimlerden ders almıştır. Nişabur'a el-Hakimen-Nişaburi ile beraber gitmiş ve orada bu meşhur hadis aliminden hadis okumuştur. Cassas Nişabur'da iken hocası Kerhi vefat etmiş, yerine talebelerinden Ebu Ali eş-Şaşi geçmiş, ilmi faaliyeti devam ettirmiştir. Daha sonra Cassas Nişabur'dan Bağdat'a döntünce Ali eş-Şaşi tedris ve fetva görevini ona devretmiştir.

Cassas gerek Bağdat, gerek gittiği diğer ilim merkezlerinde okuduğu, karşılaştığı, sohbet ettiği değerli şahsiyetlerden usul ve fıkıh, muhaddislerden hadis, ülgat alimlerinden lügat ve nahiv (gramer) ilimlerini almıştır. Aldığı bu bilgileri kuvvetli muhakemesi, keskin zekası ve ilmi gücü sayesinde üstün bir maharetle yoğurup, ilmi bir üslup içinde gülmüştüze kadar ulaşan orijinal eserler meydana getirmiştir.

Cassas ölümüne kadar Bağdat'ta hanefi alimlerinin başı olarak kalmış, Muhammed b. el Harezmi, Muhammed b. Yahya el Cürcani, Muhammed b. Ahmed en Neseфи, Muhammed b. Ahmed ez Zaferani ve Ebu Cafer el Üsrüşeni gibi seçkin talebeleri ile, diğer İslam ülkelerinden akın akın gelen talebelere ders okutarak hocası Kerhi'nin mesleğini devam ettirmiş ve bir çok ilim adamı yetiştirmiştir.

Cassas, yapı itibariyle sağlam bir karaktere sahip, haramdan ve haram şüphesi olan şeylerden son derece çekinen, dünyaya ancak gerektiği kadar önem veren, günahattan sakınan, aza kanaat eden, oldukça sade ve basit bir

hayat tarzı seçen, bunlardan da önemlisi, kendini Allah için ilme, ibadete ve ilim adamı yetiştirmeye vakfeden çok yönlü bir alimdir.

Belirtildiği gibi, kireççilik veya badanacılık yaparak geçimini temin eden Cassas Abbasi halifelerinden Mütilillah tarafından iki defa "başkadılık" teklif edildiği halde, itibarı ve maaşı çok yüksek olan böyle bir makama geçmeyi kabul etmemiştir. Cassas böyle bir makamda gerçekleri aksettirmenin güç olduğunu, herhangi bir zulüm ve baskı karşısında hüküm vermenin şahsiyetini zedeleyeceğini çok iyi bildiği için böyle bir görevi üstlenmemiştir (28).

CEBRAİL

Cebrail veya Cibril. Kurân'da zikredilen meleklerden biri. Allah ile peygamberleri arasında elçilik yapar, Allah'ın emir ve vahiylerini tebliğ eder. Müslümanlıkta, görevleri dolayısıyla kutsal sayılır.

"... Kendisi, herkes gibi, bir beşer, okuyup yazması olmayan, kitabı ve imanı bilmeyen bir ümmi olduğu halde, şahsiyetine mucizevi bir fevkalâdelik veren vahiylerin bu melek vasıtası ile geldiğine inanan peygamber, Mekke yanındaki Hira Dağı mağarasında yalnız başına tefekkür ve ibadetle meşgul iken, ilk defa olarak, ondan: -"Oku"- emirlerini telakki etmiş ve şu ilk vahyi almış idi. -"Oku, rabbinin adı ile; O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku, o keremine son olmayan rabbindir. Kalem ile öğreten odur. İnsana bilmediğini bildiren odur."- Rivayete göre, bu vakadan sonra vahiy kesildi; fakat peygamber onu derin bir iştiaqla bekliyordu. Peygamber bir gün yine Hira'daki itikafından dönüşünde, yukarıdan bir ses duydu; başını kaldırarak bakınca, evvelce Hira'da karşılaştığı meleği yer

ile gök arasında, ufukta ve kürsü üzerinde buldu; korktu. Evine dönünce, örtünerek, yatmıştı. Bu esnada LXXIV. sûre indi. Rivayete göre, melek asıl yararıldığı sûret ile idi. Peygamber onu böyle iki defa görmüştür. Bu melek çok defa bir insan suretinde gelirdi.

Mekke devrinin 5. senelerine doğru indiği ve peygamberin ilk defa olarak Kâbe'nin haremünde ve müşriklerin önünde okuyup, ilân ettiği kuvvetle rivayet edilen LIII. sûrenin başında 4-11. âyetlerinde bu görünüşün tasvir edildiğine hükmolunabilir:

- "... Onun sözü, ancak kendisine verilen vahiydir. Ona kuvvetleri şedid ve kudret sahibi olan öğretti. O da hemen kemale erdi ve on en yüksek ufukta idi. sonra o yanaştı ve sarktı. Araları iki yay boyu veya daha az kaldı. O da Allah'ın vahyettiğini, kuluna vahyetti. Kalbi (Peygamberin), gözünün gördüğünü tekzip etmedi. Şimdi siz onun gördüğünü münakaşa mı ediyorsunuz? Muhakkak onu, bir kere daha inşinde, Sidrat ül-müntaha yanında görmüş idi..." Bu rada kuvvetleri şedid, kudret sahibi ve kemale erişiricilik vasıfları ile bildirilen zatın vahiy meleği olduğu anlaşılıyor. Mekke devrinin başlarında inen LXXXI, 19-22, âyetlerde: - Kurân'ın kuvvetli ve arş sahibinin önünde mekanetli, aynı zamanda muta ve emin olan resul-i kerimin sözüdür deniliyor. Bu devrenin ortalarına doğru inen XXXI, 193. âyetinde, Rabb ül-âlaamin'in vahyini peygamberin kalbine indiren bu meleğin ruh ül-emin olduğu bildiriliyor. Mekke devresinin son sûrelerinden biri sayılan XVI. (102)'da bu meleğe ayrıca ruh ül-kuds sıfatı da veriliyor. Kurân'da Arapça'nın nefis, hayat ve hareket menşelerini ifade eden ruh kelimesi, bazen saygı maaşı tazmin edilmek

üzere de kullanılır. Bu itibarla Kur'an'a ve meleklerin ileri gelenlerine de ruh denilmiştir. Manevi temizlik manasına gelen kuds kelimesine izafe edilerek, istimali de muhataba bir saygı telkini içindir. Fazl-ı Paygambere Allah'ın vahyini getiren meleğe ruh ül-kuds sıfatının verilmesi de bu istimalle göre olacaktır. II, 87. ayetinde İsa'nın kendisi ile teyyin olduğu bildirilen ruh ül-kuds'ten de bu melek kasdolunduğu anlaşıyor" (29).

CEBRIYE

İnsanın, genel anlamda sadece kaderinin değil, tüm fiil ve işlerinin de Allah tarafından kesinlikle önceden tayin edildiğine, insanın bu konuda hiçbir iradesi olmayacağına inanan, tam anlamıyla kadercisi bir görüş.

Bu görüşe göre, herşey önceden belirlendiğine ve herşey Allah'ın iradesine tâbi olduğuna göre, insanın bunu değiştirme gücü yoktur ve fiillerinden sorumlu değildir.

Cüz'i iradeyi kabul etmeyen bu görüşe göre, imanın tümü Allah'ı bilmek, küfür de onu bilmemektir. Allah dışında hiçbir yaratılmışa irade gücü tanımayan bu görüşün biraz hafifletilmiş olan Cebriye-i Mutavassıta zümresi, kulda bir irade kudreti kabul ediyorsa da, onlar da bu iradenin fiil üzerinde hiçbir etkisi olmadığı görüşünde oldukları için asıl Cebriye'den ayrı sayılmazlar.

Cebriye görüşünün temsilcisi Cehm b. Safhan'dır.

CELVETİLİK

Aziz Mahmud Hüdai (1543-1623) tarafından kurulan tarikat. Hem Bayramilik, hem de Halvetilikle ilişkisi olan Celvetiliğin iki esası vardı: 1- **Daîma zikirle meşgul olmak**, 2- **Allah yolunda mücahede etmek**. Celvet ke-

limesinin lügat manası, "Halvetten çıkıp kalbine içine dönmek, halvetten ayrılmak, algılaşmak"tır. Zikirlerini, hayata kelime-i tevhid olmak üzere, Allah'ın yedi ismini, "Lâ ilâhe illâ Allâh, Allâh, Hu, Hak, Hayy, Kayyân, Kâbbâr"ı sırayla söyleyerek yaparlar.

Tarikatın kurucusu Aziz Mahmud Hüdai, musikiye önem veren, hatta bir süre musiki ile iştigal eden bir kimsedir. Bu yüzden Celvetilerde musiki yasak değildir.

Yüzlerce tarikat ile, tarikat kolu ve şubesi içinde temel 12 tarikat bulunduğu ve tümünün bunlardan çıktığını kabul edenler, Celvetiye tarikatını da bu 12 temel tarikattan biri sayarlar. Bunlara göre temel 12 tarikat şunlardır: Kadiri, Rıfai, Bedevi, Desuki, Sa'di, Şazeli, Halveti, Mevlevi, Bektâşi, Bayrami, Celveti ve Nakşibendi. Bu sıralamaya itiraz edenler, Bayramiliğin Halvetilikten ayrılma olduğunu, Celvetiliğin de Bayramiliğin bir kolu olduğunu hatırlatarak daha başka bir sıralama yaparlar.

Celvetiliğin kurucusu Aziz Mahmud Hüdai Koçhisar'da doğmuş, tahsil için İstanbul'a gelmiştir. Çok hareketli bir hayatı vardır. Edirne, Şam ve Mısır'da çeşitli görevlerde bulunmuş, burada Halveti tarikatına girmiştir. Daha sonra Bursa'ya gelmiş, Ferhaddiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Burada gördüğü bir rüya üzerine Üftade adıyla anılan Muhammed Muhiddin'e intisap etmiş, seyr ve sülukunu tamamladıktan sonra kendisinden icazet almış ve halifesi olarak Sivrihisar'a gitmiştir. Şeyhi Üftade'nin vefatı üzerine (1580) önce Rumeli'ye geçmiş, sonra İstanbul'a gelmiştir. Bu sırada Sultan I. Ahmed'in bir rüyasını yorumlaması ününün artmasına ve padişahın yakınları arasına girmesine neden olmuştur.

Önce Fatih Camii'nde vaizlik yapmış daha sonra da kendisi için Üsküdar'da yaptırılan tekkeye geçerek mürşitlik görevini sürdürmüştür. Aziz Mahmud Hüdayi o yıllarda İstanbul'un en tanınmış din büyüğü ve mutasavvıfı olarak büyük ün yapmıştı. Perşembe günleri Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'nde, her ramazanın ilk pazartesi günü de Sultanahmet Camii'nde verdiği vaazlar tüm İstanbul halkı tarafından dikkat ve hayranlıkla izleniyordu. IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşatan da Aziz Mahmud Hüdayi'dir.

Tarikatının yayılmasına, dini konulardaki vukufu ve tasavvufla şeriatı ön planda tutuşunun yanında şairliği de etkili olmuştur. Şiirleri dilden dile gezmiş, saraya olan yakınlığı da halkın arasındaki önemini arttırmaya katkıda bulunmuştur.

Celvetiye tarikatını kollarından olan Hakkıyye'nin kurucusu İsmail Hakkı Bursevi'nin (Öl. 1724) tarikatın yayılmasında büyük rolü vardır.

Yalnız İstanbul'da 30'dan fazla Celveti tekkesi vardı. Aziz Mahmud Hüdayi'nin kabri Üsküdar'dadır. Türbesi İstanbul'un ve Türkiye'nin en çok ziyaret edilen yerlerindendir.

Celvetiliğin silsilesi şöyledir:

Hız. Muhammed (A.S.)

Hız. Ali

Hasan Basri

Habib Acemi

Davud Tai

Maruf Kerhi

Seriyy-i Sakati

Cüneyd Bağdadi

Mimşad Dineveri

Muhammed Dineveri

Muhammed Bekri

Kadi Vahyüddin

Ömer Bekri

Ziyaeddin Sühreverdi

Kutbeddin Ebberi
Şihabüddin Tebrizi
Cemaleddin Tebrizi
İbrahim Zahid Gilani
Safiyyüddin Erdebili
Sadreddin Erdebili
Alâeddin Ali Erdebili
Hamidüddin Aksarayi
Hacı Bayram Veli
Akbiyık Meczub
Hıdır Dede
Muhyiddin Uftade
Aziz Mahmud Hüdayi

CEM

Kelime anlamı "**Toplama**" olan Cem'in tasavvuftaki anlamı "**Hakk'ı haksız temâşa etme, halkı değil sadece Hakk'ı seyretme, bütün eşya ve varlıkların Allah sayesinde mevcut olduklarını görme, her şeyi Allah'tan görme**"dır (30).

Cemu'l-cem, Hakk'tan başka hiçbir şeyi görmeme hali.

Aynu'l-cem, bütün fiillerin haki ki ve yegâne faili olarak Hakk'ı görme.

CEMALİYE

Halvetiye tarikatının kollarındandır. Çelebi Halife diye tanınan Amasyalı Cemaleddin-i Aksarayı tarafından kurulmuştur. Medrese tahsilinden sonra Zeyniye tarikatı ileri gelenlerinden Hacı Halife'ye intisap edip ondan hilafet almıştır. Daha sonra da Karaman'a giderek tanınmış Halveti şeyhi Abdullah Karamani'ye bağlanmış, yeterli eğitimden sonra memleketi Amasya'ya dönüp irşada başlamıştır. İkinci Beyazıd'ın vezirlerinden Koca Mustafa Paşa tarafından İstanbul'a çağrılan Çelebi Halife, Koca Mustafa Paşa semtinde cami, medrese, hamam ve imaret kurmuş, yaptırdığı tekkede dokuz yıl şeyh olarak bulunmuştur.

Kendisi de tasavvufa meraklı ve dindar bir kimse olan 2'nci Beyazid'in Cemal Halveti'nin dergahına iki kez geldiği ve şeyhi ziyaret ederek duasını aldığı söylenir.

Hac için hicaza giderken Şam civarında ölmüş ve vasiyeti üzerine hacıların geçtiği yola gömülmüştür (1494).

CERRAHİYE

Halvetiliğin kollarındandır. Nurettin Cerrahi (1671-1724) tarafından kurulmuştur. Nureddin, Mirahur Abdullah'ın oğludur. İstanbul'da Cerrahpaşa'da doğdu. Medresede okudu, genç yaşta Mısır Kadılık Dairesi'ne tayin edildi. Tam hareket edeceği gün, uğradığı Üsküdar Selami Dergahı'nda görüştüğü Şeyh Ali Alaâddin Efendi'nin tesiri altında kalarak tayin edildiği resmi göreve gitmekten vazgeçti ve aynı gün işinden istifa etti.

Şeyh Ali Alaâddin Efendi'den bir süre tasavvuf eğitimi aldıktan sonra onun emri ile Karagümrük'te bir dergah kurdu. Daha sonra da aynı yere büyük bir tekke yaptırarak tarikatını yaymaya başladı. 1721 yılında öldüğünde dergahın mukabelehanesine defnedildi.

Tarikatının temeli aynı Halvetilik olduğu gibi, Allah'ın yedi ismine ve zikre dayanır.

Tarikatın son şeyhlerinden merhum Muzaffer Ozak'ın, Cerrahiye tarikatının yayılmasında, özellikle Amerika ve Avrupa'da hatırı sayılır bir taraftar kitlesi kazanmasında büyük emek ve çabaları olmuştur. Hacı Muzaffer Ozak, tasavvuf heyecanı ve tüm dinler üzerindeki derin bilgisi ile cerrahiliğin, son yıllarda popüler tarikatlardan biri olmasını sağlamış, İstanbul'da da çeşitli çevrelerden taraftar bulmuştur.

CEZBE

Kelime anlamı "celbetme, çekme, sürüklenme" olan cezbenin tasavvuf-taki anlamı ise,

- Tasavvuf yoluna giren kimsenin dünyevi özelliklerinden sıyrılarak manevi özellikler kazanması, Allah'ın yücelik ve ululuğunu müşahade edecek özellikler edinmesi,

- Allah'ın, kulunu kendine çekmesi, böylece kişide görülen hayret, kendinden geçme hali,

- Allah'ın, kendisine gidilen yolda ihtiyaç duyulan herşeyi kuluna bahşedip, çabası ve çalışması olmaksızın onu kendine yaklaştırması,

- Velilerin ruhlarını, Allah'ın, kendine çekerek onlara zikir ve vuslatın hazzını tattırmasıdır.

Tanınmış mutasavvıfların cezbe konusundaki bu tariflerine cezbenin sürekli veya geçici olduğu, cezbe halindeki kimsenin sorumsuz sayılacağı gibi noktalar da eklenebilir.

Cezbe kökünden gelen meczup kelimesi Türkçe'de sık kullanılır. Meczup denilen kimselere halk ilişmez, hatta bir yerde saygı duyar, yakınlık gösterir.

CIHANGİRİYE

Halveti tarikatının şubelerindedir. Cihangirli Şeyh Hasan Burhaneddin Efendi tarafından kurulmuştur (D.Harput 1563-Ö.İstanbul 1664). İlk tahsilini Harput'ta yapan Hasan Burhaneddin 29 yaşında Bursa'ya geldi ve zamanın Halveti şeyhlerinden Yakup Fani'ye intisap etti. Şeyhinin yanında tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi, 4 yıl Eyüp'te Nakşibendi Tarikatı'na ait Baba Haydar zaviyesinde yatıp kalktı. Daha sonra Cihangir Camii'ne nakleden ve civarında yaptırdığı zaviyede irşada başlayan Hasan Burhaneddin Efendi,

ölümüne kadar bu semtte büyük saygı ve sevgi içinde tarikatını yaydı (1664).

“Hassas ve sanatkâr ruhlu Şeyh Cihangiri, Boğaz’a hakim olan bu tepeden, gelip geçen gemileri ve gemicileri nasıl seyretmiş, seslerine nasıl kulak vermiş ve kendini onlara, onları kendine nasıl bağlamış olmalı ki, bu muhteşem rabîta tâ o zamandan bu zamana bir hatıra olarak devam edip gelmiştir. Cihangir Zikri olarak bilinen bu ilahi ve hikayesi şöyledir:

“Akıntıya karşı gitmek isteyen büyük, küçük yelkenli tekneleri yedekte çeken hamlacıların tâ Cihangir tepelerine kadar çarpan Eyyâm ola yel ese!.. âvâzelerini, gemici ağzında Heyâ mola yel ese... nakaratı içinde tekrarlanan melodiyi, işte bu içli sanatkâr, bu coşkun iman adamı, tevhid sesleriyle birleştirerek muhteşem bir beste meydana getirmiştir. Gemiciler, ağır yüklerinin altında heyâ molaya başlayınca, Cihangir’in tepesinden dervişleriyle beraber tevhide başlayan Hasan Burhâneddin Efendi tekke mûsikisinin bu heybetli ve tesirli korosuyla, deniz adamlarına yorgunluklarını unutturacak bir neşve, şevk ve zevk verirdi” (31).

CÜNEYD-İ BAĞDADÎ

Nihavendlidir. Bağdad’da yaşayan ve 909 yılında vefat eden Cüneyd-i Bağdadi tasavvuf tarihinin en büyüklerindendir. Kumaş ticareti yaparak geçimini sağladığı sırada dayısı Seriyi-i Sakatî ile Hâris-i Muhâsibi’den tasavvuf öğrenimi gördü. 20 yaşından sonra da ticareti ve maddi kazanç çabalarını bir yana bırakarak kendisini tasavvufa adadı. İrşâd bakımından yeteneği şaşılacak derecede

etkiliydi ve bu da çok öğrenci yetiştirmesini sağladı. Zâhirî ilimlerde de ilerideydi ve tasavvufun, üzerinde birleşilemeyen en karmaşık meselelerini aydınlık açıklamalara kavuşturduğundan kendisine “seyyidü’t-Taife” yani Sufiler topluluğunun efendisi, en büyüğü lâkabı verilmiştir. Cezbe ve tasavvufî anlamda sarhoşluğu tutmaz, ölçülü ve temkinli olmaktan yadırdır. Bunun için de şuurun bulgularını coşku halinin duygularına tercih eder. Aynı bölge ve aynı tarihlerde yaşayan kişiler oldukları halde Hallac-ı Mansur’un coşkunluğunu anlamaktan uzak durması mizaç yapısıyla açıklanabilir. Günümüze eserleri ve mektupları kalmış olan Cüneyd’in fena fillah, marifet ve tevhid konularındaki açıklamaları, kendisinden sonraki tasavvufî düşüncenin temellerini oluşturmuştur.

Cüneyd, tasavvuf ve Sufi üzerine dikkate değer tariflerin de sahibi olarak her zaman alâka toplayacaktır. “Tasavvuf, Hakk’ın seni senden gidermesi ve kendisi ile diriltmesidir” sözü onun olduğu gibi, bir benzetmeler zinciri içinde tasavvuf ehlini çerçevelemesi de fazlasıyla dikkate değer: “Sufi yeryüzüne benzer, ona iyi, kötü her şey atılır, fakat ondan ancak iyi şeyler biter. O, bulut gibidir, her şeyi gölgelendirir, yağmur gibidir, her yeri sular.”

Cüneyd-i Bağdadî derviş kıyafeti giymeyip âlimlerin giysilerini yeğlemiştir. Bu konuda şunları söylüyor: “Eğer yamalı giymekle işin hallolacağını bilsem demirden kaftan giyerdim. Fakat, Allah katında itibar, hırka ve yamaya değil, belki gönül derdine ve şevkinedir.”

ÇEŞTİYE

Hace Muineddin Hasan Çeşti tarafından kurulmuştur (D.Sicistan 1141-Ö.Ecmir 1236). Hindistan ve Pakistan'da yaygın bir tarikattır.

Oğuz Türkleri tarafından Sicistan'ın fethi üzerine Muinettin Hasan varını yoğunu dağıttı ve hac'ca gitmek üzere ülkesinden ayrıldı. Hasan, Hicaz, Irak ve Hindistan'ı dolaştı. Nisapur'da tanıştığı Hace Osman adındaki bir şeyhin yanında yirmi yıl mürid olarak yaşadı. Irak'ta Abdülkadir Gilani ve Necmettin Kübrâ gibi mutasavvıflarla beraber oldu. İran'da çeşitli dini merkezlere gitti, bilginler ve tarikat kurucuları ile tanıştı. En son Hindistan'a geldi ve Ecmir'e yerleşti. Racalardan birinin kızı ile evlendi, çevresine binlerce mürid topladı.

Muiniddin Hasan Çeşti'nin ölümünden sonra mezarının bulunduğu yere muhteşem bir türbe yapıldı. Bugün de, Müslüman veya Hindu olsun, ölüm yıldönümünde yüzbinlerce kişi

türbesine gelir, dua eder.

Çeştilik tarikatının üç esası vardır: **“Deniz gibi cömert olmak, güneş gibi tath olmak, toprak gibi alçakgönüllü olmak...”**

Tarikatın ana kitaplarından biri de Sühreverdi'nin **“Avarifül Maarif”**'idir. Tarikatta, aynen Mevlevilikte olduğu gibi, sema ve musiki çok önemlidir. Çeşti tekkelerinde misafirlere büyük ilgi gösterilir. Çeşti tarikatı mensuplarının Hindistan'da İslâmiyet'in yayılmasında büyük rolleri olmuştur. Zamanla eski gücünü kaybeden Çeştiye tarikatını geçen yüzyılın başlarında Nur Muhammed canlandırmaya çalışmıştır.

ÇİLE

Farsça **“Kırk”** anlamına gelen **“Cihl”** kelimesinden gelir. Tarikatlarda, dervişlerin nefislerine hakimiyetlerini sağlamak için geçirilmesi zorunlu olan dönemdir. Dervişler belli bir süre çilehanelerde disiplinli bir hayata girerler. Bu süre genellikle kırk

gündür. Dervişler, çile sırasında gıdayı en aza indirirler, uyumazlar ve hiç konuşmazlar. Bu bir anlamda ibadet sayılır, nefsin eğitilmesi ibadeti. Derviş bu dönemde dua eder, ibadet yapar, günlerini zikir ve tefekkürle geçirir.

Çile, sıkı bir perhiz, sıkı bir nefis sınavıdır. Herkes başaramaz. Çok kere çilenin süresini şeyh efendi tesbit eder, müridin durumuna göre süreyi uzatır veya kısaltır. Mevleviye tarikatında çile daha uzun sürer (Binbir gün). Ancak bu süre kırk günlük çile

lede olduğu gibi تنها veya karanlık bir yerde yalnızlık içinde geçmez. Çile, Mevlevi dergahındaki çeşitli hizmetlerin yerine getirilmesi şeklinde geçer. Fakat bu hizmetlerin içinde tuvalet temizlemek, yerleri silip süpürmek, mutfakta yardımcılık yapmak da vardır.

Çile çıkarmak için özel olarak inşa edilen yerlerin tarikattaki isimleri Çilehane veya Halvethane'dir. Çileye soyunan dervişe çile-nişin, çilesini tamamlayana çilekeş, çilesini yarım bırakana da çile-şiken denir.

D

DEDE

Bazı tarikatlarda bir mertebe. Mevlevilikte 1001 gün süren çileyi tamamlayan derviş “**dede**” unvanını alır ve hücre sahibi olur. Dedelik Mevlevilikte, şeyh efendiden sonra ikinci rütbedir. Dede olan kimse isterse yetiştiği tekkede kalır, şeyhin verdiği görevleri yapar, müridleri yetiştirir, isterse başka bir tekkeye gider. Şeyhlik makamı açıldığında, tarikatın başı olan halife tarafından, yeni şeyh bu dedeler arasından seçilir.

Bektaşilikte, Hz.Peygamber soyundan gelenlere “**dede**”, tekke şeyhlerine de “**Baba**” denir. Sadece Hacıbektaş’taki dergahın şeyhi “**Dede-baba**” diye anılır.

DERGÂH

Farsça kapı önü, eşik anlamında. Genel anlamda ise tekke, asîthane, zaviye. Tarikatlarda şeyh ve dervişlerin yatıp kalktıkları yer. Mevlevi dergahı, Kadiri dergahı gibi. Bir tarikata mensup dervişlerin tarikat törelerini uyguladıkları yer. Büyüklerine asîthane, küçüklerine zaviye denir. Asitaneler, aynı zamanda, tarikat kurucularının türbelerinin bulundukları yer-

lerdir. Dergahlarda ibadet, zikir, eğitim, barınma gibi işler için özel bölümler bulunurdu. Dergahlarda en büyük bölüm, toplu ayin ve törenlerin yapıldığı “**meydan**”dır.

DERVİŞ

Farsça bir kelime. Kapı arayan, dilenci anlamında. Çeşitli anlamları şöyle: Bir tarikata girmiş, onun kurallarını, törelerini benimsemiş kimse... Yoksulluğu, çilekeşliği benimsemiş kimse. Herşeyi hoşgörü ile karşılayan, alçakgönüllü, uysal, sakın adam... Sufi, mutasavvıf...

“Derviş kelimesi, önceleri bir şeyhin terbiyesine giren mürid manasında iken, zamanla mürid veya şeyh olsun, tarikat mensubu olan herkese derviş denir olmuştur. Mütevazî, arif, kanaatkâr ve rahat düşünceli kimse-
lere de “**Derviş meşrep**” denir.

Tarih içinde, bulundukları şartlar, bölgeler ve devirlere göre, değişik derviş tipleri olduğu bir gerçektir. Pısrık görünümlü, tekkelerin vakıfları ile geçinen pasif derviş zümreleri olduğu gibi; son derece aktif savaşçı dervişler de vardır. Ve bizim tarihimizde bunlar önemli yer tutarlar. Anadolu’nun fethi sırasında, baş açık, ayak yalın, herhangi bir maddi zırha

tenezzül etmeksizin, muharebelerde en ön saflarda çarpışan derviş örneklerine Gazavatname ve Menakıbname isimli eserlerde bolca rastlanır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında ve Rumeli'nin fethinde de Alp-erenler denen bu savaşçı dervişler büyük hizmetler görmüşlerdir. Bunların ordulardan evvel sınır bölgelerine gelip zaviyeler kurduğu, bağbahçe işiyle meşgul olduğu, güçlerine göre muhripler beslediği, gelip geçenleri misafir ettiği, zaviyelerinde padişahları bile ağırladıkları ve onlara çevrenin stratejik yapısı hakkında bilgiler verdiği bilinmektedir" (32).

DESUKİYE

Burhanettin İbrahim bin Ebül-mecd Abdülaziz Desuki'nin kurduğu tarikat (1246/1283). Baba ve annesi tarafından tasavvufu uğraşan bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Hayatının büyük kısmını doğduğu köyün yakınındaki Desuk kasabasında geçirdi. Önce fıkıh öğrendi, sonra kendini tamamen tasavvufa verdi. **Aktab-ı Erbaa** denilen dört kutuptan biridir (Diğerleri, **Abdülkadir Ceylani**, **Ahmed Rifai** ve **Ahmet Bedevi**). İbrahim Desuki'nin önce Rifai tarikatına girdiği; sonra Sühreverdilikten icazet aldığı, Şazeli ve Medyeni tarikatlarıyla da ilgisi olduğu bilinir. Desuki'nin **El Cevahir**, **El Cevhere**, **El Hakaik** ve **Hizb** adlı eserleri vardır.

"Desuki'nin zamanındaki meşhur şeyhlerle sohbetlerde bulunarak her tarikattan nasip aldığı anlaşılıyor. İbrahim Desuki, Hz.Ali'nin maneviyyatının varislerinden sayılır. Veliler arasında cömertliği ile sivrilmiş olup, bir çok kerameti ve harikulade halleri vardır. Kendisinin çeşitli dilleri bildiği rivayet edilir. Tekkesinde uzun yıllar zikir ve halvetle meşgul olmuştur.

Desuki, müridlerine şeriate sıkıca uymalarını, şeyhin telkinlerini bizzat tatbik ederek, tasavvuf ile şeriatı birlikte götürmelerini ısrarla tavsiye eder. Dini hükümlerden ayrılan kimse, evlâdı bile olsa ona göre makbul değildir. Dine sıkıca tutunan kimseyi dünyanın neresinde ve kim olursa olsun evlâdı sayar. Ona göre şeriat gövde, tarikat daldır. Tarikatı dünyevi menfaatlere alet edenlere şiddetle hücum eder.

Desukilik, Bedeviye, Şazeliye ve Rifaiye tarikatlarının âdâb ve erkânını birleştirerek kendi usullerini kurmuştur. Hatta onu Bedeviye veya Şâzeliye'nin bir kolu sayanlar da vardır. Coşkun ve taşkın tasavvufi yönü yoktur. Esasları şöyle sıralanabilir: 1- Evrad ve zikirlerle meşgul olmak. 2- Nefsin isteklerine kapılmamak. 3- Darlığa ve kaybedilen şeylere rıza göstermek. 4- Şeriat ve tarikatın esaslarına uymak. 5- Evliyanın ahlâkı ile ahlâklanmak.

Tarih içinde Desukiye, Moğol istilasından sonra ilim merkezlerinden biri haline gelen Mısır'da ve Kuzey Afrika'da yayılmış, oralarda etkili olmuş bir tarikattır. Ortadoğu, Anadolu ve Rumeli'de yaygın olmadığı gibi, günümüzde Mısır'da da pek tarafı yoktur. Diğer tarikatlar içinde erimiş sayılır. Bir adı da Burhaniye olup, meşhur kolları şunlardır: Şernubiye, Aşuriye, Suyutiye, Taziye. (33).

Desukiye için şöyle bir silsile zikredilir.

Hz. Peygamber
Hz.Ali
Hz.Hüseyin
Zeynülâbidin
Muhammed Bakır
Cafer Sadık
Musa Kasım
Ali Rıza
Maruf Kerhi

Seriy Sakati
Cüneyd Bağdadi
Ebu Ali Ruzbai
Ebu Ali Katib
Ebu Osman Mağribi
Ebul Kasım Gurgani
Ebu Bekr Nessac
Ahmed Gazali
Abdülkadir Sühreverdi
Şihabüddin Sühreverdi.

DEVİRAN

Kadiriye, Rifaiye, Halvetiye ve Mevleviye tarikatlarında dervişlerin bir halka teşkil ederek dönmek suretiyle yaptıkları zikir, semâ, ayin. Toplu veya tek tek dönerek yapıldığı için bu şekildeki tarikat ayinine devran veya deveran denir. Devran sırasında ayini, halkanın ortasındaki şeyh idare eder. Devran da, o tarikatın usullerine göre ya "Hu, hu", "Ya hay ya hu" şeklinde zikir yapılır, ilahiler okunur veya kudüm, tef, ney gibi enstrümanlar eşliğinde sema edilir. Devran sırasında dervişler vecde gelir, coşarlar.

Tarikat mensuplarının devran yoluyla ayin yapmaları, zikirde bulunmaları çeşitli dönemlerde tartışmalara yol açmış, bazı çevreler tekkelerdeki bu tarz ayinlerin Müslümanlığa aykırı olduğunu söyleyerek mani olmaya çalışmışlardır.

DİN

İnsanın Allah'la, yaratıcı ile, kutsal olanla ilişkisini belirleyen inanışların bütünü. Bu inanışların her birinin ibadetlerinin tümü... İman, inanmış, manevi bağlılık... İslâm dini, Hristiyan dini, Musevi dini...

"Din kavramı uygarlık boyunca oluştu. "İkel" denilen halkların ya da eski uygarlıkların hiçbirinin dilinde, ne Yunanca ne de Latince'de, bu-

gün "din" denilen şeyi anlatan bir terim yoktur. Latince religio terimi, yalnızca bir törenler, kurallar, ayin usulleri, yasaklar ve buyruklar bütünlüğünü kapsarsa da, esas olarak insanın kutsalla olan ilişkisini, ya da daha somut olarak insanla temel varlık olan Tanrı arasında kurulan ilişkileri belirten modern "din" anlamını taşımaz" (34).

Hristiyan Batı dünyası ile İslâm dünyasında din kavramları aynı değildir. İslâm bilginlerine göre din, "Allah tarafından vaz edilmiş olan ve bağlarını dünya ve ahirette kurtuluş ve mutluluğa götüren ilahi bir kanundur."

Batı'da ise, din daha dar bir anlam taşır. Latince "Ligare, religare" (Bağlamak) kökünden gelen "Religion" (Din), Tanrı ile kul arasındaki bağ manasındadır.

Hristiyanlıkta din ve devlet ayrımı olduğu halde, İslâm doktrininde din, devlet, dünya, spiritüel, temporel kavramlarının hepsi bu tanrısal kanun potası içinde eriyip bütünleşmişlerdir.

Hristiyan Batı dünyasında laikleşme hareketinin nispeten kolay gerçekleşmesine mukabil, İslâm dünyasındaki laikleşmenin çok sancılı geçişinin başlıca sebebi, bu iki ayrı kültür ve uygarlık dünyasındaki din kavramları arasında önemli farklar bulunmasıdır.

Bizde din denildi mi, ardından şeriat, ümmet, millet, mezhep, tarikat, tasavvuf gibi kavramlar akla gelmektedir. Bunlardan kısaca bahsedelim:

Şeriat

İslâm dinindeki uygulamaya dair hükümlerin tümüne, bir bütün ve sistem olarak Şeriat denir. Şeriat'ın bu hükümleri, doğrudan doğruya dini alanda, ibadetle ilgili kurallarla, İslâm

dünya görüşünün hukuka, ekonomiye, devlet idaresine, ticarete vesaireye ait dünyevi kaideleri olarak iki ana bölüme ayrılır. Bundan da anlaşılacağı üzere, aptesle, namazla, oruçla ilgili din hükümleri şeriatın bir parçası olduğu gibi, İslâm'ın devlet idaresiyle ilgili hükümleri de yine şeriatın bir bölümüdür.

Ümmet

Batı'daki millet kavramından daha geniş olarak ümmet kavramı, İslâmî dünya görüşünde ve İslâm'ın peygamberinin manevi şahsiyeti etrafında birleşmiş Müslüman toplumunun adıdır. Bu itibarla dil, renk, iklim, ırk ve sınır tanımayan evrensel bir kavramdır. Hatta İslâm'a göre, bütün insanlık Hazret-i Peygamber'in ümmeti durumundadır. Müslüman olanlara "**Ümmet-i icabet**" (Çağrıya olumlu cevap vermiş olanlar); gayrimüslimlere ise, "**Ümmet-i davet**" (Çağrılanlar) denir.

Millet

İslâm kültürü çerçevesinde bu kavramın anlamı da Batı'dakine uymaz. İslâm'da din ve millet aynı şeydir. Bu yüzdendir ki Müslümanlar din kardeşlerini toprağa verirken, "**Bismillâh, alâ millet-i Resulullah**" (Tanrı adıyla, peygamberin milleti üzerine) derler. Bize ve İslâm dünyasına Batılı anlamda millet kavramının girişi 19. asrın ikinci yarısından sonradır.

Mezhep

Diğer büyük dinlerde olduğu gibi İslâm'da da, kuruluşunu takip eden asırlarda birtakım olumlu-olumsuz görüş ayrılıkları, çeşitlilikler ve hatta bazı sapmalar olmuştur. Kelâm alimlerinin üzerinde önemle durdukları bir hadiste, "**Ümmetim benden sonra 73**

fırkaya ayrılacaktır. Bunların ölmüştüğü, diğerleri cehennemliktir. Kurtulacak olanlar benim ve ashabımın yolunda gidenlerdir" buyurulmaktadır. Gerçekten İslâm dünyasında, birçok mezhepler ve fırkalar türemiştir. Din bilginleri mezhep kelimesini olumlu manada, fırkayı ise sapık cereyanlar için kullanmışlardır.

Birbirlerini sapıklıkla suçlamayan ve esasta bir ve beraber olan Müslümanlara "**ehl-i sünnet ve cemaat**" mensupları denir. Bunlar inanç hükümlerinde "**eş'ari**" ve "**maturudi**" diye iki kola ayrılırlar. Aralarındaki görüş ayrılıkları tamamen ayrıntıya ait birtakım ince meselelerdir. Uygulamaya ait hükümlerde ise dört "**hak**" (amel) mezhebi kurulmuştur. Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik. Bunlar da "**usulde**" (Ana ve temel hükümlerde) bir ve beraberdir.

Tarikat

Arapça'daki "**tarik**" (yol) kelimesinin çoğulu olup "**yollar**" anlamına gelir. Bir tasavvuf terimi olarak bu kavram "**Allah'a ulaşma gayesini güdenlerin izledikleri özel tarz, yol, metot, hareket biçimi**" demektir. Müslümanlıkta tarikat ve şeriat birbirinden ayrı, birbirine zıt anlamda düşünülemez. Dinin zahiri (dıştan görünen) hükümlerinin tümünü oluşturan şeriat, insanlığa hitap eden ana yol, geniş caddedir. Bunun içinde, çeşitli kişilerin, cemaatlerin mizaç, zevk ve tabiatlarına uygun olarak izledikleri daha küçük ve alt yollara da tarikat denir. Bu açıdan bakıldığında şeriatla tarikat arasında bir zıtlık değil, bir uyum olduğu anlaşılacaktır. Şeriat esastır, tarikat onun içinde yeni bir boyuttu. Bütün Sünnî din bilginleri tasavvufun ve tarikatların şeriata aykırı olamayacağını, böyle oldukları takdirde meşruiyetlerini yitireceklerini belirtmişlerdir.

Tasavvuf

Tasavvuf, İslâm'ın, bir hayat sistemi, bir dünya görüşü olarak insan tarafından bütün varlığını vererek yaşanması olayıdır. Bu itibarla İslâmi terminolojide tasavvufla ahlâk kelimeleri bir bakıma eş anlamdadır. Tasavvuf gaye olarak insanı olgunlaştırmayı ve yaradanına manen yaklaştırmayı öngörür. Tasavvufa göre, insan nefsinin mertebeleri vardır. En aşağı nefis "**nefs-i emmare**", yani kötülükle çok emreden nefistir. Bu derecedeki insanlar ilahi hakikatları inkâr edenlerdir ki, insan kılığındaki hayvanlar durumundadır. Bundan sonra "**nefs-i levvâme**" derecesi gelir. Bu derecedeki insan, hayvani nefsinin kötülüğünü anlayıp idrak ederek onu çokça kötüleyen kişidir. Bundan sonra sırasıyla nefsi mülheme, nefş-i daradiye, nefs-i marziye, nefs-i mutmaine ve nefs-i kâmile gelir.

Dinin Kelime Anlamları

"Arap dilbilimcilerinin sözcüğe verdikleri anlamlar üç noktada toplanır: 1. Ârami-ibrani dilinden Arapça'ya geçen din, "**hüküm**" anlamına gelir. 2. Arapça kökenli din "**gelenek ve görenek**" demektir. 3. Farsça'dan geldiği öne sürülen din sözcüğü, bir "**inanç sistemi**"ni ifade eder. Kur'an'da 92 ayette geçen "**din**" sözcüğü, bu üç anlamın yanı sıra, Fatıha suresinde görüleceği gibi (1, 3) "**Ahirette hesap, ceza ve ödüllendirme**" anlamında da kullanılır.

Kelam biliminde din, genellikle "**Doğrudan kendi iradeleri ile ilkelirini benimseyen ve gereklerini yerine getiren insanları, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıran ilahi yollar bütünü**" biçiminde tanımlanır. Bu yolları, özgürce ve seve isteye benimseyen kişiye de dindar denir.

İslâmı inancına göre din, ilke olarak Allah tarafından ortaya konur (**vaz-ı ilahî**); peygamberler dahi hiçbir insan din koyamaz. Peygamberler, Allah'ın koyduğu dini insanlara duyurmakla görevli elçilerdir. Kurân'da sık sık Hz.Peygamber'in bir uyarıcı, müjdeleyici ve elçi olduğu belirtilir. Hz.Muhammed, Kurân'ın buyruğuna uyarak açıkça, "**Ben de sizin gibi bir beşerim; ne var ki, bana vahiy gelir**" der (XVIII, 110). Dinin muhatabı, akıl ve irade özgürlüğü taşıyan insanlardır; bu nedenle hayvanlar, akıl hastaları, özgür düşünme ve inanma yeteneğinden yoksun kalmış insanlar, din bakımından yükümlü ve sorumlu sayılmazlar. İslâm din bilgilerinin büyük bir çoğunluğu, din duygusunun insanlarda yaradılıştan (fitri) var olduğu görüşünü taşırlar. Müslümanlıkta din ve inanma, en yüksek düzeyde gerçek ve iyilik sayılır. Kurân'da Allah'ın insan benliğine iyilik ve kötülüğü tanıma, seçme yeteneği verdiği belirtilir (XCI, 8, 10). Bu yetenek nedeniyle insanın canlı ve cansız varlıklara, evrendeki ve kendi maddesel ve ruhsal varlığındaki düzene bakarak tanrısal gerçeğe ulaşabileceğini belirten birçok ayet vardır. Kurân, inanmanın doğal, inançsızlığın ise doğaya aykırı olduğu görüşünden yola çıkarak, inançsızlıktan çok yanlış inanmalar üzerinde durur.

İslâm inancında din, ilke olarak kesinlikle zorlayıcı bir güç değildir. Kurân, "**Dinde zorlama yoktur**" der (1.256) ve Dehr suresinde şunları ekler: "**Allah, yolu göstermiştir. Artık dileyen şükretsin, dileyen nankörlük yapsın (LXXVI, 3)**". Yine Kurân'da Hz.Muhammed'e şöyle buyrulur: "**İnsanlara dinsel gerçekleri hatırlat. Sen, yalnızca bir hatırlatıcısın; yoksa onlar üzerinde bir zorba değilsin (LXXVIII, 21)**". Böylece İslâm dini

inanç konusuna kesin bir özgürlük getirmiştir. Özgürce verilmiş bir kararla, içten benimsemeden, yalnızca sözleriyle İslâm dinini kabul ettiğini belirten bir kişi mümin sayılmaz. Kurân'da, çıkar kaygısıyla Müslümanlığı benimsediklerini açıklayan Bedevilere, "Sizler inanmış değilsiniz... İman henüz kalplerinize girmedi (XLIX, 14)" denilir.

İslâm bilginleri dinleri hak dinler ve batıl dinler ya da semavi dinler ve semavi olmayan dinler diye ikiye ayırırlar. Hak (semavi) dinler, kaynağı tanrısal olan ve bir peygamber tarafından vahiy yoluyla öğrenilerek insanlığa duyurulan dinlerdir. Buna karşılık, vahye dayanmayan, tanrısal bir nitelik taşımayan, hangi niyet ve amaçla olursa olsun, insanlar tarafından ortaya atılan dinlere de batıl (Semavi olmayan) dinler denir. İnsanlığın ilk dini, hak dindir, ilk peygamber de Hz. Âdem'dir. Ay ve güneş gibi doğa varlıklarına, putlara, ruhlara vb. tapma, çoktanrıcılık gibi inançlar sonradan uydurulmuş bâtil dinlerdir. Allah, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar geçen süre içinde, insanlar hak dininden uzaklaştıkça, zaman zaman peygamberler göndererek insanlığı sürekli hak dinine çağırırdı. Kurân'da, tarih boyunca her ulusal bir peygamber gönderildiği belirtilir. İslâm dini, hak dinlerinin sonuncusudur. Aslında hak dinleri olmakla birlikte, zamanla insan eli karıştığundan tanrısal niteliklerini az çok yitirmiş olan Yahudilik ve Hristiyanlığın hükümleri, İslâm dininin gelmesiyle ortadan kaldırılmıştır (nesh). Bu nedenle Kur'an'da "Allah katında din, İslâmdır (III, 12)"; "Her kim İslâm'dan başka bir din seçerse, onun bu dini makbul değildir (III, 95)" denir. Bununla birlikte Kurân, temelde hak ve ilahi olmaları nedeniyle Yahu-

diliğe ve Hristiyanlığa karşı batıl dinlere göre daha yumuşak bir tavır takınır ve bu dinlerden olanlardan daha çok "ehl-i kitap" (kitaplılar) diye söz eder; onlar arasındaki iyi ahlaklıları över (III, 75); camilerle birlikte havraların, kiliselerin, manastırların da dokunulmaz olduklarını belirtir (XX, 40). Kurân, bu olumlu yaklaşımını daha da ileri götürerek kitaplıları, Allah'tan başkasına tapınmamak, O'na hiçbir şeyi eş tutmamak gibi temel inanç noktalarında birleşmeye çağırır (111, 64)" (35).

DÜRZİLİK

Şiîliğin İsmâiliyye kolundan çıkmış, Fâtîmî halifelerinden el-Hâkim Biemrillah (Hilafeti: 385-411/996-1021)in vezirlerinden Hamza b. Ali tarafından kurulmuştur.

Dürzilere göre, halife el-Hakim başa geçtikten üç ay sonra batını anlayışına uyarak Allah'ın birliğini, marifetini yaymak amacıyla her yere misyonerler gönderir. İsmâiliyye mezhebinde yedi devir inancı vardır. Buna uyularak yedi yıl süresince üç kişi tarafından propaganda sürdürülür. Halife el-Hakim'in hilafetinin 21. yılında (I Muharrem 408-30 Mayıs 1017) Perşembe günü güneşin batışıyla söylediği "Artık hiç kimse size zarar vermeyecek; şu anda, artık dalaletle düşürülmeyeceğiniz için rahat ediniz. Müminlerin emiri sizin için bir nizam olacak ve gelecek günlerde sizlere ilahi hikmet yağacaktır" sözleriyle, Dürziler yeni bir dönemin açıldığına inanıyorlar. Böylece İslâm aleminde yeni bir fırka doğmuştu. Buna göre, hak ile batıl ayrılmıştır ve bu mezhep bizatihi Allah'ın iradesiyle uyum halindedir; gerçeklerin tümü onda toplanmıştır. Aynı gün güneşin batışı ile vezir Hamza b. Ali de bu hareketin imamı

ilân edilir. Hamza ilk iş olarak herkese, “**ilahi davet**”te bulunur ve Allah’ın birliğinin gerçek bilgisini öğretmeye başlar. Bu yolda ibadetlere gerek yoktur. Manevi ve zihni bir yenden doğuşun başladığını bildirir.

Bu yeni görüş ve doğuş bildirildiği sırada 407/1016 tarihinde Mısır’da Buharalı Neştekin (**Anuştekin**) el-Dürzi adında biri ortaya çıkar el-Hakim’in görüşlerini kendi lehine çevirerek yayar ve kendisini “**Yol Gösterenlerin Efendisi**” olarak tanıtır. İmamlığın kendi hakkı olduğunu iddia eder. Aykırı görüşleri halkı galeyana getirir. Bunun üzerine el-Hakim, ondan uzaklaştığını söylerse de, bu hareket onun adıyla Duruz (Dürziler) şeklinde yerleşir. Dürzilere göre mezhebin asıl adı Muvahhidun’dur.

Dürzilerin görüşleri hayli karmaşıktır. Dürzi inanış, toplumu, Akıllılar (**el-ukkal**) ve cahiller (**el-cuhhal**) diye ikiye ayırır. Akıllılar din işlerini bilen kişilerdir. Bunlar mezhebin esas-

larından ayrılmazlar; ahlâk bakımından kötülüklerden, sarhoşluk verici içkilerden kaçınırlar. Kendilerine mahsus kıyafetleri vardır. Cahillere gelince, bunlar Dürzilerin ikinci tabakasını oluşturur. Bunlar Dürzi risalelerini okumak yeteneğinden yoksundur ve ancak yorum kitaplarını okuyup anlayabilirler. Kurân’ı okuyamazlar. Bunlar dünya nimetlerinden yararlanabilirler; özel kıyafetleri yoktur.

Hamza b. Ali’nin ileri sürdüğü görüşler inançlarının esasını oluşturur. Allah, yedi imama hulul ederek nasutî kisveye bürünmüş ve son olarak el-Hakim bi-Emrillah’ın şeklinde (**suret**) görünmüştür. Kendisi (**Hamza**) de onun nurunu ve tevhidini öğreten imamdır, peygamberdir. Tamamen batını nitelikte ele alınan bu inanış zorlanmış felsefi açıklamalarla biraz olsun anlaşılabilir hale getirmekle beraber, tümüyle İslâm anlayışı dışındadır.

EBU BEKİR

Ebu Bekir Abdullah (571-634). Dört halifenin ilkidir. Ebu Bekir, Peygamber'den 3 yaş küçüktü. Mekte'de durumu oldukça iyi bir ticaret adamı hayatı sürüyordu. Vesikalan-dırılmamış bir bilgiye göre, daha Muhammed'e nübüvvet gelmeden önce Ebu Bekir onunla dost olmuştu. Peygamber'in en eski sahabelerindendir. Fakat onun İslâm'ı kabul eden ilk erkek olduğu iddialarını şüpheyle karşılamak gerekir. Yeni oluşan cemaat içinde çok geçmeden önemli bir yer aldığı gerçektir. Bunda da Peygamber'le olan yakın dostluğu değil, gerçekten üstün meziyetleri âmil olmuştur. Ebu Bekir, Peygamber'in her sözünü mutlak gerçek olarak kabul ediyordu. Temiz ve duyarlı bir kalbi vardı. Peygamber'in hicretinde beraber olacağını öğrenince sevincinden ağlamıştı. Kötü düşünceye kalbinde hiçbir zaman yer vermemiştir. Ona göre, yeni dinin uğrunda katlanılmayacak fedakârlık yoktu. Bu sebeple de, Medine'ye giderken 40.000 dirhem kadar takdir edilen servetinin ancak

5.000 dirhem kadarını yanına almış, geri tarafını gözü arkada kalmadan bırakmıştı. Ebu Bekir Peygamber'in Medine'ye hicretinde ona refakâtinin mükafatını Kurân'da kendisinden "ikilerin ikincisi" diye bahsedilmesiyle almıştır. Medine'ye hicretinde kendisine oğlu Abdurrahman müstesna, bütün ailesi refakat etmiştir. Oğlu müşrik kalmış ve Bedr'de müminlere karşı döğüşmüş, fakat sonunda İslâmiyet'i kabul ederek Medine'ye hicret etmiştir. Servetinin kalan kısmıyla İslâmiyet davasına yardımcı olmayı sürdüren Ebu Bekir Medine'nin El-Sunh varoşunda kendikine mütevâzi bir ev yaptırdı. Kızı Ayşe'nin hicretten kısa bir süre sonra Peygamber'le evlenmesiyle dostluklarına yakın akrabalık da eklendi. Ebu Bekir hemen her zaman Peygamber'in yanında bulunur, seferlerinde de ona refakât ederdi. Peygamber hastalanınca imamlık görevi Ebu Bekir'e düştü. Peygamber'in ölümünden sonra (8 Haziran 632) Ömer ve dostlarının cemaatin reisliğine Ebu Bekir'i seçmesinde ve tehdit edici bir hâl almak üze-

re olan tefrikanın bu suretle önüne geçilmesine âmil oldu. Ebu Bekir, Peygamber'inkinden gayri hiçbir düşünceye önem vermemiş, sadece onun görüş ve irşadlarına bağlı kalmıştı. Bid'atlerden kaçınan, sade, fakat sağlam mizaç yapısıyla adetâ Peygamber'in ikinci nüshası şeklinde göründü ve bütün işleri de böyle yürüttü. Peygamber'in emirlerini harfi harfine yerine getirmekteki sadakatine aşağıdaki olay örnek olarak gösterilebilir. Ebu Bekir, Peygamber'in ölümünden hemen sonra, Arabistan'da durumun tehdit dolu olmasına rağmen genç Üsâme'yi bir ordunun başında, Ürdün'ün doğusundaki memlekete karşı göndermişti. Bu sırada yakın kabileler Medine'nin siyasi merkezîyet sistemine karşı ayaklanmaya başladılar. Abu Bekir zekât vermekten kaçınanların bu davranışlarını Peygamber'in emirlerine isyan sayarak onlara karşı şiddet gösterdi. Usâma'nın ordusu dönmüş, Zu'l-Kaşa üzerine yürüdü ve son derece tedbirli hareketle kuvvetlerin idaresini büyük kumandan Halid b. Valid'e bıraktı. Bu kumandan Esedîleri ve Fezârîleri el-Buzaha yanında mağlup etti. Tamimileri itaat altına aldı ve nihayet Akraba yanında Hadikat el-Mavt'te, kanlı bir muharebeden sonra, Beni Hanife Kabilmesine boyun eğdirdi ki, bunu Peygamber bile başaramamıştı. Arabistan'ın bir yıldan daha kısa bir zaman içinde itaat altına alınmasından sonra, şahsî bakımından çok az savaşçı sayılabilecek olan Ebu Bekir, çok geçmeden cihan tarihinin seyrini değiştirecek nitelikte bir teşebbüse girişti; Halid'i ve deneyimli diğer kumandanları fetihler gerçekleştirmek üzere İran ve Bizans imparatorluklarına gönderdi.

Kısa süren hilâfeti sırasında, iki harp sahnesinde Arap ordularının ilk

büyük zaferlerini görmek mutluluğuna erdi: İran'da el-Hira'nın zaptı (Mayıs veya Haziran 633) ve Filistin'de Acnâdayn Savaşı (Temmuz 634). Bu son zaferi bekliyormuş gibi, üzerinden az bir süre geçtiği sırada (23 Ağustos 634), hicretin 13. yılında vefat etti ve Peygamber'in yanına gömüldü. Kendisini şehit mertebesinde göstermek ihtiyacını duyanlar bir yıl önce yediği zehirli bir yemeğin etkisiyle öldüğünü ileri sürdüler. Kendisi Peygamber'in yanına gömüldü.

Büyük bir bölümü savaşlar içinde geçen hilafeti sırasında yönetim ve örgütlenme konularında büyük bir faaliyeti görülmemiştir. Hayatındaki başarıları arasında Ebu Bekir'in Kur'an'ın ilk nüshasını tedvin işine, - Peygamber'in açıkça bir izni olmadığı için böyle bir teşebbüsü başarmak hususunda tereddüt etmekle beraber - girişmiş olmasıdır. Bu teşebbüste payı pek az da olabilir; çünkü rivayete göre bu fikir ilk defa Ömer tarafından ileri sürülmüştür. Ebu Bekir ganimet taksimlerinde Kur'an'ın hükümlerine uyardı. Ebu Bekir halife olduktan sonra da eski hayatını olduğu gibi sürdürmüştür. Sadeliğini ve devlet aracılığıyla servet sahibi olmaya karşı nefretini belirten birçok rivayet vardır. Yine bu rivayetlerden vücut ve yüz yapısı hakkında bilgiler edinmek mümkündür: Uçuk benizli, sırtı hafifçe kanbur, elbiseleri bol, yüzü ince, alnı yüksek ve gözleri çukurdu; saçlarına zamanından evvel ak düşmüş, sakalı kınalı, elleri zayıf ve damarlı idi.

EBU HANİFE

bk. İmam-ı Azam Ebu Hanife

EBU'L-HATTAB

Hattabiye inancının kurucusu, Ebul Hattab Muhammed bin ebi Zeynep el Esedi. Batını hareketin önder-

lerinden. İmam Muhammed ve imam Cafer'in yakınlarındandı. Cafer-i Sadık'ın kendisinden sonra onu vasi tayin ettiğini ileri sürmesi, görüşlerinde çok aşırı gitmesi, hatta peygamberlik iddialarında bulunması üzerine imam Cafer, Hattab'ı reddetti. Şiiler arasında hayretle karşılanan bu red olayında Ebul Hattab'ın haramları helal sayıp her türlü fuhuşu mübah sayması, takiyyeyi en aşırı şekilde tatbik etmesi, hatta adamlarına, muhaliflerine karşı yalancı şahitliği bile tavsiye etmesi büyük rol oynamıştır.

Görüşlerinde çok aşırı gitmesi üzerine Abbasi Halifesi El Mansur'un Kufe Valisi İsa bin Musa tarafından 70 taraftarıyla birlikte öldürüldü (760). Ebul Hattab'ın öldürülmesi üzerine taraftarları Cafer es Sadık'ın torunu Muhammed bin İsmail'i imam ilan ettiler. Bu olay İsmailiye'nin Hattabiye'nin kendisi olduğu görüşlerini güçlendirmektedir.

Fakat İsmaililer daha sonra Ebul Hattab'la olan bağlarını inkâr etmişlerdir.

EDEBÂLİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş günlerinde hizmetleri geçmiş ahi reisi ve mutasavvıf (Öl. 1325). Osman Gazi'nin kayınpederidir. Karaman ve Şam'da İslâmi bilimler tahsili yaptı. Tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf alanlarında çağının önde gelen bilim adamlarından biriydi. Şeyh Edebâli'nin Türk tarihindeki ünü, daha çok Osman Gazi'nin gördüğü bir rüyayı tabir etmesi ve muhteşem imparatorluğun kuruluşunu önceden haber vermesidir.

Pek çok roman ve filme de konu olan bu hikâyeye göre Osman Gazi Edebali'nin dergahına konuk olduğu bir gece rüya görür. Bu rüyada, Edebali'nin koynundan bir ay doğar ve

Osman Gazi'nin koynuna girer. Sonra da Osman Gazi'nin göbeğinde büyüyen bir ağaç tüm dünyayı sarar. Ertesi gün Osman Gazi gördüğü rüyayı şeyhe anlatır ve yorumlamasını ister. Şeyh Edebali şöyle der: "**Osman oğlum, sana müjdeler olsun, Allah sana ve nesline padişahlık verdi. Sen büyük bir devlet kuracaksın. Mübarek olsun, kızım Mal Hatun senin helalidir.**"

Osman Gazi daha sonra şeyhin kızı ile evlenmiştir. Devletin kuruluşunda manevi yönden Edebali'nin büyük etkisi olmuş, Osman Gazi de onun nüfuzundan istifade etmiştir. Osmanlı padişahlarının babadan gelen ve son zamanlara kadar süren manevi kişiliklerinin de şeyh Edebali'nin Osman Gazi'ye telkin ettiği manevi eğitimden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

EHL-İ BEYT

Hazret-i Ali, eşi Hazret-i Fatma, oğulları Hasan ve Hüseyin, (Peygamberimizin sevgili torunlarıdır) İslam mistisizminin kaynaklarındandır. 1400 yıldır İslam sanat ve kültürüne ilhamlar dağıtan **Âl-i Abâ** veya aynı anlamda **Ehl-i Beyt**, Hazret-i Peygamber, kızı Fatma, damadı Ali ve torunları Hasan ile Hüseyin'den oluşan aile fertleridir. "**Bende-i Âl-i Abâ**" olmak, veya Ehl-i Beyt'e saygı ve sevgi göstermek, Hazret-i Peygambere bağlılığın işaretlerinden başlıcası olarak asırlardır tüm safiyet ve samimiyetiyle yaşamaktadır.

Bu tâbirin kaynağını hikâyesiyle anlatalım: (36).

"Allah'ın Sevgilisi, bir gün yine nefslerini Allah'a adanmış kadınların en derin ve incesi, kızında... Hazret-i Ali biraz evvel küçük bir parça et getirmiş, et pişirilmiş, fakat henüz ortaya konulup yenmemiştir.

Hazret-i Fatıma, pişirdiği eti Resulünün önüne koyarak, lütfen hep beraber yemeğe katılmalarını istirham etti.

Beşi birden sofrada...

Nasıl beş!..

Evvela biri, mahlûk ve insan kadrosunda tek eşi bulunmayan ve hiçbir vahidin kendisine eklenmesi mümkün olmayan son BİR, Allah'ın Resulü Gaye —İnsan ve Ufuk— Peygamber... Ve O'nun etrafında, yine her biri kıymetlerinde ayrı ayrı tek, müstesna BİR'ler, **Fatıma-tül-Betül** ve **Aliyy-ül-Murteza**... Ve en sonra, yine tek ve bir, fakat verimi ikiz bir makamın çifte sahipleri, **Hasan** ve **Hüseyin**...

Allah'ın Resulü, bu manayı süzdüğümüz, fakat manasını tam süzme-ye hiçbir akıl ve hissin varamayacağı ulvi bir ölçüyle Fatıma'yı sağlarına, Ali'yi sollarına oturtular, Hasan ve Hüseyin'i de kucaklarına aldıktan sonra, bu mübarek topluluğu mübarek abalarının içinde kuşattılar pelerinlediler...

Hiçbir ressam, bu levhanın üstünde bir renk, çizgi ve eda âlemi hayal edemez ve fırçasını boyaya dokundurup tek bir nokta bile konduramaz; zira fırça, boya ve hayal, bu manzaraya dayanamaz.

Allah'ın Resulü, yanlarında ve kucaklarında bulunanları böylece madde ve mânâ mantolarının içine aldıktan sonra, mukaddes ellerini Allah'ın hacet kapısına yükselttiler:

“—Ya Rab! Bunlar benim ehl-i beytim (evimin kadrosu)... Sen bunları, nefislerini lekeleyici fenalıklardan temizle, uzak tut, koru!”

Her Müslüman'ın ciğerine kazıması ve mezarında ciğeri çürüyünce ruhunu teslim edip, Arş'a yükseltmesi gereken bu levha karşısında, Peygamber kucağındaki masumlardan birinin

bir gün kesik başını ve susuzluktan çatlamış dudaklarını elindeki değneklerle dürtecek ve Allah Resulünün Halifeliliği makamında oturduğunu iddia edecek bir insan, evet, böyle bir insan da gelecektir.

Hiçbir şey insan kadar yükselemez ve yine hiçbir şey, insan kadar alçalamaz.

Buyuran, Allah'ın Resulü:

“— Kim Hasan ve Hüseyin'i severse, beni sevmiş olur. Kim onların düşmanıysa, benim düşmanımdır.”

Buyuran, Allah'ın Resulü:

“— Beni ve benimle beraber Hasan ve Hüseyin'i, babaları Ali ve anneleri Fatıma'yı sevenler, kıyamet gününde yakınlarımdır.”

EHL-İ SÜNNET

Hazreti Paygamber'in sünneti ile sahabelerin ve onları izleyenlerin yolunda olanlara verilen isim. (Ehl-i Sünnet ve Cemaat).

Abdülbaki Gölpınarlı ehli-sünneti şöyle tarif ediyor:

“Ehli-sünnet ve Cemaat, adından da anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in sünnetine, sahabe ve tabiinin topluluğuna uymayı şiar edinen, sahabenin hepsini adl, yani tam adalet sahibi, adaletin ta kendisi tanıyan, aralarındaki dövüşü - sövüşü, içtihadattan doğmuş kabul eden, doğru bulan, 'Allah bizi o vakitte bulundurmamakla elimizi korumuş, şimdi de dilimizi korusun' diyen bir mezheptir.

Şîa'ya, Hâricîlere, Mufezile'ye, Mürcie'ye, Mücessime ve Müşebbihe'ye karşı olan Sünnîliğin de birçok mümessilleri ve kolları türemiş, fakat bugün çoğu kalmamış, bu mezhep, dört ana kola inhisar etmiştir. Bu dört mezhebin her biri, benim mezhebim gerçek, öbürlerinin yanlış olması ihtimali var sözüyle kendi mezhebinin doğruluğunu iddia eder.”

Sünniliğin inanç yönü, bilhassa Mu'tezile'ye karşı Ehlisünnetin kelâm bilgisini kuran ve 260 hicride (873-874) Basra'da doğuş 324'te (936), yahut bu tarihten birkaç yıl sonra Bağdat'ta ölen, evvelce Mu'tezilî iken kırk yaşlarında, inancından dönen Ebü'l-Hasan Aliyy'ül-Eş'arî ile Semerkand'ın Matürîdî, yahut Matürît köyünde doğup 333'te (944) aynı yerde ölen Ebû-Mansûr Muhammed b. Mahmûd-ı Matürîdî tarafından temsil edilmiştir. Bu iki kişiden Eş'arî, Malikiyye'yle bilhassa Şâfi'îyye'nin, Matürîdî ise Hanefiyye'nin inançta imamı olarak kabul edilmiştir. Akla önem verilmiş Eş'arîler'deyse nakle dayanılmıştır. Her iki inanç sistemindeki fark teferruattandır; böyle olmakla beraber, Irak'ta yayılan Eş'arîlik, Ebü'l-Hasan-ı Eş'arî'nin Ahmet b. Hanbel'e büyük bir saygı göstermesine rağmen Hanbelî İbni Teymiyye tarafından şiddetle kınanmış, Zahirî mezhebinden İbni Hazm de onun aleyhinde bulunmuştur. Hanefîlerin çoğu Matürîdiyye'de inançta benimsemiş, bir aralık İran Selçukluları, Eş'arîleri hoş görmemişler, hatta onlara lanet edilmişti. Nizam'ül-Mülk, bu şiddet siyasetinin önüne geçebilmiş, kurduğu medresede Eş'ariyye kelâmı okunmaya başlamıştı." (37).

Ehlisünnet tarifi, aşamaları ve ehlisünnet mezhepleri arasındaki küçük farklılıkları din bilgini ve tarihçisi Prof. Dr. **Ethem Ruhi Fırlah** şöyle özetliyor:

"İsmi kaynağı olarak Hz. Peygamber (s.a.)'ın, İslam ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağı, birinin cennete, diğerinin de cehenneme gideceği, cennete gidecek tek fırkanın da Resûlullah (s.a.) ile ashâbının yürüdüğü yolda olan 'cemâat' olduğu şeklindeki

hadis gösterilir. Böylece Resûlullah ile ashâbının yoluna uyanlara 'Sünnet ve Topluluk Mensupları' anlamına 'Ehlu's-Sunne ve'l-Cemâa' denmiştir. Gerçi tek başına 'Sünnî' kelimesi, çok erken devirde rastlanan bir kullanıştır. Maamafih İslam kültüründe Sünnet ve Cemâat Ehli zümrelerine işaret etmek üzere, oldukça farklı isimler kullanılmıştır. Mesela 'Ehlu's-Sunne' isminin yanında, 'Ehlu's-Sunne ve'l-Cemâa', 'Ehlu's-Sunne ve'l-Cemâa' ve'l-Âsâr', 'Ehlu'l-Hadis ve's-Sunne', 'Ehlu's-Sunne ve'l-İstikame', 'Ehlu'l-Cemâa' ve benzeri isimlerine rastlanmaktadır. Esasen itikadi edebiyat açısından Sünniliğin tam anlamıyla vücut bulmaya başlaması, Emevî saltanatının sonlarına tekaddüm eden ve Abbasîlerin iktidara gelişleriyle devam eden asırda, yani 105/724 yılında Hişam'ın iktidara gelişinden el-Me'nun'un tahta çıkış tarihi olan 198/813 yılına kadarki dönemde vuku bulur. Bu dönem zarfında vücut bulmaya başlayan Ehl-i Sünnet akidesi, müteakip asır zarfında, cüz'î değişme, ama kesin ve ciddi gelişme kaydederek hemen hemen teşekkülünü tamamlamış ve bugün de benimsenen şekline kavuşmuştur. Bütün bunlardan Ehl-i Sünnet ve benzeri isimlerin, artık üçüncü hicri asırdan itibaren, Müslümanların büyük çoğunluğunu teşkil eden zümreler için son derece yaygın bir tarzda kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Ancak itikad sahasında Ehl-i Sünnetin doğuşunu kesin çizgilerle tespit edebilmek fevkalade güçtür, çünkü Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.) vefat ettiğinde, her bakımdan emniyete alınmış ve gayet düzenli işlemekte olan bir içtimai ve fikri sistem devralmışlardı. İtikadi açıdan, ümmetin cevap aradığı herhangi önemli bir mesele yoktu. Ancak üçüncü halife Hz.

Osman'ın katledilmesiyle (h35 m. 656) başlayan olayları takiben Müslümanların zihinlerinde cevap arayan birtakım sorular belirmişti. İslam tarihinde ilk defa Müslümanlar birbirine karşı kılıç çekmiş, birbirleriyle kıyasıya çarpışmıştı. Ölen ve öldürenler arasında, Allah'ın Kuran'ı Kerim'de tebliğ ettiği Bedir ashabı, Resulullah (s.a.) tarafından daha hayatlarında cennetle müjdelenmiş seçkin sahabe mevcuttu. Şimdi ölen ve öldürenin Hak katındaki durumu ne idi?

İnsan kendisi için önceden tespit edilmiş bir kaderin mahkûmu mu idi? Yoksa fiillerinde tamamen hür mü idi? Allah'ın yasakladığı büyük günahları işlemiş birinin - ki adam öldürme bunlardan biridir - din ve insanlar katındaki durumu nasıl değerlendirilmeli idi? Birtakım olaylara karışmış veya Kuran'ı Kerim'de belirtilen emirleri yerine getirmemiş bir insan, iman ve İslamdan çıkmış olacak mıdır? İdarecilerin zulmü karşısında takınılacak tavır nedir? vs. gibi sorular, Müslümanlar Kuran'ı ve Sünnet'i Nebeviye'yi, inanç noktasından tedkikine götürmeye veya en azından bu meseleler üzerinde bir tavır almaya sevketmiştir, denebilir.

Nitekim daha baştan itibaren bir kısım sahâbe, bu meseleler üzerinde durulmasını hiç arzu etmemiş ve kendini bir kenara çekerek tarafsız kalmaya veya olaylar hakkındaki kanaatlerini izhar etmemeye azami itina göstermişlerdir. Maamafih bunların titiz bir hassasiyet gösterdikleri husus, ellerini siyasete bulaştırmaktan kaçınmak idi. Bu zümrenin ilk mümessili, Abdullah b. Ömer (74/693)'dir. Ayrıca İbrahim en-Nehai (96/714) eş-Şa'bi (104/722) ve el-Hasan el-Basri (110/728)'de bu mutedil veya merkez zümrenin mensupları arasında zikre-

dilebilir. Bu mutedil zümrenin mütekerrek vasfı, 'devlete ve temel İslami esaslara bağlılık, samimi bir sadakat ve cemaatin devamı ve terakkisi için azami gayret şeklinde özellenbilir.

Bu zümre mensupları arasında el-Hasan el-Basri'nin Ehl-i Sünnet'in fikir ve itikad esaslarının tezahürü ve şekillenmesinde önemli bir yeri vardır. O, her şeyden önce, devrinin siyasi hadiseleri hakkında muayyen görüşler izhar etmiş ve bu arada Emevileri tenkid eden birçok ileri gelen şahısla da dostane münasabetler içinde olmuştur. Ancak, o, fiilen Emevilere karşı olmakla birlikte, bu idareye karşı ayaklanma teşebbüslerini tasvip etmemiş ve Müslümanlardan bu isyanlara katılmamalarını istemiştir. Maamafih o, zalim bir idareciye her şartta itaatı savunmamış ve "Allah'a karşı bir günah söz konusu olunca mahluka itaat düşmez" diyerek Allah'a karşı gelmeyi gerektirecek bir talepte bulunduğu takdirde idareciye itaat mecburiyetinin kalktığını ifade etmiştir. Hatta iktidar mevkiinde olanları mütemadiyen doğru yola çağırmanın Müslüman bir alimin vazifesi olduğunu belirtmiştir. Bu ifadeler onun, bütün Müslümanların birliği ve kardeşliğinin derin hissi ile bir ve beraber olma ve fitneden uzak kalma endişesinin tezahürleridir. el-Hasan, el-Basri'nin, büyük günâh (kebire) işleyen bir "münafık" olduğunu söylemesi, Ehl-i Sünnet'in daha sonraları benimsenen görüşünün ilk ifadesidir. Keza onun Hülefa-i Raşidi'nin sırası hakkındaki görüşü de Ehl-i Sünnet'in "değişmez kanaatı" olarak benimsenmiştir.

Ehl-i sünnet'in görüşlerinin teşekkülünde, şüphesiz ilk ciddi ve büyük isim İmam Âzam Ebû Hanife numan b. Sabit (150/767)'tir. Onun el-Fıkhu'l-Ekber adlı eserinde söz konu-

bu ettiği itikadi esaslar ve bunların ele alınış tarzı, bilahare Ehl-i Sünnet akaidinin temel taşları olarak mütalaa edilmiştir.

Buna göre Allah, za'î ve sübûtî sıfatları ile sayı yönünden değil, cefî ve ortağı bulunmaması yönünden birdir, tektir.

Allah'ı birlemenin esası, Allah'a meleklerine, kitaplarına, resulterine, öldükten sonra dirilmeye, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna, hesap, nizam, cennet ve cehenneme inanmak ve bunların hepsinin "hak" olduğunu kabul etmektir. el-Fıkhu'l-Ekber'de tevhid, nübüvvet, büyük günâh, Allah'ın görülmesi, iman ve İslam, şefaât, ahiret ve benzeri Ehl-i Sünnet'in akaid esasları olarak üzerinde durulan meseleler, daha sonraları geliştirilmiştir. Bu gelişme, klasik tasnif sistemi içinde, **Selefiyye** veya **Ehli-Sünnet-i Hassa** ile **Halefiyye** veya **Ehl-i Sünnet-i Amme** adları altında ele alınır.

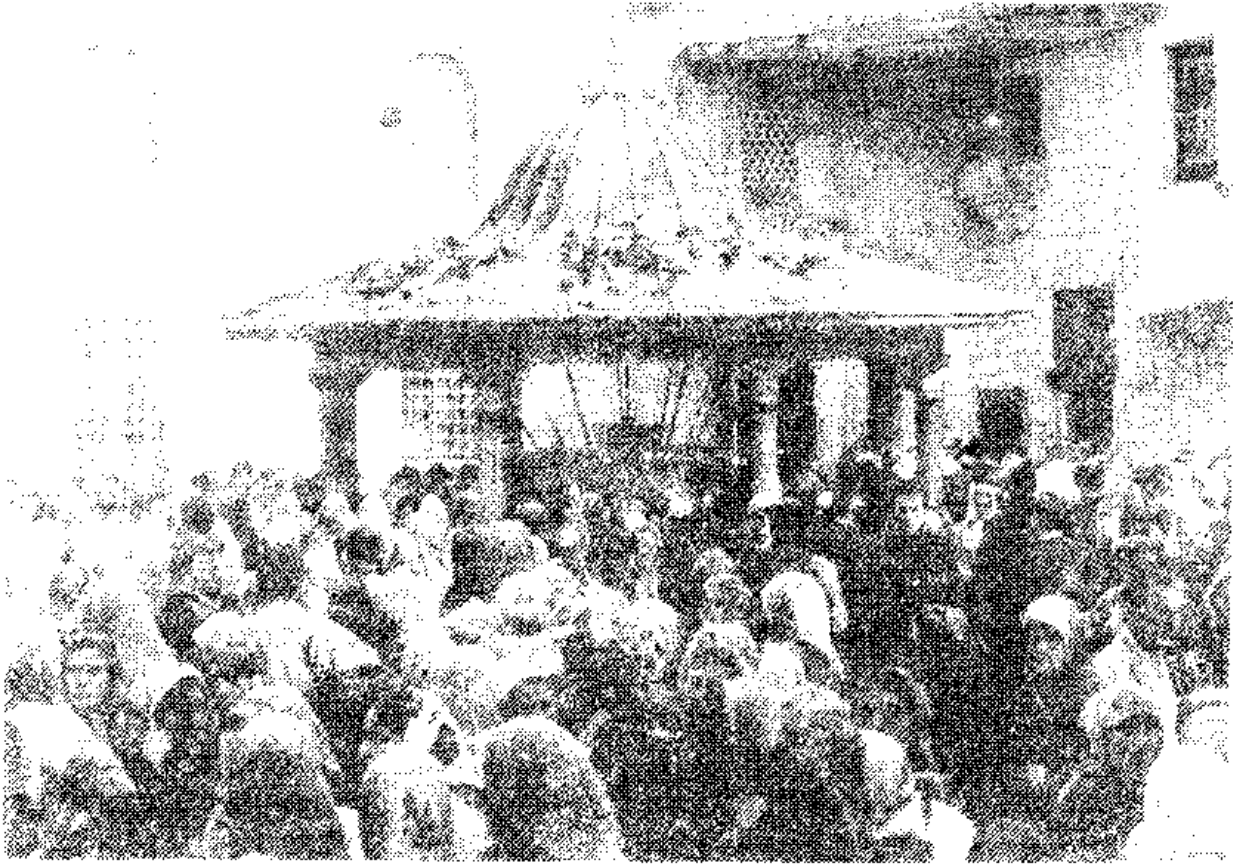
Sahabe ve tâbiun mezhebinde bulunan fakihler ve muhaddislerin yolu şeklinde tarif edilen **Selefiyye**, yaklaşık hicri üçüncü yüzyıl başlarında teşekkül etmiştir. Bunlara göre Kur'an ve Sünnette belirtilen esaslara, akıl ve re'ye müracaat etmeksizin ve te'vile başvurmaksızın olduğu gibi inanmak gerekir. Allah'ın sıfatları ve sair itikadi konularda tafsilata girişmek ve üzerlerinde inceden inceye fikir yürütmek doğru değildir. Nasları aynen kabul etmek ve müteşabihler ile zor meseleleri çözmek için aklın hakemliğine veya te'vile yanaşmamak lazımdır. Bu zümre arasında Ma'mer b. Raşid (153/770), Evzai (157/774), Sufyan es-Sevri (161/778), Malik b. Enes (179/795), Sufyan b. Uyeyne (198/814) gibi inananlar da bulunmaktadır. Belki bu yüzdendir ki, Ha-

nefi, Şafil, Maliki ve diğer Ehl-i Sünnet mezheplerinin ilk alimlerinin Selefiyye'den olduğu söylenir.

Mamafih Selefiyye'nin resmi mümessili ve imamı olarak Ahmed İbn Hanbel (241/855) görülür. Esasen fıkhıta Hânbeli mezhebinin kurucusu olan İbn Hanbel, fıkhıta takip ettiği usulü, itikadda da aynen benimsemiştir, denebilir. Ona göre, delillerin kaynağı Kitap ve Sünnet'tir. Bunlardan sonra sahabenin icmaı gelir. Sahabe fervası da kabule şayan ana delildir. Kıyas, hemen hiç iltifat etmediği bir delil kaynağıdır. İşte bu yüzdendir ki o, itikadi konularda akla yanaşmamış, bu hususlarda tartışmaya ve derin açıklamalara karşı çıkmıştır.

Selef akidesi, hicri yedinci yüzyıl sonlarında İbn teymiye (728/1328) tarafından ihya edilip geliştirilmiş onu da talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), takip etmiştir. Yakın dönemlerde ise, Muhammed İbn Abdilvehhab (1207/1792), Seyyid Ahmed Şehid Bareli (1247/1831), çağımızın modernist müslümanlarından Muhammed Abduh (1323/1905), Muhammed Reşid Rıza (1354/1935) gibi isimler, Selefiyye'nin mümessilidir.

Ehl-i Sünneti Âmmeye de denenen Halefiyye ise, Selefiyye'nin aksine müteşabihler üzerinde düşünmenin, anlamaya çalışmanın ve onları muhkem ayetlerin ışığında tefsir etmenin, bizzat Kur'an-ı Kerim'in mantığına uygun olduğunu ve taklidden kurtularak delilleriyle inanmanın dinin emri bulunduğu kabul edenlerin mezhebidir. Bunlara göre-dinin meselelerinin anlaşılıp anlatılabilmesi, yüce hakikatının ortaya çıkarılabilmesi için akli kullanmak ve onun nimetlerinden istifade etmek şarttır. Maamafih bu hususta akıl yegâne dayanak değil, nak-

Din büyükleri, veliler, şeyhler ve efendi hazretleri, ölümlerinden sonra da halkın içten saygısına, sevgisine, dualarına muhatap olmakta, milyonlarca kadın-erkek, dileklerini, dert ve sıkıntılarını onlara anlatabilmek için kabir kabir, türbe türbe dolaşmaktadır. İşte bir cuma günü Eyüp Sultan'daki kalabalık...

İn anlaşılması için zaruri bir hakemdir.

Esasen İbn Kullâb el-Basri (240-854) ve Haris b. Esed el-Muhasibi (243/857) gibi Selef alimleri, kendi zamanlarına kadar teessüs etmiş bulunan selef akidesini, kelâmın ana delillerinden olan aklın hüccet ve bürhanlarıyla teyid etme ihtiyacını duymuş isimlerdir.

Bu devreden bir asır sonra, İslam itikad sahasının iki büyük ismi olan Ebu'l-Hasan el-Eş'ari (324/836) ile Ebu Mansûr el-Mâtürîdi (333/944), Ehl-i Sünnet'in görüşlerini bütünüyle sistemleştirmiş, yaymış ve hemen hemen nihai şekline kavuşturarak teşekkülünü tamamlamışlardır. Artık bunlardan itibaren Ehl-i Sünnet'in itikadî görüşleri Eş'arilik ve Mâtürîdilik adı altında tedvin edilir olmuştur.

İslam düşünce tarihinde pekçok işlenen ve fıkhıta Şâfiî ve Malikî mezhebine mensup olanlarla oldukça cüz'î bir Hanbelî zümre tarafından benimsenen Eş'arî akâidi, İmam Eş'ari'den sonra İbn Fûrek (400 veya 406/1009-1015), Ebû Bekir Muhammed el-Bâklânî (403/1085), Ebû Mansûr Abduhalim el-Bağdadi (429/1036) Ebû Hammid el-Gazzali (505/1111), İbn Tûmert (524/1030), Fahrüddün er-Râzi (606/1210), Adûduddûn el-İci (657/1355), Seyyid Şerif el-Curcânî (816/1413) gibi alimler tarafından devam ettirilmiştir.

Ehl-i Sünnet iki ana kolunu teşkil eden Eş'ariler ile Mâtürîdiler arasında esasta değilse de teferruatta bazı cüz'î farklılıklar vardır. Bu farklılıklar Ebû Azha'nın er-Ravdatu'l-Behiyye adlı eserinde, teferruatıyla gösteril-

miştir. Maamafih Ehl-i Sünnet, aralarındaki birtakım cüz'î farklılıklara rağmen, diğer mezheplerin ele aldığı ve değişik görüşler ileri sürdükleri mes'eleler hakkında, esas itibariyle aynı istikamette görüş beyan etmiştir. Böylece Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın cumhûru, din rükünlerinin belli mes'eleleri üzerinde tek görüş halinde birleşmişlerdir. Bu hususlar, Ebû Abdülkudar el-Bağdâdî'nin **el-Fark Beyne'l-Fırak** adlı meşhur eserinde sayılmış ve izah edilmiştir.

Netice itibariyle Ehl-i Sünnet, doğrudan doğruya Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebeviyye'nin özüne ve aslına sahip çıkan cumhûr'un yoludur. Allah'ın buyurduğu es-Sırâtü'l-Mustakim'dir. Onun için de dünya Müslümanlarının en büyük çokluğunun (%93) gönül verdiği bağlandığı ve itikâdî görüşlerinin dayandığı kaynaktır."

EMEVİLER

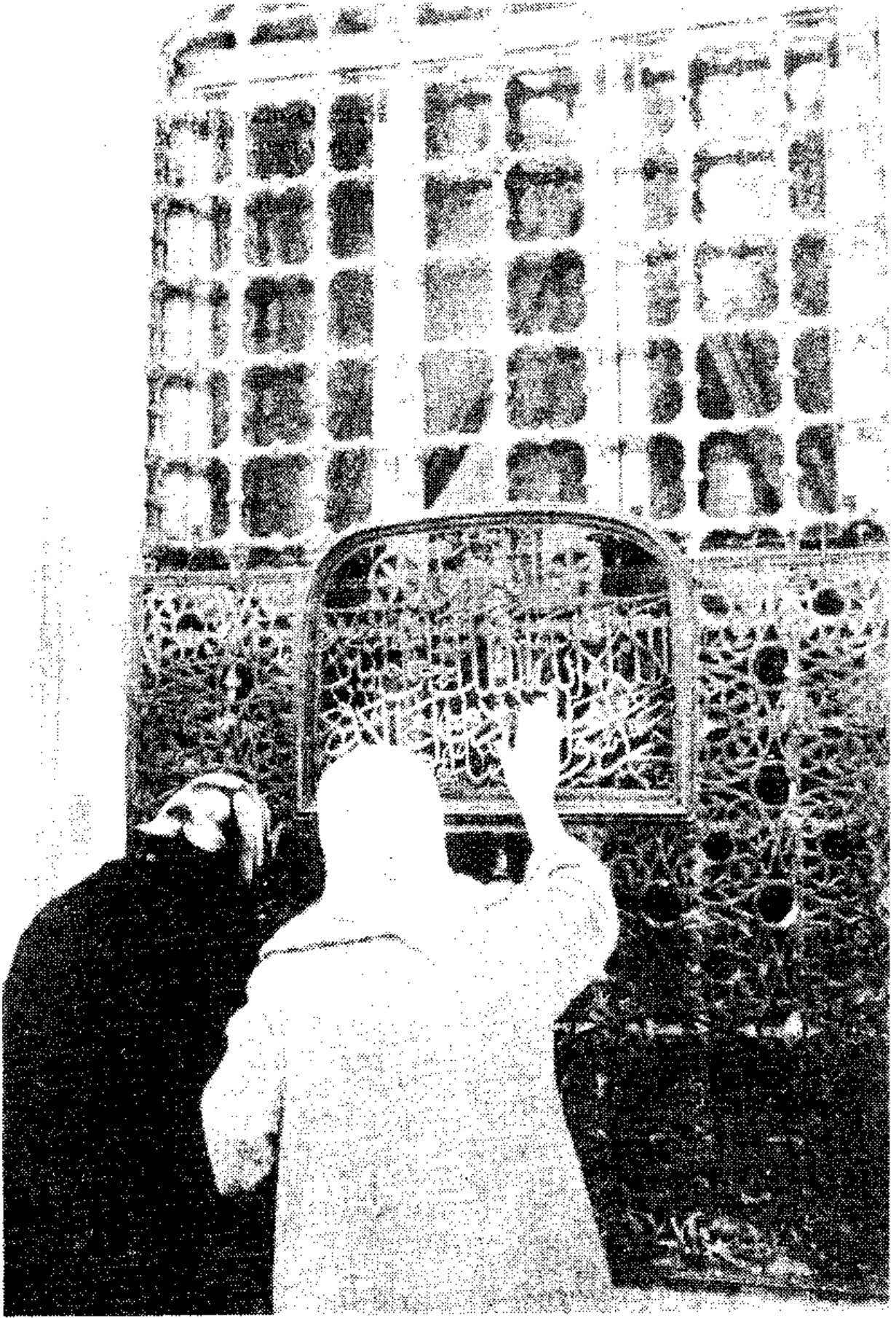
Dört halife döneminden sonra Arap İmparatorluğu'nda Muaviye ile başlayan, Mekkeli Kureys kabilesinden bir hanedan. Beni Ümeyye ailesinden gelen bu hanedan, aile bakımından Hz. Peygamber döneminden beri hareketlilik içindedir. Nitekim Hz. Muhammed'e karşı mücadele veren Ebu Süfyan bu ailenin ileri gelenlerinden olduğu gibi, Hz. Osman'da Beni Ümeyye'dendi. Fakat Hz. Osman, baştan itibaren Hz. Peygamber'le beraber olanlar arasında bulundu ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra da üçüncü halife oldu. Ebu Süfyan da Hz. Peygamber'in yanında savaşlara katılmıştı. Fakat bu beraberlik, ancak Mekke'nin Peygamber tarafından alınmasından ve Ebu Süfyan'ın İslam'ı kabul etmesinden sonra gerçekleşebilmişti. Beni Ümeyye ailesinden kişiler de aynı yoldan giderek

kısa süre içinde devlet teşkilatında önemli görevlere getirilmişlerdir. Bunlardan Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye de Hz. Osman'ın halifeliği döneminde çok önemli bir görev olan Suriye valiliğine atanmıştı. Emevîler hanedanı böylece ilk tohumu atmış demektir. Nitekim Osman öldürülüp Hz. Ali halife olunca, Muaviye onun halifeliğine karşı çıkmaktan geri kalmadı.

Hz. Ali şehid edildikten sonra oğlu Hasan'ı türlü yollardan kandırarak onun yerine Muaviye halifelik makamını ele geçirdi. Birinci Muaviye (661-680), Arabistan'ın kutsal şehirleri yerine Şam'ı başkent olarak seçti. Ölümünden önce, oğlu Birinci Yezid'i kendi yerine seçti ve İslam İmparatorluğu'nda hanedan geleneğini başlattı.

İslam İmparatorluğu, Emevîler döneminde büyük bir gelişmeyi başardı. Doğuda sınırlarını Türkistan'a (709-711), Hindistan'a (710-713) kadar uzattı. Batı'da ise Berberilerin yardımıyla İspanya hâkimiyeti kuruldu. Bu, olağanüstü sayılabilecek bir genişlemeydi. İmparatorluk Arabistan ve Mısır dahil olmak üzere bütün Ön Asya ülkelerini, Kuzey Afrika'yı ve İberik Yarımadası'nı içine alarak genişlemiş oluyordu.

Muaviye, devleti örgütlenirken İran ve Bizans modelini örnek almıştı. Bunda yadırganacak bir husus varsa, o da para olarak İran ve Bizans paralarının iç ve dış ticarete kullanılmasıydı. Buna karşı ilk harekete geçen halife Abdülmelik (687-705) oldu. Bu halife bir takım reformlarla imparatorluğu İslamlaştırma ve Araplaştırma hareketlerini başlattı. Arap parası bastırdı ve ticaret hayatıyla sanat hayatına canlılık ve gelişme kazandırdı. Büyükşehirlerde, özellikle dikka-te değer dini mimari eserleri vücuda getirildi.

Oğlu veya kızı, bir yakını, belki de kendisi için dilekte bulunmak, büyük velinin maneviyatına sığınarak yardım dilemek arzusu ile gelmiş. Biri dua ediyor, diğeri elini Eyüp Sultan Hazretleri'nin türbe penceresine sürerek adeta okşayarak gönül şifası bulmak istiyor.

Ne var ki bu toprak ve gelişimlere rağmen, repülitalarında kabile şifesi esas alın. Arapların siyasette ne bir olukları istikrarlılığın getirdiği sarsıntılardan sayımlarında bulunmak ve istikrarlılığın gerçekleşmesi. Bu yüzden Emevî İmparatorluğu başlıca idareci ve bazı asayişsizliklerden kurtulmuştu. Şif ve Harici muhalefeti, istikrarlılığı körüklemeye ve sürdürmede her şeyden yararlanıyordu. Elleri de sebepler de vardı. (Yezid, Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'i beraberindeki yetmiş kişiyle Kerbela'da katletmişti.) Böyle büyük sebep-olaylara, sosyal adaletsizliklerle, imparatorluk sınırları içindeki bazı topluluklara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılması da ekleniyordu. Mesela, Arap soyundan olanların ayrıcalıklı bir durumda bulunmalarına karşılık, mevali denilen Arap soyundan olmayanlar Hişam döneminde (724-743) haraç vermek zorunda bırakılmışlardır.

Nihayet, İran'da bir ayaklanmanın başında bulunan Şif Ebu Müslim, 747-748'de Horasan'dan harekete geçerek halife İkinci Mervan'ın saltanatına son verdi. Abbasiler iktidarı ele geçirdiler; Emevî hanedanının bütün bireyleri katliama tabi tutuldu. Fakat, Birinci Abdurrahman kurtulmayı başardı ve 756'da Endülüs Emevî Devleti'ni kurdu. Endülüs Emevî Devleti 929 yılında, gelişmesinin en parlak noktasına ulaşarak Bağdat halifeliğinin otoritesini zayıflattı.

EMİR SULTAN

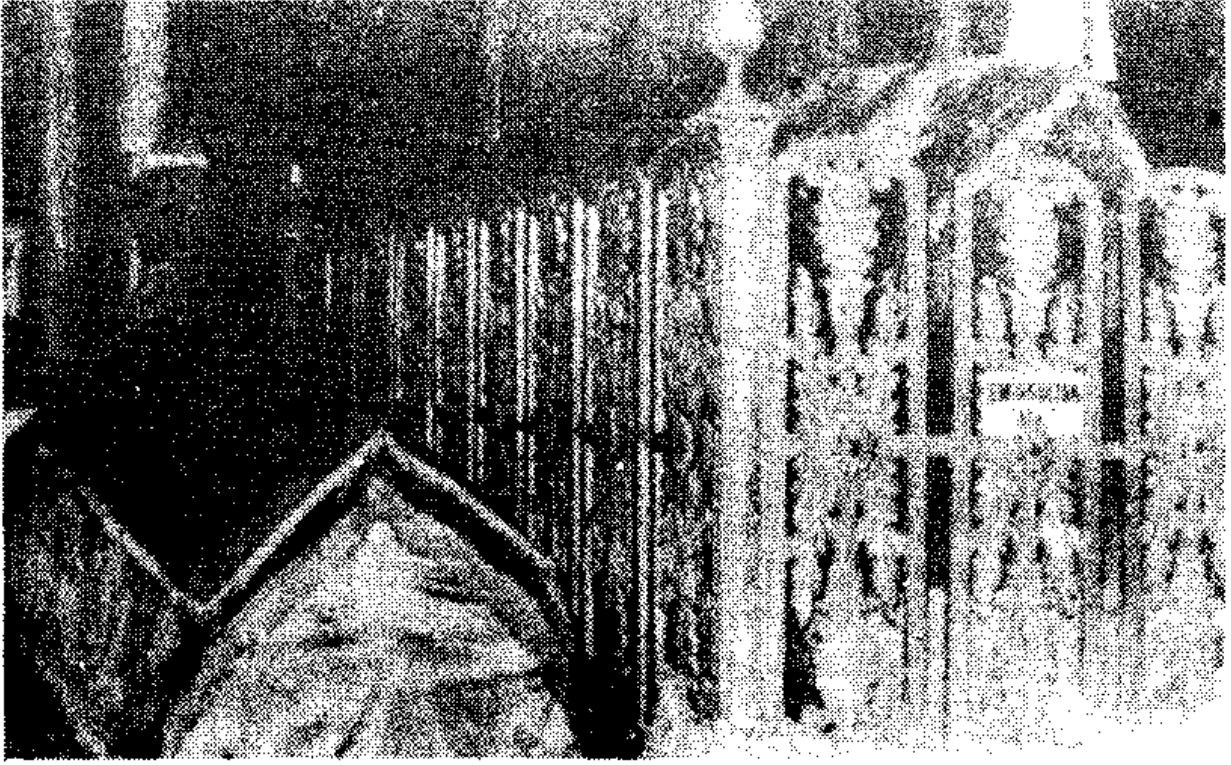
1368'de Buhara'da doğan, 1429'da Bursa'da vefat eden Emir Sultan bir süfi ve mürididir. Asıl adı Seyyid Şemseddin Muhammed Buhari'dir. Babası Emir Kılal diye tanınan Buharalı mutasavvıf Seyyid Ali'dir. Soyu Hz. Hüseyin'e vardığından Sey-

yid Emir Buhari ve Emir Sultan adıyla anılmaktadır. Çöndürümle göçünü sağlayan babası onursal hocası ve müridi oldu. Genç yaşta eğitildiği ve hoca gitti. Hz. Peygamber'in türbesi çevresinde kaldı ve ruhani bir takım alışverişleri gerçekleştirdi. Emir Sultan'ın hayatı kendisine verilen manevi işaret yönünde bir seyriz izledi. Anadolu'ya geldi ve çeşitli şehirlerde kısa sürelerle dolaştıktan sonra hayatının sonuna kadar kalacağı Bursa'da karar kıldı.

Bursa o sırada Osmanlı devletinin ilk başkenti idi ve geleceğin büyük fetih ve medeniyet hamleleri orada gelişme ve hareket halindeydi. Emir Buhari, yani Emir Sultan bu gelişmelerde büyük ölçüde etki sahibi olacaktı. Şehir gelişinden itibaren geniş bir alaka çevresi oluştu ve bu giderek genişleyerek halka birlikte hükümdarı da içine aldı. Babası Birinci Murad'ın Kosova'da şehit edilmesinden sonra tahta çıkan Birinci Bayezid'e, Çelebi Mehmed'e ve İkinci Murad'a kılıç kuşattı. Türk fetihlerini küçük yaştan başlayarak dikkatle izlediğinden, dönemlerinde yaşadığı bütün padişahların cihad telkin ve teşvikçisi oldu. Cihad anlayışı sadece sözden ibaret olmadığını açık delili, İkinci Murad'ın İstanbul kuşatmasına dört yüz dervişle birlikte bizzat katılmasıdır.

Öylesine saygı gören bir kişiliğe sahipti ki, Yıldırım Bayezid sırf onunla manevi yakınlığına aile bağlarını da katmak için Hundi Hatun adındaki kızıyla evlenmesi imkânlarını hazırladı. Böylece padişahın damadı oldu.

Bu evlilik Emir Sultan'ı değil, hiç şüphesiz Yıldırım'ı şereflendirdi. Emir Sultan, "ulema-i rusûm" denilen ve çıkarıcılığı ilimden üstün tutan sözde ilim adamı olmadığından doğru olanı söylemeyi, bundan hiçbir suretle geri kalmamayı tabiatının bir

Bursa'da kendi ismiyle anılan caminin yanındaki türbede Emir Sultan'ın sandukası.

parçası haline getirmişti. Nitekim, Yıldırım Niğbolu meydan muharebesi zaferinden sonra Allah'a şükran borcunu eda etmek üzere Ulu Cami'yi inşa ettirmişti. Yıldırım, ibadete açılmadan önce pek beğendiği camiyi, damadı Emir Sultan'a her tarafını dolayıp gösterdikten sonra bir eksiği olup olmadığını sormuştu. Emir Sultan, Yıldırım'ın Sırp prensesi Olive-ra ile evlendikten sonra şarap içmeye alıştığını ima ederek: **"Her şeyi tamam, yalnız dört köşesinde birer meyhanesi eksik"** cevabını verdi. Yıldırım bu sözlerle **"Allah'ın evine mey-hane yaptırılır mı?"** diyerek hayretini bildirince, Emir Sultan'ın.

"Asıl beytullah Allah'ın yaptığı insan vücududur: Sen onu meyhaneye haline getirmekten utanmıyorsun da kendi yaptığın binanın etrafına meyhaneler dizdirmekten mi utanıyorsun?" tarzında bir cevap verdiği nakledilir. Yıldırım'ın büyük mürrşidden bu sözleri işitince çok meteessir olduğu ve bir daha içki içmediği de riva-

yet edilir.

Ulu Cami'in açılışında Yıldırım Bayezid, ilk cuma namazını kıldırmasını kendisinden rica etmişse de o, bir halk adamı görüntüsündeki dönemin büyük mutasavvıflarından Somuncu Baba diye bilinen Hamidüddün Aksarayi'nin bu şerefe daha layık olduğunu söylemiştir. Namazı kıldırarak büyük mutasavvıfın gerçek hüviyeti böylece ortaya çıkınca, sonraki günlerde mütevazı Somuncu Baba'nın fırını duasını almak isteyenlerle dolup taşmış, kendisi böyle bir aşikârlığı istemediğinden memleketi olan Aksaray'a çekilmiştir.

Yıldırım Bayezid'in kendini toparlamasında olduğu gibi, özellikle Osmanlı adliyesinde giriştiği büyük islah hareketinde de, Osmanlı tarihinde ilk şeyhülislam sayılan meşhur Bursa kadısı Şemsüddin-i Fenari ile birlikte Emir Sultan'ın büyük etkisi olmuştur.

Yıldırım Bayezid'in Ankara muharebesinde mağlup olmasından sonraki anarşi döneminde, çelebi Meh-

med ve İkinci Murad dönemlerinde Emir Sultan'ın koruyucu ve düzenleyici çalışmaları halk üzerindeki manevi nüfuzunun yardımıyla ülke için hayırlı olmuştur. Düzmece Mustafa olayında da Emir Sultan'ın İkinci Murad'ın yanında yer alması devletin bütünlüğüne zarar gelmemesi bakımından hayırlı bir netici getirmiştir. Emir Sultan 61 yaşında vefat etti. Vasiyetine uygun olarak cenaze namazını Ankara'dan gelen Hacı Bayram Veli kıldırdı. Türbesi ve camii, kendi adıyla anılan Bursa'nın sükûn dolu ve kendi adıyla anılan semtindedir. Emir Sultan'ın mensup bulunduğu tarikat üzerinde bir görüş birliğine varılamamıştır. Tasavvufun bu büyük şahsiyeti için Halveti, Kübrevi, Nakşi-Nurbahşi olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmektedir.

ENE'L-HAK

Arapça "**Ben Hakk'ım**" anlamında. Büyük mutasavvuf Hallac-ı Mansur'un, kendi anlayışına göre Tanrı'nın insanda tecelli ettiğini belirtmek için söylediği ünlü "**Ben Allah'ım**" sözü. Mansur bu sözü nedeniyle işkence görerek asılmıştır. Kendisi, birkaç kez, sözünden dönmesi için yapılan telkinleri reddetmiş, sözünde ısrarlı olmuştur.

Sufiler, daha sonraları, bu sözün, bir şathiyat, yani önce anlamsız, hatta küfür olarak görünse bile dikkatle yorumlandığında öyle olmadığı anlaşılan bir söz olduğunu belirtmişler, bir coşkunluk anında sufi'nin Allah sevgisiyle kendinden geçtiğinde böyle bir sözü sarfedebileceğini kabullenmişlerdir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, "**Mansur'un bu sözü kendinden değil Hakk'tandır. Söyleyen o değil Hakk idi**" demiş ve bunu şu kıt'asıyla ifade etmişti:

Hallac ene'l-Hak söyledi
Hakdır sözü Hak söyledi
Nâdân mukayyed anladı
Amma ki, mutlak söyledi

EN-NAZZAM

Mutezile mezhebinin en büyüklerinden. Ebu İshak İbrahim b. Seyyar en-Nazzam, bazı mütefekkirilere göre orta çağın en büyük filozofudur. Ölüm tarihi 838'dir. Mutezile mezhebinin en büyük ve en zeki alimlerinden sayılan Nazzam, bir başka büyük Mutezile âlimi Ebul Huzeyl'in kız kardeşinin oğludur. Meşhur bilgin Cahız'ın da hocasıdır. Nazzam'ın ortaya attığı fikirler, çarpıcı görüşler onun kendi çevresinde de çok tartışılmasına neden olmuş, ancak bu görüşler, asırlar boyunca çeşitli mezhep ve dinlere mensup din ve bilim adamlarına ilham vermiştir.

Nazzam'ın görüşlerini benimseyenlerin açtığı yola da Nazzamiye denilmektedir.

ERDEBİLİYE

Safiyüddin Erdebili'nin kurduğu tarikat. Bir diğer adı da Safeviye tarikatı'dır. Safiyüddin, Azerbeycan'ın Erdebiliye kentinde doğmuştu (Öl. 1335). Bu yüzden tarikatına Erdebiliye denmiştir. Safiyüddin'in kurduğu tarikata mensup dervişler tarikatı yaymak için Anadolu'ya ve tüm İslam ülkelerine dağılırlardı. Bunlara tasavvuf tarihinde Erdebil Sûfileri denir. Özellikle Safiyüddin'den sonra yerine geçen oğlu sadreddin Musa, Erdebili bir tasavvuf merkezi haline getirmiş, burada babası için de büyük bir türbe yaptırmıştı. Erdebil öylesine önemli bir ziyaret merkezi olmuştu ki, Timur, devletinin bazı vergi gelirlerini Şeyh Safiyüddin tekkesine bağışlamıştır. Erdebil sadece İslam ülkelerine derviş ihraç etmekle değil, pek çok

dervişin de gelip yerleştiği bir tasavvuf merkezi olmakla da ün yaptı.

Nitekim Hacı Bayram Veli'nin şeyhi Hamiddüddin Aksarayî de, Erdebil'de feyz alıp tasavvuf eğitimi tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönüp irşada başlamıştı.

Bu tarikat, tarihte asıl ününü siyasi kimliği ile yapmıştır. Önceleri tamamen sünî bir meşrep gösteren Erdebiliye tarikatı, çevrenin ve siyasi etkilerin de olaya karışmasıyla Şîî-Batınî bir kimliğe büründü. Şeyh İbrahim'den sonra tarikatta siyasi eğilimler ön plana çıktı. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar devleti ele geçirebilmek için dini otoritelerini kullanmak istediler, mücadeleye girdiler, fakat başarılı olamadılar. Ancak kendilerinden sonra gelen Şah İsmail Erdebiliye tarikatı şeyhliğini saltanata çevirdi ve Safavî devletini kurdu. Tebriz'i başkent yaptı. Bu dini-siyasi devleti yönetenler, derviş kimliği ile adamlarını Irak, Suriye ve Anadolu'ya gönderdiler, karışıklıklar çıkardılar. Anadolu'da da Şîî'liği yaymak isteyen bu akım Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da Şah İsmail'i yenmesi ile akım kaldıysa da, daha sonraki yıllarda bazı Şîî meşrepli tekkeler ve tarikatlar yoluyla çabalarını sürdürdü.

EŞREFOĞLU RÛMÎ

İznik'te doğdu (1363-1441). Kadi-riye tarikatının kollarından Eşrefiye'nin kurucusudur. Babası Mısır'dan gelip İznik'e yerleşen Eşrefoğlu'nun asıl adı Abdullah'tır ve Hz. Ali soyundan olduğu bilinir. O dönemin ilim ve kültür merkezleri İznik ve Bursa'da uzun yıllar süren öğrenimden sonra kalbindeki ilahi aşkın etkisiyle tasavvufa bağlanarak Alaeddin Ali Tusî'ye intisab etti. Bir aralık Emir Sultan'ı tanıyıp onun dervîşi oldu. Emir Sultan onu, ilk zamanlarda çok ağır eği-

tım ve hizmetlere koşulması amacıyla Ankara'da Hacı Bayram'a gönderdi. Bütün ağır koşullara şikâyetsiz katlanarak Hacı Bayram Veli'nin dergâhında on bir yıl kaldı. Şeyhinin kızı ile evlendi. İznik'e geldi, fakat çok kalmayarak tekrar Ankara'ya, şeyhinin yanına döndü. Hacı Bayram, tasavvuf eğitiminde ilerlemesini sağlamak amacıyla onu Hama'da bulunan Abdülkadir Geylânî soyundan şeyh Hüseyin Hamavî'ye gönderdi.

Hüseyin Hamavî'nin yanında manevi eğitimi tamamlayan Eşrefoğlu, şeyhi tarafından kendisine hilafet verilerek Anadolu'ya gönderildi ve dergâhını İznik'te kurup irşâd görevini sürdürmeye koyuldu. İznik'ten başlayarak Bursa ve İstanbul'a kadar uzanan bir etki alanına sahip oldu.

Veziriâzam Mehmed Paşa da müridleri arasında yer aldı. Padişahlardan bazıları da sırf Eşrefoğlu'nun ilahileri ve şiirlerinin etkisiyle Eşrefiye tarikatına alaka duydular. Bu padişahların başında 4. Murad geliyordu. Nitekim, bu Sultan, Bağdad seferi dönüşünde İznik'teki dergâhı yeniden yaptırdı.

Eşrefilik tarikatı kadirîlikle Bayramilik tarikatlarının ayrıcalık gösteren bir terkibinden oluşmuştur. Tarikatın geniş toplulukları etki altına almasında Eşrefoğlu'nun ilahi bir aşkla yazdığı, halk ağzını yansıtan ilahi ve devriyelerinin payı büyüktür. Bunlardan vücuda getirdiği bir Divan'ı vardır. Bununla beraber, Divanı'ndan daha çok okunan eseri, yine halk diliyle yazılan ve nefis terbiyesi ve tarikat adabını konu alan Müzekkinnüfus'tur.

EVLİYA

Veli kelimesinin çoğulu. Veliler, dostlar, ermişler, erenler... Tasavvuf terimi olarak, Allah'ın sevgisine, il-

gisine, yardımına nail olanlar, Allah'a yakınlık derecesini kazanmışlar, O'nun dostu olmuş kimseler anlamına-
dır. Allah'ın kendilerine keramet ve ilham ihsan ettiği kâmil müminler evliyadır. Bu dereceyi elde etmek için Allah'a olan kulluk görevlerini üstlenip layıkıyla yerine getirirler. Evliyaların, varlıklar ve olaylar üzerinde etkili bir manevî güçleri vardır. Evliya, Allah'ı kendine dost edinmiş, Allah da onları kendine dost edinmiştir. Allah evliyayı korur, gözetir, işlerini üstüne alır, dualarını kabul eder. Kur'an'da, **"Allah'ın evliyası için korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır"** denilmektedir. (Yunus, 62).

EV RAD

Arapça **"vird"** kelimesinin çoğuludur. Her vakit dilde, ağızdan ağıza dolaşan söz anlamına gelir. Tarikatların kurucuları, veya daha sonraki şeyhlerince tertip edilmiştir. Her tarikatta değişik bir sistem içinde düzenlenmiştir. Tarikat mensuplarınca hergün okunması gereken dualar topluluğudur. Tarikata girenler, o tarikatın evradını tek tek veya toplu şekilde, belirli günlerde okurlardı. Tarikatların evradları değişik olmakla beraber hemen hepsinde şu ortak taraflar vardır: Hazreti Peygambere salavat, Kur'an'dan kısa sureler, bazı kısa ayetler, Allah'ın dokuz ismi, dua kelimeleri ve cümleleri...

FAKİR, FAKR

Kelime anlamı yoksulluk, fakirlik, yiyeceğe, içeceğe, giyeceğe ve barınağa muhtaç durumda olmak, bir şeye sahip olmamak... Tasavvuftaki anlamı daha değişiktir. Tasavvufta fakr, isterse çok malı mülkü olsun, bir kimsenin, fâni olduğunu, kazandığı hiçbir şeyi öbür dünyaya beraberinde götüremeyeceğini, her an Allah'a muhtaç olduğunu, Allah'ın yardımı ve koruyuculuğuna muhtaç olduğunu bilmesi, her şeyin asıl sahibinin Allah olduğu şuuruna ermesidir.

Fakr'in tasavvuf anlamını hayatında yaşayan, uygulayan bir kimsenin gerçekten fakir, yoksul olması gerekmez. Kendisi maddi kazancı yerinde bir kimse de olabilir. Çünkü tasavvuftaki fakirlik, kişinin Allah'a muhtaç olduğunu, O'nun kudreti karşısındaki acizliğini idrak etmesi demektir. Kur'anda, "Ey insanlar sizler fakirsiniz, Allah'a muhtaçsınız" buyurulmaktadır.

Eskilerin "Fakr-i Mânevî" dedik-

leri de budur. Yani kişinin kendisini mutlak surette Hakk'a muhtaç bilmesi, Allah katında varlıklı olma ile yoksul olma hallerinin bir ve eşit olması, olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesi. Sûfîlikte önemli olan ve itibar edilen de işte bu mânevî fakr'dır.

FATİMİLER

Mısır ve Kuzay Afrika'da 909-1171 yılları arasında hâkimiyet kuran İsmailiye-Şîf mezhebine bağlı hanedan. İsmi, Hazreti Peygamber'in kızı ve Hazreti Ali'nin eşi Fatma'dan gelen hanedanı Ubeydullah kurmuştur. Hazreti Ali'nin soyundan olan Fatimilerde imam-halifelik babadan oğula geçiyordu. Fatimilerin soy ağacı, çeşitli tartışmalara neden olmuş, İsmailiye-Şîf kaynaklar bile bu konuda ittifak etmemişlerdir.

"Bu durumun tarihsel ve dinsel bir önemi vardır, çünkü Ubeydulah'ın (ya da Abdulah) gerçekten yedinci imamin soyundan olup olmadığı ve ismaili öğretisinde tanımlandığı gibi İs-

lam'ın reformcusu ya da kendisinin ifade ettiği gibi "Mehdi" mi olduğu tartışmalıdır. Gerçekte hiçbir meclisin onayından geçmemiş olan bu unvan, Ali ile Fatıma'nın oğlu Hüseyin'in torunu Cafer üs-Sadık'ın büyük oğlu ve yedinci imam İsmail'in soyuna bağlanır. İşte bu noktada, onun yedinci imam olduğuna inanan Şii'lerle, olmadığı kanısında olan Şii'ler arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Gerçekten İsmail, babasından önce ölmüştü; ama yedinci imam olduğuna inananlara göre unvanı geri alınmış olamazdı; inanmayanlara göre ise Cafer'in, daha sonra Musa el-Kâzım'ı yedinci imam seçtiği açıktı. İslam'ın başka kanatlarında ise, mehdilik, kuşku ile bakılan bir kavramdır ve soruna ihtiyatla yaklaşan katı sünniler, Mehdi'nin henüz gelmemiş olduğu görüşündedir. Görüldüğü gibi, fatımi halifesinin dinsel yasallığı, siyasal yasallığı kadar tartışmalıdır."

Fatımiler'in ilk halifesi Ubeydullah döneminde (909-934). Fas'tan Mısır'a uzanan topraklar ve Sicilya ele geçirildi. El Kaim döneminde Kuzey Afrika tamamen denetim altına alındı, Fransa'ya çıkarmalar yapıldı, Cenova alındı. 969'da Mısır, Fatımi yönetimine sokuldu, Mekke ve Medine Fatımilere bağlandı, Şam fethedildi. 4'üncü Halife El Muizz döneminde devletin sınırları kuzeyde Trablusşam, Batı'da Atlas Okyanusu, Güney'de Kızıldeniz, Hicaz ve Yemen'e kadar uzanıyordu. Fakat 5'inci Halife El-Hakim'den sonra (996-1021) üst üste çıkan karışıklar, devletin kötü yönetimi dağılmayı hazırladı. Ve 1171 yılında son Fatımi Halifesi El-Adit'in ölümüyle devlet sona erdi.

"Fatımiler, Abbasiler'le çekişmelerinde kendilerini gerçek halife ilan etmelerine karşın geniş egemenlik alanları içinde kalan halkın çoğunlu-

ğu sünni olarak kaldı ve dinsel yapısını korudu. Bundan ötürü sürekli iç karışıklıklarla uğraşılsa da, propagandacılar aracılığıyla İslam dünyasında çok geniş bir alana etkilerini yaymayı başardılar. Kahire'de kurdukları el-Ezher medresesi'nde yetiştirdikleri dairelerle Fatımi sınırları dışındaki bölgelerde de etkili oldular. Birçok ülkeyle, özellikle Hindistan, Etyopya, İtalyan kentleri (Amafi, Pisa, Cenova, Venedik) ile ticari ilişkiler kurdular. Bu ilişkiler sayesinde Mısır ve Kahire, daha önce gelişmiş olan Irak'la Bağdat'ı gölgede bıraktı. Ancak, bu zenginlik yalnızca devlet memurları ve azınlıkları (İslam dünyasında daha önce görülmemiş zengin saray yaşamı, subay ve memurlara tanınan ayrıcalık ve ayrıntılı teşrifat kuralları) yararına sunulmuştu. Özellikle Mısır'da Nil'in yeterince taşmadığı yıllarda, halkın çoğu sefalet içinde yaşadı."

FAZLULLAH

Şahabüddin Fazlullah. Hurufiliğin kurucusu. (Doğumu Esterabad 1339-Ölümü Şamahı 1394). Hurufilere göre Fazlullah'ın şeceresi Hz. Peygambere kadar ulaşır. Hasan adındaki bir Batınî şeyhine intisap etti. Azarbaycan ve İran'ı dolaştı, kurduğu Hurufilik dinini (veya mezhebini) 1386'dan itibaren Tebriz'de yaymaya başladı. İsfahan'da da kendisine taraftarlar bulan, son günlerini Şamahı ve Bakü'de geçiren Fazlullah, şeriata açıkça karşı olan, küfür sayılan telkin ve konuşmaları yüzünden Şamahı da tutuklanıp hapsedildi.

Hapsedildiği Alıncak'ta 1394 yılında, Şeyh İbrahim adlı birinin fetvasıyla öldürülen Fazlullah'ınm, ayaklarına ip bağlanıp sokaklarda sürüklenen cesedi, daha sonra müridleri tarafından alınıp gömüldü.

Fazlullah'ın en önemlisi Cavidan-nâme olmak üzere Muhabbatname, Arşname ve Nevnname adlı eserleri vardır. Kurduğu dinin ana hatları Cavidanname'de yazılmıştır.

"Fazlullah, Batınîlerin metodlarını benimsemişti; genç yaşında sülûk ettiği yol, Batınî inançları telkin eden bir yoldu, harflere verilen anlamlarla, onların ifade ettikleri Fazlullah, Batınîlerin tevil metodlarının, bilhas-sa harflere verilen ehemmiyetini ve lüzum gördükçe harflerin, sayılarla münasebetini ele almış, bütün dini emirleri, hükümleri, Arapça'daki yirmi sekiz Farsça'daki otuz iki harfe irca yolunu tutmuş, tam bir metod halinde bulunmayan ve arzettiğimiz gibi, daha ziyade gelecekteki olayları anlamak için kullanılan Hurûf bilgisini, devrine göre gerçekten de orijinal bir şekle sokmuş, kendisini Mehdi, Mesih ve Tanrı mazharı tanımış ve tanıtmış, böylece Hurûfîlik dinini kûrmuştur." (38).

FENÂFİLLÂH

Kulun kendisini Allah'ta yok etmesi...

"Tasavvuf eğitiminde derece derece kulun kötü huylarını yok etmesi, onların yerine iyi huyları koyması, cehaletini yok etmesi, bilgi ile bezenmesi, gafletini yok etmesi ve her an Allah'ı hatırlar hale gelmesi gerek. Neticede ise istekleri, arzuları ve maddî-manevî bütün varlığını yok sayarak, Allah'ta fânî olması söz konusu olur. Bir başka ifadeyle kul adeta Allah'ın varlığında kaybolduğunu hisseder. Sürekli fena fillah halinde şuur gölgeleneceğinden, İslam tasavvufunda bu durum son merhale değildir. Bundan sonra **Beka Billâh** gelir ki kulun bu durumda üstün bir kişiliğe büründüğü, her bakımdan verimli hale geldiği görülür.

Bu mertebeye erişebilmek için ta-

savvuf eğitiminde **Şeyhte Fânî Olmak** ve **Peygamberde Fânî Olmak** diye iki merhale daha söz konusu idi. Bunlar şeyhi ve Peygamber'i en büyük örnek kabul etmek, onların sözlerini ve hareketlerini tamamen benimsemek, hiç karşı gelmemek demektir." (39).

FERİDÜDDİN ATTAR

İranlı mutasavvıf, şair ve tabib. Nişabur'da doğdu ve orada yaşadı (1119-1193). Çocukluğundan itibaren tasavvuf çevresi içinde hayatını sürdürdüğü bilinmekle beraber, bir tarikata bağlılığını ileri sürmeye yetecek belirleyici işaretler yoktur. Eserlerinde son derece geniş bir tasavvuf anlayışı şiir dolu bir dünya görüşüyle birleşir. Bu sebeple kendisine, aşk, vecd, heyecan üçgeninde ifadesini bulan bir tasavvuf akımının temsilcisi gözüyle bakılmıştır.

Bu yönleriyle Mevlânâ Celaleddin üzerinde büyük etken olmuştu. Mevlânâ ile babası, Belh'den ayrılıp uzun göç yoluna çıktıklarında Nişabur'a uğramış ve orada Attar'la görüşmüşlerdir. Attar, çocuk-Mevlânâ'ya kitabını hediye etmiş, bu kitap, yıllar sonra Mevlânâ'nın, Şems-i Tebrizî, bütün kitaplarını su dolu büyük bir leğene atıp yok ederken kurtarmak istediği tek kitap olmuştur. Attar'a son derece yakınlık gösteren Mevlânâ, Mesnevî'sinde Attar'dan aldığı hikâyelere, kendisinden hayranlıkla söz ederek yer vermiştir.

Attar'ın Tezkiretû' Evliya adlı kitabı velilerin hayat ve menkibelerini ihtiva etmesi bakımından ünlü bir eserdir. Pendnâme ve Mantıku't-Tayr adlı mazum eserleri aranan ve elden bırakılmadan okunan kitaplardır. Bunlardan ikincisi İngilizceye çevrilerek tiyatroya uyarlanmış ve "**Kuşlar Diyalogu**" adıyla Londra'nın en büyük sahnelerinde hayranlıkla yüzlerce kez temsil edilmiştir. Aynı eser ül-

kemizde de İstanbul'da sahnelenmiş ve Londra'daki kadar ilgi uyandırmıştır.

FIKİH

Fıkıh. Fikh (“anlayış inceliği”, “bilgi”) İslam hukuku ilminin ismidir; fıkıh Romalıların *jurisprudentia*’sı gibi, “ilahi hem de beşerî maslahatların ilmi”dir ve dinî, siyasî ve medenî hayatın bütün hususatına en geniş nispette şâmil olup, hem ibadetlerde (“ibâdât”) hem de aile, miras emval ve ukûd gibi ictimai hayat münasebetleri icabı olan bütün muamelelerde (mu’âmalât) yapılacak veya sakınılacak cihetlere dair hükümleri ihtiva eder; bundan başka, ceza ahkâmı ile muhakeme usulleri ve nihayet devletin idaresi ve teşkilatı ile harp hukukuna taallük eden hükümler de fıkıh mefhumunun şumûlü içindedir.

Amme ve ferd hayatının ve ticaret münâsebetlerinin her vechesi, dinin tasvip ettiği ahkâma göre, tanzim edilmek gerekiyordu; işte bu ahkâm-dan bahseden ilme *fıkıh* adı verilmiştir. Eski şeriat lisanında bu kelimenin mânâsı bu kadar şumûllü değildi; daha ziyade ilm mukabili olarak kullanılırdı. İlim tabiri, Kur’an ve tefsirden başka, Peygamber ve sahabelerden naklen gelen şer’î hükümleri sahih olarak bilmek mânâsını da ifade ettiği halde fıkıh tabiri, karşılaşılan bir meselede bu meseleye mûmâsil hallerde tatbik edebilecek daha önceden verilmiş şer’î bir hüküm bulunmadığı yahut bilinmediği takdirde, müstakil olarak imal-i fikir ve şahsî icthâat yolu ile hükme varma mânâsında kullanılırdı...” (40).

“Bu inanç esaslarının, Müslümanlar tarafından anlaşılma şekli, yani Müslümanlar, Allah’ın sıfatlarını nasıl anlamışlardır? Allah’ın sıfatları Zatının aynı mı, yoksa gayrı mıdır?

Kulların fiillerini nasıl anlamak lazımdır? İsrâ’yı (Mirac) nasıl anlamışlardır? Allah, dünya ve ahirette görülecek midir? Şefaat, hesap, mizan, haşr, cennet ve cehennem mahiyeti vesaire gibi hususları Müslümanların nasıl anladıkları ve bu hususlardaki çok değişik açıklamaları, İslam akidesinin köküne ve özüne dahil değildir. Onun için bu açıklamalardan herhangi birini benimsemek veya benimsememekle, inanç esaslarının özüne bir zarar gelmez. Bu veya şu açıklamayı benimseyerek, kendi anlayışına göre bir açıklamada bulunan kimse veya zümre, Kur’an ve Sahih Sünnet’e istinad ettiği müddetçe ne kâfir, ne de İslam düüncesinin dışına çıkmış sayılır. Nitekim Ehl-i Sünnet fakihleri ve kelimcilerinin çoğunluğu, dine ait olduğu zaruri olarak bilinen şeylerin dışında, itikadi ihtilaflar yüzünden fırkaların tekfir olunamayacağı hususunda ittifak halindedirler. Esasen Kur’an-ı Kerim, “...Size, Müslüman olduğunu bildirene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek: ‘Sen mü’min değilsin’ demeyin...” (4. Nisâ, 94) buyurmuş: Hz. Peygamber (S.A.S)’de İslam dininin cihanşumûlüğü ve müsamahasını bizzat kendi hayatları ile müşahhaslaştırmış, dolaşısıyla tekfir’den hassasiyetle kaçınmıştır. Nitekim, o, şehadet getiren, “Ben Müslümanım” diyen bir kimseye, münafık ve hatta bu sözü isteksiz de söylemiş olsa, “Hayır, sen Müslüman değilsin” deyip İslam topluluğunun dışına atmadığı gibi, onu İslam topluluğunun bir üyesi saymış ve öylece muamele etmiştir.

Görülüyor ki, bizzat Kur’an ve Sahih Sünnet, İslam’da mezheplerin varlığını, küfür ve iman çizgisini tayinle kabul etmiş olmaktadır. Kaldı ki Kur’an, yukarıda belitirilen esaslar içinde kalmak ve Hz. Peygambere

(S.A.S.) emrolunan ve onun da mü'minlere tebliğ ettiği "**doğru yol**"dan ayrılmamak şartıyla insanlara yeni bir şey getirmiş ve onların, dinin hakikatını anlamak için düşünmelerini, akıllarını kullanmalarını istemiştir; çünkü dinin her türlü emir ve yükümlülükleri, bunları değerlendirme ve hakikatını anlama gücüne sahip insana, insanın aklına yönelmiştir.

Kur'an'ın bu özelliği, her şeyden önce, onun, körü körüne inanan insanlar değil, bilgili, araştırmacı, düşünen ve akıllarını kullanan bir münevver mü'minler topluluğu meydana getirmek isteğinin açık bir delilidir. Ayrıca bu emirler ve tavsiyeler, insanların inanma ve Kur'an-ı Kerim'i kabul etmede tam bir fikir ve hareket serbestliği içinde bulunuşlarının ifadesidir, çünkü Kur'an'ın takibettiği metod, ikna ve telkin metotudur. Telkin, ancak akıl sahibi olan insanda makes bulur. Bu sebepten Kur'an-ı Kerim'in yegâne vazgeçemediği şey, "**düşünmek**", "**tefekür etmek**", "**ibret almak**" şeklinde ifade edilen "**akıl**"dır. Kur'an'a göre akıl, hakemdir ve doğruyu eğriden ayırmak üzere başvuru esası bir prensiptir.

...İnsanı zararlı hareketlerden alıkoymak anlamını ifade eden akıl, manevi anlamda "**Bilmek, anlamak, şurlu olmak**" mânâlarına gelir. İsim olarak da "**kalp**" ve "**gönül**" anlamlarına gelir. Buna göre sahibini olurlmaz şeylerde en zararlı davranış ve düşüncelerden alıkoyan aklın, insana yüklediği sorumluluk derecesi de kendiliğinden belli olmaktadır. İşte Kur'an, hükümlerini ortaya koymakta ve insanların üzerinde düşünüp taşındıktan ve akıllarını kullandıktan sonra inanmalarını isteyerek, "**De ki: Hak, Rabbinizdendir; dileyen inansın, dileyen inkâr etsin...**" (18. Kehf.29) bu-

yurmakta ve ayrıca, "**Dinde zorlama yoktur; artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır**" (2. Bakara, 256) deyiş, İslam'ın temel anlayışında yatan farklı düşünce imkânını apaçık göstermektedir. İşte bütün bu sebeplerden dolayı, İslam'da mezheplerin varlığını yadırgamamak gerekir. bize düşen, ister fıkhi, ister siyâsî ve itikadî olsun mezheplerin, ortaya çıktıkları coğrafyada yaşayan insanların bulundukları coğrafyanın, kültürlerinin, tarihi, siyâsî, içtimaî, iktisadî ve dinî anlayışlarının tesiriyle Kur'an-ı Kerim ve Sünneti anlayış ve anlatış şekillerinden ibaret olduklarını unutmaksızın, her birini azami hoşgörü içinde kabullenip, benimsemediklerimizi tekfir etmek gibi fevkalade tehlikeli ve hatalı davranışlar içinde bulunmamaktır..." (41).

FIKH-I EKBER

Ehl-i Sünnet'in itikadi görüşlerini nizamlayan, Hanefî Mezhebi'nin kurucusu İmam Azam Ebu Hanife Numan b. Sabit'in eseri. İslam fıkhi konusundaki en önemli eser: **El Fıkhü'l-Ekber**.

Müslümanların büyük çoğunluğunun mensubu bulunduğu Hanefîye mezhebinin kurucusu olan İmam Âzam Kitab, Sünnet, İcmâ ve Kıyas'ın yanında özellikle örf, âdet, gelenek ve göreneklere dayalı 're'y anlayışına büyük önem vermesiyle temayüz etmiş ve sahip olduğu çok ince anlayışı, dinin ruhuna olan fevkalade nüfuzu ile Türkler arasında başta edilmıştır.

Fıkh-ı Ekber, onun İtikâdi görüşlerini aksettiren en önemli ve özlü eseridir. Fıkh-ı Ekber'deki meseleler maddeler halinde şöyledir:

1. Tevhid: Allah'ı birlemenin esası ve buna kesin inanmanın en doğru ifadesi şudur: Allah'a, meleklerine,

kitaplarına, resullerine, öldükten sonra dirilmeye, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna, hesap, mizan, cennet ve cehenneme inandım ve bunların hepsi de haktır, demek icab eder.

Allah sayı yönünden değil, ortağı bulunmaması yönünden birdir. **“De ki: O Allah Birdir, Samed’dir, doğurmamıştır, doğmamıştır. Eşi ve benzeri yoktur. “Yarattığı şeylerden hiçbir şeye benzemez. Fiili ve zati sıfatlarıyla, isimleriyle daima var olmuştur ve olacaktır.”**

Allah’ın zati sıfatları şunlardır: Hayat, kudret ilim, kelam, semi, basar ve irade. Fiili sıfatları ise şunlardır: Tahlik (yaratma), Tarzik (Rızık verme), İnşa (yapma), İbda’ (Örnek-siz yeniden yaratma), Sun’ (san’at göstererek yaratma, ortaya koyma) ve diğer fiili sıfatlar.

Allah, isim ve sıfatlarıyla ezeli ve ebedidir. İsim ve sıfatlarının hiçbirisi sonradan olma değildir. İlmiyle daima bilir; ilim O’nun ezelde sıfatıdır. Kudretiyle daima kadirdir; Kudret O’nun ezelde sıfatıdır. Kelamiyle konuşur. Kelam O’nun ezelde sıfatıdır. Yaratmasıyla daima yaratır; yaratma O’nun ezelde sıfatıdır. Fiiliyle daima iş yapar; fiil O’nun sıfatıdır. Yapılan (mefûl) mahluktur, yaratılmıştır; Allah’ın fiili ise yaratılmamıştır. Allah’ın sıfatları muhdes (sonradan olma) ve mahlûk (yaratılmış) değildir. Allah’ın sıfatları yaratılmıştır veya sonradan olmuştur, diyen veya bu hususta şüphe ve tereddüde düşen kimse, Allah’ı inkâr eden (kâfir) birdir.

Kur’an Allah’ın kelamı olup mushafalarda yazılıdır, hafızada saklanır. Dil ile okunur, Nebi (S.A.S)’ye indirilmiştir. Bizim **“Kur’an”** sözünü söylememiz, onu okumamız ve yazmamız da mahluktur; ancak Kur’an’ın kendisi mahluk değildir. Allah’ın

Kuran’da Musa ve diğer peygamberlerin Firavun ve İblisten naklen verdiği haberler Allah’ın kelamıdır ve onlardan haber vermektedir. Allah’ın kelamı yaratılmış değildir; ama Musa ve diğer yaratıkların kelamı mahluktur, Kur’an ise onların değil, Allah’ın kelamıdır ve kadimdir. Allah’ın, “ve Allah Mûsâ’ya, hitabetti” ayetinde buyurduğu gibi, Musa Allah’ın kelamını işitti. Allah Musa ile konuşmadan.

Allah, Mûsâ ile konuştuğu zaman, onunla ezelde sıfatı olan kelamiyle konuşmuştur. O’nun sıfatlarının hepsi de yaratılmışların sıfatlarından başkadır. O, bilir, ama bizim bildiğimiz gibi değil. O kadirdir; ama O’nun kudreti bizim kudretimiz gibi değildir; O görür; fakat bizim gördüğümüz gibi değil, İştir; ama bizim işittiğimiz gibi değil. Konuşur; lakin bizim konuşmamız gibi değil. Biz, birtakım organlar ve harflerle konuşuruz. Allah ise organsız ve harfsiz konuşur. Harfler yaratılmıştır. Allah’ın kelamı ise yaratılmış değildir.

Allah bir şey (varlık)’dır, ama diğer şeyler gibi değil. O’nun varlığı, cisim, cevher, araz, had (sınır), zıd, eş ve ortaktan uzaktır. O’nun Kur’an’da zikrettiği gibi, eli, yüzü, nefsi vardır. Ancak Allah’ın Kur’an’da zikrettiği el, yüz, nefis gibi hususlar, keyfiyetsiz sıfatlardır. Onun eli kudretidir veya nimetidir, denemez; çünkü bu takdirde sıfatın iptali söz konusudur. Bu, kaderiyye ve Mu’tezile’nin görüşüdür. O’nun eli, nasıl olduğu bizce bilinmeyen bir sıfattır. Keza gazabı ve rızası da keyfiyetsiz iki sıfatıdır.

Allah eşyayı birşey’den yaratmadı. Allah eşyayı oluşundan önce, ezelde bilir. Eşyayı takdir eden ve oluşa geçiren (kaza) Allah’tır. Allah’ın dilemesi (meşiet), ilmi, kazası ve kaderi ve el-Levhu”-Mahfûz’daki yazısı

olmadan, dünyada ve ahirette hiç bir şey vuku bulmaz. Ancak onun Levh-i Mahfûzdaki yazısı hüküm değil, vasıf olarak yazılır.

Kaza, kader ve meşiet (dileme) O'nun nasıl olduğu anlaşılamayan ezeli sıfatıdır. Allah, yokluğu, halinde yok olarak bilir. Allah, var olan bir şeyi varlığı halinde var olarak bilir. Onu yok ettiği zaman, yokluğu halinde nasıl yok olacağını da bilir. Allah ayakta duranın ayakta duruş halini ve oturduğu zaman da oturuşunu bilir. Bütün bu durumlar için Allah'ın ilminde, ne bir değişme ne de bir sonradan olma bir hasıl olur. Değişme ve başkalaşma, yalnızca yaratılmışlarda olur.

Allah, insanları, küfür ve imandan selim olarak yaratmış; sonra onlara hitap ederek emir ve yasaklarını bildirmiştir. Küfre sapan kendi fiili, inkârı ve Allah'ın yardımını kesişiyle küfre sapmıştır. Allah'a iman eden de kendi fiili, ikrar, tasdiki ve Allah'ın yardımını ve inayeti ile iman etmiştir.

Allah, insanları Âdem oğlunun sulbünden insan suretinde çıkarmış; onlara akıl vermiş; hitabetmiş; imanı emretmiş ve küfrü yasaklamıştır. Böylece onlar O'nun Rabliğini ikrar etmişlerdir. İnsanlar bu fitrat üzere doğarlar. Bundan sonra küfre sapan bu fitratı değiştirmiş; inanan da tasdik edip kendisine tayin olunamı sabit kılarak devamını sağlamış olmaktadır.

Allah, yarattıklarından hiçbirini ne küfre ne de imana zorlamış ve onları ne mü'min ne de kâfir olarak yaratmıştır. Lakin onları müstakil şahsiyetler olarak halketmiştir. İman ve küfür, kulların fiillerinden ibarettir. Allah, küfre sapanı küfür halinde kâfir olarak bilir. O kimse bundan sonra iman ederse, imanı halinde de mü'min olarak bilir, ilmini ve sıfatını değiştirmeksizin onu sever.

Kulların hareket ve sükûndan ibaret bütün fiilleri, hakikaten kendi kazançlarıdır. Ancak onları yaratan Allah'tır. Onların hepsi de Allah'ın dilemesi, ilmi, hükmü ve ölçüsü ile olur.

Tâatların hepsi de Allah'ın emri, muhabbeti, rızası, ilmi, dilemesi, hükmü ve kadri ile vacip kılınmıştır. İsyanların tamamı da O'nun ilmi, kazası, takdiri, dilemesi ile olmakla birlikte, O'nun bunlara rızası ve emri yoktur.

2. Nübüvvet:

Peygamberlerin hepsi de küçük ve büyük günahlardan küfür ve çirkin fiillerden münezzehtir. Ancak onlar, küçük kusur ve hata işlemiş olabilirler. Hz. Muhammed (S.A.S.), O'nun sevgilisi, kulu, resulü, nebisi, seçilmiş ve tertemiz kuludur. O, putlara tapmamış ve göz açıp kapayıncaya kadarki bir an bile olsa Allah'a hiç ortak koşmamıştır. O, küçük-büyük hiç günah işlememiştir.

Peygamberlerden sonra insanların en üstünleri sırayla, Ebû Bekir es-Sıddık, Ömer b.el-Hattabel-Farûk, Osman b.Affan Zu'n-Nûreyn, Ali b.Ebi Tâlib el-Murtaza'dır. Bunlar, doğruluktan ayrılmayan, ibadetlerinde kusur etmeyen kimselerdir. Onların hepsine de tevella (sevgi ve saygı ile anma ve bağlanma) ederiz. Resulullah'ın ashabında herbirini ancak hayırla anarız.

3. Büyük Günah:

Bir Müslüman'ı, helal saymamak şartıyla büyük günah işlemiş olsa bile küfürle suçlamayız. Böyle bir kimseden "iman" adını kaldırmayız ve ona, hakik anlamda "mü'min" deriz. Bir mü'minin, kâfir olmamakla birlikte fasık olması caizdir.

Her iyi ve kötü mü'minin ardında namaz kılmak caizdir.

Mü'mine günahları zarar vermez,

demeyiz. Aynı şekilde günah işlemiş bir mü'min cehenneme girmeyecektir, diyecektir. Böyle bir kimsenin dünyada, mü'min olarak, sevapları ve iyilikleri bile, temelli, cehennemde kalacağına da söylemeyiz. Mürcie'nin dediği gibi "iyiliklerimiz kabul edilmiş, kötütüklerimiz bağışlanmıştır" demeyiz; fakat deriz ki, kim, bütün şartlarına uygun olarak müfsid ayıplardan ve batıl anlamlardan uzak iyi bir iş işler ve bunu bu dünyadan mü'min olarak ayrılıncaya kadar küfre sapaarak ve Allah'a şirk koşarak boşa gidermezse Allah o iyi ameli zayi etmez; aksine onun bu güzel işini kabul eder ve gerekli sevabını verir.

Allah'a şirk koşmak ve küfür dışında büyük veya küçük günah işleyen ve fakat tövbe etmekten mü'min olarak ölen bir kimsenin durumu, Allah'ın dilemesine bağlıdır. O, dilerse onu cehennemde cezaya çarptırır, dilerse hiç azaba uğratmaksızın bağışlar.

Herhangi bir amele riya (ikiyüzlülük) karışırsa, ecrini (mükâfatını) yok eder. Ucûb (kendi amelini üstün görmek) de böyledir.

4. Mucize, keramet, istidrac:

Nebilerin mucizeleri ile evliyanın kerametleri haktır. Ancak haberlerde bildirildiği üzere, İblis, Firavun, Decal gibi Allah'ın düşmanlarına ait olup da, onların şimdiye kadar vukua gelmiş ve gelecek hallerine, ne mucize ne de keramet deriz. Bunlar istidracdır. Hacetlerini yerine getirmedir; çünkü Allah, düşmanlarının hacetini onları derece derece cezaya çekmek ve nihayet cezaya çarptırmak kabilinden yerine getirir. Onlar da buna aldanıp daha azarlar. Bunların hepsi de caiz ve mümkündür.

Allah, yaratmadan önce de yaratıcı; rızık vermeden önce de rızık vericidir.

5. Allah'ın Görülmesi

Allah-u Teâlâ, ahirette görülecektir. Mü'minler O'nu cennette O'nunla bulundukları aralarında bir mesafe olmaksızın keyfiyetsiz ve teşbihsiz bir şekilde gözleri ile göreceklerdir.

6. İman ve İslam:

İman, (dil ile) ikrar ve (kalb ile) tasdiktir.

Gökte (yani melekler) ve yerde bulunanların imanları, inanılacak hususlar yönünden ne artar ne eksilir. Ancak iman, yakın ve tasdik yönünden artar ve eksilir. Mü'minler, iman ve tevhid bakımından birbirlerine eşittirler. Amel noktasından birbirlerine göre üstünlükleri sözkonusu olabilir.

İslam, Allah'ın emirlerine bağlanmak ve onlara boyun eğmektir.

Lügat yönünden iman ile İslam arasında fark vardır; ama ne İslamsız iman, ne de imansız İslam olur ve onların ikisi de bir şeyin içi ve dışı gibidirler.

Din, iman, İslam ve şeriatlerin toplamına verilen bir isimdir.

Biz, Allah'ı, Kitabı'nda vasıflandırdığı şekilde bütün sıfatlarıyla birlikte biliriz. Hiç kimsenin Allah'a, O'nun şanına yaraşır şekilde, hakkıyla ibadet etmeye gücü yetmez. İnsan, ancak Kitab ve Resûlünün Sünneti'nde bildirdiği kadar ibadet edebilir.

Her mü'min, marifet, yakın, tevekkül, muhabbet, rıza, korku, ümid ve bu hususlara iman konusunda birbirlerine müsavidir. Bu hususla, imanın dışında, birbirlerine göre farklılık gösterirler.

Yüce Allah kullarına karşı şefkatlidir; adildir; kulun hak ettiği sevabı kat kat fazlasıyla verir. Adaletinin bir gereği olarak günahlardan dolayı ceza verir, dilerse affeder.

7. Şefâat:

Peygamberlerin şefaatı haktır. Peygamberimiz Hz. Muhammed

(S.A.S.)'in, günah işlemiş mü'minlere ve onlardan büyük günah işleyerek cezayı hak etmiş olanlara şefaati da haktır ve sabittir.

8. Ahiret:

Amellerin, ahiret gününde tartılacağı hususu haktır. Nebi (S.A.S.)'nin Havuzu haktır. Kıyamet gününde kötülükler ve iyilikler arasındaki kısas ve hesaplama haktır. İyilikler bulunmadığı takdirde, kötülüklerin uzaklaştırılması haktır, caizdir.

Cennet ve cehennem, halen yaratılmıştır, ebediyyen yok olmayacaklardır. Melekler ebediyyen ölmezler. Allah'ın cezası da sevabı da ebediyyen yok olmaz.

Allah dilediği kimseyi şefkat ve fazlının eseri olarak doğru yola erdirtir; dilediğini de adaletinin icabı olarak sapıklığa düşürür. Allah'ın sapıklığa düşürmesi onu bırakmasıdır (hızlan). "Hızlan", Allah'ın razı olacağı şeylerde kulunu muvaffak kılmaması, yardımını kesmesi demektir. Bu O'nun adaletindendir. Allah'ın günahkârları cezalandırması ve onları isyana batırması da adaletindendir.

Şeytan mü'min bir kula baskı ve zorlamada bulunarak imanını alır, dememiz doğru değildir; lakin kul imanı bırakırsa, şeytan da onu alır, deriz.

Mezarda Münker ve Nekir'in soruları haktır. Kabirde, ruhun cesede iadesi haktır. Bütün kâfirler ve bazı günahkâr müminler için kabir sıkıntısı ve azabı haktır." (42).

FIRKA-İ NÂCİYE

Kurtulan bölüm, kurtuluşa eren fırka anlamına bir terim. Hazreti Peygamber'in bir hadisinde, ümmetin 73 fırkaya ayrılacağını, 72'sinin sapıklıkta kalacağını, birinin kurtulacağını belirttiği rivayeti üzerine ortaya çık-

mıştır. Tüm mezhepler, rivayet edilen hadisteki "fırkatün naciyetün-Kurtuluşa eren fırka"nın kendileri olduğunu savunurlar.

FÜTÜVVET

Fütüvvet, Arapça feta sözünden gelir ve genç, yiğit delikanlı, mert kişi demektir. Fütüvvet, fedakârlık, feragat, mertlik adamlık, insanlık, bir kimsenin insani düşüncelerle başkalarının hak ve menfaatini kendisininkinden önde tutması, toplumun ve fertlerin kurtuluşu ve mutluluğu için kendini feda etmesi ile eş anlamdadır. Müslüman toplum içinde önce örgütsüz bir görünüm arzeden fütüvvet, Abbasi Halifesi Nasır Li-Dinillah zamanında örgütlenmiş, Halife kendisini böyle sayanları bir teşkilatla kendine bağlamış, fütüvvet şalvarı giyerek fütüvvet erbabının da reisi olmuştu. Fütüvvetin temelinde bulunan insanı sıfatlar giderek tasavvufi düşüncelerle de irtibatlandırılmış ve manevi hayatın da ideallerinden biri olmuştur. Fütüvvetin bir askeri bir de esnaf kolu vardır.

İmam Cafer Sadık, "Feta, yani yiğit, Allaha inanan, kötülükten çekinen kişidir. Fütüvvet, yedirilmek için kazanılan yemektir. Elde edileni yoksullara harcamaktır. Doğru yolda, hayırda bulunmaktır. Kimseyi incitmemektir" demiştir.

Türk-İslam tarihinde fütüvvet ahlakını belirten pekçok Fütüvvetname yazılmıştır. Kuşeyri risalesinde de fütüvvet için şöyle denilmektedir: "Fütüvvet sahibi putu kıran kimsedir. Hakiki Feta, nefsinin heva ve hevesine karşı koyan kimsedir. Fütüvvet, insaf etmek, fakat insaf beklememektir. Fütüvvet, kulun sofrasında yemek yiyen veli ile kâfir arasında fark görmemektir. Dostların ayıp ve kusurla-

rını gizli tutmak fütüvvetin gereğidir.”

Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre,

“Önceleri Horasan'da temerküz eden fütüvvet erbabı, Bağdad'ı merkez edinmiş, hatta Ayyâr denen sivil askerler de fütüvvet yoluna girmişler, böylece fütüvvet Anadolu'ya, Suriye'ye ve Mısır'a yayılmıştı. İbni Batûta Seyahat - Namesi'nden, Manâkıb'ul-Ârifin'den, Sultan Veled Divanı'ndan ve diğer kaynaklardan, Fütüvvet ehlinin, Anadolu'da ne kadar yaygın olduğunu anlamaktadır. Osmanogulları devleti, fütüvvet ehline dayanarak kurulduğu gibi ilk fütühat devrinde de, Türkler arasında “Alp Erenler” adını alan ve fütüvvetin Seyfi, yani kılıklı kolunu temsil eden gazilerin pek büyük bir rol oynadıkları muhakkaktır.

Fütüvvet ehliyle tasavvufçular arasındaki fark, zikir, tekke, giyim-kuşam özelliği kabul etmeyişi ve halktan ayrılmayıdır. Fakat bundan daha önemli fark, fütüvvetçilerin, esnafı ve sanat erbabıyla zenaat ehlini teşkilatlandırmalarıdır. Yoksa, sufilerin tekkelerine karşı onların da “zâviye”leri vardır. Zaviyede “mahfil” denen geniş odalarda sohbet ederler, fütüvvet örflerini yerine getirirler, yerler, içerler, sema' bile ederlerdi. Hatta İbni Batûta, zaviyelerinde giydikleri, ucu yukarıdan kıvrılıp arkaya, iki omuz arasına yakın yere kadar düşen bir külahları olduğunu da söyler ki sonradan bu külah, yeniçeri üsküfû olmuştur. Onlar da fütüvvet silsilesini Hz. Muhammed'e ulaştırırlar. Ancak onlarda, tasavvufçuların bir kolunda olduğu gibi Ebû-Bekr'e dayanan silsile yoktur. Bütün fütüvvet ehli, Ali'yi baş sayar ve ahi denen fütüvvet şeyhlerinin silsileleri, mutlaka Ali'ye ulaştırılır. Onlara göre Ali'nin belini, Hz. Muhammed bağlamış, ona

şalvar giydirmiştir. Bel bağlamak, yani şedd denen yün kuşağı, fütüvvet yoluna giren kişinin beline kuşatıp çözmek, ona şalvar giydirmek, içine tuz konmuş suyu içirmek, fütüvvet şiarıdır. Bu tuzlu su içmek geleneği, tuzun, ta Romalılar, Yunanlılar zamanından beri mukaddes sayılması, bereket ve olgunluk sembolü kabul edilmesi yüzünden olsa gerekir.

Kuşak bağlamanın, Zerdüştilikten geçtiği kanaatindeyiz; nitekim sufilerin giydikleri hırkanın aslını da bu dinde buluyoruz. Zerdüştilikte “Kusti” denen ve on ikişer iplikten meydana gelmiş altı parçanın örülmesiyle yapılan, bele üç kere dolandıktan sonra uçları aşağıya sarkacak kadar uzun olan kuşak, erkek çocuğa yedi yaşında, kızlara altı ile dokuz yaşları arasında, mübid denen Zertüş rahibi tarafından kuşatılır. Beyaz bir koyunun, keçi veya deve'nin yününden örülmüş olan kustinin, önüne ve arkasına ikişer düğüm vurulur ki bu düğümler, Tanrı'nın varlığına, dinin gerçekliğine, Zerdüş'ün Tanrı tarafından gönderildiğine ve Zerdüş'ün temeli olan “iyi düşünce, iyi söz ve iyi iş”e işaret eder. Aynı zamanda çocuğa, kısa kollu bir de gömlek giydirilir.

Tasavvuf ehlindeki hırka, bilhassa Mevlevilerdeki, tennure giyildikten sonra bele kuşatılan “elifi nemed” yani yünden yapılmış, Arap alfabesindeki “elif”e benzeyen kuşak, Bektaşilerde, “elin tek, dilin pek, belin berk tut” öğütüyle bele kuşatılan ve o gün kesilmiş kurbanın yününden örülmüş olan “tyg-bend - kılıç bağı”, başka tarikatlerdeki kemer, bu törenden geçmiş olmalıdır.

Görülüyor ki silsile, hatta biraz da töre bakımından tasavvuf ehliyle fütüvvet ehlinin müşterek noktaları pek çoktur. Fakat dediğimiz gibi onları ta-

savvufçulardan ayıran nokta, zaviye-
de oturup riyazetle, zikirle uğaşmayı,
vakıf malını yemeyi hoş görmeyip
herkesin, mutlakabir iş, bir sanat sa-
hibi olmasını, çalışmasını, elinin eme-
ğiyle geçinmesini temel bilmeleri ve
ihvan, yani kardeşler arasında çok ge-
niş bir yardımlaşmayı sağlamalarıdır.

Onlarca her iş ehlinin, her sanat
erbabının bir piri vardır. Bu pirlerin
bir kısmı, yaşamış kişilerdir, uğraştık-

ları, yahut uğraştıkları sanılan iş, o iş
erbabına, o ereni pir kabul ettirmiş-
tir. Bir kısmıysa uydurma kişilerdir;
fakat her sanat ve hırfet ehlinin mut-
laka bir piri vardır. Şehirlerde, “**ahi**”
denen fütüvvet şeyhlerinin bağlı ol-
dukları, bütün teşkilatın umumi reisi
sayılan ahiye, şeyhlerin şeyhi anlamı-
na “**şeyh’uş-şüyûh**” denir ki buna
çok defa “**Ahi Türk**” ve “**Ahi Baba**”
da denir.”

G

GAVS

Arapça kelime anlamı, yardım kurtuluş, sığınma, iltica'dır. Tasavvufu, kendisine sığınılan evliyaya, manevi lidere, kutba GAVS denir. Çünkü tasavvufi düşüncede dünyayı manen idare ettiklerine inanılan bir topluluk vardır. Gavs, bu topluluk içinde mertebelerin en yükseğinde bulunan kişidir. Mutasavvıflar, darda kaldıklarında, bir mesele hakkında karar veremedikleri zaman "Yetiş Ya Gavs, medet ya gavs" diye yakarır- lar ve kutbun manevi yardımını ister- ler.

Tarikatlar tarihinde de manevi mertebesi en yüksek olduğuna inanı- lan veliler, tarikat pirleri ve büyük mutasavvıflar vardır. Bu konuda kırklar, yediler, dörtler, üçler... gibi tasnifler yapılır. Bazı büyük sufiler bu tasniflerin içinde zikredilerek önem- leri belirtilirdi. Gavs-i Azam gavsların en ulusudur, veliliğin en yüce merte- besidir. Genellikle tasavvuf kültürün- de **Abdülkadir Geylani** Gavs-ı Azam olarak anılır. Bir de Kutb-ul Aktab denilen veliler grubu vardır ki, bun-

lar da **Abdülkadir Geylani**, **Ahmed Rifai**, **Ahmed Bedevi** ve **İbrahim De- suki**'dir. Anadolu maneviyatının dört büyüğü olarak da **Hacı Bayram Veli**, **Hacı Bektaş Veli**, **Mevlana Celaled- din** ve **Yunus Emre** zikredilir.

GAYBİ SUNULLAH

Türk mutasavvufu. (D.1615 - Ö.1663) Kütahya'da doğdu. İlk din ve tasavvuf bilgilerini memleketinde al- dıktan sonra kendisini yeterli bulma- yarak, şöhretini duyduğu Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye intisap için İstanbul'a geldi. Şeyhin 1655 ölümü üzerine onun halifesi olarak Kütah- ya'ya döndü. Kente yakın bir yerde bir zaviye yaptırarak ölünceye kadar orada yaşadı ve melamilik görüşleri- ni yaydı.

Sunullah, Melami-Hamzavi ede- biyatın önemli isimlerinden sayılmak- tadır. Gaybî bir ilahisinde, Allah-Kul ilişkisini Ağaç-Meyve benzetmesiyle şöyle anlatmıştı:

"Bir ağaçtır bu âlem meyvesi olmuş âdem

Maksud olan meyvedir sanma ki ağaç
ola
Bu âdem meyvesinin çekirdeği
sözündür
Sözsüz bu âdem âlem bir anda taraç
ola"

Gaybi'nin Keşf ül Gıda adlı 99 beyitlik kasidesi melamiler arasında büyük üne sahiptir. Gaybi'ye göre melamilik sohbe ve muhabbete dayanır, başka tarikatlardaki rizayet, zikir, devran gibi törenler melamilikte yoktur. Gaybi bu görüşlerini de Ruh ül Hakika adlı kitabında anlatır.

GAZALİ

İlahiyat alimi, filozof ve mutasavvıf. Horasan'da, Tus şehrinde doğdu (1058). Babası ölümünden önce Gazzali'yi ve kardeşi Ebu'l-Fütuh Ahmed el-Gazzali'yi bir dostuna emanet ederek, çocuklarının, öğrenimlerinin sağlanması vasiyetinde bulunmuştu. Bu dost, vasiyete uyarak çocuklara gereken alakayı gösterdi. Daha sonra bir medreseye girdiler. Muhammed el-Gazzali, seçkin zekasıyla öğrenciler arasında dikkati çekti. Ahmed b. Muhammed el-Razkani onun fıkıh hocası oldu. Bir süre sonra ünlü bilgin imam el-Harameyn'in derslerinde bulunmak üzere Nişabur'a gitti. İlmin-den çok yararlandığı bu hocası onu çok takdir etti. Başta kelam olmak üzere İslâmi ilimleri burada derinlemesine incelemelerde bulunarak öğrendi. Daha sonra, o dönemde ilmi sevmesi ve ilim adamlarını korumasıyla ünlü Vezir Nizam ül-Mülk'ün ziyaretinde bulunmak üzere Bağdat'a gitti. Vezir onu, bir münazarada tanımış ilim adamlarıyla yarıştırdı. Gazzali hepsini bastırınca çok memnun oldu ve saygı göstererek bir süre sonra Bağdat'taki dönemin ünlü Nizamiye Medresesi'ne müderris olarak

atadı. Büyük bir öğrenci ve hayranlar çevresi edindi; kendisine gösterilen alaka ve itibarı, o zamana kadar büyük bir insana gösterilenin üstündeydi.

Bununla beraber müderris olarak atanmasının dördüncü yılında geçirdiği bir şüphe bunalımıyla mutasavvıf olmak kararı verdi ve bütün mal varlığını, kürsüsünü, en önemlisi, edindiği dostlarını bırakarak seyahate çıktı. Bu seyahat, ilimle uğraşmayı bir an bile terketmeden 10 yıl sürdü. Sonunda Vezir Fahrül-Mülk'ün ısrarlarına dayanamadı ve Nişabur Medresesi'nde tekrar derslerine başladı. Ancak bu da devamlı olamadı. Kısa bir süre sonra kürsüsünü bırakarak doğduğu Tus şehrine çekildi. Burada bir dereceye kadar huzur bulunca, 300 özel öğrencisine ders vererek yeni istidatları yetiştirmeye koyuldu. Vefatı 1111 yılındadır.

Gazzali, İslâmi ilimlerin en ağırlıklı kollarında düşünmüş ve eser vermiş, üzerinde tartışılmayacak değerde bir otoritedir. Fıkıh konusundaki eserleriyle imam Şafi'nin doktrinine değer biçilmeyecek hizmetleri geçmiştir. Kelam ilminde üstad olan Gazzali, bunun cahillere bir yararı dokunmayacağını ileri sürer. Bununla beraber, şüpheyi düşenlerin devası olmak bakımından kelam ilmini din alimlerine salık verir. Gazzali, kelam dalında da Kavaid el-Akaid, er-Risalet ül-Kudsiye, el-iktisadfi'l-itikad, ilcam ül-Avvam An İlmi ül-Kelam gibi bu dalın dikkate değer başeserlerini vücudunda getirdi.

Tasavvufta Ebu Talib el-Mekki, Kuşeyri, Haris el-Kuhasibi, Şibli, Cüneyd el-Bağdadi, eserlerinden en çok yararlandığı tasavvuf büyükleridir. Kendisi de örnek eserler vermiştir. İhya ül-Ulum id-Din bunların en çok tanınmışıdır ve tasavvuf kadar diğer İsl-

lâmi ilimleri de içine almaktadır. Daha geniş bir okuyucu topluluğuna hitabetmesi amacıyla bu eserinin orta büyüklükte özetini Farsça iki cild olarak yazmış, Kimya-yı Saadet adıyla yayınlamıştır.

Gazzali'nin İslâmı savunmada da büyük gayretleri görülmüştür. Zamanında Batınilerin İslâm'ı yıkmayı hedef alan yakışıksız faaliyetleri sürüyordu. Bunlarla mücadeleye girişti: Fadaih ül-Batıniye, el-Kıstas, ül-Mustakim, Kavasım ül-Batıniye gibi eserleri bu mücadelenin ürünleridir. Böylece, sapık akımların da karşısına dikilmiş oluyordu. Felsefede araştırma ve incelemeler yaparak derinleşme yoluna gitmiş, bu dönemde Farabi, İbni Sina ve ebu Hayvan el-Tevhidi'nin eserleri ona ışık tutmuştur. İhvan üs-Safa Risalelerini de dikkatle okumaktan geri kalmamıştır. İbni Sina ve Farabi'ye, bazı konularda Aristo ve Eflatun'un etkisinde kalmalarından ötürü Tehafut ül-Felasife adlı eseriyle sert tenkitler yöneltmiş, onları ağır bir şekilde suçlamıştır. Bunun asıl sebebi, felsefeyi ve felsefeyle meşgul olmayı kötülemek değil, bazı konularda dinin yanlış anlaşılmasını önlemektir. Zaten olaylar incelendiğinde Gazzali'nin iyi niyeti açıkça anlaşılmaktadır. Felsefeyi ciddiyetle ele almış olmasının delili Makasid ül-Felasife adlı eseri Latinceye çevrilmiştir. Batılılar Yunan felsefesini öğrenmekte bu eserden ziyadesiyle yararlanmışlardır.

Gazzali, gerçek bir ilim ve felsefe adamı olarak şüpheden imana geçişi hayatının akışı ve eserlerinin niteliğiyle gözler önüne sererek, yüze yakın eseriyle İslâm'a unutulmayacak hizmetlerde bulunmuştur.

GÜLBANK

Bir çok kişinin birlikte, yüksek

sesle dua okuması veya bir tarikat büyüğüne tazim için hazırlanmış sözleri koro halinde söylemeleri... Gül sesi... Bektaşilik ve Mevlevilikte gülbank vardır. Yeniçerilerin de birtakım düzenlenmiş duaları toplu olarak okumalarına "gülbank çekmek" denirdi.

Bazı gülbanklar:

Baba gül-bankı: "Çerağ-ı ruşen fahr-i dervişan o bir sultan-ı kerem Ali meydan erkan Hacıbektaş Veli gerçekler demine hu!"

Hatim Gülbankı: "Vakt-i şerif hayrola, hayırlar feth ola, şerler defola. Dergah-ı izzette zikr-sübhan tilavet-i Kurân, niyaz-aşıkları kabul ve makbul ola, dem-i Hazret-i Mevlânâ, hu diyelim huuu!"

Seyahat Gülbankı: "Rah-ı ma çü bostan kün ey Latif, menzil-i ma hod çibaşed ey Şerif, vakitler hayr ola şerler def ola derviş... biraderimizin sıhhat ve selametle sefer ü seyahati mübarek, maksudu müyesser ola, dem-i Hazret-i Mevlânâ hu diyelim huuu!"

Zıfak Gülbankı: "Geceler hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def ola, derviş... biraderin izdivacı mübarek, aralarında hüsnü muâşeret ve zindaganî müyesser ve netice-i hasene hasıl ola, dem-i Hazret-i Mevlânâ huu diyelim huuu!"

Cenaze Gülbankı: "Vakitler hayr ola, şerler def ola, derviş... karındaşımızın ruh-i revanı şad ü handan, mazhar-ı afv ü gufran, garik-ı rahmet-i Yezdan, nail-i Ravza-i Rıdvan, hacesi hoşnud mezarında rahatı müzdad ola, dem-i Hazret-i Mevlânâ hu diyelim huuu!"

GÜLŞENİYE

Halvetiye tarikatının kollarındandır. İbrahim Gülşeni tarafından kuruldu. 1422'de Diyarbakır'da doğan İbrahim Gülşeni, önce kendi çevresin-

de tahsil ile meşgul oldu, daha sonra da bilgisini artırmak için Tebriz'e gitti. Orada yöneticilerin dikkatini çekti. Tahsil ve terbiyesini ilerletti. İslâmi ilimleri iyice öğrendi. O yıllarda Halvetiliğin ikinci piri Seyyid Yahya Şirvani'nin halifesi Ömer Ruşeni'nin ünü tüm Azarbeycan'ı tutmuştu. Sultan Uzun Hasan'ın kardeşi İdris, bağlı olduğu şeyhi Ruşeni'yi Tebriz'e davet için İbrahim Gülşeni'yi gönderdi. İbrahim, Ruşeni ile daha ilk karşılaşmasında şeyhin tesiri altında kaldı ve ona bağlandı. Kısa süre sonra da Ruşeni'den hilafet aldı. O sıralarda Erdebil hanedanına mensesup Şüherin propagandaları İbrahim Gülşeni'yi rahatsız ediyordu. Gülşeni'nin Sünniler üzerindeki etkisini kırmak isteyen Şah İsmail onu hapsedtirdi. Öldürülmek üzere iken oğlu Ahmet Hayali ile birlikte ülkeden kaçarak Diyarbakır'a geldi, kısa süre sonra da Mısır'a gidip yerleşti.

İbrahim Gülşeni Mısır'da, yöneticilerin de büyük sevgi ve saygısını kazandı. Yavuz Selim'in Mısır seferinden sonra pek çok Yeniçeri Gülşeni'ye intisap etti. Saray ve halk üze-

rindeki etkisini kıskanan Mısır Valisi İbrahim Paşa, Şeyhi İstanbul'a gönderdi. Fakat Gülşeni'nin bilgisinin ve manevi kişiliğinin farkına varan İstanbul din bilginleri ve bilim adamları, başta Kemalpaşazade olmak üzere Nişancı Celalzade Mustafa Bey ve Fenari Muhyiddin Efendiler, Gülşeni'nin çevresinde yer alınca düşmanları herhangi bir hareket yapamadılar.

Kanuni Sultan Süleyman'ın da saygı ve sevgisini kazanan İbrahim Gülşeni İstanbul'da çok ünlendi. Vazaları ile halkı kendine bağladı, alimlerle yaptığı sohbetlerle de devlet adamlarının, Şeyhülislam'ın saygısını kazandı. Kanuni, yaşlılıktan gözleri kapanan şeyhi tedavi ettirdi ve gözleri yeniden görmeye başladı. Gülşeni daha sonra padişahın izniyle Kahire'ye döndü ve 1534'te (112 yaşında) orada öldü.

Gülşeni'nin Simurgname, Çübanname, Taiyye Naziresi, Risaletül Atvar, Pendname gibi eserleri vardır. Gölpınarlı, **"Gülşeniliğin Halvetilikle Mevleviliği birleştiren bir yol olduğunu"** söyler.

HACI BAYRAM VELÎ

Büyük mutasavvıf. Bayrâmiye tarikatının kurucusudur. 1357-1429 yılları arasında yaşayan ve kendisine, "**Anadolu'nun mânevî muhâfızı**" nazariyle bakılan Hacı Bayram Velî Ankara'nın Solfasol (Zülfadl) köyünde doğmuştur. Babasının adı Koyun-Ahmed'dir. Kendisinin asıl adı Nûman'dır. Şeyhi ve mürşidi Hamid Hamidüddin, bir bayram günü Ankara'dan gelip kendisine intisab ettiği için ona Bayram adını vermiştir. Hacı Bayram Velî Ankara ve Bursa'da zâhirî ilimler öğrenimini tamamladıktan sonra Ankara'da o dönemin üniversitesi düzeyindeki Melîke Hâtun Medresesi'ne müderris olarak atandı. İlmi ve tasavvufa eğilimini, ayrıca dürüstlüğü ve sözünü sakınmaz olduğunu öğrenen Hamid Hamidüddin onun şöhretini işiterek yakın adamlarından birini gönderip görüşmek üzere Konya Aksaray'ında davet etti. Fakat, Hacı Bayram'ı kendisiyle birlikte kalmaya razı etmesi kolay olmadı.

Görüşme sırasında Hamidüddin,

ona, kendisine intisab etmesi teklifinde bulundukça o, zâhir ilmi adamı olduğunu, öğrenci yetiştirmesi gerektiğini mâzeret olarak ileri sürüyordu. Ortalık karardığı bir sırada, Şeyh Hamiddün ona, pencereden bakmasını söyledi ve ona zâhir ilmi ulemâsının âkıbeti ile bâtin ilmi ulemâsının mevtâlarının (ölülerinin) âkıbetini gösterdi. Heyecan içinde kalan Hacı Bayram, şeyhine bir daha ayrılmamacasına yanında kalacağını bildirdi.

Böylece, Somuncu Baba diye bilinen Hamid Hamidüddin'in mürîdi oldu. Birlikte Şam'a ve oradan da Mekke'ye giderek hac farizâsını edâ ettiler. Aksaray'a döndükten sonra, şeyh mürîdi olarak Hacı Bayram üzerindeki irşâd görevini sürdürdü. Şeyhinin vefatından sonra Ankara'ya gelerek Solfasol köyünde tarikatını yaymaya başladı. Kısa zamanda âhilerin de katılmasıyla müridlerinin sayısı giderek arttı. Bu sırada saltanat makamında bulunan İkinci Murad'ın, gelecekte Fâtih diye anılacak ve tarih sahnesinde görünecek olan oğlu Mehmed dünyaya gelmiş, Hacı Bayram'

dan, oğlunun yetiştirilmesi için bu amacı yerine getirecek bir yakını göndermesi istenmişti. Hacı Bayram Velî, yüksek bir tasavvuf adamı ve aynı zamanda bir tabip olan Ak-Şemseddin'i gönderdi.

Bir süre sonra Hacı Bayram'ın müridlerinin sayısı yüz binleri bulma raddesine geldi. Bu müridler genellikle tarımla meşgul oluyor, Hacı Bayram da ailesinin geçimi için onlarla birlikte tarlalarda çalışıyordu. Şeyhi çekemeyenler valiye, mürid kalabalığını ileri sürerek şikâyetle bulundular. Vali, durumu bir raporla başkent Edirne'deki Padişah İkinci Murad'a bildirdi. Osmanlı padişahları arasında ilk şair olan, ayrıca tasavvufa fazlasıyla eğilimli bulunan İkinci Murad valinin gönderdiği rapora hiç önem vermedi. Fakat, başka bir amaçla Hacı Bayram Velî'ye bir ulak-çavuş gönderip Edirne'ye davet etti. Amacı İstanbul fethinde şeyhin mânevî yardımını istemektir.

Nitekim Hacı Bayram, gönderilen saray arabasıyla uzun bir yolculuktan sonra Edirne'ye vardı ve Meriç nehri kıyısındaki sarayın büyük salonunda İkinci Murad tarafından büyük saygı gösterilerek kabul edildi. Yolculuk üzerinde, hal hatır sormakla geçen kısa teşrifât konuşmasından sonra İkinci Murad: "Efendi Hazretleri" diyerek gerçek maksadını anlatmaya başladı. O sırada şeyhin hayır duasını almak üzere şehzade Mehmed'i beşiğiyle salona getirtmişti. Yanı başında mürebbisi ve hocası Ak-Şemseddin ayakta duruyordu. İkinci Murad, konuşmasına devam ederek İstanbul'un, büyük babası Yıldırım Bâyezid tarafından dört, amacası Musâ-Çelebi tarafından bir, bir kere de kendisi tarafından muhâsara edildiğini anlattı. Hz. Peygamber'in hadisini okuduktan sonra sözlerini şöyle bitirdi:

—Efendi Hazretleri, siz dahî yardım buyursanız da feth-i celîl bize müyesser olsa!

Büyük veliyullâh çok takdir ettiği padişahını dalgın bir tavırla dinledikten sonra:

—Siz İstanbul'u alamazsınız! dedi.

Sonra şehzâde Mehmed'in beşiğiyle Ak-Şemseddin'in bulunduğu tarafa dönerek sözlerini tamamladı:

—Orasını beşikte yatan çocukla yanında duran bizim köse alacaktır (köse diyerek Ak-Şemseddin'i kastediyordu). Ama siz ve ben dahî feth-i mübîni göremeyeceğiz.

İkinci Murad, fethin mutlaka gerçekleşeceği müjdesiyle memnun, fakat o büyük olayı göremeyeceğinden hafifçe hüznü duyarak veliyullâha teşekkür etmekten geri kalmadı. İkramlarda bulundu. Şüphesiz bir hadis-i şerifin gerçekleşmesine şahid olmak imkânından mahrum kalmanın kendisi kadar Hacı Bayram Velî'yi de mütesir ettiğini biliyordu.

Hacı Bayram Velî, İkinci murad tarafından uğurlanarak çıktığı dönüş yolunda Gelibolu'ya da uğrayıp Yazıcızâde Mehmed ve kardeşi Ahmed Bîcan ile görüştü. Onlar da müridleri arasına katıldı. Ankara'ya döndüğünde irşadlarını sürdürdü. Padişahın her türlü vergiden muaf tuttuğunu Edirne'deyken bir beratla bildirdiği müridlerini sadece tarım işleriyle uğraştırmıyordu. Onları kaabiliyetlerine göre güzel sanatlar ve ilim dallarında da teşvik ediyordu. İnsan yetiştirmek başlıca amacıydı. Nitekim, bir süre sonra, Yazıcızâde Mehmed Efendi bütün İslam âleminde tanınan meşhur "Muhammediye" adlı eserlerini tamamlayıp kendisine sunduğunda, veliyullâh: "Mehmed, bunu yazacağına bir sîne hak etseydin daha iyi olmaz mıydı?" yani bir insanın olgun-

laşmasına yardım etseydin, derken insana, Allah'ın eşref mahlukuna tanıdığı önemi belirtmiş oluyordu. Zaten bütün gayreti de bu hususu ortaya koymaktı.

Hacı Bayram, şiir ve musikiye fazlasıyla yakın bir kişiliğe sahipti. Günümüze kadar gelen sayıca az şiirleri şeyhin bu kabiliyetini yeterince ortaya koymaktadır. Dört kıt'adan oluşan ilâhisinin son kıt'asında:

"Bayram'ım imdi, Bayram'ım imdi

Bayram ederler yâr ile şimdi

Hamd ü senâlar, hamd ü senâlar

Yâr ile bayram kıldı bu gönlüm"

diyen Velîyullâh'ın özellikle: "Çalabım bir şar yaratmış iki cihan arasında" mısrasıyla başlayan tasavvufî şiiri üzerine kendisinden sonra gelen mutasavvıflar son derece değerli açıklamalar yazmışlardır.

Hacı Bayram Velî'nin vefatı, nakledildiğine göre, Sultan İkinci Murad üzerinde büyük bir üzüntüye yol açtı. Zaten Emir Sultan'ın kaybindan duyduğu teessürle hayli sarsılmıştı.

Büyük Velîyullâh'ın türbe ve camii Ankara'da kendi adını alan bir semtin manevî zihniyetini oluşturmaktadır. Semti saran ruhaniyet havası içinde camii bir ibadet yeri olduğu gibi türbesi de sükûnet verici bir ziyaretgâhtır.

HACI BEKTAŞ VELÎ

Bektaşilik tarikatının piri, Türk mutasavvufu. (Nişapir 1210-Hacıbektaş 1271). Hayatı hakkında bilgiler, söylentilere dayanır. Horasan bölgesinden Anadolu'ya geldi. İlk tasavvuf bilgilerini Ahmed Yesevî veya onun müridi Lokman Perende'den aldığı rivayet edilmektedir. Horasan'dan Sivas'a geldi, oradan da Amasya, Kırşehir ve Kayseri'ye uğradıktan sonra Sulucakarahöyük'e ge-

"Her ne ararsan kendinde ara" diyen, "birbirimizin gönlünü kırmamamızı" telkin eden Hacı Bektaş Veli, bu temsili resimde aslanlar ve ceylanlarla birlikte, kurtla kuzuyla barış halinde görülüyor...

lip yerleşti. (Şimdiki Hacıbektaş) Bektaşî Velayetnamesi'ne ve Âşık Paşa Tarihi'ne göre, Amasya'da iken Baba İshak'ın müridi, sonra da halifesi olmuştur. Bu bilgiden hareketle Babailer olayından sonra Baba İshak'ın müridlerinin Hacı Bektaş'ın etrafında toplandıkları rivayetleri doğmuştur.

Hacı Bektaş Veli, Makâlât adlı eserinde Şeriat, tarikat, Hakikat ve Marifet adını verdiği dört kapıdan söz eder. Kitapta 12 İmam'lı Şîi mezhebinin görüşleri de yansıtılmaktadır. Hazreti Ali ve ailesinin ilahlaştırılması gibi aşırı Şîi eğilimlerini benimsediğini de bu kitaptan öğreniyoruz. Mevlânâ ve çocuklarının hayat hikayelerini anlatan "Ariflerin Menkıbeleri" kitabında Eflâkî, Hacı Bektaş'ın şe-

riat hükümlerine uymadığını yazmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, kuruluşundan ortadan kaldırıldığı 1826'ya kadar Yeniçeri Ocağı'nın da piri, simgesi idi. Yeniçeriler gülbanklarını, "Nur-u Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz, sultanımız Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, demine devvanına hu diyelim" diye bitirirlerdi. (Bk. Bektaşilik).

HADİS

Hazreti Peygamber'in sözü. Hazreti Peygamber'in kendisinden veya sahabeden ve tabiinden aktarılan bilgi, söz. İslamiyette Kur'an'dan sonra, inanç, ibadet, ahlak ve hukuk konularında ikinci kaynak. Hadisler, söz ve içerik olarak Peygamber'e aitse Hadis-i Nevebi, sözü Peygamber'e içeriği Allah'a aitse Hadis-i Kütsi denir. Hadis-i Kütsi'yi Kur'an'dan ayıran, Kur'an'ın hem sözlerinin hem içeriğinin Allah'a ait olmasıdır. Kur'an Allah kelamı, hadisin iki türlü de Peygamber kelamıdır.

Hadisler **senet** ve **metin** denilen iki kısımdan oluşur. **Senet**, hadisin başında yer alır ve hadisi rivayet edenlerin listesini içerir. Hazreti Peygamber'de son bulur. Metin ise asıl hadis bölümüdür.

Günümüzde en önemli hadis kaynakları Kütüb-ü Sitte denilen altı hadis kitabıdır. Bunlar Buhari ve Müslim'in **el-Cami üs Sahih**, Nesai, Ebu Davut, Tirmizi ve İbni Mace'nin **es-Sünen** adlı kitaplarıdır.

HALİDİYE

Nakşibendi'nin yaygın kollarından biridir. Ziyaeddin Halid Bağdadi tarafından kurulmuştur. (1775-1826) Mücedidiye'den ayrılan bu kolun kurucusu Ziyaeddin Halid, Irak'ta Süleymaniye kentinin Karadağ kasabasında doğdu. Bağdat'ta

okudu. Hacca gitti. Bir kadiri şeyhi-ne intisap etti. 34 yaşında Hindistan'a giderek Nakşibendi şeyhlerinden Abdullah Dehlevî'ye bağlandı. Ondan icazet aldı. Memleketine döndü ve Bağdat'a yerleşerek tarikatını yaymaya başladı. Şafi mezhebinden olan ve üçüncü halifenin soyundan geldiği söylenen Ziyaeddin Halid 1826'da Şam'da vefat etti.

Halidiye tarikatı, daha kurucusu sağken, Abdülvehhab adlı bir mürid tarafından İstanbul'da yayılmaya başlamıştı. Tam o sıralarda Osmanlı Devleti Batı'ya yönelik reformlar yapıyordu. Halidiye tarikatının bu girişimlere karşı olması üzerine mensupları hakkında tatbikata girişildi, Abdülvehhab İstanbul'dan sürüldü.

Abdülbaki Gölpınarlı, takibata rağmen İstanbul'da özellikle doğu illerindeki Şafiiler arasında bu kolun yayılıp tutulduğunu söyler. Ona göre, 1925'te Erzurum'da şapkaya karşı olan harekette, İslam Teâli Cemiyeti ile Muhafaza-i Mukaddesât Cemiyetinin kuruluşunda, Menemen olayında, Türkçe ezana karşı direnişlerde, Nurculuk ve Süleymancılık gibi hareketlerde Nakşilerin Halidi kolunun önemli bir rol oynamıştır.

Bu tarikatın âyinlerinde gizli ve açık zikir birlikte uygulanır. İbadet, tarikatın vazgeçilmez şartlarından sayılır. Ziyaeddin Halid'e göre, her müminin, Allah'a, onu görüyormuşçasına ibadet etmesi, her zaman, her yerde Allah'ı anması, Allah düşüncesini canlı tutması gerekir.

HALLAC-I MANSUR

En ünlü mutasavvıflardandır. Ölümü, İslam tarih, sanat ve kültürünün en önemli olaylarından, konularından biridir. Asıl adı Ebûlmugis el-Hüseyn bin Mansur el-Beyzâvi'dir. Babası ateşe tapan bir hallacı. 858 yı-

İlinda İran'da Beyza'da doğdu.

"Ana tarafından sahabeden Ebu Eyüp'ün soyundan geldiği söylenir. Babası Tur'dan ayrılarak Vasıt'a yerleşti. Burası, Arapların çoğunlukta ve hanbelilerin etkili oldukları bir kentti. Hallac-ı Mansur burada ana dili Farsçayı unutarak Arapça öğrendi, on iki yaşına kadar Kur'an hıfzetti ve surelerin iç anlamlarını öğrenmeye çaba gösterdi. Ünlü sufi Sehl el-Tusteri'nin müridi oldu. Yirmi yaşlarında (878) Tusteri'yi bırakıp Basra'ya geldi ve burada Amr ül-Mekki adlı bir sufinin eliyle hırka giydi ve evlendi. Cüneyt ile görüşmek üzere Bağdat'a gitti ve orada sünnilige bağlı ateşli bir riyazetçi olarak yaşamını sürdürdü. Bir süre sonra hac görevini yerine getirip Huzistan'a geçti ve sufi hırkasını bırakıp askerlerin taşıdıkları kaba denilen elbiseler giyerek Tanrı'yı bundan böyle kalbine gömüğünü söyledi. Kendisine bu dönemden sonra Hallac ül-esrar (sırların hallacı) adı verildi. Müritlerinin ve ününün artması nedeniyle mutezile mezhebinden olanların ve şafililerin tepkileriyle karşılaşınca Horasan'a gitti. Beş yıl kadar burada vaazlarda bulunduktan sonra Tuster'e döndü, oradan da Bağdat'a giderek bu kente yerleşti. Hac için ikinci defa Mekke'ye gitti. Ancak burada sihirbazlık ve cinlerle işbirliği yapmakla suçlanınca Mekke'den ayrılarak Türkistan ve Hindistan'ı dolaştı. Bu ülkelerde buddhacılık, manicilik, hinduculuk gibi inançlar hakkında bilgi edindi. Üçüncü ve son haccını yerine getirmek için Mekke'ye döndü (902). Arafat'ta Tanrı'nın varlığı ile tamamiyle dolması için yaptığı duayı Bağdat'a dönünce de sürdürdü. Bu arada Enelhak (Ben Tanrı'yım!) dediği çevreye yayıldı. Bazı müritlerin yakalanıp cezalandırılması üzerine Ahvaz'dan Sus'a

kaçtıysa da üç yıl sonra yakalanıp Bağdat'a getirildi ve Karmati ajanlığıyla suçlanarak vezir Ali bin İsa'nın emriyle üç gün kent sokaklarında halka gösterilip hapse atıldı. 915'te halife-yi ateşli bir hastalıktan, hastalanmış bulunan veliahtın papağını da ölümden kurtardı. Ancak bu hareketleri mutezile tarafından şarlatanlık olarak nitelendi. Bir kötülük görmesi halifenin annesi tarafından önlen-di. Ancak, bu sırada iblis (şeytan) hakkında görüşlerini içeren Ta sin ül-ezel ve Mirac adlı iki risalesi, düşmanlarını yeniden harekete geçirdiği gibi ölümüne yol açtı. Öldürülmemesi için halifenin annesinin, oğlu Muktedir'e yaptığı başvurular sonuçsuz kalınca Hallac darağacına asılıp parça parça edilerek idam edildi (25 Mart 922).

Aşırı Tanrı sevgisiyle tasavvuf tarihine olduğu kadar yaşamı ve görüşleri edebiyata da yansıyan Hallac, vahdet üş-şuhud kuramı ile tanınır. (Yüze yüz birlik, görenle görüleni tek görme, tek bakma) anlamlarını içeren vahdet üş-şuhud, kalbe yerleşmiş olan Tanrı'yı sufinin kendisinden ayrı görmemesi biçiminde açıklanır. Hallac, vahdet ül-vücut görüşünü savunanlar tarafından kalbe yerleşeni maddesel olarak görmekle suçlamıştır. Ancak, Hallac'a göre buradaki yerleşme cisimsel değil, ruhsaldır. (43).

İslam tarihinde ve mutasavvıflar arasında Mansur hakkındaki kanaatlar değişiktir. Kendisi zâhir âlimleri tarafından reddedilir. Mutasavvıfların bir kısmı onu makbul saymaz, bazıları o konuda fikir beyan etmemeyi yeğler. Çoğunluğu ise onun lehindedir. Bazıları, sırları açığa çıkardığı için onu eleştirir, sükût etmesi gerektiğini söylerler. Bu konuda yaygın tespit şöyledir: "**Tevhid ağacını diken Bayezid-i Bistâmî'dir. Hallac bu ağacı kanı ile sulamıştır. Muhittin Arabî ise**

meyvelerini toplayıp insana sunmuştur" Halîce Benî'îkî dünyasının da dikkatini çekmiş. hakkında çok eser yazılmıştır.

HALİFE

Kelime anlamı ile halef, vekil, naib, yerine atanan, ondan sonra oraya gelen... Peygamberden sonra ümmeti yönetenler... Tasavvufi anlamı ise mürid, veli, şeyhin yerine geçen mürid'dir. Tarikatlarda şeyhin yerine geçene, şeyhin bir bölge halkını aydınlatmak için seçerek gönderdiği kimseye, şeyhin "**Ben öldükten sonra yerime bu geçecek**" dediği kimseye de halife denir. Bazı tarikatlarda halifelik babadan oğula geçer, bazılarında şeyh ölmeden önce sözle veya hareketleriyle yerine gelecek kimseyi belirler.

HALVET

İnsanlardan ayrı, tek başına yaşamak. İnzivaya çekilmek, uzlet, yalnızlık... Topluma karışmamak. Muhittin Arabî'ye göre, "**Ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile manen konuşmak, ruhen sohbet etmek**" Keşânî'ye göre "**Mâsivadan ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelmek ve kendini ibadete vermek.**"

Nakşibendiye'nin esaslarından biri olan "**Halvet der Encümen**" de topluluk içinde halvet, halk içinde haktan ayrı olmak anlamındadır. Zahirde halk ile batında Hak ile olmak, bedenin halk ile kalbin Hak ile olması. Erzurumlu Hakkı bunu "**El işte gönül Hak'da olmak**" şeklinde özetler.

Nur Suresi'nin 37'nci ayetinde Kur'an, "**Öyle kimseler ki, ne ticaret ne alışveriş onları Allah'ı anmaktan alıkoymaz**" der.

HALVETİYYE

En çok kolu olan, kendisi olan en çok tarikat çıkan Halvetiyye için eskiler, "**Tarikat kuluçkacı**" demişlerdir. En yaygın tarikatlardan biridir. Tamamiyle Sünnî bir tarikattır. Abdullâh Sıraceddin Ömer bin Ekmeleddin Lâhicî tarafından kurulmuştur. Tarikatın isminin, Lâhicî'nin, amcası Muhammed Nurül Halveti'ye intisap ettiği için bu ismi aldığı söylenir. Bir diğer rivayet de, "**Bir çınar ağacının kovuğunda halvet etmesinden, yani yalnız başına ibadet etmesinden, hatta bu ibadetini kırk gün hiç ara vermeden sürdürmesinden**" dolayısıdır.

Sıraceddin Ömer (ölümü-1397) Lahican'da doğmuş, genç yaşlarda Harzem'de bulunan amcası Muhammed Nur-ül Halveti'nin yanına gitmiş, ona intisap etmiştir. Amcası, zikri ve halveti çok seven, ömrünün büyük kısmını halvetle geçiren bir zatı. Bu yüzden ona "**Halveti**" denmiştir. Amcası tarafından yetiştirilen Ömer ül-Halveti, onun 1317'de vefatı üzerine makamına geçmiş, bilgisi ve çevresinde etkisi ile büyük bir ün kazanmış ve Halvetiye tarikatının piri olmuştur. Bir müddet Hoy'da ve Mısır'da bulunmuş, oradan Hicaz'a giderek hac görevini yerine getirmiştir.

Daha sonra Sultan Üveys'in çağrısı üzerine Herat'a giderek orada vefat etmiştir.

Kolları

Halvetiye tarikatı dört kola ayrılmıştır. Bu kollardan da pek çok şubeler çıkmıştır. Tarikatın birinci kolu Ömer Ruşeni ile başlayan Ruşeniye koludur. Dede Ömer Ruşeni Aydınlıdır. Tebriz'de 1487'de vefat etmiştir.

İkinci kol Cemaliye koludur. Çelebi halife diye bilinen Amasyalı Cemaleddin Aksarayı tarafından kurulmuş-

tur. 1494'te Şam'da vefat eden Aksarayi bir ara İstanbul'a da gelmiş, Kocamustafapaşa'da cami, medrese, hamam ve imaret kurmuş, görüşlerini yaymıştır. Kocamustafapaşa'da türbesi bulunan ve halk tarafından büyük bir veli olarak kabul edilen Sümbül Sinan, Halvetiliğin Cemaliye kolunun Sümbüliye şubesini kurmuş, 1530'da İstanbul'da vefat etmiştir.

Halvetiye'nin Cemaliye kolundan ayrıca Şabaniye, Nasuhiyye ve İbrahimiye şubeleri doğmuştur. Bu sonuncusunun kurucusu Kuşadalı İbrahim'dir. Aksaray'daki dergâhının yanması üzerine sultan II. Mahmud, dergâhı yeniden yaptırmak istemiş, bunun üzerine Kuşadalı, "**Dergahlardan feyiz çekildi, gereksiz masraf olur**" diye karşı çıkmıştır. 1848'de vefat etmiştir.

Halvetiye'nin üçüncü kolu Şemseddin Ahmed'in kurduğu Ahmediye'dir. Bu koldan çıkan şubelerin en ünlüsü Cerrahiye'dir. Nureddin Cerrahi tarafından İstanbul'da kurulmuş ve yayılmıştır. Ahmediye kolunun en önemli şubesi ise Niyazi-Mısri tarafından kurulan Mısıriye'dir.

"...Türk sûfi şairlerinden Niyazi, 1027 Rebiülevvelinin on ikisinde (1618) Malatya'nın Soğanlı köyünde doğmuştur. Babası Nakşibendi Ali'dir. Niyazi, kardeşi Ahmed'le Tahsile başladıktan sonra Halveti şeyhlerinden Malatyalı Hüseyin'e mürit olmuştur. 1048'de (1638) Diyarbakır, Mardin, Bağdat ve Kerbela'ya giderek dört yıl kadar kaldıktan sonra Mısır'a gitti; orada kadiri tarikatına girdi; aynı zamanda Ezher'de tahsiline devam etti. Dört yıl sonra 1056'da (1646) gördüğü bir rüya üzerine İstanbul'a gelip Sokullu Mehmed Paşa Medresesi'nde bir hücrede irşada başladı ki bu hücre, yakın zamanlara

dek, belki de hâlâ Niyazi hücresi diye anılır ve ziyaret edilir. İstanbul'dan Bursa'ya giden Niyazi, Veledienbiya Camii kayyımı Ali dedi'nin evinde ve cami yakınlarındaki medresede kaldı; gene bir rüya üzerine Yiğitbaşı kolundan ve Ümmi Sinan halifelerinden Şeyh Mehmed'e ve bu sırada Uşak'a gelen Ümmi Sinan'a intisap edip onunla Elmalı'ya gitti; tekkesinde imamlık, hatiplik ve oğluna hocalık etti. 1065'te (1654-1655) Ümmi Sinan'dan hilafet alıp Uşak, Kütahya ve Bursa'da tarikatı yaydı. 1080'de (1669-1670) Bursa'da kendisine bir tekke yapıldı. Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın daveti üzerine Edirne'ye giden Niyazi, pek fazla değer verdiği cefre dayanarak bazı sözler söylediğinden 1083'te (1673) Rodos'a sürüldü. Dokuz ay sonra bağışlanarak Bursa'ya döndü. 1087'de (1676) gene bu çeşit sözleri ve hareketleri yüzünden Limni'ye yollandı; 1103 yılına kadar (1691) orada kaldı; tekrar bağışlandı.

II. Ahmed zamanında Avusturya seferine gidileceği sırada Niyazi, savaşa katılacağını bildirerek 1104'te (1693) kendisine uyanlarla harekete geçti. Hükümete karşı koyabileceği düşüncesiyle, Bursa'da dua etmesi emredildiği halde Niyazi emri dinlemedi; Bursa'dan kalkıp Tekirdağ'a geçti; oradan Edirne'ye varıp Selimiye Camii'ne gitti; Niyazi, camiden alınıp gene Limni'ye sürüldü; 1105 Recebinin yirminci günü orada vefat etti (1694).

Kendi el yazısıyla yazdığı mecmuadan Niyazi'nin fikirleri pek güzel anlaşılmaktadır. "**Mevaid'ül-İrfan**" adlı basılmamış eserinde bu düşünceler açıkça belirtildiği gibi bazı risalelerinde de ifadelenmektedir.

Önceleri taraftar olduğu Hamzavilerin de (Bayrami Melamileri) şid-

detle aleyhindedir; onlarla hiçbir ilgisi olmayanları, hatta onların aleyhinde bulunanları bile onlardan sanır, öyle görür; onları, ağza alınmayacak sözlerle söven Osmanogullarının da aleyhinde bulunan ve tahtın, Kırım hanlarına geçeceğini söyleyen Niyazi, kendisini daima ölümle karşı karşıya görmekte, kendisinin er geç öldürüleceğini sanmakta, vehimler içinde kıvrınmakta, olmayan, yapılmayan şeyleri, aleyhinde oluyormuş, yapıyormuş zannına düşmektedir.

Bütün bu ruhi haletlerden anladığımıza göre Niyazi çağdaşı Halveti şeyhi Nazmi Mehmed'in 'Hediyetü'l-İhvan'ında yazdığı gibi "mertebe-i cünuna" varmıştır ve kendisini şeriat kılıcından kurtaran da ancak bu kanaatin umumileşmesidir..."

(Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar-Abdülbaki Gölpınarlı)

Halvetiliğin 4. kolu Şemsiye'dir. Kurucusu Şemseddin Ahmed Sivasi'dir. 1701'de Zile'de doğan ve 1797'de Sivas'ta ölen Şemseddin Ahmed'in Hanefi mezhebine olan bağlılığı ve Hamzavilere aleyhtarlığı ile tanındığı bilinmektedir.

Farkları ve Zikirleri

Halvetiliğin kolları ve o kollardan çıkan şubeleri arasında büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Küçük farklılıklar ise daha çok giyimdedir. Tamamiyle Sünni bir tarikat olan Halvetiler arasında sadece Gülşenilerin Mevlevilik ve Melamiliğe biraz meyilleri olduğu belirtilmektedir.

Halvetiler şöyle zikrederlerdi:

Diz çöküp kibleye karşı otururlar, her çeşit dünyevi düşünce ve şekilleri zihinlerinden silerler sadece Allah'ı düşünürlerdi. Başlarını sağ omuzlarına yatırıp "Lâilâhe", sonra da sol göğüse doğru eyip "İlallah" derler, bunu 33 ve 165 kere tekrar ederler. Sonra İsmi-i Celal, sonra da Esmâ-i Seb'

ayı zikrederler (Lâilâhe İlallah, Hu, Hak, Hay, Kayyum, Kahhar"

Niyazi-i Mısri'nin görüşleri

Halvetilik anılınca akla ilk gelen isimlerden biri de, hem büyük bir mütasavvıf, hem de güçlü bir mistik olan Niyazi-i Mısri'dir. Bu zatın, tasavvuf ve şeriat konusunda kaleme almış olduğu küçük bir risale denilebilir ki, bu derin konuyu, öz bir biçimde tüm incelikleri ile izah etmiştir. Mısri'nin bu risalesinin önemli bir bölümünü kendi önsözü ile aktarıyoruz. Sanırız ki, bu konuda böyle bir otoritenin ortaya koyduğu ölçüler en objektif ve sağlıklı olanlardır.

"İşbu Türkçe risalenin yazılmasına iki şey sebep oldu: Biri, sofilerin ağızlarında bazı sözler var ki, halk tabakası, hatta ulemanın eksik olan bazıları o sözleri işitince onları batıl mezheb mensubu zannediyorlar. Zira ehlullahın ekseriya sözleri muğlaktır. Her ne canibe çeksen çekilir. Ehli olmayan bilmez ve onlara su-i zan eder. Biz bu sû-i zannı ortadan kaldırmak istedik. İkinci sebebi şudur ki, ehl-i tasavvuf geçinen bazı ümmiler o muğlak kelimelerin zahirine bakıp ilhada (dinsizliğe) düşmeyeler ve dahi bileler ki, ehl-i tasavvuf ne kadar yüce derecelere erişirlerse erişsinler, onların imanı, imana yeni gelmiş kimselerin imanından fazla olmaz. Onun içindir ki Hazret-i Peygamber aleyhis-salatü vesselam "Aleyküm bidin'i-acâiz = Kocakarıların dini, inancı üzere olunuz" buyurdu. İşte bu manayı bilip, tasavvuf yolunun şeriat yolundan başka bir yol olduğunu zannedip sapıklık yoluna düşmeyeler. Ve yine bileler ki, avam ile havas arasındaki farklar, marifet derecesindedir. Böylece bilip taklidi imandan tahki-ki imana sefer etmeye talip ve rağıp olalar vesselam.

Derviş Niyazi-i Mısri

Niyazi-i Mısri, bu takdim yazısından sonra sual-cevap şeklinde görüşlerini şöyle açıklıyor:

Sual: Bu sofiler, yani ehl-i tarikat olan şeyhler ve dervişler akaidde ve ameliyatta ne mezhebdir?

Cevap: Sofilerin ekseriya akaid-i İslamiyede mezhepleri ehlu's-sünne ve'l-Müslimin "Eş-Şeyh Ebu'l-Mansur Maturudi" mezhebindedirler. Evlâd-ı Arap sofileri ekseriya, "Eş-Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'ari" mezhebindedirler. Bu iki imamın mezhepleri ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebidir, ayrık değildir. Ve sofiyenin ameliyatta (işlemeğe ait meselelerde) mezhepleri dört hak mezhebden birisidir. Yaşadığı ülkenin halkına göre... Mesela Rum vilayetleri (Anadolu ve Rumeli), Özbek, Tatar, Hıta, Çin-Maçin, Hindistan ve Sind vilayetleri halkından olan sofiler umumen fûruda Hanefiyyü'l-mezhebdirler. İmam-ı Azam ve hümam-ı ekrem, sirâcü'l-milleve'd-din, tâc-ı ehl-i sünnet-i ecmain Ebu Hanife-i Kûfi hazretlerinin Kuran-ı Azim'den ve ehâdis-i Nebeviyeden istinbat ve ictihad ettikleri meseleleri taklid ve can ile kabul ederler ve onun mezhebine tabi olurlar. Arabistan diyarından Suriye, Mısır, Halep vilayetleri halkının büyük kısmı ve Haremeyni's-şerifeyn halkının ekseri Şafiiyyü'l-mezhebdirler. İmam-ı Muazzam ve mukteda-yı müfahham Muhammed bin İdris eş-Şafii hazretlerini taklid ederler, onun yolundan giderler. Tunus vilayeti ve bil-cümle Mağrib halkı umumen Endülüs vilayetlerine varıncaya kadar ve Arabistan vilayetlerinin bazıları Malikîyyü'l-mezhebdirler. Şeyhü'l-eimme ve kıdvetü'l-ehli's-sünne imamu ehli'l-Medine İmam Mâlik bin Enes hazretlerini taklid ederler. Ehl-i Bağdad'ın büyük kısmı ve bilcümle Irak diyarları ve Arap di-

yarlarının ve bahusus Haremeyni's-şerifeyn ehalesinin bazıları Hanbeliyyü'l-mezhebdirler. Fetva ve takvada mükemmel ve zühd ü verada ekmel olan İmam Ahmed bin Hanbel hazretlerini taklid ederler. Bu dört imamın mezheplerine ehlu's-sünne ve'l-cemaat mezhepleri derler. Bunların birbirine ihtilafları fûruun bazı meselelerindedir, cümlesinde değildir. Ama itikad esaslarında bunların dördü bir mezhebdir ki Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bu mezhebe "Fırka-i Nâciye = Kurtuluş Fıkrası" diye ad verdi. Sofilerin mübtedilerinin ve müntehilerinin (yola yeni girenlerin ve yolun sonuna gelenlerinin) mezhepleri işte bu ehl-i sünnet ve cemaat mezhebidir, gayri değildir. Bu sofilerin bir itikadları dahi şudur ki, bir kimse ehlullah olsa her ne kadar keramet sahibi olsa da bu imamların en ednasının (mezheb imamlarının derece ve büyüklük itibariyle en sonra geleninin) mertebesini bulamaz. Nerede kaldı ki ashab-ı güzîn mertebesini bula ve peygamberler mertebesini bula... Ve dahi tasavvuf erbabı şöyle itikad ederler ki, hiçbir veli mezheb imamlarına ihtiyacı kalmayacağı bir mertebeye varamaz, yani bunlardan birini taklid etmek mecburiyetinden kurtulamaz ve onlara ihtiyacı olmamak durumuna gelemes. Ve dahi şöyle itikad ederler ki itikadında ehl-i sünnet ve cemaata muhalif bir inanışa sahip olan kimse velilik mertebesine ayak basamaz.

Sual: Peki öyleyse Beyazid-i Bestâmi'ye "Ne mezhebindensin?" diye sorulduktaki "Allah mezhebindenim" dediği nedir?

Cevap: Budur ki bu mezheplerin her birisi Allah mezhebidir. İmam Şafii ve İmam Ebu Hanife mezhebi demek mecazdır. Hakikatte bu yollar Allah'ın yoludur. Beyazid-i Bestâmi

hakikatiyle cevap vermiştir. (İşin doğrusunu söylemiştir.) Yoksa ben bu mezheplerden değilim demek değildir.

Sual: Bu sofilerin ekseriya şiirlerinde ve kasidelerinde bazı sözler görürüz ve işitiriz ki o sözlerinden bunların tenasüh (Kişinin ruhunun, öldükten sonra bir başka bedende yeniden dünyaya gelmesi) mezhebinde oldukları anlaşılır. Mesela der ki: “Ben kâh bulut olurum kâh yağmur, kâh nebatat olurum kâh hayvan...” Bunun benzeri nice sözler işitiriz. Bunlar ne demektir?

Cevap: Ey benim kardeşim! Hazret-i Peygamber sallallahu teâlâ aleyhi ve selam buyurmadı mı ki, “**Benim ümmetim ahirette on bölük olarak haşr olunur. Kimi maymun, kimi hınzır, kimi dahi başka şekillerde**”. “O hayvanların suretine girmesinin sebebi nedir” denildikte, “Dünyada iken o hayvanların huyuyla huylanıp ve sıfatıyla sıfatlandığı için ahirette o surete girer” diye buyurdular. Mesela maymunun sıfatı koğuculuk ve gıybettir, hınzırın sıfatı haram yemektir. Bir kimsenin ekser huyu ve sıfatı koğuculuk ve gıybet etmek olsa o kimse her ne kadar itibariyle insan ise de, sireti içerisidir maymun olmuştur, lakin görünmez. Ama olduğu vakit kendini o suretle bulur. Neûzu billâhi teâlâ... Meğer ki tevbe edip ölmezden önce o sıfattan kurtulsa... Ve dahi Sultan-ı Kevneyn sallahu sallalahü ve selam buyurdular ki: “**En-nevmü ehli'l-mevt**”, yani “**Uyku ölümün kardeşidir**”. Demek oluyor ki bir kişi öldüğü zaman ne halde olacaksa uykuda dahi kendisini o halde görür. Eğer muhasebe ehli ise (kendini hesaba çeken kimselerden ise) yani “**Hâsibû kable en tühâsibû = Hesaba çekilmezden önce hesabınızı yapınız**” hadis-i şerifindeki muhasebe o muhasebedir ki her zaman kendi kendisi-

nin hesabını yapar... O zaman anlarsın ki rüyada tilki gördünse o kendi sıfatındır, o Hak Teâlâ'nın sana gösterdiği bir remzdır ki senin hilekârlıktan kurtulman için bir ihtardır, ta ki çaresini arayıp halas olasın. Maymun görürsen koğuculuk ve gıybeti terk et demeye remzdır. Hadis-i şerifte “**Ölmezden evvel ölün**” denilmesi bu muhasebeye remzdır. İmdi, bir kimse bir kâmil mürşide biat eylerse muhasebe ehli olur. Âlemde her ne var ise cümlesini görür ve geçer; gerek iyi, gerek yaramaz... Başlangıçta yaramaz sıfatlarını göstermeye başlar ve şeyhinin telkin ettiği ismullah o sıfatları mahvede ede ta şu mertebe varır ki ekseriye rüyasında gördüğü insan-ı kâmil olur; peygamberler ve veliler gibi... Ekseriya rüyasında bunları görürse siret itibariyle insan-ı kâmil siretinde olduğuna işaret eder. İşte böyle bir kimsenin tarikat derecelerini tek mil ettikten sonra “**Ben kâh nebat olurum kâh hayvan, kâh insan olurum**” şeklinde konuşsa ve bunun gibi “**âlemde her ne var ise ben olurum**” dese, olur. Zira ahir mevcudat insandır. Kim insan mertebesine yetisti, cümleyi cami oldu. Bu sözlere ancak o dereceye gelen insan layık olur. Hasıl-ı kelim “**Ben cümleyi cami oldum**” demektir.

Ey kardeş! Sen böyle inanan sapıklardan ve kâfirlerden irak ol, onlardan bucak bucak kaç. Yetmiş iki sapık mezhep içinde bunlardan azgını yoktur. Dünyada ve ahirette siret meshinden Allah'a sığınırız.

Sual: Sofiler şeriatta haram olan şeylerin bazısının helal olduğuna zâhib olmuşlar gibi geliyor. Zira şiirlerinde, mesela şarabı, meyhaneyi, kadehi veren mahbubu, o mahbubun zülfünü, yanağını, benini överler. Yüzünde olan hatları Kur'an'a benzetirler. Bunlar nedir?

Cevap: Bu sofıyyun taifesi taklidi imandan tahkiki imana sefer ettikleri gibi bütün şeyleri de zahirinden batınına ve suretinden manasına seyr etmişlerdir. Eşyanın cevherlerini nasılsalar, o şekilde görmüşler ve bilmişlerdir. Onun için ekser sözleri âlem-i manadır. Mesela şarabdan muratları marifetullahtır. Marifetullahın neticesi muhabbetullahtır. Şarabın neticesi aşk-ı ârızîdir. Aşkla muhabbet bir manayadır. Bu münasebetle şarap derler, muhabbetullah murad ederler. Muradları haram olan şarab değildir. Zira haram olan şarabı övmek, helal olduğuna zahib olmaktır ve şarabın helal olduğuna zahib olmak küfürdür. Meyhane derler, muradları mürşid-i kâmilin gönlüdür ki, muhabbetullah hazinesidir. Kadehden murad, talibe **mürîd, dervîş**) telkin ettikleri kelime-i tevhid ve ismullahtır; yahud zebanından (**dilinden**) marifetullah ile sudur eden kelimattır. Salik dinledikçe o kelimelerin zevkiyle aklını yitirmiş bir sarhoş gibi olur. Mahbubdan murad, mürşid-i kâmilidir. Zira mahbub görüldünce, gönül muhabbet eder. Mahbubun azası mütenasip olup her bir nakşı yerli yerinde olduğu için gönül muhabbet eder. İmdi salike mürşid-i kâmilin derunundaki marifetullah yüz gösterip salik o marifetle eşyayı görmeye başlayıp mürşidin her sözünü ve her işini ve her sıfat-ı bâtinîyesini ve maarif-i ilâhiyeyi bilip ve anlamaya başladığı gibi gözüne o mürşid o mahbub-ı sûriden bin mertebe sevgili görünür. Zira mahbub-ı Sûri mahbub-ı tendir. Mürşid-i kâmil ise mahbub-ı candır. Zülüften murad mürşidin talibden yana tenezzül buyurup cazip kelimeler söylediğidir. Benden murad mürşidin istiğna âleminde, visâl-i zat denizinde müstağrak oluşudur ki ol vakitte gönlü irşaddan müstağni olur. Yanaktan

murad, mürşidin talibe görüldüğü zaman talibin gönlünden iki cihanın fikrini kaldırıp sanki talibin kendi vücudunu yavı kıldığı (**kaybettiği, unuttuğu**) halidir. Yüzünde olan hatları Kur'an'a teşbihten murad odur ki, yüzden maksad mürşidin gönlünün yüzüdür. Kur'an'dan murad ahlâk-ı ilahiyedir ki, **"Allah ahlâkıyla ahlâklanmız"** hadis-i şerifi gereğince ahlâk-ı ilahiye ile ahlaklanmış demek ister.

Sual: Bunlar, biz Allah'ı görürüz derler. Bu dünyada Hazret-i Resulullah sallallahu aleyhi ve sellemden gayrıya mümkün müdür?

Cevap: Mümkün değildir. Bunların Allah'ı görürüz demeleri, biz Allah'ı biliriz ve kudretinin eserlerini görürüz demektir. Yoksa Allah'ın zatının künhü ve hakikati görülmekten münezzehtir. Ona gözler erişmez. O'nun (nûn ilmi) ise bütün gözleri ihâta eder."

Hazret-i Peygamber aleyhissalatü vesselam buyurdu ki: **"İhsan, senin Allah'ı görür gibi ona ibadet etmendir. Sen onu görmez isen de o seni görür."** Bu şekilde ibadet ihsan mertebesidir. Sofilerin bu sözü, biz Allah'a kulluğu ihsan mertebesinde eyleriz demektir. Hazret-i Ali Buyurdu ki: **"Ben Allah'ı şöyle bildim ve anladım ki eğer gözümünden perde kalksaydı ve ben onu görseydim hemen bildiğim gibi görürdüm ve anladığım gibi bulurdum, bildiğimin ve anladığının hilafı zukur etmezdi."** bu sözden dünyada görülmeyişi anlaşıldı. Bu kelimelerin sahibi o koca Hazret-i Ali'dir. O böyle söylerse gayrılar ne olmak lazımlı gelir, fehm eyle...

Sual: Bu sofilerin bazıları, biz ne cehennemden korkarız ve ne de cennet isteriz derler. Bu tüm bir küfür değil mi?

Cevap: O sözün küfür olduğu, cehennemden korkmayıp ve cenneti be-

ğenmemek yönünden olursadır. Bunların asıl maksatları odur ki, "Ya Rab, senin bizi yoktan var edip vücuda getirişin kendine aid bir fayda için değildir. İmdi bize layık olan da sana kulluğu kendimize aid bir sebep için etmememizdir. Ancak senin rızan için sana kulluk ederiz: Seninle bir alışverişimiz yok ki, cennet için veya gayri için kulluk edelim. Gerçi sen: **"Şüphesiz ki Allah müminlerin canlarını ve mallarını kendilerine cennet (vermek) mukabilinde satın almıştır"** buyurdunsa da, bu senin has kulların ile bu yüzden bir muameleye tenezzül etmemdir ki, nihayetsiz lütuflarını, sonsuz rahmetinin kemalini onlara bu yüzden bir izharındır. Yoksa haşa sen bey u şiradan (alış-veriş muamelelerinden) münezzehsin. Ve biz ibadeti halisen ve muhlisen (katışiksız bir niyetle) ancak senin için yaparız. Eğer ara yerde cennet ve cehennem olmasa bizim yine layıkımız sana ibadettir. Cennete veya cehenneme koymak senin bileceğin bir iştir. Her nice dilerse öyle edersin. Cennete koyarsan o senin fazlındandır. Cehenneme koyarsan adlındandır. Haşa zulüm değildir. Zulüm başkasının mülkünde fuzulî tasarrufla olur. Mülk ise cümle senindir. Öyle olunca **"Keyfe mâ yeşâ (Dilediğin gibi) tasarruf eylersin, zulm olmaz..."** İşte sofîyenin o sözden muradları budur, gayri değildir.

Sual: Demiş idin ki şeriat ile hakikat birbirine asla muhalif değildir. Hakikatte şeriata muhalif itikad edecek bir şey yoktur. Ya şuna ne dersin ki, bunların arasında bir gizli sözleri var ki onu ehl-i zâhirden saklarlar. Muhalif olmasaydı hiç gizlerler miydi?

Cevap: Gizledikleri şeriata muhalif olduğundan değildir. Halkın aklına muhalif olduğundandır. Öyle bir

inceliktir ki, herkes anlayamaz. Nitekim Hazret-i Peygamber, **"İnsanlara akıllarının seviyesi derecesinde hitap ediniz, söyleyiniz"** buyurdu. Zira her sözü herkese söyleyen bazısını halkın bazısı anlamaz, hataya düşer. Sofîlerin onu sakladıkları Hazret-i Peygamber'in bu emrine uymak içindir.

Sual: Bir kimse sofîlerin bildiği ilmi bilmezse, şeriatın zahiriyle amel eylese ve onunla yetinse o kimsenin imanında ve İslamında sofîlerden eksik yeri olur mu?

Cevap: Olmaz. Hatta değil sofîlerden belki peygamberin imanından bile eksik olmaz. Zira İslam ve imam bir cevherdir ki, tecezzi ve taksim kabul eylemez. (Bölünme ve parçalanmalkaldırmaz) İman için artık, eksik denilmez. Padişah ile fakirin güneşten hisseleri beraber olduğu gibi... Şah ile dilencinin cisimleri azada beraber olduğu gibi... Şahın bedeninde ne kadar aza varsa dilencinin de o kadar azası vardır. İmanda cümle ehl-i imanın hisseleri beraberdir. Fazla ve eksik olmaz.

HAMDAN KARMAT bk. Karmatilik

HAMİDÜDDİN AKSARÂİYİ

Ünlü mutasavvıf ve İslami ilimler âlimi. Kayseri'de doğmuş, 1412'te Aksaray'da vefat etmiştir. Hayatının son yıllarını Konya Aksaray'ında geçirdiği için kendisine **"Aksarâyî"** denilmiştir. Aksaray'a gelmeden önce Bursa'daki küçük fırında geceleri hamur yoğurup ekmek pişirdiği ve gündüzleri de bunları: **"Müminlerim, somunlarım"** diye seslenerek sattığı için halk arasında **"Somuncu Baba"** adıyla anılıyordu. Gençliğinde bir süre dinî ilimler öğrenimi yaptı. Babası Kayserili Şeyh Şemseddin Musâyıdır. Tasavvuf sevgisi babasından geçme-

dir. Zamanın tanınmış müderrislerinden öğrenim görmekle beraber daha ziyade mânevî huzura ihtiyacı olduğunun bilincindeydi. Babasının vefatından sonra, kendisine zâhidâne hayatın kapılarının açılmasına vesile olacak uzun süreli seyahatlere çıktı. Şam'a kadar gittiğinde orada Bâyezid-i Bistâmî Hankâhında tarikat ileri gelenleri ve şeyhlerle tanışıp onların sohbetlerinde bulundu. Dolaştığı birçok ilim ve tasavvuf merkezlerinde buraların ileri gelenleriyle tanışmaktan da geri kalmadı.

Hamidüddin'in, tezkerelerden ve nakşilerden aldığımız bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, mensubu bulunduğu tarikata dair kesin bir şey söylemek mümkün-değildir. Rivayetlere dayanarak, babası aracılığıyla Erdebiliyye veya Halvetiye'nin bir kolu olan "Ebheriyye" tarikatına girdiği, bundan ayrı olarak Erdebil'e gidip Hâce Alâeddin Ali'ye intisab ettiği, ayrıca Şam'da kaldığı sırada Bâyezid-i Bistâmî'nin ruhâniyetinden yararlandığı kaydedilebilir. Bununla beraber tasavvufta karar kıldığını ruhunun aradığı huzur ve sükûnu burada bulduğunu söyleyebiliriz.

Dikkate değer hayatının bir bölümünü, yeni gelişmekte olan Osmanlı Beyliği'nin yeni başkenti Bursa'da geçirdiğini biliyoruz. Burada, geleceği parlak bir devletin gelişmesinde hizmetleri geçmiştir. Bu hizmet yeni toplumu mânevî bakımdan güçlendirmekte kendisini gösterecektir.

Görünüşte bir iş sahibi olmak gerektiğinden küçük, dükkânımsı bir fırın kurdu. Burada geceleri yoğurup pişirdiği ekmekleri gündüzleri "Müminlerim, somunlarım" seslenişiyle satıyordu. Böylece halk arasında "Somuncu Baba" adıyla anılır oldu. Halkın, bunun ötesinde, onun gerçek kişiliği hakkında bir bilgisi yoktu. Fa-

kat, erbabınca bilinmesi kaçınılmaz olan büyüklüğün kendisini ele vereceği gerçeği Hamidüddin için de geçerliliğini korudu. Osmanlı devletinin ilk şeyhülislâmı sayılan Bursa kadısı Molla Fenârî ile Emir sultan onu hemen keşfettiler ve mânevî eğitimine girdiler. Halkın Somuncu Baba dediği mütevazı kişinin gerçek niteliği Ulu Camiin açılışı töreninde ortaya çıktı. Camii yaptıran Yıldırım Bâyezid Han ilk hutbenin damadı Emir Sultan tarafından okunmasını rica edince, bu büyük insan, halk safları arasında duran Şeyh Hamidüddin Aksârayî'yi işaret ederek: "Beldemizde hepimizden elyak, zamanın kutbu burada bulunurken benim imâm olmam uygun düşmez" deyince şeyih Hamidüddin bu mânevî görevi yerine getirmek durumunda kaldı. Hazır bulunanları Fâtiha sûresini yedi türlü tefsir ederek hayretler içinde bıraktı. Şeyhülislâm Mallo Fenârî bu tefsirler konusunda şunları söylemiştir: "Bu yedi tefsirden birincisi mâlum olan idi; ikincisi ancak bir din âlimi tarafından yapılabildi; üçüncüsü için bunu da aşan bir kemâle sahip bulunmak icabederdi; fakat bunları takibeden dört tefsir için ancak "Allah!" diyebilirim. Çünkü bunlar Fâtiha sûresinde saklı yüceliklerin, mânevî hazinelerin ifşâ edilmesinden başka bir şey olamazdı."

O günün özelliği bu kadarla da kalmadı. Şeyh Hamidüddin, hutbeden sonra camiin üç kapısından çıkan halka ayrı ayrı aynı zamanda konuştu. Ne var ki, o günden sonra halkının ve civardan duyup gelenlerin hayranlık ve saygı ziyaretleri, her yerde arayıp bulmaları bu tevazû dolu insanın mizacı açısından sıkılmasına yol açtı. Bir sabah yine saygılarını arz etmek için küçük fırına gelen halk kalabalığı orasını terkedilmiş buldu. Bū-

yük şeyh, Bursa'yı terkedip Aksaray'a gitmişti.

Aksaray'da bir müderris olan Hacı Bayram'ı çağırarak onu, Zahir ilim ulemasının mevtâsının âkıbetiyle, bâtin ilmi ülemâsının mevtâsının âkıbetini göstermek suretiyle (Bk. **Hacı Bayram Velî maddesi**) yanında kalmaya razı etti. Hacı Bayram'la birlikte Mekke'ye gidip hac görevini edâ etti. Dönüşünde, yerleştiği Aksaray'da Hacı Bayram'la birlikte, vefatına kadar irşad görevini sürdürdü. Türbesi Aksaray'da bulunmaktadır.

HAMZAVİYE

Bayramiye tarikatının şubelerindendir. Kurucusu Bosnalı Hamza Bâlî'dir. Hamza Bâlî, Melami-Bayrami şeyhlerinden Hüsamettin Ankaravi'nin müritlerindendi. Şeyhinin ölümünden sonra Bosna'ya dönüp Hamzavi inançlarını yaymaya başladı. Cezbesi ağır basan, halk içinde coşkunlukla hareket edip konuşan birisi idi. Meyhanelere giderek, **"Bunu niçin içersiniz? Şeytan sidiği şarabın ne neşesi olacak? Tевbe edip bana gelin. Ben size Allah sevgisinin şarabını içireyim ki kıyamete kadar Hak sarhoşu olun"** dediği rivayet edilir.

Müridlerinin çoğalmasi ve şeriata aykırı bulunan bazı davranışları dolayısıyla Bosnalı din adamları kendisini İstanbul'a şikâyet ettiler. Şeyh Hamza İstanbul'a getirildi ve Şeyhülislam Ebussuud Efendinin fetvasıyla idam edildi. (1561)

Hamza Bâlî'den sonra, İdris-i Muhtefi ve İmam Aliyy'ür-Rûmî diye anılan Tırhalalı Hacı Alî Bey, tam bir gizlilik içinde Hamzavîleri, vefatına kadar (1615) idare etmiştir. Kanı helal İdris-i Muhtefi'yi arayanlar, kanına susamış olanlar, Tırhalalı Hacı Ali Bey'e saygı göstermişler, hatta ona, İdris-i Muhtefi'ye yakındıkları

bile olmuştu; fakat ona uyanlar, İdris-i Muhtefi'yi tanıyanlar, ağızlarını yumuyorlar, ser verip sır vermiyorlardı.

Hamzavîlerin son verdikleri şehit, 1664'te, Fenerbahçe'de boğularak cesedi denize atılan, bulunamadığı için de Lâlî-zâde Seyyid Abdülbâki'nin deyimince **"kabr-i pür nûrları deryâyı rahmet"** olan Sütçü Beşir Ağa'dır.

Beşir Ağa'dan sonra Hamzavîlerin idaresini Seyyid Haşim (1677), Paşmakçı-zâde Seyyid Alî (1712), Şehit Ali Paşa (1716) gibi bir müderris, bir şeyhülislâm ve bir sadrıâzâmın yüklenmesi ve verilen kurbanların çokluğu, bu yolun, içine gömülmesiyle sonuçlanmıştır. Fakat gene de Hamzavîlik, tamamiyle sönmemiş, (1875)'de vefat edip Edirnekapısı mezarlığında şâir Bâkî'nin karşı tarafına, caddeye nâzır sofaya defnedilen Bosnalı Seyyid Reşâd'a intisap eden Belhli Seyyid Süleyman'ın oğlu ve Eyyup Nişancasındaki Şeyh Murad Nakşibendî dergâhı şeyhi Seyyid Abdülkâdir-i Belhî (1923), ondan sonra da oğlu Seyyid Ahmed Muhtar (1933), Hamzavîlerce muktedâ tanınmıştır.

Bu yola girmenin, uzun uzadıya bir töreni yoktu. Devrinde Melâmîliği temsil eden kişiden izinli olan ve **"Kalbe bakıcı"** denen zat, sınanmış, uzunca bir müddet hareketleri kontrol edilmiş ve iki, yahut güvenilir bir kefil tarafından getirilmiş kişiye, ihvândan bazı kişilerin bulunduğu bir toplulukta, niçin geldiğini sorar, o da, kendisine önceden belletilen cevabı verir, Hakk'a ulaşmak için geldim der, kalbe bakıcı, hakk'a ulaşmak isteyen Hak'tan başka bir şeyi gönlünden çıkarır der, gözlerini yummasını söyler, bir zaman sonra gözlerini açan tâlib, kalbe bakıcının gözleriyle karşılaşır, evvelce, bakıştaki feyiz, ken-

disine uzun uzadıya telkin edilmiş olduğundan, kendince bir cezbeye tutulurdu. Ondan sonra, Mevlevîler gibi elele tutuşmak ve aynı zamanda, birbirlerinin ellerini öpmek şartıyla kalbe bakıcıdan itibaren bulunanlarla görüşür, Hamzavîliğe girmiş olurdu. Bu yola girenlerin çoğunluğu esnaf ve sanat erbabıydı. Kalbe bakıcı da, fütüvvet yolunun esnaf ve şeyhiydi. Bu bakımdan fütüvvet yolundaki esas unsurlar, meselâ mahkemeye baş vurmamak, yaptığı kötülüğü, şeyhe söyleyip cezasını çekmek, halka düzen yapmamak, kazancının muayyen miktarını loncaya vermek gibi şeyler, bu yolda da mevcuttu. Hattâ hükümet memurları bile aylıklarının muayyen bir miktarını, loncaya verirdi.

Hamzavîlerde Ehlibeyt sevgisi, birinci plandaydı. Hepsinin, İmâmiyye mezhebinin usûl ve fûrûunu bildiği iddia edilemez; fakat elimizdeki vesikalar, istidadı olanlara "İmâmiyye - Ca'feriyye" inanç ve amellerinin telkin edildiğini belirtmektedir. Esasen Hamzavîler aleyhindeki tenkil hareketleri, onların Şîî, yahut Şîaya mütemayil oluşları, hükûmet içinde bir hükûmet gibi yaşayışları, aralarındaki çok sıkı dayanışma, gizli bir topluluk oluşları ve hükûmet aleyhine zaman zaman baş kaldırmaları, yahut baş kaldıracakları vehminden ileri geliyordu.

Devletin, fütüvvet teşkilâtına el atması sonucunda, Peştemalcı esnafı, âdeta öbür esnaftan ayrılmıştı. İdrîs-i Muhtefî'nin Sultan Selim civarındaki evi altı peştemalcı dükkânlarıyla bir mahalle halindeydi. Ayrıca Fâtih'te, Atpazarı civarında, Kırkçeşme'deki Peştemalcılarhanı da Hamzavîlerin toplandığı yerdî. Bu durum 1908'de büsbütün çözüldü; son zamana dek Kırkçeşme'deki han, hamzavîleri top-

layan bir yerdî; orası da Çırçır yanğında kül oldu ve Hamzavîlik, gönülde bir neşe hâfızada bir hatıra olarak kaldı." (44).

Sual: Ama insanların kimi peygamber, kimi salih, kimi fâsıktır. Bu dereceler başka oluşu nedendir?

Cevap: Marifettedir. Cümlesi imanın aslında beraberdir, ama marifette (**bilmekte**) beraber değildirler. Nitekim şah ile dilenci azada beraberdir, ama elbiselerde, devlette, makamda, mevkide beraber değildir. İnsanın insanlığı ise marifet libasında ve marifet devletindedir. Nasıl ki padişahın padişahlığı bedeniyle değildir, mertebesiyledir. Mertebesi de devlet ve mansıbidir."

HANBELİ MEZHEBİ

780 tarihinde Bağdat'ta doğan **Ahmed bin Hanbel**'in kurduğu mezhep. Merv'den Bağdat'a göçmüş olan babası Muhammed, Ahmed küçük yaşta iken ölmüş, onu annesi yetiştirmiştir. Soyca Arap'tır. Dedesi ve babası devlette önemli görevler almış kimselerdi. Ahmed, çok küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, Hazret-i Peygamberin ve sahabelerin hayatını öğrenmiş, Hadis ilmi üzerinde çalışmaya başlamıştı. Hadis ve fıkıh ilimlerini bir arada yürüten Ahmed bin Hanbel, Ebu Hanife'nin talebesi ve devrin baş kadısı olan Ebu Yusuf'tan ders almıştır. Bağdat'ta 7 yıl hadis çalıştıktan sonra Irak, Suriye ve Hicaz'ı dolaşmış, Yemen'e kadar gitmiştir. İlk kez Hacc'a gittiği 803'te Mekke'de **İmam Şafii** ile karşılaştı. dini tartışmalar yaptı.

Ahmed bin Hanbel, çalışmalarını bitirdikten sonra (819) hadis rivayet edip fetva vermeye başladı. O yıllarda Bağdat ilim çevrelerinde Kur'an'ın mahluk (**yaratılmış**) olup olmadığı tartışılıyordu. Devletin başında bulu-

nan Halife Memun, bu tartışmada Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunanların yanında yer alıyordu. Halife 833'te bu konudaki tutumunu sertleştirerek, kendi görüşünde olmayanlara devlette görev verilmemesini ve mahkemelerde şahitliklerinin kabul edilmemesini emretti. Görüşünde direnen ve **"Kuran'ın yaratılmış olmadığını"** söyleyen Ahmet bin Hanbel türü işkencelere maruz kaldı, zincirlendi ve hapsedildi. Memun'dan sonra Halife olan Mutasım da Hanbel'den görüşlerini terketmesini istedi. O ise, her türlü işkenceye göğüs gereyerek düşüncesinde sebat etti. Her gün sayısı artarak kırbaçlanıyor, fakat fikrinden caymıyordu. 28 ay boyunca zindanda kırbaçlandı. Fikrinden dönmediği görülünce onu serbest bıraktılar. Fakat şartları şuydu: **"Âhmet bin Hanbel'i kimse ziyaret etmeyecek, o da evinden dışarı çıkmayacaktı"**. Namaz kılmak için camiye gitmesine bile izin verilmedi.

Daha sonra iş başına gelen Halife Mutevekkil daha sünni bir anlayışla hareket ederek Ahmed bin Hanbel'i ve taraftarlarını affetti, düşmanlarını cezalandırdı. Saraya çağrıldı, ödüllendirildi, ailesine maaş bağlandı.

"... İlim ve takvası, Peygamberin sünnetine olan sarsılmaz bağlılığı onun halk arasında sevilip sayılmasına sebep oldu. Bu sebeple etrafında büyük bir talebe ve mürid topluluğu bulunuyordu.

Kuvvetli bir hafızaya sahip olan, 28 ay gibi bir zaman içerisinde maruz kaldığı kırbaç ve işkencelere tahammül eden, sabırlı, nezahet ve nezaket timsali, ihlâslı, güler yüzlü, yumuşak huylu, hadis ve fıkıh imamı, büyük insan Ahmed b. Hanbel, Bağdad'da 31 Temmuz 855 günü Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Namazını, zühd ve takvasını, selef-i salihine olan bağlı-

lığını çok iyi bilen bütün Bağdad halkı, büyük bir cemaat hâlinde kılmıştır.

Bağdad'ın Harbiye semtinde Mekâbü'rü's Şühedâ'da bulunan ve hakkında birçok harikulade vakalar rivayet edilen mezarı, uzun bir müddet, evliya türbesi gibi ziyaret olunmuştur. 13. asrın sonlarına doğru Dicle'nin taşması yüzünden yıkıldıktan sonra, halkın bu hürmeti, Samankapı yakınındaki Kureyş mezarlığında bulunan ve 1296 yılında Timur tarafından tamir edilen, İmam Ahmed'in oğlu Abdullah'ın mezarına nakledilmiştir. O zamandan beri bu iki mezar bir sayılmakta ve babaya gösterilen hürmet oğula da gösterilmektedir.

Ahmed b. Hanbel'in yaşayışı son derece sade idi. O bütün ömrünü mütevazı bir hayat içerisinde geçirdi. Fakir olmayı, nereden geldiği belli olmayan bir servete sahip olmaya tercih ederdi. Az mala kanaat eder, kimse'nin ihsanına razı olmaz ve yardım kabul etmezdi. Babasından miras olarak kalan bir dokuma atölyesinin geliri ile geçinirdi. Bu geliri az olduğu için, yetmez, zaman zaman borç alır, hatta bazan kendisine iş aramak mecburiyetinde kalırdı.

Ahmed b. Hanbel'in eserleri arasında 30 bin civarında hadis ihtiva eden Müsned'i, en çok meşhur olanıdır. İmam Ahmed, bu eserini, 250 bin hadis arasından seçerek meydana getirdiğini ve bu eserin hadis konusunda imam olduğunu söyler..." (45).

Özellikleri

Hanbelî mezhebine göre iman, gönülle gerçeklemek, dille söylemek ve amel etmektir; İslâm ise gerçeklemek ve ıkrâr etmektir. İnsan, bir emri inkâr etmedikçe dinden çıkmaz; ancak şirk koşmak, bundan hâriktir, Büyük günah işleyen, tövbe etmeden ölürse

Allah, o kulu, dilerse bağışlar, dilerse azap eder ona. Kadere inanmak ve bu hususta tartışmava girmemek gerektir. Allahın sıfatları hususunda da tartışmak caiz değildir. İster günah-tan kaçsın, ister kötü kişi olsun, her imamın arkasında namaz kılınabilir.

Müslümanların başına geçen, onların rızasıyla geçmiş, yahut zorla on-ları hükmü altına almış olsun, ona ita-at etmek gerektir; isyan eden suçlu-dur; bu isyan halinde ölürse, kâfir sa-yılır.

Ashabın hepsi de haklıdır, tâbiî-ler hakkında da hüküm budur. Ara-larındaki çekişmeler, içtihat yüzün-dendir; Hanbelî fıkında esas, nass, yâni kitap ve sünnettir. Bunlardan sonra sahâbenin fetvaları gelir. Bu fetvalar arasında ayrılık, aykırılık olursa, kitap ve sünnete uyanları ter-cih edilir. Bir hadisi rivâyet eden sa-hâbî bilinmese bile o hadis (Mürsel) kabul edilebilir; rivâyet edeni güveni-lir kişi bulunmayan, fakat yalan ol-duğu sabit olmayan hadis te böyledir.

Bir meselede, sahâbenin fetvası bu-lunmaz, fakat tabiînin fetvası olursa o fetva kabul edilir. Kıyas, ancak ki-tapta, sünnette ve icmâ'da bulunma-yan şeyler hakkında caiz olabilir.

Hanbelîlik, hiçbir bölgede çoğun-luk sağlayamamıştır. Bunda, öbür mezheplerin yayılmış ve yerleşmiş ol-ması ve Hanbelîlerin taassubu büyük bir etki yapmıştır. Hanbelîler, kabir ziyaretini yasaklıyorlar, her yeniliğe bidat damgasını vuruyorlar, 10. yüz-yılda evlere saldırıyorlar, içki bulu-yorsalardı döküyorlar, şarkıcıları dövü-yorlar, çalgıları kırıyorlardı. Alıma satıma bile karışıyorlar, erkeklerin ka-dınlarla, hattâ küçük kızlarla bile so-kağa çıkmasına engel oluyorlar, böyle bir şeye rastladılar mı, kadınlara kö-tü sözler söylüyorlar, aleyhlerinde ta-nıklıkta bulunuyorlardı. İbni Teymiy-

ye'nin fikirleri, bütün Hanbelîlerce mukaddes sayılmadaydı. Suûdiler, Hicaz'a hâkim olduktan sonradır ki Hanbelî mezhebi, biraz kuvvetlep-di..." (46).

HANEFİ MEZHEBİ

İmam-ı Azam Ebu Hanife diye anılan Numan bin Sabit'in kurduğu mezhep.

Ebu Hanife 701 yılında Kufe'de doğdu. Babası, zerdüşt dinine men-suptu. Müslümanlarla yapılan bir sa-vaşta esir düşmüş, daha sonra azad edilmiş ve Müslüman olmuştur. Ebu Hanife, çağının bilginlerinden dersler alırken bir yandan da ticaret yapmış, zamanla elde ettiği serveti başkaları-na bırakarak kendini tamamen İslâm ilimlerine vermiştir. Yaşadığı dönem, Abbasilerle Emevîlerin saltanat kav-gaları yaptığı yıllara rastlar. Ebu Ha-nife, Emevîlerin yönetimini ve düşün-celerini tasvip etmiyordu. Hatta bu nedenle, Emevîlerin Irak Valisi Ebu-Hubeyre tarafından, kendisine veri-len mali meselelerle ilgili bir görevi ka-bul etmediği gerekçesiyle hapse atıl-mıştı. Kısa süre sonra serbest bırakılınca Kufe'den Mekke'ye gidip yerleş-miştir (747). Ebu Hanife, Abbasiler hilafet makamını ellerine geçirip dev-letin başına geçince Mekke'den Ku-fe'ye döndü. Dürüst kişiliği ve sözü-nü esirgememesi, onun, Abbasoğul-ları ile de arasının açılmasına yol aç-mış, Halife Mansur, Hazret-i Ali'nin torunlarından ikisini şehit edince bu-na tepkisi çok sert olmuştu. Halife Mansur, onu kazanmak ve eleştirile-rinden kurtulmak için kendisine Bağ-dat kadılığını teklif etti. Kabul etme-yince de hapse attırdı ve adamlarına ilk gün on kamçıdan başlamak ve her-gün onar onar artırmak şartıyla kam-çılanmasını emretti. Rivayetlere göre Ebu Hanife, kamçı sayısının 110'a

çıktığı gün hastalandı ve hapisten çıktıktan kısa süre sonra, 767 yılında vefat etti.

Halife Mansur'la Ebu Hanife arasında, kadılıkla ilgili olarak şöyle bir konuşmanın geçtiği rivayet edilir:

Mansur:

—Kadılığı kabul etmen halk için faydalı olur.

Ebu Hanife:

—Ben milliyet itibarıyla Arap değilim. Bu sebeple Araplar, içtihadıma razı olmayabilirler.

Mansur:

—Kadılık milliyetle değil, ilimle ilgilidir. Sen bilginlerin en büyüğün.

Ebu Hanife:

—Ben kadılığa lâayık değilim.

Halife Mansur yine ısrar eder, "Sen bu işe en lâayık kişisin" der. Ebu Hanife de şu cevapla konuşmayı noktalar:

—Eğer doğru söylüyorsam, dediğim gibi ben kadılığa lâayık değilim. Eğer yalan söylüyorsam, yalancıya kadılık emanet edilmez.

"Ebu Hanife'nin görüşleri dört esasa dayanır:

I. Kitap, II. Sünnet, III. İcma, IV. Kıyas.

Kitap, Kurân'dır; **sünnet** de Hz. Peygamber'in sözleri, hareketleri, birisini bir şey yaparken görüp engel olmadığı şeylerdir. Bütün sahabe, adildir; aralarındaki çekişmeler, dövüşmeler, içtihat yüzündendir ve müçtehit, reyinde isabet ederse iki ecre, hata ederse, içtihadı çalıştırdığından bir ecre nail olur; bu bakımdan, hangisinden olursa olsun, gerçek olarak rivayet edilen hadis makbuldür. **İcma**, sahabenin bir şeyde birleşmesidir. **Kıyas** da, bu üç şeyde bulunmayan bir meseleyi, bunlarda, yahut bunların birinde bulunan bir meseleyle karşılaştırarak ona göre hüküm vermektir

ki burada, her şeyden önce aklın önemi vardır. Ebu Hanife'ye göre örf de bir delildir; çünkü örf, Müslümanlar'ın kabul edip amel edegeldikleri bir şeydir; hatta yerine göre, kıyastan da üstün tutulabilir.

Mezhebini, talebesinden olup (798)'de ölen **Ebu Yusuf Yakup b. İbrahim'ül-Ensâri** ile (805)'de Reyde ölen **Ebu-Abdullah Muhammed b. Hasan** yaymıştır. Abbasoğullarından Harun'un zamanında Bağdat kadılığında bulunan Ebu-Yusuf'un, namaza, oruca, zekata, miras hükümlerine, alım satım işlerine, şer'î cezalara, vekalet ve vasiyete, avlanmaya ve hayvan kesmeye ve diğer şer'î hükümlere ait risaleleri, bir aralık Bağdat kadılığında bulunan Muhammed'in de elliye aşan eseri vardır. Hanefî mezhebinde bu iki zata **İmâmeyn** denir ve bunların bir hükümde birleşmeleri halinde reyleri, Ebu-Hanife'nin reyinden üstün tutulur.

İmameyn'in Bağdat kadılığında bulunmaları, **Harun Reşid**'in bu mezhebi benimsemesi, birçok kadıların bunlar tarafından atanması, Hanefiliğin yayılmasını sağlamış, Irak ve Mâverâünnehir'de yerleşmiş, Şafiî'lerle aralarında çatışmalara yol açmış, bir aralık Mısır'da da kuvvetlenmiş, Batı Afrika'daysa bir üstünlük sağlayamamıştır. Anadolu Selçuklularının mezhep serbestliği siyasetine karşı Osmanoğulları, Hanefiliği resmi mezhep tanımışlar, bazı şehirlerde Hanefî kadılığıyla beraber Şafiî kadılığı da kurulmuşsa da resmi mezhebin Hanefî oluşu, bu mezhebin, Osmanoğulları tarafından fethedilen ülkelerde yayılmasını sağlamıştır" (47).

"Ebu Hanife yaptığı seyahatlerin kazandırdığı tecrübeler sayesinde çeşitli insan tiplerini ve mizaçlarını tanıma imkanını bulmuştur. Engin bilgisi, keskin zekası ve ilmi münakaşa-

lardaki mahareti sayesinde karşısındakini (hasmını) susturur, onun haksız olduğunu ve fikrinin yanlış olduğunu ispat ederdi. Bir gün, bu alemin yaratıcısı ve idarecisi olduğuna inananmayan maddeci (materyalist) bir grupla tartışmaya girdiği sırada onlara şunu sormuştur: **"Biri size dese ki, ben yüklü bir gemi gördüm, tamamen yükünü almış ve denizdeki azgın dalgalara karışmış, onu idare eden bir kaptan bulunmadığı halde, düzenli bir şekilde rotasına uygun olarak seyirine devam etmektedir. Buna ne dersiniz? Akıl bunu kabul eder mi? Onlar: Hayır, akıl değil, bunu hayal bile kabul etmez, demeleri üzerine Ebu Hanife, sübhanallah! Akıl, böyle bir geminin başboş yoluna devam edebileceğini kabul etmezse, şu koskoca dünyanın değişik halleri ve çeşitli işleri, bütün genişliği, dağları, ovaları ve denizleri, yaratıcısız ve ustasız meydana gelip, idarecisiz ayakta durduğunu nasıl kabul eder"** diyerek onları susturmuştur.

İmam Azam'ın ders metodu daha çok **"tartışma metodu"** biçimindedir. O, meseleyi ortaya atar, üzerinde talebeleriyle tartışıp münakaşa ettikten sonra, kendisi neticeye bağlardı. Bazen talebeleri hocalarıyla aynı görüşte olmadıklarını açık açık söylerler, o da görüşlerine saygı duyardı. Ders halkalarında tartışılarak bilahare karara bağlanan konuları, seçkin talebelerinden **İmam Muhammed** kaleme alır, onları yazar ve yazdırırdı.

Ebu Hanife, talebelerini çok sever, onun bu sevgisi dostluk ve arkadaşlıktan ileri gitmezdi. Hatta o, talebelerine: **"Siz benim gönlümün sevincisiniz ve üzüntülerimi gideren sizlersiniz"** derdi. Ebu Hanife, talebelerine bir baba gibi davranır, ilgi ve şefkat gösterir, ihtiyaçlarını gidermek için maddi yardımlarda bulunur, acı

günlerinde onları teselli eder, dertlerine ortak olurdu.

Ebu Hanife, şahsiyet ve karakter yönünden oldukça sağlam bir mizaca sahip, ileri görüşlü, gerçeği arayan, meselelerin iç yüzünü görebilen biri olması yanında, itimada lâyık bir ilim adamında bulunması gereken bütün güzel vasıfları kendisinde toplamıştır.

Belirtildiği gibi Ebu Hanife, keskin bir zekaya, kuvvetli bir muhakeme ve ispat gücüne sahip, hazır cevaplı, ilmi tartışmalarda hasmının görüşlerini ilmi ve mantıki delillerle çürütebilen bir ilim ve hukuk otoritesi idi. Emeviler'e karşı isyan eden **Dahhâk bin Kays** adında bir harici bir gün mesciddete Ebu Hanife'nin yanına gelir ve ona, **"Tevbe et"** der. Ebu Hanife de, **"Neden tevbe edeyim"** diye sorar. Dahhâk, **"Hakem tayinini kabul ettiğin için"**, der. Ebu Hanife, **"Sen beni öldürmek mi istiyorsun, yoksa tartışma mı yapmak istiyorsun?"** diye sorar. O da **"Hayır, tartışmak istiyorum"** diye cevap verir. Bunun üzerine Ebu Hanife, **"Bir mesele üzerinde tartışırken anlaşamazsak aramızda hangimizin haklı olduğunu kim söyleyecek"** diye sorar. Dahhâk, **"Kimi istiyorsan onu çağır"** der. Ebu Hanife de bunun üzerine Dahhâk'ın adamlarından birine seslenerek, **"Anlaşamadığımız zaman hangimizin haklı olduğuna sen karar ver"** der. Sonra Dahhâk'a dönerek: **"Bu adamın aramıza girmesine razı mısın?"** diye sorar. O **"Evet"** deyine, Ebu Hanife işte **"Hakem tayinini sen de kabul ettin"** diye karşılık vererek, hasmını tartışma açtığına pişman eder ve susturur. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür" (48).

Hanefiliğin esasları şöyle özetlenebilir:

- Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resûllerine, ölümden sonra diril-

meve, hayrın ve şer'in Allah'tan olduğuna, cennet ve cehenneme inanmak.

- Allah'ın sıfatlarıyla ilgili hiçbir şey mahlûk değildir. İlmi, kudreti, sözü, yaratıcılığı hep ezelidir. Allah'ın sıfatları, sonradan olmuş ve yaratılmış değildir. Allah'ın varlığı, bizim varlıktan anladığımız mânâda değildir. Cisim, madde, sınır, benzetmek gibi sıfatlardan ayrıdır. Allah insanları her türlü günah ve sevaptan sıyrılmış olarak yaratmış, sonra onlara emirlerini, yasaklarını bildirmiştir.

- Hazret-i Peygamber Allah'ın sevgili kulu, elçisidir. Hiçbir günah işlememiştir. Zaten peygamberlerin hepsi de küfürden, kötü fiillerden münezzehtir. Peygamberlerden sonra Allah'ın en sevgili kulları sırasıyla, Hazret-i Ebubekir, Hazret-i Ömer, Hazret-i Osman ve Hazret-i Ali'dir.

- Bir Müslüman küçük günahlar işlese de kâfir sayılamaz. Ama yaptıklarını da desteklemeyiz. Onu ne överiz, ne de "sonuna kadar cehennemde kalacaktır" deriz. Allah'a ortak koşmak, onu inkâr etmek dışındaküçük veya büyük günah işleyen, fakat tövbe etmeden ölen bir Müslüman hakkında karar verecek olan Allah'tır. Dilerse affeder, dilerse cezalandırır.

- Allah müminlere ahirette görünecektir. Müminler Allah'ı cennette, aralarında hiçbir mesafe olmaksızın göreceklerdir.

- Bütün inananlar birbirine eşittir. Ancak, uygulamalar yönünde birbirlerine üstünlükleri olabilir.

- Allah, kullarına karşı âdildir, şefkâtlidir, affedicidir. Onların hak ettiği sevabı fazlasıyla verir. Günahları varsa ceza da verir, affeder de.

- Dünyadaki tüm işlerimiz, yaptıklarımız öteki dünyada bir bir tartışılacak, değerlendirilecektir. Münker

ve Nekir adlı meleklerin mezarda bize sorguları olacaktır, bu haktır. Kabirde cesede ruhu iade edilecektir. Kafirlerin hepsi, müminlerin de bir kısmı için kabir azabı olacaktır. Bu da haktır.

HARİCİLİK VE HARİCİLER

Tarihçilerin İslâm tarihinde ortaya çıkışını, Sıffin savaşında (37/657) hakem meselesinin ortaya atılışına bağladıkları fırka. Bu parti mensupları tavizsiz, sert ve fanatik davranışlarıyla dikkati çekmişlerdir.

Tarihlerde bu parti mensuplarına Harici, Havaric'den başka isimler de verilmekle beraber, böyle isimlendirilmelerinin sebebi insanlardan, dinden (itirazsız kabul edilen), özellikle Hz.Ali'den uzaklaşmış, bunlara yabancılaşmış görülmeleridir. Kendilerine verilen diğer isimlerden biri Sıffin'de tahkimi reddetmelerini ifade bakımından "muhakkime", diğeri ise Sıffin'den sonra Hz.Ali'yi bırakarak Harura'da toplandıklarını belirtmek üzere "Haruriyye"dir. Hariciler ise kendilerine bir tek ismi uygun görmüşlerdir. Bu da "kendilerini Allah'a satanlar" anlamına gelen "şurat"tır. Bu fırka bir fikir bölünmesinden, görüş ayrılığından vücut bulmuştur.

Nitekim ilk ve muahhar tarihçilerin de tespit ettikleri gibi, Havaric, Sıffin savaşında (37/657) tahkimi kabul etmesinden ötürü Ali b.Ebi Talib'den ayrılanların oluşturdukları bir fırkadır; ayrılışın temelinde ise sebep olarak Nebi'nin hilafeti konusunda bir fasıla vererek insanların hükmüne başvurma'nın doğru sayılamayacağı görüşü bulunmaktadır.

Bu görüş kalın çizgileri bakımından meseleyi doğru olarak aydınlatmakla beraber bazı tarihçiler de, meseleyi bu yönleriyle kabul ettikten sonra Sıffin öncesi bazı olayların göz-

den uzak tutulmaması kanısındadır. Bu işaret edilen olayların araştırılması kesin bir neticeyi gözler önüne sermektedir: Bazı zaruretleri, kabilelerin anlayış farklılıklarını kendi davranışları bakımından istikametlendirici saymayan kimseler Kurân'ın lafzına her şeyden fazla önem tanıyarak, ona bağlı bir hayat anlayışı içinde Hariciler adı ile bir araya gelmelerine yol açmıştır. Bu zümreye, başlangıçta siyasi olan niteliğine karşılık, daha sonraki olaylar dini bir nitelik getirmiştir.

Şu da var ki, ilk çıkışlarında tahkimi oldukça yanlış bir anlayışla din-den uzaklaşma niteliğinde değerlendiren ve "iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama" ilkesini hiçbir yoruma tabi tutmadan hareketlerinin değişmez temeli sayan Hariciler aradan 30 yıl kadar bile bir zaman geçmeden, yani kısa sayılabilecek bir sürede kendi aralarında da anlaşmazlığa düşmüş, 65/684 yılında, liderlerinin adlarına göre Ezrakiyye (Ezarika), Necdiyye (Nacedat), Sufriyye ve İbadiyye olmak üzere dört ana fırkaya ayrılmışlardır. Bazı tarihçilere göre, Hariciliğin oluşma şekli ve sebepleri dikkatle gözden geçirildiğinde bu bölünmenin kaçınılmazlığı hükmüne varmak kâbil değildir.

Bu görüş şu açıklamalarla özetlenmektedir: Hariciler Sıffin ve sonrasında içinde bulundukları duruma ve kendilerini de içine alan idari ve siyasi yapının genişliğine karşı çıkış hareketinin, daha açıkçası kurulu düzene karşı bir "protesto" hareketinin temsilcisi olduklarını belirtiyorlar. Kavgalarının hedefinin devlet-siyaseti ile sosyal yapıyı kesin anlamda ve tabii kendi anlayışları düzeyinde Kurân esaslarına dayandırmanın mücadelesi olduğunu ileri sürüyorlardı. Görüşlerinin ayrıntılarına girilerek bunların

hedefler açısından değerlendirilmesi yapıldığında ortaya çıkan sonuç şuydu: Hariciler ashında Bedeviliğin devamı gayreti içinde, İslâm toplumunun geçmekte olduğu şehir medeniyetine karşı tepki gösteriyorlardı. Hepsi eski Bedevi olan liderleri, devlet siyaseti ile sosyal yapıyı Kurân esasına dayandırma görüşünü, Bedevi hayatının açığa vurulmayan savunmasına destek olarak kullanıyorlardı. Hariciler daha da ileri gitmeyi, görüşlerinde ve tanımlandırmalarında sınır tanımamayı -Bedevi kanun tanımazlığı ile- itiyad haline getirmekte gecikmediler. Kendilerinden olmayanları "kâfir" diye suçluyorlar, böylelerine "kanlarının dökülmesi" neredeyse "vâcib" kişiler gözüyle bakıyorlardı. Özetle, kendi yetersiz bilgileriyle çizdikleri İslâm çerçevesi dışındakiler veya dışına çıkanlar yok edilmeliydi. Tabii bu da "terör"ü getiriyordu.

Zaten Sıffin üzerinden çok geçmeden kendilerinden olanlarla olmayanlar arasında derin bir uçurum belirten kalın bir çizgi çekmişlerdi: Kendilerinden olmayanlara karşı tedhişin her çeşidi uygulanabilirdi. Tabii, kendilerinden olmayanlar onlarla birlikte başkaldırmayanlar, "karargâh"larında bulunmayanlardı. Bu da tam bir taassubdan başka bir şey değildi.

Taassub her bulunduğu yerde hangi sonuçları getirmişse Haricilere de aynı sonuçları getirdi. Bu da onların topluluklarında değişen koşullara uyum sağlayabilme, değişik meselelere yeni çözümler getirme yeteneğini, hatta içgüdüsünü bile tamamıyla yok etti. Bunun da en çok zararı kendilerine oldu. Çünkü en ufak görüş anlaşmazlığında çözüm arayacak yerde hemen ayrılığa düşüyorlardı. Bu sebeple bir çok kollara bölünmüşlerdi. Bu bölünmeler olduğu gibi sürüyor, birleşme yolunda en ufak bir

gayret göstermeden tüm kapılar kapatılıyordu. Bu hale gelmeleri, şüphesiz, savunucusu gördükleri Kurân'ı anlamadaki bilgi yetersizliklerinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü hiç düşünmeden karşı çıktıkları meselelerin çözümleri Kurân'da bulunuyordu. Ayrıca, Kurân'ın bütün medeni ileri gidişlere, ilerlemelere açık olduğu ancak anlayışlı yorumlarla kavranabilecek hususlar olduğu halde, taassub, onların iyi mânâda esneklik tanımayan kalıplar içinde kalmaları sonucunu getirmişti. Sonunda, Kurân hükümlerine göre hiç bir suretle küfürlerinden söz edilmeyecek olan Hz. Osman ve Hz. Ali'yi "Allah'ın indirdiği ile hükmetmemişlerdir" suçlamasıyla kâfir sayacak kadar ileri gitmişler, gerçekte bu hükümleriyle kendileri Kurân anlayışına karşı çıkmışlardır.

Dar görüşlülük ve cehalete eklenen, zaten bunlarda kaynağını bulan taassub, sözü edilen dört esas fırkadan sayılmayacak kadar çok küçük kolların vücut bulmasına yol açmıştır. Bunlardan tek Harici fırkası olan İbadiyye zamanımıza kadar gelebilmiştir.

Hariciler, Sıffin savaşında karşı çıktıkları Hz. Ali'yi şehit ettikten sonra Muaviye ve Emevi yönetimiyle çatışma içine girmişlerdir. Bu sebeple Emevi hilafeti tarihi, hemen her tarafta görülen "Harici" isyanları tarihi sayılabilir.

Kendileri dışında hemen bütün müesseseler ve söz sahibi kişilerle mücadele halinde olan Haricilerin, kendi içlerinde de yönetim, siyaset ve askerlik konularında birlik ve beraberlik kurabilmekten uzak kalmakla beraber, üç hususta zaman zaman münazaah olarak anlaşabildikleri söylenebilir:

Hız. Ali ve Hız. Osman'ı, Sıffin'de tahkime katılan hakemler olarak Amr

b. el-As ve Ebu Musa el-Eş'ari'yi, Cemel'e iştirak eden Hız. Ayşe, Talha ve Zubeyr'i, hakemlerin hükmünü kabul eden herkesi kâfir ilân etmek;

Zalim imama karşı çıkmayı vacib bilmek. Hür bir seçimle Kureyş'in imam seçilebileceğini kesinlikle kabul etmek.

HASAN-I BASRÎ

Ebu Sait bin Ebi'l-Hasan Yesar (Medine 642-Basra 728). Babası İranlı idi. Irak'ta bir savaşta esir alınıp Medine'ye getirildi. Azat edildikten sonra kendisi gibi azatlı Hayra adlı kadınla evlendi ve bu evlilikten Hasan dünyaya geldi. Çok iyi bir eğitim gören Hasan, yerleştiği Basra'da büyük ün kazandı. Doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen, korkusuz bir adamdı. İnsanın, her çeşit davranışından sorumlu olduğunu ileri sürmüş, inancın yeterli olduğunu savunanlara karşı, ağızla iman getirmenin yeterli olmadığını, günah sayılacak her türlü söz ve eylemden kaçınılması gerektiğini söylemiştir.

Dürüstlüğü ve imanı ile tasavvuf fikrinin gelişmesinde de dolaylı olarak rol oynamıştır. Birçok tarikatın silsilenamesinde onun da adı geçer.

Bir ara Hazreti Ali'ye cephe almış, Cemel ve Sıffin savaşlarına katılmış, katılmak isteyenlere de engel olmuştur. Hazreti Ali onun bir gün abdest alırken fazla su sarfettiğini görüp ihtar edince, o da Ali'ye, "Sen de Müslümanların kanlarını çok döktün" diye cevap vermişti.

HASAN SABBAAH

Fatımi halifesi Mustansır'ın 1088 yılında ölmesi üzerine Halifelğe oğlu Nizar'ın geçmesini isteyen, başarılı olamayınca İran'a giderek oradaki İsmailileri, o döneme kadar başvurulmamış bir anlayışla örgütlenirerek Haşşaşın fırkasını oluşturan kişidir.

Batı'da daha ziyade eylemleri gözönünde tutarak fırka için, Haşşâşin adına uygun olarak "**Katil**" anlamında "**Assasain**" deyiimi kullanılmıştır. Bu fırka, yetiştirdiği fedailerine özel bir eğitim uyguluyor, esrar (haşiş) içirmek suretiyle şartlandırarak siyasi cinayet eylemlerine azmettiriyordu. Hasan Sabbah'ın kendi söylediğine göre soyu Himyerilerdendir. Kum şehrinde doğmuştur ve babası Kufeli bir Şîr'dir. İran'ın Tus eyaleti ahalisinden olduğu yolunda da bir rivayet vardır. Delikanlılık çağındayken İsmailiye mezhebine girmiş, İran İsmailileri dâisi onu Mısır'a, Fatimi halifesinin yanına görevli olarak göndermiştir. 1088 yılında halife Mustansır'ın ölümüyle yerine Hasan Sabbah'ın tuttuğu Nizar'ın rakibi kardeşi el-Müstali geçince Hasan Sabbah İran'a döndü ve İsmaililer arasında Nizar leyhine propaganda faaliyetine girişti. Bu arada askeri açıdan örgütlenerek ve türlü hilelere başvurarak (1090-91)'de müstahkem bir kale olan Alamut'u zaptetti. Peşinden yine hilelerle bir çok kaleyi ele geçiren Hasan Sabbah, fedailerin yönetimini elinde tutmakla beraber İran'daki büyük İsmaili dai İbn Attaş'ın emrindeydi. Bu kalelerde esrar içirilerek şartlandırılan ve cinayete azmettirilen tedhişçiler, Büyük Selçuklu Devleti'ni tehdit edici bir tehlike haline gelmişlerdi. Cinayet üsleri olarak kullanılan, başta Alamut olmak üzere diğer kalelerdeki fırsat kollayıcı tedhişçilerin yapabilecekleri kötülükleri Siyasetname adlı eserinde anlatan büyük vezir Nizamülmülk'ün gayretinin boşuna olmadığı, kendisinin bu esrarkeşlerin hançer darbeleri sonucu hayatını kaybetmesiyle anlaşıldı. Nihayet durumun ciddiyetini kavrayan Selçuklu hükümdarları bunların üzerine kuvvetler gönderdiler. Ne var ki, iktidar kavgaları

güçsüzlüğe sebep olduğundan fazla bir şey yapamadılar. Nihayet, 1107 yılında Haşşâşinlerin en güçlü kaleleri Şahdiz zaptedilerek reisleri İbn Attaş idam yoluyla ortadan kaldırıldı. Onun yerine Hasan Sabbah geçti ve ölümüne kadar Haşşâşin fırkasının başında kaldı (1124).

İran'daki İsmaililerin iptila derecesinde Haşişe bağılıklarını ve bunun III. asırdan beri bilindiğini gözönünde tutan bazı tarihçiler, Hasan Sabbah'ın Haşişiler fırkasının kurucusu sayılmasını hatalı bulmaktadırlar. İsmaililer aynı metodu kullanıp fedaipleri haşiş (esrar) yoluyla şartlandırarak cinayete azmettiriyorlardı. Hasan Sabbah mevcut teşkilâtı yeni esaslara bağladığı gibi, kaleleri cinayet üssü olarak kullanmak buluşunu gerçekleştirmişti. Ayrıca, Alamut kalesine de kendi buluşu olan örgütlendirme yoluyla uzun zaman devamlılık imkânı sağlamıştı.

HASSAF

Ebu Bekir Ahmet Bin Ömer. Haneefi mezhebinin büyük alimlerinden biri. Çağında fıkıh, feraiz ve hadis ilimleri üzerinde otorite idi. Geçimini kunduracılıkla sağladığı için kendisine Hassaf lâkabı verilmiştir. Üstün kişiliği, iyi ahlâkı ve derin bilgisi nedeniyle dönemin halifesi Mühtedi'nin de saygısını kazanmıştı. Halifenin isteği üzerine fıkıh konusunda Kitabül Harac'ı yazdı. Ahkâm ül Evkaf, Kâtip ül Vesaya, Kitap ün Nafakat da diğer eserleridir.

875'te Bağdat'ta öldü.

HATAİ, bk. Şah İsmail

HATM-İ HACEGÂN, bk. Nakşibendilik

HİRİSTİYANLIK

Günümüzden yaklaşık 1900 yıl önce Nâsıralı İsa (Jesus) tarafından

kurulan, tarihi geliş bakımından ikinci tektanrılı din. İsa tarafından, Yahudi dininden sonra ve ondan ayrı olarak kurulan Hristiyanlığın temelleri, Filistin yakınlarındaki Celil bölgesinde, Kefernahum civarında bulunan bir tepede yaptığı konuşma ile ortaya atılmıştır. Bu konuşmaya, Hristiyanlık tarihinde **"Dağda Verilen Öğüt"** adı verilmiştir.

İsa, halkın büyük bir beklentisine cevap getirircesine ortaya çıkmıştı. Çünkü, M.Ö. 63 yılında Pompé'nin komutasındaki Roma lejyonları Suriye'yi ele geçirip Filistin'e girmiş ve böylece Yahudi krallığının bağımsızlığı son bulmuştu. Yahudi ülkesi, Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına girince, halk arasında Tanrı devleti ve kurtarıcı Mesih inancının güçlenmesi ve yayılmasına yol açtı. Halk, boşluktan ve ümitsizlikten kurtulmak için bu inanca dört elle sarıldığı bir sırada İsa (Jesus) geldi.

İsa Yahudi okulunda okumuş ve din eğitiminin etkisi altında kalmıştı. Kişiliği ve iyilikseverliği ile çevresinde saygı duyulan bir kişiliğe sahipti. Otuz yaşındayken çölde düşünceye dalmakla geçen uzun bir yalnızlık (inzivâ) döneminden sonra, Kefernahum adındaki küçük bir balıkçı kasabasına yerleşti. Düşüncelerini burada yaymaya başladı ve Yahudi Haham örgütünün nüfuz ve etkilerini zayıflatmak kadar etkili oldu. Etrafında kendisine inanan veya inanmak maksadıyla konuşmalarını dinlemeye koşan bir Yahudi topluluğu oluştu. İsa, düşünceleriyle, özet olarak, Musa ve diğer peygamberlerin öğretilerini yıkmakla alâkası bulunmadığını, aksine, onların eserlerini pekiştirmek için Tanrı tarafından gönderildiğini ileri sürerek güven sağlıyor, insanların kardeş oldukları görüşüne dayanan evrensel bir düşünceyi dile getiriyor-

du. Buna göre, insanlar ancak sevgi yoluyla birbirlerine bağlanabilirlerdi. Sevmek için eşitlik şarttı. Eşitlik varlıkla sağlanamayacağı için yoksulluktaydı ve ancak yoksulların Tanrı katına ulaşabilmeleri mümkündü. Bu öğretiler Haham örgütünün, sadece yetkisini ortadan kaldırmakla kalmıyor, tümünden ortadan kalkma tehlikesini de getiriyordu. Özellikle bu husus, Kudüs'teki Roma otoritelerine ihbarlarda bulunulmasına yol açtı. İhbarlar da Roma otoritelerinin tüylelerini diken diken edecek hususlar ele alınıyordu. Sonunda, İsa'nın Roma güvenlik güçleri tarafından yargılanmasını sağlayacak gerekçeler hazırlandı: İsa, halkı kışkırttığı, kamu düzenini bozduğu gerekçesiyle adalet mercilerinin karşısına çıkarıldı. Yargılamıp ölüm cezasına çarptırıldı. Ölüm cezasının çarmıha gerilmek suretiyle infazı, sonraki çağlarda haçın sembolleştirilmesine yol açacak, infaz sahnesi ise sayısız sanat eserlerinde yer alacaktı.

İsa'nın çarmıha gerilmesi olayından sonra, onun öğretilerini benimsemiş olanlar Aziz-Petrus'ün ruhânî yönetiminde Galile'de bir araya geldiler. Fakat bu topluluk Antakya'ya sürüldü. Antakyalı putperestler İsa'nın öğretilerini benimseyen bu topluluğa Hristiyan adını verdiler ve bu adlandırma sürüp gitti.

Kudüs Yahudileri ve Romalılar bu yeni dinin yayılmaması için ellerinden geleni yapmaktan geri kalmadılar. Fakat, çağın içinde bulunduğu bunalım ve karışıklıklar tam bir yayılma imkânı hazırladığından Kudüs Yahudilerinin ve Roma İmparatorluğu'nun engellemeleriyle resmi müdahaleleri Hristiyanlığın yayılmasını önleyemedi. Önlemek bir yana, İsa'nın bir başka yoldaşı Aziz-Paulus, hararetle konuşmalarıyla Yahudi kolonileri ara-

sında din değiştirerek Hristiyanlığı tercih olaylarına yol açıyordu. Bunun bir dizi sebeplerinden biri Hristiyanlığın Yahudi ayin ve adetlerinden na karşın sadeliği temsil etmesi, bir diğer sebep de ekonomik güçlükler ve halkın aradığı adaleti Hristiyanlık'ta bulacağına kanaat getirmesiydi. Ne olursa olsun, gelecek hayatta toplumsal eşitliğin gerçekleşeceği inancını vermek, insanlık için acılara katlanıldığı inancını yüreklere yerleştirmek büyük bir umut ve teselli kaynağı oluşturuyordu.

Bu arada Aziz-Paulus büyük bir teşebbüse geçerek Hristiyanlığı, düşmanı olan Roma'nın seçkinleri ve aydınları aracılığıyla, tam kalbine yerleştirmeye çalıştı. Aziz-Paulus bu teşebbüsünde büyük bir güçle karşılaşmadı. Yeni bir dünya görüşü, yeni bir anlayış getiren Hristiyanlık, dönemin kapanıklığı, biteviyeliği ve yeknasaklığından bıkkınlık getirmiş seçkinlerle aydınlar tarafından çabucak benimsendi. Bu durum Roma'yı kendi inançları ve otoritesinin zaafa uğraması ihtimali bakımından dehşete düşürmekte gecikmedi. Neron'un imparatorluğu döneminde Hristiyanların topluca katledilmeleri, korkunun, dehşetin genişliği hakkında bir fikir vermektedir. Ne var ki, bu katliamlar da Hristiyanlığın yayılmasını önlemekte hemen hiçbir işe yaramadı. Yeni yayılma alanları, yeni ülkeler açılmıştı. Böylece, Hristiyanlık, İspanya'da dikkate değer bir karşılıkla benimsendi. Oradan Afrika'ya geçerek yayıldı. Güçlü bir kolu Yunanistan'ı içine alarak Makedonya ve Balkanlar'ın kapılarına doğru uzandı. Fakat, Hristiyanlığın en önemli başarılarından biri, kendisine karşı sürekli düşmanca davranmış Roma'da tesirini arttırması, seçkinler, aydınlar, yönetici sınıf arasında yayılması,

hatta sahiplenilmesiydi.

Aziz-Paulus'un ölümünden yüzyıl sonra Hristiyanlığın kutsal yazıları bir kitapta toplandı ve böylece İncil meydana gelmiş oldu. Hristiyanlığın Roma'da idareci sınıfla aydın kimse-ler tarafından benimsenmesinden sonra Aziz-Petrus'un dini yorumunu kabul eden Hristiyanlar'ın oluşturdukları Katolikler, büyük bağışlarla zenginleştiler. Katolikliğin yaygın bir biçimde kabul edilmesi, Hristiyanlığın Roma için büyük bir tehlike oluşturduğu düşüncesini de zihinlerden söküp attı. Aydınların ve üst sınıfların Hristiyanlık içinde inançla yer almalarının yararı bundan da ibaret kalmadı. Bunlar, getirdikleri yorumlar ve görüşlerle Hristiyan ilâhiyatının gelişmesini de sağladılar. Toplum içinde örgütlenmede de bunların yardımları büyük oldu. Hristiyan toplulukları bir varlık hiyerarşisine götü-rerek başkanlık, piskoposluk, metropolitlik gibi görevleri de üstlendiler. Bu aydınlar ve idareciler, imparatorluğun yönetimiyle Hristiyanlığı neredeyse özdeşleştirme durumuna kadar getirdiler. Bundan kârlı çıkan, şüphesiz Hristiyanlık oldu.

M.S. 312 yılında Roma İmparatoru Konstantin, Hristiyanlığı resmen tanıdı ve kabul etti. İmparator 337 yılında öldüğünde kilise devletin içine yerleşmişti ve büyük bir servetin sahibi bulunuyordu ki, bu her iki durumun da sadece bir çeyrek yüzyıl zarfında gerçekleştirildiğini kimse iddia edemezdi. Nitekim, M.S. 457 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'na tâcını başpiskopos giydiriyordu. Bunun mânâsı da kilisenin, dolayısıyla Hristiyanlığın nüfuz bakımından devleti aştığı idi. Bununla beraber, böylesine büyümenin bir takım karışıklıklara, otorite paylaşmalarına yol açacağı da görülecekti. M.S. 1054 yı-

linda Hristiyanlık ikiye bölünüverdi. Başında Papa'nın bulunduğu Katolik kilisesinin karşısında, rakip görüntüsü vermekten hiç endişe duymadan Ortodokslar ve Doğu kilisesi yer alıyordu. Katolik kilisesinin XIII. ve XIV. yüzyıllarda en güçlü dönemini yaşadığı görüşü doğrudur. Çünkü kilise, İsa'nın öğretileri dışında, hatta onlarla çelişki halinde, dünyevilik ve cismanilik iddialarıyla Haçlı orduları kurmakta ön-ayak olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle Ortodoks kilisesi ancak bu büyük padişahın dini müsamahasıyla ayakta kalabilmiş, fakat devlet dayanağından yoksun kalmıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısında Martin Luther'in öncülüğünde ortaya çıkan protestanlar, dinde reformu gerçekleştirmişler, bu da adlarının protestocu olmasından anlaşılacağı gibi, bazı papaların koydukları bidatlara "itiraz"dan ve İncil'in milli dillere çevrilmesini sağlamaktan ibaret kalmış, yani Katolikliğin gücüne bir zarar verememekle beraber, yine de kilise niteliğinde kuruluşunu sağlayabilmiştir. İçinde bulunduğumuz çağda Hristiyan mezhepleri arasında yeniden birleşme, -evvelce de konsillerde denenmiştir- teşebbüsleriyle karşılaşmıştır. 1948 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra toplanan Dünya Kiliseler Konseyi ve onu izleyen 1964 yılındaki Katolik ve Ortodoks kiliseleri başkanlarının Kudüs'teki buluşması ağır gidilmekle beraber esaslı bir eğilimin varlığını belirtmektedirler.

Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'dir. Ana kuralı ise "teslis"tir. Teslis, yani üçleme, baba-oğul-kutsal ruh biçiminde birleşerek bir "teklik" oluşturmaktadır. Büyük filozoflar "teslis"i kabul edilmesini "aklın skandalı" olarak kabul etmektedirler. İsa'nın İnsan-Tanrı sayılmasını akla

karşı çıkmak saydıkları için böyle düşünmektedirler. Zaten Hristiyanlığın bir felsefe disiplini içinde ele alınması teşebbüsleri de bir netice vermemiştir ve bir ilahiyat konusu olarak kalmıştır.

Katolik kilisesi bugün Vatikan devleti olarak eski günlerini küçük ölçüde de olsa sürdürmektedir. San Pasifika adlı bir bankası da vardır ve hesaplarının sırrına ermek pek kolay olmamakla beraber, bu bankanın gelirin yerinde olduğu söylenmektedir. Vatikan ayrıca pek çok büyük ticari teşebbüse ortaktır. Papa ruhani bir başkan, yani "ekümenik lider" olduğu gibi, Vatikan devletinin de başıdır,

Günah çıkarmak Katolikliğin başlıca ilkelerindendir. Din adamları evlenemezler. Bu mezhepte boşanma yoktur. Hristiyanlar İsa'nın doğumunu yeni bir çağın başlangıcı olarak saymışlardır ve Milâdi takvim böylece meydana gelmiştir. Hristiyanlar her yıl 25 Aralık gününü, "Noel", yani İsa'nın doğum günü sayarak kutlamaktadırlar.

HIRKA

Tarikat mensuplarının giydikleri elbise. Genellikle yamalı olur. Her tarikatda değişiktir. Renkleri, uzunluk ve kısalıkları, kumaşı, biçimi o tarikatın geleneklerine göre farklılık gösterir.

Hırka, sembol olarak da dervişliği, sembolize ettiği, kendini Allah'a vermenin işareti sayıldığı için bu kıyafetin gereği gibi davranılmasına toplumun bütün dönemlerinde dikkat edilmiş, tâc ve hırka giyip de bunun icaplarına uymayanlar şiddetle eleştirilmiştir. Yunus Emre bir şiirinde şöyle der:

Olaydı dervişlik tâc ile hırka

Biz dahi alırdık otuza, kırka.

Şeyhülislâm Yahya da bir gazelin-

de bu konudaki görüşünü şöyle açıklar:

Hırka ve tâc ile zâhid kerem et sıkleti ko

Âdeme cübbe ve destar kerâmet mi verir?

Dr. Süleyman Uludağ, "Tasavvuf Terimleri Sözlüğü" kitabında hırkanın tasavvuftaki yerini şöyle anlatıyor:

"Yamalı elbise, çeşitli kumaş parçaları birbirine dikilerek yapılan elbiseler, dervişlerin toplu zikir yaptıkları esnada giydikleri yelek. **İlbâs-ı hırka:** Hırka giyme: Bir mürid adayı belli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra tarikata ehil ve şeyhe lâıyk görürse ona tekkede yapılan bir törenle hırka giydirilir. Hırka giyen tâlib artık bundan böyle şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müridlerin kardeşidir. Tarikatın kural ve ilkelerine uymak, kendisine verilen görevleri seve seve yerine getirmek zorundadır. Hırka giymek mürid adayını şeyhin kabul ettiğinin, şeyhin onu kabul ettiğinin simgesidir. Hırka giyen tâlib artık belli bir derneğin üyesidir. Çeşitli hırkalar vardır: a) **Hırka-i Tevbe:** Günahlarına tevbe eden ve nefsi-lerini ıslaha azmeden tâliblere giydirilir. Bunlar henüz tarikate girmiş sayılmazlar. b) **Hırka-i İrâdet:** Müridlik hırkası. Bu hırkayı giyen tâlib mürid olmuş ve sülûke başlamış sayılır. c) **Hırka-i Teberrük:** Fahri hırka onur hırkası. Belli bir şeyhten hırka giyen ve onun tarikatine giren tâlib daha sonra diğer bir şeyhten de hırka giyerse ama onun tarikatına girmezse giydiği hırka teberrük hırkası adını alır. Tarikate girmemiş ve şeyhe intisab etmemiş bir kimse dervişlere benzemek ister ve onlar gibi yaşamaya heveslenirse onlara da teberrük hırkası giydirilebilir. Bu şekilde hırka giyen, da-

ha sonra irade (müridlik) hırkası da giyebilir. Buna "muhib hırkası" ve "muhib kisvesi" de denir. d) **Hırka-i velâyet** müridlere verilir. **Remy-i hırka:** Hırka atma. Semâ esnasında müridin üzerindeki hırkayı atması. Buna "**Tarh-ı hırka**" da denir. Bazen bu hırka parçalanır ve dervişlere dağıtılır. Hırkanın rengi siyah, mavi ve beyaz olabilir. Tarikata yeni girenler siyah, belli bir dereceye ulaşanlar mavi, sülûkünü tamamlayanlar beyaz hırka giyer."

HIZIR

Dinde, halk kültüründe ve tasavvufta adından sık söz edilen peygamber, veli, insanların yardımcısı kutsal kişi. Kur'an'da adı açık şekilde geçmez, sadece bazı müfessirler Kehf sûresinin bazı ayetlerinde söz edilen kişinin Hızır olduğunu ileri sürerler.

"Büyük ölçüde halk inançlarına da geçen sufilerin görüşüne göre, her dönemin bir Hızır'ı vardır ve Hızır, "veli" olması nedeniyle, üç kez adı çağrıldığında insanları hırsızlığa, boğulmaya, zorba hükümdarlara, şeytanlara, yılan ve akreplere vb. karşı korur. Hızır'ın hava, su ve karadaki her türlü olaylara karşı etkisi vardır.

Suda ve karada Allah'ın halifesi, vekilidir. İsteddiği an görünmez olur, çok özel durumlarda ve çok az kişiye görünür. İbrahim Ethem, Maruf Kerhi, Bîşr Hafî gibi bazı ünlü sufilerin Hızır'ı gördükleri söylenir. Muhyittin-i Arabî, el-Fütûhat ül-Mekkiye adlı yapıtında Hızır ve onunla ilgili rumuzlara oldukça geniş yer vermiştir.

... İskendername Battalname, Danişmentname, Saltukname vb.'de bu destanların kahramanlarının Hızır'la olan serüvenleri konu edilir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, Hızır'ın, Anadolu'da türlü yerlerde yaşamış, mucizeler göstermiş olduğunu anlatan

halk inanışları anlatılır. Gene bu kaynakta Hızır Ayasofya Camisi'yle ilgili bir inanışın kahramanı olarak görülür. Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, Âşık Garip gibi halk hikâyelerinde de Hızır iyilere yardımcı olmak üzere zaman zaman sahneye çıkar.

... Hızır, Anadolu folklorunda peygamber ya da ulu bir ermiş olarak kabul edilir ve ondan "Hızır Aleyhisselam", "Hızır Nebi", "Hızır Peygamber" ya da "mübarek bir kişi olarak söz edilir. İnanişâ göre ölümsüzlük suyu (abıhayat) içmiştir ve zaman zaman dünyaya gelerek insanlarla ilişki kurar. Darda olanların yardımına koşar, doğaya yeniden can verir. Halk arasında ayağında kırmızı pabuçlar, üzerinde çiçeklerden yapılmış bir cüppe bulunan ak sakallı, nur yüzlü bir yaşlı olarak düşünür.

Hasta olanlara şifa vermek, darda kalanların sorunlarını çözümlemek üzere insanlara görüldüğüne inanılır.

Halk takvimine göre yazın başlama tarihi olan 6 Mayıs'ta kardeşi ya da dostu İlyas'la buluşur ve birlikte doğaya can verirler.

... Bastığı yerde güller, çiçekler açar, ekinler yeşerir, bülbüller ötmeye başlar. Baharın müjdecisi, doğanın bereketidir. Elinin sürdüğü yer ya da kişi dertlerden, uğursuzluklardan, hastalıklardan arınır, ömür boyu sürececek bir bolluğa kavuşur. Bir inanişâ göre, Hz. Muhammet tarafından karada yaşayan ümmetini korumakla görevlendirilmiştir. İlyas'sa, denizdekilerin koruyucusudur. Bazı yörelerde Hızır denizlerin, İlyas karaların koruyucusu olarak kabul edilir.

Anadolu'da Hızır'a ilişkin pek çok halk hikâyesi, efsane, masal anlatılır ve Hızır'ın dolaştığı inancıyla kutsal sayılan birçok yer vardır.' (49).

HİLAFET

Hilâfet, (İmamet veya devlet başkanlığı) Hz. Peygamber'in vefatı ile İslâm toplumunun karşılaştığı başlıca meselelerden biridir. Hattâ, önemli bakımından İslâmın ve onun geleceğinin bağlı bulunduğu birinci meseledir. Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Medine'nin yerlisi olan ve Ensâr adı verilen Müslümanlardan oluşan bir grupla Mekke asıllı, yâni Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, içlerinde Hz. Ebû Bekir'in de bulunduğu Muhacirün diye anılan ve yine Müslümanlardan oluşan diğer bir grup, kimin halife yâni devlet başkanı olacağını görüşmek üzere bir araya geldiler, ayrıca, mezheplerin de ortaya çıkışında çok önemli olan bu meselenin görüşülmesi ve tartışmasına başladılar.

Müzakere ve tartışma tabii sayılmak gerekirdi. Zira, Hz. Muhammed kendisinden sonra kimin halife, yani devlet başkanı olacağı hususunda sözle bir tayinde bulunmadığı gibi, yazılı herhangi bir vasiyette de bulunmamıştı. Kur'an'da bu hususta herhangi bir hükme yer verilmediğinden meselenin çözümü, yukarıda belirttiğimiz iki grubun anlaşma yoluyla varacakları karara bağlıydı. Görüşmelerin sonunda — ki hayli tartışmalı geçmiştir — Hz. Ebû Bekir halife (devlet başkanı) seçildi. Kendisine biat edildi. Hazreti Ali, müzakere ve tartışmalar cereyan ettiği sırada Hz. Peygamber'in cenazesinin defin hazırlıkları ve defni işiyle meşgul bulunduğundan biat etmekte, yâni bağlılığını bildirmekte gecikti. Bununla beraber, bir süre sonra gelip biat teşrifâtını yerine getirdi, Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Peygamberin emâneti saydığı halifelîği gereğince ve başarı ile yürütmesi için elinden gelen her türlü yardımdan da geri kalmadı.

Bu gerçekler ortada dururken, sonraları Müslümanlar arasında çıkan fitne ve ayrılıklar sonunda bir grup, Hz. Ali'nin biatta, bağlılığını ifâde de gecikmiş olmasından mânâlar çıkarıp dillerine dolayarak: "Hz. Peygamber'den sonra halifelik, devlet başkanlığı Hz. Ali'nin hakkı idi. Bunu Hz. Peygamber açıkça vasiyet ettiği gibi, bu hususta Kur'an'da da işaretler vardır. Bütün bunların kaale alınmaması sonucu Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hiç hakları olmadığı halde halifelik makamında bulundular. O makamın haksız işgalcileri oldular, Hz. Ali'nin hakkını gaspettiler. Kendi saltanatları uğruna Hz. Peygamber'in buyruğunu çiğnediler. Kur'an'ın işaretlerini hiçe saydılar" diyerek gürültü kopardılar. Bu iddia ve tahrifler, özellikle Hz. Osman'ın halifeliği döneminde çıkan fitneler ve peşinden şehid edilmesine sebep olan olaylar, Hz. Ali'nin döneminde de sürüp gitti ve câhil, meseleleri tahkik yeteneğinden uzak kalabalıkların zihinlerinde iyice yer etti. Hz. Ali'nin halifeliği sırasında Şam Valisi Muaviye b. Ebi Süfyan'la giriştiği muharebede (Sıffîn) Hz. Ali'nin ordusundan bir grubun tahkîme, yâni hakeme başvurulmasına karşı çıkıp ayrılarak hâriciler adıyla yeni bir fırka kurmasındaki gerçek sebep de bu halifelik tartışmasıdır. Şii'ler, Hz. Ali'nin, Peygamber'in vasiyetini ve Kur'an işaretlerini hiçe sayıp çiğneyerek hakkının gasbedilmesine duydukları öfke yüzünden sadece itiraz ve tanımamakta kalmayıp işi üç halifeye küfre kadar vardırımlardır. Küfürden, Sünni toplumların fazlasıyla üzüntü duydukları, Osmanlı padişahlarının Şii İran'a karşı gösterdikleri tepkiden de anlaşılmaktadır. Hattâ Kanunî Süleyman, İran seferine çıkıp Tebriz'i zaptettikten sonra Şiiliği si-

yaset aracı haline getiren Safavi İran Şahı ile yaptığı ve Amasya'da imzalanan anlaşmaya "hulefâ-yı râşidine şetm" edilmeyecek maddesini koymak lüzumunu bile duymuştur. Görülüyor ki, halifelik çekişmesi Hz. Peygamber'in vefatiyle çıkmakla beraber bir türlü son bulmak bilmemiş, Emevilerin ve Abbasilerin tarih sahnesinden silinip gitmelerinde hep baş sebep rolünde görülmüştür. Abbâsilerin iktidara geçmesiyle Endülüs Emevileri ile birlikte iki halifenin görünmesinde de sebep aynıdır. Daha sonra Fâtîmi devletinin kurulmasıyla bu iki halife üçe çıkmıştır. Bunun anlamı, İslam dünyasında üç halifenin birden iktidarda bulunması demektir. Bağdad'da 1256'da Abbasi Halifeliği sona erince İstilacılardan kaçıp kurtulabilen sülaleden kişiler Mısır'da memluklar tarafından himaye altına alındılar. Böylece, halifelik yine Abbasilerin şahsında olmak üzere sürdürüldü. Bu durum da 1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle son bulmuştur.

1517 yılının 15 Şubat (H. 923, 23 Muharrem) Pazar günü Yavuz'un parlak bir merasimle Kahire'ye girdiğini bildiren Osmanlı Tarih kaynaklarının önemle üzerine eğildikleri meselelerden biri de Hilafet meselesidir. Yavuz Sultan Selim o tarihten itibaren Halifeliği üstlenerek Osmanlı saltanatı ile İslam hilafetini birleştirmiş ve ondan sonra Osmanlı padişahları "Emirü'l-mü'minin" unvanıyla İslam aleminin umumi reisi sayılmıştır. Yukarıda dinî yönünü açıkladığımız hilafet meselesinin tarihî yönü ise şöyledir: Hicretin 656 ve miladın 1258 tarihinde Moğol hükümdarı Hülagü Bağdad'ı zaptettiği zaman Abbasi hilafetini yıkmış ve son halife "El-Mustasım-billah Ebu-Ahmed Abdullah"ı oğullarıyla birlikte idam ettirin-

ce hilafet tarihinde üç yıl kadar bir fasıla olmuştur. Bağdad faciasından saklanarak kurtulan Abbasi prenslerinden Ahmed adında biri Mısır'a kaçıp oranın o zamanki Türk hükümdarı Baybars'a sığınmış, neseb ve kimliğini ispat edebildiği için, 1261-659 yılının 9 Haziran - 9 Receb Perşembe günü "El-Mustansır-billah" unvaniyle halife ilan edilmiştir. Mısır'daki Abbasi halifelerinin birincisi budur. İçlerinden dördü ikişer kez hilafette bulunmak suretiyle birbirini izleyen Mısır Abbasi halifeleri on yedi kişidir. Fakat bunlar eski halifeler gibi hükümdar durumunda değildir, devlet işleriyle alakaları yoktur. Sıfatları din reisliğiyle sınırlıdır. Mısır ve Suriye Memluk devletinin idaresi doğrudan Kölemen sultanlarının elindedir. Bu durumda halifelik demek, bir çeşit ruhani reislikten ve hatıta bir unvandan ibaret demektir. Yavuz Sultan Selim'le çağdaş olan son mısır Abbasi halifesi "Üçüncü El-Mütevekkil-ül-Allah Muhammed" 'dir. Kölemen sultanı Kansu- Gavri ile beraber Merc-i-Dâbık muharebesinde bulunmuş olan bu son halife Osmanlı zaferi üzerine Yavuz'a teslim olup ondan hürmet görmüş ve tekrar Kahire'ye iade edilmiştir. Yavuz Mısır'ı fethettikten bir süre sonra bu son Abbasi halifesini Mısır'ın bir çok ilim adamları, sanatkârları ve daha bir takım mühim kişileriyle birlikte İstanbul'a göndermiştir. Hilâfet makamının, işte bu son halife tarafından İstanbul'da Yavuz Sultan Selim'e resmen devredildiği hakkında bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Yavuz'un Kahire'den İstanbul'a gönderdiği "Cami-ül-Ezher" Arab ulemasıyla İstanbul'daki Türk uleması bir meclis akdetmiş, bu mecliste İslam hilafetinin Sultan Selim'e devredilmesi lehindeki dini esaslar tesbit edildikten son-

ra halife "El-Mütevekkil" Ayasofya camiiinde minbere çıkıp hilafeti Sultan Selim'e devrettiğini ilan ederek arkasındaki hilatı çıkarıp kendi eliyle Osmanlı padişahına giydirmiş ve bir rivayete göre de Eyüp camiiinde halife, padişaha hilafet kılıcını kuşatmıştır. Tabii, bunlar rivayettir. Gerçek olan husus, Yavuz'un Mısır'ı fethiyle hilafet makamını üstlenmiş olmasıdır ve o zamana kadar Arab halifeler birbirini izledikten sonra, onların yerine artık Osmanlı-Türk halifelerinin geçtiğidir.

Yavuz döneminde hilafetin Araplardan Türklere geçmesinden itibaren birbirini izleyen Osmanlı halifelerinin toplamı 29'dur. Bunlardan padişah Altıncı Mehmed Vahidüddin, Birinci Dünya Savaşı sonunda İstanbul müttefik kuvvetlerin işgalindeyken ve Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın kazanıldığı bir sırada Türkiye'yi terk edince (16/17 Kasım 1922) ve zaten aynı ayın birinci günü saltanat Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bir maddelik bir kanunla ilga edilmiş olduğundan halifelik de padişahlık gibi son bulmuş demektir. Fakat, yine Büyük Millet Meclisi 19 Kasım-29 Rebî'ül-evvel pazar günü son veliahd Abdülmecid'i halife olarak seçti. Kendisinden önceki 28 halife aynı zamanda padişah da oldukları halde Abdülmecid yalnız halife sıfatına haizdi. Kendisine bütün İslam halifelerinin taşınmış oldukları "Emir-ül-Mü'minin" unvanı yerine "Halife-i Müslimin" unvanının verilmesinin sebebi de budur.

Son halife Abdülmecid'e, Büyük Millet Meclisi'nin gönderdiği bir heyetin de hazır bulunmasıyla Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Şerif dairesinde biat edilmiş, Fatih Camii'nde de hutbe okunmuştur. Bu vesileyle halife Abdülmecid İslam alemine hitab eden

bir beyanname yayınlamış, kendisini seçen Büyük Millet Meclisi'ne teşekkürlerini bildirmiştir.

Bundan sonra olaylar hızlanıyor, 1924 yılının 29 Şubat günü son halife Abdülmecid son cuma selamına çıkıyordu.

Aynı yılın 3 Mart Pazartesi günü Büyük Millet Meclisi yayınladığı 341 sayılı kanunun birinci maddesinde: **"Halife hal edilmiştir. Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan Makam-ı Hilafet mülgâdır"** denilmektedir. Aynı kanun mucibince Osmanlı hanedanının Türk topraklarından ihraçına da karar verilmiştir. Abdülmecid'in hilafeti 1922-19 Kasım Pazar gününden itibaren 1 yıl, 3 ay, 14 gün sürmüştür. Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılı 20 Şubat Cuma günü hilafeti almasından hilafetin kaldırılmasına kadar, Osmanlı hanedanı tam 407 yıl bir gün hilafet makamında bulunmuştur. Abdülmecid bu sülaleden 29. halifedir.

HUMEYNI, Ayetullah

İranlı din ve devlet adamı. (1902-1989) İran Şii toplumunun son yıllardaki en etkili lideri. İran Şahı tarafından, dini faaliyetlerinin devleti zor durumlara düşürmesi üzerine ülkeden uzaklaştırıldı. Fransa'da uzun yıllar, İran içinde ve dışındaki Şah aleyhtarlığının önderliğini yaptı. Şah devrildikten sonra Şubat 1979'da Tahran'a döndü. 1980'de Devlet Başkanı oldu. Tüm siyasi ve dini kurumları kontrolüne alan Humeyni bazı Sünni çevrelerde de İslam Radikalizminin temsilcisi kabul edildi. Kurduğu sistem ölümünden sonra da İran'da geçerliliğini korumaktadır.

Etkileri

Her ikisi de Müslüman olmakla

beraber, tarih boyunca Sünni Osmanlı Devleti ile Şii İran arasındaki müzmin ve kanlı savaşlar İslamiyete, Müslümanlara büyük zararlar vermiştir. Hatta Osmanlı Devleti, İranlılarla yaptığı her barış anlaşmasına **"İlk üç halifeye lanet edilmemesi, ashaba ve Hazret-i Ayşe'ye sövüp sayılmaması, müctehit din önderlerine hakaret edilmemesi"** gibi tamamen dini mahiyette maddeler koydurmuştur.

Şah Abbas'ın 1599'da Osmanlılara karşı Vatikan'a, Venedik'e, Viyana'ya ve diğer bazı Avrupa başkentlerine gönderdiği kalabalık elçilik heyeti, Şii İran'ın Sünni Osmanlı Devleti'ne hangi gözle baktığını açıkça ortaya koyan tarihi delillerden biridir.

1979'da komşu İran'da gerçekleşen Şii-İslam devriminin Türkiye'deki İslamcı gruplar arasında da büyük tesir ve yankıları olmuştur. Bu tesir ve yankılar çeşitli olaylarla kendisini göstermeye devam ediyor.

10 yıl süre ile, hem İslam dünyasını, hem de Batı'yı yakından meşgul eden İran-Irak savaşı ile Filistin'de başlayıp şimdi Lübnan topraklarında sürüp giden lokal çatışmalar, Irak lideri Saddam'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan ve şiiilerin güney Irak'ta ülkeye el koyma girişimleri İslam coğrafyasındaki dini farklılıkların üzerine dikkatle eğilmeyi gerektiren bir olgu olmuştur. Özellikle Şubat 1979'da Şah'ın İran'ı terketmesiyle Fransa'dan ülkesine dönen Humeyni **"İslam Devrimi"** adını verdiği, fakat tümüyle siyasi olan bir girişim başlatmış, bu da **"Şia"** olayını bir kere daha Türkiye ile Sünni Müslüman ülke ve grupların gündemine getirmiştir.

Türkiye'nin, Yavuz Sultan Selim döneminden beri, İran'ın ihraç ettiği Şii fikir ve girişimlerle mücadelesi olmuştur. Tarihçiler, Osmanlı Devleti'nin tümüyle Batı'ya yönelmesi halin-

Humeyni... Şah'ı deviren İran halkının eyleminden sonra ortada kalan tek otorite imamlar yönetime el koydular ve komşumuzda, "Humeyni dönemi" başladı. İslamiyetin dünyadaki imajında yanlışlara ve olumsuz tavir almalarına da neden olan bu devir , her gün biraz daha yumuşayarak sürüyor.

de bin yıllık bir imparatorluğun işa-
retlerini taşıyan dinamizminin, İran'-
dan gelen ve toplumun manevi birli-
ğini de sarıyan hareketler yüzünden
Doğu'ya aktarıldığını, devlet tarafın-
dan, Doğu sınırlarının güveni için
asırlarca, kökeninde mezhep farklılığı
olan bir kavga verildiğini yazıyorlar.

Humeyni olayı, Türkiye Cumhu-
riyeti'nin de çok hassas olduğu aynı
konuda, geçmişi hatırlatırcasına baş-
latılan bir propaganda ve sızmayı yi-
nelemektedir. Bu nedenle şu günler-
de İran'daki dini siyasi statüyü göz-
den geçirmekte yarar vardır.

Şah Rıza Penlevi döneminin baş-
langıcında, önceki yıllarda olduğu gi-
bi İran'daki din adamları, mollalar ve
ayetullahlar ülkenin sosyal ve kültü-
rel hayatına hakimdiler. Şah'ın eği-
timde ve toprak dağıtımında giriştiği
bazı reformlar, **"özellikle din adam-
larının kontrolünde bulunan vakıf
arazilere el koyması"** Şii ulemasını si-
yasi otoriteye karşı direnişe geçirdi.
Bu direniş ilk yıllar pasif olarak sür-
dürüldü. Eğitim ve öğretimin de mol-
laların elinden alınması ile İmamiye
mezhebinin kitleler üzerindeki nüfu-
zu temelden sarsıldı. Mollalar, Rıza
Pehlevi'nin, maceracı ve atak siyase-
tine, milli gelirin bölüşülmesindeki
hataları ve polis baskısı da eklenince,
genel memnuniyetsizliğe sahip
çıktılar.

Bu noktada, din adamlarının,
hangi nedenlerle İran'da böylesine
güçlü ve organize olabildiklerine bir
göz atalım: **"İmamiye Şiası-Prof. Dr.
Ethem Ruhi Fıglalı-Selçuk Yayınları,
S. 191-194).**

İmamiye için imama inanmak
şarttı ve on ikinci imamın, **"gaybeti"**
sırasında, işlerin, onun **"hücceti"** du-
rumundaki naipleri tarafından yürü-
tülmesi gerekiyordu. Nitekim Şii mü-
elliflerden **Muhammed Rıza el-**

Muzaffer, bu hususta şu görüşleri ileri
sürer: **"İçtihat şartlarını kendisinde
toplamaş müçtehit, gaybet zamanın-
da, inancımızda, imamın mutlak na-
ibidir; mutlak olarak hâkim ve reis-
tir; hüküm vermekle, halka hükmet-
mekte imamın selahiyetine sahiptir..
Onun hükmünü kabul etmemek, ima-
mın hükmünü kabul etmemektir;
imamın hükmünü kabul etmemek ise,
Allah'ın hükmünü kabul etmemektir
ki, bu Sadık-ı Al-i Muhammed
(s.s.)'den rivayet edilen hadise göre,
Allah'a şirk koşmakla biridir. İçtihat
şartlarını nefsinde toplamaş olan müç-
tehit, yalnız fetva almak için kendi-
sine müracaat edilmesi gereken şahıs
değildir; o, aynı zamanda ümmetin
umumi velayetine de sahiptir; hüküm-
de, kazada, bir işi hall ü fasl etmede
de ancak ona müracaat edilir ve bu hu-
suslarda, ondan başkasına başvur-
mak, ancak onun emriyle caiz olabi-
lir; nitekim hadler ve cezalar da an-
cak onun emriyle ve hükmüyle icra
edilebilir..."**

Böylesine önemli mevkie yüksel-
tilmiş ve ilahi-dini yazıfeyle mükellef
kılınmış müçtehit, bu vasfa sahip ola-
bilmek için zor ve uzun bir tahsilden
geçer. Şöyle ki, İran'da din tahsili
yapmak isteyen talebelerin tahsil
müddeti, kabiliyetlerine dayalı ola-
rak, yirmi sene kadar sürer. Önce
Arapça, mantık, belagat ve sonra di-
ğer İslami ilimler ile **Caferi fıkını**
tahsil ederler. Öğretim tarzı geniş öl-
çüde geleneklere göre işler. Talebe ön-
ce kendisini kabul edecek bir hoca bu-
lur, ona her hususta itaat eder ve saygı
gösterir. **Mamafih Neccef ve Kum'da-**
ki meşhur Şii medreselerinde resmi
öğretim de yapılır. On yıllık eğitim-
den sonra vasat talebeler, molla un-
vanyla küçük vilayetler ve kasabalar-
da cami imamlığı yapmak üzere tayin
olunurlar. Parlak ve zeki talebeler yir-

mi yıl sürecektir tahsile devam ederek özellikle Şii hadis ve tefsiri ile fıkhnı öğrenirler ve sonunda müçtehit vasfına ulaşırlar. Burada müçtehit, Kuran ve sünnetten İmamiye inanışına göre hüküm çıkarma gücüne ulaşmış din adamı demektir. Bu hususta resmi bir imtihan söz konusu değildir. Risaleler ve kitaplar yayınlamak veya vaazlar ve ilmi münazaralara katılmakla bir müçtehit, taraftar ve talebe kazanmaya başladığı gibi, başarı durumuna göre sırayla **Huccetu'l-İslam** (İslamın delili), **Ayetullah** (Allah'ın işareti) ve nihayet **Ayetullahi'l-Uzma** (Büyük ayetullah) unvanlarını alır. Aslında bunlar, **ulema** da denen müçtehitler arasındaki manevi ve itibari bir mertebelenmedir. Müçtehitler, şeriatı kendi anlayışlarına göre açıklama gücüne ulaşmış kimselerdir. Ancak bu açıklamaların, büyük ve derin ayrılıklar göstermemesine dikkat edilir. Bugün İran'da, muhtemelen bin kadar **Ayetullah** vardır. Bilebildiğimiz kadarıyla bunlardan sadece 6-10 kadarı **Ayetullah'il-Uzma**'dır. Ayetullahlar topluca bir **merci-i taklid** teşkil ederler. Bu, taklid makamı demek olup, İranlı Müslümanlar, din ve dünya işlerinde tabi oldukları ayetullahı taklid etmek durumundadırlar; çünkü halk, dini meselelerde içtihatla bulunamaz. Müçtehitler, başka bir ifadeyle ayetullahlar, bulundukları bölgelerdeki din adamlarının, yani mollaların ve **mukallid** denen halkın üzerinde yegane otoritedirler. Bir bölgedeki ayetullahlar arasından biri, diğerlerine göre daha da bir hürmet görür ve ona, sanki başkanmış gibi muamele edilir. Mesela **Ayetullah Şeriatmedari** ile 6 Kasım 1964 tarihinde, Şah tarafından önce Bursa, bilahare Irak'a sürgün edilmeden evvel **Ayetullah Ruhullah el-Musavi el-Humeyni** ülkenin önde gelen iki bü-

yük **Ayetullahi'l-Uzma**'sı idiler. Ancak Şah Rıza Pehlevi, 1963 yılı Ocak ayında **Ak Devrim**'i başlattığı zaman, Humeyni, bu devrimin "yabancılar için yapılmış, İran halkına karşı ve tarım düşmanı bir devrim" olduğunu ifade ederek, Şah'ı 1906 Anayasası'na uymaya çağırmıştır. Şah'ın bu iktidara aldırma işi üzerine ona sert bir ultimatom vermiş ve aynen, "Ey genç Şah, babandan ibret al ve kork o günden ki, küfrünü ispatlayan bir fetva ile seni halkın elleriyle, kulaklarından tutup layık olduğun yere fırlatırım" demiştir. Bu duruma sinirlenen Şah, **Ruhullah el-Musavi el-Humeyni**'yi 5 Haziran 1963'te tevkif ettirerek hapse attırmış; askeri mahkeme de idama mahkûm etmişti. Bunu haber alan **Ayetullah Şeriatmedari**, 400 müçtehitle Tahran'a giderek, müçtehitlerin müşterek fetvasını Şah'a sunmuştur. Bu fetvada, 1906 Anayasası hükmüne göre, Şah'ın veya mahkemelerin müçtehit olan bir kimseyi yargılamak yetkisinin kesinlikle bulunmadığı hatırlatılarak, **Ayetullah Humeyni**'nin ittifakla müçtehit olduğu ve dolayısıyla yargılanamayacağı bildirilmişti. Böylece Humeyni serbest bırakıldığı gibi, o andan itibaren de **Ayetullahi'l-Uzma**'lık unvanına bir de **İmam** sıfatı eklendi. Gerçi onun sürgünde bulunduğu sıralarda, Şah'a karşı başlatılan hareketlerin hemen en büyük sorumluluğu ve hatta başarısı **Tebrizli bir Azeri Türk'ü olan Ayetullah Şeriatmedari**'ye ait ise de, Humeyni, imam ve müçtehitlerin tam desteğini kazanmış en üst seviyedeki **ayetullah** olarak, İran'ın en güçlü adamı idi ve gaib Onikinci İmam'ın naibi durumundaydı. Gücünü **deİsna-Şer'iyye Şiiliği**'nin vazgeçilmez inancı olan **imama itikat** akidesinden almaktaydı. Nitekim İran Devrim Muhafızları'nın organı olan bir mecmuada İran'daki din adamları

sınıfı, genel ifadesiyle ruhani sıfatıyla tanıtıldıktan sonra, aynen şu ifadelerle yer verilmektedir:

“Ruhani kelimesi, âlim, fakih, bilgin kişi, faziletli zat ve nihayet cemiyeti dini bilgiler ve şer’i hukuk esaslarına götüren dini önder olarak tarif edilmiştir. İşte bu, Muhammed (s.a.s) ve peygamber’in meşru ve hakiki halifesi Ali (s.a.s) ile başlayıp bugüne kadar kanlı ve şehitlerle dolu Şii tarihi boyunca baştan sona onun faziletli ve masum soyunda devam eden aynı manevi önderliktir. Ve nihayet İmam Humeyni, Hz. Peygamber Muhammed (s.a.s)’den beri devam eden bu manevi önderlik halkasının en sonuncusudur.”

Esasen bunun böyle olduğu İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın birinci bölümünün beşinci maddesinde kayıtlıydı. Humeyni’nin bu Anayasa’nın birinci bölüm birinci maddesindeki unvanı “...Ayetullahi’l-Uzma İmam Humeyni idi.”

Şah Rıza Pehlevi’den sonra İran devletinin kısa süre içinde mollaların eline geçerek, Şah aleyhine girişilen hareketlere dini bir görünüş verilmesi ve olayın dış dünyaya, özellikle Müslüman ülkelere bir “İslam Devrimi” gibi tanıtılması üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. İran’ın 20. yüzyıldaki siyasi tarihini inceleyen uzmanlar, bunu, Şah’ın ülkede, kendinden başka hiçbir siyasi otoriteyi bırakmamasına bağlıyor, böylece, siyasi boşluğun ülkedeki tek organize güç olan mollaların eline geçmesini kolaylaştırdığını ileri sürüyorlar. Şah İran’da tek otorite idi. Meclis, aydınlar, basın, ordu, kamuoyu... gibi bir ülkeyi ayakta tutan müesseseler Şah tarafından kendine bağlı ve fonksiyonlarını ifade edemeyen güçsüz bir görünüşüne itilmişlerdi. Halkın Şah’a ve yönetimine olan nefreti ile mollaların

teşkilatlı gücü birleşince, siyasi otorite, Humeyni’nin eline geçti. Aslında olay, neresinden bakılırsa bakılsın dini değildi. Geçmiş döneme duyulan öfkenin dini radikalizme dönüşmesi, tamamen, ülkedeki siyasi boşluğun ve mollaların halkı süratle kontrol altına almalarının sonucudur.

İran devletinin iç ve dış politikasının Şia ile eşleşmesi karşısında Türkiye açısından doğacak her türlü sosyal ve politik eylemlere, Türkiye Cumhuriyeti’nin sağlam müesseseleri ile birlikte, **Sünni Müslüman** Türk halkının da aşılmaz bir sed oluşturduğu açıktır. Buna rağmen, bilerek veya bilmeyerek Doğu sınırından gelen bu sızmalara bazı genç radikal grupların ilgi gösterdiği, benimseme gayreti içinde olduğu görülüyor. İran başınında Türk devletinin genel politikaları aleyhine yazdırılan yazıların ve kasten yanlış yorumlanan bazı haberlerin broşürler ve bültenler halinde bazı bölgelerimizde dağıtıldığı basınımda belirtilmektedir. İran kaynaklı “Atatürk’e dönük iftira ve suçlamalar” da ısrarla sürdürülmektedir. Humeyni’nin fikirlerinin ve bunların Türkiye’ye dönük eylem haline getirilmesi telkinlerinin yurt dışındaki işçilerimiz arasında da yayın yoluyla propaganda edildiğini biliyoruz. Türk devleti, ülkedeki ibadet hürriyeti ile bu hürriyeti, “**Humeyni’nin İslam Devrimi İhracı**” için kullanma girişimleri arasında bırakılmak ve Sünni Müslüman büyük kitleye baskı yapmaya zorlanmak gibi bir açmazla düşürülmek istenmektedir. Bu niyetler, Humeyni’nin ölümünden sonra da, belki biraz hızından kaybetmiş olarak sürdürülmektedir.

Konu üzerinde önemle duran bazı din adamları ve İslam tarihi uzmanları Türkiye’deki durumu şöyle özetliyorlar:

• Büyük kitle Sünni Müslümandır. Onlar devleti, “devamlılığı olan bir müessese” olarak görürler ve bu müesseseyi tartışmalardan ve günlük olaylardan soyutlarlar. Belki onlar Sünni Müslümanlığın uygulamasından daha fazla kolaylık isteyebilir, fakat devleti hedef almazlar.

• Radikaller ise, ki Humeyniciliğin etkisinde kalanlar bunlardır, devletle düzeni aynı sayıp devleti yıkmaya yönelirler. Bunlar, Müslüman kitle ile laik devletin birlikte mücadele edeceği gruplardır. Son zamanlarda seslerinin çıkmaya başladığı ve bunda dışarı ile olan ilişkinin rolü bulunduğu kabul edilmelidir.

HURÛFİLİK

Hurûfîlik, Şahabüddin Fazlullah tarafından kuruldu. Kökleri eski Hind-İran, Mısır'a kadar uzanan bâtinî bir mezheptir. Fazlullah'ı Mehdi, hatta Allah tanıyan bu mezhep, bazı inançlarını Alevi-Bektaşî düşüncesine, bir kısmını da diğer tarikatlara devrederek tarih sahnesinden çekilmiştir. Bektaşî-Alevî hayat tarzı ile bazı tesirlerini hâlâ Anadolu'da sürdüren, İslam tarihindeki pekçok halk ayaklanmasında rolü olan Hurûfîliği, bu konunun en tanınmış uzmanı olan Abdülbaki Gölpınarlı şöyle anlatıyor:

“Biz, Hurûfîliğe bir mezhep diemiyoruz; bu da, Nusayrîlik, Dürzîlik, Yezîdîlik gibi esas inançlarında İslâmî hükümlerden tamamiyle ayrılmış, uydurma bir dindir.

...Hurûfîlerce varlığın zuhuru sesledir. Ses, gayb âleminde, ayn âlemine, yâni kuvvet âleminde madde âlemine gelen ve maddî varlığa bürünen her şeyde vardır. Ancak canlılarda, bilfiil, yâni canlı istediği zaman ve bir sebeple zâhir olur; cansızlardsa bil-kuvve mevcuttur; cansız iki şeyi birbirine vurunca ses duyulur. Sesin ke-

mâli sözdür; bu da ancak insandadır. Sözler, harflerden meydana gelir; şu halde sesini ve sözün aslı harftir. Hz. Muhammed, yirmi sekiz harfle konuşmuştur; yâni Arapçada yirmi sekiz harf vardır ve Kur'an, yirmi sekiz harften meydana gelmiştir. Farsçadaysa otuz iki harf vardır; Fazl'ın mukaddes kitabı “Câvidân”; otuz iki harften meydana gelmiştir. Farsçada olup arapçada bulunmayan dört harf “p, ç, j, g” dir. Kur'an'da bu dört harfin yerine “Lâmelif” gelmiştir; çünkü “Lâmelif”, bast edilirse, yâni söylendiği gibi yazılırsa, tekrarlanmayan dört harf meydana gelir: “lâm, elif, mim, fe.” Bu dört harf, farsçadaki dört harfe karşılıktır. İnsanın yüzünde yedi siyah hak (kıllar) vardır: İki kaş, dört kirpik, bir saç. İnsan, anadan bu yedi hatla doğduğu için bunlara “Hutût-ı Ümmiyye - Ana hatları” denir. Bunlar “hâl” ve “mahal”, yâni kendileri ve yerleri bakımından on dört olur. Erkek, erginlik çağında beliren yedi hat daha vardır: Sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun hatları, bir enfaka, yâni çene altındaki hat. Bunlara da “Hutût-ı Ebiyye-Baba hatları” adı verilir. Bunlar da hâl ve mahal itibariyle on dört olur ki tutarı yirmi sekiz eder; Kur'an'daki yirmi sekiz harfe karşılıktır. Saç ve çene altındaki hat ortadan ayrılırsa sekiz olur. “Fâtiha” da yedi harf yoktur; Havvâ'nın, yâni kadının yüzünde de yedi hai yoktur. Bu yüzden de “Fâtiha” ya, “Ümm'ül-Kitâb”, yâni Kur'an'ın aslı denmiştir. Kur'an'ın sırrı, yirmi dokuz sûrenin başındaki “Hurûf-u-mukattaât” tadır; yâni bir söze girmemiş, tek olarak gelmiş harflerdir. Bunlar, tekrar edilmemek, sayılanlar, bir daha sayılmamak üzere on dört harftir; “Elif, Lâm, rıkâf, hi, yi, ayn, sâd, tı, sin, hı, mim, kaf, nun” dur. Bu harfler, arap alfabesi-

ne göre, okundukları gibi yazılırlarsa on yediye çıkar; çünkü "elif" te "f", "sâd" da "d", "nun" da "v" harfleri vardır. bu on yedi harfe "Muhkemât", yâni hükmü kesin ve belli denir. Yolcu olmayan kişinin günde, farz olarak kıldığı on yedi rekat namaz, bunların sayısındadır. Yolcu olansa on bir rekat kılar. Bu on yedi harften gayrı "b, t, se, c, noktalı h, peltek zel, s, dad, zı, gayn" harfleri on birdir; bunlara "Müteşâbihat, yâni çeşitli anlamlara gelen harfler denir; onbir rekat da bunlara karşılıktır. İkisinin tutarı yirmi sekiz eder. Yolcu olmayan, her gün on yedi, cuma günü on beş rekat namaz kılar, tutarı otuz iki olur.

Hurûfilik, böylece namazı, orucu, haccı, zekâtı, bütün dînî hükümleri yirmi sekiz ve otuz iki harfe tatbik ederek bu harflerin insanda olduğunu söyler. Ayrıca kıyâmeti, kıyâmetten önce Mehdî'nin zuhurunu, İsâ'nın inişini, güneşin batıdan doğmasını, sırât'ı, mizân'ı, cennet ve cehennemî tevil edip bu harflere uydurur.

Hurûfilerce kâinatın devri, üç esas üzerinedir: Nübüvvet, İmamet, Ulûhiyet. Nübüvvet, Âdem Peygamber'le başlamış kemâlini Hz. Muhammed'de bulmuştur. Ondan sonra Hz. Alî ile İmâmet devri başlamış, On birinci İmam Hasan'ül-Askerî ile bu devre bitmiştir. Mehdî olan Fazl'ın zuhuruyla Ulûhiyet devri başlamıştır. Bütün Peygamberler, Fazl'ın şehîdi, yâni tanığı ve müjdecisidir. Fazl, son zuhurdur; ondan sonra gelen her kâmil, ancak onun buyruğuna uyar; onun yolunu tutar; bir başka zuhur yoktur ve olmayacaktır.

... Fazlullah'ın en ileri gelen halifesi Aliyy'ül-Âlâ'nın kız kardeşinin oğlu olan ve Fazl'ın hayatı hakkında, "İstivâ-Nâme" adlı eserinde pek önemli bilgiler veren Gıyâseddin, içlerinde Nesîmî de olduğu halde Fazl'

ın birçok halifesinin, âhirete inandıklarını söyler; fakat Anadolu Hurûfilerinin bir kısmıyla Bağdad Hurûfilerinin, ölümden sonra cesedin çürüyüp âleme karışacağı, ölümden sonra ayrı bir yaşayış olmadığı, insandan, gerçeğe varınca şeriat tekliflerinin kalkacağı inancında bulunduklarını söyler. Bazı Hurûfilerin, namazı da Fazl kıldı, orucu da Fazl tuttu, artık bize teklif yok dediklerini, bazılarının, dünya bize cennet kesilmiştir, cennetteyse teklif yoktur kanaatini güttüklerini, içlerinde tenâsuha inananların da bulunduğunu bildirir.

Bu sözlerden şu sonucu çıkarmak zorunda kalıyoruz:

Ruhu ve âhireti inkâr eden Hurûfiler, her halde tahammülsüz olanlar, toplumun varlığını, ancak disiplinin koruyacağını, bu disiplinin de törelerle, törenlerle, inançlarla sağlanacağını düşünmeyenlerdir. Teklifi, rûhu, âhireti inkâr edenleri reddedenlerse, umumî inzibatı sağlamaya çalışanlardır ve onlara âhireti kabul etmek, bir takıyyeden (gizleyişten) başka bir şey değildir. Meselâ, Gıyâseddin, Nesîmî'nin benlik dâvâsını güden şiirleri hakkında, Aliyy'ül-Âlâ'nın fikrini sormuş, o da kendisinin, Kur'an'da anıldığını, bunu yeter bulduğunu söylemiş. Gıyâseddin, bunu kaydettikten sonra Kur'an'da Tanrı'nın adlarından "Alî - yüce" adının geçtiği ne kadar âyet varsa hepsini sıralıyor, hepsini Aliyy'ül-Âlâ'ya mal ediyor. Fazl da, Kur'an'da geçen "Fazl"ların hepsini kendisine mal etmekte, sonra da "vasıyyet-nâme" sinde Allah'tan bahzetmekte. Mîr Şerîf adlı halîfesi, "Beyân'ül-Vâkı" da, Yunan filozoflarından Hukemâya, müteşerriyadan mutasavvıfaya kadar herkesin âhiret hakkındaki fikirlerini hulâsa eylemekte, sonra da öldürülen, ölüsü, ayağına ip bağlanıp yerlerde sürüklenen

Fazl'a, Allah demekten çekinmemektedir.

Sanıyoruz ki, âhiretin varlığını söyleyenler, ya bu yola yeni girenler, anlayışı kıt olanlar, yahut da yeni girmiş olanları ürkütme istemeyenler, yollarını, kinamaktan korumak isteyenlerdir; teklifin kalkmayacağını söylemek de bir gizleyişten ibarettir ve Hurûfîlik, bütün mânasıyle Bâtîni bir dindir.

Hurûfîler, Fazl'ı, Tanrı zuhûru kabul ettiklerinden, ibâdetleri, bu inanca göre değiştirmişlerdir. Meselâ şehâdet kelimesinde "Eşhedü en lâ ilâhe il-lâ Fazlullah" dedikleri gibi ezandaki, kametteki şehâdete de Fazl'ın adını katmışlardır. Abdest alınırken ve namazlarda, otuz iki harfi tamamlamak için "Arş-Nâme" den beyitler okurlar, rükû ve sücûd tesbihlerine, "Süb-hâne rabbiyel-Fazl-il azîmi ve bi hamdihî, Sübhâne rabbiyel-Fazl-il a'lâ ve bi hamdihî" tarzında Fazl'ın adını katarlar. Tahıyyât'ta ve selâmda da Fazl'ın adı ve halifeleri anılır. Hacları, azl'ın öldürüldüğü Alıncak'ta edâ edilir. "Maktel-gâh" dedikleri, Fazl'ın öldürüldüğü yerde ihrâma bürünüp orayı yedi kere tavaf ederler; Mârân-Şâh (yılanlar Şâhı) dedikleri Miran-şâh'ın yaptırdığı Senceriyye Kalesi'ne üç kere yedişer taş atarak Şeytan'ı taşlamış olurlar. Bunları, bütün hususiyetleriyle, Fazl'ın öldürülmesinden aşağı yukarı yirmi küsur yıl sonra yazılmış olan "İstivâ-Nâme"den öğrenmekteyiz. Bundan sonraki kitapların kaynağı bu kitaptır. Fakat Hurûfîler, bu ibâdet tarzlarını pek az bir müddet yürütmüşlerdir; çünkü muahhar kaynaktaki bunlara ait hiç bir kayda rastlayamıyoruz. Esâsen hem Hurûfîliğin yayıldığı yerler, hem Hurûfîler hakkındaki sıkı tâkibât, buna imkân bırakmamıştır. İslâmî ibâdetlerdeki bu değişiklikler de, şüphe yok ki kas-

dıdır ve Bâtîniğin İslâm dininde meydana getirmek istediği yeni bir ayrılığın ifâdesidir; nitekim Bahâîlerde de aynı şeyi görmekteyiz.

... Fazlullah öldürüldükten sonra Hurûfîlik, pek sıkı sir tâkibe uğradı. 830 yılı Rabîulâhırının yirmi üçüncü cuma günü (1427), Temür'ün oğlu ve Mîrânşâh'ın kardeşi Şâhruh'a (ölm. 850 H. 1447), Herat'ta, Hurûfîlerden Ahmet Lor'un suikasdinden sonra, buna teşebbüs eden Ahmet Lor öldürüldü. Üstünde bulunan bir anahtar, evinin bulunmasını sağladı. Takke dikmekle geçinen bir Hurûfî olduğu anlaşıldı. Konuşup görüştüğü kişiler yakalanıp öldürüldü; cesetleri yakıldı. Bu arada Fazlullah'ın torunu Emîr Nûrullah, "İstivâ-Nâme" sâhibi Emîr Gıyâsüddin ve diğer Hurûfîler sorguya çekildiler, uzun bir muhakeme ve hapis sonunda serbest bırakıldılar. Bu arada Ahmed Lor'un, meşhur sûfî Kâsım'ül-Envâr'ın tekkesine de gidip geldiği anlaşıldığından, onun da Herat'tan gitmesi emredildi; Semerkand'e gitti.

Sonradan Fazl'ın kızı ve Yûsuf adlı bir Hurûfî, Karakoyunlu Cihanşah zamanında (ölm. 872 H. 1467), Tebriz'de, Hurûfîlerle bir ayaklanma tertiplemiş, hareket bastırılmış, Fazl'ın kızı, beş yüze yakın Hurûfî ile tutulup öldürülmüş, cesetleri yakılmıştı.

İran'da tenkide uğrayan Hurûfîler, Anadolu ve Rumeli'yi kendilerine bir sığınak görmüşler, oralara göçmüşlerdi. Hoca İshak (ölm. 1301 H. 1892 - 1893), bir kaynak göstermeden, Fazl'ın öldürülmesinden sonra halifesi Aliyy'ül-Âlâ'nın Anadolu'ya göçüp Hacı Bektaş tekkesinde oturduğunu, Bektâşîlere Hurûfîliği telkin ettiğini yazar. Fakat bu bilgiyi daha ileriye götüren bir kaynağa rastlanamamıştır. Aliyy'ül-Âlâ, 822'de (1419), yâni Fazl'ın öldürülmesinden yirmi altı yıl

sonra ölmüş, Fazl'ın yanına gömülmüştür. Bu kadar bir müddet içinde Anadolu'ya geçmesi, Hacı Bektâş tekkesinde bir müddet oturması, tekrar dönüp Alıncak'a gelmesi, olmayacak bir işe benziyor. Aliyy'ül-Âlâ'ya Nesîmî'nin iddialarını soran, cevaplarını kaydeden, Fazl'ın hayatını adım adım izleyen, onunla ilişkisi olan birçok kişilerin adlarını, sanlarını, onlarla görüştüğü yerleri kaydeden, 826'da Fazl'ın soyundan olup tâundan ölenleri bildiren, 846 yılı Ramazanından bahseden "İstivâ-Nâme" sâhibinin, Aliyy'ül-Âlâ'nın ölüm yılını da bildirdiğine göre, onun böyle bir gezisi olsaydı, bildirmemesine imkân yoktu. Aliyy'ül-Âlâ'nın eserlerinde de böyle bir gezi intibâma âit bir şey yok. Fakat buna karşılık Mîr Şerîf, "Hac-Nâme" sinde, Anadolu'ya geldiğini, Fazl'ın kitaplarıyla Hurûfîliğe âit kitapları Anadolu'ya gönderdiğini, getirdiğini, kardeşiyle Karadeniz kıyılarına kadar gittiğini bildiriyor. Fazl'ın halifelerinden Nesîmî İmâdüddin'in Ankara'ya geldiği, Hacı Bayram'la görüşmek istediği, 1065'te (1655) vefat eden Oğlanlarşeyhi İbrahim'in sözleri arasında geçer. 811'den (1408) önce Halep'te derisi yüzülerek öldürülen bu şâirin, Anadolu'da birçok yerleri gezdiği, halifeler yetiştirdiği muhakkaktır. Nitekim halifelerinden biri de Pireveze'de medfun olan Refî'dir. Hiç şüphe yok ki Refî de gezip dolaştığı yerlerde halifeler yetiştirmiştir.

Biz, Hurûfîliğin Anadolu'da yayılmasında, Rumeli'ye geçmesinde, Aliyy'ül-Âlâ'nın değil, Mîr Şerîf'in ve Nesîmî'nin tesirini görüyoruz; Hurûfîlik, Bektâşîlere ve Bektâşîliğe de bu suretle ve bunlar vâsıtasıyla tesir etmiştir; nitekim hâlâ Nesîmî, Bektâşîlerce kendilerinden sayılmakta, Alevîlerce de yedi büyük ve ilâhî şâirin biri tanınmaktadır.

Osmanoğulları ülkesinde Hurûfîlik, XV. yüzyılda saraya kadar nüfuz edecek bir kudret kazanmıştı. Fahreddîn-i Acemî (865 H. 1460), Fâtih'in Hurûfîliğe temâyülünü Vezir Mahmud Paşa'dan (789 H. 1474) duymuş, şeriat adına nüfuzunu kullanarak Hurûfîleri, Edirne'de Üçşerefeli câmiinin müderrisi bulunduğu sırada diri diri yaktırmıştı. Hâmidî, bu olayı, Mahmud Paşa'ya yazdığı bir kaside dede anar. Nişancı Târihi, Kanuni devrinde de Hurûfîlerin, Osmanoğulları ülkesinden sürüldüklerini bildirmektedir.

Bütün bu tenkîl hareketlerine rağmen X - XI. yüzyıllarda (XVI - XVII) Hurûfîlik, Bektâşîliğin aslî inançlarından biri olmuş, yayılmaya ve bir yandan Bektâşîlerden, bir yandan müstakil olarak kendisine mümessiller yetiştirmeye devam etmiştir. Bektâşîlerce ikinci pîr tanınan ve Bektâşî erkânının vâzı sayılan Balı Sultan (Balım Sultan. 922 H. 1516), bir nefesinde "İstivâ, Seb'al-Mesânî, Muhkemât" gibi Hurûfîlik inançlarından bahsetmektedir. Evvelce de arzettiğimiz gibi Otman Baba, onun kolundan olanlarca kutb tanınan Akyazılı, aynı koldan Yemînî, Muhyiddin Abdal, Hurûfî inançlarını yaymaktadırlar. Mevlevî Yûsuf Sîneçâk'ın kardeşi ve Dîvan şiirinin kudretli bir şâiri olan Yenicevardar'lı Hayretî (941 H. 1534), Muhitî (doğumu. 960 H. 1553), onun halifesi Arşî (970 - 1030 H. 1562 - 1621), "Miftâh'ul-Gayb" adlı türkçe manzum bir risâlesiyle dîvânı olan, ayrıca mensur bir risâlesi de bulunan Bektâşîlerce Gül Baba diye anılan Misâlî, Türk edebiyatının en kuvvetli şâirlerinden biri olan Rûhî-i Bağdâdî Rûhî'nin Bağdad'da bulunduğu sırada orada defterdarlık hizmetinde bulunan ve Rûhî tarafından övülen şâir ve müverrih Âlî de (1008 H. 1599) Hurûfîdir. Mîr-

alemlik rütbesine kadar yükselen Celâl Bay gibi (982 H. 1574 - 1575) gerçekten de bilgili bir zat bile Hurûfîliğe inanmıştı.

Bektâşîlerin X. yüzyılda (XVI) yaşayanlarında Hurûfîlik ilk plandadır ve esas inançtır; onların Abdâl, Kalenderî, yahut Bektâşî oluşları çok geride kalmaktadır ve âdeta Hurûfîliği öreten bir perdedir. Son Bektâşîlerde, meselâ Melâmî-Hamzavî kutbu Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'ye de (1341 H. 1923) intisâb etmiş olan Mihrâbî İbrahim Baba'da (1338 H. 1919) âdeta bir göreneğe uyuş, bir, bu da var gibi görünüş tarzındadır. Hattâ Neyzen Tevfik bile (1373 H. 1953), "Fazl-ı Yezdan"dan, "Câvidân"ından, "Sî vü dü - otuz iki" den bahsetmiştir.

Mevlevîlikte de Hurûfîliğin tesirleri vardır. Ağa-zâde Mehmed Dede (959 H. 1652 - 1653), Siyâhî Dede (1122 H. 1710), Esrar Dede (1211 H. 1796 - 1797), hattâ Hüseyin Fahreddin Dede (1326 H. 1911) gibi Mevlevî büyüklerinin şiirlerindeki Hurûfîlik temlerinin bu tesiri gösterdiği meydandadır. Ancak Mevlevî ve Melâmîler (Hamzavîler), Hurûfîlikten, bu da bulunsun, bunu da biliyoruz gibi bahsetmişler, Fazl, onlarda hiç bir vakit birinci değil, hattâ geri plâna bile alınmamıştır.

Hurûfî metinlerinin yazıldığı yerlere nazaran Hurûfî faaliyetinin merkezleri, Rumeli'de Arnavutluk ve bilhassa Ergirikasrı, yahut Ergirikesri Mısır'da İskenderiye, Anadolu'da Akçahisar ve Osmanlı devletinin merkezi olan İstanbul'dur. Tire'nin de X. asırda (XVI) Hurûfîlik faaliyetine sahne olduğu anlaşılır. Devlet Arşivindeki kayıtlar, X - XII. yüzyıllarda (XVI - XVIII) Filibe, Tatarpazarcığı, Ahyolı'da, Anadolu'da Eskişehir ve Sivas bölgelerinde Hurûfîlerin bulunduğunu göstermektedir."

HÜSEYİN

Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (626?-680), Hz. Ali'nin, Peygamberin kızı Fâtıma'dan ikinci oğlu ve ehl-i beyt (Peygamberin aile efradı)'ten olup, Kerbelâ şehididir. Adı, Araplar arasında o zamana kadar rastlanmayan bir ad olarak dedesi Peygamber tarafından verilmiştir. Kardeşiyle birlikte, ikisine birden el-Hasânân "iki Hasanlar"da denilmektedir. Zübayr b. Bekkâr'ın rivayetine göre (626), Katâda'ye göre (627) senesinde doğmuştur.

Hüseyin'in ilk çocukluğu Peygamberin derin sevgisi ve şefkati içinde geçti. Ne var ki, bu hal uzun sürmedi. 5 veya 6 yaşındayken büyük babası Peygamberi ve az bir süre sonra da annesi Fâtıma'yı kaybetti. Fakat, o zamanki Müslüman cemaatinin ona karşı duyduğu sevgi bu kayıpları bir dereceye kadar telafi edebildi.

Hüseyin'in nasıl yetiştirildiğine dair elde bir bilgi yoktur. Ancak (636) yılında, Ömer'in hilâfeti döneminde, divan oluşturulup Müslümanların tahsisatları belirlenirken Hüseyin'e Bedir muharebesine katılmış olanlara verilen kadar tahsisat verildiğini tarihler kaydetmektedir. 651 senesinde, Osman'ın hilafeti döneminde Sâ'id b. el-As'ın Kûfe'den Horasan üzerine yaptığı sefere kardeşi Hasan ile birlikte katıldı. Bu seferde temâyüz edici hareketlerde bulunduğunu tarihler kaydetmemektedir. 5 yıl sonra Medine'de halife Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan isyanda, Ali, Hasan ile Hüseyin'i halifenin evine gönderdi, içeriye kimseyi sokmamalarını, halikeyi savunmalarını emretti (656). Âsiler onların savunduğu yerden eve giremediler, ancak başka bir evden geçip onun evine girdiler ve şehid ettiler. Bu olay üzerine Ali, oğullarına çok kızmış, Hasan'ı tokatlamış, Hü-

seyin'in göğsüne vurmuştu.

Hüseyin daha sonra Kûfe'ye gitti ve babasının bütün seferlerine katıldı. Bu seferlerde de dikkati çeken bir davranışı görülüyor. Bir defa Siffin muharebesinde babasını öldürmek isteyen bir Emevi kölesini kardeşi Muhammed ile birlikte öldürdü.

Babası Ali'nin öldürülmesinden sonra (661) Hüseyin yine silik bir kişilik görüntüsü vermektedir. Buna sebep olarak, babasının ölürken Hasan'a itaat etmesi emrini vermesini gösterirler. Hasan, Kûfe'ye ve Kûfe'lilere dayanarak Emevileri yenemeyeceğini anladı ve Müslümanlar arasındaki kanlı çekişmelere son vermek amacıyla haklarından feragatı göze aldı. Neticede Muaviye ile müzakere'lere girişti. Kararını Hüseyin'e bildirince, Hüseyin itiraz etmek istedi, fakat vazgeçti. (662) yılında Hasan'la birlikte Medine'ye döndü. Hasan tuttuğu yolda sonuna kadar yürüdü. Ölürken, bazı rivâyetlere göre zehirlendiğini zannetmesine rağmen kimden şüphe ettiğini soran kardeşine birşey söylemedi: "**Allah daha iyi intikam alacaktır**" demekle yetindi. Hüseyin, büyük kardeşinin hayatta bulunduğu ve öldüğü sıralarda herhangi bir mesele çıkarmadı; arkasında ihtilafa elverişli bir zemin de bırakmış değildi. Fakat, kısa bir süre sonra, ciddi bir anlaşmazlık konusu ortaya çıkmakta gecikmedi.

Muaviye, memleket içinde asâyişi iyice sağladıktan sonra (676) yılında oğlu Yezîd'e biat edilmesini istedi. Bu hal Müslüman geleneklerine uygun değildi; ayrıca Yezîd de serbest hareketlerinden ötürü fâsik sayılıyordu.

Muaviye ölüp Yezîd halife olunca Hüseyin ve yakınlarının kendisine biat ettirilmesi için Medine emîri Valid b. Utba'ya bir mektup gönderdi.

Utba, Hüseyin'le görüşünce, ondan kendisi gibi bir kimsenin gizlice biat edemeyeceği, kararını ertesi gün halkın önünde bildireceği cevabını aldı. Hüseyin geceden yararlanarak ailesiyle birlikte Mekke'ye gitti (680). Kardeşi Muhammed b. el-Hanafîya onunla birlikte gitmeye razı olmadı; çocuklarını da yollamadı ve Hüseyin'e tedbirli olması tavsiyesinde bulundu.

Kûfe halkı Hüseyin'in Yezîd'e biat etmekten sakındığını ve Mekke'ye geldiğini haber alınca ona davet mektupları ve elçiler gönderdiler. Kûfe ile gelenleri de ona mektup göndermişler ve kendisine biat edeceklerini bildirmişlerdi. Hüseyin durumu yerinde görmek maksadiyle amca-oğlu Müslim b. Akîl'i elçiler ile birlikte Kûfe'ye gönderdi. Müslim cesaretli bir kişi olmasına rağmen yolda karşılaştığı hallerden meşum bir şeyler olacağı duygusuna kapılmış ve bu görevden vazgeçmek istemişti. Fakat Hüseyin'in ısrarı üzerine devam etti. Kûfe'ye varınca, taraftarlarından İbn Avsaca adında birinin evine indi ve Hüseyin adına biat almaya başladı. 12.000 veya 18.000 kişi biat etti. Müslim bu sonucunu Hüseyin'e bildirdi.

Bu olaylar olup biterken Yezîd'in adamları da durumu kendisine bildirdiler. Yezîd, Müslim'in öldürülmesi emrini verdi. Durumu Müslim de öğrendi ve hemen ev değiştirip aynı faaliyeti orada sürdürdü. Yeni vali, çok geçmeden onun yerini buldu. Ev sahibinden Müslim'i kendisine teslim etmesini istedi. Adam kabule yanaşmayınca onu tutukladı. Müslim bunu anlayınca halkı isyana çağırdı ve vali Ubeydullah Allah'ı muhasara altına aldı. Valinin yanında bulunan Kûfe eşrafının nasihatı üzerine halk dağılmaya başladı. Akşam ezanı okunurken Müslim'in yanında 10 kişi bile

kalmamıştı. Gece olunca bir başına kaldı ve bir kadının evine sığındı. Fretesi gün bu yer Kays tarafından Ubeydullah Allah'a bildirildi. Müslim yakalanıp başı kesildi; cesedi kasırdan aşağı atıldı.

Öte yandan Hüseyin, Müslim'den aldığı haberlere güvenerek ve bazı rivayetlere inanmak gerekirse, Yezîd'in kendisini öldürtmek istediğini kesinlikle bildiğinden Kûfe'ye hareket etti. Oysa bu fikrini kendisine açtığı İbn-i Abbas, Kûfelilere güvenilemeyeceğini söyleyip babasıyla kardeşinin akibetlerini hatırlatmaktan geri kalmamıştı. Fakat, Hüseyin İbn Abbas'ın bu sözlerini dinlemedi. Hüseyin bazı ard niyetlilerin düşünce ve teşviklerini, gerçeği bildiği halde doğruymuş gibi kabul etti. Bu durumda İbn-i Abbas ona yalnız başına gitmesini de tavsiye ettiği halde, Hüseyin bunu da dinlemeyerek bütün aile ferdleriyle birlikte Kûfe'ye doğru yola koyuldu.

Hüseyin nihayet dediğini yapmıştı. Herkes merak ve heyecan içinde idi. Artık bulunduğu noktada savaş kaçınılmazdı. Nisbetsiz kuvvetler arasında, üstelik Hüseyin kuşatılmış bir durumdayken savaş başladı. Önce teker teker savaşıldı. Bu şekilde fazla kayıp verdiğini gören Kûfe ordusu kütle savaşına geçti. Bir aralık Şamir, Hüseyin'in çadırını yakmak istemişse de b. Rib buna engel olmuştu. Mu-

harebenin sonlarına doğru Hüseyin de başında sarığı ve sırtında güzel bir cübbeyle çarpışmalara katıldı. Çok güzel savaştı. Fakat etrafında adamlarından kimse kalmamıştı. Onu daha çabuk öldürebilirlerdi; ne var ki nihai darbeyi indirmeye kimse cesaret gösteremiyordu. Şamir bir kere daha adamlarını hücumla kaldırdı. Her taraftan saldırdılar. Zur'a b. Şarik Hüseyin'in sağ eline ve omuzuna kılıçla vurdu; o düşüp kalkarken, Sinan b. Enes el-Nahai harbe sapladı. Sonra atından inip başını, saçlarını kesti. Orada bulunanlar da ölüsünü soyup her şeyini aldılar. O zaman Hüseyin'in vücudunda 33 mızrak, ok ve 34 kılıç yarası vardı.

Hüseyin'in kesilmiş başı Kûfe'ye getirildiğinde, Ubeydullah Allah elindeki asası ile Hüseyin'in dudaklarına vurdu. Orada bulunan Ebu'l-Berza el-Aslami veya Yezid b. Arkam, dayanamayıp asâsını çekmesini, çünkü Peygamberin dudağının, öpmek üzere bu dudağa çok değdiğini gördüğünü söyledi.

Hüseyin'in şehit edilmesi ve olay yeri Kerbela kenti yüzlerce yıldır İslâm tarihinin, kültür ve sanatının odak noktalarından biri oldu. İslâm içindeki mezhep ve tarikat olaylarında da çok kere hareket noktası yine Kerbela olayı ve Hazreti Hüseyin olmuştur.

İBRAHİM HAKKI, Erzurumlu

Nakşibendilik tarikatından ve döneminin ansiklopedilerinden sayılan **Marifetname** adlı eserin yazarı, büyük araştırmacı ve şair. Babası Hasankaleli Derviş Osman, annesi Hz. Peygamber soyundan Şerife Hanife Hanım'dır. 1703'de Erzurum'un Hasankale'sinde doğan (Ö. 1780, Siirt'in Tilo bucağı, yeni adı Aydınlık) İbrahim Hakkı'nın babası Tilo'da şeyh İbrahim Fakîrullah'ın müridi idi ve ömrünün son yıllarında şeyhinin yanında bulunuyordu. İbrahim Hakkı dokuz yaşında bulunduğu sırada Tilo'ya gidip aynı şeyhe intisab etti. Ancak babasının vefatından sonra onaltı yaşında Erzurum'a döndü ve kendisi için hararetli bir öğrenim dönemi başladı. Müftü Hazık Muhammed'den Arapça ve Farsça dersleri aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra yine Tilo'ya döndü, şeyhinin torunuyla evlendi, şeyhi Fakirullah kendisine hilafet verdi ve Tilo'da onbeş yıl kaldı.

Şöhreti etrafa yayılan ve büyük etki sahibi olan İbrahim Hakkı Hicaz'a

giderek hac farızasını edâ ettikten sonra Sultan Birinci Mahmud'un saltanatı döneminde İstanbul'a geldi. Sultan kendisini saraya davet edip saygı gösterdi ve saray kütüphanesini onun yararlanmasına açtı. Burada araştırmalar yapan İbrahim Hakkı 1753'te Erzurum'a döndü. Eserleri birbirini izlediği sırada 1768'de üçüncü kez hacca gitti. Arabistan ve Mısır'ı dolaşp bir çok ilim adamıyla yakınlık kurdu. 1780'de Tilo'da vefat etti ve şeyhi Fakirullah'ın ayak ucuna gömüldü.

İbrahim Hakkı, mensup bulunduğu Nakşilîl hakkında ayrı bir kitap yazmamış, meşhur **Mârifetnâme**'sinde bu tarikatın esasları ve ahlâkı üzerinde durmuştur. Zaten onbeş kadar eseri içinde en dikkate değer olanı Marifetnâmedir. Dönemine göre değerli bir ansiklopedi niteliğindeki bu eserinde, geçmişle kendi çağının bir karşılaştırma ve kaynaşmasını sağlamaya gayret göstermiştir. Manevi ilimler yanında müsbet ilimlere de yer vermiş, bu arada Ahlat, yani karak-

terler üzerinde de durmuştur. İnsanların görünüş ve bazı organlarının biçim ve renginden mizaçları hakkında bilgiler çıkarmaya çalışmıştır. İçlerinden bazıları ilahi olarak bestelenmiş şiirlerini topladığı bir Divân'ı da vardır.

İDRİS-İ MUHTEFİ

Bayrami Melamiliğinin Hamza Bali'den sonra doğan Hamzaviye kolunun en önemli isimlerinden biridir. Hazma Bali'nin İstanbul'da idamından sonra Hamzavileri tam bir gizlilik içinde yönetmiştir. Çünkü her Hamzavi devletçe ciddi şekilde izleniyor ve en ağır cezalar veriliyordu.

İdris-i Muhtefi adıyla anılan şahsın asıl ismi Tırhalalı Hacı Ali Bey'dir. Bir diğer ismi de **İmam Aliyyür Rumi**'dir. Ölüm tarihi olan 1615'e kadar Hamzavilerin şeyhi idi. Devlet, Hamzavilerin başı olan ve İdris-i Muhtefi adıyla anılan kimsenin kanının helâl olduğunu açıklamıştı. Herkes onu arıyordu. Halbuki, bu lakapla anılan kimse, Tırhalalı Hacı Ali

Bey, çevresinden de büyük itibar görerek yaşıyor, herkesle temas ediyor, hatta bazıları gelip İdris-i Muhtefi'yi ona şikâyet ediyorlardı.

Mezarı, Kasımpaşa'da kulaksız Camii karşısındaki yokuşun alt yanındadır.

İdris-i Muhtefi ve ona inananlar "**Devir**" yanlısı idiler. Devir, insana gelinceye dek maddenin, cansızlar, bitkiler, hayvanlar âleminde süzülerek insan suretini bulduğu inancıdır.

İdris-i Muhtefi bu görüşü şu iki beytiyle açıklar:

"İşbu deme erince üç kez doğdum
anneden
Nice yavru uçurdum nice aşı-
yaneden
Dört doğurdum anamı, hamil ol-
dum babadan

**Babam dokuz ayaklı anlama efsa-
neden."**

Muhtefi, bu mısralarıyla, cansızlardan, bitkilerden, hayvanlardan geldiğini, dört unsurun kendisine ana olduğunu, dokuz göğün de baba mesabesinde bulunduğunu, yani "**devri**" anlatır.

İBRAHİM GÜLŞENİ,

bk. Gülşeniye

İBN TEYMIYE

1263 yılında Şam civarındaki Harran'da doğdu. Moğolların insanlık dışı muâmelelerinden bizâr olan babası 1283 ortalarında bütün ailesiyle birlikte Şam'a iltica etti. Tarihçiler İbn Teymiye'nin annesinin kimliğinden bahsetmemekle beraber, babası eş-seyh Şihâbüddin Abdülhali el-Harrî'den ilim adamı olarak söz ederler. İlim yolunda ilerlemesinde son derece aydın olan ailesinin büyük etkisi bulunduğu muhakkaktır. Küçük yaşta Kur'an'ı hıfzedip hâfız olmasında da aynı etki görülür. İlk fıkıh ve usûl-ü fıkıh öğrenimini babasından aldı. Döneminin en büyük hocalarından hadis okudu. Bunların arasında Şemsüddin, Zeyhüddin Sencâ ve Asâkir başda gelir.

İbn Teymiye, hadis'le birlikte Hanbelî fıkında da derinlere inen bir öğrenim yapmakla beraber, döneminin müsbet ilimlerine, özellikle matematik ve cebire de önem verdi; felsefe, mantık üzerinde de çok iyi bir öğrenim gördüğü daha sonraları ortaya attığı görüşlerden anlaşılmaktadır. Özellikle, mantık ilmini yıkmak için bir kitap yazdığı düşünülürse, bu ilimlerdeki bilim düzeyi hakkında bir hüküm verilebilir.

İbn Teymiye, seçkin kültürüne ve ilmî sevisine dayanarak verdiği derslerinde hemen her hususta dikkati

çektii. Emevî Câmii'nde yer alan bu derslerde bilgi birikimi, hitabet gücü ve bir ilim adamında bulunması gereken medeni cesaretiyle dinleyicileri hemen kendisine bağlıyordu. O sıralarda gözbağcılık ve türlü fesâtle bozulmuş sofî tarikatlarına ağır tenkitler yöneltmekten geri kalmamış ve dostları, sevenleri kadar olmamakla beraber, bir hayli düşman kazanmıştır. Özellikle sultanın nezdinde itibar görmesi, atamalarda kendisine danışılması, hatta bazı cezaları uygulama yetkisinin kendisine tanınması maddi çıkarlar peşindeki sözde-ulemanın hasedini uyandırmıştı. Muhyiddin-i Arâbî'ye karşı takındığı tenkitçi tavır da, onun bağlılarında düşmanlığa sebep oldu. Onu Mısır'daki emirlere şikâyetle, daha önceden tasarladıkları tertipleri uygulamak üzere bu ülkeye dâvet edilmesini sağladılar. İbn Teymiye dâveti fütursuzca kabul etti. Mısır'a gelir gelmez Kahire kalesinde toplanan Meclis'in karşısına çıkardılar. Kadıların ve düşmanı ilim adamlarının bulunduğu bu mecliste, suçlamaları cevaplandırması isteği dinleyenleri tesir altında bırakacağı bildirildiğinden kabul edilmedi. Böylece, ortaya atılan iddialar karşısında savunma hakkı tamamiyle ortadan kaldırıldı. 1305 Ramazan ayında mahkûm edilip zindana atıldı; işkencelere maruz bırakıldı.

İbn Teymiye'yi kurtarmak isteyen Kahire valisi, Harefî, Mâlikî ve Şâfî kadılarıyla toplantı yaptı. Bazı görüşlerinden vazgeçmesi şartıyla serbest bırakılmasını kararlaştırdılar. Bu karar kendisine bildirildiğinde tereddütsüz reddetti, sonunda durumu değişmedi ve zindan hayatı 18 ay sürdü. Sonunda tâvizden de vazgeçilip serbest bırakıldı. Sadece eski davranışlarında ısrar ettiği takdirde sonunun iyi olmayacağı imâ yoluyla anlatılmış-

tı. Fakat, o bildiği yolda ilerledi ve hemen derslerini vermeye koyuldu. Camilerdeki vaaz ve hutbeleri, dersleri Mısırlı ilim âşığı gençlerle büyük bir halk topluluğunu ona bağladı. Bu kez vahdet-i vücud anlayışına bağlı sofîler, Allah'ın zâtı ile birleşme halinde oldukları delilini ileri sürerek tekliften kurtuldukları iddialarını tenkitleriyle perişan eden İbn Teymiye'ye düşman kesilip, başlarında İbn Ataullah es Sikenderî olmak üzere İbn Teymiye'yi sultana şikâyet ettiler. Sultanın emri üzerine adliye binasında kurulan mecliste ilmî tartışmalar sürerken halka ayrılan bölümde de karışıklıklar çıktı. Onu konuşturmamak için bu defa üç teklif ileri sürüldü: İskenderiye, Şam veya hapishaneye gitmek şıklarından birini tercih edecekti. Memleketi olan Şam'a gittiği takdirde, görüşlerini herhangi bir suretle açıklamaması şartı koşulduğundan hapishaneyi yeğledi. Bu kez kadılara mahsus hapishaneye konuldu. Bir süre sonra kadılar ve fıkıh uleması meclisince verilen kararla hayranları ve öğrencileri de serbestçe kendisiyle görüşebildiler. Ayrıca, hapisten çıkınca Sâlihiye Medresesi'nde de derslerini sürdürmesine müsaade edildi. Bu sırada sultan Nasırüddin Moğollara karşı savaşmak üzere bir ordu hazırlamıştı. Onu da beraberinde danışmanı olarak götürmek istedi. İbn Teymiye orduyla birlikte Kudüs'den geçip yedi yıldır uzak kaldığı Şam'a geldi. Yerleşip bütün vaktini ilme verdi.

Bu çalışmalarında, müderrislikten ayrı olarak yeni eserler kaleme alıyor, şer'î hükümleri açıklamak amacıyla içtihadla uğraşüyor, bu arada hür düşünceye verdiği önem de giderek geliyordu. Meselâ, bazı meselelerde dört mezhep imamına uygun içtihadla bulunurken, bazı meselelerde onların görüşleriyle ters düşen içtihad-

larda bulunarak fetva vermekten çekinmiyordu. Delilleri ise her zaman Kitap, sünnet, sahâbî sözlerinden oluşuyordu. Fıkıh'da boşanma konusundaki görüşü Şam'daki çalışmaları sırasında yine gürültülere sebep oldu. İbn Teymiye talâk şartıyla edilen yeminin bozulmasıyla kadının boş olmayacağına fetvâ vermiş, bu da geleneği yıktığından yine düşmanları harekete geçmişlerdi. Hükümdar, onu talâk şartı ile yemin üzerine fetva vermesini yasakladı, İbn Teymiye bu yasağı hiçe sayınca bu kez de Şam kalesine kapatıldı. Sonunda yine hükümdar tarafından 5 ay 18 gün süren mahpusluğu kaldırıldı.

Serbest kalınca yine eski alışkanlıklarını sürdürerek aynı nitelikte fetvaları birbirini izledi. Bazı fıkıh ulemâsı İbn Teymiye'nin içtihad ve fetvalarını bir türlü hazmedemiyorlardı. Nihayet bu kıskanç adamlar bir araya gelip bir tuzak kurma kararına vardılar. Talâk meselesinden sultanın da İbn Teymiye'ye kırgın olduğunu bildiklerinden bundan yararlanmakta kusur etmediler: Ellerinde onun 17 yıl önce vermiş olduğu bir fetva bulunuyordu.

Bu eski fetvada İbn Teymiye, yararlı kişilerin kabrini ziyareti yasaklıyordu. Öylesine kesindi ki, Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu Ravza-i Mutahhara'yı ziyareti de iyi saymıyordu. Zamanında herhangi bir itirazı sebep olmayan bu fetvaya dayandırdıkları şikâyetlerini, hadisleri tahrif ettiği iddiasıyla sultana ulaştırdılar. Sultan onu ilmî seviyesini zedelemeyecek bir hapis haneye konulması emrini verdi. Kendisi için bir oda düzenlenerek Şam kalesine hapsedildi.

Sultanın izniyle kardeşi Zeynüddin de hizmetine verildi. Burada tefsir yazmak, aleyhinde olanlar hakkında risaleler kaleme almakla meşgul oluyor,

ayrıca hapse atılmasına sebep olan konular üzerinde açıklamaları yazmaktan da geri kalmıyordu. Fakat, muarızları onu hapis hane içinde de süren fikir ve düşünce özgürlüğüne çok görüp yine bir tertiple kitaplarını, kalemelerini, yâni ifâde hür lüğünü sürdürebileceği bütün araçları elinden aldirdılar. Bu hal onun üzerinde yıkıcı bir etki yaptı. Namaz kılip Kur'an okumakta teselli aradı. Birden hastalandı ve hastalığı yirmi gün sürdü; 1328 yılı Eylül'ünün pazarı pazartesiye bağlayan 26/27 gecesi vefat etti.

Şam halkı büyük bir üzüntü duydu; 15 bin kadının da katıldığı 200 binden fazla bir cemâatin katıldığı cenazesi Sofiler mezarlığına defnedildi.

Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti iyi karşılamamasında yine hadis'e dayanmıştır. Bahis konusu hadis; **"Mekke'deki Mescid-i Haram, Kudüs'deki Mescid-i Aksâ ve Medine'deki Mescidi'n Nebî olmak üzere üç Mescid ziyaret edilir"** buyurmaktadır.

İbn Teymiye, eserlerinin hemen hepsinde Kur'an ve hadis'i esas aldığı açıkça belirten bir düşünce çerçevesi içindedir. İslâmî ilimlerin başlıcaları olan Tefsîr, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, mantık ve felsefe üzerine 500'e yakın eser yazdığı rivâyet edilir.

- 1) Tefsîru Sûreti's - Samed
- 2) Kitabü'l-İmân
- 3) Nakdü'l-Mantık
- 4) Minhâcü's-Sünne
- 5) Kaîde Fi'l-İctihad
- 6) Kitâbü's-Siyâseti's-Şer'iyye

gibi önemli eserleri bulunan İbn Teymiye son yıllarda canlandığı görülen İslâm'da hür düşünceye verilen önemin mânevî temsilcisi olarak ele alınmaktadır.

İMAM-I AZÂM EBÜ HANİFE, bk. Hanefi Mezhebi

İMAMİYE

İsna-Aşeriyye, İmamiyye ve Caferiyye isimleri verilen, aslında Şiîliğin temeli olan görüşe göre, "Hazret-i Ali, iki oğlu Hasan ve Hüseyin, onların torunları meşru imamlardır. Allah'ın emri ve peygamberin tayin ve vasiyeti ile bu makamın meşru sahipleridir. Bu 12 imama inanmak Şiîliğin esasıdır". Dinin temeli olarak bu 12 imamı kabul ettikleri için İsna-Aşeriyye (Onikiciler), imanın şartı olarak imamlara inanmayı öngördükleri için İmamiye, itikad ve ibadette İmam Cafer Es-Sadık'ın görüşlerini benimsedikleri için de Caferiyye denilmektedir.

İmamiyeye göre, "Hazret-i Ali, peygamberimizden sonra insanların en yücesidir. Hazret-i Peygamber Veda haccından dönerken, Hazret-i Ali'yi, kendisinden sonra imam olarak tayin ettiğini açıkça söylemiştir. Hatta peygamber, sadece Ali'nin imamlığını bildirmekle kalmamış, 12 imamı da tek tek belirtmiştir. Hazret-i Peygamber'e varisleri sorulduğunda, (Ali, benim kardeşim, varisim, vasiyimdir. Benden sonra o her inananın velisidir. Sonra oğlu Hasan, sonra öteki oğlu Hüseyin gelecektir. Sonra da Hüseyin'in evlâdından dokuz kişi. Kurân onlardadır, onlar da Kurân'da. Onlar, havuz kıyısında bana ulaşınca kadar birbirinden ayrılmazlar) demiştir."

İmamiye görüşüne göre oniki imam şunlardır:

1- Ali bin Ebî Talib (Hazret-i Ali): Hazret-i Peygamber'in amcası Ebu Talib'in oğludur. Peygamberimizin kızı Hazret-i Fatma ile evlenmiştir. 4'ncü Halife'dir. 29 Temmuz 599'da

doğmuş, 28 Ocak 661'de vefat etmiştir.

2- Hasan bin Ali: Hazret-i Ali'nin büyük-oğlu. 624'de doğmuş, 28 Mart 670 tarihinde zehirlenerek öldürülmüştür.

3- Hüseyin bin Ali: Hazret-i Ali'nin ikinci oğludur. 625'de doğmuş, 15 Ekim 680'de, Muaviye'nin oğlu Yezid'in ordusu tarafından Kerbelâ'da şehit edilmiştir (10 Muharrem).

4- Ali bin Ebî Hüseyin: Hazret-i Hüseyin ile son İran hükümdarı Yezdücird'in kızı Şehribanu'nun oğullarıdır. İbadet edenlerin ziyneti manâsına gelen "Zeyne'l Abidin" lâkabı ile anılır. 6 Ocak 659'da doğmuş, 17 Ekim 710'da ölmüştür.

5- Muhammed El Bâkır bin Ali Zeynelâbidin: 16 Aralık 676'da Medine'de doğmuş, 28 Ocak 733'de yine Medine'de vefat etmiştir. İmamiye fırkasının dini ve hukuki prensiplerinin önemli bir kısmı onun görüşlerine dayanır.

6- Cafer es-Sâdık bin Muhammed: İmamiye fırkasının en önemli isimlerindendir. İlim, irfan sahibi, çok bilgili ve sevilen bir kişi idi. O da babası İmam Muhammed gibi Medine'de doğmuş, orada ölmüştür (23 Mayıs 695 - 15 Aralık 765).

7- Musa el-Kâzım bin Cafer: (745-799) Halife Harun er-Reşid kendisini Bağdat'ta hapsedmiştir. Mezarı Kazimiye'dedir.

8- Ali er-Rıza bin Musa: Mezarı Meşhedde'dir. Abbasi halifelerinden Memun kendisini Irak'a çağırması ve veliahd tayin etmiştir. 818'de zehirlenerek öldürülmüştür.

9- Muhammed et-Takî bin Ali: Ebu Cafer ve Ibnu'r Rıza isimleri ile de anılır. 811-835 tarihleri arasında yaşamıştır.

10- Ali en-Nakî bin Muhammed: (827-868) Mezarı Samarra'dadır.

11- **Hasan el-Askeri bin Ali en-Naki**: Künyesi Ebu Muhammed, lakabı Askerî'dir. O da Samarra'da pömlüdü. (846-873).

12- **Muhammed el-Mehdi bin Hasan el-Askeri**; 30 Temmuz 869'da doğmuştur. Lakabı Mehdidir.

Şiilere göre babası Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra gizlenmiştir. Halen sağdır, kıyametten kısa süre önce zuhur edecek ve dünyayı kurtaracaktır. Şiiler, saygı işareti olarak onu ismi ile anmazlar. Sadece **Mehdi** derler ve **(Allah onun zuhurunu çabuklaştırsın)** anlamına gelen **(Accelallahu Ferecehu)** ibaresini kullanırlar.

İMAM MATURİDİ

Kelâm ilminde Maturidilik ekolünün kurucusu. M.Ö. 944 yılında ölen Eba Mansur Maturidi H.3'üncü yüzyılın ortalarına doğru Semerkand'ın Türklerin oturduğu Maturidi mahallesinde doğdu. Kelâm ilminde hocası M.Ö. 881'de ölen Nasr b.Yahya el-Belhi'dir. Kurduğu kelâm ekolünün en çok Türkler arasında yaygınlık kazanması, biraz da kendisinin Türk olmasıyla âlâkalıdır. Değerli ilim adamı Şerâfeddin Yaltakaya, Maturidi'yi bir Türk kelâmcısı olarak ilim dünyasına tanıtmıştır.

Maturidi bir aralık Basra'ya gitti. Maturidi'nin yaşadığı çağda ilim çevreleri kelâm ilmi üzerinde yapılan münazara ve tartışmalar bakımından fazlasıyla hareketliydi. Bu tartışmalardan, bilgisinin derinleşmesi bakımından yararlanmasını bildi. Zaten, yine büyük ilim adamı Ebû Hanife'nin el-Fıkh ül-Ekber ve el-Fıkh ül-Evsat gibi eserlerini de araştırmalar yaparak, dikkatle okumuş, bunlardan da fazlasıyla yararlanmıştı. Tartışmalarda Mutezile taraftarları, insanın fiillerinde aşırı özgürlüğü ve akılcılığı

savunuyorlardı. Eşâri bunlara karşı çıkıyordu. Maturidi orta bir yol izlemenin ilmin tabiatına daha uygun olduğu kanaatini taşıdığından bu kanaatine bağlı kalmayı tercih etti. Böylece, sünnet ehlinin görüşlerinden ayrılmamıştır. Bu görüşünde Eşâri ile de birleşmektedir.

Mutezile, insanların bağımsız bir davranışla kendi fiillerini yaptıklarını ileri sürerlerken, imam Maturidi, Allah'ın insanda, fiil ile birlikte her an güç yarattığını ve kulun bu güçle fiili etki altında tuttuğunu savunarak onlara karşı çıkmıştır. Her şeyi Allah yaratmıştır. Fakat, insanlara cüz'i iradeyi boşuna vermemiştir. Allah, kullarının kaderini Levh-i Mahfuz'a yazmıştır. Fakat Allah bu yazıyı, kulu bir fiili işlemeye zorlamak için değil, gelecekte olacak işleri bildiğinin bir delili olarak yazmıştır. Maturidi'ye göre, iyi ve kötü fiiller akıl ile bilinir. Allah iyi şeyleri emretmiş, kötüleri ise menetmiştir. Kurân'da Allah, yer ve gök hakkında insanları düşünmeye çağırmıştır. Allah insanları, hikmeti hakkında düşündürmek istemiştir.

"Maturidi bir taraftan akla önem verirken, diğer yandan aynen Ebu Hanife'de olduğu gibi, Kurân ve hadislerdeki bazı âyetlerin tevilinden kaçınmış ve muhafazakâr davranmıştır. Bu gibi âyetlerle ilgili olarak, **"Biz ancak bu âyette Allah'ın murad ettiği-ne iman ederiz. Zahirî bakımından teşbihi ifade eden âyetler karşısında teşbihi, yani Allah'ın başka bir varlığa benzetilmesini reddederiz. Fakat hiç bir yorum yapmadan ilahi murad her ne ise ona iman ederiz"** der. Daha sonraki Matüridiyye âlimlerinin bu türlü âyetleri yorumlamaya başladığını görüyoruz. Bunun sebebi halkın bu türden âyetleri yanlış yorumlamak suretiyle yanlışlıklara düşme tehlike-

sidir. Çünkü diğer sapık mezheplerin yorumları çok yaygınlaşmıştı. Bu sebeple Arap dilinin izin verdiği ölçüde doğru yorumların yapılmasında zaruret gördüler.

Fıkıhda Hanefi mezhebine bağlı olanların çok büyük çoğunluğunun itikadda imamı Matüridi'dir. Başta Türkler olmak üzere pek çok millet itikadda Matüridi'nin açıklamalarına göre tesbit edilmiş esasları kabul etmektedirler. Yukarda da söylediğimiz gibi, İmam Matüridi pek değerli talebeleri tarafından takip edilmiş, fikirleri yayılmıştı. O'nun tefsirini açıklayan Hâkim es-Semerikandi (Öl. 951), Matüridi mezhebinin metoduna göre yazdığı kitabıyla meşhur el-Pezdevi (öl. 999) Matüridi'yi en iyi anlayan ve anlatan âlimlerin ilk sıralarında yer alan Ebu'l-Main en-Nesefî (Öl. 1114), onu takip eden büyük âlimlerdendir. Ömer en-Nesefî (Öl. 1142) ise meşhur Akaid isimli eseriyile tanınmıştır. Matüridiyye mezhebinin akaidi hakkında yazılmış en önemli eserlerden birisi de Nureddin es-Saburi'nin (Öl. 1184) Matüridiyye Akaidi adlı kitabıdır. Memnuniyetle söyleyebiliriz ki, son zamanlarda gerek imam Matüridi'nin, gerek ondan sonra gelen âlimlerin eserlerine ilgi artmış, bu eserler üzerinde çalışmalar yapılmış, tercüme edilenlerin sayısı çoğalmıştır.

Matüridiyye mezhebinin özelliğini ortaya koyan temel görüşlerinden bir kaç şunlardır: Maturidi'ye göre iman dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Dili ile ikrar eden ve fakat kalbi ile tasdikde bulunmayan kimse mümin değildir. Özürsüz olduğu ve herhangî bir engel bulunmadığı halde dil ile ikrar etmemek kalp ile tasdik bulunmadığını gösterir. Yine Matüridilere göre, amel imana dahil edilemez. İman bir bütündür, artmaz, eksilmez,

tereddüd götürmez. Kulun Allah'a verdiği kesin sözdür. İstisna caiz değildir. Allah dilerse iman ederim gibi tereddüd ifade eden sözler kesin imandan sayılmaz. Kesin imanlı bir kimse günahından dolayı tekfir edilemez, yani kâfirliği ile hükmedilemez. Ayrıca yanlış görüşlerine rağmen kibleye yönelen Müslümanlara hatalarından dolayı küfür ittihamında bulunulamaz.

İnsanın fiilleri konusunda da o akli en çok tatmin eden çözümü bulmuştur. Ona göre insan kendi seçmesine bağlı fiillerinde gerçek mânâda bir irade hürriyetine sahiptir. Yaptıklarından mesul oluşu da buradan gelir. Büyük günah işleyen kimse imandan çıkmaz, üstelik affa da uğrayabilir.

Matüridi anlayışına göre kendilerine din tebliğ edilmemiş kimseler de Allah'a inanmak mecburiyetindedir, çünkü akıl Allah'ın varlığını kendi başına da bulabilme durumundadır" (56).

Kelâm ilminde bir ekol kuran Maturidi'nin en dikkate değer eserleri şunlardır: Kitâb üt-Tevhîd, Kitâb ül-Makalât, Kitâb Te'vilât ül-Kur'an, Kitâb Beyân Vehm ül-Mu'tezile, Kitâb redd Evâil ül-Edille li'l-Ka'bî ve Kitâb Redd Tehzîb ül Cedel li'l-ka'bî.

İMAM-I RABBÂNİ

Ahmed Fâruki-i Serhendî (1563-1624). Nakşibendiye tarikatının müceddidiye kolunun kurucusu. İmam-ı Rabbani diye anılır. Nakşibendiler kendisine, "Müceddid-i elf-i sâni-İkinci bin yılda İslâm dinini yenileyen" de derler.

Nakşi bir aileden dünyaya gelen imam-ı Rabbani'nin babası Mahmud Abdülehad'dır. Ahmed adının önündeki Fârukî ismi de ailesinin Hazreti Ömer neslinden gelmesi dolayısıyladır. İlk tahsilini babasından aldıktan

sonra, önce Abdülbaki Kabûlî', sonra da Kadiri şeyhlerinden İskender-i Kuhenli'den istifade etti.

İmam-ı Rabbani tasavvuf düşüncesinin önemli bir prensibi olan Vahdet-i Vücûd görüşüne karşı Vahdet-i Şühûd'u savundu. Vahdet-i Vücûd'u bir değişim olarak kabul edenlere göre, sâlik, sülûk'te öyle bir mertebeye gelir ki, bütün varlığı Tanrı görür. Bu mertebe de nihaî değildir. O, bu mertebeyi aştıktan sonra, varlıkların sonradan yaratıldığını, yoktan varedildiğini anlar. Vücudda çokluk vardır. Bu inanca "Vahdet-i Şühûd" yani "görüş birliği" denir. İşte imam Rabbani bu görüşü savunur.

Rabbani fikirlerini, devrin büyüklere ve dostlarına yazdığı mektuplarla yaydı. "Mektûbat" isimli eseri pek çok dillere çevrilmiştir. Türkiye'de İslâmî çevrelerde en çok okunan, bilinen kitaplardan biridir. İmam-ı Rabbani bu kitabında tasavvuf görüşlerini, şariat, tarikat ve marifet meselelerini değerlendirmiş, düşüncelerini açık olarak anlatmıştır.

Bazı din bilginleri, Nakşibendi tarikatının bugünkü yaygın ve etkin durumunu onun fikirlerine, meseleleri bakış ve yorumlayış tarzının başarısına bağlarlar.

İMAM ŞÂFİ,

bk. Şafi

İSA

Peygamber. Hristiyanlığın kurucusu, Filistinli Yahudi. Hristiyanlar arasında Tanrı'nın oğlu, Mesih olarak kabul edilir. (D. Beytullahim O. Ö. Kudüs 30-).

İsa'nın hayatı hakkında elde kesin bilgiler yoktur. Asıl güvenilirliği gereken Hristiyanlık dışı belgeler, ya ortadan kaldırılmış, veya tahrif edilmiştir. Elde bulunan dört İncil'den çı-

karılan bilgilerle İsa'nın hayatı hakkında bazı ipuçları elde edilmekte, bunlara göre bir hayat öyküsü kurulmaktadır.

İsa'nın doğup büyüdüğü çevre Galile'dir. Ailesi Nasıra'lıydı. İsa'nın Nasıra'da geçen çocukluğunun ve gençliğinin ana çizgileri bilinmiyor. Balıkçılık veya marangozluk yaptığı tahmin ediliyor.

İsa'nın 27 veya 28 yaşlarında Vaf-tizci Yahya ile karşılaştığı, onun vaazlarını dinlediği, hatta Yahya tarafından vaftiz edildiği hemen hemen kesindir. İsa'nın tanrı, kainat, dinler, Musevilik, siyasi ve ekonomik baskılar, halkın fukaralığı ve terk edilmişliği, Roma yönetiminin adaletsizliği gibi konularla bu sıralarda ilgilenmeye başladığı biliniyor. İlk vaazlarını Taberiye gölü çevresinde, kendi gibi yoksul halka vermeye başladı. Markos İncili'ne göre İsa bu vaazlarında şu temel ilkelerini tekrarlıyordu: **"Vakit tamam oldu ve tanrı'nın egemenliği yaklaştı. Tövbe edin ve iman edin"**. İsa bu vaazlarında Tanrı'ya hem efendi, hem de baba olarak görür. Din tarihçileri bu görüşlerde İsraillilerin din geleneğini bulmaktadırlar. İsa bu vaazlarında özellikle şu noktalar üzerinde durur ve halkın kendi etrafında toplamasının bir nedeni de bunlardır: **"Tanrı tüm insanların babasıdır. Hiçbir evladı arasında ayırım yapmaz. O babamızdır. Ben yıkmaya değil, tamamlamaya geldim..."**

İsa vaazlarında Tevrat'ı reddetmiyor, tam tersine onu, kusursuz hale getirmeye çalıştığını belirtiyordu. İsa, Yahudi halkın bir parçası olduğunu özellikle vurgular.

İsa'nın vaazları dışında hastalara, sakatlara gösterdiği ilgi, hatta onları mucizevi bir şekilde iyileştirmesi de ününün kısa sürede artmasına, her

yerden onu dinlemek ve şifa bulmak için gelenlerle çevresinin genişlemesine neden oldu. Halk ona Mesih gözüyle bakıyordu. “İşte, insanlığın kurtarıcısı gelmişti...” İsa'nın bu etkinlik döneminin ne kadar sürdüğü tartışılmakla birlikte, en fazla üç yıl olabileceği konusunda ittifak vardır.

İsa bu süre içinde halkın desteğine rağmen iki büyük düşman da kazanmıştı. Siyasi iktidar, yani Roma yönetimi ve Ferisiler. Yönetimin başındaki **Herodes Antipas** kitleleri harekete getiren bu adamdan hoşlanmıyordu. Vaftizci Yahya'nın da başını kestirmiş, bu çeşit hareketlere izin ve göz yummayacağını göstermişti. Ferisiler ise, Musa'nın yasalarına aşırı bağlılıklarıyla tanınıyorlardı, dinsel ve siyasal tutuculuklarıyla da dikkat çekiyorlardı. Romalı idarecileri ve aşırı dindar Musevi din adamları grubunu, “**Tanrı'nın egemenliğini kurmak**” düşüncesi ile ortaya çıkan bu adam rahatsız ediyordu. Bir yandan, siyasi karışıklıklar çıkabilirdi, öte yandan Musa'nın yasaları sarsılıyor, halk Musevi din adamları örgütünden kopuyordu. İki grup arasında ittifak doğdu. İsa'ya Kudüs'e gelmemesi söylendiği halde o dinlemedi ve Paskalya nedeniyle Kudüs'e hareket etti. Romalı yetkililerle Yahudi yöneticiler anlaştılar ve bu eylemi ortadan kaldırmaya karar verdiler. İsa Kudüs'e gelince tutuklandı. Ölümüne mahkûm edildi. Roma Valisi **Pontus Pilatus**'un emriyle de çarmıha gerildi.

Kur'an'da İsa'nın adı 25 kez geçiyor. Bazan da “**Meryem'in oğlu**” diye bahsediliyor. 11 kez de Mesih diye anılıyor. Kuran'da, Meryem'in bâkire olduğu halde ilâhî bir mucize sonucu hamile kaldığı belirtilir. Ayrıca Kuran'da, çocuk yapmanın Allah'a yakışmayacağı belirtilerek Hıristiyan-

ların Baba-Oğul inancı reddedilir. Maide suresinde bunu ileri sürenlerin kafir olacakları da bildirilir. Kuran'da, Allah İsa'ya, “**Allah'ın dışında, beni ve annemi de iki Tanrı yapın diye insanlara sen mi söyledin? diye sorduğunda İsa'nın, 'Haşa... Sen Yücesin. Hakkımda doğru olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Ben onlara yalnızca benim ve sizin tanrınız olan Allah'a kulluk edin diyerek senin bana buyurduğun şeyi söyledim'der.**” (V, 116-117) Kuran'da, İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğü inancı da benimsenmez.

İSKENDER PAŞA CEMAATI

Son Nakşibendi şeyhi **Mehmet Zahit Kotku**, vefatına kadar (1980) Fatih İskender Paşa Camii'nde imamlık görevini yürütmüştü. Mehmet Hoca, bu görevi sırasında vaazları, dini bilgisi, birleştirici ve toparlayıcı, kişiliğiyle çevresinde büyük bir bağlılar grubu oluşturmuş, Türkiye'nin bazı tanınmış kişileri, yüksek bürokratları, ilim ve sanat adamları Hoca'nın cemaati arasına girmişlerdi.

Basında ve günlük politika etkinliklerinde böylece bir “**İskender Paşa Cemaati**” olgusu doğmuştu. Milli Nizam Partisi, daha sonra Milli Selâmet Partisi, bu arada AP, ANAP ve DYP'li bazı politikacıların bu cemaattan oluşları olayları aktüel hale getirmişti. Bazı çevreler, Necmettin Erbakan'ın, şimdi siyaset sahnesindeki Refah Partisi'nin hocadan icazet almadığı için gelişmeyeceği görüşünü savunmuşlar, Erbakan'ın ağırbaşlı ve tutarlı olmayan iç politikası üzerine Mehmet Hoca'nın kendisinden desteğini çektiğini belirtmişlerdi.

Nakşibendiye tarikatının Türk siyasetindeki ağırlığı da Mehmet Hoca'nın kişiliğine bağlanmıştı.

Hoca'nın vefatından sonra halife

olarak yerine damadı Prof. Esat Coşan geçti. Coşan, Mehmet Hoca gibi camide resmi görevli değil. Ancak yine de belirli günlerde gelip irşad görevini yapıyor, vaazlar veriyor. İskender Paşa Cemaati'nin politika üzerindeki etkinliği yine sürüyor.

Bazı gazeteler, aylık dergiler, basın organlarında çeşitli vesilelerle verilen beyanatlar, röportajlar yoluyla cemaat ve yöneticisi Prof. Coşan tesislerini devam ettiriyor. Maddi ve manevi desteğini bu cemaattan alan bazı dernek ve vakıflar da faaliyette. Bunlardan İS-PA bir seyahat şirketi olarak Hacc ve Umre için vatandaşlara yardımcı oluyor, ayrıca kurulan bir vakıf da yoksul öğrencilerin eğitim ve öğretim yapmaları için geniş bir örgüt kurmuş durumda.

Kotku kimdir?

Vefatının onuncu yıldönümünü nedeniyle adına bir sempozyum düzenlenen Kotku ile ilgili olarak basında şu bilgiler yayınlanmıştı:

“Seyyidiler sülalesinden olan Mehmet Zahid Kotku, 1897 yılında Bursa'da doğdu. İlk öğrenimini Bursa'da tamamlayan Mehmet Zahid kotku, Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Askerlik dönüşü çeşitli cami ve medreselerde öğrenimini sürdürdü. Gümüşhaneli Tekkesi'nin şeyhi Ömer Ziyaeddin Efendi'ye katıldı. O'nun ölümünden sonra Postnişin Mustafa Feyzi Efendi'nin yanında öğrenimini sürdürdü. Tekkelerin kapatılması üzerine tekrar Bursa'ya döndü. Çeşitli camilerde imamlık yaptı. Nakşiler arasında Postnişin Mehmet Zaid İbni İbrahim el Bursevi adıyla da anılan Kotku, 1952 yılında İskenderpaşa Camii'nde görev yaptı. Bu arada Nakşibendi Tarikatı'nın İskenderpaşa cemaatinin şeyhliğini yaptı. 1980 Mart ayında mide ameliyatı geçiren ve haccdan döndükten sonra 13 Kasım

1980 tarihinde vefat eden Mehmet Zahid Kotku, Bakanlar Kurulu kararı ile Süleymaniye Camii bahçesine gömüldü. Mehmet Zahid Kotku, cumhuriyet tarihinde Süleymaniye Camii bahçesinde gömülen ilk kişi oldu.

10 Mayıs 1988 tarihinde ölen, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın annesi Hafize Özal da vasiyeti üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile Mehmed Zahid Kotku'nun Süleymaniye Camii bahçesindeki mezarının yanına gömüldü.”

İSMAİL ANKARAVİ

Türk mutasavvufu. İsmail Rüşûhî Dede. (Ölm. 1631) Ankara'da doğdu. Ahmed İsminde bir Bayramiye tarikati şeyhinin oğludur. İlk tahsilini Ankara medreselerinde yaptı. Önce Bayrami tarikatına bağlandı, sonra mevlevî oldu. Gördüğü bir rüya üzerine Mevlevî tarikatına girdiği belirtilen İsmail Ankaravî, Bostan Çelebi'ye intisap ederek ondan hilafet aldı. Konya Mevlevihanesi onu Galata Mevlevihanesi'ne tayin etti. Abdi Dede'nin vefatı üzerine Galata Mevlevihanesi Şeyhi oldu. İsmail Dede'ye asıl ününü sağlayan Mevlânâ'nın Mesnevi'si için yazdığı şerhtir. Muhittin Arabî'nin felsefesinden hareketle Celâlettin Rumi'nin 6 ciltlik Mesnevisi'ni “Fatih-ül Ebyat Şerh-i Mesnevi” adıyla şerh etti. Mevlevilerce, bugüne kadar yapılan en iyi şerh kabul edilen bu eserden sonra kendisine “Hazret-i Şârih”denmiştir.

Bilgili, takva sahibi, çalışkan, iyi niyetli bir kimse idi. Ankaravî'nin *Mirhag-üh Fıkara*, *Risâle-i Hüccet ül Semâ ve Fusus-ül Hikem* Şerhi en tanınmış eserleridir. Kabri, İstanbul Tünel'de Galata Mevlevihanesi'ndedir.

İSMAİLİYE,

bk. Bartiniye

K

KADIYANİLİK

Hindistan'da, Mirza Gulam Ahmed Kadiyanî tarafından kurulan bir mezhep. Mirza Ahmed 1839'da Pencap'ın Kadiyan ilinde doğdu. İlk tahsilini doğduğu yerde yapan Gulam Ahmed komşu ülkeleri de gezdi, Kur'an ve hadis konularında araştırmalar yaptı, Tevrat ve İncil gibi kutsal kitapları tetkik etti, eski İran ve hind dinleriyle de meşgul oldu. Gulam Ahmed için, özellikle 1864-1868 yılları arasında Sialkot Bölge Mahkemesi'nde yaptığı memurluk yararlı oldu. Orada Hristiyan misyonerleri ve Hindularla görüştü, Müslümanların içine düşürüldükleri acıklı durumu gördü. Onların, "İsrailiyat" adı verilen uydurma tefsirler, hikâyeler, rüyalar ve kıyametle ilgili rivayetlere ne kadar düşkün olduklarını gördü.

Gulam Ahmed 1868'de doğduğu Kadiyan'a döndü. Dinler üzerindeki çalışmalarını artırdı. Bu arada 1877-1878 yıllarında yerel gazetelere Müslümanlara eziyet eden Hindular ve Hristiyanlar aleyhine şiddetli yazılar yazmaya başladı. Kendisinin,

"Müceddid" sıfatıyla dinleri yenilemek için gönderildiğini ilan etti.

Çevreden büyük ilgi görmeye başlayan Gulam Ahmed, daha da ileri gitti ve kendisinin Müslümanların ve Hristiyanların beklediği Mehdi-Mesih olduğunu bildirdi. Ona göre Hazreti İsa çarmıhta ölmemiştir. Öldü sanılarak mağara şeklindeki mezarına konmuş, yaralarını iyi ederek oradan çıktıktan sonra İncili yaymak ve kayıp İsrail kabilelerini aramak üzere Keşmir'e gitmişti. Gulam'a göre İsa Hindistan'da 120 yaşında öldü. Mesih o değil, ona benzeyen fakat Müslüman ümmetinden biri olacaktır. İşte bu mehdi veya mesih kendisiydi.

Mirza Gulam Ahmed 1900'deki Kurban Bayramı namazında arapça olarak bir hutbe okudu. Kendi ifadesine göre, bu Allahın vahyi ile olmuştu. Bir yıl sonra da taraftarlarından biri Gulam için "Nebi" sıfatını kullandı.

Kendisi de 1904 Kasım'ında yaptığı bir konuşmada, "Ben Müslümanlar için Mehdi. Hristiyanlar için Me-

sih, Hindular için de Krişna'yım" dedi. Gulam Ahmed kısa süren bir hastalıktan sonra 26 Mayıs 1908'de ö'dü.

Din tarihçisi Prof. **Ethem Ruhi Fığlalı**, mirza Gulam Ahmed ve Kâdiyanîlik için şunları belirtiyor:

"Gulam Ahmed'in görüşleri için ileri sürdüğü deliller, kehânetleri ve vahiy dediği ilhamları ve sâire göz önüne alınacak olursa, onun her şeyden önce fırsatçı (opportunist) ve her an, kendisi için kullanabileceği imkânlardan faydalanmayı ilk ve esaslı iş bilen biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca onun kendisine fazlaca güvenen, iddialarına büyük değer veren, bunlarla övünen ve böbürlenlen bir karakter yapısına sâhip olduğu göze çarpmaktadır. Onun "ilahi otorite" ile süslemeye çalıştığı, ama daima büyük zıtlıklar ve çatlaklıklarla malûl şahsiyeti, Doğu'nun geleneksel hayalci ve "esâtir"e düşkün dünyasında, oldukça geniş yankılar uyandırmakla kalmamış, etrafında geniş halk kütlelerinin toplanmasında da esaslı bir âmil olmuştur.

Kâdiyanîliğin ortaya çıkışı için bazı farklı görüşler ileri sürülür. Bazıları bu fırkanın, Hindistan'daki Hıristiyan misyonerleri ile Arya Samacîstlerin faaliyetlerine karşı bir reaksiyon olarak doğduğunu söylerler. Bazılarına göre de, yalnızca Hıristiyanlığa ve Hıristiyan ihtidâ hareketinin başarısına, Seyid Ahmed Han'ın rasyonalizm ve Batılılaşma hareketi ile mevcut İslâm'ın tereddidine bir protesto olarak çıkmıştır. Kenneth Cragg ise, "onların tezi, İslâm'ın kıyamet ve âhir zamanla ilgili inancını (İslamics eschatology), Sünnî-İslâm geleneğinin bu inanç içine yerleştirdiği Hıristiyan görüşlerini atarak, kendi kendine yeter hâle getirmektir" görüştüğüdür. Müslüman yazarlara göre de Kâdiyanîlik, İngilizler tarafından

ortaya çıkarılmış bir harekettir. Gerçekten çok kesin bir iddia olan bu görüşü, aynı kesinlikle destekleyecek delillerden mahrum bulunmamıza rağmen, bu hareketin, ortaya attığı görüşler bakımından, İngilizlerin Hindistan'daki emperyalist faaliyetlerine çok uygun düştüğü ve onlara büyük ölçüde yardımcı olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz.

Gulam'ın ölümünden sonra, Mezhabin başına, Kâdiyanîlerin biatıyla Hakîm Nureddin getirilir. Ancak onun halifelîği ile birlikte, mezhep içinde bazı kıpırdanışlar da başlar. Bir kısmı daha onun zamanında, Gulam bir nebî olduğu için, ona inanmayan ve biatına girmeyen diğer Müslümanların kâfir olduklarını söylerken bir kısmı da buna şiddetle karşı çıkar. Maamafih Hâkim Nureddin, bir bölünmeye fırsat tanımaz ise de onun 1914 yılındaki ölümü üzerine mezhep, "Lahor" ve "Kâdiyân" kolu adlarıyla ikiye ayrılır.

Kâdiyân kolu, kendilerine "Mesih'in İkinci Halifesi" unvanıyla Gulam Ahmed'in oğlu Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed (1889-1965)'i halife seçerler. Mahmud Ahmed, babası Gulam Ahmed'in kâmil bir nebi olduğunu ileri sürmüş, ancak onun nübüvvetinin Hz. Peygamber'in son peygamber oluşunu zedelediğini söylemiştir. Kâdiyan Kolu'nun 1947'den beri merkezi, Kâdiyân'dan Rabva'ya nakledilmiştir. Bu kolun başında bugün Mirza Tahir Ahmed bulunmaktadır.

Lahor kolu ise, Hakîm Nureddin'in ölümünden kısa süre sonra Lahor'a yerleşerek Mevlânâ Muhammed Ali'nin başkanlığında "Ahmediyye Encümen-i İşâ'at-ı İslâm" adlı bir teşekkül kurmuş ve faaliyetlerini bu kuruluş aracılığı ile yürütmüş ve yürütmektedirler. Bu kol, Gulam Ahmed'

in nebilik iddialarını reddeder ve hattâ onun mesihliğinin bile üzerinde fazla durmaz. Özellikle İslâm'ın Avrupa ve Afrika'ya yayılması ve tanıtılması hususunda hayli faal olmuşlardır. Muhammed Ali (1876-1951), Kuran-ı Kerim'i 1917 yılında İngilizce'ye, 1923'de Urduca'ya çevirmiştir. Daha birkaç önemli eserin müellifidir. Bugün bu kolun başında Seyyid Ahmed bulunmaktadır.

Kâdiyanîlik bugün Pakistan'da, Pakistan Parlamentosu'nun 7 Eylül 1974 tarihli kararıyla, "İslâm Dışı Azınlık" olarak ilan edilmiştir. Ancak mezhebin kolları daha 1913'den başlayarak Avrupa'da misyon kurmaya başlar ve sırasıyla İngiltere, Hollanda, Batı Almanya, Danimarka, İspanya, İsviçre'de; sonra Güney Amerika ve Birleşik Devletler'de, Asya ve Pasifik Adalarında ve özellikle Afrika'nın hemen her bölgesinde müessir ve faal misyonlara sahiplerdir. Bugün dünyadaki Kâdiyanîlik sayısı hakkındaki tahminler, 2-10 milyon civarında oynamaktadır.

• **Görüşleri:** Kâdiyanîlik, klasik manada tam bir mezhep hüviyetini taşımamaktadır. Çünkü İslâm dininin doğrudan doğruya itikad ve siyaset konularına giren meseleleri hakkında değil, kıyamet ve ahir zaman rivayetleri ile ilgili bir takım ikinci derecedeki hususlar üzerinde durmaktadır. Gerçi, hiç değilse mezhebin bir kolu, Kâdiyan grubu, doğrudan doğruya iman konusu içinde bulunan "nübüvvet" konusuna da el atmaktadır. Maamafi mezhebin temel görüşleri, Gulam Ahmed'in şahsını merkez olarak ortaya attığı "müceddidlik", "mesihlik" ve "mehdilik" gibi, Sünni-İslâm'da inanç alanına girmeyen hususlara istinad etmektedir.

Gulam Ahmed, kendisinin önce ondördüncü hicrî asrın müceddidi ol-

duğunu ilan etmiştir. Daha sonra, çok farklı ve uzun delillerle ispatına gayret sarfettiği mesihlik ve mehdilik iddialarında bulunmuştur. Sünni İslâm'a göre, Gulam'ın, bu iddialarını kabul etmemek ile etmek arasında bir fark bulunmamasına rağmen, Kâdiyan kolu, onun iddialarına inanmayanları tamamen meshetsiz bir izahla "kâfir" olarak görmektedir. Gulam'ın, nebilğini iddia eden Kâdiyan kolunun izahlarını tereddütsüz benimseyebilmek için, ya Kâdiyani olmak, veya "Hatm-i Nübüvvet" meselesinin tevil kabul etmeyecek derecede açık ve kesin olduğunu bilmemek veyahut da Hristiyan ortaçağındaki İslâm tasavvufunun teviller, ilhamlar, mecazlar ve istiarelerle giriftleştirilmiş izah tarzlarına yatkın ve hatta düşkün olmak gerekir. Mezhebin Lahor Kolu, Kâdiyanlıların Gulam'ın nebilği hakkındaki inanç ve izahlarına şiddetle karşı çıkar ve Gulam'ın müceddid ve velî olduğunu, dolayısıyla ona inanmamanın küfrü gerektirmeyeceğini söylerler.

İslâm'ın şartları, yani namaz, oruç, hac, zekât hususunda tamamen Hanefî fıkhına tâbidirler. Maamafih fıkıh noktasından Lahor kolu, İslâm, akla gerek fıkıh gerek din konularında geniş yer tanıdığı için ictihad kapısının açık olduğu görüşünü benimser, ayrıca Kur'an-ı kerim'deki nâsih-mensuh konusunda da neshin Kur'an'daki ayetlere değil, ondan önceki Kitaplara işaret ettiğini savunur. Kâdiyan kolu için, kadınların peçe ile örtünmesi ve çok evlenme uyulmasında mutlak faydalar olan emirlerdir. Maamafih tek evliliğin esas olduğu da ifade edilir. Sünni-İslâm'a göre önemli anlayış farklılıklarından biri de cihad hakkındadır. Onlara göre kılıçla cihad devri geçmiştir. İslâm'ın yayılması için cihad, kılıç, kalem ve dua ile

olmalıdır. Maamafih onlar, nefsin tehlikeye düşmesi halinde cihada başvurulabileceğini, ancak şimdiki asırda böyle bir şeye lüzum kalmadığını söylerler. Hele onlara göre dinin kılıçla yayılması düşünülemez. Ancak Gulam'ın, İngiliz emperyalizmi altında inleyen hind-Müslümanları arasında, "kılıçla cihad yoktur" şeklindeki iddiaları oradaki Müslümanların istiklal faaliyetlerine engel teşkil etmiş ve onun bu anlayışı, her şeyden önce, sömürge idaresini sağlama almak isteyen İngiliz hükümetinin işine yaramıştır."

KADİRİYYE

İslâm dünyasındaki en yaygın tarikatlardan biri, belki de birincisi.

Kadiriye tarikatının kurucusu **Abdülkadir Geylani**'dir. 1077 yılında Bağdat'ın bir köyü olan Geylan'da doğdu. Dört büyük kutuptan biri kabul edilen Abdülkadir Geylani, "**Allah Doğanı**", "**Zorda kalanlara en büyük yardımcı**" gibi isimlerle de anılır. İlk tahsilini köyünde yaptıktan sonra Bağdat'a gitti. Uzun yıllar orada kaldı, ilim tahsili ve riyazatla meşgul oldu. Bir iddiaya göre de Ebu Hanife'nin türbedarlığını yaptı. Kendisinin müridi, aynı zamanda Hanbeli mezhebinin büyüklerinden **Ebu Said Mübarek bin Ali Mahzumi**'dir.

Yaşadığı çağ, Bağdat'ın tasavvuf, ilim ve kültür merkezi olduğu bir dönemdi. Vaazları ve sohbetleriyle, taraftarlarının kendisine atfettiği kerametleriyle, şiir ve eserleriyle böyle bir dönemde bile Bağdat'ta ve tüm İslâm dünyasında çok büyük bir şöhret yapmıştı.

Sadık Vicedani'nin, "**Tomar-ı Turuk-u Aliyeden Kadiriye Silsilenamesi**" kitabında onun Bağdat ve Kehr harabelerinde 25 yıl halvet ve mücahede içinde yaşadığı, dünya âlâ-

kalarını terkettiği, son 40 günlük halvetinde hiçbir şey yemediği anlatılır.

Kadiriye tarikatı İslâm dünyasının hemen her tarafında yaygın bir tarikattır. Kurucusu Abdülkadir Geylani de hakkında en çok eser yazılan, konuşulan, saygı duyulan tasavvuf büyüklerindendir.

Kadiriye tarikatında zikir esastır. Oturarak, ayakta, sallanarak ve dönerek yapılır.

Tarikatın Yayılması *

"Abdülkadir'in koyduğu tarikat adab ve erkânının tümü bir sistem vücuda getirmeye kâfi idi ve şeyhten hırka alan mürit, bununla, iradesini ona teslim ettiğini bildirmiş oluyordu. Bu şahıslar, Abdülkadir'e izafetle Kadiri oluyorlar ve başkalarına, onun adına hırka ihsan edebiliyorlardı; bununla onlar müride Abdülkadir'i şeyh ve peygamberden sonra gelen dini reis telakki etmek mecburiyetinde olduğunu göstermek istiyorlardı. Daha onun sağlığında birçok kimsenin, onun tasavvufi sistemi lehinde, propaganda yaptıkları anlaşılıyor. Abdülkadir'e intisap edenlerin hepsine cennet vaat edilmiş olduğundan, tarikat halk arasında yayıldı; hatta bugün bile, Afrika'da yeni taraftarlar kazanmak bu tarikatın misyonerlerine güç gelmektedir.

Abdülkadir'in oğullarının tarikatın yayılmasında hisseleri olması muhtemeldir. Abdülkadir'in sağlığında, oğullarından birkaçının Fas'ta, Mısır'da, Arabistan'da, Türkistan'da ve Hindistan'da onun akidelerini yaymış olduklarına dair iddiaları vardır.

Kadiriye, tâ başlangıçtan itibaren, Abdülkadir'in, ibadet ve âyinleri olan bir sistemin kurucusu ve keramet sahibi birisi telakki edilmesine göre, muhtelif istikametlerde inkişaf etmiş olmalıdır. Onu keramet sahibi telakki etmeye dayanan temayül, Abdülka

dir'in ilahlaştırılmasına tekabül etmektedir ve fiiliyatta müfritler ona "Teymiye"le, Allah'ın sonra yaradılan kâim (kâim) il. "Teymiye" ile "Teymiye" halbuki mutedillerin düşüncesine göre, kendisine bu vasıf ancak zamanında verilmiştir. Abdülkadir'i faa'iyet ve hâkimiyet icra eden bir halife sayan İbn Arabi'nin kanaati de bu merkezde idi. Abdülkadir'in kanaati de bu merkezde idi. Abdülkadir'in hayatta icra ettiği faaliyeti (tasarruf) kabrinde de devam ettirdiğini kabul eden bir görüş vardır ve İbn Teymiye onu, kendi yaşadığı devirde halka görünen ve hakikatte şeytanın tecellisinden başka bir şey olmayan veliler arasında zikrediyor.

Tarihi ve coğrafi eserler, dini binalardan bahsederken, muhtelif tarikatlar arasında bir tefrik yapmadıklarından, Irak dışında herhangi bir memlekete bir Kadiri zaviyesinin veya hankâhının ilk defa hangi tarihte tesis edilmiş olduğu hakkında kati bir şey söylenemez. Rivayete göre, tarikat Fas'a, Abdülkadir'in oğulları İbrahim ile Abdülaziz'in ahfadı tarafından, sokulmuştur; Abdülkadir'in oğulları İspanya'ya geçmişler ve Gırnata'nın düşmesinden (897 = 1492) bir az önce onların ahfadı Fas'a sığınmışlar.

Tarikat Anadolu'ya ve İstanbul'a Kadiri-hankâh adı ile maruf olan Tophane hankâhının kurucusu imam'ül-Rumi tarafından sokulmuştur. Pir Sanî unvanını taşıyan bu zatın (ölm. 1041 = 1631) bu mıntıkalar da 40 kadar tekke kurduğu bilinmektedir.

Örgüt

Kadiriye'nin mensupları, kendilerini ismen Bağdat'taki Abdülkadir türbesinin muhafızına bağlı saymaktadırlar. Bununla beraber, bu şahsın otoritesi, bilhassa Mezopotamya ve

Hindistan'da tanınır. Hindistan muntazaman hediyeler göndermektedir ki, bunlar bu müessesenin belli-başlı gelirini teşkil etmektedir. Mevâzî-yeleri, mukaddemleri tayin hakkını haiz olan tarikat şeyhine tâbidir. Mısır kolu, aynı zamanda tarikat şeyhi olan Seyyid el Bekri'ye bağlıdır; Afrika'da her mukaddem kendi halefini seçer; halefini seçmeden öldüğü takdirde, ihvanlar bir hazrede seçim tertip ederler. Sonra seçim neticesi tarikatın Bağdat'taki reisinin tasdikine arz edilir. Bugüne kadar, tasdikine reddedildiği olmamıştır. Tarikatın Kuzey Afrika'daki teşkilâtında umumiyetle her cemaatin muhtar idare sistemi hâkim vaziyettedir; yani muhtelif zaviyeler birbirinden müstakildir ve Bağdat'taki merkez ile olan alâkaları çok gevşektir. Bir zaviyenin şeyhliğinde, her yerde, tevarüs usulü caridir.

Şekiller ve Törenler

Türk kadirilerinin alâmeti, yeşil bir şerit (rozet) olup, İsmail-i Rumi tarafından kabul edilmiştir. Mürit namzeti, bir sene sonunda, arakiya, yani çuha bir külah getirir; müritliğe kabul edildiği takdirde, şeyh bu külahın etrafına, ortasında mühr-i Süleyman bulunan 18 dilimlik bir gül sarar. Bu külahı tarikat mensupları taç derler. Mısır kadirilerinin sarık ve bayrakları beyazdı. Tarikat mensuplarının çoğu balıkçı olup, âyinlerinde uzun sııklar üzerinde muhtelif renkte ağlar taşırlardı. Hindistan'da her yıl Abdülkadir'in şerefine bir bayram yapılır ve Cezayir ile Fas'ın bir çok yerlerinden kalkıp, şeyhin hücrelerini ve zaviyelerini ziyarete (tavafa) gidilir.

Abdülkadir'in tavsiyesi üzerine yazılmış olması muhtemel bulunan muhtelif âyin risaleleri Mısır'da, Türkiye'de ve Hindistan'da neşredilmiştir. Halvete çekilmek isteyen kim-

se, gündüz oruç tutmaya, gece de uyumayıp, ibadet etmeye davet edilirdi. Halvet 40 gün sürer. Eğer inzivaya çekilen kimseye bir hayal görünür de: “**Hayır, bilakis sen Allah’tasın**” diye cevap vermesi lâzımdır. Eğer bu bir yanılmadan başka bir şey değil ise, kaybolacaktır; kaybolmaz da, olduğu yerde, ısrar ile durursa bu hakiki bir tecellidir. 40 gün içinde yiyeceğin derece derece azaltılması ve son 3 gün içinde tamamen kesilmesi lâzımdır. Sonra, yavaş yavaş, mutad yemek usulüne dönülebilir.

Cezayir’in Fransızlar tarafından işgali sırasında, emperyalistlere karşı açılan savaşın idaresine memur edilen Kadiriye’nin reisi Muhyiddin bu vazifeyi oğlu Abdülkadir’e verdiği zaman, Kadirilerin ilk defa siyasi bir rol oynadıkları görüldü.”

Kurucunun Görüşleri

“.. Allah cisim değildir. Duygularla anlaşılan cevher değildir. Mekânsızdır...

Ölümsüz diridir. Ezelidir, varlığının başlangıcı yoktur. Ebedidir, varlığının sonu yoktur. İzzet ve azameti nihayetsizdir. Her şeyi varlıkta tutan O’dur... İlmi eşyayı kaplamıştır. Yaratılmışları ve işlerini O yarattı. O’nun ertelediğini öne alacak, öne aldığını erteleyecek kimse yoktur. Hareket ve hareketsizlik O’nun dilemesiyledir. Vehimlerin tasavvurundan ve zihinlerin takdirinden münezze ve mukaddestir. İnsanlara benzetilemez. Yaratılanların nefeslerinin sayısını bilir. Bütün yaratılanlar O’na muhtaçtır. Acele etmez. Unutması, gevşekliği ve dalgınlığı yoktur. Güldürür ve sevin-dirir. Sever ve beğenmez... Acır, bağışlar, ihsan eder, mâni olur.”

Kadiri tarikatının kurucusu Abdülkadir Geylani, “Nefislerini olgunlaştırmak isteyenlerin uymaları

gereken” 10 kuralı şöyle açıklıyor:

“Mücadele, muhasebe ve alîl-azm sahibi olanlar kendilerinde tecrübe eyledikleri şu on hasletle yüksek makamlara ulaşırlar:

İster şaka, ister ciddi olarak yalandan sakınmak. Zira yalan söylemekten sakınmayı dil adet edince, Allahü Teâlâ, bununla kulun sadrını genişletir. İlmini saflaştırır. O kimse sanki yalanı bilmez olur. Başkasından yalan duyunca, kendi kendine onu ayıplar. O’na yalan söylememesi için dua etmek sevaptır.

Belli ve açık bir özrü olmadığı ve verdiği sözü yerine getirmeye gücü yettiği halde, sözünde durmamaktan kaçınmak. Çünkü sözünde durmak, yalan sınıfındandır. Kul, verdiği sözden dönmekten sakınıp, sözünü tuttuğunda, cömertlik kapısı, haya penceresi açılır, sadıklar tarafından sevilip, Allahü Teâlâ’nın katında derecesi yüksek olur.

Mahlukattan birine lânet ve insanlara eziyet etmekten sakınmak. Zira lânet ve ezadan sakınmak iyilerin ve sadıkların ahlâkındandır. Böyle olan kimse Allahü Teâlâ’nın muhafazasında bulunup, sonu güzel olur ve Allahü Teâlâ’nın katında yüksek derecelere kavuşur. Allahü Teâlâ onu helak olmaktan korur. İnsanlar tarafından gelecek beladan onu saklar. Onu kullarına rahmet ve zatına yakın olmakla şerefendirir.

Kendisine zulmedilse de, insanlardan birine beddua etmekten sakınmak. Gerek söz, gerek hareket ile karşılıkla bulunmayıp, Allahü Teâlâ için sabır etmek, katlanmaktır. Çünkü bu haslet, sahibini yüksek derecelere kayuşturur. Bu hasletin sahibi dünya ve ahirette yüksek makamlara, şerefli derecelere kavuşur. Yakın veya uzak insanlar tarafından sevilir.

Ehl-i kiblede bir kimseyi şirk,

küfür ve nifak ile asla suçlamamak. Çünkü bu hal, rahmete yakındır. Yüksek derecelere kavuşturur.

Kalpten veya dıştan bir günah işlememek, haramdan korunmak ve bütün uzuvları günden gün alıkoymak. Zira bu hal, ahiret iyiliklerinden hazırlanacak sevap ile beraber dünyada kalp ve azalar için en güzel amellerdendir. Allahü Teâlâ hepimize bu güzel haslet ile amel etmemizi ihsan buyursun ve gönüllerimizden şehvetlerimizi çıkarsın.

Az ve çok kendine lâzım olan yiyeceğini insanlara yüklemekten sakınmak. Gerek ona muhtaç olan, gerekse olmayan insanların hepsine yük olmaktan sakınmak. Çünkü ibadet edenlerin şeref ve izzetinin tamam olması ve takvâ sahiplerinin üstünlüğü bu haldedir.

İnsanlara tama etmeyip, insanların elinde bulunan şeyin onlarda olmasını istememek. Çünkü en büyük izzet ve halis zenginlik, azim mülk, yüksek iftikar, doğru yakın, faydalı tevekkül bu haldedir. Bu kapı Allahü Teâlâ'ya güvenme kapılarından bir kapıdır. Ve ancak bu hal ile vera'a kavuşulur. İbadet bununla olgun olur. Bu hal, kendini Allahü Teâlâ'ya verenlerin halidir.

Tevazu. Tevazu ile, yani alçak gönüllü olmakla, sahibinin derecesi yüksek, şerefi sağlam, kadr-ü kıymeti âli, Allahü Teâlâ ve insanlar yanında izzet ve yüksekliliği tam olgun olur. Dünya ve ahiret işlerinden dilediğini yapar. Bu haslet, taatin, yani iyiliklerin tümünün esası ve üstünüdür. Bu haslet sebebi ile kul, sıkıntılı ve geniş zamanda Allahü Teâlâ'dan razı olan salihlerin yanlarında bulunur. Bu haslet takvayı olgunlaştırır. Tevazu, insanın rastladığı herkesi kendinden üstün görmesi, o kimsenin Allahü Teâlâ katında benden hayırlı, derecesi

benden yüksek olabilir demesidir. Karşılaştığı kimse küçük ise, Allahü Teâlâ'ya asi olmadı, bense isyan ettim, şüphesiz o benden iyidir demelidir. Karşılaştığı yaşlı ise, benden önce ve daha çok ibadet etmiştir, benden iyidir demelidir. Âlimle karşılaşırsa, benim erişemediğim makama erişti, benim kavuşamadığım şeye kavuştu, benim bilmediğimi bildi, yaptıklarını ilim ile yaptı, bu da benden iyidir demelidir. Rastladığı cahil ise, Allahü Teâlâ'ya cahil olduğu için isyan etti, ben ise bile bile isyan ediyorum; onun sonunun ne olacağını ve benim akibetimin nasıl olacağını bilmiyorum demelidir. Kâfirle karşılaşırsa, bir gün Müslüman olur da, sonu hayırlı amel üzere olur, benim ise kötülük, küfür yapıp, fena amelle gitmem olabilir demelidir.

Bir kimse bu şekilde tevazu üzere bulunursa, Allahü Teâlâ onu sıkıntılardan kurtarır. Allah için nasihat edenler derecesine kavuşturur. Yezdân ve Rahman'ın dostlarından olur.

İster doğru, ister yalan, ister kasten, ister yanlışlıkla Allahü Teâlâ'ya and vermemeli, yemin etmemelidir. Dilini yemin etmemeye alıştırmalıdır. Kul, yemin etmemeyi, nefsinde adet edindiğinde, Allahü Teâlâ ona bir kapı açar. Bunun ışığından yemin etmenin kalbindeki faydası, derecesindeki üstünlüğü, azm, kast ve görüşünde kuvveti, arkadaşlar yanında medhi, komşuları yanında keramet ve iyiliği bilinir. İnsanlar arasında heybetli ve muhterem olur.

KALENDERİYE

Kelime Farsça, rind, kayıtsız, lâubâli, dünya ile bağını koparmış, Allah'a yönelmiş... Gibi anlamlara gelir. Dünya malını önemsemeyen, gösterişi sevmeyen kimselere günümüz türkçesinde de "kalender" deniyor.

Kalenderiye tarikatının, kimin kurduğu kesinlikle bilinmiyor. Gölpinarlı, 1088'de vefat eden Hâce Abdullah-ı Ensarî'nin bir "**Kalender-name**"'si olduğunu, bundan da kalenderliğin başlangıcının hayli eski sayılması gerektiğini söyler. 1318'de vefat eden Seyyid Hüseyinî'nin de elli beyitlik mesnevi tarzında bir "**Kalendername**"'si vardır.

Kalenderiye tarikatını İran'ın Sava kentinde doğup yetişen, sonradan da Dimyat'a yerleşen Cemalettin Savi (Öl. 1233)'nin geliştirdiği ileri sürülüyor. Şeyh Cemalettin, Dimyat'a bir kalenderi zaviyesi yaptırmış, ölümünden sonra da buraya gömülmüştür. Savi'nin zamanında Kalenderilik Mısır, İran, Irak ve Orta Doğu Asya'da taraftarlar buldu. Makrizî bir eserinde, Kahiredeki kalenderi tekkesi ve tarikatın esasları hakkında bilgi vermiştir. Şeyh Sadi Câmi ve Sühreverdî gibi sûfî ve yazarlar, Kalenderilerin gezici dervişler olduklarını, dini ve sosyal hiçbir kural tanımadıklarını, ayıplanıp kınanacak bir hayat sürdürdüklerini yazmışlardır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde Levnî'nin yaptığı ve Kaygusuz Abdal'a ait olan bir minyatürden, Abdal'ların da Kalenderiler gibi sakal, bıyık, saç ve kaşlarını usturayla kazıdıklarını anlıyoruz. Kalenderilikteki bu kazıma olayına **Çar-Darb** denilir. Giysileri yünden veya at kılındandı. Başlarında at kılından külah, boyun, kulak, bel ve bileklerinde halkalar bulunurdu. Kaba ve garip bir dış görünüşe önem verirler, içlerinde çıplak dolaşanları bile olurdu. Aşırı bir Alevilik yolu izleyenleri de "Allah, Hu, Hay" gibi sözler yerine "Ali, Hasan, Hüseyin, Muhammet, Fatma" adlarını anarlardı. Eflâki, Âriflerin Menkıbeleri'nde, Mevlânâ'nın bir gün traş olurken, Kalenderileri övdüğünü yazmaktadır. Divan-ı Kebir'de de yer yer

Kalenderiliği övücü mısralar vardır.

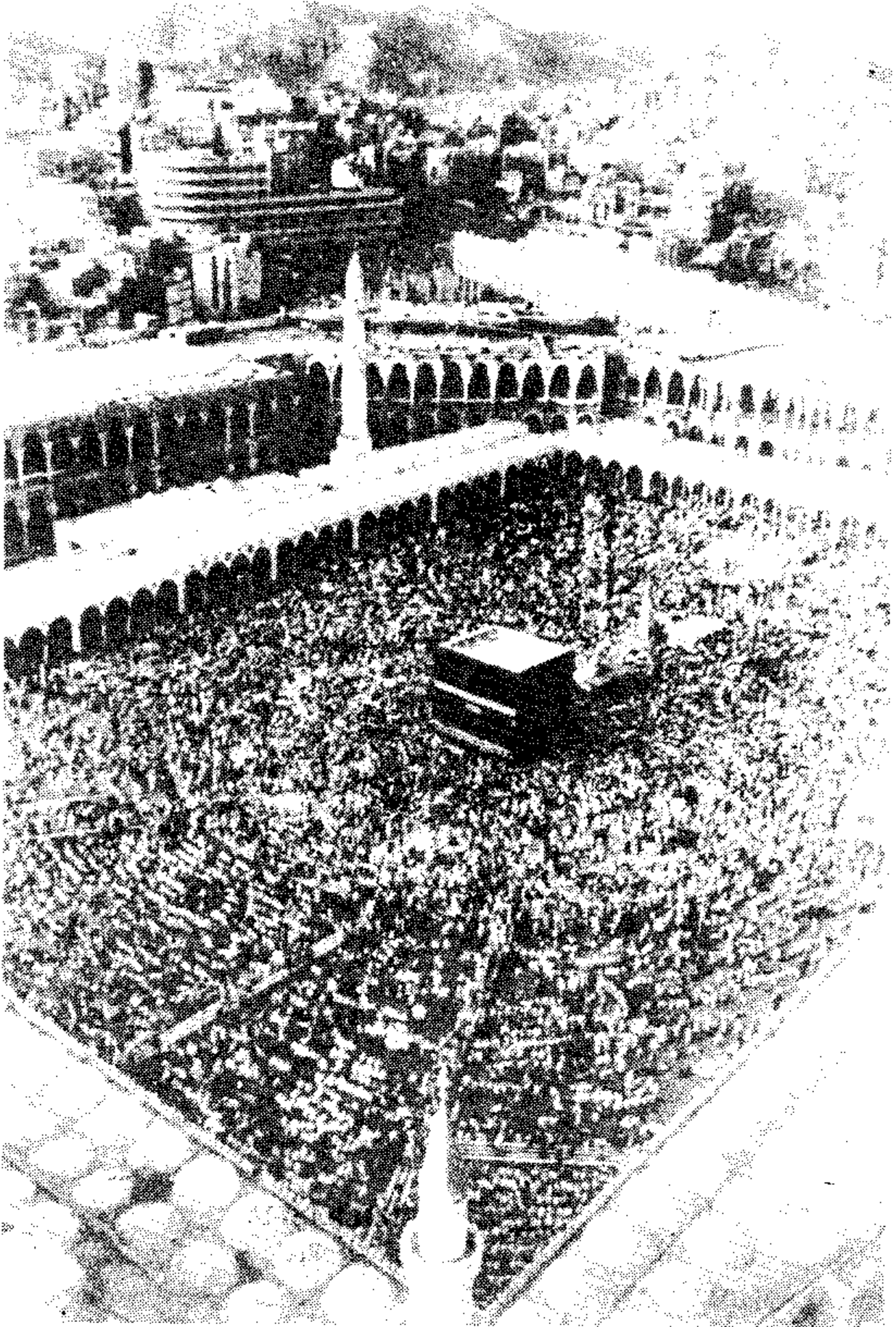
Sühreverdî, Avarifül Maarif adlı kitabında, Kalenderilikle Melamiye'yi kıyaslarken, "**Melami ibadetlerini gizler, Kalenderi ise âdetlere karşı çıkar, onları tahrip eder. Melâmi şekil ve kıyafet konularında halk gibi davranır, kalenderi ise bu mesele ile hiç ilgilenmez. Gayesi hoş gönül olduğu için kendisinin tanınması veya tanınmaması onu hiç ilgilendirmez. Farz ibadetlerinin dışında ibadet etmez**" der.

Kalenderiler, ehl-i sünnet kadar ılımlı şiilerin de tepkisini çekmişlerdir. Osmanlılar döneminde Melâmiler gibi bunlar da takibata uğramışlar, sürgün edilmişlerdi. Kalenderiye tarikatı zamanla, Babiler, Haydariler, Hurufiler gibi bağımsızlıklarını yitirerek Bektaşilik içinde erimişlerdir.

KARMATİLİK

Handan Karmat tarafından kurulan ve İsmailiye'nin kollarından biri kabul edilen mezhep. Kûfe havalisi köylülerinden biri olan Hamdan Karmat'ın, zeki, becerikli, girgin, çevresine tesir etmede mahir, haris bir kimse olduğu rivayet edilir. Yörenin İsmâîlî dâisi El Hüseyin el Ahvazî'nin etkisi ile İsmâîlî olan Karmat, onun ölümüyle yerine geçip Propagandasını yaptığı mezhep özü itibarıyla İsmaililikten farklı değildi. 870 yılında Kûfe civarında müstahkem bir bina yaptırdı ve taraftarlarını oraya topladı.

Karmatîlere göre, Cafer-i Sadık'ın torunu ve İsmail'in oğlu Muhammed'in ölümünden sonra yeni bir imam tanımadan bir süre beklemek gerekirdi. Çünkü Muhammed geri dönecek. Gökler ve yerler yedi kat olduğuna, insanın bedeni de, **iki el, iki ayak, sırt, karın ve kalp'ten**, yani 7 parçadan oluştuğuna, başında da, **iki göz, iki kulak, iki burun deliği ve ağız**

İslam dünyasının kalbi her yıl Kurban Bayramı sırasında burada atıyor. Kâbe, aynı anda üç milyon Müslüman'ın tavaf ettiği bir yer durumunda...

bulunduğuna göre, yani onlar da yedi parçadan oluştuğuna göre 7 sayısı belli ki kutsaldır. Bu da sekizinci bir imam olmayacağını gösterir. Yedinci imam kaybolmuştur ve geri dönecektir.

Hamdan ve yakın yardımcısı kayınbiraderi **Abdan**, halkın bu inancını kullanarak, biraz da bu bölgedeki ekonomik dengesizlikten yararlanarak Mehdinin yakında geleceğini ilan ettiler ve halkı etraflarında topladılar.

890 yılında ilk Karmatî isyanı başlatıldı. İsyan bazı bölgelerde kanlı şekilde bastırılırken, Hicaz'da başarılı oldu. Ayaklanmacılar, toplumun aşağı kesimine daha iyi bir hayat vaad ederek onları mezheplerine aldılar. Kâbeye girdiler ve Hacer-i Esved'i alıp götürdüler. Karmatîlerin bu bölgedeki egemenlikleri 1030'a kadar sürdü. Hamdan, ele geçirdiği yerlerde malda ortaklık prensibini uygulamaya başladı. **Ülfet** denilen, tüm malların birleştirilmesini esasını kabul etti. Hiç kimse, kılıcından ve atından başka bir mal edinemiyordu. Zenginlerden topladıkları mallarla da çıplakları giydiriyorlardı.

Karmatîlerin mezhep fikirleri ve ekonomik uygulamaları bir süre daha Bahreyn, Yemen, Horasan ve Suriye'de varlığını sürdürdü.

KENAN RİFAİ,
bk. Rifaiye

KERAMET

Kelime anlamı, iyi ve ahlâklı olmak, değerli ve cömert olmak'tır. Tasavvuftaki anlamı ise, "**Peygamberlik iddiasıyla ilgisi olmaksızın bir kişide harukûlâde bir halin zuhur etmesi**"-dir.

Keramet, Tanrı'nın sevdiği kullarına ihsan ettiği bir şeydir. Bu sevgiye layık olan herkeste böyle bir durum

zuhur edebilir. Eğer kendisinde bu hal zuhur eden kimse olgun, bilgin, inanmış bir kimse değilse bu olağanüstü hâle "**istidrâc**" denir. Eğer bu olay peygamberlerden zuhur ediyorsa, bu hallere mucize adı verilir. Keramet tasavvuf'da ikiye ayrılır:

1- Mânevi ve hakiki keramet: İlim, irfan ve ahlâkîa ilgili kerametler. İlimde, irfanda, ahlak ve ibadette, insanlıkta gösterilen üstün meziyetler, haslet ve faziletler...

2- Kevnî ve Sûrî keramet: Deniz üstünde yürümek, azı çoğaltmak, ateşte yanmamak... gibi. Sufiler, bu tür kerametlere önem vermezler. Zaten onlar kerameti çocukları uyutan haşhaşa, onları oyalayan oyuncaklara benzetirler. "**Veli kemâle erdikçe kerameti azalır**" prensibi geçerlidir. Nitekim kerameti çok olması o velinin en büyük olduğunu göstermez.

Keramet konusunda sufiler şu disiplinlere uyarlar:

Kerameti gizlemek esastır.

Keramet değil, istikamet esastır.

Keramete değil şeriata uymak esastır.

Esas keramet kötü huyları yok etmektir.

Keramet bir hicaptır, bir perdedir. Keramete takılıp kalırsan asıl görevini unutursun.

Yunus Emre bu konuda şöyle der:

"Uslu değil delidir, halka salusluk
satan
Nefsin Müslüman etsin, var ise
kerameti."

KIZILBAŞLIK,
bk. Alevilik

KÜBREVİYE

Necmeddin Kübra tarafından kurulmuştur. Necmeddin, 1145'te Harezm'in Hayvek köyünde doğdu. Ha-

rezm'de yetişti. Medrese ilimlerinde, özellikle hadis ilminde uzmandı. Gençliğinde, her girdiği bahiste karşındakileri alt ettiğinden büyük kıyamet anlamına gelen **"Tammet'ül-Kübra"** adıyla anılmaya başladı, sonradan Kübra kelimesi lakabı haline geldi. Tebrizli ve Meczup **Baba Fereç** adlı bir zatın hizmetinde bulundu. İskenderiye'ye, Hamedan'a gitti. Bir yolculuk sırasında İsmail Kasrî'nin dergahında konakladı. O sırada hayatında büyük bir değişiklik oldu ve tasavvufa yöneldi. Kasrî kendisini Ammar b. Yasir'e gönderdi. Tasavvuf eğitiminin bir bölümünü onun yanında tamamladıktan sonra yine şeyhinin emri üzerine Ruzbihan Kebir Mısırî'nin yanına gitti. Sonra Harezmi'de irşadla görevlendirildi. 1226'da Moğollarla savaşırken şehit oldu.

Mevlâna Celâleddin'in babası Bahaddin Muhammed Veled'in Necmeddin Kübra'ya, Şems-i Tebrizi'nin de Necmeddin'in halifelerinden Baba Kemal-i Cündî'ye mensub oldukları ileri sürülür.

Necmeddin Kübra'nın **"Usulü Aşere"** adlı risalesi tüm tarikatlara tesir eden bir eserdir. Tarikat terbiyesinden söz eder. **"Fevaihu'l Cemal"** adlı kitabı da tasavvuf psikolojisi yönünden değerlidir.

Kübreviye tarikatı Anadolu'da yaygın değildir. Daha çok Orta Asya, İran, Sovyetler Birliği bölgelerinde bilinir. Kübreviye, Nakşibendiye ve Mevleviye tarikatlarına tesir etmiştir. Sovyetler Birliği'ndeki baskı rejimine karşı direnenlerin başında Kübreviler gelmiştir.

Kübreviye'nin tarikat silsilesinde Cüneyd-i Bağdadi, Ebu-Necib Suhreverdi, Ammar bin Yasir ve Ahmed Necmeddin Kübrevi sırası bulunur.

Kübreviye'nin üç temel esası vardır:

Tedrici olarak yemeği azaltmak, Kâmil bir mürşidin iradesine tâbi olmak, Cüneyd-i Bağdadi'nin sekiz esasını yerine getirmek. Necmeddin Kübra şeriat ilkelerine bağlı, sünni bir anlayış benimsediği için tarikatı da aynı disiplini korumuştur. Kübra, **"dinle tasavvufun uzlaşması gerektiğini"** savunmuştur.

Kübreviye tarikatına mensup olanlar şu esaslara uymalıdır:

Beden temizliği, halvet, susmak, oruç tutmak, zikretmek, teslim olmak, akla gereksiz şeyleri getirmemek, kalbi şeyhe bağlamak, ancak zorunlu durumlarda uyumak, yeme-içmede perhize dikkat etmek... Tarikat törenleri topluca tekkede yapılır, şeriata uyularak Allah adı zikredilir. Kübrevilikte sünnilğin tüm kurallarına uyulur.

LEDÜN

Kelimenin tasavvuftaki anlamı, **“gayb ilmi, ilâhî sırları keşfetme ilmi, marifet”**dir. Yine tasavvufta, Allah’tan vasıtasız gelen bilgiye, ilhama **“İlm-i ledün”** denir. Tasavvufta akıl ve nakil yolu ile edinilen bilgiden başka bir de ilham yoluyla, keşif ve ilm-i ledün yoluyla elde edilen bilgi vardır. Yalnız herkes, akıl ve nakil yoluyla bilgi edinebilirken, bu yolla bilgi edinmek için tasavvuf eğitiminden geçmek, kalbin temiz olması, uzun bir riyazat ve mücâhededden geçmek gereklidir. Bu yolla kalbi temizlenen sûfî ile hakikat arasındaki perde kalkar, kalp saf bir ayna gibi olur ve hakikati olduğu gibi aksettirir.

Ledün kelimesinin tasavvufi anlamı Kur’an’ın Kehf suresinin 65’nci ayetinden çıkarılmıştır. Bu ayette, **“Orada kullarımızdan birini bulmuşlardı ki, biz ona katımızdan bir rahmet verdik ve ona ilm-i ledün’ü öğrettik”** buyurulmaktadır.

Zâhiri bilgilere göre hüküm veren, akıl ve nakil yolu ile öğrendiklerine göre, dünya ve kainat, maddeler, insanlar hakkında konuşanın söyledikleri ile ilm-i ledün’e göre bilen bilgileri arasında farklılık, hatta çelişki olabilir. Fakat ilm-i ledün’e göre bilen kimse hakikatte daha sağlıklı yoldan bu ilgiyi edindiği için sözün doğrusu da ona aittir.

M

MALİK BİN ENES,

bk. **Malikî**

MALİKİ MEZHEBİ

Müslümanlığın dört “Ehl-i Sünnet” mezhebinden biridir.

Maliki mezhebinin kurucusu **Ebu Abdullah Malik bin Enes**’tir. Enes 712 yılında Medine’de doğdu. Babası ve annesi Yemen’den gelip Medine’ye yerleşmişlerdi. İmam Malik daha küçüklüğünden itibaren, annesinin de teşvikleriyle, kendini ilme vermiş, çağının bütün bilgilerini öğrenmiş, bunun için tanınmış hocalara ve bilginlere baş vurup onlardan özel dersler almıştır.

İmam Malik, önce hadis öğrenme işine kendini vermiş, daha sonra bilgisini sahabilerin fetvalarını, dini tartışmalardaki görüşlerini öğrenerek geliştirmiştir. Zekâsı ve özellikle o güne kadar denenmeyen bilim metodu ile İmam Malik çağının en çok baş vurulan, görüşü alınan, bilgisine saygı gösterilen kişisi oldu. İmam Malik muhtemel durumlar için değil, şu

anda tartışılan durum ve olaylar için görüş bildiriyor, kesinlikle tartışmadan kaçınıyordu. Bugün, özellikle idare hukukunda benimsenen “**kamu yararı**” fikrini İslâm dünyasında ilk ortaya atan ve savunan İmam Malik’tir. Onun fıkıh ilminde kabul ettiği bu prensibe o zaman “**İstilah**” deniyordu. (**Kamu yararına hareket etmek**). İslâm hukukunu çağın ihtiyaçlarına uydurmak, bunun için hadislerden yararlanmak konusundaki hizmetleri büyüktür. İmam Malik’in hükümlerinde, toplumun gelenek ve göreneklerini, örfünü dikkate alması da zamanı için yeni bir gelişme idi.

İmam Malik, devleti yönetenlerin çıkarı istikametinde görüş bildirmediği, fetva vermediği için, tüm öteki dürist bilim adamları gibi eziyet görmüş, Abbasilerin ikinci halifesi **Mansur** döneminde işkenceye maruz kalmış, uzun süre çok acı çektiği, fakat çevresindekilere hiçbir şikayette bulunmadığı rivayet edilir. Öğrencileri yönetime karşı öfke dolu iken o, “**hiçbir fitneye âlet olmamalarını**” isemiş, derslerine bakmalarını rica ederek, hak bil-

diği yolda gösterişsiz kavgasız yürümeye devam etmiştir.

Nitekim, yaptıkları haksızlıktan pişman olan devrin idarecileri ondan özür dilemişler, Hac için Hicaza gelen **Halife Mansur**, İmam Malik'i evinde ziyaret etmiş, gönlünü almış, kendisini bağışlamasını istemiştir.

Malik bin Enes 795 yılında Medine'de vefat etmiştir.

İmam Malik'in görüşleri - Maliki Mezhebi:

İmam Malik'in öğrencileri onun görüşlerini tüm islâm dünyasına yaydılar. Onun dini meseleleri yorumlama metodu ve içtihatları özellikle Mısır, Tunus, Fas, Cezayir, Libya ve Sudan'da çok yayıldı. Şu anda bu sünni mezhep, yine bu bölgelerle Bahreyn ve Kuveyt'te hâkim durumdadır.

İmam Malik'in görüşleri şöyle özetlenebilir:

İman, inanmaktır. İnandığını söylemektir. Allah'ın emirlerini yerine getirmektir. İman artar, fakat eksilmez.

İnsanlar yaptıklarından sorumludurlar. Fakat kader denilen bir şey de vardır.

İlim öğrenmek isteyenler ağırbaşlı, ciddi olmalı, kendilerinden öncekilerin görüş ve çalışmalarını dikkatle incelemeli, onları yok saymamalıdır.

Bir meselede görüş bildirilirken acele etmek yanlıştır. Dikkatli ve titiz hareket edilmelidir.

Birbiriyle kavga etmek, mücadeleye girmek bilim adamlarına yakışmaz. Bilim adamı dövüşen horoz değildir. Bilimde mücadele, insanın kalbindeki bilim ışığını söndürür, insanları gerçeklerden uzaklaştırır.

Devleti yönetenler zalim olabilir. Onlara karşı ayaklanmak yanlıştır. Fakat böyle bir idareciyi değiştirmek için de çalışmak gerekir. Bu, ayaklan-

ma yoluyla değil, soğukkanlı ve akılcı yapılmalıdır. Zâlin idareci ile uğraşmayan, ona bu söylediğim şekilde karşı çıkmayan müslüman günahkâr olur.

Halifeliğin Haşimi ailesine ve **Hazret-i Ali'**ye olduğu görüşü yanlıştır (**Şia**). Hürriyet içinde ve hiçbir zorlama olmaksızın seçilen kimse meşrudur. Hatta, önce halifeliği zorla ele geçirene sonradan hür irade ile biat edilirse o halife yine meşru sayılır.

Siyasi görüş ve davranışlarda fayda ve adalet esas olmalıdır.

Eğer Müslümanlar, Müslüman bilginler, öğüt ve irşad ederek görevlerini yerine getirirlerse ve arada iki yüz-lü dalkavuklar yoksa, en zalim yönetici bile zamanla yola gelir.

MARİFET

Tasavvuf anlamı ile marifet "manevi ve ilahi hakikatları yaşayarak, tecrübe ile vasıtasız yoldan elde edilen bilgi" demektir. Veya "Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında şüphe götürmeyecek bir bilgiye sahip olmak" demektir. Kuşeyri'ye göre, "sâlik önce Hakk'ı, onun sıfat, isim ve fiillerini tanıır, sonra ibadet ederek ve çile çekerek nefisini arındırır, ona yaklaşır. O zaman Hak, kendisini ona tarif eder. İşte marifet budur. Yani Hakk'ın kendisi hakkında sâlike verdiği bilgidir."

Hız. Ebubekir marifeti, "sâlikin, onun hakkında marifet sahibi olmaksızın aciz olduğunu idrak etmesidir" şeklinde tarif ediyor.

Beyazıd-ı Bistamî, marifeti, aç karn ve çıplak bedenle, yani çile çekerek bulduğunu söyler. Zünnûn da şöyle der: "Allah'ı, onun kendisini bana tanıtmaması yoluyla tanıdım. Yani o marifet verdiği için marifete sahip oldum..."

Serrac'a göre, "Marifetin sonu

hayret ve dehşettir. Onu en iyi tanıyan onda en çok hayrete düşendir.” (54)

“Umumî mânâsı ile mârifet, ilimden tamâmen farklı bir şeydir. İlim bilmek, mârifet tanımadır. İ mârifet kalb kaynaklı, vâsitasız bilgidir. Keşif, ilham, ledün bilgisidir. Öteki islâmî ilimlerin hilâfına, tasavvuf bu mânâdaki mârifete önem vermiş, “kalb gözü” tâbiriyle bu usûlü geliştirmiştir.

Mutasavvıflar bu yolla elde ettikleri irfanla, tasavvuf ve İslâm düşüncesine geniş ufuklar kazandırmışlardır. Denilebilir ki, tasavvufun İslâm düşüncesine kattığı canlılık ve zindeğin temelinde mârifet anlayışı yatmaktadır.

Mârifetin mahalli kalbdır, burada kalbden maksat, göğüs boşluğundaki et parçası değildir. Kalbde mârifet nûrunun parlayabilmesi için, onun mâsivâ pasından, yâni Allah’tan başka şeylerle meşgul olmaktan arındırılması lâzımdır. Kalb aynası, kirden pastan temizlenmiş olursa, ilâhî hakikatleri görüp gösterebilir. Bir Mesnevi hikâyesi ile durum şöyle anlatılır:

Vaktiyle hükümdarın biri, sarayındaki büyük bir salonuna duvar resimleri yaptırmak ister. Rekabet hâlinde olan Rum ve Çin ressamı bu işe talip olurlar. Araya bir perde gerilerek, karşılıklı duvarlarda her iki grubun da sanatlarını icrâ etmeleri istenir. Rum ressamı, günlerce uğraşıp çok renkli ve göz alıcı bir tablo ortaya koyarlar. Bu sırada Çinliler hiç bir şekil ve desen yapmayıp, gece gündüz sâdece, kendilerine tahsis edilen duvarı cilâlamak ve parlatmakla meşgul olmuşlardır. Verilen süre dolup perde kaldırılınca, Rumların yaptığı resim ve süslemeler aynen ve daha göz alıcı olarak karşı tarafa yansımış olur. Böylece büyük ödülü Çin ressamı kazanır.

İnsanın öteki yaratıklara olan üs-

tünlüğü, mârifetullahı olan istidâdı sebebiyledir. Bu istidâdı geliştirip mârifet ehlinden olmaya çalışmak gerekir. Çünkü başkalarından işitmek, hiç bir zaman bizzat görmek gibi değildir.

Mârifet aynı zamanda sonsuz bir saâdet kaynağıdır. Her şeyin saâdeti kendi yaradılışına uygundur. Yani her şey ne için yaradılmışsa ondan zevk alır. Göz güzel şeyleri görmekten, kulak güzel sesleri işitmekten zevk alır. Kalb ise bilmek ve tatmak için yaratılmıştır. Bilgilerin en lezzetlisi, en üstün olanıdır.

Burada üstünlük, bilinen şeyin üstünlüğüne bağlıdır. En yüce, en şerefli, en mükemmel olanın bilgisi de en şerefli ve en güzeldir. O bakımdan Allah bilgisi’ (marifetullah) ve vâkıf olmak en büyük manevî zevk ve sâdete vesile olacaktır. (50).

MATURÎDİYYE, bk. **İmam Mâturidî**.

MECUSİLİK

Zerdüş dini. Müslümanlarca Mecusilik diye anılır. Kur’an’da bir ayette “**Mecusiler**” diye geçtiği için bu isim islâmî çevrelerde daha yaygındır. (XXII, 17).

MEHDÎ

Kendisine rehberlik edilen ve bütün yollar ve yönler Allah’dan geldiği için kendisine Allah tarafından yol gösterilen anlamına gelen Mehdî’den, İmamı Azam Ebû Hanife, El-Eş’arî, el-Mâturîdî gibi ilk Sünnî Kelâm âlimlerinin eserlerinde bahis yoktur. Buhârî ve Müslim’in hadîs kitaplarında da Mehdî söz konusu edilmemektedir.

Kelime İslâm kültüründe, kıyametten önce gelmesi beklenen bir zât anlamında kullanılmaya başlamadan önce, müşriklere doğru yolu gösterdiği

ve Allah'a kulluk etmeye yönelttiği için Hz. Peygamber ve kendisinden önceki üç halifeden Hz. Ali'yi ayırmak maksadiyle "İâdiyen mehdîyyen (doğru yola götüren ve kedisine rehberlik edilen) denilerek kullanıldığını bilmekteyiz. Hz. Hüseyin için de, Kerbelâ'da şehîd edilmesinden sonra kelimenin "el-Mehdî İbnu'l-Mehdî" (Mehdî oğlu Mehdi) dendiği bilinmektedir.

Bununla beraber, diğer hadîs kitaplarında rastlanan ve sahih olmadıkları âşikâr bulunan pek çok hadîsin yer alması Mehdi inancının Müslüman halk topluluklarında canlı ve ayrıntılı efsâneler hâlinde yaşamasına yol açmıştır.

Niteliklerini belirttiğimiz hadîslerde belirtildiğine göre, Mehdi, kıyamet alâmetlerinin ortaya çıktığı ve insanların ahlâk ve gelenekleri bakımından iyice bozulduğu bir dönemde kendine özgü işaretlerle ortaya çıkacaktır. Bahis konusu işaretler, yâni Mehdi'nin belirleyici işaretleri Hz. Peygamber'in ailesinden olmak, adı Hz. Peygamber'in adına, babasının adı da Hz. Peygamber'in babasının adına uygun olmak gibi hususlardır; dini ayakta tutacak ve zulmün doldurduğu dünyayı adâletle aydınlatacak olan Mehdi Doğudan gelecektir. Kıyametin diğer alâmetleri de şunlardır: Deccal çıkacak, İsa yeryüzüne inecek, bunlarla Mehdi'nin çıkışından sonra karşılaşılacaktır. Mehdi, Müslümanların imamı olacak İsa da onun arkasında namaz kılacaktır. Mehdi'nin eşkâli de kısaca verilmiştir. Buna göre, geniş alınlı ve karga burunludur. İşte bu Mehdi, dünyada, beş, yedi veya dokuz yıl yaşayarak İslâm üzerinde hâkimiyetini sürdürecektir.

Bahis konusu hadislerde Mehdi'nin kimliği üzerinde birleşilmemektedir. Bunlar ayrı ayrı ele alındığı tak-

dirde ortaya şu beş Mehdi kimliği çıkmaktadır:

- 1- Hasan b. Ali
- 2- Hüseyin b. Ali
- 3- Abbas b. Abdilmuttalib oğullarından biri
- 4- İsa b. Meryem
- 5- Adı açıklanmamış, fakat bununla beraber İslâm'ın zaferi için uğraşan her iyi ve doğru kişi.

Sahih olduklarından şüphe edilen veya asılsız olan hadîslerden çıkan bu bilgilerin doğru olduklarını söylemek imkânsızdır. Özellikle bunların bu şekilde Hz. Peygamber tarafından bildirilmiş olduklarını söylemek mümkün değildir.

Nitekim, İslâm âlimleri de, daha başlangıçtan itibaren bu hadîslerin sahliliğinden hemen şüpheye düşmüşler, fakat görüşleri, ilme dayalı olduğundan gerçeği geniş halk yığınlarına bir türlü ulaştıramamış, anlatamamışlardır. Halk muhayyilesinde ve anlatımlarında, "Beklenen Mehdi" (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) veya (el-Mehdiyyu'l-Mev'ud) fikri, Sünnî, Şii ve diğer mezheplerin mensuplarının alışkanlıklarında hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Üstelik, zaman geçtikçe halk muhayyilesi evvelce mevcut anlatım şekillerini daha da renklendirmekten geri kalmamıştır.

Halk eğilimlerine siyaset açısından önem vermeyi yayılmalarının gereği sayan Şiiler bu durumu akâidlerinin ağırlık noktalarından biri yapmakta tereddüt göstermemişlerdir. Günümüzde ayakta olan Şii fırkalarından İsmâiliyye'ye göre Mehdi, kendilerinin altınca imamı Ca'fer el-Sâdik (765)'in büyük oğlu İsmâil (774)'dir. Zeydiyye, bu konuda reddedici bir tavır içindedir ve kıyametten önce gelmesi beklenen bir Mehdi'ye inançları arasında yer vermez. Onların nazarında Mehdi, zulmün ortadan kaldırılma-

sı ve adaletin hâkim kılınması için kılıç ile dâvet eden kimse olarak tanımlanır. Şifliğin en büyük kolu durumundaki İmâmiyye-İsnaaşeriyye mezhebine gelince, Mehdi'yi onikinci ve son imam sayar.

Beklenen Mehdi konusunda daha geniş ayrıntılar bulunmaktadır. Beklenen Mehdi (el-mehdiyyu'l-Muntazar) (M. 869/870) yılında doğmuş, 873 yılında da babası el-Hasan el-Askerî'nin ölümü üzerine gizlenmiştir. Onikinci imam olan Muhammed el-Mehdi'nin 873 yılından 940 yılına kadar süren gizlenişine Gaybet-i Suğra (küçük saklanış) denmiştir. Bu küçük saklanış döneminde onunla İmâmiyye Şîası arasındaki bağlantıyı Nüvvâb-Erba'a veya Süfera-i-Erba'a adı verilen dört elçi sürdürmüştür. Bu tarihten sonra başlayan ve günümüze kadar süren döneme Gaybet-i Kübrâ (Büyük saklanış) denir. Bu dönemde artık o tamamiyle gizlidir, fakat sağdır. İmâmiyye gayrisahih hadîslerde belirtilen bozukluklara daha şiddetlilerini de ekleyerek düzensizliği, din feshadını iyice koyulaştırır. Öyle ki, İslam'ın ve Kur'an'ın isimden ibâret kaldığı bir düzen her şeye hâkim olur. Mehdi, işte böyle bir zamanda ortaya çıkacak ve bozulan her şeyi eski mükemmel duruma ir'câ edecektir. Fakat, ondan daha önce "Mehdilik" dâvasını yürüten pek çok kişi ortaya çıkacak, halka şâmet tellallığı yapıp, onu dehşete düşürecektir. Bununla beraber Ramazan ayı içinde bir ses gerçek Mehdi'yi bildirecek, aynı anda güneşle al birbiri peşi sıra tutulup, sonra "Mehdi" zuhûr edecektir. Bedirde savaşa katılanların sayısınca, yâni 313 kişi ona Kâbe'de biat edecek, onları bütün mü'minler izleyecektir, Mesîh inecek ve arkasında namaza durarak ona uyacak, Deccâl'ı öldürecek, sonunda İslâm bütün âleme yayılacaktır.

İmâmiyye bakımından bu bir inanç esasıdır.

Geniş halk topluluklarının inancı dolayısıyla, mehdilik bütün İslâm dünyasında yaygın bir hal almıştır. Bu yüzden de, İslâm tarihi sayısı belirlenemeyecek kadar çok Mehdi oldukları iddiasıyla ortaya çıkan türlü akıl yapısına sahip kimselerle meşgul olmak zorunda kalmıştır. Sünnî-İslâm dünyası açısından sadece "alâkalandırıcı" olmaktan öteye gidemeyen "Mehdi" ve onunla birlikte anlatılan olaylar, Şîîler için bir inanç konusu olmuştur ve olmakta devam etmektedir.

MELÂMET

Arapça "Levm"den... Ayıplama, kınama, azarlama, çıkışma, sitem, kötüleme, karalama... **Hamdun Kassar'a** göre, "Melâmet, selâmeti terk etmektir." Kınayanların kınamasından çekinmeden inanılan yolda yürümek...

Nesimî, bestesi ile de ünlü bir şiirinde şöyle der:

"Ben melâmet hırkasını kendim giydim eynime

Âr ü namus şişesini taşa çaldım ki-me ne?"

Tasavvuf anlamı ile, herhangi bir tarikat, tekke, belli bir tarikat gurusunu simgeleyen özel giysi, gelenek ve tören tanımayan, kurumsallaşmaya karşı olan bir anlayış..."

Ayrıntılı bilgi için bk. **Melâmîlik**.

MELÂMİLİK

Melâmiliğin, "yolu yordamı belli, kuralları konmuş" bir tarikat olmadığı, bir yaşayış biçimi, İslamiyet'in hayata uygulanmasında değişik bir yorum olduğu söylenir. Melâmîlik bu yönüyle bir tepkidir. Tarikat olayı gün gelmiş, tekke, zaviye, dergâh, özel kılık kıyafet ve zikir merasimle-

ri bakımından öylesine müesseseseleşmiş, halktan da kopup İslamiyet'in mesaj safiyetinden öylesine uzaklaşmıştı ki, bazıları, Melâmilik hareketinin işte buna bir tepki olarak doğduğunu ileri sürerler.

Tasavvuf ve tarikat, Tanrı'ya ulaşmak için bir yolsa, Melâmilere göre bu yol, bir takım gösterişli merasimler, halktan kopuk bir imtiyazlı sınıf oluşturmakla bir yere çıkmazdı. Gittikçe katılaştan, bünyeleştiren, bir takım şekli davranışlar ve gösterişli zikirlerle dönüşen tarikat olayına karşı çıkan Melâmiler için, bu nedenlerle, "Tasavvuf içinden tasavvufçulara karşı çıkan zümre" denmektedir.

Melâmilere göre Allah'a, "Bir takım özel kıyafetler, törenler, âdet, an'ane ve zikir meclisleri ile kavuşmak" mümkün değildir. Allah'a ulaşmakta zikir değil, "fikir" önemlidir. Abdülbaki Gölpınarlı, Melâmiliğin doğuşunu anlatırken nedenlerini şöyle sıralar:

"Sufiler, zaviye, tekke ve dergâh gibi, nispeten şehir dışındaki malikânelerde yaşamakta, giyim ve kuşamlarıyla halktan ayrılmada, vakıflarla beslenmedeydi. Kendilerini, Tanrı'ya adanmış olan bu adamlar, teşkilatlanmış, şeyh olacakları imtihan etmek, şeyhliklerini tasdik eylemek için "Bab-ı Meşihat-ı Ulya" yani Şeyhülislamlığa bağlı "Meclis-i Meşayih" kurulmuş, bu meclise şeyhlerden reisler ve aza tayin edilmiş, vakıflar evkaf idaresince tescil olunmuş, padişah değıştikçe beratların yenilenmesi adet olmuştu. Şeriatın irfan yönünü temsil eden, hoşgörölölükleriyle herkesi bir gördüklerini söyleyen şeyh ve dervişler, giyimlerinden, kuşamlarından başka, aralarındaki törenler ve terimlerle de halktan ayrılmışlardı. Halka avam, yahut zâhid ve zâhir diyorlar, kendilerini ârif sayıyorlardı. Tasavvuf

ehli, ayrı bir zümre olmuş ve iktidar bunlara eline geçmişti..."

Melâmiliğin, halkın içinden değil de, tasavvuf ve tarikat ehli arasından çıkması, Allah'a giden yoldaki merasimlerin asıldan sapılacak kadar önem kazanması ve halktan ayrılması gibi yanlışların farkına varılmasından kaynaklanıyordu. İnanç kendini yeniliyor, yanlışlardansa arınıyordu.

Melâmilerde de bu nedenle zaviye, tekke, dergâh ve hângâh gibi tarikat durakları yoktur. Zikri de merasimden saydıkları için, tamamen vazgeçmişlerir. Zikir, Tanrı'yı düşünmek şekline, onun kudretini ve büyüklüğünü anmak, idrake çalışmak şekline dönüşmüştü.

Melâmiler, Hak'la halk arasındaki tasavvufî bağın da gereğini yapmak için halktan ayrılmayı, kopmayı, halkla aralarına bir duvar çekmeyi kesinlikle yasaklamışlardır. Onlar halkın içinde onunla birlikte, o şartlarda yaşamayı Melâmiliğin bir çeşit gereği sayıyorlardı. Halk nasıl kazanıyorsa öyle kazanmak, fakat muhakkak çalışmak, emeğiyle kazanmak ve yaşamak. Şeyh, derviş, hoca... gibi sıfatların ardına saklanarak başkalarından geçinmek Melâmilikle bağdaşmazdı.

Melâmi kelimesi Arapça "Levm" kökünden geliyordu. Kınamak, küçümsemek, önemsemek, boşvermek... anlamında.

Ve bu yüzden Melâmiliğin özellikleri içinde, kendini herkesten aşağı görmek ve göstermek, yapılan iyilikleri gizli yapmak, kötölükleri açığa çıkarmak, yapıyorsa açıkta, herkesin içinde yapmak, gizlememek... Tarikat tarihçileri yine bu nedenle Melâmiliği şu üç ana başlıkta toplarlar:

- Kınayanın kınamasından korkmamak.

• Hayri gizlemek, şerri açığa çıkarmak.

• Nefsi kötölemek.

Melâmilik, bir tarikat olmadığı, tasavvufî anlayışta ve tarihi uygulamalarında sezilen bir bozukluğun düzelmesi veya bu bozulmaya karşı bir tepki olduğu için, anlayış ve meşreb olarak, büyük tarikatlar dahil pek çok dini akıma tesir etmiş, çoğunda belli bir iz bırakmıştır.

Başlaması ve gelişmesi

Melâmiliğin intişarı konusunda Sadık Vicdani, "Tomar-ı Turuk-u Âliye" adlı eserinde, "Hicri 3. asırda (Miladi 9. asır) tasavvuf cereyan ve irfanının belli başlı merkezlerinden biri olarak sinesinde birhayli mutasavvıf yetiştiren Nişabur sofileri arasında mümtaz bir sima olarak Ebu Salih Hamdun Bin Omaret-ül-Kassar-ül-Nişaburi'nin şöhret bulduğunu ve meslek ve meşrebine intisab ve istisal ile istihar eden bir sınıf-ı müridan peyda olduğunu" yazıyordu. Vicdani, "İlk anlarında (Sofî) tanılırken, orta zamanlarında (Melâmi) namıyla şöhret bulan bu zatın mesleğine (Melâmiye) ve mesleğini takip edenlere de (Melâmiyun) denildiğini" ilave ediyor.

Sadık Vicdani, "Abdullah Testüri ve Cüneyd-i Bağdadi gibi büyüklerle tasavvuf âleminin en büyük, en güzide simaları ve bilhassa Şeyh-ül-Ekber (Muhyiddin Arabî) tarafından takdir ve tebci olunan Melâmilik mesleğinin müteakip asırlarda acaip ve garip telakkilere maruz kaldığını" da belirtiyor.

Melâmiyeti bir tarikat gibi görenler şöyle üçlü bir tasnif yapıyorlar:

- 1—Melâmiye-i Kassariye
- 2—Melâmiye-i Bahramiye
- 3—Melâmiye-i Nuriye

Bunların kurucuları olarak, sırasıyla Hamdun Kassar (Öl. 884), Ömer Sikkini (Öl. 1475) ve Muhammed Nuru'l-Arabi (Öl. 1887) gösterilmektedir. "Hamdun Kassar"ı Melâmetin ilk naşir ve mümessili addetmek tamamiyle yanlıştır. Melâmilik, Hamdun'dan evvel de mevcuttu. Hamdun, ancak zamanında Melâmiliği neşretmiş ve Nişabur Melâmilerinin reisi ve mümessili olmuş, bu suretle Melâmetin intişarında mühim vazife görmüştür. Fakat, Hamdun'dan evvel ve sonra daha birçok Melâmet naşir ve mümessillerini görmekteyiz." (Abdülbaki Gölpınarlı - Melâmilik ve Melâmiler).

Ünlü mutasavvıf Bağdatlı Cüneyd (Ö. 909) Melâmiler için şunları söylüyor: "Hazret-i Peygamber'den sonra peygamber gelseydi bunlardan olurdu."

Melâmilik, "Tekkeler kurulup tasavvuf bünyeleastikten ve sufiler halktan ayrıldıktan hemen sonra" başlamıştır. Bu konuda en belirli örnek "Melâmiye-i Bayramiye" ismiyle anılan Melâmilik kolunun doğuşudur. Melâmiye-i Bayramiye "Osmanlı dönemi tasavvuf düşüncesine tesir eden, coşkun bir tasavvufî hayata sahip olmaları nedeniyle zaman zaman idarelerin sert tepkileriyle karşılaşan" bir harekettir. Kurucusu Ömer Sikkini, Hacı Bayram Veli'nin iki şeyhinden biri idi. Gölpınarlı, "Melâmilik ve Melâmiler" kitabında şöyle bir olay anlatır:

— "Vaktaki Hacı Bayram Veli irtihal etti, Şeyh Akşemseddin onun makamına oturdu... Bayramiye derişleri her gün mescide gelirler, halka olurlar, zikir ederler, zikirden sonra musafaha edip Şeyh Akşemseddin'in elini öperlerdi. Şeyh Emir Sikkini de mescide gelir, fakat zikir halkasına girmeyip bir köşeye çekilirdi.

Bundan Şeyh Akşemseddin üzülmeye başladı. Bir gün Emir Sıkkını'ye dedi ki:

—Bizim zikir halkımıza niçin girmiyorsun? Gir, yoksa başından tacı alırım.

—Dediğin gibi alabilir misin?

—Evet, alırım.

—Madem ki alırım diyorsun, yarın cuma namazından sonra bizim eve gelirsiniz. Allah murad ederse tacı da, hırkayı da teslim ederim...

Şeyh Sıkkını ertesi gün evinin avlusunda büyük bir ateş yaktı, sonra mescide gitti. Namaz kılındı. Akşemseddin ve dervişlerine "Buyrun, bize gidelim" dedi. Şeyh Sıkkını, hepsinin gözü önünde evinin avlusunda yaktığı ateşe, başında tacı ve sırtında hırkası ile atladı. Biraz durup, sonra çıktı. Kendisine bir şey olmamış, yalnız tacı ve hırkası yanmıştı. Tüm dervişler hayret içinde kaldılar. İşte o günden sonra Emir Sıkkını'nin müritleri ve halifeleri ne tac, ne hırka giyerler."

Nitekim bir dava nedeniyle bilgisine başvurulmuş Diyanet İşleri Başkanlığı, Melâmilik için şu raporu vermiştir: "Bu meslek... vahdet-i vücud nazariyesini, Muhyiddin-i Arabî'nin sofilik felsefesini anlamak derecelerinden ibarettir. Binaenaleyh Melâmilik başlı başına bir tarikat olmadığı gibi icazetname silsilesi de yoktur. Şeyh Muhammed Nuru'l Arabî'nin Nakşibendiye ve Halvetiye tarikatlarından icazet aldığı ve bu iki tarikatın icazeti vardır diye rivayet edilmiştir. Melâmilere mahsus zaviye, tekke, dergâh yoktur..."

Tesirleri

Tarikat tarihini inceleyenler, Melâmiliğin doğuş ve yayılmasında, Arapların kendilerini diğer ırklardan üstün görmelerini, Emevilerin Arap

olmayanlara "Mevali-Köleler" adını takmalarını ve Abbasilerin de Hazret-i Ali evlâdını kendilerine hasım saymalarını... neden olarak gösterirler. Melâmiliğin Horasan ve civarında doğmasını, sonra da Türkmenlerle meskûn bölgelerde hızla yayılmasını buna bağlayanlar vardır.

Eğer Melâmiliğin doğuşunda siyasi nedenler iddiası doğruysa, Arap hâkimiyetinin ve beraberinde getirdiği dini baskının diğer kavimleri rahatsız edici boyutlara ulaşması da bunu artırmıştır. İslamiyetten önceki bazı inançlar, yaşayış biçimleri ve dini düşünceler, güçlü yeni dinle bu yolla da kaynaştırılmış, o yıllarda durmadan hareket eden, savaş ve istilaların muhacirleştirdiği milyonlarca insan arasında, gezginci ve dini formasyondan müstağni bu görüşün doğmasını çabuklaştırmıştır.

Horasan'dan başlayan Melâmilik hızla Nişabur, Herat ve Kabil'de yayılmış, Türkmen ileri gelenlerinden Muhammed Maşuk-i Tusi, Süleyman-i Türkmani, Ali Ebu gibi kimseler yeni görüşün Türkmenler arasında yayılmasına yardımcı olmuşlardır.

Melâmilik, miladi 10. asırdan sonra 11 ve 12. asırlarda doğan bazı tarikatlara da tesir etmiş, geniş kitlelerle birlikte bu tarikatların büyükleri melamet neş'esini de benimsemişlerdi. Bazı iddialara göre Mevlana Celâleddin-i Rûmî'nin görüşlerine de, babasının müridi Necmettin Kübra vasıtasıyla nüfuz etmiştir. Mevlevilikle Melâmiliğin yakınlığı iddiaları da bu kaynaktan çıkmaktadır. Şems-i Tebriz'inin cezbese, kınamalardan çekinmeyişi, hatta giyinişi ile bir Melâmi neş'esini içinde olduğu her zaman söylene gelmiştir.

Melâmilik Horasan'dan Bağdat'a, oradan da Suriye'ye geçmiştir. Bu yayılma macerası, bazı Türk tarikatla-

rının Melâmilikten doğrudan etkilen-diği iddiasına da vesile olmuştur. Çünkü Melâmilik, tüm bu bölgeler-de Türklerin hâkim olduğu dönemler-de yayılma şansı bulmuştur. Böylece, "Horasan Erleri", "Alp Erenler", "Fütüvvet Ehli" gibi deyimlerle anlatılanların Melâmilikle ilişkili oldu-ğu ileri sürülmüştür. Tamamen bir Türk tarikatı olan Bayramiliğin önemli bir kolunun Melâmi oluşu, en güçlü Melâmi akımının Bayramiye'-den kaynaklanması da bu iddiayı güç-lendirmektedir.

Fakat bu iddialar birkaç yüzyıl sonra Türklerin hâkim olduğu bölge-lerde Melâmilik'in sesini duyuramaz olması, hatta kaybolması sonucu de-ğerinden çok şey kaybetmiştir.

Melâmilik çok yerde Kalenderlikle birlikte anılır. Kalenderiye, Nakşiben-di tarikatı büyüklerinden Seyyit Celâl-i Buhari tarafından kurulmuştur.

★ ★ ★

Melâmilik ilk günlerden beri çok tenkit edilmiş, tartışılmıştır. Melâmi-lerin "kınamayı" artırmak, dışa dö-nük tepkilerini yoğun biçimde göster-mek ve ham sofulara hınçlarını belli etmek için aşırı tavırlar içine girme-leri büyük eleştiri çekmiştir.

Molla Câmi, "Nefahatü'l Üns" adlı eserinde şöyle diyor: "Şimdiki za-manda bir taife vardır ki, edepsizliği ve hürmetsizliği adet eylemiştir. Ve buna Melâmet adını vermişlerdir. Me-lâmet, aslında bir kişinin şeriata hür-metsizlik etmesi, ibadet eden kimse-yi kınaması demek değildir, olmaması lazımdır. Melâmet, Hakkın hizmetin-de olmak, halka saygılı davranmak-tır."

Laiklik görüşünün güç kazanma-sı ve tarikatların çoğunun misyonla-rını ifa ederek tarihe gömülmelerinden sonra Melâmilik de başlangıçta-ki kimliğini terk etmiştir. Belki de

şimdi hem dine inanan, hem de bu inancın başkalarına baskı şekline dö-nüşmesini istemeyenlerin gönlünde çağa uygun şekilde sürüp gitmektedir.

MERKEZ EFENDİ

(1460-1552). İstanbul'da sûrlar dı-şında bir semte adını vermiş olan bir Halvetî şeyhidir. Asıl adı Mûsâ b. Mustafa b. Kılıç b. Haydar ve lakabı Muslihüddin, künyesi **Ebû Taki** ve şöhreti Merkez Efendi'dir. Denizli'-nin Buldan ilçesine bağlı Sarı-Mahmudlu köyündendir. Başka bir ri-vâyete göre Uşak'ta doğmuştur. İhti-mal ilk öğrenimini memleketinde gör-dükten sonra, İstanbul'a geldi. Bir ri-vâyete göre burada, Hızır Bey-zâde Veliyüddin'in, diğer bir rivâyete göre Veliyüddin-oğlu Ahmet Paşa'nın öğ-rencisi oldu. Bir süre sonra tarîkat pîr-lerinden birine intisap etmek üzere medreseden ayrıldı; Karaman veya Amasya'ya gitti. Buralarda Halvetî ta-rîkatını temsil eden Habib Karamânî'-ye bi'at etmek istediye de, bu şeyh ta-rafından kendisine sadece Müslihüd-din lakabı verilmekle yetinildi. Yine İstanbul'a geldi. Et-Yemez şeyhinin kızıyla evlenip, Et-Yemez zaviyesinde riyazet ile meşgul oldu. Bu arada Ko-ca Mustafa Paşa'daki bir zaviyede ta-rîkat faaliyetinde bulunan Sünbül Si-nan'a intisab etti. Sünbül Efendi'nin yanında çile çıkardıktan sonra, Ko-vacı-Dede diye şöhret bulan Sevindik Dede'nin zaviyesine şeyh olarak atan-dı.

Bir süre sonra Kanunî Süleyman'ın annesinin isteği ve Sünbül Sinan'ın tensibi ile, Valide Sultan'ın Manisa'-da yaptırdığı imâretin yanındaki zavi-yeye şeyh olarak gönderildi. Merkez Efendi Manisa'ya gittiği sırada Kanu-nî de şehzâde olarak orada bulunmak-taydı. Buna göre, onun 1520'den, yâ-

ni Kanunî'nin tahta çıkmasından evvel, Manisa'ya gitmiş olması gerekmektedir.

Merkez Efendi'nin Sünbül Efendi'nin ölümünden (1529) haberdar olunca İstanbul'a geldiği bilinmektedir. Demek ki Manisa'da 4-5 yıl kadar bir zaman kalmıştır. Muhalliflerine rağmen şeyhi Sünbül Efendi'nin yerine geçti. Burada bir taraftan dervişlerini yetiştirmeye çalışırken, bir taraftan da Ayasofya ve Fatih camilerinde vaaz veriyordu. Bu arada o zaman tamamiyle boş bir arâzi olan ve bugün türbe ve camii bulunan bölgede su sesi duydu. Müridlerine toprağı açtırdığında su ile dolu bir havuzla karşılaştı. Bunun üzerine müridlerinin ve kendi gayretiyle burada bir cami, bir hamam yaptırdı. Sonradan Lutfî Paşa karısı Şâh Sultan bu cami ve zaviyeye vakıflar adadıktan başka, yine Merkez Efendi adına Şâh Sultan adı ile tanınan câmi ile zaviyeyi inşa ettirdi.

Merkez Efendi geniş bir tasavvufî bilgiye sahipti. Bütün hayvanlara karşı hassasiyet beslemek, cemâatsız namaz kılmamak, vaaz sırasında daima gözlerini kapamak, gittiği yerlerde okul çocuklarına dağıtmak üzere cebinde yemiş bulundurmak gibi âdetleri vardı. Merkez Efendi (1551/1552)'de vefat etti. Cenaze namazı Ebussuûd Efendi tarafından kılındıktan sonra camisinin yanındaki türbesine gömüldü.

Beyzâvî'nin tefsirini ezbere bilen Merkez Efendi de iyi bir müfessir olarak ün yapmıştır. Onun te'lif etmiş olduğu bir eser bilinmemektedir. Yalnız Osmanlı Müellifleri'nde üç gazelinin görüldüğü bildirilirse de bunlardan yalnız iki beyit nakledilmiştir.

MESİH

İslam kültür ve ilâhiyatında bu ke-

limenin ifade ettiği mânâ, yahudilik ve Hıristiyanlık'dakinden farklıdır. Diğer iki dinde Mesih anlayışı vazgeçilmez inanışlar dizisinde bulunmaktadır. Kelime Arapçaya İbrânice'den gelmiştir. İslami ilimler ve kültürde peygamber İsa'ya ait bir sıfat olarak ele alınmıştır.

Yahudiler ve Hıristiyanlar da Mesih üzerinde aynı görüşü paylaşmaktan uzaktırlar. Hatta Hıristiyanlar, bu konuda yahudileri tahrifçilikle suçlamaktadırlar.

Yahudilerin "beklenen kurtarıcı" sı Davud oğlu Mesih'ten başkası değildir. O'nun gelişyle yahudilik için ebedî mutluluk ve ebedî zafer güneşleri doğacaktır. Çünkü o, dünyanın dört bir yanına dağılmış Yahudileri biraraya toplayacak ve İsrailoğulları'nın değişmez mekânları artık "Yeruşalim" olacaktır. Süleyman Mâbedi yine onun tarafından ve yeniden inşa edilecektir. Böylece, zamanın sonuna kadar zaferle hayat süreceklerdir.

Hıristiyanlara gelince, onlar İsa'nın Mesih olarak dünyaya döneceğinin Tevrat'ta, İsrailoğullarının kutsal kitabında yazılmış bulunduğu iddiasındadırlar. Yine onların iddiasına göre, Yahudiler bunu Tevrat metninden çıkarmışlar ve böylece suçluluk duygusuna bir hafifletme getirme yoluna gitmişlerdir. Çünkü İsa, Yahudilerin şikayeti üzerine Romalılar tarafından ölüm cezasına çarptırılmış, çarmıha gerilmiş ve insanların günahları için ölmüştür. Gömüldükten üç gün sonra kıyam etmiş, Havârilere görünmüş, onlarla yemek yemiş, sonunda Allah'ın yanına çıkarak O'nun sağına yerleşmiştir. O, kıyametten önce gelecek, dünyaya barış ve adaleti hâkim kılarak kendine inanmayanlardan intikam alacak ve saltanatı ebede değin sürecektir. Yani bu, eski bir inanışa göre, aynı zamanda yarım kalmış işleri ta-

manılamak üzere bir "geri dönüş"tür. Kesintiye uğramış bir görev böylece tamamlanmış olacaktır.

Kur'an'da (2. Bakara; 3. Al-i İmran; 4. Nisâ 5. Mâide; 6. En'an; 9. Tevbe; 19. Meryem; 23. Mü'minûn; 43. Zuhuruf; 61. Saff) sûrelerinde Yahudi ve Hristiyanların Mesih görüşleriyle alakâlı bir husus bulunmamaktadır. Metinden anlaşılan şudur: İsa b. Meryem, Allah'ın İsrailoğullarına gönderdiği, mucezivî bir şekilde doğmuş olan peygamberi, "Rûhu'l-Kudûs"le güçlendirilmiş kendinden olan bir Sözü'dür, kelâmıdır. Kendisinden önce gelen Tevrat'ı tasdik etmekle beraber, İsrailoğullarına Kitab'ı, hikmeti Tevrat ve İncil'i öğretecek ve onları O'nun kulluğuna yönlendirecek bir nebidir. Ancak İsrailoğulları onu inkar etmişler; daha sonra Hristiyanlar da onun Allah'ın oğlu ve daha da ileri giderek Allah olduğunu savunmuşlardır. İsa ise, Allah'ın sadece bir peygamber ve kuludur. Hal böyle iken Yahudiler onu yalancılık la suçlamışlar ve "öldürdük" demişlerdir. Oysa bu söylediklerinin hiçbirisi gerçek değildir. Çünkü Allah onu kendi katına "ref" etmiş, yani oraya yüceltmıştır. Bu yüceltme, "ref" konusunda veya meselesinde İslami görüşler karmaşık, hattâ çatışmalıdır. Mısır'da "Ezher Üniversitesi"nin de bu konuda bir fetvası bulunmaktadır. Bütün bu görüşlere rağmen, "Mesîh" in Kıyamet'ten önce nüzûlû meselesine bütün İslam âlimlerince kesin gözüyle bakılmıştır. Böylece, "Mesîh'i bekleyiş", Kıyamet'le alakâlı haberlerin yerinden kımıldatılmaz bir parçası olmuştur. Haberlere göre el-Mesîh İsa b. Meryem'in nüzûlû ve icrâatı şöyle cereyan edecektir.

Şam Camii'nin doğu tarafındaki beyaz minareye inecek ve elinde bir kargı ile Afik denen bir yerde ortaya

çıkacak ve "el-Mesîh ed-Deccâl"ı öldürecek ve sabah namazında Kudûs'e gelecektir. Müslümanların imâmı olan "Mehdî", yerini ona bırakmak isteyecek, fakat o kabul etmeyerek "Mehdî"nin arkasında namazını kılacaktır. Sonra domuzu öldürecek ve haçı kıracaktır. Cizyeyi kaldırarak, kendisine inanmayan Yahudi ve Hristiyanları öldürecek ve bütün insanlık bir tek millet halinde Müslüman olacaktır. Yeryüzünde kırk yıl kalacak ve sonra ölecek; namazı Müslümanlar tarafından kılınarak, Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in arasındaki yere gömülecektir.

Şurasını da hemen belirteyim ki din bilginlerine göre üzerinde bu kadar titizlikle durulmakla beraber, konunun imân esası ile uzaktan yakından bir alakâsı bulunmamaktadır.

MEVLÂNÂ CELALEDDİN RÛMÎ

Büyük Türk-İslam şairi ve mutasavvufu. 1207 yılının 30 Eylül günü, şimdi Afganistan topraklarında bulunan Belh kentinde doğdu. Babası, Belh'in önde gelen bilginlerinden Sultanül Ulemâ lakabı ile anılan Bahattin Veled'di. Bazı kaynaklara göre, eşinin, (Mevlânâ'nın annesi) Harzemşahlardan Muhammed Alaâddin'in kızı olmasına rağmen, Bahaddin Veled, devrin yöneticileri ile geçinemiyordu. Sultan ve etrafındakiler, gerek bilimsel tartışmalarda, gerek derslerinde Bahaddin Veled'in hasımlarını tutuyorlar, ona Belh'de hayat hakkı tanımak istemiyorlardı. Ayrıca, islami kuralların aşırı şekilde uygulanması, hiçbir dini tartışma ve hoşgörüye izin verilmesi de Bahaddin Veled'i huzursuz ediyordu. Bir görüşe göre de, Mevlânânın ailesinin Belh'ten ayrılmasına,

Sene 1244... Mevlâna ile Şems-i Tebrizi, Konya'nın bir sokağında karşılaşıyorlar. Bu resimde, Şems'in, Mevlana'yı durdurarak öğrencilerinin arasında ona şaşırtıcı bazı sualler yöneltişi temsil edilmektedir.

yaklaşan Mogol istilası neden olmuştur.

Bahaddin Veled, ailesini ve yakınlarını alarak 1212'de Belh'den ayrıldı ve İran üzerinden Anadolu'ya gelerek, o zaman ismi Larende olan Karaman'a yerleşti. Mevlâna'nın annesi Karaman'da öldü ve Mevlâna'nın ilk oğlu Sultan Veled de orada doğdu. Ailenin Belh'ten ayrılmasından 14 sene geçmişti. Bahaddin Veled, Selçuk Sultanı Alaaddin Keykubat tarafından başkent Konya'ya çağrıldı. Konya o yıllarda Anadolu'nun en önemli kültür merkezi idi. Çağın tüm ilimleri Konya medreselerinde seçkin hocalar tarafından okutuluyor, kent, yollar, camiler ve saraylarla donatılıyordu.

Bugün Konya'da yeni ve yabancı turistlerin hayranlıkla seyrettikleri tüm sanat eserleri o yılların ürünüdür.

Moğol istilasının önünden kaçan Doğu'lu bilginler, sanatçılar, İslamiyet Batıya taşıyan mutasavvıflar, dervişler Konya'ya akıyorlardı. Konya sadece dini merkez değil, aynı zamanda sanat ve bilim kenti idi de. Konya'da o yıllarda her ırk ve dinden insan vardı. Kentte Rumca, Türkçe, Farsça ve İbranice konuşuluyor, çeşitli dinlere mensup kimseler, ortak sosyal ve kültürel ilişkiler ve barış içinde yaşıyorlardı.

Mevlâna'nın babası Bahaddin Veled Konya'da kısa sürede bir hayran kitlesi topladı. Vaazları ve dini nasihatları ile halka kendini sevdirmiş, öte

yandan, yüksek kişiliği ile Saray'ın da saygısını kazanmıştı.

Bâhaddin Vele'd 1230'da vefat etti. Oğlu Cemaleddin, bir yandan babasının görevini üstlenmiş, çeşitli dini ve ilmi hizmetler görüyor, bir yandan da babasının eski öğrencisi Seyid Burhaneddin Muhakkik'ten tasavvuf öğreniyordu. Mevlâna'da daha sonra göreceğimiz derin tasavvuf bilgisi veengin dini hoşgörünün temelleri böyle atılmıştır.

Mevlâna, Şems-i Tebrizi ile karşılaşınca kadar geçen süre içinde zamanın tüm ilimlerini okumuş, okumuş, kendini en iyi şekilde yetiştirmiş. Yıllar süren yolculuklar ve "ayrılıklar" sayesinde çok çeşitli ülkeler, insanlar ve fikirler tanıma şansına erişmiş, bunları dehası içinde yoğurarak Şems adlı Tebriz'li dervişin kendisine vereceği ruh coşkuluğuna çoktan hazırlanmıştı.

Mevlâna için, Şems'i tanımadan önce, şiir, sanat, kitaplar, medresedeki öğrencileri ve dinin günlük icapları bir gaye iken, onu tanıdıktan sonra hepsi "Allah yolunda birer araç" halini almışlardır. Şems'le beraberliklerinden sonra yazdığı gazellerden birinde, "Utarid gibi deftere düşkündüm, ediplerin hepsinin üstünde yerim vardı. İçki dağıtıcının yüzünü görünce çıldırdım, kalemi kırdım" der.

Şems adında bir derviş

1244 yılının (Mevlâna 37 yaşındaydı) Ekim ayının son günlerinden birinde Mevlana, medresede dersini vermiş, ardında öğrencileri evine doğru giderken bir sokakta garip kıyafetli bir dervişle karşılaştı. Her gün Konya sokaklarında yüzlercesine raslanan öteki dervişlerden oldukça farklı görünen bu adam, Mevlâna'nın bindiği hayvanın dizginini tuttu ve aralarında şöyle bir konuşma geçti:

Şems- Muhammed mi büyüktür,

Bâyezid Bistâmî mi?

Mevlâna- Bu nasıl soru? Elbette Muhammed büyüktür.

Şems- İyi ama, Muhammed: "Kalbim paslanır da bu yüzden Rabb'ime günde yetmiş kez istiğfar ederim" diyor. Halbuki Bâyezid: "Kendimi noksan sıfatlardan tenzih ederim. Zuhurum ne kadar da büyüktür". diyor. Ve: "Cübbemin içinde Allah'dan başka bir şey yok." diye de ilave ediyor. Buna ne dersin?

Mevlâna- Hz. Muhammed her gün yetmiş makam aşıyordu. Her makam ve mertebeye vardığında bir önceki makamdan istiğfar ediyordu. Bâyezid ise, bir tek makamda kaldı ve bu makamın en yüce olduğunu sanarak öyle konuştu...

Şems, bu cevap üzerine büyük bir feryat kopardı ve "Sen benim aradığım adamsın" dedi. Böylece, İslam tasavvufuna, Türk kültür ve sanatına sonsuz kaynaklar, zenginlikler sağlayacak olan büyük dostluk başladı.

Bazı kaynaklar, bu karşılaşma ve konuşmaların, Şems'in Konya'ya geldiğinde indiği Şekerciler Hanında geçtiğini belirtiyor. Bu ilk görüşmeyi takiben Mevlâna ve Şems altı ay birbirinden hiç ayrılmamışlar, günlerini, yoğunluğunu Allah, kainat, dinler, insan sevgisi ve tabiat konularının teşkil ettiği tartışma, konuşma ve dertleşmelerle geçirmişlerdir. Mevlâna'nın daha sonra yazdığı bazı gazel ve rubailerde, bu beraberliğin verdiği coşkunluk ve cezbenin, şaşırtıcı güzelliklerle ifade edilen izlerine bol bol raslanır:

"Güneşi önüne katıp götüren bulutlar gibi,

Bütün kalpler senin ardındadır Ey Tebriz güneşi..."

.....

"Kıyasa sığmayan güzelliğin bir zerresi görününce bütün güzellerin güzellikleri bitti, yandı... Doğru olsam,

batı olsam, göklere çıksam senden bir iz bulamadıkça ebedi hayattan bir iz yok bana. Ülkenin zâhidiydim, kürsüye sahiptim. Gönül kazası, sana karşı ellerini çırpımdan öte bir şey yapamayan bir aşık haline getirdi beni...”

“Senden başka başım varsa yok olsun. Sensiz yaşarsam varlığımı yak. Kâbe’de de sevgilim sensin, kilisede de...”

“Aşkımın ateşleri Arş’ı da geçti, ferşi de. Bu ateş içinde Şemseddin’in yüzünü gizleyemiyorum...”

“Tebrizli Şems, din şeyhidir. Alemlerin Rabbi’nin mânâlar denizi odur. Can deryası, odur. Yerler, gökler, tüm varlıklar o coşup köpüren, o akıp yenilenen denize nisbetle çer-çöp gibidir...”

“Mevlâna, gölgesiz bir güneş olduğu halde Şems’in çevresinde dönüp dolaşır. Şems onu ışığının ta içine almış, aydınlığa boğmuştur... Şems doğunca gölge ortadan kalkar...”

“Ben seni ansızın görüp baştan ayağa göz kesilen bir insanım. Benim canım senin sevginle deli oldu ve tüm bu saçmalıkların üstüne çıktı.”

“Seher vakti gökyüzünden bir ay gözüksü. İndi ve bize dikkatle baktı. Bir kuşu avlayan şahin gibi o ay bizi kapıp gökyüzüne uçurdu.”

Kaynaklar, Şems’in dış görünüşü, çevresine karşı tavırlar, giyim-kuşamı, ses tonu, tartışma üslubu, neleri nasıl söylediği konularında birbirini tamamlayan bilgiler veriyor. Bu bilgilerin ışığında Şems şöyle tanımlanabilir:

Tebrizli bir Türk’tü. İran, Irak, Suriye ve Anadolu’yu gezmiş, çeşitli din adamları ve bilginlerle görüşmüştü. Fevkalade saldırgan ve kırıncı bir konuşma tarzı vardı. İlmîyle olmasa da gönüllüyle bazı gerçekleri sezinleyip bilginlerle bunları tartıştığı, fakat onlardan istediği cevapları alamadığı sa-

nılıyor. Şems pek çok cezbe adamında görülen bazı duygu aşırılıklarına da sahipti. Uzun boylu ve yapılı, garip serpuşlar giyen biriydi (ki bunlardan biri bugün Konya Mevlâna Müzesi’nde teşhir edilmektedir.) Görünen odur ki Şems, budalalığı, ahmaklığı, sığlığı affetmiyor, gerçeğe ve bilgidenden çok sevgi ve ruh coşkunuğu ile erişebileceğine inanıyordu. Şems’in yaşadığı çağ, İslam dünyasında büyük din bilginlerinin, bilim adamlarının, tarikat kurucularının ve ünlü mutasavvıfların çağıydı. Şam, Bağdat ve Konya aydınları, Aristo ve Eflatun’dan tevarüs edilen bilgileri ve teorileri tartışıyorlar, öte yandan, vahdet-u vücudcular ile şeriat yanlıları kıyasıya mücadele ediyorlardı.

Böyle bir ordamda yetişen Şems’in, tutuşturup yönlendireceği bir deha aradığı kesindir.

Mevlâna’nın, sonsuz sevgi, hayranlık ve saygı duyduğu, adeta kişiliğinde kendisini yenilediği Şems’e, kendi aile çevresi (Sultan Veled hariç) ile yakınlarının ve Konya halkının duyduğu öfke de, kimselerle anlaşılamayan bu huzursuz dervişin nasıl itici bir kişiliği olduğunu bize dolaylı olarak anlatıyor.

Mevlâna Celaledin’daki eşsiz manevi enerjiyi harekete getiren, onun tüm insanlığa mal olmasına yol açan, bugün etrafında saygılı bir efsane oluşan işte bu dervişdir. Tebrizli Şemseddin’in, zamanından ne denli ileri görüşlü olduğunu, hür fikrin, zengin bir ruhun sahibi bulunduğunu şu küçük olay bize anlatabilir:

Bir gün Konya’da, zamanın usullerine göre bir din bilginine icazet veriliyor. Kentin tüm âlimleri, şeyhleri oradadır. Merasimden sonra yapılan sohbette çeşitli meseleler tartışılıyor. Herkes, fikrini belgelemek, doğruluğunu isbat etmek için geçmişteki hü-

Mevlâna Celâleddin (1207-1273)

yük âlimlerden, velilerden, peygamberlerden nakiller yapıyor. Bir köşede tüm bunları sessizce dinleyen Şems birden gazaba geliyor, ayağa fırlayıp bağırıyor: "Ne zamana kadar başkalarının sözlerini naklederek öğünüp duracaksınız? İçinizden niye biri çıkıp da benim aklım, bilgim şöyle buyuruyor." diye söze başlamıyor? Tüm bu hadisler, tefsirler ve hikmetler o geçmiş zamanın büyüklerinin sözleri. Onlar kendi şartları ve bilgileri içinde yorumlarını yapmış, sözlerini söylemişler. Siz bugünün insanlarısınız. Sizin kendinizden söyleyecek bir sözünüz niye yok?"

İşte bu görüş ve anlayış, Mevlâna'nın tüm bağlarından kopmasına vesile olmuş, ondaki, kanatlanmaya hazır ruhu tutuşturmuştu.

Şems'in öfkeli mizacını ve affetmezliğini gösteren bir başka hikaye de şöyledir:

Mevlâna'nın da hazır bulunduğu bir sohbette, dönemin şairlerinden Anhaduddin Kirmani, "geceleyin suyla dolu bir leğene ayın aksini düşürerek uygulandığını ve bu ilhamla şiirler yazdığını" söyleyince Şems onu hiddetle azarlar: "Ensende çıban yoksa niye başını kaldırıp da gökteki sahici ay'a bakmıyorsun?"

Şems'in kayboluşu

Şems-Mevlâna ilişkisinin, Mevlâna'nın ailesi, dost çevresi, öğrencileri ve Konya halkı üzerinde iki noktadan tepki uyandırdığı biliniyor. Bizim 700 yıl sonra değerlendirdiğimiz ve maddi-manevi açılardan ürünlerinin büyüklüğünü gördüğümüz bu ilişkiyi, o çevrenin, içinde yaşarken, bizim gibi değerlendirmesi elbette mümkün değildi. Onlar şöyle düşünüyorlardı: "Mevlâna ağırbaşlı, vakur, bilgili ve arif bir kişi idi. Herkes tarafından sayılıp seviliyordu. Şems geldikten sonra hem ailesinden ve dostlarından, hem öğrencilerinden uzaklaştı. Medreseyi, kürsüyü, kitapları bıraktı. Sohbetinden, bilgisinden artık yararlanamıyoruz. Ailesini, çocuklarını da ihmal ediyor."

Çevrenin ikinci tepkisi de, "kim bu meczup derviş ki, ilmin, irfanın temsilcisi, hepimizin efendisi Mevlâna Celâleddin gibi bir bilginin gözünü boyadı da, onu bizden çekip aldı? Nereden geldiği, nereye gideceği belli olmayan, hangi düşünceye hangi veliye bağlı olduğu bilinmeyen bu saldırgan derviş hazinemizi nasıl olur da bizden çalar?" şeklinde idi.

Tepkiler şöyle yoğunlaşıyordu: 1-) Mevlânayı kurtarmak 2-) Şems denilen adamı Konya'dan, her ne bahasına olursa olsun, uzaklaştırmak...

Birincisi Mevlâna "Evet" demedikçe mümkün değildi. Kimse de kendisine bu konuyu açamıyordu. Onun dinleyeceği tek kişi büyük oğlu Sultan

Veled'di. Fakat onun da ne babasının bu hallerinden, ne de Şems'in kişiliğinden şikâyeti vardı. Geriye ikinci seçeneğe kalıyordu: Şems'i Konya'dan uzaklaştırmak.

Başını, Mevlâna'nın küçük oğlu Alââddin'in çektiği bir eylem gurubu, çeşitli baskı ve tehditlerle, fakat bunları Mevlâna'ya duyurmadan, Şems'in kenti terketmesini sağladı. Muhtemeldir ki Şems ölümle tehdit edilmiş ve niyetin ciddiyetine inandırılmıştır.

Tebrizli garip derviş, bir gün ansızın kayboldu. Kayboldu ama, Mevlâna eski haline dönmediği gibi, kendisini sevenleri, sayanları üzüntüye boğacak, hatta pişmanlığa uğratacak biçimde perişan oldu. Yine kimselerle görüşmüyor, ayrılık şiirleri yazıyor, hep Şems'ten söz ediyor, onu istiyordu. Şems'in Şam'da olduğu anlaşılınca Sultan Veled, babasından izin aldı ve onu getirmek için Suriye'ye gitti.

Babasının çok sevdiği ve babasını çok seven, ilerde Mevleviliğin kurucusu olacak olan Sultan Veled, Mevlâna'nın büyük beklentisini yerine getirdi ve uzun yolculuklardan sonra Şems'i yine onun huzuruna çıkardı. Şems için Konya'da, gerçekten coşkulu bir karşılama töreni yapıldı. En önde Mevlâna vardı ve iki dostun kavuşması, bu kavuşmadaki coşkunluklar içtenlik herkesi duyulandırdı.

Mevlâna, Şems ve bazan onların sohbetlerine katılma şansı bulan Sultan Veled için güzel günler geri gelmişti. Mevlâna, dostuna eskisinden daha çok bağlanmış görünüyordu. Şems'in yokluğunda yazdığı ayrılık şiirleri yerini mutluluk terennüm eden gazellere bırakmıştı.

Fakat bu mutluluk kısa sürecektir. Bu kez, küçük oğul Alaaddin Çelebi'nin öfkesine kişisel nedenler de karışmıştır. Mevlâna, Alââddin'in ilgi duyduğu bir kızı Şems ile evlendirmiştir.

Eskiden, arasıra da olsa Şems'in sohbetinden çıkıp çevresine zaman ayıran Mevlâna, şimdi dış dünyadan elini eteğini tamamen çekmiştir.

Olayların şöyle geliştiği sanılıyor:

Şems bu kere öyle bir yere gönderilmeli ki, bir daha aransa da bulunmasın, hiç bir şekilde geri dönemesin. Mevlâna'nın, bir memuriyet isteği için devrin başvezirine yazdığı mektupta "Hocaların övüncü" diye söz ettiği oğul Alââddin ve arkadaşları bir akşam Şems'i evinden dışarı çağırırlar. Bıçaklarla üzerine çullananak öldürür, cesetini bir kuyuya atarlar. Sultan Veled, kısa süre sonra olayı öğrenir. Biryandan babasına Şems'in kentten ayrıldığını, fakat bulunup getirileceğini söylerken, öte yandan kuyudan çıkardığı cesedi boş bir bahçeye gömer ve üzerine de hiçbir kayıt koymaz ki, babası öğrenmesin. Bazı kaynaklar, oğlunun özenine rağmen Mevlâna'nın bazı şeyler sezinlediğini yazıyorlar.

Gerçekten Mevlâna, bu ayrılık için bir süre göz yaşı dökmüş, fakat daha sonra, Şems'in kaybını şaşılacak biçimde olağan karşılayarak onun kendisine aştığı ruh coşkunluğunu önce, mütevazı bir esnaf olan kuyumcu Salâhaddin de, sonra da Ahi Türkü Çelebi Hüsameddin de devam ettirmiştir.

Mevlâna ve Konya

Konya, hıristiyanlığın ilk yıllarında Hazreti Meryem'le birlikte Batı'ya geçen havarilerin yolu üzerinde idi. Milattan sonra 2'nci asırdan itibaren Konya ve çevresi bu yeni dini ve taraftarlarının ölüm tehdidi ile dışlayan yönetimlerden kaçıp sığındıkları bir yer olmuştur. Ondan da eski olarak Konya ve çevresi, Ege medeniyetinin tesirlerine, özellikle Eflatun (Platon) ve öteki filozofların fikirlerine âşina bir bölge idi. Eski bir Konya halk geleneğine göre Eflatun bir sihirbazdı. Hâlâ

bu bölgede onun adını taşıyan su kaynakları, mezarlar ve kaya kabartmaları vardır. Ege medeniyetinin izleri ile sonraki Hristiyanlık düşüncesi bu bölgede uzun yıllar kaynaşmış, yeni gelenek ve göreneklerin doğmasına yol açmıştır. Bugün turistlerin çok itibar ettikleri ve kaçak Hristiyanların kayalara oydukları kiliselerle dikkat çeken Kapadokya bölgesi de Konya'nın hemen yakınındadır. Konya'nın, çok sevilen mesire yeri ve yazlık yerleşim bölgesi olan Meram'ın isminin bile Hazret-i Meryem'den geldiği, İsa'nın annesi ile havarilerin, Roma yönetiminden gizlenirken bir süre burada kaldıkları söylenir.

Bu geleneklerin daha da canlı yaşandığı yıllarda dünya görüşünü sunan ve ölümsüz şiirlerini yazan Mevlâna, elbette Konya'daki bu manevi kalınlardan yararlanmıştır. İsa ile Meryem'e ait kıssalar, atıflar, İncil'den alıntılar onun şiirlerinde çağdaşlarından daha fazladır. Mevlâna Celaleddin'e, çağdaşlarından ayırmak için çok eskilerden beri kullanılan Rûmî (Roma İmparatorluğunun topraklarından olan) lakabı da, bölgenin o zamandan süregelen bu özellikleri nedeniyle verilmiştir.

Mevlâna'nın şiirlerinde Konya, sadece bu tarihi görünümü ile değil tabiatı ile de yer almaktadır.

"İlkbahar, Fars ve Türk şairlerinin pek gözde bir konusu olmuştur, ancak birdenbire ucsuz bucaksız uzanan Konya Ovası'nı, bir ilkbahar fırtınasından hemen sonra, gül koncalarını açtıran, iğdeleri patlatan ve havayı burcu burcu kokutan ve her yeri yemyeşil yapan gökgürültülü kasırgadan sonra görmek gerekir. Rûmî'nin sayısız ilkbahar şiirlerindeki coşkuyu anlayabilmek için bu "İlkbahar", gerçekten bir kıyamet günüdür, diriliştir, karanlık topraktan çiçekler, yaprak-

lar yeşertir. "İlkbahar"ın aşk melteminin büyüyle yapraklar raksa başlar, çiçekler de kendi sessiz dilleriyle Allah'a "hamdü sena" ederler. Rûmî, bu övgüyü işitmiş ve ona katılmış, o sesleri uyumlu dizelere çevirmişti; güller, sümbüller ve akan dereler cennetini seyretmiş, bunların herbirinin onu yansıttığını, ancak örtüsüz görülemeyecek derecedeki göz kamaştırıcı güzelliğine renkli birer örtü oluşturduğunu da anlamıştı. Bir Mayıs sabahı Anadolu'nun burcu burcu kokan havasını tatmıştı; dizelerinde hep Anadolu kasabalarına özgü kokulara atıf vardır. Bütün duygularıyla Tanrısal güzelliği ve görkemi tatmıştır. Konya bağlarının görünümünü, gökgürültüsüyle kuşların anlamlı duasını, Konya'da yapılan ipeğe ya da halılara eliyle dokunmayı, iğde kokusunu, Konya'nın ünlü tatlı yemeğini tatmıştır bir bir..." (51).

Mevlâna'nın görüşleri

Mevlâna'ya göre evren "Allah'tan ibarettir. Her şey, her yer, herkes odur. Bir rubaisinde, "Nereye başımı koysam secde edilen odur. Altı tarafta ve altı tarafın dışında mabud ancak odur. Bağ, bülbül, sema ve sevgili hep birer bahane, bunların hepsinden maksat odur" derken, bir başka rubaisinde de "çokluğun aslında birlik olduğunu" şöyle anlatır: "Ne ben benim, ne sen sensin, ne de sen bensin. Hem ben benim, hem sen sensin, hem sen bensin. Ey Hutentli güzel, seninle öyle bir haldeyim ki, anlayamıyorum ben mi benim, sen mi bensin?"

Zaten, büyük mutasavvıflardan, özellikle Mevlâna'dan, onların, insan, kâinat, din, allah... Gibi temel düşünce ve görüşlerinden söz ederken, düşünceleri çözme noktasında bize yol gösterecek olan kaynakların, Kur'an ve Hadis olduğunu unutmamak gerekir. Mevlâna, bazı kimselerin çekip,

uzatıp yorumladıkları, uç görüşlere destek yaptıklarını sandıkları tüm davranış, eser ve sözlerinin kaynağında Kur'an ve Peygamberin bulunduğunu ısrarla belirtmiştir.

Daha sonraki yıllarda, tasavvuf düşüncesinin ve Allah'a duyulan aşkın bazı çevrelerce yanlış anlaşılabilirliğini ve "dinden uzaklaşmak şeriate sırt çevirmekle" suçlanacağını sezen Mevlâna Celaleddin, İslam'a ve Peygamber'e olan bağlılığını şu sözlerle dile getiriyor, belki de şu anda bile bazı çevrelerde sürüp giden yanlışları önlemeye çalışıyordu:

"Canım bedenimde oldukça Kur'an'ın kuluyum. Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıym. Birisi sözlerimden, bundan başka bir söz naklederse ben, o nakledenden de bezmişim, o sözlerden de..."

Mevlânâ'nın görüşleri, insanlara bakışı, çağının sosyal ve politik olayları ile de iç içedir. Onun çağında tarihin en büyük göçleri yaşanıyor. Devletler devriliyor, devletler kurulu-yordu. Siyasi iktidar için yüzbinlerce insan gözden çıkarılıyor, akla gelebilecek her desise devlet politikasına dönüştürülüyor, komutanlar vezirlere, vezirler, sultanlara en hain darbeleri düşünüyor, uyguluyorlardı. İnsanların ekonomik, sosyal ve politik güvenceleri yoktu. İran, Anadolu, Suriye, Irak ve Mısır, insanların kanları, iniltileri ve gözyaşları ile devirlerini simgeliyorlardı.

Göçler, değişik ırk ve dinde milyonlarca insanı birlikte yaşamaya zorluyor, felaketler onları birbirine yaklaştırıyordu. Rum Türklerle, Türk Musevi ile, Arap Acemle birlikte yaşıyor, çeşitli din ve diller, bugün bile hayran olunacak bir hoşgörü ile birbirlerini kabul ediyorlar, sosyal ve kültürel bir mozaik oluşturuyorlardı.

Böyle bir ortam da, hele İslamiye-

tin mesajını kavramış, aklında ve yüreğinde "insanların eşitliği" görüşü olan büyük bilginlerin, din adamlarının bir güven müessesesi oluşturmaması, tüm bu insanlara, hepsinin anlayacağı bir dille seslenmesi kaçınılmazdı.

Dikkat edilirse o çağda yaşamış, ve bugün yücelikleri, bilgelikleri önünde saygı ve hayranlıkla eğildiğimiz Yunus Emre'lerin, Hacı Bektaş'ların, Mevlâna'ların, aynı şeyi, fakat kendi üslupları içinde söyledikleri, sanki bir görev bölümü yapmışçasına, aynı şeyi, çeşitli sosyal ve kültürel sınıflara anlatmaya çalıştıkları görülür.

Mevlânâ'nın temel düşüncesi insandır, sevgidir, dostluktur, yanlışları doğru yapmak, cahili bilgin, münkiri mümin, düşmanı dost... yapmaktır. O, insanı en yüksek şekilde onurlandırarak, "Daha önce Allah'la olduğunu, ayrıldığını, fakat yine ona döneceğini" söylemektedir.

Şöyle diyor:

"Ben, cemaattandım, öldüm, yetişip gelişen bir varlık, nebat oldum. Nebatken öldüm, hayvan suretinde zuhur ettim. Hayvanlıktan da geçtim, hayvanken de öldüm de insan oldum. Artık ölüp de yok olmaktan ne korkayım? Bir hamle daha edeyim, insan-ken öleyim de melekler âleminde geçip kol kanat açayım.

Melek olduktan sonra da ırmağı atlamak, melek sıfatını da terk etmek gerek. "Her şey fânidir, helâk olur...

Ancak onun hakikati bakidir."

Bir kere daha melekken kurban olur da o vehme gelmeyen yok mu, işte o olurum.

Yok olurum, suretlerin hepsini terk ederim de erganon gibi "Biz mutlaka geri dönenleriz, ona ulaşanlarız" derim." (52).

Bazı Doğu'lu ve Batılı yorumcular, bu evrimi Darwin'in kaba fiziki evri-

ini ile eşleştirerek, Mevlâna'nın da, "cansızlardan bitkiye, bitkiden hayvana, en sonra da insana dönüşmesi, ölüp dönüşünün yineden başlaması görüşünü savunduğunu", bunun bir anlamda Darwin'in teorisiyle aynılık gösterdiğini ileri sürmüşlerdir.

Bugün Mevlâna'nın düşünce sistemi içinde kalabalıklara en çekici geleminin "hoşgörü" olduğunu söyleyebiliriz.

Dinlerin kaynaştığı, kültürlerin harman olduğu, fakat uzun bir süre tüm bunların birlikte yaşama zorunluluğunun da bulunduğu Anadolu'da, hangi millet ve hangi inanç sistemi daha insancıl ve hoşgörülü davranırsa o egemen olacaktı. Bu tarihi dönemde Türklük ve İslamiyet, Yunus Emre'lerin, Hacı Bektaş Veli'lerin, Mevlâna'ların, misyonlarını başarı ile ifa etmeleri sonucu, asırlar sürececek bir mânâ ve madde egemenliğinin temellerini atmıştır. Sadece Mevlâna'nın sözlerini ve davranışlarını tarikat haline getirmekten başka şey yapmayan Mevleviliğin asırlarca ve hâlâ dünyanın dört köşesinden hayranlar bulması, 17 Aralık anma törenlerinde insanların akın akın onun türbesine koşmaları başka nasıl yorumlanabilir?

Sokakta, bir meyhanenin önünde sema ederken içerden çıkan ve coşkunlukla semaya katılan bir delikanlının sarhoşluk nedeniyle sık sık Mevlâna'ya çarpması üzerine dervişleri genci yakapaça dairenin dışına atınca mevlâna onlara sitem eder: "O içmiş, ama sarhoş olan sizlersiniz".

Mevlâna konuşmalarında yeri geldikçe "Ben 73 dinle beraberim" demiş. Konya kadısı bir hocaya, bunu Mevlâna'ya halk arasında sormasını, eğer aynı sözleri tekrar ederse hakaret etmesini tenbih eder. Mevlâna'nın yanına gelen hoca sorar: "Sen, yetmiş üç milletle beraberim demişsin, doğru

mu?" Mevlâna, "Evet" der, "beraberim", Hoca da herkesin önünde, ona sövüp sayar. Adam sözlerini bitirince mevlâna güler ve "Ben, senin bu söylediklerinle de beraberim" der.

Mevlâna'yı, asırların ötesinden hâlâ tüm insanlığa aynı coşku ve aynı sevgi ile kabullendiren de bu ruhtan başka nedir ki?

Ölümüne yakın sohbetlerinde yakınlarına vasiyet değerinde şunları söylemiştir:

"Gizli ve açık olarak Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Az yemek yemenizi, az uyumanızı, az söylemenizi, kötülük etmemenizi, oruca devam etmenizi, namaz kılmanızı, şehvetten kaçınmanızı, size insanlardan gelecek her türlü ezaya, cefaya tahammül etmenizi, mallarını gagesiz harcayanlarla, ayak takımı ile oturup kalkmamanızı, kerem sahipleriyle ve iyi insanlarla görüşmenizi tavsiye ederim. İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır. Hayırlı söz ise az, öz olandır."

Mevlâna aynı zamanda akıllı da temsil eder.

Bütün büyük veliler gibi çağının en akıllısıdır. Kendisi de akılla, bilgi ile incelenmeli, bugün gözleendiği gibi, kabrinin penceresine çaput bağlanan bir köşebaşı yatırı olmaktan çıkarılmalıdır.

Meclis-i Seb'a da şöyle anlatıyor: "Hakkın elçisi olan Efendimizden işiten bir cemaatin rivayetiyle Basra'lı Hasan şu hâdisi nakleder: (Allah, akıllı yarattığı zaman otur dedi, oturdu. Kalk dedi, kalktı. Yüzünü dön dedi, döndü. Sırtını dön dedi, döndü. Söyle dedi, söyledi. Sus dedi, sustu. Git dedi, gitti. Kalk dedi, kalktı. Yüzünü dön dedi, döndü. arkamı çevir dedi, çevirdi. Söyle dedi, söyledi. Sus dedi, sustu. Git dedi, gitti. Anla dedi, anladı. Sonra dediki: İzzetim, celâlim, aza-

metim, ululuğum, sultanlığım, ceberutum, yüksekliğim, arşı kavramam ve yarattıklarım karşı kudretim üzerine and ederim ki senden daha kerim ve bana senden daha sevgili bir şey yaratmadım. Seninle bilirim, seninle ibadet olunurum. Seninle itaat edilirim. Sana veririm. Senden dolayı azarlarım. Sevap ve ikab senin yüzündendir.”

Mevlâna'daki zâhid tavır, şeriata kesin bağlılık hiçbir İslami sapma göstermeden tüm mükemmelliğiyle sürerken, Şems'le birlikte tasavvuf görüşü de geliyordu ve, bugün, hangi din-den olursa olsun, tüm insanlığa seslenen bakış açısı ona şunları söyletiyordu:

“Akşam namazı vakti geldiği zaman herkes mumunu yakar, sofrasını hazırlar. Bana gelince, ben, sevgilimi hayal ederek feryad ve figana başlarım. Gözyaşımla abdest alırım. Namazım ateş içinde olur. Bir ezan sesi duyulunca mabedimin kapısı yanmaya başlar. Kible diye hangi tarafa dönersem döneyim namazım kazaya kalmaz. Tanrı'dan sana ve bana daima bir imtihan, bir bağlılık gelir. Sen söyle, zamanı ve mekânı bilmeyen sarhoşların namazı sağlam mıdır? Acaba ikinci rekâtta mıyım, dördüncüde mi? Dilim yok ki hangi sureyi okuduğumu bileyim. Bende artık ne el kaldı, ne gönül. Tanrı'nın kapısını nasıl çalayım, bana yardım et. Namaz kıldığım zaman, Tanrı tanığımdır ki, rükûum tamamlandı mı, imam kimdi, farkında bile değilim.”

Divan-ı Kebir'den alınan şu şiiri, namazı adabı ile kılmayan, yani Allah'ın emirlerini, bunlardaki ana mesajı kavrayamadığı için dindarlığı sadece şekli bir taassuba dönüştüren kimseler içindir:

“Gönlüm yüzünle karşı karşıya değilse, o namaz, namaz olur mu?

Yüzüne aşığım da ondan yüzümü kibleye çevirdim.

Yoksa, bana sensiz usanç veren namaz ve kibleyi ne yapayım ben?

Riyalı namazlardan öyle utanıyorum ki,

Utançtan senin yüzüne bakamıyorum.

Namaz kılan kişi melek sıfatlı olmalı...

Halbuki ben hâlâ şeytanca düşünceler içindeyim,

Hâlâ canavar huyumu terk edemedim.

Ben ki, koltuğunda köpekle dolayan biriyim,

Elbisesine köpek sürünen kişi bile temizlenmeden

Namaza durmazken, benim namazımı kim kabul eder?

Böyle bir namaz seni incitmekten başka ne anlama gelir ki?

En iyisi bundan böyle seni hiç incitmemek...

Benim için namaz, bir daha ayrılıktan şikayet etmemecesine seninle birlik olmaktır...

Yoksa, hem yüzüm mihrapta seninle oturayım, hem de aklım çarşı pazarda olsun, ona namaz denir mi?

Ey kullarını yargılayan, hesaba çeken Rabbim,

Şems-i Tebrizi'ye gösterdiğin yolu bize de nasib et...”

Mevlâna ozan mı, “düşünür” mü?

Mevlâna Celâleddin Rumi'nin her yıl 10-17 Aralık günleri arasında düzenlenen anma törenleri vesilesiyle televizyonumuzda ve basınımızda sık sık ondan, “Büyük Türk Düşünürü ve ozanı” şeklinde söz edilmektedir.

Bu “Düşünür” kelimesinden kasıt nedir? Bu sıfat, “fikir ardımı, mütefekkir” anlamında mı, “filozof”

Mevlâna Celâleddin'i, Çelebi Hüsameddin'e, büyük eseri Mesnevi'yi yazdırırken gösteren bu temsili resim şimdi Mevlana Müzesi'nde.

anlamında mı, yoksa "tasavvufla iş-tigal eden mutasavvıf-sofi" anlamında mı kullanılıyor? Şu anda Türkiye'de, bebeğinden asırlık vatandaşına kadar, kim varsa iyi-kötü birşeyler düşünüyor. Düşünmek insana mahsus.

Mevlâna törenleri haftası gelince, İstanbul'daki meraklı, "ihtifale gitmek istiyorum amma acaba trende, otobüste yer bulabilir miyim; Konya'da oteller dolu ise ne yaparım?" diye düşünüyor. Konyalı bir vatandaş, "Şu kış kıyamette, akın akın gelirler, bu adamların hiç mi aklı yok" diye düşünüyor. Kimi geçimi, kimi seçimi düşünüyor. Türkiye düşünenlerin ülkesi...

Kelime, "fikir adamı, mütefekkir" anlamında kullanılıyorsa, yine yanlış... Mevlâna'nın ne fikir

adamlığı, ne de Bilâkis, fikir adamlığının icabı olan mantıki deliller sıralamak, meseleyi enine boyuna incelemek, doğruları yanlışları yanyana koyup hükümler çıkarmak gibi çabaları yoktur. Onun bilgisi de, çağının ilim adamlarının seviyesi üstünde değildir. Dersleri daha çok takip ediliyor, sözlerine diğerlerinden çok önem veriliyor idiyse, sebep, bu dersleri veren ve Kur'an'ın sırlarının açıklanış şeklinin ruhlarda uyandırdığı heyecan, coşkunluk ve samimiyettir. Şems gelmeseydi, belki de Mevlâna, devrinin değerli bilginleri arasında ikinci derecede kalacaktı.

"Düşündür" kelimesi ile filozofluğu kastediliyorsa; daha büyük bir hata işleniyor demektir. Babası ne kadar felsefe düşmanı ise Celâleddin de öy-

lesine filozofların, felsefenin karşısındadır. Eserlerinde, onların şüpheleriyle, vesvese ve aylaklıklarıyla alay etmiş, akla düşkünlüklerini yermiştir. Sayın Gölpınarlı, Celâleddin'in bu özelliğini şöyle belirtiyor: "...Felsefeye, sırf akla dayandığı, vehme güvendiği ve insanların faydasını, onların fikren olduğu kadar maddeten de tatminleri geri plâna bıraktığı için muarızdı..." Eşek idrarındaki saman çöptüne konup kendisini engin denizlerde gemiler idare eden kaptana benzetene sineğin hikâyesi, "vehmi eşek sidiği, tasavvuru saman çöptü olan batıl tevlicilere" bir cevaptır.

Mevlâna Celâleddin'in sevgili Nasrettin Hoca'nın koltuğunda Akşehir Pazarına giden hindi gibi bir "düşünür" olmadığı muhakkak.

Peki, bir "ozan" mıdır? Eski çağlarda, insanlara söyleyecek bir şeyleri olan her deha, hele bulundukları çevre veya hitap ettikleri kitle avamın çoğunlukta olduğu şekilde ise, muhakkak kafiye ve vezni kullanmıştır. Ahmet Yesevi'den Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya kadar, mesajı olan her büyük zat bu metodu kullanmak zorunda kalmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli ve Hacı Bayram-ı Veli de öyle yapmışlardır. Şiir yoluyla söylediler diye bunları ozan saymak, kelimenin zihinlerdeki basit çağrışımı da hesaba katılırsa, övülmek istenen şahsı küçültmekten başka şeye yaramaz. Kültürün, dilden dile nakledilerek yayıldığı, kitabın, ve kütüphanenin olmadığı veya sadece küçük bir azınlığın tekelinde bulunduğu çağlarda şiir yoluyla söylemek, söylenen şeyin uzun süre yaşamasını, zihinlerde yer etmesini sağlıyordu.

Merhum Gölpınarlı, Mevlâna'nın şiir telâkkisini anlatırken, "Kendisini sevenlerin şiiri sevdiklerini ve onun şiir söylemesini istedikleri için şiir söylediğini, Horasan'da kalsaydı orada şa-

irlik ayıp görüldüğünden uzun zaman türlü meşakkatlerle elde ettiği bilgisinden halkı faydalandırmaya çalışacağını, ders vereceğini, kitaplar yazacağını, fakat Anadolu'da şiirin geçtiğini, bu yüzden şiire düştüğünü..." Mevlânâ'nın Fihi ma-fih'inden aldığı ifadelerle nakletmektedir.

Aşağıya aldığımız sözleri, bugün olmadıkları halde kendilerini ozan sıfatı ile tarif ederek yücelttiklerini sananlara bir cevap sayılsa gerek: "Ben kafiye düşünürüm; sevgili bana derki; Yüzümden başka hiçbir şey düşünme! Ey benim kafiye düşünenim, rahatça otur, benim yanımda devlet kafiyesi sensin. Harf ne oluyor ki sen onu düşnesin! Harf nedir? Üzüm bağının çitten duvarı. Harfi, sesi, sözü birbirine vurup param parça edeyim de seninle bu üçü de olmaksızın konuşayım..." Mevlânâ, şiir ve kafiye ile alışverişini bir yerde de şöyle belirtir: "Ey ezel padişahı, şu beyitten, gazelden de kurtuldum artık. Müftelün, müftelin öldürdü beni. Bir yanıltmacadan ibaret olan kafiye sel götürdü. Zaten şairlerin kafalarının harcı, kabuktan ibaret, kabuktan."

Şöyle de diyor: "Tanrı, şiir için kafiye aramaktan başka bir dert vermedi bana. Nihayet ondanda kurtardı beni. Şu şiiri al da eski bir şiir gibi yırt gitsin. Manalar, zaten harfe, esintiye sığmıyor. Anlatmak istiyorum amma onlar bu dilekten üstün..."

Fihi Ma-fih'teki şu fıkrayı anlatalım: "Biri dedi ki. Niçin minareden Tanrı'ya senâ etmeyip Muhammed'i de anıyorlar? Mevlânâ buyurdu ki: Muhammed'in öğülmesi Tanrı'nın senâsı değildir!" Ve ilâve edelim: Mevlânâ'ya "düşünür" ve "ozan" demekle düşünceye ve şiire övgüde bulunmak isteniyorsa canü gönülden tekrar etmeliyiz: "Büyük Türk düşünür-

rû ve ozanı Mevlânâ Celâleddin Rumi...”

Mevlânâ kendini anlatıyor

Mevlânâ'yı 1 kısım Sünni Müslümanlar çok severler, bir ayağı sağlamca Şeriat'ta olduğu için... Mevlânâ'yı bir kısım Sünniler sevmezler, öteki ayağı tüm dinleri kavradığı, dinler, mezhepler ve zahiri inanç gösterilerinin üzerine çıktığı için... Batılı aydınlar, kendilerini çağırdığı, “Putperest, ateist, ateşe tapar... Ne olurlarsa olsunlar gelmelerini istediği için” severler... Ortodoks hristiyanlık, Batı aydınının kafasını karıştırdığı için Mevlânâ'ya karşıdır... Farsça yazdığı, İran kültürünün izleri tüm eserlerinde görüldüğü için Şii İran Mevlânâ'yı sever, fakat yine bazı Şii çevreler, Sünniliğini her vesilede belirttiği için onu pek sevmezler...

Mevlânâ'nın çağdaşları tarafından çok sevildiği ve takdir gördüğü kesindir. Sadreddin -i Konevi, yakından tanıdığı ve değerini bildiği Mevlânâ ile ilgili bir soruyu şöyle cevaplamıştı: “Beyazıd-ı Bestami ile Cüneyd-i Bağdadi onun çağında yaşasalar, hırkasına tutunurlar, kendilerini ona borçlu görürlerdi. Hazret-i Muhammed'in fakr'ının vekil harcıydı o. Mevlânâ sayesinde tadına varıyoruz Hazret-i peygamberin...”

Bu konuda herhalde en yetkili ses, en geçerli belge onun kendisi hakkındaki hükmüdür. Divan-ı Kebir'deki şiirlerinden birinde kendisini şöyle anlatıyor:

“Ey âşıklar, eş âşıklar... Aşkım başıma vurdu, bir yandan hayran, bir yandan çılgınım. Ben ne utanmaz bir âşığım ama...”

Beni burada gördüğünüze bakmayın, ben gerçekte öteki âlemdeyim. Ne aşağıdayım, ne yukarda... Ben göğün yedi kat üstündeyim. Hata etmeyenim

ben... Sırtlarında gökleri taşıyanlara haber ver: “Ben bu âleme gelmeden önce de vardım...”

Kâinat, ışığını benden aldı. Adem bana bakılarak yaratıldı. Ben hem bilgeyim, hem bilgirim. Ben yargıçların yargıçıyım. Din adamı benim bilgimi va'zeder, fetvasını bana sorar. Fetvası haksızsa, ben ne o hocadanım, ne de o fetvadan... Ben o yerden buraya gelirken sarhoştum, mecnundum. Burada eksilmedim, çoğaldım. Göründüm hepinize; kalktım, ayakta durdum.

Gizli değilim ben, gizli değilim. Ben efendiyim, ben Mevlânâ'yım.

★ ★ ★

Bu dünya da benim, öteki dünya da. Bülbül de benim, kumru da. Ben bu varlık denizinin incisiyim. İnsan da benim, cin de. Nuh'un gemisinde kapitan bendim, Nuh'un tufanı da ben. Yusuf da, İsa da, Musa da benim. Yakub'un canıyım, Eyüb'ün sabrı... Cenabı Ahmed ve Haydarda benim. O zaman da bendim, bu zaman da.

Yara da benim, merhem de, dert de benim, derman da.

Ben hem fermana boyun eğenim, hem de o fermanı buyuran.

Ben hem can alırım, hem can veririm. Can bendedir, ben de candanım.

★ ★ ★

Artık bu sözleri bırak da sus... Gönüldeki balçığı boşalt. Seni uğraştıran tüm sevgilerle bağlarını kopar. “Ben ancak onun sevgisiyle süslenirim” de...

Ey Şemseddin, ey Şemseddin... Gerçeğin yüzünü aydınlat. Ben yer yüzündeki görünenlerin ve isimlerin kalemim. Hem gizliyim, hem de meydanlardayım.

Mevlânâ!... .. meydanında
O'na sesleniyorsun, bir yandan da
O'nu apaçık görüyorsun. İşte ben,
O'nu gördüğün o kadehteki yudum-
danım, işte o şaraptanım!..”

Mevlânâ'nın eserleri

Mevlânâ Celâleddin'in yazdıkları
altı kitapta toplanmıştır. Şöyle:

1—**Mesnevî**: 6 cilttir. Farsçadır.
26 bin beyitten kurulu bu eser daha
çok öğretici özellikleriyle tanınır.
Mevlânâ'nın son eseridir. 1241-1248
yılları arasında Hüsamettin Çelebi'-
ye söylenmiş, o da Mevlânâ'nın söy-
lediklerini yazıya geçirmiştir.

2—**Divan-ı Kebir**: Mevlânâ'nın
coşkunlukla, gönül neş'esi içinde söy-
lediği kaside ve gazellerden oluşur.
Pek çoğunda imza olarak Şems'in
adını kullanmıştır.

3—**Divan-ı Rubâiyât**: 2 bin rubaii
içerir. Gazellerindeki coşkunluk ve ta-
savvuf incelikleri rubailerinde de ay-
nen vardır ve anlamlar, daha vurucu,
daha yoğun olarak verilmiştir.

4—**Fih-i ma-fih**: Anlamı “Onun
içindeki, içindedir” olan bu eserde
Mevlânâ'nın çeşitli vesilelerle yazdık-
ları düşündükleri, vaazları ve konu-
maları vardır. Eserde, Kur'an ve ha-
disten, ahlâk ve tasavvuf konuların-
dan söz edilmektedir.

5—**Mecâlis-i Seb'a**: Mevlânâ'nın
öğütlerini içerir ve 7 bölüm halinde
toplanmıştır.

6—**Mektûbât**: 147 mektuptan olu-
şan bu eser Mevlânâ'nın çeşitli vesile-
lerle, Anadolu Selçuk Devleti'nin
komutanlarına, siyasetçi ve devlet
adamları ile Konya'nın idaresi ile so-
rumlu yüksek bürokratlarına yazılmış
mektuplarını içerir. Çok içten, alçak
gönülle, zarif ve kibar ifadelerle ya-
zılmış bu mektuplar, hem Mevlânâ'-
nın kişiliği, hem de çağının bazı olay-
ları ve ilişkileri açısından önemlidir.

Şiirlerinden birkaç örnek verelim:
“Çamurdan yağrulmuş gövdelerimiz
göklere nurudur
Nüfuz ve süratimiz melekleri bile

kıskandırır
Semavî ruhlar temizlik ve saflığımıza
gipta ederler
...Ve, şeytanlar şerrimizden köşe
bucak kaçarlar.”

“Göklerde ve yerlerdeki zerrelere
iyice bak. Göreceksin ki, hepsi de bi-
zim gibi mecnun ve kararsız dönüp
durmaktadır.

İster mutlu, ister kederli olsun,
kâinatta ne kadar zerre varsa hepsi
de, tüm kayıtlardan kurtulmuş olan
ezel ve ebed güneşinin pervaneleri-
dir.”

“Onlar, sayısız öyküler anlattılar,
varlığa yokluğa dair durmadan konu-
şup neler, neler söylediler. Ve akılla-
rınca güya, her şeyin anlamını bulup
ortaya koydular.

Onlar kâinatın esrarını ne bilsin-
ler? Önce uzun uzun çene çaldılar,
sonra bir köşede uyuyup kaldılar.”

★

Her gün bir yerden göçmek ne iyi
Her gün bir yere konmak ne güzel
Bulamadan, donmadan akmak ne âlâ

Dünle beraber gitti, cancağzım
Ne kadar söz varsa düne ait
Şimdi yeni şeyler söylemek lâzım

★

Aşk kâfiriyiz biz, Müslüman başka
Ufacık karıncayız biz, Süleyman
başka
Bizden sarı bir yüz iste, ciğer parçası
iste
İpekli kumaş satan bezirgân başka

★

Müslümanlığın, kâfirliğin dışında bir
ova
Uçsuz bucaksız ovada sevdasız uzar
gider

Ârif olan vardı mı usulca başını kor.
Ne Müslümanlığa yer var, ne
kâfirliğe yer.

★

Birini anacaksam eğer
muhakkak seni anarım
Ağzımı açacaksam eğer
muhakkak senden bahsetmek içindir
Keyfim yerindeyse eğer
muhakkak sebeb sensin.
Bir hile yapmak istediysen eğer
senden öğrenmişimdir, ne yapayım!

“Güneşin, ne ayrıcalığı, üstünlüğü var ki senin huzuruna çıkabilsin? En hızlı rüzgârların bile senin bir tek kılına yetişmesi hadlerine mi düşmüş? Varlık kentinde (dünya) bilginlere hocalık eden akıl, senin yakınına geldiği zaman divane olur.”

Ölümü ve cenazesi

Mevlânâ 1273 yılının 17 Aralık günü akşamı, güneş batarken vefat etti. Türbesi Konya'dadır. Sandukası- na Divan-ı Kebir'den iki şiir kazılmıştır. Bunlardan birinde, “Kardeş, kabrime tefsiz, müziksiz gelme. Zira Tanrı'nın meclisinde gamlı durmak yaraşmaz” denilmektedir.

Mevlânâ, zayıf bünyeli idi. İnce ve sarıya çalan bir yüzü vardı. Madde- sinden hassasiyet fişkırان bir beden yapısına sahipti. Bir gün hamamda vücuduna bakıp şunları söylemiştir: “Bütün ömrümde kimseden utanmamıştım. Fakat bugün şu zayıf vücudumdan utandım.” İşte bu zayıf beden, tüm insanlığa, doğruyu, sevgiyi, hoşgörüyü sunuyor, onu çirkinlik ve cehaletle kavgaya çağırان bir sonsuz enerji saçıyordu. Mevlânâ, zayıfı, fakiri hastayı bağrına basarken, cahile, kibirliye, ahmaklık ve budalalıkta direnme öfkesinin bütün şimşekleriyle celâlleniyordu. Onun, Allah tanıma- za kızgınlığı ile ham softaya, kuru za-

hide kızgınlığı hemen aynı şiddetteydi. Onun indinde Hristiyan, Musevi ve Müslüman arasında fark yoktu. Cenazesinde, kendilerini omuzlayarak ön safa geçmek isteyen Müslüman din adamlarına, papazların, hahamların ve Müslüman olmayan Konyalı ahalinin “Niye bizi yabancı gibi horluyorsunuz? O bizim de efendimizdi. Onun cenazesinde dua etmek, rahmet dilemek, mübarek vücudunu kabre indirmek bizim de hakkımız” deyişleri o eşsiz hoşgörüsünden, sağlığında bunu tüm içtenliğiyle gösterip uygulamasındandı.

Mevlânâ'nın, şimdi Konya Müzesi'nde bulunan sandukası üzerine şu şiiri de oyulmuştur:

“Ölüm günü tabutum yürüyünce şu dünyanın derdiyle dertleniyorum sanma. Bana ağlama, yazık yazık deme. Şeytanın tuzağına düşersen işte hayıflanmanın sırası o zamandır. Cenazemi görünce ayrılık ayrılık deme. Buluşma, görüşme zamanım, o vakittir benim. Beni toprağa tapşırınca elvedâ elvedâ deme sakın; mezar, cennetler topluluğunun perdesidir. Grubu gördün ya, tulûu da seyret. Güneşle aya gruptan ne ziyan gelir ki? Sana grup görünür amma tulûdur o. Mezar, hapishane gibi görünür amma ruhun halâsıdır. Hangi tohum yere ekildi de çıkmadı? Niçin insan tohumu hakkında yanlış bir zanna düşersin? Hangi kova kuyuya sarkıtıldı da dolu çıkmadı? Can Yûsufu neden kuyudan ziyan görsün, niçin feryad etsin? Bu yanda ağzını yumdun mu o tarafta aç. Artık senin hâyu hûyun mekânsızlık boşluğundadır.” (53)

MEVLEVİLİK

Bazı bilim adamlarına göre, “cami dışında” en etken olmuş tarikat Mevlevilik. Kurucuları ile, kurulup yayıldığı topraklar göz önüne alındı-

ğında tam bir "Türk Tarikatı" olan Mevlevilik, başlangıcından günümüze kadar 7 asır boyunca sanat, kültür, bilim ve siyaset çevrelerinde, hiçbir tarikata nasip olmayacak ilgi ile karşılanmış, Osmanlı'dan bugüne büyük söz ve saz sanatkârlarının çoğu, bu tarikatın verdiği ilhamla büyük eserler meydana getirmişlerdir.

Mevleviliğin, bir hayranlar topluluğundan tarikata dönüşmesi Mevlâna'dan sonradır. Sağlığında şeyhlik, pirlük veya tarikat kuruculuğu gibi davranışlardan hoşlanmayan Mevlâna, Tebrizli Şems ile beraber olduğu dönemde de onu kendisinden öne çıkarmış, etrafındakileri manevi yönden Şems'e bağladığını ihsas ettirmişti. Şems'in kaybolmasından sonra Mevlâna, yakınlarına, Konya çarşısında kuyumculuk yapan Salahattin'i şeyh olarak göstermiş, onun vefatından sonra da her zaman yanında bulunan, gazel ve rubailerini söylerken not eden ve büyük eseri Mesnevi'nin yazılmasına vesile olan Çelebi Hüsameddin'i "Halife"si olarak bildirmişti.

Mevlâna'nın vefatından sonra 11 yıl Hüsameddin çelebi topluluğa sahip çıktı. Çelebi'nin zamanında Mevlâna'nın kabri üzerine bir türbe yaptırılmış, ibadet dışında, sema gösterisi ve toplu olarak Mesnevi okumak için de hücreler eklenmişti. Bu düzenleme, belki de tarikatın başlangıcı oldu. Mevlâna dostları, bazı vakıflarla da genişleyen bu merkezde Mesnevi okumaya, sema yapmaya ve tüm dini görevlerini burada ifa etmeye başladılar.

Hüsameddin Çelebi'nin vefatından sonra Mevlâna'nın büyük oğlu Sultan Veled Babasının yerine geçti. Mevlevilik tarikatını kuran ve asırlarca Mevlevi tekkelerinde uygulanan kuralları saptayan Sultan Veled ol-

muştur. Hayret edilecek bir organizasyon kabiliyeti vardı. Konya'da, başka kentlerde ve ülkelerde babasına duyulan saygı ve hayranlığı kurumlaştırmış, Mevlevilik tarikatını ortaya çıkarmıştır.

İlk Mevlevihaneler de Sultan Veled zamanında kuruldu. "İbtidaname"sinde, "Sayısız erkek kadın mürid oldu, halifeler yetişti, her makama birisi verildi. Her şehir ahalisi uzaklardan bize gelmek istiyor, aileleri bırakmıyordu. Bizim tarafımızdan her yere bir halife tayini vacip oldu Anadolu'ya halifeler doldu..." diye yazar.

Mevlevilik silsilesi

Her tarikat, kendisini Hazret-i Peygambere bağlayan bir isimler zincirine sahiptir. Bu zincirin baştan ikinci büyüğü her zaman Hazret-i Ali olmuş, ondan sonra, tarikatın kurucusuna kadar gelen isimler değişmiştir. Mevlevi kaynaklarına göre Mevlevilik silsilesi şöyledir:

Hazret-i Muhammed

Hazret-i Ali

Hasan El Basrî

Habib Acemî

Davud Tâî

Maruf Kerhî

Seriyi Sakâtî

Cüneyd-i Bağdadî

Dülef bin Cahder eş-Şiblî

Muhammed Zeccac

Ebu Bekr en-Nessac

Ahmed Gazalî

Hatib Belhî

Şemsul Eimme Abdullah Serahsî

Bahaddin Veled (Mevlâna'nın babası)

Seyyid Burhaneddin Muhakkik Tirmizi Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî

Bazı kaynaklar Hazret-i Ali ile Hasan el Basri arasında Hazret-i Ali'nin büyük oğlu Hasan'ın bulunduğu

nu ileri sürerler. Genellikle tarikat silsilelerinde Hazret-i Peygamber ile tarikat kurucusu arasındaki isimler tartışmalı olmakta, fakat kurucudan sonraki devre (ki, **mevlevi tarikatında**, bu babadan oğula geçtiği için hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar **kesindir**) tam bir kesinlik arzetmektedir.

Mevlânâ'nın, her ne kadar bu tarikata ismini vermişse de, bir tarikat kurup bunun teşkilatlandırılması, tekkeler ve şeyhler halinde dört bir yana dağılması veya kurucular gönderilmesi, gerek törenleri, gerek ekonomik ve sosyal sistemleri ile bir disipline bağlanması gibi, fazla dünyevî işlerle uğraşması söz konusu olamazdı. Mevlânâ, mevlevilik için gerekli cevheri, eserleriyle, kişiliğiyle, çevresine ve çağına bırakmış, bu cevher, yakınları ve daha sonra da oğul ve torunları tarafından organize edilerek büyük bir tarikata dönüştürülmüştür.

Sultan Veled'in halifelik süresi 30 yıldır. Vefatından sonra yerine oğlu Emir Ârif Çelebi geçti. Babasının başlattığı tarikatlaşma yolunda büyük bir başarı gösteren Arif Çelebi, Anadolu ve Azerbaycan'da pek çok şehri gezdi, sultanlar, vezirler ve emirlerle görüştü, gittiği yerlerde Mesnevi'yi, semâ ve Mevleviliğin adap ve kurallarını tanıttı. Dedesinin, her geçen gün artan ününü Konya'daki Mevlevi dergâhının itibarı için kullandı. Azerbaycan'dan Macaristan içlerine kadar yüzlerce (Hangâh) ve (zaviye)'de Mesnevi okunuyor, pek çok Mevlevi tekkesinde tarikatın gerekleri yapılıyor, binlerce derviş sema ve şiirle meşgul oluyordu.

Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar, tamamı da Sultan Veled soyundan gelen 34 Mevlevi şeyhi, merkezi Konya olan ve kültür - sanat hayatımızda bir akademi görevi

yapan Mevleviliğin gönül hâkimiyetini sürdürdüler.

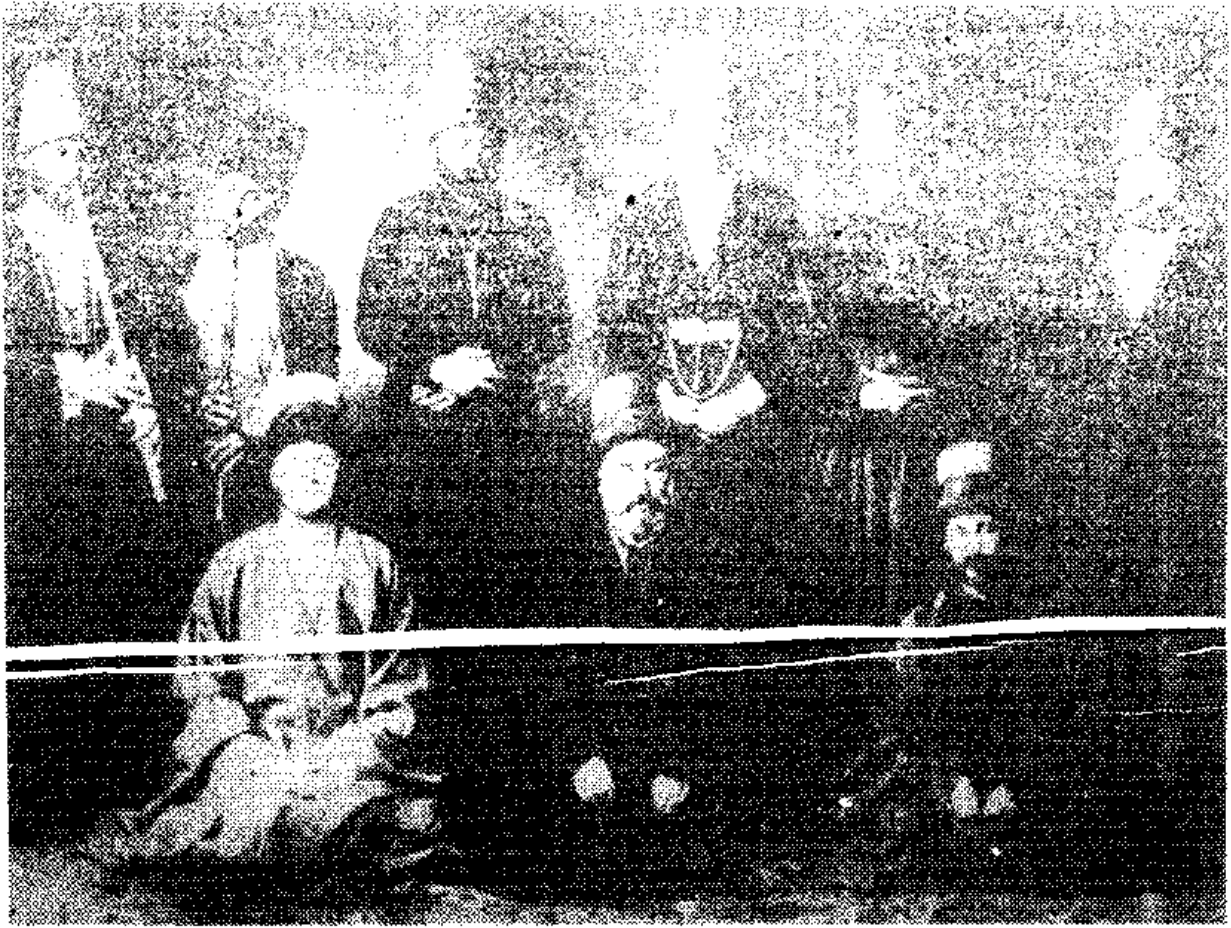
Mevlevi tekkesi

Mevlevihaneler, diğer tarikat tekkelerine oranla sayıca azdı. Fakat hâkim oldukları saha çok genişti. Buna bir örnek olarak, bazı tarikatların eliden fazla tekkesi bulunduğu İstanbul'u gösterebiliriz. İstanbul'da sadece beş Mevlevihane vardı: **Yenikapı, Üsküdar, Kasımpaşa, Galata (Kuledibi), Beşiktaş**. Mevleviliğin kabul gördüğü çevreler dikkate alındığında, imparatorluğun siyaset, kültür ve sanat merkezi olan başkent İstanbul'da sadece 5 mevlevihane bulunması tarikatın nasıl bir disiplin içinde yönetildiğini de gösteriyor.

Tarikatın merkezi Konya idi. Orada tarikatın şeyhi olan **Çelebi Efendi** oturur, tüm mevlevihaneleri oradan yönetir, tekkelerin başında bulunan şeyhleri o seçerdi. Konya'da tarikat postunda oturan **Şeyh Efendi**, Mevlânâ'nın büyük oğlu Sultan Veled'den başlamak üzere hep onun torunlarından, torunlarının çocuklarından seçilmiştir.

"**Dergâh**" da denilen Mevlevihaneler (**tekkeler**) birkaç bölüme ayrılıyordu. Bunlar **semahane, türbe, mescit, meydan** ve **mutfak**ti. Ayrıca mevlevi dervişlerinin kaldıkları **hücreler** (küçük odalar) da vardı. Mevlevihanelerin diğer önemli iki bölümü de **harem** ve **selâmlıktı**. Harem, şeyh efendinin ailesi ile birlikte oturduğu yerdirdi. Bu bölüm diğerlerinden biraz daha uzakta bulunur ve ayrıca dışarıya açılan bir kapısı olurdu.

"Selamlık, konukların şeyhle görüştükleri, gerektiğinde ağırlandıkları bölümdür. Birkaç odadan oluşan bu bölümde bir kahve odası ile meydan-cı hücresi de bulunur. Mescit, ya semahaneye bitişiktir ya da yakın bir yerdedir. Meydan-ı şerif de denen

Bir zamanlar büyük şair Şeyh Galib'in de yöneticiliğini yaptığı Galata Mevlevihanesi'nin şeyh ve dervişleri, Konya Mevlevihanesi şeyhi Fahreddin Çelebi Efendi'nin ziyareti nedeniyle bu fotoğrafı çektiler. Oturanlardan, sağda Galata Mevlevihanesi şeyhi Ataullah Efendi, ortada Konya Mevlevihanesi (Asitane) şeyhi Fahreddin Çelebi Efendi, solda Bahariye Mevlevihanesi şeyhi Nazif Efendi... Fotoğraf 1906 yılında çekilmiş.

meşdan, hücrelerin yakınında yer alan büyük bir mekândır. Sabah namazlarından sonra burada toplanılarak murakabe ve mukabele yapılır. Semahane genellikle ayrı bir yapıdır ve çoğu kez türbe ile aynı çatı altında düzenlenir. Türbeye bitişik bir de türbedar odası bulunur. Hücreler mukfak bölümüne yakın, bir koridor üzerinde, tek kişilik odalardır. Çileyi bitiren derviş ve dedeler hücrelerde kalırlar.

Mevlevihaneler genellikle kent dışında yapıldı. Kapıları, Ramazan ayı dışında akşam ezanı ile kapanır, sabah ezanında yeniden açılana değin içeriye girilip çıkılmazdı. Kapı görevlisi dervişe bevvab dede denirdi.” (54).

Tarikat iki kaynaktan beslenmiştir. Birisi Mevlevi tekkeleri, diğeri de tekke dışındaki “**Mevlânâ ve Mevlevi Muhibleri**”.. Tekke, tarikat disiplini içinde yaşayan derecelerce yönetilen, tekkeye intisap eden dervişlerin eğitildiği ayrı bir dünya idi. “**Muhibler**” dışardaydılar. Tekkeye gelişleri, dedelerle görüşmek, musiki dinlemek, sema izlemek, Mesnevi derslerine katılmak ve sohbet etmek içindi. Bu da ancak şeyh efendinin izni ile mümkündü. Tekke eğitiminden geçmeden de Mevlevi olunuyordu. Mevlânâ zamanındaki gibi, bir gönül ve zevk bağıllığı ile bu vecd ve heyecan dünyasına girmek mümkündü. Ancak o kimse, bir “**sempatizan**” olmaktan öteye gidemezdi. Bu ilgi günümüzde de sürmekte, hele artık tek-

ke olayı söz konusu olmadığı için, Mevlânâ'ya sempati duyan, seven ve okuyan çok kimse kendini Mevlevi saymaktadır.

Tarikata nasıl girilirdi?

Gerçek bir Mevlevi olabilmek için muhakkak "çile" denen bir "ağır işçilik ve feragat" döneminden geçmek gerekiyordu. Tekkeye intisap etmek ve Mevlevi dedesi olmak isteyen kişi şeyh efendiye başvurur, dış görünüşü ve huyu itibarıyla beğenilirse "Çile"ye soyunmasına izin verilirdi. Çile, bin bir gün devam eder, önce "Matbah" denilen mutfakta işçilikle başlardı. Yerleri süpürmek, apdeshaneleri temizlemek, meydancılık yapmak, her çeşit süfli, zor ve ağır işe koşulmak bu dönemin özelliklerindendi. Belirli sürelerle 18 değişik görevde çalıştıktan sonra "nevnîyaz" denilen Mevlevi adayı binbir günün sonunda tekkenin eğitim şefi olan Aşçı dede'nin huzuruna çıkarılır, o da adayın hal ve tavrını onaylarsa "Sıkkesini tekbirleyip" eliyle giydirir, böylece tekke de bir hücrede oturmak ve oranın mensubu olmak hakkı elde edilmiş olurdu.

Hücre küçük bir odadır. Dede, tüm ihtiyaçlarını burada görür. Hücresinin avluya bakan bir penceresi vardır. İçinde kahve ocağı, pabuçluk, dedenin postunu koyduğu bir kerevet bulunur.

Mevlevi dedesinin görevi yeni derişleri eğitmek, Mesnevi okutmak, ney öğretmek, âyinhan yetiştirmektir. Dedeye, ihtiyaçlarını görmesi için bir de aylık verilirdi. Mevlevi derişi, âyin günlerinde âyine katılır, neyzen, Mesnevihan, senâzen, kudümzen olması durumunda âyinde görev alırdı.

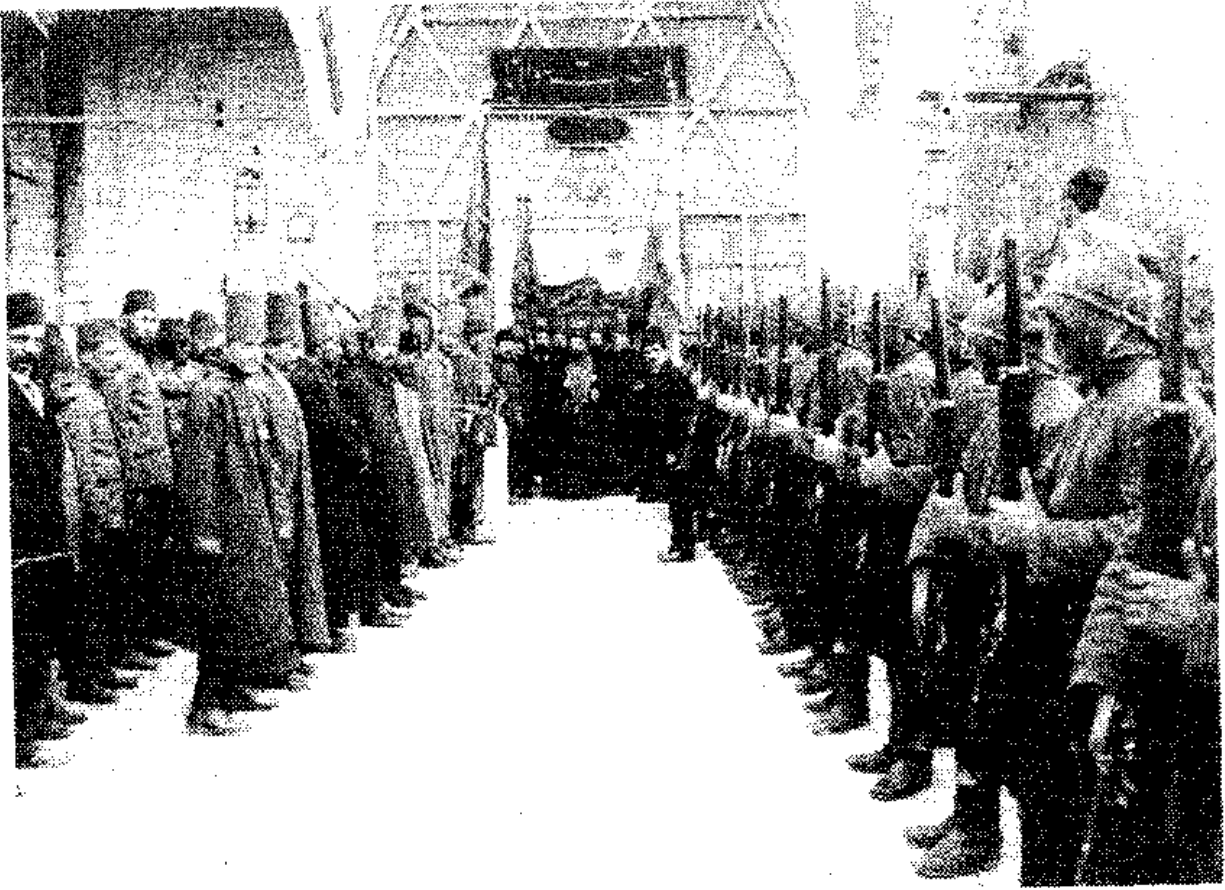
"Mevlevilikte zikir telkini, rac ve hırka giyme, halvet, tarikata giriş ve halifelik de belli kurallara bağlanmıştı. Zikir telkininde şeyh, müridi önü-

ne oturtarak elini tutar, bütün günahlardan sakınacağına ilişkin söz alır, kelime-i tevhidi üç kez yüksek sesle telkin eder, mürid de aynı sözü yineler. Telkin bittikten sonra şeyh, dünyaya ilgisini kestiğini simgelemek üzere müridin saçından birkaç kıl keser. Halvet, başka tarikatlarda olduğu gibi 40 gün süren kesintisiz riyazet ve ibadet biçiminde değil tekke de hizmet biçiminde uygulanır. Halveti tamamlayan kişi deriş adıyla anılır.

Mevlevilikte tac ve hırka giydirme işi küçük bir törenle yapılır. Tac giyecek mürit başını açarak şeyhin önüne oturur, başını şeyhin dizlerine dayar. Şeyh, Mevlevi şeyhlerinin silsilesini okur, arkasından Tanrı'dan müridi fakirlik yolunda başarılı kılmasını, başına manevi bir tac ihsan etmesini diler, tacı giydirir, Fatiha Suresi'ni okuyarak dua eder. Hırka ise ayakta giydirilir. Mevlevi şeyhlerinin silsilesi ve Fatiha Suresi yeniden okunur, dua edilir. Hırka giydirilir.

Mevlevilikte, şeyh tarafından halvetten çıkmış deriş ve dedelere verilen halifeliğin üç türü vardır: **Suret-i hilafet**, herhangi bir kimseye bir tekkenin yönetimini üstlenmesi amacıyla verilir; bu tür halifeler irşatla yetkili değildir. **Mana-yı hilafet**, tasavvufî eğitimin aşamalarını bilenlere insanları aydınlatması amacıyla verilir. **Hakikat-i hilafet**, doğrudan insanları aydınlatma ve şeyhlik yetkisi veren halifeliktir; şeyhliği boş olan tekkelere bu halifeler şeyh olarak atanır.

Mevleviliğin, kişinin tasavvufî yolculuktaki durumuna göre çeşitli aşamaları vardır. İlk sırada Mevlevilerin büyük çoğunluğunu oluşturan muhibler yer alır. Muhib, Mevlevi geleneğince sıkke (Mevlevi kılâhı) giyerek tek bir ettirip yola giren, ama derişliğe ikrar vermemiş kişidir. İkinci aşamada bulunan derişlere dede adı da ve-

Mevlevî tarikatının çabaları ile oluşturulan Mevlevî alayı Çanakkale'ye hareketinden önce Konya Mevlevî Dergâhı'nı ziyaret ediyor ve Çelebi Efendi'nin (Veled Çelebi) dualarını alıyor. (21 Mart 1915)

rilir. Bir tekkeyi yönetmek, muhib ve derviş yetiştirmek yetkisi bulunan şeyhler üçüncü aşamada yer alır. En yüksek aşamada ise halifeler bulunur.

Mevleviliği merkezî olarak temsil eden tekke şeyhliğinin Sultan Veled'den sonra babadan oğula ya da ailenin büyüğüne geçmesi geleneği vardır. Bu gelenek gereğince şeyhlik makamına oturan kişiye çelebi denmiş, zamanla merkez tekke şeyhliği çelebilik olarak anılmaya başlamıştır. Başlangıçta şeyhlik makamında oturan kişinin atadığı çelebiler daha sonra dedelerin onayıyla, ardından da padişah iradesiyle atanmışlardır." (55).

Sema ve anlamı

Mevlevî tarikatının popüler özelliklerinin başında gelen "sema"nın anlamı, "Musiki nağmelerini dinle-

mek, dinlerken vecde gelip harekette bulunmak, kendinden geçmek, oynayıp dönmek"tir. Mevlevîler sema esnasında, "Musikiye uyup sağdan sola, hırkalıysa, sağ eliyle hırkasının yakasını tutup göğsünü biraz açarak, sol eliyle bel hizasında, hırkanın sağ yanını, açılmaması için tutarak, tennü-reliyse kollarını açarak" dönerlerdi.

Semanın helal veya haram olduğu konusu İslam bilginleri ve mutasavvıflar tarafından uzun boylu incelenmiştir. Çeşitli görüşler ileri sürülmüş, Hazreti Peygamber'in şiir, şair, musiki ve güzel ses ile ilgili hadislerini düşüncelerine belge olarak ileri sürmüşlerdir. Mutasavvıflar semayı kabul ederler.

Sema, Mevlânâ'dan önce de vardı. Fakat Mevlânâ'nın, Şems gelmeden önce sema edip etmediği bilinme-

mektedir. Mevlâna ile ilgili en önemli eserin sahibi Sipehsâlar, "Mevlânâ'ya semayı sevdirenin Şems olduğunu" yazıyor. Sultan Rüknettin Kılıçarslan'ın bir ziyafetin davetlisi olan Mevlânâ'nın sultanın önünde semaya kalktığı ve kendisine hazır bulunanların da katıldığı bilmiyor.

Onun, sema ile ilgili bazı şiirleri şöyledir:

"Canların Kâbe'sisin sen, çevrende tavaf etmedeyim. Kuzgun değilim ki yıkık yerlerin üzerinde dönüp dolaşayım.

Bundan başka sanatım yok, bundan başka isim-gücüm yok. Sanatım da gökyüzü gibi dönüp durmak, isim-gücüm de."

"...Sema'a girdin mi, iki dünyadan da dışarı çıkarsın. Semaın şu âlemi, iki âleminden de dışardadır.

Yedinci göğün damı, yüce bir damdır. Amma sema merdiveni bu damı aşar geçer, bu damdan da yücedir.

Ondan gayrı ne varsa ayağınızın altına alın, vurun ayağınızı, ezin. Sema sizin malınız, mülkünüz, siz de semaın malı, mülküsünüz."

"Genellikle cuma öğle namazından sonra yapılan sema ayininde dervişler özel giysilerini giyerlerdi, Tenna dedikleri beyaz, kolsuz bir etekli giysi, destegül dedikleri uzun kollu bir ceket, bir de sema başlayınca çıkarıldıkları siyah bir hırka. Başa, çevresine türban sarılabilen keçe bir külah giyilirdi. Sikke denilen başlık, Mevlevîlerin tipik işareti olmuştur, birçok dua ya da dinsel söz, Osmanlıcayla Mevlevî başlığı biçiminde yazılmıştır.

Sema'nın sıkı kuralları vardır. Şeyh, sema yerinin en saygı gören köşesinde durur, dervişler üç kez önünden geçerler, her defasında selamlar, sonunda dönme hareketi başlar. Dönme hareketi, sağ ayakta başlayarak gittikçe hızlanır. Dervişlerden biri kendinden geçerse, ayinin düzenle-

yapılmasından sorumlu başka bir sûfi, hareketini yavaşlatsın diye giysisine hafifçe dokunur. Dervişlerin rakası, İslâm'daki tasavvufî hayatın en ilginç yanıdır, musikisi de pek nefistir, (Peygamber için Celaledin'in kendi tarafından yazılmış) nat-ı Şerif denilen ulu ilâhiyle başlar ve bazen kısa, Türkçe okunan vecd şarkılarıyla son bulur." (56).

"Mevlevî zikrinin en belirgin şekli Sema'dır. Bunu, Mevlevilikte toplu zikir olarak da ifade edebiliriz. Çünkü zikir, insan ruhunun belirlenmiş bazı motiflerle Allah'a doğru yükselişini sağlama ve bir vecd hali doğurma gayesine yönelik faaliyettir. O halde sema zikrin bir şeklinden başka şey değildir. Sema hakkında şunları söyleyebiliriz:

Mevlâna'nın düşünce dünyasında Allah'a sevgi ile insana sevginin beraberliği, insana hizmetin esas alınması ve insanın maddeye esaretten kurtarılması, hâkim unsurlardır. Bu unsurların birlikte en belirgin ifadesi Mevlevilik'in semasında ortaya çıkmaktadır.

İslâm tasavvufunun hemen her tarikatında çeşitli adlarla yer alan sema en ideal şeklini Mevlevilik'te bulmuştur. Sema, tek kelimeyle ifade etmek için "raks" tabirini kullanmak isabet-siz ve yanıltıcıdır. Buradaki raks unsuru birinci derecede rol oynamaz. Ritmin ve konsantrasyonun dönüşle elde edilmesi bu faaliyete raks denmesi için yeterli değildir. Çünkü raksda esas gaye artistik figürlerle seyreden cezbetmektir. Sema'da asla böyle bir gaye yoktur.

Sema, mutlak güzelliğe aşık olarak yaratılmış insanın ses, söz ve ahenkle beliren güzellik aracılığı ile kendinden geçmesi, vecd içinde ilahi âleme yükselmesidir. Mevlâna'nın deyişiyle bu yükselme insanı, özü olan Allah ile birleştirmektedir. Kur'an: "Allah'ın insana şahdamarından daha yakın olduğunu" açıkça söyler.

Sene 1917... Mevlevî tarikatının merkezi olan Konya'daki Çelebi Efendi, ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan Mevlevî dergâhlarının şeyhlerini bir vesîhe ile Asiate'ye topladığında onlarla bir de fotoğraf çekti. Fotoğrafın altında yine bir Mevlevî dervîşi olan Musa efendinin imzası var.

(Kaaf sûresi, 16) Tasavvuf eğitiminin gayesi bu yakınlığı insana duyurmak ve insanı varlığın özüyle temasa getirmektir. Sema, bu sonucun alınmasında en büyük yardımcılarından biridir. Hz. Mevlânâ da sema sayesinde Allah'a yükselmiş ve bu yükselişin kazandırdığı ilham, Mesnevi gibi ölümsüz bir esere vücut vermiştir. Bütün Mevlâna araştırmacıları bilmektedir ki Mesnevi'nin yüzde seksenden fazlası, sema ile girilen vecd halinin hemen ardından yazılmıştır...

Sema'da insana hürmet ve hizmet esprisinin de çok güzel bir biçimde ifadeye konduğunu görmekteyiz. Semada bir **Mukâbele** vardır. Mukabele, dervişlerin birbirleri önünde saygı ile baş eğmeleridir. Bu, insanın insana saygısının esas olduğunu sembolize eder.

Tasavvufta en önemli prensiplerden biri olan insana hizmet de semada ifadeye büründürülmüştür. **Semazenler**, dönme sırasında ellerinin birinin içini göğe, diğerini yere çevirirler. Bunun anlamı şudur: **Bizler, aracıyız; Allah'ın lütfu olarak göklerden verileni, yeryüzünde insanlara aktarıyoruz.**

Kur'an, bütün varlıkların tesbih halinde yani yaratıcı karşısında sürekli bir vecd, ibadet ve dönüş halinde olduklarını söylemektedir. (İsra sûresi, 44) Sema, bu genel ibadet ve dönüş insanın bilinçli bir katılımıdır. Bu katılım ses, söz ve hareket beraberliğinde olmaktadır. Semada sesi mûsikî temsil eder. Mûsikî unsurunun, başta Mevlânâ olmak üzere, bütün Mevlevilerde en mühim vecd unsuru olduğu kesindir. Bizzat Mevlâna çok gü-

zel rebap çalardı.

Semâin söz kısmını, bir takım güftelerin okunuşu şeklinde **kavvâl** denen okuyucular yerine getirir.

Hareket ise, dönmekte olan sema-zenler tarafından sergilenir. Hareket dairevidir. Bu, varlıklarda atomdan galaksilere kadar hâkim olan hareket tarzıdır. Sema'a girenler, dairevî hareketleriyle kâinattaki bu ilâhî düzene uymaktadırlar." (57).

Mevlevilerin, Şems geldikten sonra Mevlânâ'nın giydiği rivayet edilen bir giyim şeklinden esinlenerek saptanmış giysileri vardı. Kendilerine has ibarelerle konuşurlar, 18 rakamını kutsal sayarlardı. Mevlevi tekkelerinde haftanın belirli günlerinde yapılan sema âyinlerine dışardan da izleyici alınırdı.

Mevlevi tekkelerinde katı bir disiplin uygulanırdı. Binbir günlük çilenin her gecesı muhakkak Mevlevi-hanede geçer, bir gece dışarda kalındığında çile dönemi yeniden başlardı.

Dedeliğe soyunan müptediler her konuda iradelerini kontrol etmek zorundaydılar. Kendilerinden kesin itaat istenir, tekkenin mahremiyeti böyle korunurdu.

Mevlevilikte şiir ve müzik

Mevlevilik, Türk şiir ve müziğine, adeta kendi içinde bir rönesans getirmiştir. Mevlevi tekkelerinde Mesnevi ve Divan-ı Kebir ders gibi okutuluyor, bu da gerek dervişlerde, gerek tekke dışındaki Mevlevi muhiblerinde şiire saygıyı ve ilgiyi artırıyordu. Belki özel bir "Mevlevi şiiri"nden söz edilemez, ama, bir "Mevlevi Musikisi" vardır. Tarikatın âyinlerinde kullandığı musikidir bu. Bu musikiyi zenginleştirmek için tekkelerde Mevlevi dervişleri ve dedeleri, dışardan da ünlü bestekârlar çaba harcamış, beste üstüne beste yapmışlardır. Bu da din-dışı Türk musikisine müsbet bir etken olmuştur. Mevlevi âyinleri için

bestelenen eserlerdeki coşkunluk, melodi zenginliği ve hareketle musikiyi birleştirme, uyumlaştırma dikkati, bu eserlerin sadece tekkelerde değil, tekke dışında da dinlenip sevilmesine yol açmıştır.

Mevlevilik, bir ayağı şeriatta, öteki ayağı şiire, musikiye, insandaki ruh coşkunluğunun çeşitli gösterilerine cevaz veren bir hoşgöründe olduğu için sanatkâr ruhlar, ister Mevlevi olsun, ister olmasınlar, bu tarikatı, hele ona ismini veren Mevlâna Celaleddin Rumi'yi kendilerine her zaman çok yakın bulmuşlardır.

Osmanlı döneminin Türk kültürüne armağan ettiği pek çok büyük hatırat, musikişinas, şair ve yazar Mevlevi tarikatına mensuptu. Bazıları tarikatın tüm aşamalarından geçerek birer mevlevi şeyhi olmuşlar, sadece Mevlânâ ve mevlevilik bağılsı değil, aynı zamanda birer mevlevî olarak yetişmişlerdir.

Divan edebiyatımızın büyük isimlerinden Nef'i, Nâîfî, Neşatî, Bahâî, Cevrî, Vecdî, Şeyhülislam Yahya, Fâsîh dede, Nahîfî... mevlevi idiler. Divan şiirinin son büyük ismi Şeyh Galip bir mevlevi şeyhi idi. Dede efendi, Zekâî dede, Hacı Faik Bey, Nâyi Osman Dede, Ali Nutki Dede, Hüseyin Fahreddin Efendi... gibimusiki üstadları da mevlevi idiler. Musikimizdeki mevlevilerin son örnekleri, neyzen Halil Can, neyzen Niyazi Sayın, neyzen Selami Bertuğ, neyzen Ulvi Erguner, tamburi Necdet Yaşar... dır.

Osmanlı padişahlarından Selim III. ile Mehmet Reşat IV. de mevleviydi.

Böylece, nef'i ve Şeyh Galip gibi şairler, III. Selim ve Sultan Reşat gibi padişahlar, Hamamzade İsmail dede efendi gibi bestekârlardan, en isimsiz dervişe kadar, binlerce dehanın ve

zerafetin katkısıyla Mevlânâ'nın hatırasına muhteşem bir kültür ve sanat anıtı oluşmuştur.

Mevlevi tarikatı, Türk sanatına, büyük bestekârlar, icracılarla birlikte, mevlevihanelerde semâ sırasında çalınıp okunduğu için "**mevlevî müziği**" denebilecek çok orjinal bir söz ve ses sanatı da armağan etmiştir.

"... Büyük ölçüde tek sesli ve çalgı eşlikli bir koro müziği olan Mevlevî müziği, Türk tasavvuf ya da tekke müziğinin en gelişmiş dalını oluşturur. Başlıca formları naat, taksim, Mevlevî ayini, peşrev, son peşrev, son yürüksemai ve niyaz ilahisidir. Dindışı müzikteki bütün makamlar kullanılmıştır. En sık rastlanan usuller devrikebir, devrirevan, evfer, yürüksemai, aksaksemai, düyek ya da ağır düyektir. Mevlevî dergâhlarında, mutrib adı verilen ses ve çalgı topluluğu, ayinhanlarla sazandelerden kuruludur. Kullanılan başlıca çalgılar ney, kudüm, rebap ve haliledir. 19. yüzyılın sonlarında mutribe tambur, kemençe, kanun gibi çalgılar da katılmıştır.

Bir sema ayini aynı zamanda bir ayinhan olan naathanın okuduğu "**Nat-ı Mevlânâ**" ile başlar. Bu yapıt, Mevlânâ'nın Hz. Muhammed'i öven bir şiiri üzerine, İtrî tarafından rast makamında ve usulsüz olarak ya da usulsüz gibi bestelenmiştir. Sonra çoğunlukla mutribin yöneticisi olan neyzenbaşı bir taksim yapar. Bunu özel olarak bestelenmiş ya da ender olarak dindışı müzikten alınmış bir peşref izler. Bu peşrev, semaya katılan semazenlerin hırkalarını çıkarmaları sürecince tekrarlanır, son semazen de hırkasını çıkarınca kudümzenbaşının çok sert vuruşlarla verdiği işaret üzerine, nerede kalmış olursa olsun ke-

silir. Sonra neyzenlerden biri kısa bir taksim yapar, bunu baş taksimin, peşrevin ve ikinci taksimin makamında başlayan bir Mevlevî ayini izler. Ardından bu ayinin dördüncü selamındaki makamdan bir son peşrev ve son yürüksemai gelir gelir. Son olarak da mutribdeki herhangi bir sazende (özellikle de daha önce taksim yapmamış bir neyzen) son taksimi yapar.

Şeb-i Arus'ta (17 Aralık) yapılan sema ayinlerinde, son taksim segâh makamında bitirilir ve ilk bölümü "**Şem-i ruhuna cismimi pervâne düşürdüm**" dizesiyle başlayan ve devrirevan usulüyle ölçülen, ikinci bölümü de yürüksemai usulünde olan ve nakaratında "**Semasafa, cânâ şîfe, rûna gıdadır**" sözleri yer alan Niyaz İlahisi okunur. Son olarak da segah Son Yürüksemai çalınır. Bu sıralama 19. yüzyılda biçimlenmiştir; daha önceleri nasıl olduğu konusunda kesin bilgi yoktur." (58).

Mevlevî ayini

"Mevlevî ayini, ayin-i şerif olarak da bilinir, Mevlevihanelerde mutrib adı verilen müzik topluluğunun seslendirdiği sözlü bir ibadet şeklidir. Sözleri genellikle Mevlânâ'nın Farsça **Mesnevi**'sinden alınmıştır. Bazı ayinlerde başka şairlerin metinleri de kullanılmıştır. Bu metinler arasında Arapça ve Türkçe şiirler de vardır. Çeşitli yerlerinde terennüm denen saz paylarının ya da aranağmelerin yer aldığı yapıtlara semazenler eşlik eder.

Bir Mevlevî ayini, her birine selam denen dört bölümden oluşur. Birinci selam, çoğunlukla devrirevan usulüyle ölçülür. Bu nedenle bu usule Mevlevî devrirevanı da denir. Birinci ve ikinci selam arasında, devrirevan usulünde bir aranağme bulunabilir. İkinci selamın usulü her zaman evferdir. Bu selam, devrikebir usulünde başla-

İkinci selamda, bazan evfer usulünde bir aranağmeyle bağlanır. Üçüncü selamın ilk bölümü, ayın melodileri okunan iki kitadan oluşur. Bu bölümün sonunda aksaksemai usulüne geçilir. Bu usuldeki bir aranağmeden (bazı ayinlerde bu aranağme, bir saz semaisinden alınmış, bazılarında da özel olarak bestelenmiştir) sonra, Mevlevi ayinlerinin en renkli, en melodik ve en uzun bölümü olan yürüksemai usulüyle ölçülmüş beyitlere geçilir. Bütün ayinlerde, Sultan Veled'e atfedilen "Ey ki hezar aferin bu nice sultan olur" dizesiyle başlayan yürüksemai bölümünde, saz paylarıyla birbirinden ayrılan ve usulün farklı bir biçimde kullanıldığı alt bölümler vardır. Üçüncü selamın sonuna doğru gittikçe hızlanan tempo, dördüncü selamın birdenbire başlayan ağır temposuyla karşıtlik oluşturur. Dördüncü selam da, ikincisi gibi evfer usulündedir. Bazı ayinlerde bu iki selamın melodileri aynıdır. Dördüncü selamdan sonra son peşrev ve son yürüksemai adı verilen enstrümantal parçalar çalınır. Son peşrev, dindışı bir peşrev olabilir; ama alışılmıştan çok daha hızlı çalınır. Dindışı müzikten alınarak bir ayine eklenen bu peşrevden bazısının, Mevlevi dergâhlarına özgü birer versiyonu oluşmuştur. Zeki Mehmed Ağa'nın **Ferahfeza Peşrev'i** ile Gazi Giray han'a atfedilen **Acemaşiran Peşrev** bunlara örnektir. Bu son peşrevler, hangi usulde bestelenmiş olursa olsun, burada düyek usulüne uyarlanarak çalınır.

Mevlevi ayinleri, Türk tasavvuf müziğinin en uzun ve sanat değeri en yüksek yapıtlarıdır. Hatta sanat değerleri pek çok dindışı yapıttan üstün olan ayinler de vardır. Türün en parlak örnekleri arasında, bestecisi bilinmeyen **Pençgâh Ayin**, bestecisi bilinen

ilk ayın olan Köçek Derviş Mustafa dede'nin **Bayatı Ayin'i**, İrfânî'nin **Segâh Ayin'i**, İsmailî Dede Efendi'nin **Hüzzam**, **Saba** ve **Ferahfeza** ayinleri, **Zekâî Dede'nin Suzidil** ve **Suzinak** ayinleri, Hüseyin Fahreddin Dede'nin **Acemaşiran Ayin'i** sayılabilir." (59).

Müzik ve sema tartışması

Müslümanlıkta, müziğin dansın günah veya yasak olup olmadığı konusu hep tartışılmıştır. Bir kısım Müslümanlar ve din bilginlerine göre her çeşit mûsiki ve dans (Allahın adı anılarak da yapılırsa) gûnahtır. Nakşibendi tarikatında da müzik ve raks yasaktır. Bazı tarikatlar ise, buna cevaz vermişler, ibadet şekillerinden biri olan zikri, müzik eşliğinde ilahiler söyleyerek, dansederek yapmışlardır. Mutasavvıflar genellikle, **Allahı anmak, onunla olmak, dış dünyadan sıyrılmak, ancak çevreyi rahatsız etmemek, dinin temel prensiplerini çiğnememek şartıyla**, müzikli ve danslı zikri mübah görmüşlerdir.

Vecd eğer, Allaha kavuşmak, ebedî huzura ermek ise, en kısa yol müzik ve dans, özellikle sema idi. Nitekim bazı tarikatlar, bu yolla geniş taraftar kitlesi bulmuşlardır. Geçmişte, dinler öncesi devirde, hatta bugün ve gelecekte müziğin ve dansın bir ibadet şekli olduğu, olacağı açıktır. Önümüzde binlerce örneği vardır. Afrika kabilelerinden Kızılderililere, Orta Asya kavimlerinden günümüz gençliğine kadar bir anlamda kaba çevreden sıyrılmak ve kendinden geçme sayılan, ilkel kavimlerde ibadetin ta kendisi olan müzik ve dansın, insan ruhuyla doğrudan ilgili olduğu, onu coşturup manevi iklimi götürdüğü açıktır.

Dans, raks, sema belki tartışmalıdır ama, ses olayının ağır bastığı müzik tüm dinlerde, hatta müslümanlık-

Kahire Mevlevihanesi şeyhi Muhammed Bahaeddin Efendi tarikat giysileri içinde... 1331 hicri tarihli (1915) bu resmi Kahire'de Sabuncu Biraderlerin fotoğrafhanesinde çekilmiş.

ta da, ibadetin parçalarından biri gibi kabul görmüştür. **Hazret-i Ömer'**in, elinde kılıç ilk Müslümanları öldürmeye giderken, evden gelen Kur'an sesi üzerine birden heyecanlandığı ve bu duygu ile İslâmiyeti kabul ettiği söylenir. Bugün bile ülkemizde, tüm İslam dünyasında **"kur'an okumay yarışmaları"** yapılmakta, ayet ve sureleri en güzel sesle, en iyi şekilde, sesine musikinin tüm imkân güzelliklerini de katarak okuyan hafızlar ödüllendirilmektedir. **Hazret-i Mevlânâ'nın**, Konya'da kuyumcular çarşısında, **Salahaddin'in dükkânından** gelen altın dövme seslerinin ritmine uyarak sokakta sema yaptığı biliniyor. Mevlânâ bu sema esnasında bir yandan da Farsça olarak şu şiiri söylemiştir:

"Kuyumcunun dükkânından bir hazine doğuyor. Bu ne güzel bir görünüşdür, ne güzel bir anlamdır ve bu ne güzelliştir böyle..."

Televizyonda, dini günlerde yayınlanan ve güzel sesli hafızların okuduğu mevlid, dualar, ayetler ve ilâhilerin milyonlarca insan tarafından nasıl bir zevk ve heyecanla dinlendiğini hepimiz görüyor, biliyoruz. **Suhreverdi**, **"Sıradan insanlar müziği ses olarak algırlar, olgun insanlar ilâhî bir arzu duyar, heyecan hissederek. Ancak en sonra da, ruh mükemmelliğine erişmişler gelir ki, onlara müzik aracılığıyla Allah kendisini örtüsüz olarak gösterir, hissettirir..."** diyor.

Mevlânâ da, aşkın evinin baştan başa müzik ve şiirden oluştuğunu söyler. Onun için müzik cennet kapılarının sesidir. Hatta bu benzetme nede niyle Mevlânâ ile hoca arasında anlaşmazlık çıktığı, hocanın Mevlânâ'ya, **"Biz de müzik dinlerken bazı sesleri duyuyoruz, ama cennet kapılarının açılışını duymuyoruz"** diye laf attığı rivayet edilir. Mevlânâ'nın hocaya ce-

vabı şöyledir: **"Haklısın hoca efendi, sen de sesler duyuyorsun ama, senin duyduğun, cennet kapılarının açılışı değil, kapanışının sesidir."**

Şüphesiz Mevlânâ ve mevlevilikten önce de dini anlamda raks ve sema vardı, yapılıyordu. Fakat tüm İslâm dünyasına ve Batı'ya sema yayan ve sevdiren Mevlânâ'dır, Mevleviliktir.

Abdûlbâki Gölpınarlı, **"Mevlâna Celâleddin** adlı kitabında konuyu şu iki olayla özetliyor:

★

"Mevlânâ'nın müziğe düşkünlüğü Konya'yı müzikle doldurmuştu âdeta. Hocaların abdest alırken bile kulaklarına rebap sesi gelmedeydi, onlarca artık bidat, sünnet olmuştu. Konya bilginleri, Kadı Sıraceddin'e başvurarak şeriatla haram olan rebap ve semâ'ı reddetmesini istemişlerdi. Sıraceddin, bu erin kuvveti demişti, Tanrıdan. Bütün bilgilerde örneksiz, onunla uğraşmamak gerek. Bu söze kanaat etmeyen bir hoca, fihka, mantığa, usule, tefsire, tıbbâ, nûcuma ve sair bilgilere ait bir çok meseleler tertib ederek Mevlânâ'ya yollamıştı. Mevlânâ her meselenin cevabını o meselenin altına yazmış, ayrıca bütün o meseleleri karıştırarak bir tek mesele yapmış, kâğıdın altına da **"Bütün âlimler bilsinler ki dünya isteklerinden vazgeçtik, medreselerle tekkeleri onlara bıraktık. İstedikleri gibi bunların gelirlerinden faydalansınlar. Her şeyden vazgeçip bir bucağa sığındık. İşlerine yarasaydı, rebabı da imamla-ra bırakırdık. Fakat ne yapalım? Onlar rebaba haramdır diyorlar, aleyhinde bulunuyorlar. Rebap garip kalmış, biz de o garibi okşamada ve onun gönlünü yapmadayız. Gariplere dost olmak erlerin kârıdır" sözlerini yazmış, kâğıda rebap hakkında bir de gazel ilâve etmişti.**

Mevlânâ, bir yandan rebabı ve dansı inkâr edenler içinde kabiliyetleri yumuşatıyor, bir yandan da kabiliyetsizlere sert cevaplar veriyor, onları susturuyordu. Önceleri semâ'ı inkâr eden Konya kadısı İzzeddin, bir müddet sonra inkârından vazgeçmişti. Muîneddin Pervâne, Tâc-Vezir'in oğlunu kadı yapmak istediği zaman kadı namzedi, bu memuriyeti üç şartla kabul edebileceğini söyledi: **Rüşvete mâni olmak, muhızları ortadan kaldırmak, rebabı menetmek.** Muîneddin, bu şartlar içinde yalnız birini kabul edemeyeceğini, Mevlânâ'nın kabul ettiği rebabı menetmenin elinde olmadığını söylemişti. Tâc-vezir oğlu, şartları kabul edilmediğinden kadı olamayınca Mevlânâ bunu duyup şöyle demişti: "Ne mutlu rebaba, Tâc-Vezir'in oğlunu, onun, bunun hakkını yiyip vebal altında kalmaktan kurtardı."

Salâhaddin'in ölümünden sonra âdet olmuştu: Mevlânâ'nın adamları, kendilerinden biri ölünce cenazesi semâ' ederek, neyler çalıp besteler okuyarak götürüyorlardı. Mutaassıpların en gücüne giden de buydu. Fakat bir türlü menedemiyorlardı. Bir gün kendisine "Evvelce cenazenin önünde müezzinler, hâfızlar giderlerdi, şimdi hânendeler, sâzendeler gitmede" dediler. "Evet", dedi, "Cenaze önünde giden müezzin ve hâfızlar, ölünün Müslüman olduğuna şehadet ederler. Sâzende ve hânendelerse onun Müslümanlığından fazla bir de âşık olduğuna şehadette bulunurlar."

Mevlevilik ve siyasi iktidar

Mevlânâ ve Tebrizli Şems, halkla beraber olurlar, sosyal sıralamada yeri ne olursa olsun, kişiyi her şeyden üstün görür, sokaktaki halkı sultanlara, emirlere ve vezirlere tercih eder-

lerdi. Mevlânâ'nın şahsına ve öğretisine duyulan sevgi ve saygının asırlardır sürmesinin temelinde bu incelik yatmaktadır. Fakat Mevlânâ'dan sonra gelenler, başta oğlu Bahaeddin Veled ve torunu Ârif Çelebi olmak üzere Mevleviliği temsil eden şeyh efendiler, tarikat kurulup Mevlevihanelerin çevreden bağımsız birer merkez haline gelmesiyle birlikte, halkla ilişkilerini kesmişler, sadece sultanlara, emirlere ve vezirlere gitmişler, onlarla olan yakınlıklarını güçlendirmeyi hedef edinmişlerdir.

Mevleviliğin halktan kopuk olusunda, elbette, bu tarikatın kişiden belli bir düzeyde istediği sanat ve inanç estetiğinin de rolü vardır. Belki de diğer sebep de halkın, Mevlevihanenin kuruluşu günlerindeki bazı olayları unutmayışı, bunları nesilden nesile aktarışdır. Mevlânâ daha sağken, 13. asır sonlarında, istilacı Moğollara karşı ailenin gösterdiği siyasi esnekliği halk olumsuz yorumlamıştır. Moğol komutanlarına ve valilerine gösterilen yakınlık, hak verir biçimdeki yaklaşım ve samimiyeti halk affetmemiştir. Hele Sultan Veled ve oğlu Ârif Çelebi'nin Moğol emirleri ile olan ilişkisi daha belirli, yakınlıkları daha dikkat çekici idi. Konyalılar bunu izah edememişlerdir. Bu, belki de halkın anlayamayacağı bir uzak görüşlülüktü. Anadolu'nun milli ve manevi birliğini korumak içindi veya Mevleviliğin ilerde hangi sınıflara, hangi güçlere dayanacağını gösteren işaretlerdi. Halkla tekke arasındaki yabancılaşma o günlerde başlamıştır.

Mevlânâ'nın babası Muhammed Bahaeddin'in, vatanı Belh'ten ayrılarak tüm ailesi ile birlikte, onca muhacirliği göze alarak ülkeler geçip Konya'ya yerleşmesindeki ana neden

Birinci Dünya Savaşı'nın en buhranlı günlerinde Mevlevi tarikatının başı Veled Çelebi dergâhın ileri gelenleri ile birlikte Konya Valisi Azmi Bey'i ziyaret ediyor ve ziyaretten sonra hükümet konağının önünde topluca resim çektiriliyor. Sağdan ikinci (pelerinli) Adil Çelebi, üçüncü Amil Çelebi, dördüncü Celal Eferdi, nişanları ve tören giysisi ile Veled Çelebi, yanında Konya Valisi Azmi Bey.

Harzem Sultan ve vezirleriyle olan anlaşmazlığı idi. Sonra Moğollar gelmiş, adeta bu ailenin hıncını alırcasına Harzem Devleti'ni yıkmış, şehirleri yerle bir etmiş, sultanları ve beyleri ortadan kaldırmıştı. Fakat, her şeye rağmen, Selçuklu hâkimiyetindeki Konya'da halkın, istilacı Moğollara, Mevlâna ve çocuklarının gösterdiği özel yakınlığı anlamasına veya bunu doğal karşılamasına imkân yoktu.

Mevlânâ'nın, Selçuklu Devleti'nin büyük veziri Muiniddin Pervane'nin bir sorusu üzerine "Cengiz Han ve ordusu bizim askerimizdir" dediği rivayet edilir. Oğlu Sultan Veled ise, Anadolu'daki Moğol valisine "Beyimiz bizi unutma" nakarathı kaside yazmış, halka zulmettikleri tarih kitap-

larında kayıtlı bazı Moğol komutanlarının sevgi ve yakınlığını kazanmıştı. Halk bu davranışlardan şüphesiz incinmiştir. Bunun getirdiği kopukluk ve zıtlasma mevleviliğin giderek bir "Aristokrasi tarikatı" olmasıyla da sosyal çerçevede yerine oturmuştu.

Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi, Karamanlıların, "Biz komşuyuz ve sizi seviyoruz. Siz ise yabancı olan Moğolları istiyorsunuz" şeklindeki yakınmalarına şu cevabı vermiştir: "Biz dervişleriz. Bizim nazarımız tanrı'nın iradesine bağlıdır. O kimi ister ve memleketi kime verirse biz de onun tarafında olur, onu isteriz." Ulu Ârif Çelebi'nin 27 göbek sonraki torunu Abdülhalim Çelebi de, 1908'lerde, tarikatları, sarayın iltifatı ve sultanla-

rın muhabbeti ile asırlarca en yüksek itibarı görerek yaşadığı halde, kudret İttihatçıların eline geçince, Talat Paşa'nın isteği üzerine, padişahın hal edilmesi gerektiğini bir telgrafla Hareket Ordusu Komutanı'na ve İttihat-Terakki'nin merkezine bildirmiştir. Telgrafta, **"Kuvvet ve adaletiniz bütün cihan-ı medeniyeti duçar-ı hayret eyledi"** diye yazmıştır.

Aynı Abdülhalim Çelebi 11 yıl sonra, 1919'da, İttihatçıların tarih sahnesinden çekildiği, Vahdettin'in padişah olduğu ve İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edildiği günlerde, azledildiği çelebilik makamına kendisini tayin ettirebilmek için bu kez de İngiliz İşgal Komutanlığı'na bir mektup yazmıştır. Daha önceki telgrafını baskı altında yazdığını, çelebiliğin kendi hakkı olduğunu belirtmiş, postta oturan Veled Çelebi için ağır ithamlarda bulunmuş, İngiliz komutanlardan, **"Dünyada bilumum hakkın yegâne müdafii olan devlet-i muazzama-i âdileleri cânib-i ulyasından delâlet buyurulmasını istirham"** etmiştir.

Mevlevilik en güçlü dönemlerinde, çelebi efendilerin padişahlara kılıç kuşandırdığı rivayet edilen günlerde bile halkın politik ve ekonomik sorunlarına ilgi duymamıştır. Hiçbir siyasi eylemin içinde olmamıştır. Başka tarikatlar, halka olan yakınlıkları ve sosyal çevrenin baskıları elverdiğince siyasi eylemlere dönüşen çıkışlar yapmışlar, halk adına devlet yönetimine katılmaya veya karşı çıkmaya çıkmışlardır. Bunun bazen ne derecede etkinlik kazandığı, demokrasiye geçişten sonraki siyasi hayatımızda örnekleri ile ortadadır. Fakat halkla doğrudan ilişkisi bulunmayan ve her zaman **"İktidarla barışık"** Mevleviliğin böyle niyetleri hiç olmamıştır.

Mevlevilik ve halk

Nakşibendilik halk arasında büyük ilgi görüp şer'i hükümlere bağlı geniş kitlelerin tarikatı olurken Mevlevilik, sosyal, politik ve ekonomik noktadan üst sınıfların ve İslâmiyete bakışı esnek kitlelerin tarikatı şeklinde gelişmiştir. Bunun nedenleri arasında, Mevleviliğin tasavvuf ağırlığı, kadınlara verdiği özel statü, üstün hoşgörüsü, müzik, sema, şiir ve çeşitli sanat dallarına verdiği önemi, hem dine ilgi duyup hem de dinî disiplinlere girmeye yanaşmayan kozmopolit bir kitlenin sığınağı olması da vardır. Günümüzde bile, kendisi için yapılan anma törenlerinde, Mevlânâ'dan en çok aktarılan sözler, **"Gel, gel, ne olursan ol yine gel..."** diye başlayan bir rubaidir. Mevlânâ'ya aidiyeti şüpheli olmasına rağmen bu mısralar, Mevlânâ'ya ve Mevleviliğe ilgi duyan iç ve dış çok geniş bir kitlenin parolası haline gelmiştir.

Günümüzde mevlevilik

Mevleviliğin günümüzdeki görünüşü ise oldukça **"turistik"** tir. Mevlevi adap ve erkânı, tekkenin bazı uygulamaları, kimi çevrelerce turizmin hizmetine verilmiştir. Mevlevilik konusunda hassas oldukları bilinen kişi ve grupların da, bu konuda bir şikâyetleri duyulmamaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlıkları, özel kuruluşlar, kültür dernekleri ile Mevlânâ'nın adını kullanan dernek ve vakıflar, özel ve resmi salonlarda Mevlevi âyinleri tertip etmekte, bazı kimseler bunu bir kazanç ve itibar vesilesi yapmaktadır.

Ülkemizde Mevlânâ Otobüs Şirketi, Mevlânâ Turizm Bürosu, Mevlânâ Oteli ve Palası, Mevlânâ Kebapçısı ve Lokantası, bilardo Salonu, Mevlânâ Video Şirketi... vardır. Konya'da turistik eşya sergilenen dükkânlarda Mevlânâ'nın resmi kazılmış kaşıklar,

tabaklar, süs eşyaları, hatta “ayakkabı çekekleri” satılmaktadır. Mevlânâ bugün, tutunacak manevî bir kapı arayanların, tekkâ, yatır, evliya türbesi gezen ve mum yakma alışkanlığı olanların, inanç bunalımı geçirenlerin, temel bilgilerden bile yoksun olmalarına rağmen dinler ve inançlar üstü sentezler bulmaya kalkanların “ilticagâhı”dır. Mevlânâ, günümüzde Konya’daki türbesini bir çeşit günah çıkarma yeri sayan kadın-erkek gezginler ordusunun ağlama duvarı olmuştur.

Bu çok renkli, gerçekten Türk sanat, kültür ve medeniyetine hazineler armağan eden tarikat, halkın ağırlık kazanması ile birlikte fonksiyonunu yitirmiş ve mânen de kapanmıştır. Fakat Mevlânâ’nın kaynaklık ettiği evrensel birlik ve beraberlik çağrısı, hoşgörü, kardeşlik, aşk ve vecd, daha asırlarca tüm insanlığı besleyecektir.

MEZHEB

“Mezheb” kelimesinin Arapça karşılığı “Gidilen Yol”dur. Dinî anlamı ise, Kur’an ve sünnetten (Peygamber’in sözleri ve eylemleri) yola çıkılarak, ibadetlerin şekillerinde, uygulamalarda ve cezalarda, günün şartlarına göre gelişen değişik düşüncelerin, farklı görüşlerin -Teferruatteki farklı görüşlerin- kurumlaşmasından doğan sistemlerdir. Mezhepler, bu farklılıkları tesbit eden, uygulamanın nasıl olması gerektiğini belirten, bunu sistemleştiren kimselerin adlarıyla anılırlar.

Diğer büyük dinlerde olduğu gibi, İslâm’da da, kuruluşunu takip eden asırlarda bir takım olumlu-olumsuz görüş ayrılıkları, çeşitlilikler ve hatta bazı sapmalar olmuştur. Kelâm âlimlerinin üzerinde önemle durdukları bir hadiste, “Ümmetim benden sonra 73 fırkaya ayrılacaktır.

Bunların biri müstesna, diğerleri cehennemliktir... Kurtulacak olanlar benim ve ashabımın yolunda gidenlerdir” buyurulmaktadır. Gerçekten İslâm dünyasında, birçok mezhepler ve fırkalar türemiştir. Din bilginleri mezhep kelimesini olumlu mânâda, fırka’yı ise sapık cereyanlar için kullanmışlardır.

Birbirlerini sapıklıkla suçlamayan ve esasta bir ve beraber olan Müslümanlara “ehl-i sünnet vel cemaat” mensupları denir. Bunlar inanç hükümlerinde “eş’arı” ve “maturidi” diye iki kola ayrılırlar. Aralarındaki görüş ayrılıkları tamamen ayrıntıya ait bir takım ince meselelerdir. Uygulamaya ait hükümlerde ise dört “hak” amel mezhebi kurulmuştur. Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik. Bunlar da “usulde” (ana ve temel hükümlerde) bir ve beraberdir.

Mezheplerin teşekkülünde, İslâmiyet’le tanışan toplulukların etnik, coğrafi, sosyal ve kültürel farklılıkları ile dört büyük mezhebi kuran imamların, İslâm ibâdeti ile İslâm hukukunu yorumlayışları etken olmuştur. Bu “ehl-i sünnet” dört mezhebin kurucuları Ahmed bin Henbel Bağdath, Ebu Hanife Kâbili, Malik bin Enes Medineli, İmam Şafii de Gazzelidir.

Mezhepler genelde iki kısma ayrılırlar. 1- Siyasi ve itikâdî mezhepler, 2- Fıkhi mezhepler. Birincileri, Hazret-i Peygamber’in vefatından sonraki halifelik çatışmaları ile ırk, aile, kabile gayretlerinden doğan anlaşmazlıkların sonucunda doğmuş, ikincileri, İslâm’ın gelişmesi ile birlikte yeni sosyal ve hukuki durumların Kur’an ve hadislere göre tanzimi, değerlendirilmesi çabalarından kaynaklanmıştır.

Hazret-i Peygamber’in sağlığında, bu konularda İslâm cemaati içinde herhangi bir anlaşmazlığın çıkması

mümkün değildi. Durum kendisine arz edilir. Peygamber bu konuda inen bir âyet veya yapacağı bir düzenleme ile meseleleri hallederdi. Daha sonra Hazret-i Peygamber'in yaşayan yakınları, dostları, sahabeleri, ondan rivayet ettikleri hadislerle meselelere çözüm yolu bulabilirlerdi. Fakat İslâmiyet, hem din, hem de devlet olarak genişleyip yeni toplulukları, çeşitli örf ve âdetleri, yeni ülkeleri bünyesine kattıkça, sorunların halli, İslâm din adamlarına kaldı. Onlar da, İslâmi yaşayışın çeşitli durumlarına cevap olacak hükümlerini, küçük farklılıklarla, yine Kur'an ve hadislerden yararlanarak ortaya koymaya başladılar.

İşte, **Hanefi, Maliki, Şâfi ve Hanbeli** dediğimiz dört Sünnî mezhep bu zaruretlerden kaynaklanmıştır. Fakat bunlarda, hiç vazgeçilmeyen ortak nokta Kur'an hükümleridir. Bu mezheplerin dördünde de temel çıkış yeri, Âl-i İmrân süresindeki **"Toptan Allah'ın ipine sarılın"** âyetidir.

"Hiç şüphe yok ki Kur'an-ı Kerim'i, olduğu gibi kabul eden, yorumda aşırı varmayan bütün Müslümanlar, inançta, yani Allah'ın varlığında, birliğinde, ondan başka yaratıcı ve hüküm sahibi bulunmadığında, Hz. Muhammed'in gerçek peygamber olup peygamberliğin onunla bitmiş olduğunda, âhiret gününün, cennetin, cehennemnin, âhirete dair âyet ve hadislerde bildirilen şeylerin gerçek olduğunda birleşmektedirler. Aynı tarzda namazın, orucun, haccın, zekâtın, gerektiği zaman savaşın, bilen kişiye ve Müslümanlara gerçeği buyurmanın, onları kötülükten kaçındırmanın, bedenî, mali kullukların farz olduğunda birleşirler. Nikâh, boşamak, alım, satım, borç vs. gibi dünyaya ait muamelelerle yapılan suçlara karşılık çekilecek dünyevi cezaların esasların-

da da aralarında büyük bir ayrılık yoktur. Mesela zinayı helâl bilen, hırsızlığı cezasız bırakan bir Müslüman mezhebi olamaz.

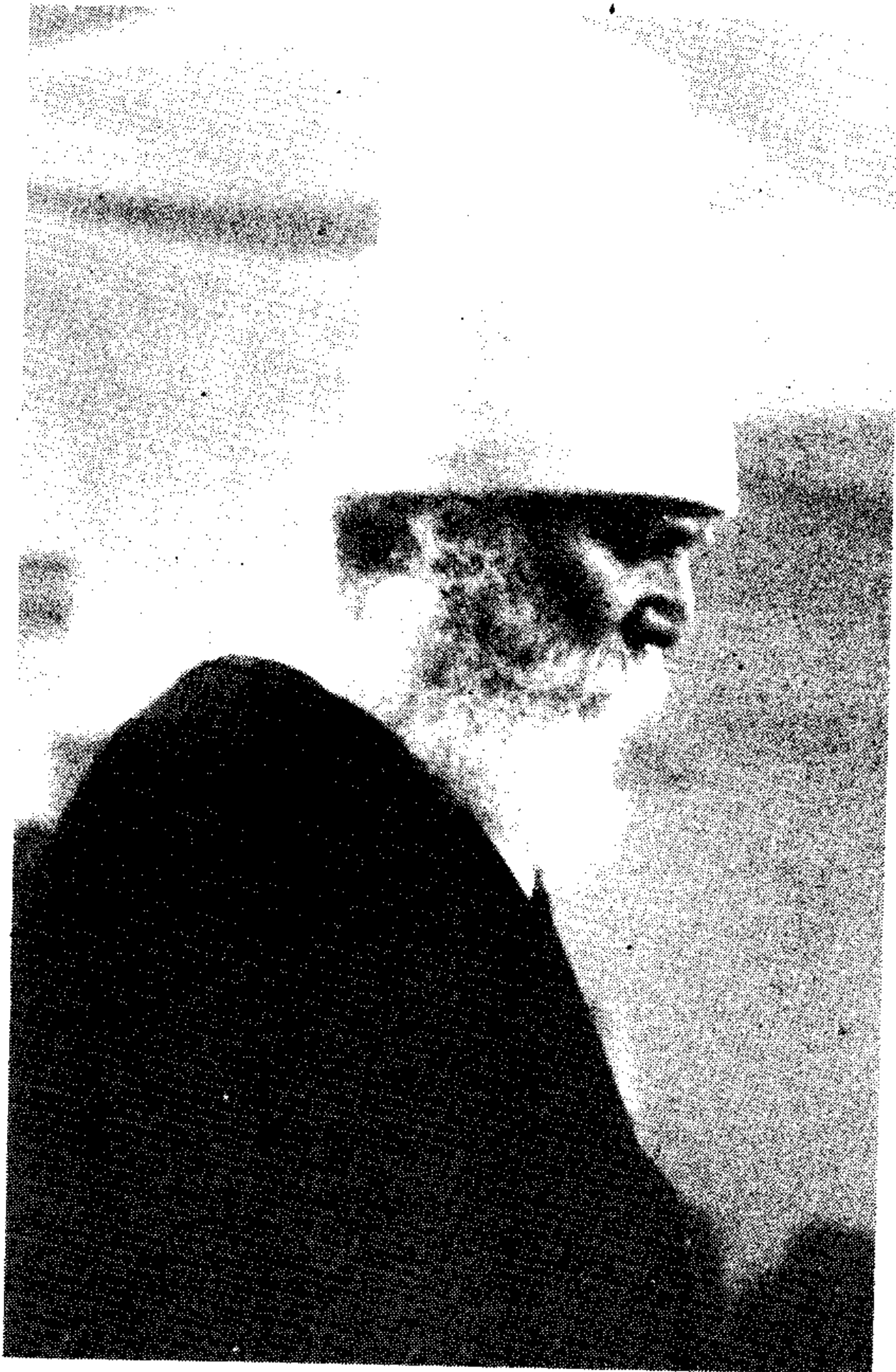
Mezheplerde, inançta, ibadetlerde, muamelelerde, cezalarda ayrılık, parça buçuk şeylerdedir. Allah'ın sıfatları, Kur'anı Kerim'in yaratılmış olduğu, yahut olmadığı, yahut öğle namazıyla ikindiye, akşamla yatsıya birbiri ardınca, yahut ayrı kılmak, namazda el bağlamak, bağlamamak, hırsızlık edenin elinin bileğinden kesilmesi, yahut başparmağından başka parmakların ikinci boğumundan kesilmesi gibi esasa dokunmayan şeylerde ve gene hadislerle dayanılarak ayrılıklar vardır. Fakat mesela farz namazların rikatlerinde, yahut Ramazan ayının orucunun farz olduğunda hiç bir ayrılık yoktur.

Kur'an-ı Kerim, birliği, birleşmeyi emreder; ayrılmamamızı buyurur.

Mezhep kelimesi günlük konuşmalarda da geçer. Halk, açık ve dürüst olmayan, zaman ve zemine göre tavır alan kimseler için **"mezhebi belirsiz, mezhepsiz"** derken, insanî yünden ahlâk eksiklikleri gördüğü kimseler için de **"mezhepsiz"** tâbirini kullanır. Yerleşik ahlâka, gelenek ve göreneklere, özellikle aile yapısını oluşturan prensiplere aldırış etmeyenler için de **"mezhebi geniş"** denir.

★ ★ ★ ★

Kur'an hükümleri ve peygamberimizin hadisleri, **"açık, kesin ve anlamı herkesçe hemen hemen aynı şekilde anlaşılabilir"** ile üzerinde düşünmek, yorumlamak ve sözün altındaki asıl anlamı kavramak gerektirenleri" şeklinde ikiye ayrılabilir. Birincileri üzerinde hiçbir anlaşmazlık yoktur. Fakat ikincileri, toplumların ve kişilerin içinde bulundukları sosyal, ekonomik, siyasi, hatta etnik ve kültürel şartlara göre değişik

Bir Mevlevi dervişı sema'a hazırlanıyor.

şekillerde yorumlanabilir, hatta bazen, çok derin ve izleri asırlarca süren anlaşmazlıklara neden olabilir.

Kur'an ayetleri ve Peygamberimizin sözleri arasında bir Müslüman'ın iman ve ibadet açısından hiçbir tereddüte düşmeyeceği kesinlikte olanları zaten tüm İslâm mezhepleri tarafından benimsenip aynen uygulanmaktadır. Fakat, İslâmiyet'in, tüm insanlığa yönelik, derin anlamlar içeren, ebedî bir zihin çabası, düşünce sorumluluğu, acılara, anlayışsızlıklara, suçlamalara ve her türlü yobazlığa karşı yürekli ve sabırlı bir mücadele de olduğunu bildiren evrensel hükümlerini yorumlama ise, müçtehitlere, din âlimlerine, müfessirlere düşen görevlerdir. Onların yorumları, meseleye yeni bakış açıları getirir, **ana mesaj elden bırakılmamak şartıyla**, ne zaman, kim, nasıl seslenileceği, bu yorumlardan çıkarılır.

Nitekim, Âl-i İmrân suresinde bu konu şöyle ifade edilmiştir: **"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onda Kitab'ın temeli olan kesin anlamlı âyetler vardır. Diğerleri de çeşitli anlamlıdır. Kalplerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için onların çeşitli anlamlı olanlarına uyarlar. Oysa onların yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "O'na inandık, hepsi Rabbimiz'in katındadır" derler: Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilirler"**

Müslümanlar **"Allah'ın ipine sarılacaklar, ayrılığa düşmeyeceklerdir"** ama, her yeni sorunu, çağın şartlarının getirdiği insan ilişkilerini, bilimin önümüze getirip bıraktığı meselelerle evrensel konuları da kendi aralarında veya **"çevrenin dışındakilerle"** elbette tartışacaklar, araştıracaklardır. Allah'a, peygamberine ve meleklerle, ahirete inananlara, bu inaçları kendi-

lerine temel yapanlara, bu yeni meseleleri, evren, dünya, ülke ve aile içinde tartışmak, konuşmak, bu tartışılan konularda yeni hükümler çıkarmak, bu hükümlerde anlaşmak elbette yasak değildir.

Yukarda anılan üç esasa inandıktan sonra bunların soyuttan somuta getirilişleri sırasında yorum farkları çıkması doğaldır.

MUHAMMED (S.A.S)

Son peygamber. Allah'ın emri ile, İslâm dinini yaymak, insanlığı putperestlikten, sosyal anarşi ve ahlaki çöküntüden kurtarmak için görevlendirilen İslam peygamberi. (Mekke 571-Medine 632)

Mekke'nin Haşimoğulları ailesinden. Babası Abdullah, annesi Âmine. Peygamber doğmadan babası öldü. Dedesi Abdülmuttalib çok sevdiği torununun bakımını ve yetiştirilmesini üstüne aldı. Ona Muhammed adını verdi. Beş yaşında iken annesi de öldü. Artık her çeşit ihtiyacı dedesi ve amcası Ebu Talip ve ailesince karşılanıyordu. Sık sık amcalarıyla ticari amaçlı geziler yaptı, Suriye ve Yemen'e gitti. Ticaret hayatında gösterdiği dürüstlük, sözüne güvenilirlikle çevresinin takdirini kazandı. Mekke'nin dul ve zengin kadınlarından Hatice'nin bir ticaret kervanını sevk ve idarede gösterdiği beceri, kişiliğinin sağlamlığı, üzerinde iyi bir izlenim bırakınca Hatice, bu genç adamla evlenmek isteğinde bulundu. Peygamber o sıralarda 25 yaşındaydı. Hz. Hatice'nin biraz daha yaşlı olduğu biliniyor. Evlendiler.

Az konuşan ve gittiği her ülkede değişik dinleri, hayat biçimlerini, kültür ve gelenekleri dikkatli bir gözlemle inceleyip kendi kendine tartışan Peygamber, Mekke'nin 6 kilometre kuzeyindeki Hıra Dağı'nda bir mağara-

داعی مجروحان بر دودست چپ داعی ترسیان و ازینس داعی سرشان و ازینس

Hazreti Peygamberin mir'acını temsil eden eski bir minyatür... İslam resim geleneği icabı Peygamber, yüzü beyaz bir peçe ile örtülü olarak tasvir edilmektedir.

ya çekiliyor ve genellikle Ramazan ayını burada geçiriyordu.

Yine bu mağarada iken 610 yılının Ramazan ayının 26'sını 27'sine bağlayan gecede (**Kadir Gecesi**), Cebrael aracılığı ile kendisine "**İkra-Oku**" emriyle başlayan ilk âyet indi. Peygamber o günlerde 40 yaşındaydı. Büyük heyecan içinde koşa koşa evine dönen Peygamber eşi Hatice'ye "**Beni örtün, beni örtün**" dedi.

Hazreti Muhammed, paygamberliğini önce eşi Hatice'ye duyurmuştur. Hazreti Hatice ilk Müslümandır. Peygamber daha sonra, çok yakınlarını sonra da tüm Mekke halkını Müslümanlığa çağırdı. Müslüman olanların giderek çoğalması ve bir putlar merkezi olan Mekke'nin bu özelliğini kaybetme, böylece ticari bazı endişeleri de beraber getirmesi Mekke'nin hatırlı ve zengin kimselerini harekete geçirdi. Bu andan itibaren ilk Müslümanlar, çok ağır hakaret ve işkenceler görmeye başladılar. Pek çoğu da Müslüman olduğunu gizlemek zorunda kaldı.

Müslümanların bir kısmı işkencelerden kaçarak topluca Habeşistan'a gittiler. Mekkelilerin Müslümanlığa direnmeleri ve Peygamberle çevresindekilere ölüme varan tehditlerde bulunmaları üzerine Mekke'yi terkedip bir başka yerde görevin sürdürülmesi düşüncesi hâkim oldu. Hac için Mekke'ye gelen Medinelilerle yapılan ilk temaslar olumlu bitti. O sırada Miraç olayı meydana geldi. Kur'an ve hadislerdeki bilgilere göre o gece Peygamber Mekke'den Kudüs'e götürüldü, göğe çıkarıldı, diğer peygamberlerle görüştürüldü. Miraç sırasında Bakara süresinin son âyetleri ve namazla ilgili ayetler indi.

Bir sonraki Hac'da Medinelilerden 12 kişinin Müslüman olması ve 70 Medinelinin, kentlerine gelmesi halin-

de Peygamberin ve yakınlarının korunacağına söz vermeleri, hicret olayını hazırladı. Başlarında Peygamber olmak üzere kalabalık bir Müslüman grubunun Medine'ye göç edeceğinin öğrenilmesi üzerine Mekke ileri gelenleri bu göçe engel olmaya karar verdiler. Hazreti Ali, Peygamberin evine gitti ve yatağına yatarak muhtemel bir saldırıda onun yerinde olmak sadakatını ve inancını gösterdi. Peygamber ve hazreti Ebubekir, yakınları Mekke'den bir gece yarısı gizlice ayrıldılar.

Peygamber ve arkadaşları 20 Eylül 622'de Medine yakınlarındaki Kuba'ya ulaştılar. İlk mescit orada yapıldı. On gün dinlendikten sonra Medine'ye gidildi, ilk cuma namazı kılındı ve Peygamber ilk hutbesini verdi.

"Medine halkı, dinleri uğruna Mekke'den göçenlerden (muhacirun) ve bunlara yardımcı olduklarından dolayı ensar adını alan yerli halk (Evs ve Hazrec kabileleri) ile Yahudiler'den oluşuyordu. Bunlar arasında birlik sağlamak oldukça güçtü. Medine sınırları yakınlarında Hayber vb. yerlerde yaşayan Yahudiler, varlıklı kişiler olduklarından, çevre üzerinde etkiliydiler. Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki geleneksel düşmanlığın yeniden alevlenme olasılığı da vardı.

Ayrıca Ensar ile Muhacirun'u kaynaştırmak, çözülmesi gereken bir sorundu. Hz. Muhammed, bütün bu kesimleri birleştirip bağdaştırmak amacındaydı. Ancak her şeyden önce çok yoksul olan göçmenlerin durumlarının düzeltilmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber muhacirleri Ensar ile kardeş ilan ederek, ensarın onlara yardım etmesini sağladı. Yahudiler ile açılan aralarını düzeltmek için, bu kavmi, Hristiyan ve Müşrikleri de Müslümanlarla birlikte içine alan Me-

dine kent devletini kurdu. Bu kesimlerin hak ve yükümlülüklerini saptayan 47 maddelik bir tür anayasa benimsendi. 10 muharrem oruç ve barış günü, Kudüs de kible olarak kabul edildi. Daha önce farz kılınan, ancak Hz. Peygamber'in açıkça uygulayamadığı cuma namazının bundan böyle toplu olarak kılınması emredildi.

Kendi dinleri ile birçok benzerlikler göstermesine karşın Yahudiler Müslümanlığa karşı çıktılar. Buna karşı Hz. Peygamber onlara, İslam dininin kendinden önceki peygamberlerin söylediklerine uygun ve onların da bildirdiği, dolayısıyla onlardan devamı olan bir din olduğunu ifade etti. Yahudiler yine de İslam dinine ve Müslümanlara karşı olumsuz tutumlarından vazgeçemediler. Medine'de, Hz. Peygamber'e karşı olanlar yalnızca bunlar değildi; bir de münafıklar, yani Müslümanlık perdesi altında, Hz. Muhammed ve çevresindekilere karşı olan ikiyüzlüler vardı.

Hz. Peygamber, Musevilik ve Hristiyanlığı din olarak tanımakla birlikte, dönemindeki Musevi ve Hristiyanların bu dinleri bozduklarını belirterek onları yeniden tevhit dinine çağırdı. Hicret'in ikinci yılında (624) Kudüs yerine, Mekke kible olarak kabul edildi. Müslümanlar hac farızasını yerine getiremediklerinden, kurban musalla denilen açık alanda kесildi; ertesi yıl ise Ramazan ayı, oruç ayı olarak kabul edildi ve hac farz kılındı. Hz. Peygamber'in bu dönemdeki bütün amacı, İbrahim Peygamber'in saf dinini diriltmek ve Mekke'de Müşrikler tarafından kirletilen Kutbal Kâbe'yi putlardan temizleyip eski durumuna getirmektir. Hz. Peygamber ve Medine halkı, bu kutsal yerleri ziyaret etmek istiyorlardı. Ancak, müşrik Kureyşlilerin elinde olan

bu yerleri ele geçirmek kolay değildi. Nitekim, Suriye ticaret yoluna engel olacağını bildiklerinden Mekkeliler, zaman zaman, Medine yöresindeki otlaklara saldırarak buradaki hayvanları alıp götürüyorlardı. Hz. Peygamber bir önlem olarak bir yandan yöredeki kabilelerle anlaşmaya çalışırken, bir yandan da gerektiğinde düşman güçleri üzerine baskın yapabilecek birlikler (Seriye) oluşturdu. Bir yandan da savaşıma izin veren ayetler inmeye başladı. En sonunda Ebu Süfyan'ın başında bulunduğu bir ticaret kervanına Suriye dönüşünde Hz. Muhammed'in yönettiği Müslüman kuvvetler Bedir'de bir baskın düzenledi. Müslüman kuvvetler karşı tarafı yenilgiye uğrattı (624), büyük ganimet elde etti. Savaş, Mekke müşriklerine karşı kazanılan ilk zafer ve Müslümanlara önemli bir moral kaynağı oldu. Bu savaştan sonra Kureyşliler öc alma yollarını aramaya başladılar. Medine'deki Museviler de kendilerine yardım etti. Böylelikle Museviler ve Müslümanlar arasındaki anlaşma bozulmuş olduğundan Yahudi kabilelerinden Beni Kaynuka kuşatıldı ve teslim olan bu kabile Doğu Ürdün'e göç etti. Hicret'in üçüncü yılında (625) Kureyşliler, Bedir'in öcünü almak üzere Ebu Süfyan komutasındaki 3.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti. Hz. Muhammed, düşmanı Uhud dağında karşıladı. Savaşta Müslümanlar yenilgiye uğradı; Hz. Peygamber'in amcası Hamza şehit düştü. Müslümanların yenilgisi Musevilerde sevinç uyandırırken bazı Arap kabileleri de başkaldırdılar. Hz. Peygamber, Musevi Beni Nadir kabilesine karşı harekete geçince Musevilerden büyük bir bölümü mallarını ve silahlarını bırakarak Hayber kalesi ile Suriye'ye çekildiler. Bu arada içki ve kumar "Müslümanlar ara-

sında düşmanlıklara yol açtığı, onları Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoyduğu" (V. 90-91) gerekçeyle yasaklandı. Başkaldıran Arap kabileleri üzerine akıncılar (Seriye) gönderildi. Bu arada bazı kabileler kendilerine İslamiyetin öğretilmesi için yalandan başvurdular; ancak kendilerine bu dini öğretmek üzere gönderilenleri öldürmeleri Hz. Muhammed'i çok üzdü.

Hicret'in beşinci yılında (627), kervanlarının Müslümanlar tarafından rahatsız edilmesi ve Hayber'deki Musevilerin kışkırtmasıyla Mekkeliler 10.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçtiler. Medine'nin kuşatılmasından öteye geçmeyen bu savaş, Selman-ı Farisi'nin önerisiyle, savaş alanına kazılan hendekler sayesinde, Mekkelilerin başarısızlığıyla sonuçlandı ve savaşa Hendek savaşı adı verildi. Kuşatma sırasında düşmanla işbirliği yapan Yahudi kabilesi Beni Kurayza üzerine yüründü ve ağır bir biçimde cezalandırıldı; tutsakların çoğu öldürüldü; ancak Müslümanlığı kabul edenler bağışlandı. Hz. Muhammed, daha sonra Mekkeliler'in kervanlarına karşı ceza seferlerine başladı ve bu seferlerde başarılar kazanıldı. Artık büyük bir güç oluşturan Hz. Peygamber'in Hicret'in altıncı yılında (628), Mekke'deki durumu da güçlendi ve Mekkeliler arasında Hz. Muhammed lehine bir hava esmeye başladı. Bu durum karşısında Hz. Peygamber ve Müslümanlar Kâbe'yi ziyaret etmek için yola çıktılar. Umre yapıldıktan sonra dönülecekti. Kureyşliler buna engel olmak için harekete geçtiler. İki taraf arasında Hudeybiye'de, bir yıl sonra Mekke'nin ziyaret edilmesi koşuluyla bir antlaşma yapıldı ve Medine'ye dönüldü. Hz. Muhammed, çevredeki hükümdarları (Bizans, İran, Habeşistan) ve Arap kabile reislerini

yeni dine girmeye çağıran mektuplar yazdı. Müslümanlar için tehlike oluşturan, Yahudiler'in elindeki aralarında Hayber'in de bulunduğu yedi kalle fethedildi. Ardından Fedek alındı ve burda yaşayan Yahudiler cizye vermek koşuluyla serbest bırakıldı. Bu yöntem bütün Arabistan Musevileri için uygulandı. Hudeybiye antlaşması ile elde edilen umre hakkı, 629'da yerine getirildi. Hz. Peygamber Mekke'de bulunduğu sırada Amr bin As ve Halit bin Velit Müslüman oldular. Başarıları nedeniyle birçok Arap kabilesi Müslümanlığı kabul edip Hz. Muhammed'e katılmaya başladılar. Hudeybiye antlaşmasından sonra Hüzaa kabilesi Müslümanlar, Beni Bekir kabilesi ise Kureyşliler ile birleşmişti. Kureyş kabilesi, bir ara Hüzaa kabilesine zulmetmekle, anlaşmayı bozduğu yolunda uyarıldı. Ancak bu uyarı dikkate alınmadı. Ebü Süfyan Hudeybiye anlaşmasının sürmesini önerdiyse de, Hz. Peygamber, antlaşmanın kendileri tarafından daha önce bozulduğunu anımsatarak bu öneriyi kabul etmediği gibi muhacir, ensar ve bedevilerden oluşan bir ordu ile Mekke'ye yürüdü. Mekke dışında, Mekke önde gelenleriyle yapılan görüşmeler sonunda kente savaşırsız girildi ve halkın tamamı Müslüman oldu (630). Hz. Peygamber eski düşmanlarına karşı çok iyi davrandı. Kâbe'deki bütün putlar yok edildi. Taif'in fethi ve Havazin kabilesine boyun eğdirmek için girilen savaşlarda, önceleri bazı tehlikeli anlar yaşandıysa da, sonuç başarılı oldu. Ele geçen ganimetin Hz. Peygamber tarafından eski muhaliflere dağıtılması, Ensar'ın tepkisine yol açtı ve Hz. Peygamber'in artık Mekke'de durmak niyetinde olduğu biçiminde yorumlandı. Ancak Hz. Muhammed, bu işi yeni Müslümanları kazanmak ve onla-

rı Müslümanlığa ısındırmak amacıyla yaptığını, ayrıca Mekke'de oturmak niyetinde olmadığını açıklayarak Ensar'ı yatıştırdı.

Hz. Peygamber Mekke'deki işleri düzene koyduktan sonra Medine'ye döndü. Artık, getirdiği din başarıya ulaşmış, her gün katılanlarla büyük güç kazanmıştı. Bu nedenle bir zamanlar hakkında yergiler yazan şairler, bu kez onu göklere çıkaran övgüler yazdılar. Hz. Peygamber, elde ettiği büyük güç ve güvenle Bizans'ın elinde bulunan Kuzey Arabistan'a doğru bir sefere çıktı. Tebük'ü ele geçirdi ve kentte bir süre kaldıktan sonra döndü.

Hicret'in, Hristiyanların cizye ve Müslümanların da zekât vermekle görevlendirildiği yılı (631), barış içinde geçti. Aynı yıl Hz. Muhammed Ebubekir'i hac emini yaptı ve o yıl onun yönetiminde hac farızası yerine getirildi. Hz. Muhammed'in bu hacca katılmamasının nedeni, o tarihe kadar müşriklerin de Kâbe'ye girmelerine izin verilmiş olmasıydı; hacca, Ebubekir müşriklerin ziyaretini yasakladıktan sonra gidecekti. Nitekim ertesi yıl isteği yerine getirildiğinden, ondan sonrakiler için de örnek olan veda haccı da denilen farizeyi yerine getirdi. Veda haccındaki hutbesi, o güne kadarki işlevinin bir özeti niteliğini taşır. Hutbesinde, getirdiği dinin artık tamamlandığını bildirdi. Hz. Muhammed, hutbesini verdiği sırada belki de yakında öleceğini düşünmüştü. Çünkü, konuşmasının bir yerinde "... Kim bilir, belki de sizinle bir daha görüşmem" dedi ve Ebubekir bu sözlerden Hz. Peygamber'in ölümünün yakın olduğu anlamını çıkararak üzüntüsünden ağladı. Bununla birlikte, Hz. Muhammed, ölümünden bir ay önce yeni bir sefer hazırlığına girişmişti. Ancak ansızın hastalandı,

13 rebiyülevvel 10 (8 Haziran 632) pazartesi günü, en çok sevdiği eşi Ayşe'nin kucığında ruhunu teslim etti." (60).

Hazreti Peygamber, Tanrı'nın elçisi ve bir din kurucusu olmasının, bir milyar insanın adını günde beş kere andığı, her gün güçlenen ve yayılan İslamiyetin sonsuz ruh ve iman kaynağı olmasının dışında da, Batılı mütekkirler, tarihçiler ve siyaset adamlarınca da, insanlığın yönlendiricilerinden biri, hatta birincisi kabul edilmektedir. Her biri olağanüstü beyinler, yüksek dehalar olan yüzbinlerce mutasavvuf, bilgin, sanatçı ve veli tarafından tükenmeyen bir ilham kaynağı, sadakat, sevgi ve saygı ile bağlanan bir kapı kabul edilmektedir.

MUHİDDİN-İ ARABİ

İslâm tasavvufu meselelerinin açıklanmasında baş çizgide görünen büyük mutasavvıf. Tasavvuf düşüncesinin bu önde gelen şahsiyeti (İspanya 1165-Şam 1240) Endülüs'te, İspanya'nın Mürsiye şehrinde doğdu. Muhyiddin sekiz yaşında öğrenime başladı. Arap asıllı Tay kabilesinden bir ailenin reisi olan babası memurdu ve onunla birlikte gittiği Sevil (İşbiliye) şehrinde öğrenimini sürdürdüğü sırada teşhis konulamayan bir hastalık sebebiyle öğrenimi bırakmak zorunda kaldı. Bazı olağanüstü durumlarla karşılaştı ve bunların açıklanmasını ararcasına halvete çekildi. Halvetten çıkınca, o yalnızlık hâlinde, pek çok şey hakkında bilgilerle yüklü olarak dönmesi hayret uyandırdı. İlham ve keşif yoluyla geniş bilgiler elde etmişti. Babası onun durumunu öğrenmek için, o sırada Sevil'de kadılık görevinde bulunan Aristo'nun en iyi yorumcusu ve mütercimi ünlü İslam felsefesi İbn Rüşd'e götürdü. Bir keşif ve mânevî anlamda iç gözlem (tafahhus

u derunî) âşinası olan delikanlı Muhyiddin ile Aristo'nun disiplinli mantık ve tabiat anlayışına bağlı filozofun yakınlık kurmaları mümkün olmadı. Gelecekte Şeyh-i Ekber diye anılacak olan Muhyiddin'in mânâ âleminden büyüklerle yakınlık kuracağı anlaşıyordu. Kendisi de bunun arayışı içinde olduğundan bazı şeyhlerle temasa geçti ve kendilerinden yararlandı. En büyük arzularından biri Kuzey Afrika'nın ünlü velîsi Ebû Medyen'in öğrencisi, müridi olması. Fakat bunu gerçekleştiremedi. Bununla beraber ünlü şeyhin düşüncelerini, onun müridlerinden Ebû Yakub Kaysî aracılığı ile öğrenmek imkânını buldu. Bu da ona ayrı bir olgunluk kazandırdı.

Ailesinin nüfuzuyla geleceği parlak resmî görevlere girdiyse de ruh yapısının bu işlere yatkın olmadığını çabuk farkedip ayrıldı. Büyük seyahatlerine başlamadan önce Kuzey Afrika'ya birkaç kez gidip geldi. Bu küçük seyahatler, ömür boyu sürdüreceklerinin ilk adımlarını oluşturuyordu. Nihayet Kahire ve Kudüs üzerinden hac amacıyla Mekke'ye ulaştı.

Mekke ve Kâbe ona aradığı dünyalar-mış gibi göründü. Büyük bir huşû ve ruh dalgalanışı içinde Mekke'de kalmaya karar verdi. Bu karar onu, dört yıl boyunca tam bir ruh coşkuluğu içinde tutacaktı. Gece Gündüz demeden Kâbe'yi tavaf ediyor, kitap yazma faaliyetine Endülüs'de başladığından burada da tavaftan geri kalan zamanlarını kitap okumakla geçiriyordu. Bu dönemde okumak kadar kitap yazma faaliyeti de verimlilik bakımından üst düzeye ulaştı: Meşhur Fütühât-ı Mekkiyye'nin temel taşları bu dönemde konulduğu gibi, Rûhul-Kuds, Tâcû'r-Resâil, Tercümânü'l-Eşvâk da o dönemde yazılıp gün ışığına çıktılar. Mekke ve Kâbe'de dört

yıl süren ikâmet dönemi, yine orada tesadüfen tanıdığı kişilerin delâletiy-le Anadolu'yu Şeyh-i Ekber'e açarken son bulmuş olacaktı.

Mekke halkından sıkılmaya ve şikâyetçi olmaya başladığı bir sırada, 1204'te Konyalı ve Malatyalı hac kafilesinden bazı kişilerle tanıştı ve ilişkilerini geliştirince aralarında bulunan alimlerle de bir yakınlık kuruldu. Onlar da derin bir ilim ve keşif adamı genç Muhyiddin ile çok iyi anlaştıklarından beraberliklerini sürdürmek maksadiyle kendisini memleketlerine dâvet ettiler. Türk hacılarının dâvetini iyi karşıladı ve böylece Bağdad ve Musul üzerinden Malatya'ya varıldı. Gelişini ve değerini öğrenen Selçuklu sultanları kendisini Konya'ya dâvet ettiler. İlminden ötürü büyük saygılarını açıklamaktan geri kalmadılar. Anadolu'da bir yıla yakın bir zaman kaldıktan sonra yeniden 1205-1209 yılları arasında Şam, Kudüs ve Mekke'ye yaptığı seyahatlerden sonra Kahire'ye de uğrayıp tekrar Konya'ya geldi. Selçuklu sultanı ile iyi ilişkilerini sürdürdü. Fakat Şam'ı öven hâdisler sebebiyle oraya yerleşmeye karar vermiş bulunuyordu. 1230'da Şam'a gidecek ve büyük mutasavvıfın ömrünün son on yılı orada geçecekti. Şam'a yerleşince şehrin mutasavvıf çevreleri ve uleması o zamana kadar hiç karşılaşmadıkları bir ruh zenginliğine sahip tasavvuf büyüğünü anlayamadılar. Muhyiddin bu durumda şehirden ayrılmak üzereyken, Şam'ın eşrafından bir aile ve Eyyûbî hükümdarı onu bırakmayarak her bakımdan korumaları altına aldılar. Aslında, kendisini çekemeyenlerle de bir ilişkisi olduğu söylenemezdi. Çünkü, dış âlemle hemen bütün alâkasını kesmiş, varlığının bütün kapılarını dışa kapamış bulunuyordu. Bütün günleri, ibâdet, zikir, kitaplarını yazmak,

düzeltilmek ve öğrencilerine bunları okutmakla geçip gidiyordu. Yaşı da ilerlemişti. İkinci önemli eseri Fususu'l-Hikem'i Şam'da yazdı; yeniden kaleme aldığı ve 37 ciltlik dev eser hacminde genişlettiği Fütuhât da Şam'da son satırına kadar yazıldı.

Anadolu'nun fikir ve tasavvuf yapısında hemen hiçbir mütefekkir Muhyiddin Arabî çapında etkili olmamıştır. Ayrıca, onun eserleri kadar hiçbir düşünce adamının eseri yaygınlık kazanmamış, tenkit, takdir ve tefsirle muâmele görmemiştir denilebilir. Muhyiddin Arabî, hemen bütün ilimleri, gaybî olanları da içine alarak, varmak istediği büyük sentezin inşâsında yararlı hâle getirmek hünerini göstermiş eşsiz bir tasavvuf üstadıdır. İslâm dünyasında onun kadar çok ve çeşitli eser yazan bir müellife rastlanmamasının başlıca sebebi budur.

Fikirlerini savunmakta herhangi bir ölçüde tâviz vermediğinden fikirlerinin yayılmasından itibâren çok şiddetli muhalifleri, muarızları görüldüğü gibi, son derece hararetli hayranları ve savunucuları da olmuştur.

Sayıları dört yüze varan kitaplarının çoğunluğu kaynağını ilham ve keşiften almaktadır. 78 yaşında vefât eden Muhyiddin Arabî'nin eserleri, ölümünden sonra sevgili ve candan bağlı öğrencisi, üvey oğlu Sadreddin Konevî tarafından korunduğu gibi devam ettirilmiştir.

Muhyiddin-i Arabî'nin zamanla ve ihmalle hayli harâb bir durumda olan türbesi Yavuz Sultan Selim tarafından yeniden yaptırılmıştır. Mısır'ı ve halifeliği aldıktan sonra 1517'de sefer dönüşü Şam'da uzun bir süre kalan büyük Türk hükümdarı Şeyh-i Ekber'in türbesini yeniden yaptırmakla kalmamış, bir de câmi inşâ ettirerek türbeye bir külliye görünümünü kazandırmak istemiştir. Böylece,

yalnız tasavvufta değil, hadis, fıkıh ve diğer İslâmî bilgilerde de çok sayıda eser vererek emeği geçmiş büyük adama, Türk eğitiminin, Tanzimât'a kadar en geniş etki damgasını taşımanın minnet borcunu da ödemiştir.

MURAKABE

Arapça kelime anlamı: "**Bakma, gözetleme, gözlemlleme, denetleme, dikkati belli bir noktaya toplama...**"

Tasavvuftaki anlamı: "**Sufî'nin derin düşünceye dalarak kendini bir konuya vermesi; ilgisi ve dikkatini bunun üzerinde yoğunlaştırması; devamlı olarak kalp ile Allaha bakmak, O'ndan feyz beklemek, O'nun bütün hallerimizi bildiğinin şuuruna varmak; kalbi ona zarar veren şeylerden korumak; Allah her an beni görüyor, kalbime bakıyor anlayışı içinde olmak...**"

Bazı mutasavvıflar murakabeyi şöyle yorumlarlar:

Kuşeyrî: "Sanki Allah'ı görüyor-muşsun gibi O'na ibâdetde bulun me-alindeki hadiste murakabe haline işa-ret edilmektedir."

İbn Atâ: "Taatların en üstünü murakabedir."

İbrahim b. Havvas: "Dini esaslara uygun hareket etmek murakabe halini, murakabe de ihlâsı doğurur."

Cerîrî: "Bir kimse, kendisi ve Allah arasında bulunan takva ve murakabeyi sağlamlaştırmazsa keşf ve müşâhede derecesine ulaşamaz."

Tasavvuf iki temel üzerine kuruludur. Birincisi sürekli olarak nefsinin Allah ile murakabe halinde bulundurma, ikincisi zâhirini şeriat ilmi ile kâim kılman."

Cüneyd-i Bağdadi: "Murakabe feyz beklemektir. Salık, içinde fare bulunan deliği bekleyen kedinin dikkati ile feyz beklemelidir."

Tarikatlar içinde murakabe Nakşibendiye'nin esaslarından biridir. Mevleviler de diz üstü oturarak, gözlerini yumup kalplerine yönelirler, içe döner, buradan masivayı çıkarmaya çalışarak şeyhlerinin yüzünü gözlerinin önüne getirirler, ondan feyz beklerler.

Hamzaviler de murakabeyi "gönül beklemek" olarak tarif ederler.

MUSÂ (A.S)

İbranice Moşe (İ.Ö. XII. yy.), Kur'an'da adı geçen peygamber. İsrail tarihinin önde gelen şahsiyeti. Kutsal Kitap Musâ'dan Kurtarıcı olarak bahseder. Ondan, İbranilere yasalarını, dinlerini, vatanlarını vermiş, peşinden kütleleri sürükleyen bir lider olarak söz eder. Gelenek, Musa'nın hayat hikâyesini olağanüstü olaylarla fazlasiyle değiştirmiştir. Bunlardan özellikle peygamberin doğumuyla alakalı olanları Akkad kralı Sargon'un kilerle şaşırtıcı bir benzerlik içindedir. Kral Sargon da sazlardan örülmüş bir sepet içinde ırmağın akan sularına bırakılmıştı. Mısır'dan çıkış, Kızıldeniz'i geçiş, Sina'dan yasa levhalarını alış hikâyeleri Musâ'nın şahsiyetinin tarihi bütününe zarar vermez. Zaten bunlar olmadan, inanç cephesi ve İsrail'in varlığı belirli bir şekilde gelişmek imkânından yoksun kalır. Musâ, Asya kökenli Hyksoslar hanedanının düşüşünden sonra devletin kölesi ve yeniden özgürlüklerine kavuşmak isteyen İbranilere yapılan baskılara karşı direnişin sembolü olmuştur.

Elindeki ucuz işçiliği kaybetmek istemeyen krallık yönetimiyle yapılan çetin pazarlık, düşmanca bir tavır takınan bu ülkeden kaçmanın zorlukları, İsrail geleneğince, bir dizi mucize ortaya koyarak, seçtiği kavmi kurtaran Yehova'nın sağladığı bir kurtuluş olarak görülmüştür. Bu bakış açısın-

dan bu olaylar, Yehova ve Musâ'nın yüceltildiği bir destan niteliği kazanmıştır. Tarihçiler genellikle Musâ'nın İ.Ö. 1250 yıllarında yaşadığını ileri sürerler. İbraniler Musâ'nın önderliğinde, uzun süre, bugünkü Sinâ yarımadasında sürü besleyerek yaşadılar. Sina'da geçen yılların — **ki geleneğe göre levhalar bu sırada inmiştir** — Musevî dininin vücut bulmasında büyük rolü görülmüştür.

Yahudi-Hristiyan geleneğine göre, Musâ sadece, kardeşlerini şanlı ataların (İbrahim, İshak ve Ya'kub) yaşadığı topraklara getiren rehber değil, aynı zamanda çeşitli toplulukları tek bir kavim olarak Yehova'ya tapınmakta birleştiren kişidir. Musâ, kutsal kitapta görülen şekilleriyle, Torah'ın temel ilkelerini koymuştur. Bu sebeble de bu dinî ve yasal metinlere, daha sonra uğradıkları türlü değişikliklere rağmen, Musâ yasaları adı verilir.

İslâmî açıdan Musâ, İslâm dininin kabul ettiği 24 peygamber arasında yer almaktadır ve Hz. Muhammed'le Hz. İbrahim'den sonra Tanrı'nın en büyük elçisi sayılır. Kur'an'da çok sayıda âyette kendisinden bahsedilir. En önemli özelliği, Adem'den başlayarak bazı peygamberlere sahifeler halinde ve bazılarına da sözle bildirilen Tanrı buyruklarını büyük kitap ile alan ilk peygamber oluşudur. Kurduğu tek tanrılı dinin adı Musevîlik, kitabının adı da Tevrat'tır.

Inanca ve kutsal kitaplara göre, Musâ doğduğunda Mısır'ın yerli halkı İsrailoğullarını hor görüyor ve onlara çeşitli eziyetler uyguluyordu. Bu durumdan kurtulmak için İsrailoğulları'nın tek ümidi Mısır'dan ayrılarak atalarının ülkesi Kenan iline (Filistin) gidebilmektir. Mısırlılar ise bunu gerçekleştirmelerine izin vermiyorlardı. Saray kâhinlerinden birinin İsrailo-

ğullarından doğacak bir erkek çocuğun Mısır'a büyük kötülüğü dokunacağı yolunda bir kehanette bulunması üzerine Firavun, doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini emretti. Musa, bu sıralarda dünyaya geldi. Soyu, Yakub'un üçüncü oğlu Levi'ye dayanıyordu. Annesi oğlunu ölümden kurtarmak için bir sepete yerleştirip Nil ırmağına bıraktı. Bir tesadüf neticesi firavunun karısı Asiye sepeti görüp içindeki çocuğu aldı. Onu büyütüp yetiştirmek için bir süt anne aramaya başladı. Musâ, hiçbir kadından süt emmedi. Sonunda kendi annesi süt annelik için saraya başvurunca onun sütünü emdi.

Sarayda büyüyen Musâ, sokağa çıktığı bir gün, biri İsrailoğulları'ndan öteki Mısırlı iki kişinin döğüşüklerini gördü. İsrailoğulları'ndan olan kendisinden yardım isteyince bir yumruk vurup Mısırlı'yı öldürdü. Korkudan geceyi kentte gizlenerek geçirdi.

Ertesi sabah kendisini yakalayıp cezalandırmak isteyenler olduğunu öğrenince Medyen suyunun bulunduğu yere kaçtı. Burada koyunlarını sulamak isteyen iki kıza rastladı. O kızlara yaptığı yardım karşılığında bunlardan biriyle evlendi. Kayınbabasının yanında sekiz yıl çalıştıktan sonra, karısı ve çocuklarıyla birlikte kendi kavmine dönmek amacıyla Medyen'den ayrıldı. Sina yarımadasındaki Tur dağından geçerken dağda gördüğü bir ateşin yanına yaklaştı. Bu ağaçtan **"Ben, senin Rabbin olan Tanrı'yım, âsanı yere bırak gel!"** diye bir ses duydu. Yere bırakır bırakmaz âsası bir yılan gibi hareket etti. Bunun dışında elini koynuna sokup çıkarması emrini de yerine getirince elinin parladığını gördü. Tur dağında Musâ Tanrı'dan **"On Emir"** diye anılan buyrukları da aldıktan sonra Mısır'a git-

ti. Burada Hak dinine çağırdığı Firavun kendisiyle alay etti. Buna karşılık Musâ çeşitli mucizeler de gösterince firavun onun üstün bir kişi olduğuna inanmak zorunda kaldığı gibi kavmi İsrailoğulları'nı alıp Mısır'dan gitmesine izin verdi. Firavun, İsrailoğulları Mısır'dan ayrıldıktan sonra böyle bir izni verdiğine pişman olarak ordusuyla birlikte onların peşine düştü. Kızıldeniz'e geldiğinde, Musâ âsası ile yere vurunca Kızıldeniz iki yana açılıp İsrailoğulları'na geçit verdi. İsrailoğulları ve Musâ karşı tarafa ulaştıklarında firavun ordusu ile birlikte geçidin içine girdi. Ancak hemen ardından sular kapandı ve Firavun ordusuyla birlikte yok oldu.

Yolda Musâ toplam 40 gün Tanrı ile konuştu. Bundan ötürü kendisine Kelimullah lâkabı verildi. Bu süre içinde Musâ'ya kardeşi Harun vekâlet etti. Aynı sürede Samiri adında biri altından bir buzağı heykeli yapıp halkın bu heykele tapmalarını isteyince, Musâ dönüşünde bunu önledi.

120 yıl yaşadığı söylenen Musâ, Ürdün kıyılarına ulaşıncaya öldü ve Moab ülkesinde bir yere gömüldü. Yerine vekil atadığı Yuşa İsrailoğulları'nı Kenan ülkesine götürdü.

MUSEVİLİK

En eski tektanrılı din. Kurucusu Musa Peygamber'dir. Musa'nın M.Ö. 13. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Hayatı hakkında bilinenler efsane niteliğini aşmaz. Musa, Yahudi rivayetlerine göre, İsrailoğullarının Mısır'da bulunduğu dönemde doğdu. Mısırlılar, İsrailoğullarını hor görüyor, onları insan yerine koymayıp çok kötü muamele ediyorlar, hatta fırsatını bulduklarında işkence yapmaktan geri kalmıyorlardı. Musa, büyüdüğü zaman, Tanrı'nın buyruğuna uyarak asasıyla Kızıldeniz'i ikiye ayı-

rıp İsrailoğullarını Mısır'dan çıkardı. Onları takibeden firavun ve ordusu, İsrailoğullarının karşıya geçmeleri için ikiye ayrılan denizin kapanması üzerine boğuldular.

Daha sonra Musa Tur Dağı'na çıkıp Tanrı ile konuştu ve (Evâmir-i Aşere) diye bilinen On Emir'i aldı. Musevilik dininin inançlıları olan Museviler (Yahudiler), Musa peygamberin dokuz büyük mucize gösterdiğine inanırlar. Kur'an'a göre Musa Müslümandır ve Hz. Muhammed'in peygamber olarak geleceği müjdesini vermiştir.

Museviliğin kutsal kitabı Tevrat'tır. Tevrat'ta dinin nitelikleri ve ilkeleri anlatılır. Musevilikte dinin temel tek tanrıdır. Yehova adıyla anılan Tanrı, gözle görülmez ve el ile tutulmaz, her şeyin üstünde, doğru ve her şeyi yapmaya kâdirdir. Yeri ve göğü yaratan O'dur. Put yapmak ve puta tapmak kesinlikle yasaklanmıştır.

Museviliğin ahlâk kuralları On Emir'de bildirilmiştir. Anaya, babaya saygı gösterilecek, insan öldürülmeyecek, hırsızlık ve kötülük yapılmayacak, yalan yere tanıklık edilmeyecek, kimsenin malına ve yakınına göz dikilmeyecektir. Töreleri arasında Müslümanlıkta olduğu gibi sünnet bulunmaktadır. Cumartesi günleri kutsal sayılır. Hukuk bakımından Musevi kanunları çocuklar üzerinde kesin hak tanır. Gelenekleri arasında çok eşlilik, boşanma ve eşlerin birbirini aldatmaması yer almaktadır.

MUTEZİLE

Ayrılanlar, ayrılmışlar anlamına gelen mezhep M. 718-728 tarihlerinde Basra'da gelişti. Mezhebin büyük bir hızla yayılması iki büyük Mutezile imamı Vasil b. Ata ile Amr Ubeyd'in güçlü kişilikleri ve kurdukları dostluklarla izah edilir. Amr'ın

Abbasi halifesi Mansur, Vasil'ın ise Şia imamlarından Zeyd b. Ali'nin yakın dostları olmaları mezhebin yayılmasında başlıca âmiller arasındadır. Ayrıca imam Vasil, öğrencilerini Kuzey Afrika'ya, Horasan'a, Yemen'e, Cezîre'ye, Kûfe ve Ermenistan'a göndermek suretiyle yayılmada en etkili adımı attı.

Öğrencilerin gönderildiği ülkelerde pek çok taraftar elde edildi. Mutezile Irak'ta büyük ölçüde benimsenerek yaygın hale geldi. Bununla beraber, Mutezile'nin diğer mezheplere kıyasla üstün bir yer elde etmesi Abbasilere döneminde gerçekleşmiştir. Amr'ın yakın dostu olan Ebu Ca'fer el-Mansur döneminde bizzat halifenin desteğini elde eden mezhep düşünülebilecek en süratli gelişme noktasına erişti. Ünlü Abbasi halifesi Harun ur-Reşid'in sohbet toplantılarında Mutezile ileri gelenlerine yer vermesi, halkın onlara fazlasıyla itibar göstermelerine yol açtı. Bu itibar, Harun ur-Reşid'in oğullarından Emin döneminde ise hayli kayba uğramakla beraber, Memun'un yönetimi ele almasıyla Mutezile de, misli görülmemiş bir yayılma ve nüfuz sahibi olma dönemine erişti. Ebu'l-Huzeyl el-Allaf, Nazzam, Cahiz ve Cübbai, bu yeni dönemde yetişen en büyük Mutezile âlimleridir. Mutezile bu dönemde Memun gibi bir koruyucu kazanmakla kalmamış, onun şahsında en büyük âlimlerinden birini de idrak etmişti.

Fakat, aynı zamanda bu bir üzüntü sebebi de oldu: Memun son zamanlarında kadılar kadısının teşvikiyle Mutezile âlimleri gibi düşünmeyenlere şiddet ve zor kullanma yoluna gitti. Kendisinden sonra gelen kardeşi Mutasım ve onun peşinden iktidara gelen Vâsık aynı baskı usûllerini uyguladılar. Bu da yer yer isyanlara sebep oldu; bu isyanlar daha da artan bir

şiddetle bastırıldıysa da halk, yakınlıkları dolayısıyla Mutezile ile zülmedenleri aynı kefeye koydu. Bu da mezhebe karşı itibar ve güven kaybını getirdi. Böylece, zirveye çıkışın kendisi bir çöküş sebebi oldu.

Mutezile'ye büyük itibar ve yükselme sağlayan Vasık'ın ölümünden (847) sonra yönetimi ele alan el-Mütevekkil bu mezhebe karşı düşmanca denilebilecek bir tavır takınmaktan geri kalmadı. Bu da Mutezile düşmanlarına cesaret, hatta cüret kazandırdı. Çabucak hücumla geçtiler Ehl-i Sünnet bir taraftan, Rafıziler, diğer taraftan saldırıyı başlattılar. El-Mütevekkil, bu saldırıları düşmanlığını açığa vurması için elverişli bir zemin sayarak, Mutezile ileri gelenlerini hapse attırdı. Bu zor döneme başka güçlükler de eklendi: Evvelce Mutezile âlimiyken aniden cephe değiştirip Rafıziler arasında yer alan İbn Ravendi Mutezile'ye karşı akıl almayacak tenkitler ve iftiralar yağdırmaya koyuldu. Çöküntüyü getirecek olan yıkma hareketi bu kadarla kalmadı. Yine Basra'daki Mutezile âlimlerinden Ebu'l Hasan el-Eş'ari'nin (Ö. 912) yılına doğru Mutezile'yi hedef haline getirerek ağır tenkitler yöneltmesi mezhep için en büyük darbe yerine geçti. El-Eş'ari yeni bir Sünni kelâm sistemi kurdu. Çok geçmeden bu sistem yaygınlık kazandı. Aynı yıllarda yeni bir darbe daha geldi: Orta Asya ve Maverâünnehr ülkelerinde son derece yaygın bir durumda bulunan Mutezile, İmâm-ı Âzâm'ın ekolünü sürdürerek mükemmel bir Sünni sistem kuran Matüridi'nin tenkitleri karşısında susmaktan başka bir çare bulamaz hale geldi. Büveyhilerin iktidarı sırasında (932-1055) Mutezile kayıplarını bir dereceye kadar telâfi imkânını bulabildi. Büveyhillerin merkezi olan Rey, Mutezililer'in

de merkezi durumuna geldi. Fakat, Gazneli Mahmud'un Büveyhileri ortadan kaldırmasıyla bu mezhep mensupları da Horasan'a sürüldü; eserleri tamamiyle tahrip edildi. Böylece mezhep bütünlüğü de tarih oldu; mezhep artık şahıslarda görüşler halinde varlığını gölge halinde sürdürecekti. Son büyük imamları ez-Zemahşeri ile noktalanmıştı (Ö.1143).

Mutezile'nin görüşleri şahıslardan başka itikadi mezheplerde de, onların görüş ve anlayışlarına karışmış bir halde bulunmaktadır. Bu arada Yemen'deki Zeydiler itikadi mezhep olarak Mutezile'yi hâlâ ayakta tutmaktadırlar. Ayrıca diğer ılımlı Şii'ler de Mutezile'nin azımsanmayacak sayıda prensiplerini kendilerine mâlederek savunmaktan geri kalmamaktadırlar. Mutezile mezhebine mensup olabilmek için beş prensibe inanmak ve bağlanmak gerektiğini mezhebin ilim adamları ileri sürmektedirler. Bu beş prensip sırayla ve özetle şöyledir:

1- Tevhit: Bu görüş çok Tanrı'lara karşı bir vahdaniyet akidesi ve aynı zamanda Allah ile mahlukât, yaratılmışlar arasında benzerliğin her türlüşünün reddidir. Müşebbihe ve Mücessime, yani Tanrı'yı yaratıklara benzeten ve cisim iddiasında bulunan görüşlere karşı cevap oluşturan bir görüştür. Bu aynı zamanda Hristiyanların Teslis inancına bir reddiye niteliğindedir. Mutezileye göre, İslâm tevhid dinidir, o halde Allah'ın birliği inancını zedeleyecek bütün anlayışlara karşı çıkmak yerinde olur. Âyetler ve hadislerde zahiri mânâlarında eğer benzetmeler varsa, bunların asılları, yani gerçek mânâları bundan münezzehtir; Mutezile böyle bir yoruma gider. Mutezile'nin dikkate değer bir iddası şudur: **Tevhid görüşünün tabii sonucu olarak Allah ahirette de görülemeyecektir. Mutezile Allah'**

bu münâzâta da katıldığı ve "İstifâ" diyorlar. Bu, Allah için "İstifâ" yapmak, hiç bir paylaşılmayacağı için, ilk keşif için bir vefatıdır.

II- **El-Va'd ve'l-Vakf:** Allah iyi amelde bulunanlara sevap vermesiyle zorunlu bulunmaktadır. Zira, sevabı vaatlemiştir. Büyük günah işlemeyenlerin cehennemle cezalandırılması için de aynı husus bahis konusudur. Çünkü böyle bildirilmiştir.

III- **El-Menziletü beyne'l-menzileteyn:** Bu esas Mutezile'nin çekiş noktasını oluşturur. Kendisinin Müslüman olduğunu belirten bir günahkâr ne mümindir, ne de kâfir. Bu kişi fasıktır; yeri de iki durak arasında, yani küfr ile iman arasında bir yerdir.

IV- **El-Emri bil'l-ma'ruf ve'n-nehyi an'l-münker:** İyi olanı emretmek ve kötü olandan insanı alıkoymakta bütün Müslümanlar beraberdir. Ayrıldıkları nokta bunun icrası hususudur. Mutezile bu konuda sertlik yanlısıdır. İşi kılıçla halletmekten yanadır. Bu görüşünü paylaşmayanlara şiddetli baskılar uygulamış, işkence yapmaktan geri kalmamış, ölüme kadar varan cezalar vermiştir.

V- **El-Emri bil'l-ma'ruf ve'n-nehyi an'l-münker:** İyi olanı emretmek ve kötü olandan insanı alıkoymakta bütün Müslümanlar beraberdir. Ayrıldıkları nokta bunun icrası hususudur. Mutezile bu konuda sertlik yanlısıdır. İşi kılıçla halletmekten yanadır. Bu görüşünü paylaşmayanlara şiddetli baskılar uygulamış, işkence yapmaktan geri kalmamış, ölüme kadar varan cezalar vermiştir.

Aslında, Mutezile, daha ilk prensibinde, fiillerinin yaratıcısı ve sorulusu olarak insanı belirttiğine göre, fi-

illerinin sonuçlarına göre bir muamele yapılması da önceden tayin etmiş durumdadır.

MÜCAHEDE

Mücadele kelime anlamı olarak, savaş, mücadele, mücadele etmek, savaş yapmak, mücadele gayret sergilemek, savaşmak demektir. Mücadele, her şeyi olarak da, kişinin nefsi ile savaşıması, nefsinin kötülüklerini ortadan kaldırmasıdır. Mutezile'ni Arabi'ye göre, "Mücadele, yaratıcı istenir-fakir nefse karşı gelen gayreti nefsi istemeye karşı olarak evsala savaşmaktır". Mücadele kelimesi cihad kökünden gelir. Cihad dışardaki düşmanla, mücahede ise içteki düşmanla, yani nefisle mücadele etmektir.

Nefsı ezmek, tesirini hale getirmek için yapılan mücahedenin üç gayesi şöyledir: Takva sahibi olmak için yapılır. İhsan yolunda yürümek için yapılır. Keşf ve ilham sahibi olmak için yapılır. İslamiyet bu üçüncü manideyi benimsemek.

Tasavvuf eğitiminde nefsin oyunlarına, tuzaklarına karşı yapılan mücadele yollarından biri de mücahede'dir. Tasavvufta, hadis olduğu belirtilen şu söz bilhassa zikredilir: "**Küçük cihaddan büyük cihada döndük.**" İşte nefse karşı açılan savaşa cihadı ekber yani büyük cihad denir.

Kuşeyri Risâlesinde şöyle bir olay anlatılır:

Şeyhlerden birinin âdeti hep onsafta namaz kılmaktır. Bunu senelerce devam ettirdi. Bir gün bir mâzereti sebebiyle her nasılsa câmiye biraz geç geldi. İlk saflar dolduğundan o gün namazını son sırada kıldı. Bu durumu cemaatin de dikkatini çekmişti. Bu zat bundan sonra bir müddet câmiide görülmeydi. Câmiye neden gelmediği sorulunca şöyle dedi: Şu kadar senenin namazlarını kaza ediyorum. Ben bu

namazları kılarken ihlâsla Allah'a ibadet ettiğimi sanıyordum. Oysa bir gün câmiye geç gelmeden ve bu yüzden halkın beni son safta görmeleri beni mahcup etti. O zaman anladım ki, bir ömür boyu duyduğum mânevî neşve ve istek, halkın beni ilk safta görmesinden dolayı imiş. Bu benim hoşuma gidiyormuş. İbadetim sırf Allah için değilmiş. Bunu anlayınca evvelki namazlarımı yeniden kıldım, o yüzden kayıptım.

MÜCEDDİDİYE

En çok kolu olan tarikatlardan Nakşibendiye'nin en fazla yayılan iki kolundan biri Müceddidiye'dir. (Öteki Halidiye) Bu kol, Ahmed Fâruki-i Serhendi tarafından kuruldu. İmamı Rabbani adıyla da anılan Serhendi, "Mektubat" adlı ünlü eseriyle Müceddidiye'nin ana prensipleri ortaya koymuştur. (bk. İmam Rabbani)

Abdülbaki Gölpınarlı, İmam Rabbani ve görüşleri hakkında şu bilgiyi veriyor:

"Tarikat zinciri, altı kişi vasıtasıyla Bahâüddin Nakşibend'e ulaşır. Ahmet Farukıy-i Serhendî 1035 Recebi'nin son günü (1626) ölmüştür. "Ki-

tabu'ül-Enhâr'il-Erbâa" ve bilhâssa mektuplarının toplanmasından meydana gelen "Mektûbât"ı meşhurdur. Sonuna, oğlu Muhammed Masum'un mektupları da eklenerek Müstakıym-zâde Sadeddin Süleyman tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve 1277'de İstanbul'da, taşbasması olarak basılmıştır.

Ahmed Faruki, bu mektuplarda Vâhdet-i Vücudun şiddetli aleyhinde bulunur; İbni Arabî'nin yanıldığını söyler; bu görüşün sülûk esnasında, sâlikin görüp geçeceği bir menzil olduğunu, kendisinin de bu menzilden geçtiğini bildirir ve her sûfî'nin, vahdet görüşünde, kendi neşesinin, kendi meşrebinin rol oynadığını anlamadığından, bu hususta yanlış mütalâalarda bulunur; Mevlânâ'nın, İbn Arabî'den tamamiyle ayrı bir görüşe sahip olduğunu fark edemediğinden onu da İbn Arabî'nin görüşünde zanneder ve Mevlânâ gibi gerçekten de eşsiz bir mütefekkiye "tarikat çocuğu" demekten çekinmez. Rahmetli Ahmed Avni Konuk (1952), "Mektûbât" taki bu telâkkilere bir reddiye yazmıştır."

N

NAKŞİBENDİLİK

Bahaddin Nakşibend'in kurduğu ve İslâm dünyasında en yaygın ve etkili tarikatlardan biri. Türkiye'de de, özellikle son yıllarda kamuoyunun duyduğu ve üzerinde tartışılan tarikat olarak da dikkatleri çekiyor.

Haziran 1990'da Türk basınında yayınlanan Paris kaynaklı bir haberde aynen şöyle deniyordu:

"Fransız Dışişleri Bakanlığı bünyesinde hazırlanan ve Başbakanlık'la bazı bakanlıkların bilgisine sunulan gizli bir raporda, dini tarikatların Türk siyasi hayatında, Cumhuriyet tarihinde görülmemiş şekilde güç kazandıkları, yönetimin en üst kademelerine sızdıkları ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi bazı bakanlıklarda kilit noktaları ele geçirdikleri belirtildi.

"Türkiye'de İslâmi akımların etkisi" başlığını taşıyan ve 5 sayfadarı

oluşan raporda, ANAP hükümetlerinde görev yapan 15 eski ve yeni bakanın Nakşibendi tarikatına üye olduğu ileri sürüldü. Raporda ilişik ekte, Nakşibendi tarikatı üyesi olarak adı geçen yeni ve eski bakanlar şunlar: Yusuf Özal, Cemil Çiçek, Hüsnü Doğan, Fahrettin Kurt, Halil Şıvgın, Oltan Sungurlu, Ekrem Pakdemirli, Mehmet Keçeciler, Abdulkadir Aksu, Vehbi Dinçerler, Ahmet Karaceli, Nihat Kıtıpcı, Mustafa Kalemli, Kurtcebe Alptemoçin, Hasan Celal Güzel ve Korkut Özal. (Not: Korkut Özal ANAP hükümetlerinde görev yapmadı)

Geçtiğimiz Nisan ayında kaleme alınan raporda, Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi'nin son seçimlerde aldığı yüzde 7.5 oy oranının, İslami akımların Türk siyasi hayatı üzerindeki etkisini "maskelemesi" gerektiği vurgulandı. Raporda, Başta Nak-

şibendiler olmak üzere tarikatçıların cumhuriyet tarihinde bu denli güçlenmedikleri, “Üst yönetimde çok etkin olan Nakşibendi tarikatının, hükümetin politikasını dinin gereklerine göre etkilemeye çalıştığı ve ANAP’ın da, dini değerleri topluma benimsetmek yoluyla muhafazakârlığı güçlendirmek için çaba harcadığı) öne sürüldü.”

Yurt içinde ve dışında, “aktif politikayı yönlendirdiği, partiler, politikacılar, devlet adamları, iş çevreleri ve Müslüman aydınlar arasında çok etkili olduğu” iddiaları sık sık ileri sürülen Nakşibendi tarikatı, biraz da bu yayınlar, iddialar ve söylentilerle, bugün ülkemizde, gündemden inmeyen konulardan biri haline gelmiştir. Gerçekten, Nakşiliğin, çeşitli konularda aktif ve yaygın bir tarikat olduğu, asırlardan beri, sünni Müslümanlığın prensipleri uğruna mücadele ederken, bir yandan da dünya işleriyle yakından ilgilendiği bilinmektedir. Tarikatın, bu özellikleri ve bunların nedenleri ilerde anlatılacaktır. Daha önce genel tarifi ve kurucusu ile ilgili bilgiler vermekte yarar vardır.

Esseyyid Abdülhakim Arvasi’nin “Rabıta-i Şerife” adlı eserinde Nakşilik şöyle anlatılıyor:

“Bil ki Nakşilik tarikatı hiçbir ziyade ve noksan kabul etmeksizin peygamber sahabilerinin yoludur. Bu tarikat, sünnet ve azimette kulluğu sürdürmekten ve adette, ibadetler ve muamelelerde ve bütün işlerde bid’atlere düşmemekten ve harcanma, tükenme, fani olma yolunda Allah ile huzurdan ibarettir. Bu tarikat, iç temizliğinin gizli mücadelesine bağlanarak ruhaniyetten aks ve için için oluruş suretiyle feyz alma yoludur ve bu feyz almada ihtiyar ve çocuk eşit olduğu gibi, ölü ve diri de müsavidir... Bu tarikatta esas olarak iki sağ-

lam temel vardır ki, bunlardan nasibi olan kişiye her şey ikram edilmiş demektir. Bu iki esas da resuller resulü ve bağlanılan kâmil şeyhe nokta nokta ve zerre zerre perçinlenmektedir. Fakat bu muhabbeti zoraki olarak elde etmek mümkün değildir. Belki bu işte zorakilik ve her türlü yapmacık, zındıklık alametidir...”

Günümüzde, etkinliği süren birkaç tarikat arasında en önemlisi Nakşibendilik tarikatıdır. Tam anlamıyla Sünni bir tarikat oluşu, şeriata bağlılığı, şeyhle müritleri ve bağlıları arasındaki sağlam, disiplinli ilişki, toplumdaki sosyal, kültürel ve politik her harekete ilgi duyarak tarikat prensipleri doğrultusunda derhal tavır alışı ve olayları bu görüşlerle yorumlaması, bu tarikatı çok popüler yapmıştır. İslamiyeti, günlük olaylardan soyutlamayan, hayatın bütün dinamiklerine cevaplar veren bir müessese olarak gören genç Müslüman gruplar arasında da, bu kararlılığı nedeniyle büyük ilgi görmektedir. Hocalar, imamlar, her çeşit din görevlileri “tam anlamıyla Sünni bir tarikat oluşu ve İslamiyeti olaylardan soyutlamayışi nedeniyle” Nakşiliği benimsemişler, böylece bu tarikat, dini hayatı kontrolleri altında tutan çevrelerde büyük etkinlik kazanmıştır.

Kurucusu

Nakşibendilik tarikatı, 1318-1389 yılları arasında Türkistan’da yaşayan **Muhammed Bahaüddin** tarafından kurulmuştur. Nakşibend, Farsça “nakış yapan” anlamına gelir. “kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı için” bu adı almış, kurucusunun isminin sonuna bu Nakşibend kelimesi eklenmiştir. Muhammed Bahaüddin’in kendisinden çok önce vefat eden Abdülhalik Gucdivani tarafından yetiştirildiği kabul edilir.

Şeyh Nakşibend, Buhara yakınlı-

rında bugün "Kasr-ı Ârifân" adı verilen köyde doğmuş, aynı köyde vefat etmiştir. Bir süre Nesef ve Merv şehirlerinde bulunmuş, iki kez hacca gitmiştir.

Kendisinden sonra tarikatı, halifeleri Alâüdin Attar, Muhammed Parsa ve Yakup-i Çarhi yürütmüş ve yaymışlardır. Özellikle bu konuda Muhammed Parsa'nın hizmeti büyüktür.

Prof. Tahsin Yazıcı, hakkında şu bilgileri veriyor:

"Çok mütevazî bir hayat süren Bahaüddin Nakşibend, haramdan son derece sakınır, hediye getirenlere hediye ile mukabele eder, fakat bu hususlarda Peygamber gibi harekette bulunmanın küstahlık olacağını da söylerdi. Misafire çok saygı gösterir, ona uymak maksadı ile gerekirse orucu bozmanın bile caiz olacağını söyler, hayvanlara karşı da büyük bir sevgi beslerdi.

Daha çok yaradılışının icabı olan bu gibi hususiyetleri dışında Bahaüddin Nakşibend'in tekâmülünü Muhammed b. Ali b. el Hüseyin el-Tirmizi (ölm. 320 = 932)'nin eserlerine borçlu olduğu söylenebilir. Nitekim kendisi de 789 (1387)'da 22 yıldan beri Hakim Tirmizi tarikatına bağlı olduğunu söylemektedir.

Bahaüddin Nakşibend'in, evradından ve halifesi Parsa tarafından, ayrıca bazı hal tercümesi kaynaklarında tespit edilen sözlerinden başka, herhangi bir eserine rastlanmamaktadır.

Nakşibend'e izafe edilen veya hiç olmazsa ondan sonra bu ad ile şöhrat bulan tarikatın izlerine ise, daha önce Gazneliler devrinde (357 - 579 = 962 - 1183) rastlamaktadır. Ancak başlangıçta sadece bazı esasları belli olan bu tarikat, gerçek hüviyetini Hoca Yusuf el-Hamadani (ölm. 535 =

1140)'den sonra aldı. Elh-i sünnet akidelerine sıkı sıkıya bağlı olduğu için, halkın, hilafet hususunda icmâi desteklediği için de, Sünnî hükümdarların rağbetine ve yardımına mazhar oldu. Yusuf el-Hamadani'nin halifelerinden Ahmed Yesevi tarikatın Maverâünnehir'de, Abdülhalik el-Gücdivani de Harizm ve Horasan'da yayılmasına yardım etti. El-Gücdivani'nin zikr-i hafiyî, Ahmed Yesevi'nin ise zikr-i cebriyi tercih etmesi sebebi ile, tarikat iki kol halinde gelişti ve bu kollar geliştiği muhitin örf ve inançlarının tesiri ile de, birbirinden oldukça farklı bir mahiyet aldı. Ancak bir ara zayıflamış olan Gücdivani esasları Bahaüddin Nakşibend tarafından tekrar canlandırıldı.

Filhakika Bahaüddin Nakşibend'e izafe edilen tarikatın belli-başlı esaslarından olup, şeyhten alınan zikri, kalp veya dil ile devamlı olarak tekrarlamak anlamına gelen yâd kerd, zikrederken Tanrı'dan başka şey düşünmemek maksadı ile kalbin kapısına göz kulak olmak anlamına gelen nigâh daşt, acz ve alçak gönüllülük ile Tanrı'ya yönelme anlamına tefsir edilen baz keşt, zevk duyarak, Tanrı ile huzurun devam etmesi anlamına tefsir edilen yad daşt, Tanrı'dan haberdar olarak, nefesin girip çıkmasına dikkat etmek manasına gelen hûş derdem, tefrikadan sakınmak manasına gelen nazar ber kadem, topluluk içinde insanın kendisini sadece Tanrı ile hissetmesinden ibaret olan halvet der encümen, verilen sıfatlardan ilahi vasıflara yükselmek manasına alınan sefer der vatan, her akşam günlük amelilerin muhasebesini yapma manasına gelen vukuf-ı zamani ve kalp ile yapılan zikirde sayı gözetmek, yani zikreden kalbi ile bir nefeste kelime-i tevhidi 3, 5, 7, 15 veya 21 defa ve daima tek sayı ile tekrarlamaktan iba-

ret olan vukuf-ı adedi gibi tabir ve usuller tamamıyla el-Gücdivani'ye aittir.

Görüldüğü üzere, el-Gücdivani esaslarına sadık kalan Bahaüddin Nakşibend, tarikatını, üveysilik ve rabita gibi iki umde ile takviye etti. Başka tarikatların aksine, tarikat silsilesini Ali yerine Ebubekir'e bağlamak sureti ile, diğerlerinde az da olsa hissedilen Şiilik tesirine yer vermedi. Bu gibi küçük farklar, yetiştiği zaman ve muhitin tesirleri istisna edilirse, denilebilir ki, Bahaüddin Nakşibend'e izafe edilen tarikat, Gücdivani (ölm. 575 veya 585 = 1179 veya 1189)'den itibaren, haccgâniye adını alan bir tarikatın devamından ibarettir...

Daha çok Bahaüddin Nakşibend ile büyük bir kuvvet kazanan bu tarikatın Orta Asya, Horasan ve havâlisinin Sünnileşmesine büyük tesiri oldu. Çok geçmeden de, Ubeydullah Ahrar (806 - 895 = 1403 - 1490)'ın halifesi olup, daha çok Molla İlahi Simavi unvanı ile tanınan Şeyh Abdullah İlahi Simavi (ölm. 896 = 1490 / 1491) vasıtası ile Anadolu'da, Baki Bi'llah Kabuli (ölm. 1014 = 1605 / 1606) tarafından da Hindistan'da geniş ölçüde yayılma imkânını buldu. Hindistan'da müceddidiye adı altında gelişerek, oradan Hicaz, Irak ve Suriye'ye yayıldı ve son olarak da, Suriye'de Halidiye kolu teşekkül etti."

Yesevilik ve Nakşilik

Öte yandan, Nakşibendilik üzerinde Hoca Ahmet Yesevi'nin kurduğu Yesevilik çok etken olduğu da ileri sürülmektedir. Bu iddianın önemi şuradadır ki, Yesevilik ve kurucusu Ahmet Yesevi'nin, Türk toplumunun Müslüman olmasında, bu Müslümanlığın ona, eski dini, sosyal ve kültürel geleneklerine ters düşmeyecek şekilde sunulmasında, Müslümanlığın da verdiği yeni bir heyecan ve dina-

mizmle Doğu'dan Batı'ya intikal edilerek, Anadolu'nun, önce dervişlerle, sonra da düzenli ordularla fethedilip dünyanın en geniş imparatorluklarından birinin kuruluşunda büyük rolü olmuştur.

Fuat Köprülü bu konuda şöyle yazıyor: (61).

"Sülûk silsilesi bakımından Hoca Ahmed Yesevi'ye mensup bulunan tarikatlar başlıca ikidir: Nakşibendiye, Bektaşîye. Nakşibendiliğin, Ahmed Yesevi ile alakalı sayılması tarikatın piri Hoca Bahaüddin Nakşibend lakabıyla tanınmış Muhammed b. Muhammedü'l-Buhari'nin, Yesevi şeyhlerinden "Kasam Şeyh" ve Halil Ata ile bir müddet beraber bulunarak onlardan feyz almasından dolayıdır. Hoca Bahaüddin, ilk zamanlarında Emir Seyyid Kelal'ın işareti gereğince Kasım Şeyh yanına geldi; iki-üç aydan fazla orada bulundu; sonunda Şeyh, ona teşrif verdi ve "Benim dokuz oğlum vardır, sen onuncususun ve hepsine müreccahsın!" dedi. Bundan sonra Kasam Şeyh Nahşab'dan Buhara'ya geldikçe, Hoca ona fevkalade riayet ederdi.

Hoca Bahaüddin'in Yesevilikle ikinci bir alakası da, yine Yesevi şeyhlerinden Halil Ata'dan nasib aldığından dolayıdır. Kendisi onunla mülakatını bizzat şu suretle anlatıyor: "İlk zamanlarımda rüyamda Hâkim Ata'nın beni bir dervişe ismarladığını gördüm; salih bir ceddem vardı, ona rüyamı naklettim; Türk şeyhlerinden nasibim olduğu şeklinde tabir etti. Birgün, o rüyamda gördüğüm dervişe Buhara pazarında rast geldim; lakin mülakat edemedim. Akşam evime birisi geldi. Derviş Halil denen o dervişin benimle görüşmek istediğini söyledi. Niyaz ve şevkle derhal meclise vardım. Eski rüyamı anlatmak istedim; Türkçe olarak onun kendisi-

ne esasen malum bulunduğunu anlatı. Tesadüf, o dervişi Maverâü'nehr'e hükümdar yaptı; Sultan Halil unvanını aldı. Benimle o zamanda da mü-lakat etti ve şefkat gösterdi; gâh lütuf ve gâh unî ile bana tarikat adabını öğretti. Altı sene kadar bu suretle yanında kaldım; feyzi ile sulukte çok terakki ettim. Halk arasında onun hizmetinde bulunurdum; yalnız iken mahrem-i hassı idim. Muahharen Sultan Halil'in saltanatı hâleldar oldu; bir lahzada o eski devletten eser kalmadı. Bunu görünce gönlüm dünya işinden tamamen soğudu. Buhara'ya gelip civar köylerden birinde sakin oldum."

Hakikatte, Hoca Bahaüddin Nakşibend'in manevi terbiyesi Hoca Abdülhalık Gucduvâni'dendir; bu sebeple onu Hâcegân silsilesinden ad-detmek hiç de yanlış sayılamaz; bu yüzden, Nakşibendilik bir cihetten Kasam Şeyh ve Halil Ata vasıtasıyla Yesevilik tesirinde kaldığı gibi, diğer taraftan da Hoca Abdül-Halık Gucduvani'nin, Ahmet Yesevi'den sonra Yusuf Hemedani halifesi olması itibariyle de -tabii olarak- birçok cihetlerden Yesevilik'le benzerlik gösterir. Hoca Bahaüddin'den sonra Nakşibendilik, Maverâü'nehr ve Horasan Türkleri arasında çok yayılmış, Yesevilik nüfuz sahasını bir bakımdan daraltmıştır; lakin Nakşibendilik'in umumi hatları itibariyle Yesevilik'ten pek farklı olmadığını ve Orta Asya'da az zaman zarfında yayıldığını, evvelce onun zemin hazırlamasına borçlu bulunduğunu da ilave etmeliyiz."

Özellikleri

Tarikatlar tarihini inceleyen din alimleri Nakşilikle ilgili olarak şu temel bilgileri veriyorlar:

Nakşibendi tarikatı tüm tarikatlar arasında en kolay olanıdır. Çünkü,

tarikatta, müritten fazla mürşit çalışır. Nakşibendi tarikatının önderi kabul edilen Hazret-i Ebubekir hakkında Peygamberimiz şöyle demektedir: "Yüce Allah benim kalbime neyi aktarıyorsa, ben de onu Ebubekir'in kalbine aktarıyorum." Dolayısıyla Nakşibendi tarikatında mürşit görevini üstlenen kimse de tarikata yeni giren birine, kalbindeki tüm üstünlükleri aktarmak zorundadır.

Nakşibendide kalp zikri önde gelir.

Bu tarikatta normal yemek, içmek, uyumak, evlenmek ve çalışmak vardır. Açlık ve uykusuzlukla nefsi eğitmek diğer tarikatlar kadar önemli değildir.

Dünya ile ilgili günlük meşgaleleri aksatmadan yerine getirirken, kalpler ile de Allah'ı anmak bir an bırakılmaz.

Nakşibendi tarikatının tüm usul ve kuralları şeriata uygundur. Tarikat, Kuran-ı Kerim, sünnet ve şeriata özüdür.

Nakşibendi tarikatının temeli, "Tövbe, uzlet, zühd, takva, kanaat ve teslimiyet"tir.

Bu tarikata katılanlar, "Allah'ı anmak, aşırı arzu ve hevesleri bırakmak, dinin emirlerine uymak, Allah'ın bütün yaratıklarına iyilik yapmak, hayır işlerine koşmak" zorundadırlar.

Tarikatın mahiyeti de şöyle özetlenmektedir: "İbadete devam etmek, belli saat ve zamanlarda zikir yapmak, Allah'tan başka hiçbir hedef ve gaye edinmemek, iç ve dış dünyasını her türlü kusurlardan arındırmak, yüce gayeler peşinde koşmak, kalbini tüm yabancı sevgilerden temizlemek, her zaman Allah'la beraber olmak, hırs, kin ve düşmanlıklardan uzaklaşmak, bunun için de kendini ve nefsi ni daima kontrol altında tutmak."

Nakşibendi tarikatında dört esas

vardır. Bunlar, Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet'tir. Birincisi ile dış görünüş, ikincisi ile iç hayat temizliğe kavuşturulur. Üçüncü kademe Allah'a yakınlık, dördüncüsü ise Allah'a ulaşmaktır. Nakşiler bu dörtlü tasnifi ceviz ve kabuklarına benzetirler. İlki yeşil, ikincisi sert kabuğu temsil eder. Üçüncüsü cevizin zarı, dördüncüsü özüdür.

Bu dört esası şöyle özetlemek de mümkündür:

1. Şeriatla zahiri temizlemek,
2. Tarikatla batını temizlemek,
3. Hakikatla kurb-ı ilahiye ulaşmak,
4. Marifetle Allah'a ulaşmak.

Tarikatın 11 temel prensibi

Nakşibendi tarikatında onbir ibare ile ifade edilen ve yolun tüm özelliklerini belirten bir gelenek vardır. Nakşi yoluna giren herkes bu onbir özelliği aynen uygular, bunları tarikatın bir özeti kabul eder.

Abdulhalik Gucduvani'nin tespit ettiği onbir temel şunlardır:

1. **Vukuf-ı zamani:** Müridin zamanı çok iyi değerlendirmesidir.
2. **Vukuf-ı Adedi:** Dersin adedi ve gerçek manası düşünülmelidir.
3. **Vukuf-ı Kalbi:** Kalbi uyanık tutmak gerekir.
4. **Hüş der-dem:** Nefes alıp verirken gaflette olmamak.
5. **Nazar ber-kadem:** Ağyara değil kendine bakmalıdır.
6. **Sefer der-vatan:** Halktan ayrılıp Hakka gitmesidir.
7. **Halvet der-encümen:** Halk içinde de olsa halvet hali olmalıdır.
8. **Yâd kerd:** Zikretmelidir.
9. **Baz geşt:** Zikirle Allah'a dönüş vuslat düşünülmelidir.
10. **Nigâh-daşt:** Kalbi zararlı düşüncelerden muhafaza etmektir.
11. **Yud daşt:** Masivayı bırakarak

sadece Allah'ı düşünmektedir.

Abdülhakim Arvasi, "Tasavvuf Bahçeleri" adlı kitabında Farsça olan bu onbir ilkenin manalarını ve önemlerini şöyle anlatıyor:

Hüş der-dem

Salikin, her nefesini şuur halinde ve uyanık olarak alması... İnsanın nefesleri "he" sesi ile girip çıkıyor... Bu "he", "hüviyet" in, "he" sine işaretidir. Demek ki, insan, her nefeste zikredicidir; ancak bunun manası ve şuurundan gafil olduğu için bu zikirden sayılmaz ve zikrin faydasını temin etmez. Böylesi zikir, uykudaki konuşmaya benzer. Uyuyanın, uykusunda söyledikleri, nasıl, manasını düşünmekten uzak olduğu için, hiçbir kıymet ifade etmezse; zikir de şuur halinde olmadıkça itibardan düşüktür.

Bu yola girmekten murat, her nefeste gerçek ihsan sahibi Allah'ın zatına işaret edici teneffüsü "he" yi, manasını sürekli hatırdan tutarak teneffüs etmektir. Bu yola giren, bilhassa içten gelen nefesinde huzur ve şuur halini korumalı, asla gaflete yol vermemelidir. Bir nefesten diğerine geçiş, gafletle değil, huzurla olmalı ve nefesler, Allah'ı hatırlamaktan bir an bile uzak olmamalıdır. Bu yolda nefesi muhafaza ve ona riayet etmeyi Nakşiler pek mühim saymışlar ve nefeste şuur halini muhafaza etmeyi de kayıp bilmişlerdir.

Bahaüddin Nakşibendi şöyle diyor:

— "Allah'a varış yolunda işin aslı, nefes üzerindedir. Bütün himmet ve gayreti, nefsi muhafazaya ve her nefesi de huzura hasretmek gerekir. Nefesin giriş-çıkış anı ve iki nefes arası, sakın ha gafletle geçirilmesin!.."

Necmüddin Kübra da, "Fevati-hu'l-Cemal" adlı risalesinde şöyle der:

— "Zikrullah ki, teneffüs eden bü-

ın sırf insan ve evli nefesleridir. Nefes girip çıkmasında Allah'ın gayb haline ve hüviyetine işaret eden ve her teneffüs eden canlının, nefes alışverişinde ses halinde teşekkül eden "ha" harfi; ister huzur ehli olan insanlar gibi, manası, bilinerek, şuurla olsun, ister gafil insanlar ve sair hayvanlarda olduğu gibi şuursuz olsun, yine de, her alınan ve her verilen nefeste sürer gider."

"Allah" lafzındaki son harf olan "ha" da bu "ha"dır. Kelimenin başındaki "Al" eki, tarif için olan "eliflam" ekidir. Yine kelime, "lam" harfinin şiddetli oluşu, tazimi mübalağalı kılmak içindir. İşte "Allah" isminin hakikatı olan "h", nefeslerde sürüp giden ve onun ismine işaret eden o "h"dir ki, onsuz hiçbir şey hayata hak kazanamaz.

Akıllı talip odur ki, Hakkı bildiği nisbette, bu harf-i şerifi teneffüs ederken, onun, İlahi Zâtın hüviyetini de düşünmüş olsun ve her nefes alıp verişinde o yolu takip ederek, huzura varma, yani Allah'la olma gayesine erinceye kadar şuurunda o zâtın hüviyetini muhafazaya gayret göstersiz ki, bu nispet, zahmetsiz olarak onun gönlüne yerleşmiş, onun tek düşüncesi olmuş olsun; öyle ki, artık o nisbeti, külfetsiz olarak gönlünden çıkarmayan muktedir olmasın.

Tasavvuf ıstılahında hüviyet, "la taayyün-belirsizlik" itibariyle Hakkın zatından ibarettir. O derecede belirsizlik ki, "hüviyet" ifadesi, hüviyet tabiriyle bile kayıtlı değil... Bu mertebeye onu hiçbir ilim ve idrak yanaşamaz; bu itibarla o, "Mutlak Meçhul"dür.

Nazar ber-kadem

Nazar ber kadem, salikin bütün gidiş gelişlerinde; şehirde, sahrada, hasılı her yerde bakışının ayakları üstünde olmasıdır ki, böylece kalbi kö-

tü düşüncelerle perişan ve harap olmasın ve baktığı şeye düşüncesi, gönlü takılıp kalmasın.

"Nazar ber kadem", salikin varlık mesafelerini katetmesi ve benliğin son derece muhataralı geçitlerini süratle geçmesi, aşmasından ibarettir. Yani salikin iç nazarı, her nereye yetişse, halde, salikin ayakları o nazarın müntehasına yönelir. "Eğer misafir ayağını (haddini) aşarsa onu tedip et!" hikmeti buna işaretir.

Sefer der-vatan

"Sefer der vatan", salikin, kötü ahlak ve beşer tabiatının sıfatlarından sefer etmesi; yani beşeri sıfatlardan meleki sıfatlara ve yine kötü-çirkin vasıflardan iyi ve güzel ahlaka geçmesidir. Şahsıyla kötü olan bir kimse, nereye göçerse göçsün, kötü sıfatları ondan zail olmaz; zira onların zail olması, yok olması ancak o kimsenin kötü sıfatlardan göçmesiyle mümkündür; ancak bu şekilde onlardan kurtulur. İşte sefer bu seferdir!

Bazı mürşitler, başlangıçta seferi, sonunda ikameti; bazıları bunun aksini, bazıları her iki halde ikameti; bazıları bunun aksini, bazıları da her iki halde de seferi münasip görmüşlerdir. Hepsisi de bu görüşlerinde makbul bir maksat ve doğru bir niyeti gözetmişlerdir.

Nakşi büyükleri, mürşid-i kâmil buluncaya kadar seferi münasip görmüşler ve ondan sonra, o mürşidin hizmetinde "devamlı olarak bulunmak lazımdır" demişlerdir. Eğer onlar, kendi vatanlarında, böyle kimseler bulsalar, seferi terkedip, onun hizmetinde meleke ve basiret kazanmaya ve ilahi marifetlerini tamamlamaya çalışır, ona gayret sarfederler. Bu melekenin kazanılmasından sonra, ikamet ve sefer hakikatte eşit ve aynı şey olur. Salik, büyüklere nispet me-

lekesini elde ettikten sonra, her ne tarafa giderse gitsin, artık onun için bir mani yoktur. Sofilerin yolunda, "sefer der vatan", hakikatte beş latifeden asıllarına ve asıllarından da asılların aslına sefer etmektir.

"Nefslerinizde olanı görmüyor musunuz?" mealindeki ilahi ifade, işte buna işarettir.

Halvet der-encümen

Hoca Bahaüddin Nakşibend'den sordular:

— "Yolunuz hangi esasa bağlıdır?"

Şöyle buyurdular:

— "Halvet der encümen!"

Yani, zahirde halkla, batında Hak'la olmak...

"O erkekler ki, onları hiçbir ticaret ve hiçbir alış-veriş, Allah'ın zikrinden geri bırakmaz" mealindeki ilahi ifade, bu makama işarettir.

Batın nisbeti, bu yolda şöyle meydana geliyor ki; gönül cemiyeti, halvetten daha çok halk ile sohbettedir. "Bizim yolumuz, sohbettir!" buyurdular. Halvette şöhret ve şöhrette afet vardır. Hayır, cemiyettedir ve cemiyet de sohbettedir. Sohbetin tesiriyle, salıkların birbirinde yok olmaları şarttır.

Yâd-kerd

Hatırlamak demektir. Şöyle ki; mürit, önce kendi kalbini huzur halinde, mürşidin kalbi karşısında tutmalı, gözlerini ve ağzını kapayıp dilini damağına yapıştırmalı. Sonra nefesini de göbeğinin altında hapsederek, zikre başlamalı ve zikri diliyle değil, kalbiyle yapmalıdır. "Habs-i nefes = nefesi hapsetmek"te sabretmeli ve her bir nefeste "Kelime-i tevhid"i üç kez söylemeli, ta ki, zikrin tatlılığı, halaveti ve eseri gönlüne ulaşsın.

Zikirden murat, kalbin, devamlı

surette, Allah'tan, muhabbet ve tazim vasfıyla haberdar olması, agâh olması demektir. Zikrin özünden ibaret olan bu haberdarlık ve agâhlık, halkla sohbette meydana gelir.

Kalbin hakikati, öyle bir müdri-keden, idrak kutbundan ibarettir ki, her tarafa uzanır: Dünyayı ve dünya maslahatlarını o düşünür, bir anda yerleri, gökleri, bütün alemini dolaşmak, seyretmek, ona müyesserdir. İşte böylesi bir idrak kutbu olan kalbi, bütün düşüncelerden sıyrıp, zikirle meşgul etmek, şu yol ile dir: "Kelime-i tevhid"nin "la"sını, hayalen göbeğinin altından yukarı çekiyormuş gibi başı, aşağıdan yukarıya kaldırmak, sonra "ilahe" kelimesini alını sağ yana çevirmek suretiyle söylemeli ve "illallah" kelimesini de kalbe indirmeli ki, ateşi bütün azaya ulaşsın ve bütün vücudu sarsın.

Bâz-geşt

Zikirden ayrıldıktan sonra, zikirde, uyanıklığı muhafaza etmek için, "Allah'ım! gayem sensin ve arzum da senin rızandır!" mealindeki kelimelerle kalbi meşgul etmektir. Ta ki, zikreden zikri halis ve kalbi de "masiva-dış dünya"dan ayrılmış olsun.

Nigâh-daşt

Kalbe gelen düşünceleri, hatıraları murakabe etmekten ibarettir. Şöyle ki: Çok defa hatırandan masivayı geçirmemek suretiyle, "kelime-i tevhid"i geçirmek...

Nigâhdaşt, bir salike bir saat veya iki saat veya daha çok müyesser olduğu takdirde, artık "masiva-dış dünya" onun hatırına, düşüncesine yol bulamaz.

Yâd-daşt

Daima Hak'tan agâh olmak, haberdar olmak demektir. Bazıları bu-

nu gıybette, yani gayb halinde huzur diye ifade etmişlerdir. Hasılı, yaddaşt, kalbin, Allah'ı yad etmekle kuvvetlenmesinden ibarettir.

Vukuf-ı zamanî

Vukuf-ı zamanî ile salikin işi tamam olur ve salik gaye noktasının sırrına erer. Vukuf-ı zamanî, her an halinden haberdar olmaktır ki, hali şükür sebebi mi, yahut özür sebebi mi bunu bilsin.

Vukuf-ı adedî

Zikirde adede riayet etmektir. Mesela zikir, nefy ve isbat zikrinin günlük asgari haddi bin yüz ve celal zikrinin asgari haddi de beşbindir.

Vukuf-ı kalbî

Kalbin Hak'tan agâh olması, haberdar olması demektir. Öyle ki; artık kalp, ondan başka hiçbir şey düşünemez. Buna şuhud ve usûl de derler: "Ne yana dönseler, Allah'ın vechini bulurlar" ilahi ifadesi de buna işarettir."

Tarikatın kendi diliyle anlatılan ve tüm nakşilerin uyması gereken bu 11 esası şöyle özetlemek mümkün;

Soluk alıp verdikçe Allah'tan gâflet etmemek, yürürken sağa sola bakıp oyalanmamak, yurdundayken de Tanrı'ya yönelip gidildiğini unutmamak, bir toplulukta iken bile yalnızmış gibi Tanrı huzurunda bulunduğunu düşünmek, sesli olmamak şartıyla Tanrı'yı kalbiyle de anmaya devam etmek, Tanrı'yı anarken, "Dileğim senin rizandır" demek, dünyaya ait şeyleri yürekten silip atmak, her zaman Tanrı'yı düşünmeye çalışmak, tarikat prensiplerinden olan zikir sayısına muhakkak uymak zamanını Tanrı'ya ulaşmaya harcamak ve zikrederken soluğunu kesip Tanrı'ya bağlanmak.

"Nakşibendi'yi öbür tarikatlardan ayıran en önemli özellik rabita yöntemidir. Rabita, müridin kendisini ölmüş, kefenlenmiş ve mezara konmuş varsayıp hayalinde canlandırdığı mürşidinin iki karşı arasına bakarak ruhaniyetinden feyz almaya çalışmasıdır. Rabita, yaşayan bir mürşitle de, ölmüş bir şeyhle de yapılabilir. Müridin Tanrı'ya ulaşmasında zikirden daha etkili sayılan rabitanın süresi en az bir saattir." (62).

Nakşilikte zikir

Nakşibendi tarikatında, başta Allah olmak üzere, ilahi isimleri anmak ve bazı âyetleri okumak, bunu tek veya birlikte, sesli veya sessiz söylemek anlamına gelen zikir, iki türlüdür: Kişinin kendi başına tek olarak yapacağı zikir, topluca yapılan zikir... Her ikisi de gizli, yani sessiz (içten) olur.

Nakşibendide (Cehri zikir) yani Allah'ın adını ve sıfatlarını yüksek sesle ve kalabalık halinde anmak, bunu bir âyine dönüştürmek yoktu. (Hâfi zikir), yani gizli ve herkesin kendi kendine ve kendi içinden Allah'ın adını anması prensibi hâkimdi. Nakşiler, bu "gizli zikir" ilkesinin Hazreti Peygamber tarafından kendisine gizli zikir telkin edilen Hazreti Ebubekir'den geldiğini ileri sürerler.

Nakşilerde zikrin, hangi duaların, ayetlerin kaçar kere, nasıl söylenecekleri kesinlikle saptanmıştır. Tek başına zikir temiz elbiseyle, temiz bir yere oturtularak, geceleyin başa beyaz bir örtü alıp kibleye dönülerek yapılır.

Toplu halde yapılan zikre Nakşibendilikte "Hatm-i Hâcegân" denir. Bu da ikiye ayrılır. Zikre katılan müridlerin sayısı 10 kişiden az ise "Küçük Hatme", çoksa "Büyük Hatme" denilen bu zikirlerin her ikisi de gizli (sessiz) olarak yapılır. Yani tüm isim-

ler ve dualar "kalben" zikredilir.

Zikir olarak verilen ilahi isimlerin başında, bütün tarikatlarda olduğu gibi, Allah lafzı gelmektedir. Kelime-i Tevhid ile belli bir düzeye gelen mürid önce Allah lafzı ile geliştirilir ve nihayet mürşidinin uygun göreceği diğer ilahi isimleri, bu lafza ilave ederek zikrini sürdürür...

Hatm-i Hâcegân, başka bir deyimle Nakşilikte zikir şu şekilde icra edilmektedir:

Tek kişi kibleye dönerek, toplu hallerde bir daire çevrilerek oturulur. Daire içine tarikata intisabı olmayanlar alınmaz. Böyle bir durumda ilahi feyzin kesileceğine inanılır. Müridler birbirine temas ederek otururlar. Bu hal, feyzin herkese akmasını sağlar. Her mürid abdestli halde bulunur.

Önce tövbe ve istiğfar edilir. Bunun için genellikle 111 defa estağfurullah çekilir. Bunu yine aynı sayıda Kelime-i Tevhid ve Hz. Peygambere salat ve selam (Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed demek) izler. Bunun ardından bazı âyet ve sureler okunur. (Ayetül Kürsi, İnşirah suresi, Kevser suresi, İza Caae suresi, İhlas suresi ve Muavvezeteyn sureleri)

Bunun ardından, toplu halde bulunuyor ise, yöneticinin işareti ile, tek kişi ise kendiliğinden ölümü düşünme (tefekür-i mevt)ye geçilir. Mürid, öldüğünü, malının-mülkünün başkalarına kaldığını, kendisinin kabre konduğunu, sorguya çekildiğini, kendisine kendi iyi amelleri dışında hiçbir şeyin fayda vermediğini vs. düşünüp dünyanın hiçliğini iyice hatırlar ve güvenilecek tek şeyin Allah'ı anmak olduğunu düşünerek Allah lafzıyla zikre başlar. Zikir, yöneticinin işareti ile biter. Ferdi icrada ise mürşidin işaret ettiği sayıda Allah lafzı söylenir. Nakşiler bu sayıları tespit için bazen çok

uzun tesbihler kullanırlar.

Zikrin akabinde yine bir miktar Kur'an okunup, tarikat büyüklerine dua ile celseye son verilir." (63).

Tarikatın kolları

Nakşiliğin iki önemli kolu ve onlara bağlı bazı yan kollar vardır. Önemli kollar Müceddidiye ve Halidiye'dir. Müceddidiye kolunun kurucusu İmam Rabbani adıyla da anılan Serhendli Ahmed Faruki'dir. Hazreti Ömer soyundan geldiği ileri sürüldüğü için Faruki denilmiştir. 1563-1626 yılları arasında yaşamıştır. Mektubat'ı ünlüdür. Bu eserde vahdet-i vücud reddedilir. Muhiddin-i Arabi ve Mevlana, fikirleri nedeniyle şiddetle eleştirilir. İkinci önemli kol olan Halidiye'nin kurucusu 1776-1826 yılları arasında yaşayan Mevlana Halid Bağdadi'dir. Politik olaylarda aktif olan daha çok bu kolun bağlılarıdır.

Halid-i Bağdadi, tasavvuf tarihinin büyük simalarından olup Bağdad'ın kuzeyindeki Zur şehrinde doğmuş, 1826'da Şam'da vefat etmiştir. Nakşibendi tarikatına yeni bir dinamizm kazandırmış, yetiştirdiği yüzlerce halife ile, siyasi üstünlüğünü kaybetmeye başlayan İslam dünyasına, bir sonraki asırda filizlenecek uyanış hareketinin çekirdeğini ekmıştır. Halidiye koluna bağlı Nakşiler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batı taklitçiliği zihniyetini frenlemek için çalışmışlar, İslam'dan uzaklaşma hareketi ile mücadele etmişlerdir.

Nakşiliğin öteki kolları da şunlardır:

Ahrarilik (Ahrariye) Kurucusu Abdullah Ahrar Semerkandi'dir.

Camilik (Camiye).

Dehlevilik (Dehleviye) Kurucusu Abdullah Belan Ali Dehlevi'dir.

Halililik (Kurucu) Halid Zeyaddin Müceddidi'dir.

Kasanilik (Kasaniye) Kurucusu Şemseddin Kasani'dir.

Mazharilik (Mazhariye) Kurucusu Mehmed Mazhar'dır.

Melamilik (Melamiye)

Muradilik (Muradiye)

Nacilik (Naciye)

Nurilik (Nuriye)

Reşidilik (Reşidiye)

Sadilik (Sadiye)

Tayfurilik (Tayfuriye) Kurucusu Ebu Yezid Tayfur'dur.

Türkiye'nin gündeminde sık sık geçen Nurculuk, Süleymancılık ve Işıkçılık gibi akımların ve grupların da Nakşibendi tarikatından olduklarını, bazı güncel sosyal ve politik konulardaki görüşleri ile birbirinden ayrıldıklarını belirtelim.

Nakşilik ve güncellik

Nakşibendiliğin bugün de yaygın ve güçlü olmasının nedenlerinin başında "şeyhe bağlılık" unsurunun bu tarikatta çok dikkatle uygulanışı gelmektedir. Zaten tarikat müessesesinde baş unsur rehber, yani şeyhtir. Tarikat, "yol" demektir. Bu "Yola girenler", Allah'a yaklaşmayı murat etmektedirler. Bunun için de muhakkak bir "rehber" lazımdır. İslam tarihindeki tarikat anlayışına göre tasavvuf her şeyden önce "nefs ve ruh terbiyesi"dir. Bunu, "şeyh" denilen bir "mürşid-i kâmil" yapacaktır. Tarikata giren kimse, kendisini ona teslim edecek, bütün buyruklarını tartışmasız yerine getirecektir. Bu eğitimin ne zaman tamam olduğu yine şeyhin bileceği bir iştir. Çünkü bu şeyh de, tarikat kurucusuna kadar uzanan, sağlam, kesiksiz devam eden bir zincirin halkasıdır, kendisinden bir önceki şeyhin "el vermesi" ile bu göreve gelmiştir.

Merhum Prof. Erol Güngör, "İslam Tasavvufunun Meseleleri" adlı kitabında bu olayı günümüzle bağdaştırırken şunları belirtiyor:

"Tarikatların içinde bulundukları cemiyetin tipine göre sosyal bir fonksiyon icra ettikleri muhakkaktır. Siyasi ve sosyal istikrarsızlık zamanlarında bunların da adeta kaynakları, doktrinlerinde tecanüs yerine değişmenin hâkim olduğu görülüyor. Mensuplarının manevi ihtiyaçları yanında siyasi ve sosyal ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışıyorlar. Cemiyetin bir bütün olarak huzur ve sükûna kavuştuğu zamanlarda ise onların zamanımızdaki kulüplere benzer bir fonksiyon kazandıklarını görüyoruz. Tekke müdavimlerinin çoğunlukla gençlerden oluşması da bunun bir delilidir. Böyle zamanlarda tekkeler, gençlerin sosyal terbiye görmelerini sağlayan en önemli müessese olmuşlardır. Bugünkü tabirle sosyalleşme dediğimiz şey, yani yeni nesillere cemiyetin davranış normlarını yerleştirme işi tarikatların adeta ihtisas sahası haline gelmiştir. Özellikle yaş hiyerarşisinin ve hayat tecrübesinin çok önemli sayıldığı geleneksel cemiyet tipinde büyüklerden küçüklere intikal eden müaşeret mirası tarikat bünyesi içinde çok iyi aktarılıyordu."

Nakşiliğin bu konuda çok iddialı olduğu ve günümüzde de bazı fonksiyonlar ifa ettiği gözden kaçmamaktadır.

Nakşibendi tarikatı mensupları tam Sünni olmaları ve "Kur'an hükümleri" demek olan şeriata dört elle sımsıkı sarılmalarına rağmen, bazı kolları ve bazı mensupları yoluyla da tasavvuf ve Melâmilik neşesi olan bazı dinî görüşlere de yakınlık duymuşlardır.

Tekke ve zaviyelerin kapatılması, eğitim birliğinin ilanı ve uygulaması,

Cumhuriyet kanunlarının dini esas ve inançlardan ayıklanarak Batılı anlamda laiklik üzerine kurulması, Cumhuriyet döneminde ülkemizde, devlet güçleri ile Nakşibendilik tarikatını, tüm diğer tarikatlardan daha çok karşı karşıya getirdi. Bunun nedenlerinin başında bu tarikatın "zahiri" ağırlığıdır. Tam Sünni bir tarikat oluşu, şeriatı temel alışı, halk ve hocalar arasında yaygın oluşu, tasavvufi esnekliği olmayışı, Cumhuriyet'le birlikte başlatılan "Laisizm" faaliyetlerinde tavrı almasına neden oldu. Nakşibendiliğin bazı önde gelen isimleri "beklemek ve her şeyi zamana bırakmak" yanlısı olmalarına rağmen, asırların verdiği bir geleneğin siyasal ve sosyal tepkilere dönüşmesine liderlik edenleri de çıktı. Nakşi büyüklerinden Abdülhakim Arvasi'nin tekkelerin kapatılması üzerine sorulan bir soruya verdiği cevap dikkate değer: **"Hükümet tekkeleri değil, boş mekânları kapattı. Onlar kendi kendilerini çoktan kapamışlardı."** Bu cevapta fonksiyonları biten ve bunu çağa göre ayarlamayan tekkelere dolaylı bir ima vardır, hem de tekkeler kapansa da eğer misyonu bitmediyse tarikatın yaşayabileceği anlatılmak istenmiştir.

Fakat böyle düşünenler seslerini duyuramadılar veya sosyal değişimde geçmişi temsil edip ona sahip çıkan nakşiliğin bazı sorunlara neden olacağı bu tarikatı yönetenlerce önceden görülemedi.

Milli Mücadele'de, Millet Meclisi'nin açılışı ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin kuruluşunda bazı tarikat büyüklerinin, şeyh ve hocaların olumlu yaklaşımları olduğu çeşitli yayınlar ve belgelerle ortaya konmuştur. Cemal Kutay'ın, **"Cumhuriyet'in Manevi Mimarları"** kitabında birinci Meclis'teki milletvekillerinden en az yarısının din adamı olduğu belirtilmiş,

isimler verilmiştir.

Fakat Cumhuriyet'in kuruluşundan birkaç yıl sonra Türk kültür ve sosyal hayatındaki büyük değişimle birlikte geçmişin bazı müesseseleri ve baskı grupları "resmen" devre dışı kalmıştı. İnkılap kanunlarından bazılarına direniş, Menemen Olayı, Çeşitli bölgelerde dini çıkışlı veya irtibatlı devlet aleyhtarı hareketler, İslamiyetin günlük uygulamasına büyük önem veren Nakşibendilik tarikatını tekrar gündeme getirdi. İskilipli Atıf Hoca, Şeyh Esad Efendi... olayları hatırlardadır. Bu kez tarikat mensupları devletçe çok sıkı izleniyor, **"Türkiye'nin çağdaşlaşmasında engel"** olarak görülüyordu.

Nakşibendi tarikatının, Türkiye'nin iç politikasına ve sosyal hayatına ağırlık koyması demokrasi ile birlikte başlamıştır. Bazı siyasi partilerin ve politikacıların, halkın büyük kesiminde ve ülkenin dini topoğrafyasında ağırlığı olan baskı gruplarını yanlarına çekme çabaları, bu etkinliğin çok belirli biçimde artmasına yol açtı. Öyle ki, bu çabalar ve demokrasi öncesi dönemde rejimle büyük anlaşmazlığa yolaçacak "tabular"ın bazı politikacılarca kullanılması, dindar çevreleri bile rahatsız edecek boyutlara yükseldi. **"Dince mukaddes sayılan"** konular politik malzeme yapıldı. Bir süre önce bu konuda ağır faturalar ödeyen dini çevreler, **"bu tehlikeli ilişkilerden"** rahatsızlıklarını ısrarla belirttiler ama bazı **"hırslı politikacılar"** böyle bir ilişkinin görüntüsünü hep taze tutmaya çalıştılar.

12 Eylül'den sonra kapatılan partilerden biri, lider kadrosu ve küçük teşkilat çekirdeği ile Nakşibendiliğin yaygın gücünden yararlanmayı iç politikasının temeli yaptı. O günlerde bu tarikatın iki büyüğünden Mehmed Zahid Kotku Hoca, önceleri bu par-

tinin liderine yakınlık göstermiş, bu ilişkiden rahatsız olmamış, fakat bir tarikat büyüğünün kesinlikle icazet vermeyeceği "çirkin politikalara girilince", bu destek, oldukça gürültülü bir şekilde geri çekilmiştir.

Nakşiliğin son yıllardaki öteki büyük ismi Sami Efendi de tarikatın Üsküdar bölgesinde söz sahibi idi. O da bu tarz politik ilişkilerden dikkatle kaçınmaya çalışmıştır.

Mehmed Zahid Hoca yaşadığı sürece Fatih ve çevresini Nakşibendi tarikatının gözde semti yapmıştı. Hiçbir politik hesap ve ilişkisi olmadığı halde, sağdaki partilerden bazı ünlü politikacılar (bunların arasında başbakanlar ve bakanlar da vardır) Mehmed Zahid Hoca'yı ziyaret edip elini öpmeyi, sonra da bunu tüm Anadolu'ya duyurmayı politik başarı için şart sayıyorlardı.

İstanbul'un muhtelif camilerinde veya tarikat mensuplarının özel işyerlerinde, evlerinde Nakşibendilik tarikatının gereklerini yerine getirmek için sık sık toplantılar yapılmakta, Nakşiler kendi aralarında ibadet etmektedirler.

Günümüzde Nakşibendi toplantıları şöyle yapılmaktadır:

Müritler bir halka teşkil edecek şekilde yanyana oturuyorlar. Âyini idare edecek olan şeyh veya hoca efendi okunacak surenin adını söylüyor. "Hatm-i hace" denilen âyin sırasında müritler bu surenin kaç kere okunacağını biliyorlar ve karanlıkta, sessizce okuyarak zikirlerini yapıyorlar.

Zikirden önce müritlerle âyini yönetecek kimse arasında dini sohbet yapılıyor. Halkanın tamam olmasına kadar süren bu sohbette çeşitli dini meseleler ortaya atılıyor, sorular soruluyor. Âyine gelenler, o güne kadar toplantılara gelmemiş herhangi bir yabancıyı da beraberlerinde getirebili-

yorlar. Kimse yeni gelenin kimliğini, dini konulardaki tutumunu merak etmiyor, sormuyor.

Âyin bittikten sonra (sağdan sola doğru) âyine katılanlar birbirlerinin ellerini sıkarak "musafaha" yapıyorlar. El sıkma Şeyh Efendi'de sona eriyor.

Daha sonra hep birlikte yemek yeniliyor, yine sohbet yapılıyor ve çay içiliyor. Nakşibendi toplantı ve âyinlerinin önemli unsurlarından biri çay...

★ ★ ★

Nakşibendi tarikatının yaşayan önemli kişilerinden Şeyh Nazım Kıbrıslı, halen Kıbrıs'ta oturuyor. İstanbul Teknik Üniversitesi Kimya Mühendisliği Fakültesi'nden mezun olan 64 yaşındaki Şeyh Nazım sık sık Türkiye'ye de geliyor, kendisini sevenlerle görüşmeler yapıyor. Türkiye'yi son ziyaretinde (1986 -Mayıs) Güneş Gazetesi muhabiri Mehmet Ali Dim'le yaptığı görüşmede Nakşiliği şöyle tarif ediyordu:

"Nakşibendilik bütün tarikatların başıdır. 40 tarikat en sonunda Nakşibendilikte birleşecektir. Bir nevi buluşmadır bu... İslam beynelmileldir. Bütün insanlığa hitap eder. Nakşibendilik, bütün insanların iç hayatına hitap eder. Şariat dahilindeki hayatlarına hükmeder. 40 tarikat insanı Nakşibendiliğe hazırlar. Tarikat mensubu, Nakşibendilik sınırına geldiğinde, 'Varlığı reddet, yokluğu kabul et, gel' denir. Bunlar, dünyadan da, ahiretten de geçen, Allah'a dönen kimselerdir. Allah'a dönmek için varlığı vermek gereklidir. Yokluğu kabul etmeden, Allah'ın yanına kimse kabul edilmez."

Şeyh Nazım, siyasetle ilgili bir soruya da şu cevabı veriyordu:

"Dinin siyasetle ilgisi yoktur. Nakşibendilik, insanların hayatına

yöneliktir. Aslında hiçbir tarikat dünyası siyasi denge dışına kapılıp gidemez. Eğer kapı açıldan olmuşsa, tarikat yolundan çıkması demektir. Siyasetle uğraşan önce tarikatla işi yoktur. Çirkef dünyaya aittir. Siyasiler, dünya işleri ile uğraşırken tarikatlılar kendiliğinden huzurlarına kavuşabilmek için çabalar.”

Tarikatın partiye

Bugün Türkiye’de, sosyal ve politik anlamda tülen yaşayan tek güçlü tarikat olan Nakşibendiliğin önde gelen isimlerinden Profesör Esat Coşan’la ilgili bir basın olayı konuya büyük açıklık getirmektedir. Nakşiliğin bir zamanlar siyaset sahnesinde ve parlamentoda gayriresmî sözcüsü ve temsilcisi durumundaki, önce Milli Selamet, şimdi Refah Partisi ve İslam hareketleri başkanının, bu tarikatın beklentilerine tam olarak cevap vermediği düşüncesinden kaynaklanan bu görüş, haftalık TEMPO dergisinin 19 Haziran 1990 tarihli sayısında şöyle özetleniyordu:

“Sen nesin, bulunmaz Hint kumaştı mısın ki ben sana itimat etmediğim halde seni destekleyeyim? Seni kusurlu görüyorum, zaten ekseriyeti sağlayamamışsın, tüm desteğimize rağmen yüzde 7’lerde kalmışsın, 46 milletvekili artı 3 senatörle Meclis’e girmişken şimdi sıfıra indirmişsin, yani ben sana ne diye uyacağım, beğenmiyorum ki seni...”

Bu sözlerin sahibi Türkiye’deki en büyük Nakşibendi kolunun şeyhi, lideri Esat Coşan Hoca. Muhatabı Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan... Tarih 26 Mayıs 1990, yer İstanbul Asfa Dershanesi Vefa Yayıncılık Tesisleri, Nakşibendiler toplantı düzenliyor.

Esat Hoca’nın söz konusu toplantıda yaptığı konuşma, yıllardır siya-

set sahnesinde varlığını sürdüren Erbakan ve Refah Partisi’ne mensup Nakşilerin büyük bölümünün desteğinden yoksun oluşunun kesin dille ifadesi diye yandan da nakledenlerden bir Nakşinin habercisi.

Buralara nasıl girdi?.. Villanın kucaklığı nasıl kopuz. Esat Coşan’ın “Parti kurabilirim, hiçbir zaman kuramam derdedim. Bugün daha çok Müslümanları kucaklayacak bir parti kurmak. Müslümanların hoşnutuğunu bendenim” sözleriyle açıkça ifade ettiği gibi, Nakşibendileri partileşmeye teşvise sokan erkekler neler? İşleri can ıslam şu günlerdeki en büyük tartışma konusu İslami Şura, Refah-Nakşibendi gelişmesinin nasıl oldu?

İslam konusunun can ıslam yorumları ve Esat Hoca’nın cevapları.

Esat Hoca, topluluktan gelen “Parayı destekliyorduk, şimdi ihbarıma söz ediliyor, niye?” şeklindeki pek çok soruya, ilişkilerin geçmişinden başlayarak, cevap veriyor:

“Desteklemek hocamızın (Kayınpederi ve kendisinden önce tüm Nakşilerin lideri, Mehmet Zâhit Kotku) zamanından beri oldu. Dergâhımızın bir aksiyonu olarak başladı. Hocamızdan izin istediler, emir buyurdu, istikamet buyurdu, yapın buyurdu, yaptılar. Gelenlere hocamız destek için eleman verdiler. Böylece, bizim dergâhımızın bir aksiyonu olarak, politik bir hareket başladı. Hocamız destekledi. Hatıralarını Amasya’dan Samsun’a geçerken Suluova’da Ali Efendi diye bir şeyh efendi vardı, Süleyman Bey’i tutardı. Hocamız ona çok nasihat etti, bizim kardeşimiz varken öbür tarafı tutmak olmaz dedi. Yine Samsun’da büyük bir zat Mustafa Bağışlayıcı vardı ve MHP’yi tutardı. Hocamız ona da bu tarafı desteklemesini söyledi. Biz de, zaman

Son Nakşi şeyhi Mehmet Zahit Kotku'nun damadı ve tarikat çevrelerinin büyük çoğunluğunca yeni şeyh olarak kabul edilen Esat Coşan... Akademik kariyeri olan, dini konularda olduğu kadar çeşitli bilimsel ve fikri konularda da görüş bildiren, kitaplar, makaleler yazan, dergi ve gazeteler çıkaran Esat Coşan Nakşibendi tarikatı ile siyasi güç arasındaki geleneksel ilişki ve kavganın da son örneği... Açıkça "parti kuracağını" söylüyor...

zaman, Ankara'da üniversitedeyken gazetenin (Milli Gazete) konferanslarına katılır, partinin özellikle parti içi seminerlerinde dersler verirdik. Tekkemizin bir aksiyonu olması dolayısıyla tepeden tırnağa destekleyerek devam etmiştik."

"Öyle zamanlar oldu ki, siyasi olaylarda hocamızın ikazları oldu, söyleyin şöyle yapsın, söyleyin onlara böyle yapmasın, aman şu kararı çıkartmasınlar tarzında. Bunların bir kısmına şahidim ve çok şahitleri vardır. 80 askeri harekâtından önce hatırlıyorum, partinin gençlik kollarını söyleyin kapatsın şunlar, bu çocukları mahvedecekler dediler. Pek çok gelen oldu bunun üzerine, misal olarak Kayseri'den Tefvik Rıza Çavuş kardeşimizi hatırlıyorum, gelip aman hocamın gençlik kollarını kapatırsak meydana falanfalana kalır dediler itiraz ettiler. İtiraz edenlerin hepsi sonradan hapisanelerde zahmet çektiler. Sonra Osman Çataklı aracılığıyla, söyleyin Necmettin'e partinin başından ayrılсын dediğini biliyorum. Bu hocamızın şefkatinden kaynaklanıyordu. Çünkü, olacakları görüyor, seziyordu. O günlerde bütün haberleri dinlerdi, bir şeyler beklerdi. Yahya Oğuz Bey Sana'yı Bakanı Müsteşarı'ydı, hocamız ayrılсын bu vazifeden dedi ve ayrıldı. Yahya Oğuz hiç sıkıntı çekmedi, ne ince adaya gitti ne uzun adaya..."

1980 sonrasındaki sıkıyönetim yıllarında çalışmaların yurtdışında nasıl devam ettiğini anlatan Esat Hoca, Almanya'daki toplantılara katılmak için Ankara Üniversitesi'ndeki görevinden nasıl zor izin aldığını, bu toplantılarda kendisinin "Büyük mürşit, evliya-ullahtan" diye takdim edildiğini, şehir şehir gezdiklerini açıklıyor ve şöyle diyor: "Parti bizim yarı teşebbüsümüzdür, bizim bir parçamızdır diye destek olmaktaydık". Ve Esat Hoca,

bu çalışmalarda elde edilen başarıyı şöyle özetliyor: "Bugün Almanya'daki Müslümanların büyük çoğunluğu, eğer daha önceden bir yere intisap etmemişlerse bizim ihvanımızdır. Daha önceden Sami Efendi'ye veya başka yere intisap edenler başka."

Her şey iyi giderken, 1983-84'ten sonra birtakım gerginlikler başlıyor. Esat Coşan bunu Erbakan'ın ve Refah Partililerin tavır değişikliği olarak anlatıyor.

"O sıralar örfi idare var, ben İskender Paşa Camii'nde konuşuyorum, Ankara'da konuşma iznim var, muhtelif yerlerde izinler almışım konuşabiliyorum ama yasaklanabilir. İşte bu nedenle dergilerimizi çıkarttık (İslam, Bizim Aile, Kadın ve Aile, İlim ve Sanat). Sen Diyanet'e bağlı bir kimse değilsin; emeklisin, konuşamazsın, diyebilirler. Onun için ihvanıma ulaşabilseydim, mesajlarımı iletebilseydim, diye çıkartıyordum bu dergileri. Almanya'daki partici kardeşlerimiz başladılar, bu dergiler bizim değildir, demeye. Ama dergimiz çıktığı zaman Milli Gazete bayram yapıyordu, üç-dört günlük yazı malzemesi çıktı diye. Dergilerimizden istifade ediyorlar, ama dergiler bizim dergiler değil, diyorlar, abone olmaya engel olmak var. Bizim vakfımızdan (Hak-Yol Vakfı) bazı arkadaşlar tesadüfen bir tüccarın yanına gitmişler, para topluyoruz yardımda bulunur musunuz, demişler, onlar da partiye sormuşlar ve yapamayız demişler, bu vakıf bizim değil, demişler. Bu vakfı hocamız kurmuştu, ama dışlıyorlar. Fakat İktibas Gazetesi sahibi Ercüment Özkan'ın adamları Almanya'da mescitlerde topladıkları paraların buraya geldiklerinde radikal Müslümanların yurtlarına gittiğini biliyorum. Yani biz onlardan geri sayılmıyız. Bizzat Necmettin Bey Konya'-

ya geldiği zaman, hem Hak-Yol'a yardım edeceksiniz, hem Milli Gençlik'e, olmaz öyle şey, yalnız Milli Gençlik'e yardım edeceksiniz demiştir. Konyalılara sorabilirsiniz. Yani vakfımıza karşı tavrı, dergilerimize karşı tavrı, naçiz şahsıma karşı tavrı, bu kitapları okumayın tarzında kitaplarıma karşı tavrı..."

Esat Hoca, yine de sabrettiklerini, ayrıca her şeye rağmen seçimlerde destek verdiklerini şöyle anlatıyor: "Bizim elemanlar seçimlerde yardımcı oldular, seçim konuşmalarına giderler, ilahiyat fakültesindeki kardeşlerimiz, her tarafa dağılırlar, Almanya'dan gelen kardeşlerimiz, her tarafa giderler, onların tavrı da böyleydi."

Parçalanmış İslami kesimleri bir araya getirmek, özellikle tarikatlar arası dayanışmayı sağlamak gibi amaçları olduğunu söyleyen şûra çalışmalarında öne çıkan isim Esat Coşan'dı. Vahdet Dergisi'yle yaptığı söyleşide, "Şûra kurulmalıdır değil, mutlaka kurulsun" diyen Esat Hoca kendi dergisi İslam'da Halil Necatioğlu müstear ismiyle yazdığı yazıda, gerçek amacın ipuçlarını veriyordu: "Ülkemizdeki laiklik, Müslümanların siyasetle uğraşmamaları demek değildir. Aksine var güçleriyle uğraşmaları ve siyasi yönden teşkilatlanmalarını gerektirir."

Ne var ki, İslami Şûra genelde ihtiyatla karşılanırken ilk gününden itibaren Necmettin Erbakan'dan büyük tepki aldı. Esat Hoca, bu yaklaşımı eleştirirken Erbakan'ın "Hocalardan şûra kurup da başıma hocalar belasını mı alayım" dediğini aktarıyor.

Erbakan'ın şûra konusundaki tavrı, Esat Coşan ve müritleri için bardağı taşıran son damla oldu.

"Tarikata karşı bir tavrı, tasavvufa karşı bir tavrı... Benim şahsıma

karşı bir tavrı olsa, hadi bir şey değil, benim müritlerime, benim bağlandığım şeye karşı bir tavrı. Tasavvuf da neymiş, şeyhler laf üretmekten başka ne yaparlarmış. Tasavvufu bilmiyorlar, cahiller. Milli Gazete'de bir yazar şûra ile ilgili yazı yazmış, dalga geçmiş. Eğitim şûrasından, spor şûrasından sonra şimdi de İslam şûrası modası çıktı demiş. Hayır, bu moda peygamber efendimiz zamanından yani Kur'an-ı Kerim'in modası. Böyle dini gerçeklerle alay edilemez, bunu yapanlar sapıtmış, şaşırmış, dostunu düşmanından ayırt edemeyecek hale gelmiş. Böyle kimselerle dostlukla arkadaşlıkla, ihvanlıkla ilişkim yok. Böyle bir kafayla benim ilişkim olamaz."

"Ben Kur'an-ı Kerim'e aykırı bir şey söylüyorsa yapmayın, ama başkası söylüyorsa onu da yapmayın. Hesap sorun. Birçok insan hesap sorulmadığı için şımarıyor, çünkü bazı insanlar değişiyor, şımarıyor. Değişen ben değilim. 1990 Ocak'ına kadar, bütün kusurlarına rağmen, destekledim, adam olurlarsa yine desteklerim.

Ama doğru yolda olmazlarsa babam olsa dinlemem. Cihat yapıyoruz diyorlar, ben cihat emiriyim diyor. Şu an Türkiye'de cihat yok, yani silahlı çatışma yok, cihat kâfirlerle olur. Sen cihat yaptın mı kâfirlerle, Afganistan'a gittin mi, orda düşmana silah atın mı, Mercedesler'e kurulup saltanat sürüyorsun, yaptın mı cihatı, cihat emiriyim, nerede cihat emirliği yaptın, yapmadın. Sadece nutuk attın. Bana biat etmeyen kendinde bit arasın diyor, yani insanlıktan mı çıkıyor? Böyle saçma şey mi olur? Sen nesen bulunmaz Hint kumaşı mısın ki ben sana itimat etmediğim halde seni destekleyeyim?"

"Peygamber efendimiz buyuruyor ki, ahbine vefası olmayanın dini yok-

tur. Hani nerde ahde vefa? Hani nerde 40 yıllık arkadaşlık, nerde iyiliğe iyilikle mukabele. 40 yıldır desteklediğimiz insan, beslediğimiz insan, varlığımızın her çeşidiyle katıldığımız insan, kardeşlerimizin parasıyla bütçesi kabarmış, şişmiş insan, Almanya'dan valizlerle gelen paralarla Suud'dan, Kuveyt'ten gelen paralarla zenginleşmiş insan, bütün gençlerimize, okuyan talebelerle, kendi damatlarını dahil, kendim dahil, seçim meydanlarında, Erzurum'un dağlarında, Samsun'da, Terme'de, Havza'da desteklediğimiz insan, bu mudur ahde vefa, bu mudur dervişlik? Sen bu tekkenin mensubu değil miydin, sen bizim yolumuz tekke adabıdır demiyormuydun? Sen herkesin bir intisabı olması gerekir demiyor muydun? Derviş şeyhinin sözünü dinlemezse dervişliği nerede kalır? Öyle saçma şey mi olur?"

"Aradan 20 yıl geçtikten sonra, 46 milletvekili artı 3 senatör, 49 parlamenterisi sıfıra indirdi, yüzde 7, yüzde 10 arası bir oy oranı. Bundan sonraki seçimlerde en iyi tahminlerle ne elde edersiniz diyorum, yüzde 10, yüzde 15. Halbuki Türkiye'nin yüzde 99'u Müslüman. Niye sağlanamamış bu birlik beraberlik? Biz Müslümanların kardeşliğinin tam ifade edilmediğini görüyoruz. Cihat literatürüyle coşan gönülleri Müslümanlar üzerine tevdi ediyorlar. Kendisini destekleyenler tamam, desteklemeyenler patates dininden diyor, dalga geçiyor.

Baş başa baş şeriata, yani bana bağlı diyor ve ben de istediğim gibi içtihat ederim diyor. Sen içtihat edemezsin, çünkü sen ne âyet bilirsin, ne Arapça bilirsin ne de içtihadın şartlarından herhangi birine sahipsin. Senin biata da intisap ettirmeye de hakkın yok ki, her önüne gelene biat olur mu? Lütfü Doğan Hoca yanıma gelirken, efen-

dim zatıâlinize selamı var, ellerinizden öpüyor diyor. İstemem kardeşim, benim elimi ne diye öpüyor. Vallahi billahi istemiyorum. Ama ellerinden öperim deyip arkasından kuyu kazmak İslam'da yok."

Peki parti kuracak mı Esat Coşan "Kurmam" demiyor, aksine "kuracağım"ın ipuçlarını veriyor:

"Parti kurabilirim, o benim hakkım, hiçbir zaman kurmam demedim, yani parti kurmak hiçbir zaman bir şahsın inhisarında değil, hele beceriksiz olduktan, hele başarısız olduktan sonra. Eğitimlerinde söylüyorlar, ikinci bir baş çıkarsa başını kesmek lazım diyorlar. Literatürlerinde kesmek var, hem de kaç seneden beri. Adapazarlı kardeşlerim bilirler, partinin eğitimi içinde kesmek vardır. Ama bu onların kararıyla olacak bir şey değil, düşünülür, taşınılır, kendim bir hareket yaparım. Bu kendimi bağlar, beğenilirse siz de katılırsınız. Daha iyi niyetli, daha çok Müslüman'ı kucaklayacak bir parti kurmak bugün Müslümanların boynunun borcudur.

Kim kurmuyorsa, kim kurmaya yanaşmıyorsa, kim yan çiziyorsa, geri duruyorsa, kim başka başka partilere girip asıl yapması gereken işten kaçmıyorsa vallahi de billahi de Allah indinde mesul olur. Çünkü Müslümanların kendi öz siyasi teşkilatını kurması lazım. İşçiler birleşin, patronlar sizi sömürmesin, diyorlar. Demokratik düzenlerde herkes menfaatlerini korumak için kanunların verdiği mikânlar içinde çalışıyor. Biz niye müslümanlık menfaatimizi korumak için bir organizasyonu kurmamışız, ekseriyatı sağlayamamışız. 20 yıl çalışıp da bir sonuca götüremeyenden Allah hesabını soracak. Sen 20 yıl ne yaptın, 20 yıldır politika sahasında çalışıyorsun, geldiğin nokta nedir diye sormazlar mı? Cemalettin Hoca (Kaplan) çık-

mış, efendim bu iş politikayla olmaz, politikayla olmazsa nasıl olur? Mevcut şartlar içinde yapabileceğin her şeyi yaparsın, ona göre çalışırsın. Kendi imkânlarında, hiç kimse kalmasa da sen doğru bildiğin şeyi yaparsın. Müslümanların ekseriyeti temsil eden bir partiyi kurmaları boyunlarının borcudur, kurarlarsa kurarlar, kurmazlarsa Allah hesabını sorar.”

NECMEDDİN-İ KÜBRA,

bk. **Kübreviye**

NEFS

Ruh, can, benlik, süflî duygular, kötü huylar ve çirkin vasıflar anlamalarına gelir. Tasavvuf açısından, muhakkak eğitilmesi, terbiye edilmesi gereken bir kişilik zâfiyetidir. Eğer nefis terbiye edilirse, eğer nefse hâkim olunursa kişi olgunluğa erer. Nefs bu anlamda kişinin en büyük düşmanıdır. Onu ezmek, kırmak, kişi üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırmak gerekir. Sufiler bunun için riyazata girerler, çile çıkarırlar, tâ ki nefslerinin kendilerine hâkim olmasını önlesinler.

Türkçe’de nefis, çok kere, insanın iyi ve kötü şeylere meyli anlamında kullanılır. Çok kimseden, “nefsi çekti, nefsimi yenemedim, nefsimi uyudum, nefsimi ıslâh et” gibi sözler duyumuşuzdur.

Yunus Emre’nin nefis’in anlamını tüm genişliğiyle ortaya çıkaran ünlü beytini hatırlamakta yarar var:

“Tartmış kudret kılıcın, çalmış nefsin boynunu

Nefsini tepelemiş, elleri kan içinde”.

Mutasavvuflar nefsin türlerinden söz eder, bunlara anlamlar verirler:

1- **Nefs-i cemâdi:** Maddi nefis, maddeyi bir arada tutan ve dağılmasına engel olan güç. 2- **Nefs-i nebâtî:** Bitkisel nefis. Üremeyi, büyümeyi ve

beslenmeyi sağlayan güç. 3- **Nefs-i hayvânî:** Hayvânî nefis. His ve iradeleli harekete sahip olma gücü. 4- **Nefs-i insânî:** İnsan nefsi. İnsandaki küllileri kavrama ve akıl yürütme gücü. 5- **Nefs-i nâtika:** Bizâtihi maddeden mücerred, ama maddeyle faaliyette bulunan cevher. 6- **Nefs-i kudsiye:** Kutsal nefis. Tür için mümkün olan her şeyi elde etme melekesine sahip nefis, Ermişlerin nefsleri. 7- **Nefs-i küllî:** Ünlusal nefis. Âlemin canı, kâinatın ruhu. Âlem bir insan gibi kabul edilir ve onun da bir canı olduğuna inanılır. Buna **Hakikat-ı Muhammediye** de denir.

Yine Sufilere göre nefsin eğitilmesi sırasında, en aşağıdan en yukarıya doğru 7 dönemin geçirilmesi şarttır. Bu eğitimden sonra nefis kemale erer, kişi olgunluğa kavuşur. Bu yedi aşama şöyledir:

1- **Nefs-i emmare:** Kötü ve günah olan şeyleri emreden, kişiyi dünya lezzetlerine çeken kuvvet.

2- **Nefs-i levvame:** Kınayan kötüleyen nefis. Yapılan kötü işler sebebiyle failini muaheze eden, hesaba çeken nefis.

3- **Nefs-i mülhime:** İlham ve keşfe mazhar olan nefis. Neyin iyi, neyin kötü olduğunu ilhamla bilen ve ona göre hareket eden, vicdanın sesini duyan nefis.

4- **Nefs-i mutmainne:** Tatmin olmuş, huzur ve sükuna kavuşmuş, faziletlerle donanmış, ilahi fiillerin tecellerine mazhar olmuş nefis.

5- **Nefs-i raziye:** Kendi iradesini bırakıp Allah’ın celali cemali tecellilerini gönül hoşluğu ile karşılayan, kahrında hoş, lûtfunda hoş diyen nefis.

6- **Nefs-i marziye:** Allah’ın kendisinden razı olduğu nefis.

7- **Nefs-i kâmile:** Nefs-i zekiyye ve nefis-i safiyye adını da alan bu nefis

seyrüsülûkünü tamamlamış, başka insanları da irşad etme yetkisine sahip olan kemâl noktasındaki nefis.

NESİMİ

Türk sair ve mutasavvıfı. Bağdat'ta doğdu. Halep'te öldürüldü. Doğum yılı bilinmiyor. Ölümü için de 1404, 1414 veya 1418 yılları veriliyor. Asıl adı Seyyid İmameddin Nesimi'dir. Azeri Türk'üdür. Hayatı konusunda geniş bilgi yoktur. Hurufiliğin kurucusu Fazlullah'ın halifesidir. Gaybi Sunullah'ın Beşaretname adlı eserinde, Nesimi'nin Anadolu'ya geldiği, Ankara'da Hacı Bayram Veli ile görüşmek istediği, fakat huzura kabul edilmediği yazılıdır.

Nesimi Anadolu gezisinden sonra Halep'e döndü, orada, yaymak istediği düşünceleri ve yazdığı şiirlerle büyük tepki aldı. Fikirleri şeriata aykırı görüldüğü için hocalar kendisini şikâyet ettiler. Nesimi, tüm bunlara aldırmadan, Hallac-ı Mansur'un "Enel Hak-Ben Hakk'ım" sözü doğrultusunda görüşler ileri sürüyor, "Mansur Enel Hak söyledi, Haktır sözü, Hak söyledi" gibi şiirler yazıyordu. Sultan Berkukoğlu Nasirüddin Ferc'in emri ile Halep Naibi Yaş Beg tarafından hapsedildi. Uzun süre hapiste kaldıktan sonra derisi yüzülerek öldürüldü.

Nesimi, Bektaşiler'in "en büyük" dedikleri 7 şairden biridir. Hurufilik onun üstünden de yararlanarak hızla gelişmiştir. Bektaşiler ve Bayrami Melamileri üzerinde çok etkili olmuştur. Şiir açısından eleştirmenler de kendisini büyük bir şair olarak görürler. Tek başına tüm Alevi-Bektaşî edebiyatına tesir etmiş, sadece içeriği ile değil, söyleyiş tarzı ile de onun şiirleri halkla tasavvuf arasında bir bakıma köprü olmuştur.

Ruh coşkunuğu, ataklığı, üstün

şiiri ve çarpıcı fikirleri ile çağları etkileyen Nesimi ölüm biçimi nedeniyle de efsanelere, hikâyelere konu olmuş, bazı tarikat mensuplarınca şehit sayılmıştır.

Nesimi, şiirlerinde Hurufiliğin dünya ve Tanrı görüşünü derinliğine işlemiştir (bk. **Hurûfîlik**).

Nesimi, ibadet ve Tanrı arasındaki ilişkiyi, ibadetin Tanrı sevgisi karşısındaki yerini belirten bir şiirinde şu beytiyle hemen hemen tüm felsefesini açıklamaktadır:

"Gel gel beri ki savm-ı salatın kazası var,

Sensiz geçen zamanı hayatın kazası yok."

NIYAZ

Dua yoluyla Tanrı'ya yalvarma, selam, himmet istemek, tevazu göstermek... Tarikatlarda niyaz, büyüklerden birinin huzurunda baş eğerek edeple durmak, ayrıca hacet, ihtiyaç, derviş armağanı anlamlarına gelirdi. Her tarikatta niyaz şekli değişti. Mevleviler'de, sağ el sol omuzda, sol el de sağ omuzda, kollar çapraz ve sağ ayağın baş parmağı ile sol ayağın üzerine basıp eğilmek suretiyle niyazda bulunulurdu.

Yine Mevlevilik'te, sema ayininden sonra istek üzerine yapılan ek sema ve mukabeleye Niyaz Ayini, Niyaz Mukabelesi denirdi. Bazı tarikatlarda, tarikat büyüğünün kabrine bakan pencereye de Niyaz Penceresi denir. Nitekim, Mevlâna Müzesi'nin kütüphane kısmındaki gümüş pencere, Mevlâna Celâleddin'in kabrine baktığı için Niyaz penceresi adını almıştır, eski Mevleviler Şeb-i Arus akşamı gelip o pencere önünde niyaz ederler.

NIYAZI-İ MISRİ

Din bilgini, mutasavvıf. Halvetiye tarikatının Mısriye kolunun kuru-

cusu. 1617'de Malatya'da doğdu, 1693'te Limni'de öldü. Asıl adı Muhammed Niyazi'dir. Mısri lâkabını, uzun süre kaldığı Mısır'dan dönüşte almıştır.

Niyazi gençliğinde medrese ilimleri tahsil etmiş, bir bilgin adayı olarak yetişmişti. Tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerindeki bilgisi ve özellikle verdiği ateşli vaazlarıyla ün yapmıştı.

Niyazi'nin tasavvuf hayatı erken başladı. Genç bir medrese hocası iken Halveti şeyhi Hüseyin Efendi'ye bağlandı. Babası Ali Çelebi Nakşibendi idi. Tasavvuf hayatı ile birlikte uzun seyahatleri de başladı. Bağdat, Kerbelâ ve Mısır'a gitti. Mısır'da 1647'ye kadar kalan Niyazi arapçasını geliştirdi, hem medrese ilimlerini öğrenmeye devam etti, hem de bölgenin Kadiri şeyhinin sohbetlerine katıldı. Bu şeyhten İcazet alan Mısri İstanbul'a geldi ve Sultanahmet'teki Mehmet Paşa Tekkesi'ne yerleşti. Daha sonra Bursa, oradan da Uşak'a gitti. Uşak'ta Umumi Sinan'ın müridi Yusuf Sinan'la birlikte Elmalı'ya gitti. Şeyhi onu, Uşak, Çal ve Kütahya'da irşadla görevlendirdi. Şeyhinin vefatından sonra Bursa'ya yerleşti. Artık, sadece vaazları ile değil, şiirleriyle de tüm Osmanlı ülkesinde tanınıyordu.

O sıralarda tekke-medrese tartışmaları nedeniyle tekkeler kapatılmıştı. Sadece Bursa'da bu karar uygulanmıyordu. Niyazi mısri çağrılı olarak gittiği Edirne'de Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa ile bu konuyu tartıştı, ikna etti. Edirne'den dönüşünde geldiği İstanbul'da da Ayasofya Camii'nde okuduğu hutbe ile tekkelerin kapatılmasını eleştirdi. Bu girişimleri üzerine Padişah IV. Mehmet tekkelerin açılmasını emretti.

Niyazî Mısri, Lehistan seferine çıkan orduya dervişleri ile katılmış, askerlere moral vermeye çalışmış, fakat

hasımları onu padişaha şikâyet etmişti. Herhangi bir ihtilâta yer vermemesi için padişah onun Edirne'ye dönmesini istedi. Bir süre sonra da vaazları bahane edilerek Rodos'a sürüldü. Bir yıl sonra havanın yumuşaması üzerine yeniden Bursa'ya döndü.

Niyazî Mısri, bazı tasavvuf meselelerini kaba softanın öfkeleneyeceği biçimde şiirlerinde söz konusu ediyor, savunuyor, sohbetlerinde açık biçimde dile getiriyordu. Hem halk ve saray üzerindeki saygınlığı, hem de yüksek kişiliği kendisini kıskananların da çoğalmasına yol açtı. Bu kez Limni Adası'na sürüldü. Tam 15 yıl bu adada kaldı. Yaşlılığı nedeniyle, araya girenlerin de yardımıyla Bursa'ya dönme izni aldı. Fakat Bursa kadısı olan zat Niyazi Mısri'nin, ne fikirlerini anlayacak, ne de kabul edecek biri idi. Devlet otoritesini de kullanarak onu Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa'ya şikâyet etti. Niyazi tekrar Limni'ye sürüldü. Birkaç yıl sonra yaşlı ve yorgun olarak orada vefat etti.

Niyazi-i Mısri, tasavvufi derin ilgisine ve tasavvuf sevgisine rağmen seriata da bağlıydı. Ona göre, Allah adını anmak (zikr) inancı güçlendirir, Allah sevgisini artırır. Tanrı'nın başlangıcı ve sonu yoktur. Birdir, tektir ve tüm kainatı kendi isteği ile yaratmıştır. Beden ölümlü, ruh ölümsüzdür. Ölümle birlikte ruh da Tanrı'ya döner. İnsan eylemlerinden sorumludur. Kıyamet günü vardır.

Niyazî-i Mısri tasavvuf tarihimizin en önemli kişilerinden biridir. Tasavvufun en çetrefil konularını bile şiirlerinde halkın da anlayacağı biçimde ifade etmiştir. Divan'ı çok okunan kitaplardandır.

Vahdet-i Vücut düşüncesinin vezir tariflerinden biri olan **"Bu Niyazi'den de Mevla görünür"** mısrası onundur.

NURCULUK

Said-i Nursi tarafından kurulan ve yönlendirilen dini hareket. Onun, kitaplarının basılması, okunması ve yayılması şeklinde başlayan; bu görüşlerin, bazı gizli toplantılar şeklinde evlerde gençlere öğretilmesi, kitapların toplu olarak okunması şeklinde gelişen Nurculuk bir tarikat değildir.

1945-1975 yılları arasında kamuoyunda, basında, politikacılar arasında ve parlamentoda en çok tartışılan, Türk adliyesini en fazla uğraştıran konuların başında "Nurculuk" geliyordu. Muhalefet, hükümeti, "Nurculara göz yummak, hatta desteklemekle" suçluyor, basın, "Nurculuk" faaliyetlerine dikkati çekiyor, adliye, Nurcularla ilgili dosyalarla dolup taşıyor, yurdun çeşitli kent ve kasabalarında binlerce yaşlı-genç vatandaş "Nurculuk âyini" yaptıkları gerekçesiyle savcılığa veriliyor, tutuklamalar, yargılamalar birbirini izliyordu.

Üniversite mensubu bazı hukukçu profesör ve doçentler bu davalar da bilirkişi görevi yaparken, raporlarında, "Nurculuk" iddiasıyla yargılananların "teokratik devlet özlemi içinde" olduklarını belirtirken, Diyanet'e mensup bazı din adamları mahkemelerde aksi yönde mütalaa veriyorlardı.

Nur, Nurcu, Bediüzzaman, Said-i Nursi, Risale-i Nur, Nûr Talebeleri gibi deyimler kamuoyunun kafasını iyice karıştırırken, kendilerine "Nurcu" denilenler de evlerde, polis veya jandarma baskını sonu yakalandıklarında en ufak direnç göstermiyor, cezaevlerine âdeta "koşa koşa" gidiyorlardı. Orada aylarca kalıyor, duruşma safahatını tam bir teslimiyetle izliyor, beraat edince de ki, davaların büyük kısmı beraatle sonuçlanıyordu yine hiçbir şey olmamış gibi

Risale-i Nur okumaya, ev toplantıları yapmaya devam ediyorlardı.

Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu 20.9.1965'te "Nurculuk"la ilgili meşhur kararında bu akımı, mensuplarını ve Said-i Nursi ile eserlerini toptan mahkûm etmişti. Öte yandan, bu karardan önce ve sonra 300'den fazla mahkeme aynı konuda tam aksi kararlar vermişti, vermeye de devam ediyordu. Bunların arasında İstanbul Örfi İdare Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkemesi de vardı. Bu mahkeme, kararında, "Başta Said-i Nursi olmak üzere bir çok kimsenin Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini, 6187 sayısı ve 1353 sayılı ve 677 sayılı kanunları, Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesini ihlâl ettikleri iddiasıyla kanuni takibata maruz kaldıkları ve haklarında beraate, mahkemelerinin menine hükmolunduğu, takibata lüzum görülmediği, ele geçen kitapların, risalelerin ve sair evrakların sahiplerine iade olunduğu anlaşılmıştır" diyordu.

Yürürlükteki kanunlarda, Risale-i Nur Külliyyatını okumanın suç olup olmadığı, bir evde toplanıp bazı dini konulu kitapları okumanın devlete karşı eylem sayılıp sayılmayacağı açısından değişik görüşler ileri sürülüyor, tartışmalar bitmiyordu.

Olay özetle şöyle idi: İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye, Cumhuriyetin ilk yıllarından çok partili hayatın başladığı günlere kadar hareketli bir hayat geçirmiş olan Said-i Nursi adında bir adam, dini bazı meseleleri kendi görüşüne göre yorumlayan, dinin önemini vurgulayan kitaplar, risaleler, mektuplar yazmış, yazdırmış, bunlar da ülkenin çeşitli yerlerinde bir takım kimselerce çoğaltılıp toplu olarak okunmaya başlamış... Gittikçe çoğalan bu okuyucu kitlesi muhalefet partisinin, siyasi iktidarın, savcı-

Said-i Nursi'nin, vefatından kısa süre önce Isparta'daki evinin bahçesinde çekilmiş bir resmi...

lıkların ve din kaynaklı örgütlenmeler karşısında her zaman hassas bazı çevrelerin ilgi ve dikkatini çekmiş... ve olay Adliye'ye havale edilmiş...

Mahkemelerce bilirkişi olarak seçilen ve Diyanet'in de uzmanlıklarını

onayladığı bazı kimselerin Nurculukla ilgili olarak verdikleri raporlarda söylenen şu: "Nurculuğun bir mezhep veya tarikat olmadığı, Risale-i Nur adlı eserlerin Said-i Nursi adındaki zatın Kuran-ı Kerim ayetlerini ele ala-

rak bazı dini hakikatleri izah etmek için yazdığı şeyler olduğu, bunların okunmasında dini, idari veya kanuni bir mahzur görülmediği, dinen ve kanunen bir suç teşkil etmediği tetkik neticesinde anlaşılmış olup...”

Öte yandan, Prof.Tarık Zafer Tunay'a "Nurculuk Hakkında" ve "İslâmcılık Cereyanı" Neda Armaner "Nurculuk", Doç.Çetin Özek "Türkiye'de Gericî Akımlar ve Nurculuğun İyüzü", Faruk Güventürk "Nurculuğun İyüzü" adlı kitaplarında "Nurculuğun, Cumhuriyet kanunlarına, lâik rejime karşı ve islâm ilkelere dayalı teokratik bir devlet kurmak isteyen gericî bir akım" olduğunu yazıyorlardı.

Fakat hiç kimse, 20 yılı aşkın süredir 500 savcı ve 700 küsur yargıcı meşgûl ederek binlerin üstünde insan hakkında tanzim edilen yüzlerce dosyayı, tutuklanan bu kadar insanı ve Nurculuk denilen bu akımı kendi sosyal nedenleri içinde inceleyecek tarafsız ve öfkesiz bir fikir hassasiyeti göstermiyor, mesele, çok ötelerinde olduğu halde, bir zabıta vakaası basitliği içinde değerlendiriliyordu.

Hiç kimse bu onbinlerce insanın, böylesine bir teslimiyet, heyecan ve inatla savundukları değerlerin neler olduğunu, bunun, hangi sosyal ve kültürel ve hatta ekonomik bir boşluğun karşılığı olduğunu düşünmek zahmetine katlanmıyor, çok zaman olduğu gibi, bu olay da birtakım leh ve aleyhte sloganlarla hükme bağlanıyordu.

Said-i Nursi'nin Kişiliği

Said-i Nursi 1873 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Nurs köyünde doğdu, isminin sonundaki Nursi kelimesi doğduğu yere izafeten verilmiştir. Yani "Nurslu Said" anlamına...

Araştırmacı bir zekâya, öfkeli ve cevval bir karaktere sahip olan küçük Said okuyup öğrenme aşkını kendinden büyük okur-yazar ağabeyinin yardımı ile tatmin etmeye çalışıyor. Köyünde medrese yok. Civar köylerde, kasabalara gidiyor, hocalar ve şeyhlerle görüşüyor, fakat başkalarını beğenmeyen, kendine aşırı güven duyan genç Said hiçbir çevre ve kişiyle anlaşamadığı için ciddi bir tahsil yapma imkânından da mahrum kalıyor.

Her şeyin esasını öğrenmek, tüm ilimlerle ilgilenmek genç Said'in başlıca özelliğidir. İstikrarsız günler birbirini kovalıyor. Kitaplara kapanıyor. Her şeyi herkesten iyi bilmek hırslı... Herkesle tartışmak, bazen de günlerce kimseyle konuşmamak, sonra da köy köy, kasaba kasaba dolaşarak kendine bir şeyler öğretecek kimse-ri aramak gibi özellikleri dikkati çekiyordu.

Adı "Molla"ya çıkmıştır. Halk onu artık "Derin hoca" olarak görmektedir. Yaşı henüz 17'dir. Mardin'de hükümet aleyhine konuşmalar yapar. Jandarma ve hapishane ile ilk tanışması böyle başlar. Bitlis'e gönderilir. Herkese çatmaktadır. Vali, kaymakam, paşa, ağa, eşraf ayırt etmez. Elinden hiç düşürmediği sadece din kitaplarıdır. Gelişen bu bilgisi ile kendine çevrede büyük şöhret sağlar. Tekrar Van'a gelir ve beş yıl kalır.

"Bediüzzaman" lâkabını alması bu sıralardadır. Din ilimlerindeki bilgisi ve konuşma yeteneği nedeniyle verilen bu sıfat ömrünün sonuna kadar onun asıl tanıtıcı ismi olacak, "Zamanın üstadı, zamanın harikası" anlamına gelen bu isimle anılacaktır.

Van valisinin teşviki ile 32 yaşında İstanbul'a geliyor. Amacı, başkentin, her biri İslâm dünyasının ünlüleri sayılan âlimleri ile tartışmak, kendini denemek. İstanbul'un siyaset,

ilim ve din çevrelerine giriyor. Herkesle, her yerde, her konuda tartışıyor. Sarıksız, sakalsız, kendine özgü garip bir kıyafetle İstanbul sokaklarında dolaşan Said, hem İttihatçılar'a, hem de onların muhalifi Sultan Abdülhamid'e karşıdır. 31 Mart Vakası'nda Divan-ı Harbe verilir. Uzak-yakın olaya bulaşan çok kimsenin sehpada can verdiği bu davada beraat eder.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim görevlilerinden Prof.Sina Akşin, 1970 yılında SBF yayınları arasında çıkan "**31 Mart Olayı**" adlı kitabında 31 Mart Olayı'nın, aslında İttihat-Terakki Partisi'nin baskı, zulüm ve cinayetlerine karşı muhalefetin ve çeşitli hissiyatla hareket eden grup ve şahısların ayaklanmasıdan ibaret olduğunu, Bediüzzaman'ın yaptığı konuşmalarla askeri subaylarına karşı itaate davet ettiğini, Divan-ı Harp'te ise beraat ettiğini teyit ettikten sonra şöyle diyor:

"Bediüzzaman da askere, ulü'eme-re; yani subaylara itaatin faz olduğunu hatırlatıyordu. Bediüzzaman'ın diğer bir yazısı '**Cemiyetlere ihtar-ı mühim**', cemiyet ve fırkaların çeşitli zararlarını saydıktan sonra siyasete karışan kuruluşların ya birleşmesini ya da toptan kaldırılmasını öne sürüyordu."

Sözü geçen eserin 158. sayfasında da şunlar belirtiliyordu:

"Bundan sonraki iki yazı imzasız, üçüncüsü Said-i Kürdi'nin imzasını taşıyordu. Ama ikinci yazı yedinci gün "**Mizan**"da çıktığı için onun da Said-i Kürdi tarafından yazıldığını biliyoruz. Birinci yazının da onun tarafından yazılmış olması mümkündür. İlk yazı -**Âsâkire Hitap**- askerlere, subaylarına boyun eğmelerini öğretiyordu... Siyasete karışılmamalıydı. Bu inkılâp hareketleri ilâç gibiydi, fazlası

zararlı olurdu. Ayrıca, Avrupa'nın manevi istibdadı altında bulunmak bakımından ihtiyatlı ve ılımlı olmak gerekiyordu."

31 Mart Olayı ve duruşmalardan sonra Said-i Nursi, İstanbul'dan ayrılıyor ve Batum yoluyla Van'a dönüyor. Sonra Şam'a gidiyor, oradan Rumeli'ye. Tüm düşüncesi Van'da bir medrese-üniversite açmaktır. Rusların Doğu'ya saldırması üzerine savaşa katılıyor. Sibirya'da iki yıl esir kalıyor. Firar ve Varşova-Viyana üzerinden İstanbul'a dönüş.

Olgunluk dönemindedir. Kendine rehber olarak Abdülkadir Geylani ve İmam-ı Rabbani'nin eserlerini ve yollarını seçmiştir. Mütareke günlerinde İstanbul'dadır. TBMM'nin açılışında bir süre Ankara'da kalıyor. Sonra, çok uzun yıllar kalacağı Van'a dönüyor.

Şeyh Said isyanından sonra (ki, bu isyanla ilgili olmadığı, hatta kendisine bu konuda başvuranlara nasihat ettiği biliniyor) Burdur'a, sonra da Isparta'nın Burla bucağına sürülüyor. İşte bu günlerde, sonradan büyük akisler uyandıracak "**Nur Risaleleri**" denilen eserlerini yazmaya başlıyor. İlk çevre, ilk talebeler... Nur talebeleri ile ilk mahkemesi 1934'te Eskişehir'de oluyor. Sonra Kastamonu'da 8 yıl süren bir sürgün daha... 1943'te bu kere Denizli Ağır Ceza Mahkemesi'nde 126 talebe ile yargılanma. Suç: "**Gizli cemiyet kurmak**". Risaleler toplanıyor. Said-i Nursi Afyon'un Emirdağ ilçesine sürülüyor. Her sürgünden önce o ilin cezaevinde birkaç ay veya yıl hapis yatıyor. 1949'da Afyon Cezaevi'nden çıkıyor. Emirdağ'a dönüyor. Risale-i Nurlar çoğalmış, kitapların sayısı 150'ye varmıştır.

Davalar DP zamanında da sürüyor. "**Nurculuk**" adı verilen bir olay vardır ve eylem, "**pasif direniş**" sek-

... 1953'te Isparta'dadır. Bu sırada yüzlerce değişik mahkemece binlerce Nur talebesi yargılanmakta, eylem, meri kararlar içinde bir yere sokularak ve emsal karar olarak tümüne uygulanmak istenmektedir. Fakat maddi eylem yoktur, örgüt yoktur, direniş yoktur, yazı ve sözlerde suç yoktur. Sadece, **"Zan ve bu zanla yakıştırılan bir kötü niyet"** vardır. Fakat bu tereddüt, Nur risalelerini okuyan yüzlerce insanın bir süre için de olsa cezaevlerine kapatılmalarına mani olmaz.

Sene 1960... Said-i Nursi 87 yaşındadır. Konya üzerinden Urfa'ya gidiyor. Ağır hastadır. Bir otele yatırılıyor. Emniyet müdüründen emir: **"Derhal bu şehri terkediniz"**. O kararı duyuyor: **"Ben şimdi hayatımın son dakikalarını geçiriyorum. Sizin vazifeniz bana su bulup getirmektir. Gidemeyeceğim. Âmirinize böyle deyiniz."**

O akşam vefat ediyor. 24 Mart 1960... Ulu Cami'de Halilürrahman'da hazırlanan kabre gömülüyor. 27 Mayıs'tan sonra bu kâbir açılıyor, naaş alınıyor ve uçakla meçhul bir yere götürülüyor. Şimdi kimse, Said-i Nursi'nin nereye gömüldüğünü veya bırakıldığını bilmez...

Bediüzzaman'ın Bazı Görüşleri

"Beni, nefsinin kurtarmayı düşünen hodgâm bir adam mı sanıyorlar? Ben cemiyetin imanını kurtarmak yolunda dünyamı da fedâ ettim, ahiretimi de. Seksen küsur senelik hayatımda dünya zevki namına bir şey bilmiyorum. Bütün ömrüm harp meydanlarında, esaret zindanlarında, yahut memleket hapishanelerinde, memleket mahkemelerinde geçti. Çekmediğim cefa, görmediğim eza kalmadı. Divan-ı harplerde bir cani gibi muamele gördüm. - Memleket

memleket yargüne yollandım. Defalarca zehirlendim. Türlü türlü hakaretlere maruz kaldım."

Bir yazısında kendisini böyle tanıtan Said-i Nursi'nin çeşitli konularda görüşleri şöyle:

Kapitalizm (1930'larda bir yazısından): "Kapitalizm, hem zalimane, hem tabiat-ı âlem-i İslâm'a aykırı, hem fakir Müslümanlar'ın menfaatlerine mübayin, hem ömrü kısa, parçalanmaya namzettir. Bu devirde su-iistimal o dereceye vardı ki, bir sermayedar kendi yerinde oturup, bankalar vasıtasıyla bir günde bir milyon kazandığı halde bir biçare amele sabahdan akşama kadar yeraltı madenlerinde çalışıp ölmeyecek derecede on kuruşluk ücret kazanıyor."

Laiklik

"Laik cumhuriyet dini dünyadan ayırmaktır. Yoksa, dini reddetmek ve bütün bütün dinsiz olmak olmadığını biliyoruz. Laiklik, dine karşı tarafsız kalmaktır... Eğer laik cumhuriyeti soruyorsanız, ben biliyorum ki, laik mânâsı tarafsız kalmak, yani vicdan hürriyeti düsturuyla dinsizlere ilişmediği gibi, dindarlara da ilişmez bir hükümet telakki ederim..."

Kürtçülük, (Kürt Tealî Cemiyeti Başkanı'na verdiği cevaptan): "Bin yıldan beri âlem-i İslâm'ın bayraktarlığını yapan kahraman Türk milletine hizmet yerine, dört yüz elli milyon kardeş bedeline, birkaç akılsız kavmiyetçinin peşinden gitmem..." Ve (Doğu'da isyan çıkaran Şeyh Said tarafından yapılan davete verdiği cevaptan): "Türk milleti asırlardan beri İslâmiyet'in bayraktarlığını yapmış ve çok veliler yetiştirmiştir. Bu kahraman milletin torunlarına kılıç çekilmez. Kardeşi kardeşle çarpıştırmak doğru olmaz. Böyle kötü ve sakat te-

şebbüslerden vazgeçiniz. Millet irşad ve tenvir edilmelidir.”

Ordu (1909'da Serbesti gazetesine yazdığı bir yazıdan): “İslâmiyet'in maddi kuvveti ordudur. Ordunun ruhu ve mefkuresi mektepli zabitlerdir. Bunlara ilişmek (isyan etmek) hayat-ı millete cinayet etmektir.”

Hukuk ve Eşitlik

“Müsavat, fazilet ve şerefte değildir, hukuktadır. Hukukta şah ve genda birdir.”

Adalet

“Devlet organları içinde en ziyade hürriyetini muhafaza etmeye, dış tesirlerden en ziyade tarafsız hissiyatsız bakmaya mükellef olan elbet mahkemedir.”

Sosyal Adalet

“En bedbaht, en muzdarip, en sıkıntılı işsiz adamdır. İş vücudun hayatı ve hayatın uyanıklığıdır. Atalet sefahatı, fakirliği ve bedbahtlığı doğurur. Beşerin sosyal hayatında bütün ahlâksızlığın, bütün anlaşmazlığın menşei iki kelimedir. Birisi, “**Ben tok olduktan sonra başkası açlıktan ölse bana ne?**” ikincisi, “**Sen çalış, ben yiyeyim...**”

Said-i Nursi İçin Bazı Görüşler

Gazeteci-yazar İlhami Soysal, Said-i Nursi ile ilgili olarak hazırlanan bir kitaba görüşlerini şöyle açıklıyordu:

“Said-i Nursi'yi görmeden önce ve sonra yazıp söylediklerini sürekli olarak anlamaya, izlemeye çalıştım. Doğaldır ki, hakkında yazılanları da... Bütün bu çabaların sonunda edindiğim izlenim özet olarak şöyledir:

Said-i Nursi inanmış bir kişidir. İnancının kavgasını yaşamı boyunca

yılmadan sürdürmüştür. Kişisel çıkar ardında koştuğuna belirgin bir şey görüp duymadım ve okumadım.

Ömrü boyunca kavgasını sürdürdüğü inancı ve görüşleri, çağının koşullarına uygun muydu değil mi? Yüzde yüz gerçekleştirilebilseydi, bu ülkenin yararına mı olurdu zararına mı? Bu soruları tartışmak istemem. Ancak vardığım bir sonucu açıklamak isterim:

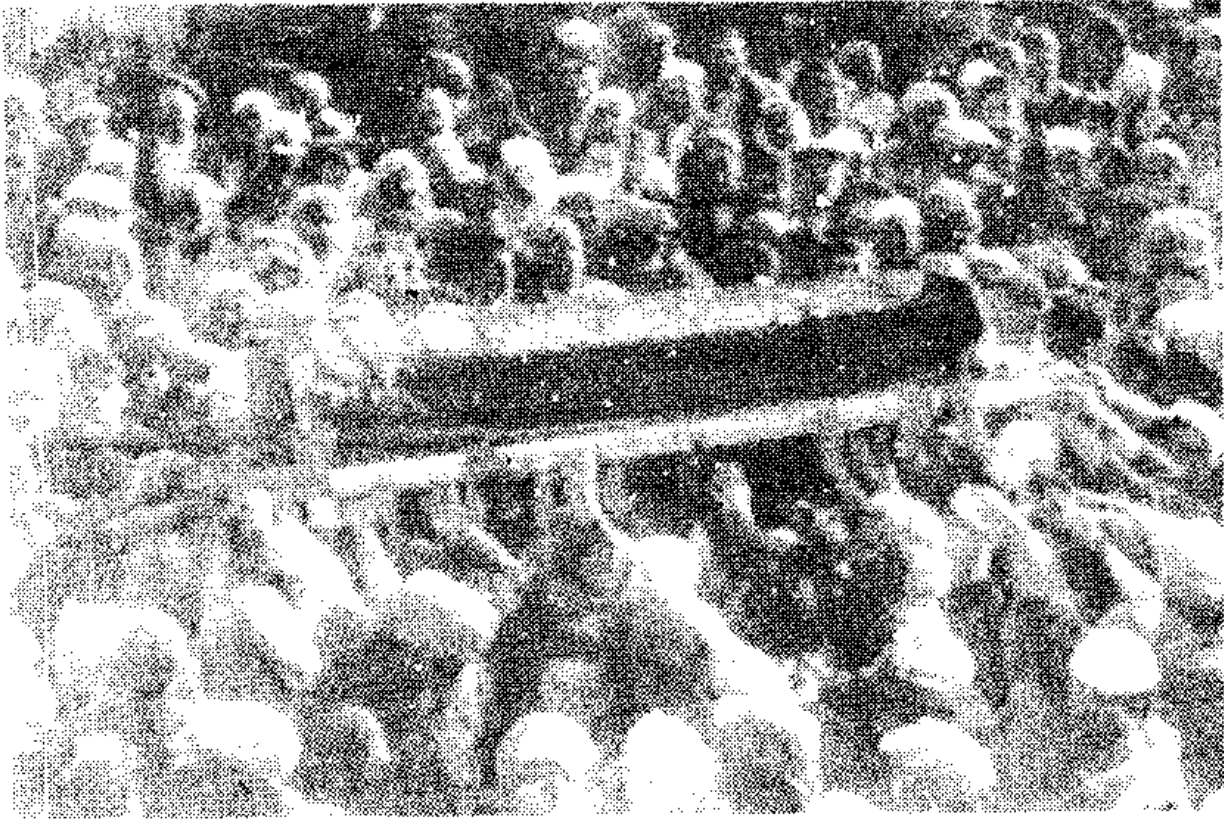
Benim için inanan ve inancı için kavga veren her insan saygıdeğerdir. Said-i Nursi de öyle, nur içinde yat-sın.”

Aynı kitap için sorulan suallere Prof.Çetin Özek de şu cevapları veriyordu:

“Said-i Nursi'nin amaçlarını şahsen iki ana noktada toplamak mümkündür sanıyorum:

a) Türkiye'de şeriatın gerektirdiği bir hukuki, siyasi, içtimai nizamın kurulması amacını taşımıştır. Said-i Nursi, laik devlet düzenini benimsememiş, “bu nizamı dinsel kurallara aykırı kabul etmiş ve Cumhuriyet döneminin siyasal, sosyal ve hukuki sistemine karşı, âdeta savaş açmıştır: Bir siyasal, sosyal ve hukuki düzenin, dinsel görüş ve kurallarla bağdaşmazlığı, onun için kabul edilemez bir tutumdur. Onun kendi düşünce, sistemine göre, islâm'ın siyaset ve hukuk kuralları, toplum için resmen uyulması zorunlu kurallardır ve bu kuralların geçerliliğini sağlamak gerekir. Laik sistem, Islâm'ın bu kurallarına karşı ve bağdaşmaz olduğu için halkının çoğunluğu Müslüman olan bir ülke laik bir sistemle yönetilemez. Bu açıdan, laik sistemi yıkmak ve yerine “şer”i düzeni getirmek gerekir.

b) Ayrıca, Said-i Nursi, Arapları İslamın en asil ırkı olarak kabul etmekle ve İslami kuralların, sadece Türkiye bakımından değil, bütün İs-

25 Mart 1960... Said-i Nursi'nin cenazesi çok büyük bir kalabalığın katılımı ile kaldırılıyor. 27 Mayıs 1960'ta işbaşına gelen askeri hükümet, Nursi'yi in naaşını gömüldüğü yerden alarak bilinmeyen bir yere götürmüştü.

İslam ülkeleri için ortak bir yönetim kurallı olmasını istemekte, kabul etmektedir. Bu kabul tarzı, doğal olarak, Said-i Nursi'yi İslam Birliği tezine götürmektedir. Bu açıdan Said-i Nursi bütün İslam ülkelerinin, şer'i kuralların yönetiminde bir siyasal bütünleşmeye girmesini, İslam birliğinin kurulmasını istemektedir:

Belirtilen şekilde, Said-i Nursi, İslam ülkelerine yaygın, şer'i esaslara dayanan bir siyasal ve sosyal düzenden yanadır ve Nurculuğun, salt bu niteliği nedeniyle de mevcut yasal düzenimize aykırı bulunduğu görüşündeyim. Nurculuğun, dinsel konulardaki görüş ve inanışları benimsenebilir veya benimsenmeyebilir. Bu konu yasa ile ilgili değil, dinsel inanç sorunudur. P'ına karşılık, Nurculuğun, siyasal, sosyal ve hukuki yapı ile ilgili görüşlerinin yasalara aykırılığı vardır.

Bu Kanaatte oluşum, hatta, Said-i

Nursi'nin görüşlerinin bir açıdan İslam dininin ana kurallarına ve Türkiye'nin ihtiyacı olan gelişim çizgisine ters düştüğüne inanmam, kendisinin, kendi ölçülerine uygun ve geçerli saydığı ideali uğruna, yılmadan çaba göstermesini takdir etmeme engel değildir. Gerçekten de, Said-i Nursi'nin bir ömür boyu, inancı uğruna kavga verişini, uğraşısını salt bu açıdan takdir etmişimdir."

Ölümünden sonra

Nurculuk bir tarikat değildi. Bu nedenle, Said-i Nursi'nin vefatından sonra yerine bir başkasının geçmesi söz konusu olmadı. Talebelerine yol göstermesi için birini görevlendirmedeği gibi, geniş Nurcu cemaat da bir isimde ittifak edip, onu, Said-i Nursi'nin yerine koyma gibi bir düşüncenin içine girmede. Zaten Nur talebeleri içinde çeşitli Nakşi şeyhlerine intisap edenler vardı. Tarikat mensubu

olanlar o tarikatın gereği ile Nur talebesi olmayı birbirine karıştırmıyorlardı. Kulaklarından Said-i Nursi'nin şu sözleri silinmiyordu: "Zamanımız tarikat zamanı değildir, hakikat zamanıdır." Ona göre tarikat "içe kapanma"dır. Halbuki "iman tehlikede idi, içe kapanma ile vakit geçirilmezdi. Herkesin imanını kurtarmak gerekli" idi.

Said-i Nursi'nin yaşadığı günlerde, Nur Risaleleri okunan bazı evlerin kapılarında şu yazı asılıydı: "Şeytandan ve siyasetten Allah'a sığınırım". O, taraftarlarına, nasıl tarikata değil hakikatle meşgul olunmasını telkin etti ise, siyasetten de "şeytandan kaçır gibi kaçılması gerektiğini" öğretmişti. Fakat, böylesine bir güç ve birikimi olan, adliyenin de üst üste verdiği beraat kararları ile eski sürgün ve eziyet günlerini geride bırakan topluluk içinde, her şeye rağmen siyasetle önce dolaylı, sonra doğrudan ilişki kurmak isteyenler elbet olacaktı.

Said-i Nursi'nin vefatından sonra bu görüş ayrılıkları kendini gösterdi. Risale-i Nur külliyyatını aynen basıp dağıtmak, aynen değil de (ki, Nursi'nin Türkçesi fevkalâde zor anlaşılır, mânâsı bazen çok uzak kelimelerle çözülen bir Türkçe idi) günün anlaşılır dili ile yeniden yazıp basmak ve dağıtmak gibi iki ayrı görüş doğdu. Zahmetli ve sancılı günlerin mahkeme mahkeme dolaşan, adeta bir çilehane hayatı yaşayan bazı ünlüleri kenara çekilmiş bir kısmı Suudi Arabistan'a gitmiş, bazıları da ölmüştü. Bir zamanlar birleşik olan bu topluluk, şimdi, hürriyetin, rahatça konuşup yazmanın, kitabevleri açıp, videolarda konuşma çoğaltıp satarak para kazanmanın verdiği rehavetle dağılmaya, gruplaşmaya ve kendi başlarına buyruk hareket etmeye girişmişlerdi.

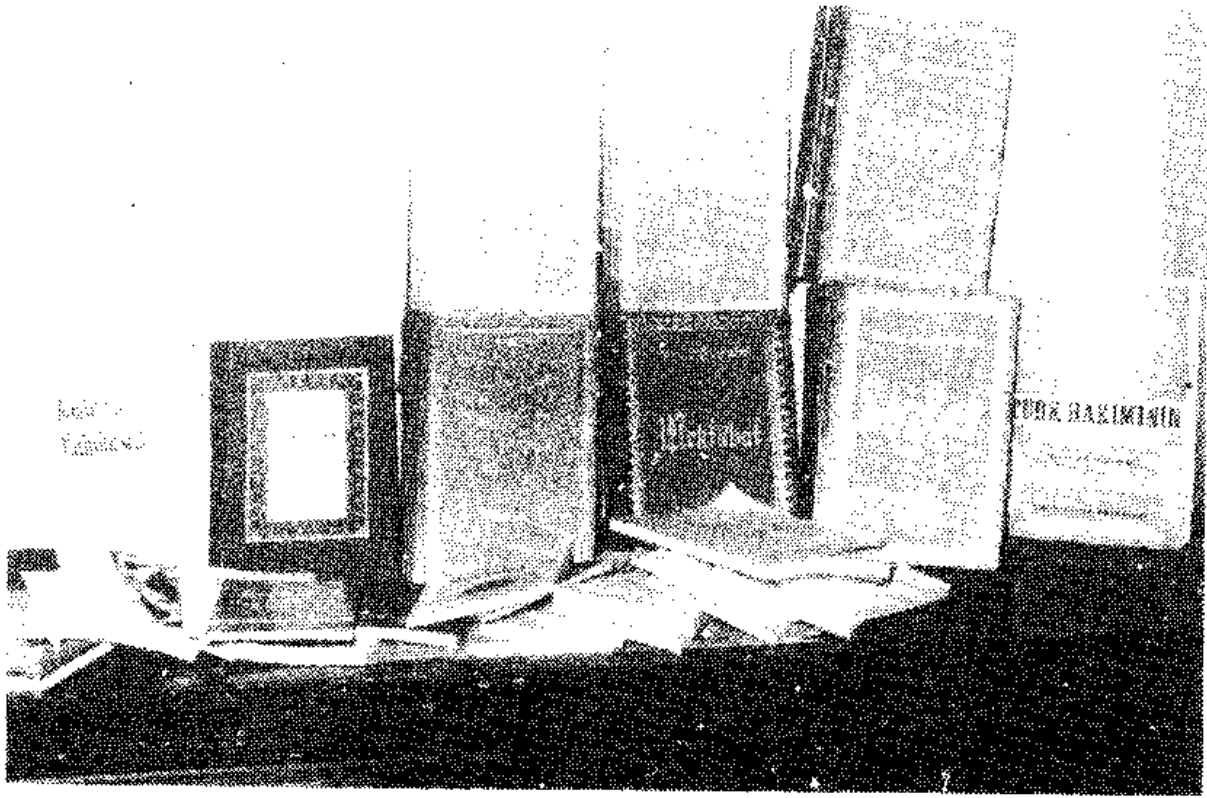
Yeni Asya adlı gazete etrafında

toplananlar Demirel'i ve AP'yi tutuyor, siyasi ağırlıklarını kullanıyorlardı. Bir diğer grup ise talebe yurtlarında eğitim yoluyla ağırlığını gösteriyor, hükümetlere muhalefet etmek, resimle uğraşmak gibi şeylerle ilgilenmiyordu.

Bu ikinci grubun başında, Fethullah Gülen adlı bir hoca vardı, Said-i Nursi'nin vasiyeti gereği siyasetle ilgilenmiyor, Nur talebelerine de aynı telkini yapıyordu. Bu telkinler bir ara çok müessir olmuş, 1979-1980'in en koyu anarşi günlerinde şimdi kapatılmış bir partinin kendilerini dinci sayan gençler grubu Nur talebelerini de günlük siyaset ve kavganın içine çekmek için baş vurdukları çareler sonuçsuz kalınca Nurcu talebelerin kaldığı yurtların camılarını taşlamaya başlamışlardı. Buna rağmen Fethullah Hoca'nın telkini geçerli odu, bu gençler, hiçbir boykota, eyleme ve yürüyüşe katılmadılar.

Fethullah Gülen Hoca'nın konuşmalarını, vaazlarını içeren yüzlerce kaset elden ele dolaşıyordu. Video dönemi ile birlikte bu ses kasetleri, yerini video bantlara bıraktı. 12 Eylül'den sonra vaazları nedeniyle hakkında gıyabi tutuklama kararı çıkan Fethullah Hoca bir süre ortalıkta görünmedi. Vaazları kesilince hayranları elden ele dolaşan yüzlerce video kaset aracılığıyla yine hocanın dini telkinlerini, kendisini de ekranda görerek, dinlemeye devam ettiler.

Bir gün Burdur Emniyet Müdürü'ne bir ihbar yapıldı. Hakkında tutuklama kararı bulunan ve aranan Fethullah Gülen Hoca şehirde idi. Emniyet Müdürü hocayı yakaladı. Ve hemen gerekli yerlere bildirdi. Fakat takdir ve alkış yerine garip bir suskunlukla karşılandı. Kendisine dolaylı olarak "bu işe karışmaması" gibisinden şeyler söylendi. Fethullah Hoca Burdur'dan ayrıldı, İstanbul'a geldi, tutuklama

Bundan on yıl öncesine kadar okunması, basılması ve yayılması suç teşkil eden bu kitaplar, şimdi kitapçı vitrinlerinde sergileniyor ve binlerce satılıyor. Said-i Nursi'nin ağzından derlenerek hazırlanan bu kitapların çoğu lüks baskılar halinde piyasaya veriliyor.

kararı da bir süre sonra kaldırıldı.

Hocanın dini telkin, iyi ahlak, çalışmak ve üretmek gibi olumlu içerikleri olan vaazlarının ses ve görüntülü kasetler halinde daha fazla yayılması için bazı zenginler para yardımında bulunuyorlar. Türkiye'nin büyük holdinglerinden birinin sahibi bu amaçla "bir milyonluk" bir çek imzalamış, gelenlere vermişti. Bir süre sonra hocayı ziyaret etmek istediğini söyledi. Paranın nereye gittiğini öğrenmek, hakkında çok şeyler anlatılan bu zatı da görmek istiyordu. Yakınları ünlü zenginimizi Fethullah Hoca'ya götürdüler. Eski İstanbul semtlerinden biri... Kenar sokaklar, tek katlı ahşap bir ev alt katta küçük bir oda. Yerde iki minder ve bir hasır. İbrik, leğen, katlanmış bir namaz seccadesi. Hoca yaşlı, yorgun, fakat nüfuz edici gözlerle çıplak hasırın üzerinde bağdaş kur-

muştur. Zenginimiz minderlerden birine ilişir. Hürmetin hayrete, hayretin takdire dönüştüğü, dakikalarca süren bir beraberlik... Zenginimiz sadece dinler. Evet, parası yerine sarfedilmiştir. İzin ister, el öper ve uğurlanır. Çıkarken hocanın yakınlarından birine, "Lütfen şu çeki de kabul eder misiniz?" diyerek bir milyonluk bir imza daha atar...

Faal bir yayıncılık

Risale-i Nur talebeleri bugün hummalı bir yayın faaliyeti içindeler. Çok satan bir çocuk dergileri var: Can Kardeş. Yeni Asya Yayınları, bazı dergilerin "Haftanın-Ayın çok satan kitapları" listelerinde görülmeyen, fakat "O en çok satanlardan" birkaç misli daha çok satan kitaplar yayınlıyor. Said-i Nursi'nin tüm külliyyatı, (ki, bir zamanlar değil vitrine koymak, okumak bile tehlikeli idi) en lüks gö-

rünüşte, en iyi kâğıt ve kapakla basılıyor, yayın organlarında yarım sayfa reklamları çıkıyor. Kitap fuarlarında monitörlü, müzik yayınlı, bol ışıklı standlarda 90'ların Türkiye'sinin tüm entelijansiyasına Nur risalelerini tanıtıyor, satıyorlar.

NUSAYRİLİK

Nusayrîlik, 883 yılında ölen Muhammed b. Nusayr en-Numeyri'ye nispet edilen bir din veya aşırı bir Şii fırkasıdır. Diğer aşırı Şii fırkaları gibi Nusayrîlik üzerine de çeşitli söylentiler ve efsaneler yayılmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, Nusayrîliğin, Batılılar tarafından korunup kollandığını, bunun da Nusayrîliğin Doğuyu sömürmek için kurulduğunu gösterdiğini belirtir. Ayrıca, Batı'da en çok incelenen, hakkında en çok kitap yazılan dini hareketlerin başında Nusayrîliğin gelmesi de bu tespiti doğrulamaktadır.

"Nusayrîlik, İmam Aliyy'ün-Nakıy'nin hayatında, onun, sonra İmam Hasan'ül-Askeri'nin, ondan sonra Onikinci İmamın babı (nâibi) olduğunu iddia eden ve 883'te ölen Muhammed b. Nusayr'ül-Abdiyy'ün-Numayrî'ye nispet edilen bir dindir. Bu iddia, Ebû Muhammed Hasan'üş-Şarî'î ile başlamış, Nusayr de aynı yolu tutmuştu. İmam Aliyy'ün Nakıy ve Hasan'ül-Askeri, bu adama Hasan'ül-Askeri tarafından peygamber olarak gönderildiğini söyleyen ve ibni Bâbâ diye anılan Muhammed b. Hasan'a ve gene inançta aşırı giden Fâris'e lanet etmişti.

Muhammed b. Nusayr, Alî ve imamlar hakkında aşırı inançları gütmeye, tenasuhu kabul etmeye, kendisini peygamber saymada, İmam Aliyy'ün-Nakıyy tarafından gönderildiğini söylemeye, her şeyi mübah saymada, rivayete göre genç erkeklerle

evlenmeyi caiz bilmede ve pasif için bunu, bir gönül alçaklığı telakki etmedeydi.

Ölümünden sonra, kendisine uyanların bir kısmı, oğlu Ahmed'in, bir kısmı Furat oğlu Mûsa oğlu Ahmed'i, bir kısmı da diğer bir Ahmed'i imanın tanımıştı.

Nusayrîlik, Muhammed b. Cundeb ve Muhammed'ül Cennân'îl-Cünbülânî vasıtasıyla yayılmıştır. Bunların ikisi de Muhammed b. Nusayr'e uyanlarca mezhebin ulusu tanınan ve 968'te Halep'te ölen Huseyn b. Hamdân-ı Hasibî'ye mensuptu. Huseyn b. Hamdan, aslı Nusayrîliğin kurucusu sayılmaktadır. Bu adam Halep'te gömülüdür ve Şeyh Bayrak diye anılmaktadır. Nusayrîlik, Huseyn b. Hamdân'ın talebesi olup Antakya köylüklerinden yetişen Muhammed b. Aliyy-i Cillî ile (1035'te) ölen Meymûn b. Kaasım'ıt-Tabarânî tarafından yayılmıştır.

Nusayrîliğin esas inancı, Alî'yi Allah tanımaktır. Muhammed güneştir, Ay'sa Alî'dir. Muhammed, geceleyin Alî ile birdir; gündüzün ayrılır. Muhammed Selmân'ı yaratmıştır. Bu üçü, yani Alî, Muhammed ve Selman, Hristiyanlıktaki baba, oğul ve Rûh'ül-Kudûs'e karşılıktır. Bunlardan sonra şimşek ve yıldırıma müvekkil olan Mikdâd, yıldızların devrine memur Ebû-Zerr, yellere müvekkil olan ve ruhları alıcı İzrail olan Abdullah b. Ravâha, sıhhati ve hastalıkları tedbir eden Osman b. Maz'ûn, ruhları cesetlere sokmaya memur Kanber gelir ki bunlara, eşleri bulunmayan beş kişi anlamına "Eytâm-i Hams-Beş yetim" denir. Adem'den beri bütün peygamberlerde tecelli eden de Alî'dir. Adem'den İsa'ya dek yedi devredeki zuhur, yedi yıldız karşılıktır. Bunlardan sonra, bunların yakınları gelir, sayıları binleri aşar.

Ölen kişinin ruhu nurlar âlemine, göklere çıkar; fakat Nusayrî obayanların, Müslüman, Hristiyan ve Musevilerin ruhları, hayvan cesetlerine girer, derecelerine göre cansızlar âlemine reddedilenler de olur.

Ay'da görülen karaltı da Alî'dir; fakat biz onu şimdi göremeyiz, ruhumuz, bedenimizden çıktığı zaman göreceğiz ki Alî, Ay'dır ve başında taç, elinde Zül-fikâr bulunan bir insan şeklindedir. O, Muhammed'î, Muhammed Selman'ı, Selman da öbür yakınları yaratmıştır.

Bunların zıtları, ilk üç halife, Talha, Sa'd, Saîd, Velîdoğlu Hâlid vs.dir. Bunlara, Muaviye'ye, Yezîd'e, Haccâc'a, Abdülmelik'e, Harûn'ur-Reşid'e lânet edilir ve bu lânete Ahmed'ül-Bedevisi, Ahmed'ür-Rıfâî, Abdülkadir Giylânî vs. de katılır.

Nusayrîler, törenlerinde mutlaka şarap içerler ve şarabı takdis ederler. Nusayrî ana ve babadan doğan çocuk on sekiz, yirmi yaşlarında törenle mezhebe alınır. Törenlerinde "sûre" dedikleri Arapça sözleri okurlar.

"El-Bâkûret'üs-Süleymâniyye" de, "Mecmû", Ayniyye, Düstûr, Kitâb'ül-Yûnan" gibi bazı Nusayrî kitaplarının adları da geçiyor ve müellifin, bunların çoğunu gördüğünü anlıyoruz. Gene aynı kitaptan, Arapça yazılışlarına göre "Şems, Kamer, Semâ", Şafak, Luma', Kavs, Kuzah" gibi sözlerin üç harften terekkep etmesi, Alî adının da üç harf olması arasındaki münasebetlerin birer sırrı karakter taşıdığına inandıklarını öğreniyoruz. Ayrıca, inançlarına göre Ashâb-ı Kehf'in köpeği, Sâlih Peygamber'in devesi, Mûsâ'nın kestiği inek de ilâhî zuhurlardır; bunlarla insanlar, imtihan edilmişlerdir.

Muhammed, Alî, Selman üçlüsü "AMS" harfleriyle ifade ediliyor ki bu üçlü tevhidin, Hristiyanlıktan alın-

duğında hiç bir şüphe yoktur. Gökle-ri, yıldızları, ay ve güneşi takdis, Sâbîlikten geçmelidir. Yukarıda söylediğimiz hayvanları kutlu bilmekte totemciliğin tesiri olsa gerekir. Sözlerdeki harflerin sayıları, Musevilik tesirini gösterir. Hülâsa bu din, totemcilikten, Musevilik ve Hristiyanlıktan, Sâbîlikten, daha birçok iptidai inançların meydana gelmiş iptidai bir dindir. Nusayrîler de öbür Batını mezhepler gibi bölüklere ayrılmışlardır; fakat hepsinde, Alî'nin tanrılığında bir birlik vardır.

Bugün Nusayrîler, azınlık olarak Suriye ve Filistin'de, Tarsus, İskenderun, Antakya, Lazkiye ve Adana'da mevcuttur."

İslamın beş temel şartı, din adamları arasındaki rütbe farkı ve öteki bazı özellikleri bakımından Nusayrîlerin inançları şöyle sıralanabilir:

1. Şehadet: Nusayrî dininden, Cundebi görüşlerinden Cundulânî tarikatlarından, Hasibî akidesinden, Cili inancından, Meymûnî fıkından olduğuma şahadet ederim.' Her Nusayrî, Nusayrîliğe girişinden sonra bunu tekrar eder. Ayrıca "Alî'den başka ilah bulunmadığına şehâdet ederim." sözü de, Şehâdet kelimesi olarak kullanılır.

2. Namaz: Nusayrîler, Müslümanların kıldığı şekilde namaz kılmazlar. Onlara göre namazın başında "Alî, Muhammed ve Selmân'ı yüceltiriz" demek, namazın yerine getirilmiş olması için yeterlidir. Onlar Kur'an'ı hiç kullanmadıkları halde, "...O, (Peygamber), onlara uygun olanı emreder ve fenalıktan men eder, temiz şeyleri helal, murdar şeyleri haram kılar, onların üzerinlerindeki yükleri, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar..." meâlindeki âyete (7. Araf, 157) dayanarak, namaz kılmazlar.

Namaz sesle yapılan bir ibadettir.

Ferdi ve cemaat halinde olmak üzere iki çeşittir. Namaz, dua demektir ve Ali'ye açılan bir kalbin niyazı şeklinde anlaşıldığından ferdi yapılır. Bu sebepten de camiye ihtiyaçları yoktur. Ancak bayramlarda, mukaddes günlerde veya çok meşhur bir şeyhin bir kasabayı ziyareti münasebetiyle cemaat halinde ibadet yapılır. Maamafih dua şeklinde anlaşılan namazı, sıkışık durumlarda ve hastalık hallerinde şeyhler yapar. Namazı takliden rükû, sücûd ve kaadeye karşılık olmak üzere birtakım vücut egzersizleri yaparlar.

Namazdan önce abdest almazlar. Namazın şartları beştir: 1. Beş seçkini bilmek. Bunlar: Muhammed, Fâtır (Fâtıma), Hasan, Hüseyin ve Muhsin'den ibâret beş mâsûmdur; 2. Gülmeden ve konuşmadan namaz kılmak (dua etmek); 3. Namazı, Abbasî rengi olduğu için siyah takkesiz kılmak; 4. İbâdeti, başkaları görmeden gizli yapmak; 5. Namazı, "Ey yüce, Büyük ve Arıların Efendisi Ali, bize nerrhamet et!" diyerek bitirmek; 6. Namaz kılacak yer önemli değildir. Yürürken istediği yere dönebilir. Mekke'ye dönülmez veya dönmek şart değildir; lakin öğleye kadar güneşin doğuş yönüne, öğleden sonra ve akşam da batıya doğru yönelinir.

3. Oruç: Nusayrilerde, Sünnilerdeki gibi oruç yoktur. Oruç, Resulullah'ın babası Abdullah b. Abdulmuttalib'in sessizliğini temsil eder. Buna göre Ramazan Abdullah, kur'an da Hz. Muhammed'dir. Ramazan günleri ise, Nusayrilerin kutsal kişilerini temsil eder.

4. Zekât: Sünnilerdeki gibi zelât yoktur. Mânâsı dini öğrenmek ve öğretmektir. Maamafih zekât, şeyhleri için büyük önem taşır; çünkü her aile, mali şartlarına göre şeyhe para ver-

mek zorundadır. Bu, zekat yerine geçer.

5. Ziyaretler: Bu, Müslümanların haccı yerine konmuş bir şarttır ve Nusayrilerin ibadet yerlerini gösterir. Nusayrilikte, ziyaret yerleri çok önemlidir. Ziyaret yerleri beyaza boyanır. Kutsal şahıslarınkine kubbe de yapılır. Ziyaret yerleri ya su kenarlarında ya da ağaçlık tepelerdedir.

Nusayrilerde din işlerini yürüten dört sınıf vardır:

1. Büyük Şeyh: Fevkalade büyük ve geniş otoritesi vardır. Ali'nin yer yüzündeki gölgesidir. İnsanüstü kudretleri bulunduğu inanılır. Herkes tarafından büyük itibar görülür. Şeyh ve imam adaylarını seçerler. Her bölgede çok meşhur kişilerden ancak biri, büyük şeyh olur.

2. Şeyh: Sayıları çoktur. Atalarının melek olduğuna inanılır. Melekler insanların kanunlarını yapmak için onlara hulûl etmiştir. Vazifeleri tamamen dinidir. Cemaatin ihtiyaçlarına cevap verirler. Öteki dünyada şefaatçi olduklarına inanılır. Şöyle ki, onlar, Allah'ın yani Ali'nin huzurunda insanları temsil edecekler ve ona, onlar adına yalvaracaklardır. Şeyhler, cemaatin manevi önderleridir. Merasimleri ve ziyaretleri idare ederler. Hastalara dua ederler. Onlara danışılmadan doktora gidilmez.

3. Nüvab: Aşağı tabakanın şeyhleridir. Şeyh olana kadar esas şeyhlere yardım ederler. Şeyhliğe adaylığına büyük şeyh karar verir. Tecrübe kazanıp şeyhliğe liyakat kesbederse, başka bir yere şeyh yapılır.

4. İmamlar: Ashında bu sınıf, Sultan 2. Abdülhamid zamanında ihdas edilmiştir. Kendilerinin Müslüman olduklarını söyledikleri için Sultan da onlara imam kadrosu tayin etmiş ve hatta camiler yaptırmıştır. Ancak on-

lar, Sultan Abdülhamid zamanında olduğu gibi, bugün de gerek imam gerek müezzin kadrolarını kullanarak devletten maaşlarını almakta ve fakat namaz kıldırmamaktadırlar. Müezzinler, beş vakit ezan okumakla iktifa ederler.

Nusayriliğe giriş başlıbaşına bir büyük iştir ve üç merhalede tamamlanır. Her şeyden evvel, kadınlar dışında, her Nusayri erkeği mezhebe girmeye mecburdur. Tahsil durumuna göre ya aşağı tabakaya ya da "Havas" denen üst tabakaya girer. Giriş için, ana-babaların Nusayri, erkek, sağlıklı, 8-10 yaştan büyük veya 16-18 yaşını doldurmuş ve ölümle tehdit edilse bile sır saklayacak kabiliyetle güvenilir biri olması şarttır.

Çocuk mezhebe girecek yaşa gelince, babası güvendiği bir Nusayriye gider ve çocuğunun mezhebe girmesine tavassut etmesini, onun müşşidi olmasını ister. Bu şahıs çocuğu iyice tanır ve sanki kan bağı ile bağlanmış gibi onun manevi babası olur. Müşşid, çocuğun durumu hakkında şahitlerden Şeyhin huzurunda teminat alır. Çocuk sır verirse şahitlerce öldürülür. Müşşid önce onun eğitimini tamamlar. Müslümanların gözünde iyi bir Müslüman olabilmesi için namaz kılıp, oruç tutmaya dikkat eder.

Mezhebe giriş üç merhalede tamamlanır, demiştik. Mezhebe girişe hazır hale gelen çocuk ilk merhaleye alınır. Buna "Meşveret Cemiyeti" adı verilir. Gizli olarak şeyhin yanında durur. Çocuk içeri alınır ve nefsinin alçaltıldığını, itaatkâr olacağını göstermek üzere, şeyhin ve oradakilerin ayak kabılarına başına koyar. Sonra uluhiyyetin sembolü demek olan bir kadeh şarap içer ve "Abdu'n-Nûr (Nûrun kulu)" adını alır. Nakib, gizlilik esasına uymayı kabul ettiğini gösteren bir dua okutur. Ayrıca (AMS) harfleri-

nin manalarını anlatmadan, sadece bunlar bir mühür olarak tekrar ettirilir. El ve ayaklarını öper. Merasimin ay, gün ve senesi yazılır.

İkinci merhale, "Melik Cemiyeti" denen ve birinciden 40 gün sonra yapılan bir merasimdir. Oldukça zengin bir törendir. Nakib mezhebe giren şahsa bir kadeh içki verir ve (AMS) harflerinin sırrını, yani bunların Ali, Muhammed ve Selmân demek olduğunu söyler ve bu üç harfli hergün 500 defa tekrar etmesini emreder. Ayrıca Kitabul'i-Mecmû'nun bazı babları öğretilir.

Üçüncü merhale yeni bir hayata davet merasimidir ve çok masraflıdır.

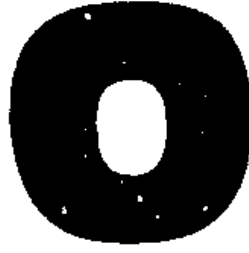
Bu merasim, ileri gelen bir aileye mensupsa veya şeyhlerden ise, ikinciden yedi ay; halktan biri ise dokuz ay sonra yapılır. Bu defa geniş bir salonda büyükşeyhi temsilen ortada imam oturur. Sağında nakib, solunda necib vardır. İmam Haz. Ali'yi nakib Hz. Muhammed'i, necib Selman'ı temsil eder. Nakib'in sağında, havâriileri temsilen 12 kişi sıralanır. Necib'in solunda da 24 kişi yer alır. Bunların onikisine necibler denir ve "Kitâbul-Mecmû"nun beş defa tekrar edildiğine şahitlik ederler. Diğer onikisi ise, havâriilerin koruyucularıdır. Nakib'in sağındaki havâriiler, İmâmiyye'nin 12 imamını da temsil eder. Hepsinin sembolik adları da vardır. Merasim başlayınca, imam, sır saklayacağına dair söz ister; havâriiler onun sır saklayacağına, aksi halde kendilerince öldürüleceğine dair şahitlik ederler. Bu sırada 12 Havari önlerindeki 12 bardaktan bir yudum içki alırlar. Aday da içer ve böylece uluhiyyete erilmiş olur. Kezâ mezhebin sırları da ancak bu merasimle elde edilmiş olur. Nitekim bu merhaleye yükselemeyen aşağı tabakadan erkekler ve kadınlar mezhebin sırlarını bilmezler.

Nusayrilerin, Şii'lerle birlikte kutladıkları Fitr (Ramazan), Adhâ (Kurban), Gadir (18 Zilhicce; Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi imam tayin ettiğine inanılan gün) Mübâhale (21 Zilhicce; Necranlı Hristiyanlarla Hz. Muhammed arasındaki lanetleşme olayı - Al-i İmran süresi 61. âyette geçer), Firaş (29 Zilhicce; Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği gece Hz. Ali'nin onun yatağında yatması), Aşûre (10 Muharrem; Nusayrîlere göre Hz. Hüseyin, 10 Muharremde Kerbelâ'da ölmemiş, Hz. İsa gibi göğe çekilmiştir), 9 Rebiyülevvel (Hz. Ömer'in şehid edildiği gün), 15 Şaban (Selmân'ın ölümü), Nevruz ve Mihrican bayramları vardır. Ayrıca 24/25 Aralıkgecesi Hz. İsa'nın doğumunu da kutlarlar. Bayramlarında ulûhiyyet için şarap içilir ve buhur yakılır (67)."

Nusayrilerin tarihinde Fransızların önemli bir yeri vardır. Anadolu Selçukluları döneminde Nusayriler bir süre Antakya'yı ellerinde tuttular ve bu kent çevresinde yoğunlaştılar. Daha sonra 1098'de Fransızlar bölgeyi işgal edince onların hâkimiyetini ka-

bul ettiler. Bu olaydan 900 yıl sonra Salâhaddin Eyyûbi bölgeyi ele geçireceğini Nusayrileri Haçlıların hâkimiyetinden kurtardı, onları itaatı altına aldı. Haçlılar, Salâhaddin'in ölümü üzerine yeniden o bölgede söz sahibi oldular. Nusayriler, Yavuz Sultan Selim'in zaferlerine kadar, sırayla, Haçlıların, İsmâillilerin ve Moğolların yönetimi altında yaşadılar. Yavuz 1516'da Suriye'yi Osmanlı hâkimiyeti altına alınca rahatladılar ve kendi görüş ve ibadeleri içinde yaşama imkânına kavuştular. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nusayriler Fransız Mandasını benimzediler, hatta otonom bir idareye kavuştular. Fransızlar bu bölgedeki emperyalist niyetleri gereği Dürzileri ve Nusayrileri kolladılar. Bölge 1946'da Suriye'nin hâkimiyetine girdi. Daha önce (1939) Antakya-Hatay bölgesi Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmıştı.

Fransız kaynaklara göre bu bölgede şimdi yarım milyona yakın Nusayri yaşıyor. Hatay bölgesinde ise bunların sayısının 150 bin olduğu tahmin ediliyor.

OĞLANLAR ŞEYHİ

Oğlan Şeyh veya Oğlanlar Şeyhi. Türk şair ve mutasavvıfı. Eğridir'de doğdu, 1655'te İstanbul'da öldü. Çocukken, ancak büyüklerin tartışabileceği bir konuda "**doğrusu budur**" diyerek kesip atınca, dedesi Taptan Şah Ali, "**Bu oğlan şeyhtir**" dediği için lakabının Oğlan Şeyh kaldığı, **Gaybi Sunullah**'ın "**Sohbetname**"sinde belirtilmektedir.

Genç yaşta İstanbul'a geldi ve Eğrikapı Halveti Tekkesi Şeyhi Hakkîzade Osman Efendi'ye bağlandı. Yeterli eğitimini tamamladıktan sonra Gavsî tekkesine şeyh oldu. Ömrünün sonuna kadar burada tarikatını, düşüncelerini yaymaya çalıştı. Divanı vardır. Buradaki, Vahdet-i Vücut görüşünü işleyen ve tasavvuf çevrelerinde, özellikle hurufî-şîî eğilimli çevrelerde büyük ilgi gören şiirleri çok okunmaktadır. Bazıları da ilâhî olarak bestelenmiştir. İlahilerinde Yunus Emre etkisi vardır. Dil-i Dânâ adlı kaside de melamiler arasında kutsal sayılmaktadır.

"**Tanrının bütün sıfatlarına mazhar olan insan, yeryüzünde Tanrı'nın halifesidir**" görüşünü işleyen bir şiir-

rinde Oğlanlar Şeyhi İbrahim şöyle söylüyor:

*"Beden farzolsa âlem cân-ı
âlem vech-i âdemdir
Zemîn ü âsmânın nûr
âdemden kınâyetdir
Murâdım vech-i âdemden benim
nûr-ı Muhammed'dir
Oku sen rahmeten lil âlemîn'i
gör ne âyetdi
Olupdur vech-i âdem nutk ile
kalb ile mustesnâ
Cihan kısr olsa lûb âdem nutuk
Hak'dan inâyetdir
Yüzüne karşı tutmuşdur,
yüzünü cümle mevcûdât
Ne izzetdir, ne devletdir, ne
hikmet, ne seâdetdir*

ONIKI İMAM,

bk. İmamiye

OSMAN

Osman b. Affan, üçüncü halife. Mekke'li Umeyye ailesine ve torunu olduğu Ebu'l-Âsî koluna mensuptu. Bu bakımdan Peygamberin dine davetine hemen uyması dikkat çekicidir. Bu iltihak, peygamberin, davetine hicretten birçok yıl önce uyduğunu gösterir. Osman zengin bir ticaret ve zarif bir cemiyet adamıydı. Rivayet-

ler, o dönemde süse düşkünlüğünü belirtirken güzelliği üzerinde de dururlar. Bu iki hususta onu örnek sayarlar. Onun kadar başarılı bir insanın sonucu belli olmayan bir davete koşması merak konusu olmuş ve yeni dini kabulüyle Peygamberin kızı Rukiyyâ ile evlenmesi arasında münasebet kuranlar çıkmıştır. Fakat, güvenilir kaynaklar bu evlenmenin onun yeni dini kabul etmesinden daha sonraya rastladığını ortaya koymaktadır. İctimai açıdan yüksek bir yeri olan Osman'ın dine girişi birtakım gürültülere sebep olmuş, bu da yeni dinin başarısında yarar getirmiştir.

Peygamberin hayatı esnasında, Ebû Bekir ile Ömer'in halifelikleri döneminde de olduğu gibi, Osman'ın oynadığı rol çok silikti. Bu durum zihinlerde bir soruya yer vermektedir: O halde nasıl oldu da Ömer'in ölüm döşeğinde seçtiği Meclis üçüncü halifelik makamına onu layık gördü? Bu tercih, şüphesiz Peygambere olan yakınlığı ile Ümeyye ailesine mensup bulunmasından kaynaklanmaktadır. Adaylar, Ömer'in seçtiği mecliste tartışma yoluyla birbirlerini bertaraf etmişlerdir. Ali'nin kazanmamasının tek sebebi onun seçilmesinin Ömer'in icraatının inkarı anlamını taşıyacağı düşüncesidir. Diğer adaylarda daha ziyade insani zaaflarından ötürü kaybetmiş olacaklardır.

Nitekim Osman hilafeti döneminde Ömer'in siyasetini devam ettirmekten ve geliştirmekten başka bir şey yapmamış, herhalde dengeleri bozabileceği düşüncesiyle herhangi bir yeniliğe yer vermekten kaçınmıştır. Bununla beraber, güçlüklerle karşılaşması Ömer ile arasındaki mizaç farkıyla açıklığa kavuşturulabilir.

Osman'ın hilafetinin kanlı birşekilde sona ermesine tarihçiler pek çok

sebeup göstermektedirler. Bu sebepler suçlamaların uzun bir listesi zamanımıza kadar muhafaza edilmiştir. Suçlamaların ve sebeplerin başında, ihtimal, en ciddiisi olarak eyalet valiliklerine kendi ailesinden kimseleri ataması gelmektedir. Ganimet taksiminde de yine aile gözetilmiştir.

Araplar tarafından Osman'ın hilafeti zamanında yapılmış veya başlanmış fetihlerin bir toplamı çıkarılacak olursa, Ömer zamanındaki hainle gücünden yoksun iseler de, bir taraftan Arap İmparatorluğu'nun başlangıç döneminin sonucunu, bir taraftan da genişlemenin ikinci döneminin Emeviler devresinin başlangıcını oluşturmasıyla önemlerinin az olmadığı görülecektir.

Osman'ın bir mektup tertibiyle evinin muhasara altına alınması sonunda katledildiği bilinmektedir. Bu tertip işinde birçok tanınmış kişi zan altında tutulmaktadır. Bu hareket sırasında Osman'a düşman olan Hz. Aişe, Mekke'ye hacce gitmek bahanesiyle Medine'den ayrılmış bulunuyordu. Kaynaklarda süresi iyice belirlenmeyen ev mühasarasından sonra birinci halifenin oğlu ve Aişe'nin kardeşi Muhammed b. Ebu Bakir'in kumanda ettiği bazı kişiler eve girdiler. Öldürücü darbeyi vuranın bu kişi mi, başka biri mi olduğu bilinmemektedir. Söylendiğine göre kanı, saldırıya uğradığı sırada okumakta olduğu Kur'an nüshası üzerine akmıştır. Karısı Kalb kabilesinden Nâ'ila bint el-Furafişâ yaralandı. Ev yağma edildi.

Cesedi, geceleyin, karısı ve birkaç yakın dostu tarafından son derece gizli olarak defnedilmiştir. Osman katledilmesiyle İslamda yeni bir dönem başladı. Bu aynı zamanda İslam tarihinde bir dönüm noktasıdır. Artık dini birlik sona erecek, iç savaşlar ve dini ayrılımlar başlayacaktı.

ÖMER

Ömer b. Hattâb (591-644), ikinci halife, İslamiyetin en öndeki simalarından biri ve Arap İmparatorluğu'nun kurucusu. Hz. Ömer, sonradan bütün kudretiyle destekleyeceğidavanın başta açıkça muhalifi, hatta düşmanı olmuştur. Ömer'in, Müslümanların aleyhinde iken Peygamberin davetini kocası Sa'îd b. Zeyd ile hemen kabul eden kızkardeşi Fâtima'nın evinde duyduğu birkaç Kur'an âyetinin ani etkisiyle İslamiyeti kabul etmiş olmasında şüphesiz efsaneye kaçan bir görüş hâkimdir. An'ane, Ömer'in Müslüman oluşunu 26 yaşında ve hicretten 4 yıl önce olarak gösterir. Bundan da İslamiyetin başlıca savunucularından biri olmak görevini üstlendiği sırada genç olduğu sonucu çıkarılabilir. Ömer, kudretiyle yeni dine hizmet edecek mevkide değildi. Vatandaşlarına kıyasla açık bir üstünlüğe de sahip bulunmuyordu. Ömer'in mü'minler cemaatine katıl-

masından hemen sonra bunun bir başarı olduğu ve imanının artmış bulunduğu farkedilmiş ise de, müdahalesinin Medine'ye hicrete sebep olan olaylar üzerinde hiçbir etkisi görülmemiştir. Bununla beraber, Medine'de, Peygamberin yanında, hiçbir resmi vazife almadan kişiliğinin gücü ve teşebbüs kaabiliyetiyle yeni dini devletin örgütlendiricisi olmaya başladı.

Bir savaşçı olmaktan ziyade, görüşlerinden yararlanılan danışman durumunu sürdürmüş, Bedr, Uhud ve sonraki savaşlarda bu sıfatla Peygamberin yanında yer almıştır. Ömer'in Medine dönemindeki en dikkate değer özelliği Ebu Bekir'le mükemmel bir şekilde anlaşmasıdır. Bu şaşırtıcı derecede mükemmel anlaşmaya hiçbir zaman en ufak bir kıskançlık duygusu karışmamıştır. Ömer'in kızı Hafsâ'nın Peygamberle evlenmesi ve kendisinin de Ebu Bekir gibi Peygamber'in kayınpederi durumuna gelmesi de İslamiyetin bu iki büyük öncü-

sünnin birbirlerine karşı davranışlarında en ufak bir değişikliğe yol açmamıştır.

Ömer'in ölmek üzere olan Ebu Bekir tarafından halife tayini meselesi İslâm anayasa hukuku nazariyeleri tarafından çok tartışılmışsa da, ortada resmi bir vesika bulunmadığı muhakkaktır. Ömer halifeliği fiilen ele almış ve sahâbelerin ekserisinin kendisini derhal tanımaları bu makamda bulunmasını sağlamıştır.

Ömer halifelığının başlangıcında devletin genişleme durumu devam etmekteydi. Bununla beraber, askerliği ve orduyu, teşkilatlı bir duruma yükselten şüphesiz Ömer'dir. Böylece, Bizans ve İran'a karşı yürütülen savaşlarda bir derli topluluk kazanmıştır. Askeri zaferleri doğrudan Ömer kazanmamıştır. Bununla beraber kumandaları daima etkisi altında bulundurmuş ve özellikle istidatlı kumandanlara sahip Emevi ailesiyle onlara teşebbüs imkânı vermeden iyi ilişkiler kurması da meziyetleri hanesine kaydedilecek bir başarıdır. Ömer'in hilafeti döneminde devlette görülen gelişmeler, daha sonraki olumlu değişikliklerde de etkili olmuştur. Yeni birçok siyasi müessese doğmasında hep Ömer'in başlattığı değişikliklere bağlanmaktadır. Bu açıdan ordu da, ve şehitlerin yönetimindeki yenilikler de, kadı örgütlenmesi de onun eserleri olduğu gibi, Ramazan ayında ibadetin tayini, mecburi hac gibi kararlar da Ömer'in eserleri sayılmak gerekir. İran ve Bizans'a ait memur kullanma ve para meselelerinde liberal davranma gibi icraatı gözönünde tu-

tulduğunda Ömer hakkında siyasi deha deyimini kullanmakta mübalağa yoktur. İçinde "yerini alan" mânâsı bulunan halife unvanı yerini "emîr ül-mu'minin"e yine Ömer zamanında bırakmıştır. Ömer'in H. 19 yılında aldığı dini nitelik daha belirli bir şekilde ortaya çıktığı gibi, hakimiyet anlamı da daha belirlidir. Kendisini Peygamberin yerine koymak istemekten tabiatıyla uzak kalarak, Peygamberin düşüncesine uygun kanun koymak için onunla yaşamış olduğu yakınlık ve samimiyetten yararlanarak kendi aldığı aldığı tedbirlere hemen hemen tabiat üstü menşe vermeye dikkat göstermiştir.

Gelenek, peygamberin: "Allah benden sonra bir peygamber gelmesini istese idi, bu Ömer olurdu" dediğini naklederken herhalde bu hususu belirtmek istemiştir. Yine gelenek, onun sevilenden ziyade korkulan bir insan olduğunu nakleder. Bu duygu, herhalde idare ettiği topluluklar açısından yerinde olabilir. Fakat şurasını belirtmek gerekir ki, Ömer'in telkin ettiği saygı, onun yüksek ahlakından kaynaklanmaktadır. Ömer daha ileri yaşlara kadar yaşasaydı, açıklığı seven mizaciyle, herhalde yerine kimin geçmesi gerektiğini de bildirecekti. Sünnet ehli geleneği, Ömer'e yalnız büyük bir halife olarak değil, İslâmın dikkate değer faziletlerinin en fazla üzerinde durulması gereken örneği gözüyle de bakmaktadır.

En son hüküm olarak Ömer, Peygamberin dini vahy ile yükselttiği binaya içtimai ve siyasi çerçevesini veren İslam büyüğüdür.

P

PANTEİZM

Herşeyin tek ve o tek'in de Tanrı olduğunu, var olan her şeyin Tanrı ile birlikte olduğunu, her şeyin Tanrı ile özdeş bulunduğunu ileri süren felsefe sistemi.

“Panteizm, “Vücûdiyye” sözüyle Arapçaya çevrilmiştir. Her şeyi, Allah tanımak, varlığı, ancak ona vermektir. Bunu, sonsuzluk, sonu olan varlık; Tanrı, tabiat olarak belirmiştir diye tarif edenler olmuştur. Bu, Vahdet-i vücûd, yâni Varlık birliği değil, Vahdet-i mevcûd, yâni varlıkların, tabiatın birliği inancına varır ve tabiatın Tanrı oluşuna, tabiatten başka bir varlık, bir Tanrı, bir gerçek bulunmayışına inanmaktır ki Ateizm'den, Allah tanımamaktan başka bir şey değildir. Fakat sonsuzluk, Tanrı, sonu olan varlıklar âlemini izhar etmiştir; var olanlar, O'nun tecellisidir, fakat bu tecelli, tecelli edenin aynı değildir; güneşin ışığı, güneş olmasa meydana gelmez, ama o ışık, güneşin kendisi ola-

maz; kendisinden ayrı da değildir dersenir o vakit bu inanç, Allah'ı tanımaktan kurtulur; İspinoza'nın inancı da budur. Ona göre yaratıcı kudret, sonsuzluk, ebedilik, ezellilik vasıflarını hâizdir; bu vasıflar, sonu olan çokluk âlemini meydana çıkarmıştır. Fakat yaratıcı kudret ve o kudretin sahibi, hem sonsuzluktan münezzehtir, hem de sonu olan, ayrı ayrı mütalâa edilirse bir çokluk âlemi olan ve sonu bulunan bu âlemden münezzehtir. Fakat bu doktrin, gerçekten de biraz oynaktır. Çünkü sonsuzluk vasfiyle görünen tek yaratıcı, sonu olan bu çokluk âlemi halinde tecelli ediyorsa ya bu âlem gerçektir, o halde Tanrı, bu âlemin özüdür, mânâsıdır; yahut da o, vardır, bu âlem bir hayalden ibarettir; var olan ancak yaratıcı kudret sahibidir.

Bu düşünüş, Hindistan'da da vardır. Vedâ mezhebinde tabiat yoktur, var olan, ancak yaratıcı kudrettir. Sanhiya mezhebindeyse var olan, an-

cak maddedir. Maddeden ilk tecelli eden akıldır, yani Budha'dır. Nitekim deniz sudan ibarettir; dalga, köpük, damla, hep denizin görünüşleridir; güneş birdir; fakat suya vurunca yayılır, çok görünür.

Eski Yunan felsefesinde de eşya, bir tüm olarak mütalâa edilir, fakat daima oluş halinde bulunduğu söylenirdi. Heraklit, "İnsan bir ırmakta iki kere yıkanamaz" sözüyle bu değişme, bu oluş inancını belirtmişti. Ona göre kâinatın aslı, hayat ve hayatîyet kaynağı olan ateşti. Tüm akıl adını verdiği bu esas unsur, kâinatı ve kâinattaki değişmeyi meydana getirmedeydi. Tabiati esas ittihaz etmekten başka bir şey olmayan bu meslek, Parmenid ve Zenon'la daha hayâli bir tarza girmiş, kâinatı, tabiati, tüm bir varlık, bütün var olanları da bu varlığın birer uzvu kabul etmişlerdi.

İskenderiye medresesi, vâhdetin, yani birliğin, kesrete, yani çokluğa meyli olduğunu, bu meylin aklı, aklın da rûhu meydana getirdiğini, bütün âlemin, bu üç aşkın şekillere bürünerek görünüşünden ibaret olduğunu kabul eylemişti. Bu meslek erbâbı, insanı, aklıyla insan biliyor, insanın kendinden geçmesiyle, aşkla, gerçek varlığa ulaşacağına inanıyordu. Avrupa'daki mistik felsefe, bu mesleklerden doğmuştu. Eflatunsa, bu âlemi, İde âleminin bir hayali kabul etmekte, gerçek varlığı o âleme vermekteydi. Eflatun'un nazariyesini, her şeyin fikirden doğduğu tarzında izah edenlerin de bulunduğunu söyleyelim.

Mısır ve Suriye'de, İskenderiye mektebinin tesiriyle meydana gelen yeni Eflatuncular da ide nazariyesini kabul ediyorlar ve insanın gerçeğe, ancak aşkla ulaşacağını söylüyorlardı. Nihayet Hristiyanlıkta, İsa'nın, kelâm sıfatının tecessüdü olarak kabul edildiğini, inananlara, "Allah evlâdı"

gibi mefhumla kavranıldığını, kabul edildiğini, Müslümanlıkte kâinatın, evreninde de Vücûdiyye kanaatini kabul ettiğini bulduğuna söyledikten sonra tasavvufiyetteki "Vahdet-i Vücud" - Varlık birliği" inancına geçebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın adları, "tek, bir, daimi diri" (Ferd, Vahid, Ahad, Hayy) gibi zatına, "duyan, bilen, gören, gücü yeten, üstün olan" (Semî, Alîm, Basîr, Kadir, azîz) gibi sıfatlarına, "dirilten, öldüren, bağışlayan, acıyan, kahreden, lutfeden, rızık veren" (Muhyî, Mümît Afüvv, Rahmân, Rahîm, Kahrâr, Razzaak) gibi fiillerine, yâni yaratıklarına yaptığı işlere ait olmak üzere üçe ayrılır. Bu adlar arasında "Vücûd" adı yoktur. Allah'ın adları, İslam dininde, tevkîfiyyedir, yani Kur'an'da hangi adlarla anılmışsa, ancak o adlarla anabiliriz. Süfilerse Allah'a, mutlak, yani her çeşit kayıttan münezze varlık anlamına "Vücûd-ı Mutlak" diyorlar. Oysa Allah, mevcud, yani vücud bulmuş olmadığı gibi vücud, yani varlık da değildir. Ona varlık demek, onu, var olan şeyler arasına katmaktır. Fakat sûfiler, bunu biz de biliyoruz; her şey ondan zuhur eder, onunla vardır; fakat anlayışa yaklaştırmak, anlatabilmek için ona vücud demekten başka bir çare bulamadık; bu yüzden ona "Mutlak Varlık" dedik; vücud, yani varlık, bizce Allah'tan ibarettir ve ondan başka; zâtiyle kaaim olan, kendiliğinden var olan yoktur. Hatta ona "mutlak" vasfını vermek de caiz olmaz; çünkü o, hiç bir şeyle mukayyed olmadığı gibi mutlak oluştan da münezzehtir. O, ne çoğalır, ne bölünür; her var olan, onunla vardır; varlık, onun sıfatı değildir, zatıdır; vücut sözüyle, var olan şeylerin, kendisiyle var olduğunu, gerçek ve mutlak varlığıyla varlık âleminde tecelli ettiğini anlatmak istiyoruz diyorlar. Sûfilere göre

İmkân, bir şeyin varlığına, varlığının olmasına, varlığının her yerde bulunmasına, her zaman bulunmasına, onun bir eserinin görülmesi doğayısıyla var denebilir. Yoksa kâinat, hiçbir vakit, o değildir, olamaz; buna imkân olmadığı gibi o da kâinat suretince görülemez. Mümkün ve hadis, yani var olması da, yok olması da imkân dahilinde bulunan ve sonradan, yokken varolan şey, vâcib, yani olmamasına imkân bulunmayan bir varlık olamayacağı gibi vâcib de mümkün ve hadis olamaz. Güneşin ışığı, güneş olmasa var olamaz, fakat güneşin ışığı, güneş değildir, güneşin bir tecellisidir.

Mevlânâ Celâleddin, bunu anlatırken der ki:

“Ey bizim canımıza can olan, biz kim oluyoruz ki seninle beraber ortaya çıkabilelim?”

Biz yoklarız, bizim varlıklarımız, fâni şekiller gösteren (kudretini o fânî şekillerle ızhâr eden) sen, mutlak varlıksın.

Biz arslanlarız, ama bayraklardaki arslanlarız; soluktan soluğa onların yeldendir saldırısı.

Saldırıları görünmektedir de yel görünmemektedir. O görünmeyen yok mu, o yok olmasın bizden.

Bizim yelimiz de ihsanındandır, varlığımız da; bütün varlıklarımız, senin icadınla meydana gelmiştir.

Yoka varlık tadını tattırdın; yoku, kendine âşık ettin.

Verdiğin nimetin tadını alma; mezeni, şarabını, kadehini alma.

Alırsan kim arayıp tarayabilir? Resim, ressamıyla nasıl savaşıabilir?

Bize bakma, kendine, kendi keremine, ihsanına, cömertliğine bak.

Biz de yoktuk, d’leğimiz, isteğimiz de yoktu; fakat lûtfun, bizim söylenmemiş sözlerimizi duyuyordu.

Şeyh, bu sözleri söylemiş, fakat bu sözleri söyleyen, bu sözleri söyleyenin, bu sözleri söyleyenin...

PIR

Sözünk, münânı yâşar, münânı yâşar, tasavvafatların ise, şeyh, münânı, bir tarikatın kurucusu, tarikat şâhibidir.

Tarikatta pir olarak bütün kişi nin muhakkak o tarikatın kurucusu olması gerekmez. Ona nisbet edilmesi, tarikat prensiplerinin, şevk ve heyecanının, temel fikir ve görüşlerinin ondan, onun eserlerinden çıkması yeterlidir. Mevlevîye tarikatında pir, Mevlânâ’dır. Fakat Mevlevîye tarikatının kurucusu Mevlâna Celâleddin değil, oğlu Sultan Veled ve ondan sonra gelenlerdir. O nedenle tasavvufatta pir-i sâni, yani ikinci pir denilen bir zat daha vardır ki, tarikatı yeniden düzenleyen, disiplinlerini koyan, tanıtan ve yayan oldur. Halvetiyle tarikatında **Seyyid Yahya Şîrvânî**, Kadiriye tarikatında **İsmail Rûmî**, Bektaşîye tarikatında **Bahîm Sultan**... pir-i sâni olarak anılırlar.

Bir de fütüvvet ehlinde, her sanatın bir piri bulunduğu inanılır. Mesela **Hazret-i Âdem** çiftçilerin, **Hazret-i Nuh** gemicilerin, **Hazret-i İdris** de terzilerin piridir.

PIR SULTAN ABDAL

Asıl adı Haydar’dır. Türk halk şairi. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmiyor. Banaz’da doğdu, Sivas’ta asılarak idam edildi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşadı. Hakkındaki tüm bilgiler şiirlerinden çıkarılmaktadır.

Pir Sultan Abdal, Anadolu Alevi cemaatindendi. Çağında Aleviler, bekledikleri ve dünyaya adaleti getirecek olan 12’nci İmam Mehdi’nin o dönemde İran tahtında oturan Şah Tahmasp olduğuna inanmışlardı.

Tahmasp, Şah İsmail'in oğludur ve 1524-1576 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. O yıllarda Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nun başında da Kanuni Sultan Süleyman bulunuyordu (1520-1566).

İran İmparatorluğu'nun güçlü bir durumda olması, binlerce Şii-Alevi misyonerini, hatta casusunu Türk Osmanlı topraklarına propaganda ve Alevi ayaklanması için göndermesi olayın siyasi boyutlarını ön plana çıkarmıştı. Aleviler bu dönemde sık sık yönetime karşı ayaklanıyorlardı. Bu ayaklanmaların bazılarında Pir Sultan Abdal'ın önemli roller oynadığına dair bilgiler vardır. Bu hareketlerinin dikkati çekecek aşamalara gelmesi üzerine Sivas Valisi Hızır Paşa, Pir Sultan Abdal'ı tutuklayarak zindana attı. Daha sonra da İstanbul'dan gelen bir emir üzerine Pir Sultan idam edildi.

Bir film yönetmenimizin (Tipik bir İran casusudur) dediği Pir Sultan Abdal, Anadolu Alevi kültür ve edebiyatında efsane olmuş bir kişidir. Bugün, sadece Alevi çevrelerde değil, tüm Türk şiirinde özel bir yeri olan, şiirlerinden yapılmış halk ezgileri hergün televizyon ve radyolarımızda sanatçılarımızca okunan Pir Sultan Abdal inancı uğruna baş vermiş bir mücadeleye adamı olarak da kabul görmektedir.

Pir Sultan Abdal'ın, Osmanlı-İran savaşlarında Anadolu'daki Aleviler'in duygularını açık şekilde belirten şu iki şiir, meselenin siyasi yönünün başkent İstanbul açısından, Sünnî-Şii çatışmasından öte, siyasi noktadan da ne kadar önemli olduğunu belgeliyor: "Hazret-i Ali'nin devri yürüye Ali kim olduğu bilinmelidir Alay-alay gelen geziler ile İmamların öcü alınmalıdır

Kendin teslim eyle bu senin emri
Er odur ki yarın sende yaşamıya
Bir münafık bir gaziye düşünme
Din aşkına kılıç çalınmalıdır

Yeryüzün kırmızı taçlar buruyc
Münafık olanın bağıriye
Sahib-i zamanın emri yürüye
Sultan kim olduğu bilinmelidir

Çağırırlar filan oğlu filana
Ne itibar Yezid kavli yalana
Kılıcın Arşandır doğru gelene
Ya ser verip ya ser alınmalıdır

Pir Sultan Abdal'ım ey dede himmet
Kendine cevretme âleme rahm et
İstanbul şehrinde ol sâhib-devlet
Tâc-ı devlet ile salınmalıdır

Pir Sultan Abdal, görülüyor ki tüm gayreti ile İran'ın Osmanlı'ya egemen olmasını, ülkeyi işgal etmesini ve başkent İstanbul'da İran Şahı'nın "Tâc-ı devlet ile salınmasını" istemektedir.

Bu da, -ki, başka Alevi şairin (Pir Ali)- aynı konudaki niyetini belgeleyen şiirdir. Olayın siyasi çapının ne olduğu açısından önemlidir:

Osmanlu yanına kalır mı sandun
Nice intikamlar alınsa gerek
Mehdî çıkarılsa nic'olur halin
Heybetlü küsleri çalınsa gerek

Gazi Mehdi bir gün Urum'a çıkar
Yezid kal'asını hem burcun yıkar
Oniki İmâm'ın sancağın çeker
Kırmızı tac ile salınsa gerek

Sanma ki Osmanlu yanına kalur
Tanrı'nın arslanı Şah oğlu gelür
Darb ile elinden tahtını alır
Harabende erkân sürülse gerek

Yezid göze almış ol güzel Şah'ı
Muhammed Ali'dir anın yoldağı

Ali'm dünyaya gelse bir dahı
İşinden Yezidler yerinse gerek

Bir gün bu dünyanın sahibi gelür
Oniki İmâm'ın hakkını alur
Yezidler arada hem telef olur
Mü'minlerin hali sorulsa gerek

Pir Ali der Mehdî gönül yatağı
Kırmızıdır donu yeşil sancağı
Düzelim koşalım bahçeli bağı
Yezidler aradan sürülse gerek

Aleviler, Pir Sultan Abdal'ın seyyid, yani Hz. Peygamber soyundan olduğuna inanırlar. Kendisi, bir şiirinde soyunun Yemen ülkesinden geldiğini söyler. İsyanı başlayacağı, tutulup hapsedildiği zaman yazdığı anlaşılan ve İran'a sığınmak dilediğini belirten şiirleri, eşsiz güzelliكتedir. Asıldıkdan sonra kızına atfedilen mersiye, oğlu Mehmed'in Osmanoğulları aleyhine yazdığı taşlama da mü-kemmeldir.

Pir Sultan, azmi, insanî görüşü, seçtiği konulardaki hayatıyeti ve içliliği bakımından Alevi-Bektaşî edebiyatının orijinal ve lirik bir şairidir.

Pir Sultan, Alevî-Şîî topluluğunun kutsal saydığı yedi şairden de biridir. Şiirleri içinde Alevî-Şîî inancının heyecanı ile yazılmış olanlarının dışında, aşk, tabiat gibi konuları içerenleri de büyük yekûn tutar. Pir Sultan Abdal'ın şiirleri sadece o dönemin şairlerini değil, kendisinden sonra gelen, Alevî olsun olmasın, tüm halk şairlerini etkilemiştir. Günümüzde onun hakkında ciddi incelemeler yazılmakta, şiirleri defalarca basılmakta ve anısına geceler düzenlenmektedir.

Onun, zindanda iken yazdığı ve Şah'ın gelip kendisini Hızır Paşa'nın elinden kurtarmasını istediği üç ünlü şiirden birini, bir türküsü ile de ünlü ve yine Hz. Ali'den istimdad eden başka iki şiirini, aşkı ve tabiat sevgi-

sini dile getiren birkaç koşmasını buraya alıyoruz:

Kul olayım kalem tutan eline
Kâtip ahvâlini Şah'a böyle yaz
Şekerler ezeyim şirin diline
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz

Allah'ı seversen kâtip böyle yaz
Dünü gün ol Şah'a eylerim niyaz
Umarım yıkılsın şu kanlı Sivas
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz

Sivas illerinde zilim çalınır
Çamlı beller bölük bölük bölünür
Ben dosttan ayrıldım bağrım delinir
Kâtip ahvâlimi Şah'a böyle yaz

★ ★ ★

Çeke çeke ben bu dertten ölürüm
Seversen Ali'yi değme yarama
Ali'nin yoluna serim veririm
Seversen Ali'yi değme yarama

Ali'nin yarası yâr yarasıdır
Buna merhem olmaz dil yarasıdır
Ali'yi sevmeyen Hakk'ın nesidir
Seversen Ali'yi değme yarama

Bu yurt senin değil konar göçersin
Ali'nin dolusun bir gün içersin
Körpe kuzulardan nasıl geçersin
Seversen Ali'yi değme yarama

İlgıt-ılgıt oldu akıyor kanım
Kem geldi dîdara tâliim benim
Benim derdim bana yeter hey canım
Seversen Ali'yi değme yarama

Pir Sultan Abdal'ım deftere yazar
Hilebaz yâr ile olur mu pazar
Pîr merhem çalmazsa yaralar azar
Seversen Ali'yi değme yarama

★ ★ ★

Deli gönül inim inim inleme
Kaadir Mevlâ'm hasrettime sal beni

Vîranlıkta görsen baykuş sanırsın
Bir hümâkuşuyum sen de bil beni

Ulu bezirgânım kumaş satarım
Gökyüzünde uçan kuşu tutarım
Eksikliğim çoktur ben de bilirim
Eksiklikle kabûl eyle gel beni

Gider idim ben de kendi işime
Aşkın doluları yağdı başıma
Ağu kattı benim tatlı aşıma
Ummanlara garkeyledi sel beni

Pîr Sultan'ım irak yoldan gelirsin
Gevherin kıymetin nasıl bilirsin
Eksikliğim çoktur sen de bilirsin
Eksiklikle kabûl eyle gel beni

★ ★ ★

Gelmiş iken bir habercik sorayım
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın
Gerçek erenlere yüzler süreyim
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

Alçağında al kırmızı taşı var
Yükseğinde turnaların sesi var
Ben de bilmem ne talihsiz başı var
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

El ettiler turnalara kazlara
Dağlar yeşillendi döndü yazlara
Çiğdemler takınsın söyle kızlara
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

Şah'ın bahçesinde gonca gül biter
Anda garip garip bülbüller öter
Bunda ayrılık var ölümden beter
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

Ben de bildim şu dağların şâhısın
Gerçek erenlerin nazargâhısın
Abdal Pir Sultan'ın seyrangâhısın
Niçin gitmez Yıldızdağı dumanın

Bülbül olsam varsam gelsem
Hakk'ın divanına dursam
Ben bir yanıl alma olsam
Dalında bitsem ne dersin

Sen bir yanıl alma olsan
Dalında bitmeye gelsen
Ben bir gümüş çövgen olsam
Çeksem indirsem ne dersin

Sen bir gümüş çövgen olsan
Çekip indirmeye gelsen
Ben bir auç darı olsam
Yere saçılsam ne dersin

Sen bir avuç darı olsan
Yere saçılmaya gelsen
Ben bir güzel keklik olsam
Bir bir toplasam ne dersin

Sen bir güzel keklik olsan
Bir bir toplamaya gelsen
Ben bir yavru şahan olsam
Kapsam kaldırsam ne dersin

Sen bir sulusepken olsan
Kanadım kırmaya gelsen
Ben bir deli poyraz olsam
Tepsem dağıtsam ne dersin

Sen bir deli poyraz olsan
Yoluma yatmaya gelsen
Ben de bir Azrâil olsam
Canını alsam ne dersin

Sen bir Azrail olsan
Canımı almaya gelsen
Ben bir cennetlik kul olsam
Cennete girsem ne dersin

Sen bir cennetlik kul olsan
Cennete girmeye gelsen
Pîr Sultan üstâdın bulsan
Bilece girsek ne dersin

R

RABİTA

Bağ, ilişki, ilgi, birlik, alâkalı olmak, irtibat kurmak... anlamlarına gelir. Tasavvuf anlamı ise daha geniş ve değişiktir. Buna göre rabîta,

Şeyhin suret ve şeklini, dünyevi alakaları kalbinden çıkararak, tahayyül etmek, onu gönül gözünün önüne getirmek, kalbini ona bağlamak, ?

Müridin, ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak kâmil şeyhinin suretini zihninde tasavvur etmesi,

Müridin şeyhini severek yad etmesi ve suretini zihninde canlandırması,

Müridin kalben şeyhi ile beraber olması,

Manevi beraberlik, gönüllerin bir olması ve kaynaşması'dır.

Tasavvufta, şeyhte fânî olmak Allah'ta fânî olmanın başlangıcı kabul edilir. Râbîta anlayışını özellikle Nakşibendiye tarikatı geliştirmiş, benimsetmiştir. Onlara göre Rabîta vücut gemisinin dümenidir. Rabîtasız hayat,

sürekli bir çalkantıdır, karmaşıklaktır, gayesizliktir. Nakşiler, Kur'an'da Tevbe suresinin "Sadıklarla birlikte olur" ayeti ile "Kişi sevdiğiyle beraberdir" hadisinin Rabîta'nın gerekliliğine işaret ettiğini söylerler. Melamilerde Rabîta'ya "gönül beklemek" denir.

Rabîta-i Muhabbet, şeyhi severek hatırlamak, Rabîta-i Telebbüs ise kendini şeyh şeklinde hayal etmek anlamında kullanılır.

RÂBİATÜ'L-ADEVİYE

İslamiyetten sonraki dönemde ilk Arap kadın şair, ilk kadın mutasavvıf. Doğumu 714, ölümü Basra, 801. Fakir bir ailenin kızı olarak dünyaya geldi, çocukken köle olarak satıldı. Cariye oldu. Daha sonraki hayatında çok ters bir yaşayış sürmek zorunda kaldı. Satıldığı, Kays kabilesinden El-Atik kendisini azad etti. Bu nedenle Rabiâtül Kaysiyye diye de anılır.

Râbia bu tarihten sonra inzivaya çekildi, eski yaşayışının muhasebesi-

ni yaptı, kendini tasavvufa verdi. Kötü alışkanlıklarının tümünü terketti, havatın! Tanrıya adadı. Zamanın önemli bilgin ve mutasavvuflarından Malik b. dinar, Sufyan Sevri, Şakik Belhi, Rebab el-Kays gibi kimselerle görüştü, çevresinde, zâhid, muhaddis ve fakihlerden oluşan bir grup oluştu.

Râbia'ya göre insan için tek ilke sevgidir. Bu, insanı, geçici, önemsiz, dünyevi meşguliyetlerden alıp Tanrıya ulaştırır. Sadece Tanrı vardır, tüm varlıklar Tanrı'da birleşir. Kainat, Tanrının görünüşüdür.

Rabia, Allaha sık sık şöyle yalvarıyordu: “İlahi, seni seven bir kalbi yakar mısın?”

Râbiatül Adeviyye kendinden sonra gelen tüm sufiler, din bilginleri ve eğitimcilerce İslam kadınlarına, kızlarına örnek olarak gösterilmiştir.

Sözlerinden bazıları şöyle:

“Allah'ı sevdiğin halde O'na karşı mı geliyorsun? Ne tuhaf şey bu! Sevgin gerçek olsaydı, O'na mutlaka itaat ederdin; çünkü seven kimse sevgilisini dinler.”

“Allahım, sana cehennemden korkarak ibadet ediyorsam, beni cehennem ateşinde yak. Yahut cenneti özleyerek sana ibadet ediyorsam, cennetini bana haram kıl. Yalnız seni sevdiğimden dolayı sana ibadet ediyorsam, beni ezeli cemalinden mahrum etme ya Rabbi!”

“Allah'ı seven kimsenin, sevgiliye kavuşmadıkça feryad ve figânı dinmez.”

RÂFIZA

İslam tarihinde, Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in halifeliklerini kabul etmeyenler için kullanılır. Arapça kelime anlamı, “Reddetmek, kabul etmemek, kumandanını terkeden ordu, veya askerler” anlamındadır. Tekil

olarak **Râfîzî** kelimesine tekil kullanılır. Geniş bir anlamda da Şia için kullanılır.

“Şia, kendileri için kötuleyici bir lakab olarak kullanılan bu isimden kurtulamayacaklarını anlayınca, bu defa **râfıza** adını, Hz. Ali'nin hilâfeti geciktirenler hakkında kullanmaya başlamışlardır. Maamafih bununla yetinmeyerek, **râfıza** adının bir medh ve iftihar alameti olarak Allah tarafından kendilerine lütfedildiği yolunda rivayetlerde bulunmuşlardır. Nitekim Ebu Cafer el-Berkî **Kitâbu'l-Mehâsin**'in dördüncü bâbında, kendisini **rafîzî** olduğu için kınayanların bulunduğunu bildiren birine Cafer es-Sadık (765)'in “Allah'a and olsun ki, sen bizim yolumuzda oldukça Allah'ın sana bahsettiği bu isim (râğfîzî) eşsizdir” dediğini rivayet eder. Keza ilk şii muhaddislerden Süleyman b. Mihrânel-Âmeş, (765), yine Cafer-es-Sadık'ın **râfıza** isminin Şiilerin düşmanlarınca uydurulan aşağılayıcı bir lakab olmaktan uzak ve Şiilere Allah tarafından bir şeref payesi olarak verilmiş olduğunu ve Tevrat ile İncil'de bile bulunduğunu söylediğini nakleder. Ona göre Firavun'un adamları arasında 70 adam vardı ki, bunlar efendilerini terketmişler (**rafazû**) ve Musa'ya bağlanmışlardır. Bundan dolayı Allah onlara **rafıza**, yani “kötülüğü terkedenler” adını verdi. Hz. Muhammed'in vefatından sonra da ilk Müslümanların pek çoğu hak yoldan ayrılmaya başlayınca, sadece Şiiler kötülüğü reddettiler ve Musa'ya nisbetle Hârûn ne ise Hz. Muhammed katında aynı durumda olan Ali'ye bağlandılar. Böylece şiiiler, **râfıza** adını kendileri için iftihar vesilesi olan bir isim durumuna sokmak hususunda oldukça şaşırtıcı rivâyetler yaptılar düşmüşlerdir.

Esas itibariyle **râfıza** kelimesi...

rihi bakımından Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali zamanında Kûfe'de 740 yılında ortaya çıkmıştır. Seyd, Emevilere karşı ayaklanma teşebbüsünde bulunduğu zaman, taraftarlarından bir kısmı ona, ilk iki halife Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer hakkındaki kanaatini sormuş, o da onlar hakkında hayır ve iyilikten başka bir şey bilmediğini ve cedlerinden de bunun dışında bir şey işitmediğini söyleyince onu terketmişler (**rafazû**) ve onlara **râfıza** denmiştir. Böylece bu kelime, Zeydiyye için Zeyd'i terkedener; Sünniler için de ilk iki halifeyi reddedenler anlamında kullanılır olmuştur." (65).

RİFAİYE

Rıfaiye tarikatı, büyük mutasavvıflardan Ahmed-ür-Rıfai tarafından kurulmuştur. Ahmed-ür-Rıfai, aktabı erbaa (dört kutup)dan biri kabul edilir. 1118'de Irak'ta Vasıt kentinde vefat etmiştir. Rıfailiğin Türkiye'deki büyük ismi Abdulhalim Kenan Rıfai, (Ahmed-ür-Rıfai) adlı kitabında şeyhini şöyle anlatır: "Ahmed-ür-Rıfai, ilim ve irfan itibarıyla pek yüksek bir zattı. Tesis ettiği tarikatın az zamanda bütün İslâm memleketlerine yayılmasında ve salıklarının milyonları bulmasında onun manevi tesirinin başlıca saik olduğunda şüphe yoktur."

Hakkında şöyle bir rivayet vardır: 43 yaşlarında hacca gitmiş, Medine'de de Hazreti Peygamber'in kabrini ziyaret etmiştir. Kabrin başında, "Uzaktayken ruhumu gönderirdim, huzurunda yeri öperdi benim için. Şimdi bedenimle geldim. Elini uzat da dudaklarım da payını alsın" anlamında iki beyit okumuş, bunun üzerine Hazreti Peygamber kabrinden elini uzatmış, Ahmed-ür-Rıfai de öpmüştür. Rivayete göre aralarında Abdülkadir Geylani'nin de bulunduğu bir-

çok kişi olayı görmüştür. Bu keramet üzerine Abdülkadir Geylani'nin Ahmed-ür-Rıfai'ye katıldığı söylenir. Kadiri tarikatının, Rıfaiye'nin kollarından olduğu da bu rivayet üzerine çıkmıştır.

Bu ziyaret sırasında Hazreti Peygamber'in kabrinden, Ahmed-ür-Rıfai'ye "**Ya Veledi**" hitabının gelmesi üzerine yanında bulunanlar vecde gelerek kimi satır, kimi çekiç almış ve birbirlerine vurmaya başlamışlardır. Bunu gören Ahmed-ür-Rıfai'nin ellerini açarak, "**Ya Rabbi, bu benim tarikatımıza mahsus bir hâl olmak üzere kalsın**" diye dua ettiği de söylenir. Rivayete göre şiş vurmak, ateş yemek gibi "**Harikalar**" buradan kaynaklanıyor.

Tarikatın kurucusu Ahmed-ür-Rıfai için çeşitli menkıbeler vardır. Bunlardan biri şöyledir:

"Uykuya daldığı bir cuma günü bir kedi eteğinde yatar, uyur. Uyanınca kedinin yattığını ve namaz vaktinin de geldiğini görünce hanımından bir makas ister. Getirilen makasla, kediyi uyandırmadan eteğini keser. Sonra, eteği kesilmiş olarak namaza gider. Dönüşte kedi uyanmış ve kesilen bıraktığı eteğinin parçasından kalkmıştır. Eteğin kesik parçasını eline alır ve yerine diker. Hanımının bundan hoşlanmadığını görünce, "**Şeyh Salih'in kızı**" der, "**sıkılma, bu hayırdan başka bir şey olmadı. Bana da bir zorluk vermedi. Bilakis bunda iyilikler hasıl oldu.**"

Kenan Rıfai, kitabında, bir başka eserden naklen, Ahmed-ür-Rıfai'nin kişiliğini de şöyle anlatıyor:

"Kötülükleri affeder, aç doyurur, çıplağı giydirir, hastanın hatırını sorar, cenazeyi uğurlar, fukara ile oturur, acıya tahammül eder, düşmana nasihat eder, karşılaşınca selam verir, mescidi kendisi süpürür, halk üzülür-

se o da üzülür, sevinirse o da sevinirdi. Küçük veya büyük birine hitap edecekse, (efendim) der, kakhaha atmaz, tebessüm ederdi. Yolda yürürken sağa-sola değil önüne bakar, fakirlerin evlerine yemek gönderir, hastaların hizmetlerini görür, yetimlere baba muamelesi ederdi. Her namazın sonunda Ayet-el-Kürsi, yolda giderken Fatiha okurdu. Daima abdestli olurdu. Cemaatten bir derviş eksik olursa araştırır, eğer gelmeyişi bir ihtiyaçtan ise hacetini görürdü. Suyu üç nefeste içer, yamalı hırka giyerdi.”

Rıfailik, Anadolu, Rumeli, Irak, Suriye ve Lübnan’da yaygın tarikatlardan biridir. Rıfaiye Anadolu’da fütüvvet teşkilatı ile, Rumeli’de de Bektaşilikle karışmıştır. Bazı Rıfai tekke-lerinin Bektaşî tekkelerine benzemesi dolayısıyla, “Her Rıfai şeyhinin tâcı altından bir Bektaşî tâcı çıkar” sözü yaygınlık kazanmıştır. İstanbul’da, bu asrın başında, bazı Rıfai şeyhlerinin Bektaşî babalarına intisap ettiği bilinmektedir.

Kenan Rıfai, Ahmed-ür-Rıfai’nin tarikatı, Şeyh Ali-el-Vasıtiyü’l-Kureysî’den aldığını, tarikat silsilesinin Hazret-i Ali’ye kadar uzandığını belirtiyor.

Zaman içinde tarikat mensuplarında vücutlarına şiş sokmaları, kılıcın keskin tarafına basmaları, ateşle ve zehirli hayvanlarla oynamaları gibi adetler başlamıştır. Rıfailer buna “**Burhan-delil, ispat**” derler. Tarikat kurucusunu anlattığı kitabında Kenan Rıfai, şiş vurmak, ateşe girmek, cam çiğneyip yutmak gibi şeylerin “**Havarik**” olduğunu, yani normal adetlerin üzerinde yapılan tarikat merasimleri olduğunu söylüyor. Havarik “**harika**” sözcüğünün çoğuludur.

Şeriatçılar bu tarz gösterileri kabul etmez, anlamsız bulurlar, Eflaki, “ariflerin menkıbeleri”nde “**Mevlâ-**

nâ’nın, Konya’ya gelen ve ateşe girip kızgın demir yalayan, yılan yiyen, kaynak yağla abdest alan Rıfaiileri seyretmek için Karatay Medresesi’nin bahçesine izinsiz giden zevcesine darıldığını, Rıfailerin bu hareketini hoş görmediğini” yazar.

Kenan Rıfai, tarikatın, “Haftalık halvetler yapmak, siyah sarık sarmak, seccadede oturmak, halka ile zikretmek, tef vurmak, sema etmek, sancak taşımak” gibi adetleri olduğunu da yazar.

Rıfailiğin 13 kolu vardır. Önemlileri, Haririye, Keyyaliye, Aziziye, Ahiyye”dir.

Hoca ve Şapka

Kenan Rıfai’nin çeşitli konulardaki görüşlerine bazı örnekler:

“Şeyh Nuri Efendi isminde biri vaaz ediyormuş: İnsan öldüğü vakit Allah ona bir çok sualler sorar diyor-muş: İlimini nasıl kullandın, paranı nasıl kullandın? İbadet ettin mi? vs. diye...

Şeyh Şibli de oradan geçiyormuş. Bir sütuna dayanmış, vaazı dinledikten sonra: Şeyh efendi, Allah o kadar çok sual sormaz, iki şey sorar! demiş: Ben seninleydim, sen kiminleydin?”

“Resulullah, İlim her şeyden önemlidir” dediği zaman ona, “**Kuran okumaktan da eftal midir?**” diye sordular. Evet, dedi. Çünkü bile-rek okunan şeyle bilmeyerek okunan şey arasında çok fark vardır. İşte onun için, “**Kendini ilme vakfeden bir fani ölümsüz**” kalır. Ve “**Alimin uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır**” ve yine “**Bir saatlik tefekkür yüz senelik ibadetten üstündür**” dedi.

“Dinimiz kadınların ticaret yapmasına müsaait değilmiş, neden olmasın? Mekke’de, Anadolu’da, Arnavutluk’ta kadınlar ticaret etmiyorlar mı? Tarla sürüyorlar, halı dokuyor, bez ço-

Buna elanıyorlar mı?
 Faaliyet-i beşeriyeyi, milletin ruhunu, kıvamını muhafaza için elbet ticaret lazımdır ve memduhdur. Çünkü bir milletin faaliyeti, ticareti nisbetinde terakki eder. Müterakki bir millet ise dinini daha kuvvet ve salâbetle muhafaza ve müdafaa eder. Zayıf ve cılız kalan kitleler ise dalına zebun olmaya ve ezilip her şeyi kaybetmeye mahkûmdur.

Allah atılları sevmez. Ticaretin manevi kısmı da, bu dünya ticarethanesinde ahiret için alış veriş etmektedir.”

★ ★ ★

“Bugün Bahrettin Efendi gelmişti, söz arasında hocaların şapka giymek mecburiyetinden şikâyetle bahsetti. Ben de ona: Sus dedim. Bu gibi sözler bize yakışmaz, bunlar cahil lâflarıdır. Allah kalbe ve niyete bakar, şapkaya veya kavuğa değil.

Bilmiyor musun, Resulullah mübarek göğüslerine elleriyle vurarak üç kere (Ettukâ hâ hunâ, ettukâ hâ hunâ, ettukâ hâ hunâ) yani buradadır, takva buradadır diye göstermişlerdir.”

★ ★ ★

“Allah’ın rızasını kazanmayı herkes ister. Fakat nasıl kazanılacağını bilmez, bunun iki yolu vardır: Maddi, manevi. Maddisi esasat-ı diniyeye riayet. Oruç, namaz vesaire gibi.

Manevi kısım da ikiye ayrılır. Gözle Hak’tan başta bir şey görmemek ve dille de Allah’ın istemediği bir şey söylememek. Gıybet, yalan ve mezmum sözler gibi.”

Rıfailiğin Özellikleri

Rıfailik tarikatına girmek isteyen kimse, bu arzusunu muhakkak bir Rıfai şeyhine iletmeli. Şeyhin bunu uygun bulması halinde bir tören düzenlenir. Tören şöyle olur:

“Talip önce abdest alır, iki rekat namaz kılar, namazdan sonra şeyhin önünde diz çöker. Dizini şeyhin dizine dayar. Buna mülâsik denir. Şeyh bu sırada üç kere Fatiha okur; sonra talibin elinden tutar, önce “innellezine” âyetini, sonra bir hadis okur, talibe öğüt verir. Daha sonra şeyh, sağ eliyle talibin elinden tutar ve ona, “Allah’ın ve Hz.Muhammed’in bütün emirlerini yerine getireceksin. Bütün günahlarına tövbe edeceksin. Derviş olduktan sonra fıkara ve bîçarelerin hizmetine gücünün yettiği kadar koşacaksın. Dünya ve ahirette pirin Hazret-i Rıfai olduğuna inanacaksın” der. Talip kadınsa şeyh ve talip bir tülbendin ucunu tutarak bu töreni yaparlar. Daha sonra üç kere “lailâheillallah” çekilir. Tarikatın gerekli törenleri yapıldıktan sonra talibe taç giydirilir. Bu törenlerin yapılmasıyla talip, Rıfai adını alır.”

Rıfailiğin özellikleri şöyle özetlenebilir: (...)

“Sünni mezhebinin bütün ilkelelerini benimseyen Rıfailiğin özü “riyazet” denen nefis eğitimidir. İnsanın bütün nefis baskılarından, geçici eğilimlerden kurtulması, kendini bir bütünlük içinde Tanrı’ya verebilmesi için, içine kapanması, duygularla ilgili bütün isteklerden sıyrılması gerekir. İnsanın, geçici dünyaya bağlı heveslerden arınabilmesi, önce nefsiyle savaşması, onun altilmesi, eğitilmesiyle mümkündür. Bunu başarmanın tek yolu riyazettir. Rıfailikte riyazetin dokuz basamağı vardır. Tarikata özel bir törenle giren kimsenin bu basamakları sıra ile geçmesi gerekir. Her basamak ayrı ayrı adlar taşıyan zikirlerle aşılar. Bu zikirler genellikle, Ya Rahman, Ya Rahim, Ya Vehhab, Ya Kuddum (bu dört zikrin yapıldığı süreye çavuşluk mertebesi denir), bundan sonra Ya Hak, Ya

Halvetin, Ye Halim, Ye Halis, Ya Halim, Ye Halis gibi birinci basamağıdır. Zikre girmeden önce namaz kılma gereği vardır. Tazkikata yeni giren bir müridin, şeyhten özel bir işaret alıncaya kadar bu zikirleri yapması zorunlu bir görev niteliği taşır. Bu zikirleri başarıyla bitiren mürit, şeyhin izniyle 4 gün süren bir halvet dönemine girer (Rıfailikte halvet daha çok halife olmak isteyenler içindir). Halvete giren kimsa, geceleri yatısı namazını kıldıktan sonra iki veya dört saat uyuyabilir. Halvete giren derviş, bütün süreyi vird ve zikirle geçirir. Tanrı'dan başka bir şey düşünmez. Halvetin ikinci basamağına, halvet-i mahremiye denir. Bu halvet, her yıl Muharrem ayının yedi gününde yapılır. Dervişler bu dönemde vücutlarının bazı yerlerine şiş sokmak, gül yalamak (Kızarmış bir demiri yalamak), ateş yemek, cam yemek gibi ağır eğitimlerden geçer. Rıfailer siyah sarık sarar. Onlara göre siyah renk sünnettir. Rıfailerde, nefsin eğitimi için her zaman cihada (inanç yolunda savaşa) hazır olma anlamına gelen özel bir sancak vardır. Bir derviş, günün her anında nefsiyle sürekli savaş içindedir. Rıfailikte âyinler, Mevlevilikte olduğu gibi, semahanede düzenlenir. Âyinde şeyh, postuna oturur, dervişler iki yanına halka olacak biçimde dizilirler. Önce şeyh bir Fatiha çeker, sonra bir aşır, daha sonra da Rıfai evradını okur. Bunun ardından güzel sesli çocuklar belli bir makamda naat okumaya başlar, dervişleri coştururlar. Coşan dervişler "Allah, Allah ve Lâilâheillallah" diye gür bir sesle zikre girerler. Bu törenlerde bazı dervişler mazhar ve kudüm denen çalgıları çalarlar. Rıfailikte, insan aklının alamayacağı bazı olağanüstü başarılar gösterme geleneği vardır.

“Her şeyin kaybolmuş olduğunu düşünürken, bir gün aniden bu olaylar gerçekleşti. Rafat’lığın eski arkadaşları, arkadaşları ile ilgili bir takım geleneklerin izlerini taşıdığını ileri süren araştırmalar yapılmıştır.”

Kenan Rifai'den Semiha Ayverdi'ye

1908'de açtığı Rıfai tekkesi ile birlikte bu tarikatın İstanbul'da, özellikle kadınlar arasında popüler olmasını sağlayan, bu ilgiyi tekkelerin kapatıldığı 1925'ten vefat tarihi olan 1950'ye kadar sürdüren ünlü Türk mutasavvıfı Kenan Rıfai'dir. Meydan Larousse, Kenan Rıfai'nin tarikat uygulamasını, "Dergâh çalışmalarında, İslâm ahlâkının modern şartlara göre yorumlanmasını ve dergâhların birer kültür akademisi halinde gelişmesini amaç edindi" şeklinde özetlemektedir (...).

1866'da Filibe'de doğan Kenan Rıfai, Galatasaray Lisesi'ni bitirmiş, çeşitli illerde Fransızca ve edebiyat öğretmeniği yapmıştır. 'Filibe'de Şeyh Edhem Efendi'den ilk tasavvuf bilgisini aldığı, Medine'de de Şeyh Hamza Rıfai'nin kendisine Rıfai şeyhliği icazetini verdiği" biliniyor.

Kenan Rifai, İslâm'da tesettür anlayışına karşı esnek bir görüş sahibidir. Kadının toplumdan, toplumdaki kültür, fikir ve sanat hareketlerinden soyutlanmasını istemiyordu. Bu fikirler onun geniş bir kadın müritler topluluğu kurmasını sağlamıştır. Müritlerinden 4 ünlü yazar hanımın hazırladığı bir kitapta onun, içinde bulunduğu şartlara ve tekkelere bakışı şöyle anlatılıyor: “Dergâhların kapanması esnasında kendisinden mülakat isteyen bir gazeteciye, yapılan muameleyi tamamiyle tasvip ettiğini söylemiş, o gün için İstanbul'da mevcut 400'ü aşkın dergâhtan hiçbirinin bir irfan

halifesi olmadığını, onun için bu müesseselerin hesabının görülerek altına bir yekûn çizgisi çizmek icap ettiğini açıkça ifade etmişti". Aynı kitapta şöyle bir anekdot vardır: "1929 senesinde idi. Bir gün Doktor Servet Hilmi Bey hiç de mutadî olmadığı halde istiğrak havasına dalarak sema etmeye başladı. Fakat Kenan Rıfai onu hemen eteğinden tutarak:

—“Olmaz efendi, bu zamanda böyle şey olmaz. Madem ki yasaktır denmiş, men edilmiştir, onun için olmaz. Biz ulûlemin sözüne uyarız. Çünkü oradan söyleyenin hak olduğunu biliriz diyerek, üç kişiden ibaret bir odada dahi kanuna aykırı bir hareketi kabul etmemiş, devlet emrinin gıyabi bekçiliğini yapmıştır.”

Kenan Rıfai'nin günümüzdeki en ünlü öğrencisi, müridi Samiha Ayverdi'dir. Fatih'teki evinde, hocasından aldığı eğitim, telkin ve ilhamla bir dost ve hayranlar çevresi kurmuş, ayrıca yazdığı eserlerle de düşüncelerini geniş kitlelere yayma imkânı bulmuştur, bulmaktadır.

Samiha Ayverdi, Kenan Rıfai'nin halifesi olarak tarikatı klasik havadan ayırıp hümanist bir hava içine sokma çabaları ile de tanınmaktadır.

Samiha Ayverdi ve yakınları kurdukları Kubbealtı isimli vakıf yoluyla çeşitli yayınlar yapmaktadırlar. Ayrıca İstanbul Fetih Derneği de bu vakfın kardeş kuruluşudur. Peryodik yayın olarak Akademi isimli bir dergileri vardır. Samiha Ayverdi ve arkadaşları 1951 yılında yayınladıkları Kenan Rıfai adlı kitaplarının önsözünde, müştîlerinin fikirlerini ve düşüncelerini yaymaktan başka amaçlarının olmadığını şöyle belirtmişlerdi: “Kenan Rıfai, asrın ışığı altında Müslümanlığı tefsir eden ve zamanımızın icapları ve hayat şartları içinde alacağı yeni vecheyi tayin eden en salahiyetli

ve en değerli insandı. Onun şahsında İslâmiyet, lâayık olduğu değeri ve mânâyı kazanarak, bu asrın her türlü ilim ve fen gerçeklerine malik nesilleri ile yeniden bir temas ve köprü kurmak imkânını bulmuştur. Bu kitabı hazırlayanlar bütün gayretlerini, onun için çok mühim olan bu meseleyi gün ışığına çıkarmaya sarfettikler.”

Geniş bir politik, kültürel ve sosyal çevreye seslenen, pekçok öğrencileri bulunan Samiha Ayverdi'nin sohbetlerine uzun süre devam edenler arasında günümüzün ünlü sanatçı politikacıları ile bürokratlar da vardır. Tanınmış mimar ve fikir adamlarımızdan Ekrem Hakkı Ayverdi, Samiha Ayverdi'nin ağabeyi idi. Selçuk, Osmanlı ve yakın çağ Türk mimarisi üzerinde dünya çapında eserler verdi. Vefatından kısa süre önce üniversite tarafından kendisine “şeref doktorluğu” unvanı verilmişti.

Yaşayan müritleri Kenan Rıfai'nin ahlâk anlayışını şöyle özetliyorlar: Kenan Rıfai bir gün, içimizden birinin kendisine sorduğu “**Din nedir?**” sualini, “**Din ahlâktır**” diye cevaplandırmış ve aldığı bu kısa cevaptan biraz da şaşırılmış olan muhatabına, “**Niçin şaşıyorsun? Resulullah da, her dinin bir ahlâkı vardır, Müslümanlığın ahlâkı ise haya ve edeptir diyor**” diye ilâve etmişti.

Kenan Rıfai'nin Merkezefendi'de mermer bir türbesi vardır. Türbe Ekrem Hakkı Bey tarafından yapılmıştır.

RIYÂZAT

Kelime anlamı terbiye etme, eğitime, itaat ettirme, ıslah etme, boyun eğdirmedir. Tasavvufta riyazet, nefsin kötü alışkanlıkları ve yararsız istekleri ile mücadele etmek, “**Zevkli ama zararlı şeylerden uzak kalmaya,**

zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırmak" anlamına gelir.

Sûfiler, nefsin ve bedenın arzulasını asgariye indirerek, ibadetle daha çok meşgul olma ve nefslerini olgunlaştırma imkânını bulacaklarına inanırlardı. Bunun için az yerler, az konuşurlar, az uyurlar, yalnız kalırlar, zamanlarını sürekli zikir ve düşünme ile geçirirlerdi. Bazı sûfiler de, nefsin tıpkı bir hayvan derisine benzediğini, tabaklamadan ve terbiye etmeden önce onun pis koktuğunu, fakat üzerinde uğraşıldıktan, terbiye edildikten sonra temizlendiğini hatırlatarak, nefsin, mücahede ve riyazattan önce pis olduğunu, daha sonra bu uygulamayla temizlendiğini, kırılarından arındığını

söylerler.

Hücvirî, "Nefs köpektir. Onun avladığı şeyin mübah olması için eğitilmesi şarttır" der. Necip Fazıl'ın bir şiirinde "Benim nefsim, benim nefsim ne köpek" mısraı vardır.

Riyazat şekilleri, çile çekmek, er-bain çıkarmak, sefere çıkmak, inziva-ya çekilmek... gibi şeylerdir. Riyazat sayesinde bir kimse nefesine hâkim olur, aşağılık arzularını dizginler, kendini disiplin altına alır. Bunun için de, bedeni çetin ve zor işlere koşmak, zihni sürekli olarak Allah fikri ile yoğunlaştırmak, nefis ile zıtlaşmak, yani onun arzuladığının tam tersini yapmak, yap dediğini yapmamak, yapma dediğini yapmak gerekir.

S

SÂBİİLİK

Güney Doğu Anadolu ve Mezapotamya bölgelerinde yaşamış Sâbiî halkı diye bilinen topluluğun dinsel inancı.

Sâbiîlik konusunda ilk araştırmayı yapan Türk-İslâm bilgini Birûnî, bunların El-Cezire ve Harran bölgesinde yaşadıklarını belirtir, Harranîler ve Sâbiîler diye ikiye ayırarak, Sâbiîlerin kiblesinin Kuzey, Harranîlerin de güney Kutbu olduğunu yazar. Bîrûniye göre bu insanlar yıldızlara tapıyorlar, Venüs, Mars, Satürn, Merkür, Güneş ve Ay'ın heykellerini dikiyorlardı.

Din bilgini ve araştırmacı **Abdülbâki Gölpınarlı** bu halk ve onların inançları konusunda şu bilgileri vermektedir:

“Sâbiî, İbranice, daldırmak, batırmak anlamına gelen “Sab” sözünden türemiş, kök sözdeki “ayn” harfi, Arapça’da düşmüştür. Kur’ân-ı Kerîm’de, Museviler ve Hristiyan’-

larla beraber anılmıştır (II, 62, V, 69). XXII. sûrenin 17. âyetinde, bunlara “Mecûs”, yâni Zertüşt dininde olanlar da katılmıştır. Sâbiîlere, “Hunefâ, dendiği de rivâyet edilmiş ve bunların İbrâhim Peygamber’in dinine uyan kişiler oldukları söylenmiştir. Hunefâ, “Hanîf” sözünün çoğuludur.

Hanîf, sapıklıktan doğru yola yönelen anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de, II. sûrenin 135., III. sûrenin 67. ve 95., IV. sûrenin 125., VI. sûrenin 79. ve 161., X. sûrenin 105., XVI. sûrenin 120. ve 123. XXII. sûrenin 31. XXX. sûrenin 30. ve XCVIII. sûrenin 5. âyetlerinde “Hanîf” ve “Hunefâ” sözleri, İbrâhim peygamberin dini, fitret, yâni yaratılış, yaratılıştaki selâmet dini olan İslâm dini, gerçek ve doğru din adamlarından geçer. Encyclopedia Britanica’ya göre Babül’de, yarı Hristiyan bir mezhebe uyanlara Sâbiî denmiştir. Bunlar, Yahyâ peygambere uyanlara benzerlerdi. Habib-i Neccâr, sahâbeden Ebû-

Zerr, Selman ve bâzı kişiler, İslâm'dan önce bu mezhepten sayılmışlardır. Şehristânî, "El-milelu ve'n-Nihal" de bu fırkayı, Sâbie ve Hunefâ diye ikiye ayırır. Ona göre Sâbie, cismanî bir mutavassıtla, yâni peygamberlere değil de rûhânîlerle Tanrı'ya ulaşılacağına, Hunefâ ise peygamber vasıtasıyla gerçeğe erişileceğine inananlardır. Sâbie'ye göre yedi yıldızın, aktif ve pasif kudretleri, yâni akıl ve nefisleri vardır; bunlar, kutsal babalardır. Bunların devri, unsurları meydana getirir; bunlardan da cansızlar, bitkiler ve canlılar doğar. Yıldızlar, her türlü vasıftan yüce ve münezze olan yaratıcının katında şefaataçlardır. Bu inancı güden Sâbie, yıldızları takdîs ederlerdi.

Sâbie, varlık âlemine mebde olarak Tanrı, akıl, nefis, mekân ve hâlâ, yâni boşluktan ibaret beş cevher kabul ederler, insanın, unsurlardan meydana gelen cesede bürünmekle aslından ayrıldığına, bu âlemde, güzel huylara sahip olup iyilik etmekle de rûhânîler âlemine ulaşabileceğine inanırdı. Bunlara, "Mandéens" de denirdi. Bu ad, ilim ve irfan anlamına gelen Yunanca Gnosis kelimesinin müfredi olan Manda sözünden gelir. Zamahşerî, bunları kitap ehlinde sayar. Yahudilikten döndükleri, melekleri kutladıkları rivâyet edilir. Hanefiye'nin imamı Numan b. Sâbit'e isnat edilen bir rivâyete göre bunlar, Hristiyanların bir fırkasıdır; Zebûr okurlar, İslâmın ilk çağlarında merkezleri, Urfa'nın güneyindeki eski Harran şehriydi. Ginaz denen mukaddes kitapları vardı; vaftizi kabul ederlerdi. Mani haizmin kurucusu Mani de, önce bu mezheptendi.

Buhârî, Kureys'in, Ebû Zerr-i Gıfârî'ye, Sâbiî dediğini bildiriyor. İkinci halife Ömer, Avfoğlu Abdurrahman, Hz. Muhammed'in Yemen'de-

ki Mecûsîlerden, yani Zardüşî dinine uyanlardan cizye aldığına tanıklık edinceye dek onlardan cizye almamıştı.

Râgıb-ı İsfahânî, Sabie'yi Nuh Peygamber'in dininden sayar.

Hicri IV. yüzyılda (X), Hint - İran, hattâ Mısır dinlerinden ve bilhassa Yunan Felsefesinden yoğrulan inançlara sahip olan ve kendilerine, "İhvân'us-Safâ ve Hullân'ul-Vefâ" yâni temiz kardeşler ve vefalı dostlar adını veren felsefî ve gizli kurum ve bunların yazdıkları risaleler (Resâilu İhvâ'is-Safâ), bütün bu inançları, bu teorileri, İslâm arasında yaymış ve tasavvuf, felsefeyi reddetmekle beraber bu inançlarla sistemleşmiştir."

"Sabii halkının asıl dilleri doğu aramcası olmakla birlikte, günümüzde kendi aralarında arapça konuşurlar. Fazla kalabalık olmayan topluluğun dinsel karakterleri oldukça zengin bir literatürü vardır. Bu literatür ibadet, ayin, efsane, büyü ve ilahilerle ilgili metinlerden oluşur. Müslümanların onları ehl-i kitaptan saymalarının bir nedeni de bu dinsel metinlerdir. Sabii halkının en önemli dinsel yapıtı, "hazine" ya da "küçük kitap" anlamına gelen Ginza'dır. Mitolojik yapıdaki bu kitap, ayrıca şiirler, ilahiler ve ruhun ahret yolculuğu ile ilgili metinleri de içerir. Bu nedenle Sabii halkı cenaze törenlerinde Ginza'dan parçalar okurlar. Öteki kutsal kitapları, Ginza'nın yorumu niteliğindeki Kitabu Yahya'dır. Bu kitabın içinde Vaftizci Yahya, Meryem ve Amos ile ilgili hikâyeler yer alır. Kalosta ise ibadet ve dinsel törenlerde okunan başka bir kutsal kitaptır. Bunların dışında da kutsal metinleri ve kitapları, yine kutsal nitelikte kurşun ve tuğla üzerine işlenmiş yapıtları vardır. Bunların tarihlendirilmeleri İ.S. II. yy'a kadar uzanır.

Sabii halkının evren ile ilgili görüşlerinin temelini ikicilik oluşturur. Buna göre, ezelde (öncesizlikte) bir ışık, bir karanlık âlemi vardır, ışık âleminin başında bulunan yüce varlığın adı "yaşam", "büyük yaşam" ya da "büyüklük-ululuk"tu. Bu yöneticinin sarayı Utre (zenginlik) denilen meleklerle doluydu. Işık âlemi ruhsal bir dünya ve yaşamın kaynağıydı. Ezeldeki karanlık âlemde ise yalnızca "karanlık su" ve "kaos" vardı. Kara su, karanlık âlemin yöneticisiydi. Kara su'nun dev, ejderha, karanlıklar hükümdarı, dünya efendisi gibi adları vardı ve tüm kötülükler ondan kaynaklanmaktaydı.

Sabii halkının insan ile ilgili inançları da ruh ve beden ikiciliğine dayanır. Sonraki metinlerde Âdem ile Havva'dan söz edilerek ruh ve bedeni yaratanın aynı varlık, yani ışık âlemi olduğu belirtilir. Sabii halkı, kendilerinin ve tüm insanların Âdem'in oğullarını Hibil, Sibil ve Anos diye adlandırırlar. Sabii halkına göre gerçek günah, ruhun karanlık bedene düşmesidir. Bu nedenle ölüm, aslında ruhun kurtuluşudur. Kıyamet günü ve ahret de sabiilik inancında yer alır. Eski metinlerde pek rastlanmazsa da, sonraki kaynaklarda cennet inancı da bulunur ve cennet anlamına gelen "Mşunne Kusta" sözcükleri sık sık yinelenir.

Sabiilikte haram ve helalin tanrısal kaynaklı olduğuna inanılır. Gene inançlarına göre, bu iki kavram, ışık elçilerinin Âdem'e indirdikleri vahye dayanır. Beden ve dünyaya ilişkin her şey kötüdür. Kurtuluş için zekât ve sadaka vermek, yiyecek ve temizlikle ilgili buyruklara (şariat) uymak, zina, hırızlık, yalan, adaletsizlik gibi ahlaksal kötülüklerden kaçınmak gerekir. Kâhinlik, büyü, müzik ve her türlü oyun (raks) şeytan işidir. Sabilik-

te, ayrıca, vaftiz (masbuta) uygulamasına büyük önem verilir. İnançlarına göre, vaftiz ancak akarsuda olabilir. Vaftizden sonra bedenine susam yağsı sürülen vaftiz olana, kutsal ekmek yedirilir su içirilir.

Sabiilikte rahiplik kurumu son dönemlerde ortaya çıktı. Dinsel konuları ve kuralları iyi ve doğru bilen, meleklerin ve göksel elçilerin temsilcisi kabul edilenler rahipliğe getirildiler.

Sabii tapınakları penceresiz kulübelerdir, önlerinde bir havuz bulunur, bu havuz ya da gölet, iki kanalla yakından geçen bir akarsuya bağlıdır. Günümüzde Sabii halkının çoğu Bağdat ve Basra yörelerinde yaşamaktadırlar. Kal'atu Salik denilen eski Sabii merkezinde ise, 1969'da yalnızca 13 aile bulunmaktaydı. Ancak, bu cemaatte dinsel metinleri anlayabilen kişi kalmamış gibidir. (66).

SADIYE

Sadeddin Cebbayüş Şeybani tarafından kurulan tarikat. Şeybani 1197'de Havran'da doğdu. Gençliğinde, yol kesip eşkiyalık yaptığı bilinen Şeybani, tövbekâr olduktan sonra, bir sufi olan babasına intisap etti. Gelip Cebbe'ya yerleşen Sadeddin tarikatının esaslarını kurmaya başladı. Sadiye tarikatının zinciri, babasından sonra büyük babası ve, onun babası vasıtasıyla da Ebu-Medye'n'e ulaşır. Önceleri Kadiriye tarikatına bağlı olan Şeybaninin kurduğu tarikatın prensiplerini düzenleyen, yerine geçen oğlu Şeyh Yunus'tur. Ruh hastalıklarını iyi etmekle de tanınan Şeybani 1300'de Ceyba'da vefat etti.

Sadiler ilk zamanlarda daha çok Suriye'de yayıldılar. Camilerde zikirlerini yapan Sadiler, geniş arazilere çıkıp oralarda da zikreder, yılanlarla oynar, canlı canlı onları yerler, şeyhler, müritlerini yüzükoyun yere yatı-

rır, üzerlerine basarak geçerler, bazen de onları ata binerken binek taşı yaparlardı. Şeyhler böylelikle müritlerindeki fiziki ve ruhsal hastalıkları iyi ettiklerini, onlardaki benliği, kendini beğenmişliği yokettiklerini söylerlerdi. Daha sonraları şeriata bağlı çevreler onları uyarmış, onlar da yılanlarla oynamaktan, onları canlı canlı yemek gibi adetlerden vazgeçmişlerdi.

Sadilik, Selâmiye kolunu kuran Abdüsselâm'la (1752) İstanbul'a girdi. Kastamonulu Şeyh Osman adında biri de tarikatı Rumeli'de yaymıştır. İstanbul'da 1835'te vefat eden Kovacı Şeyh Mehmet Emin Efendi, Soğanağa'dan Aksaray'a giden yolun sağındaki Abdüsselâm dergâhında yıllarca şeyhlik yapmış, yerine oğlu Şeyh Galip, onun yerine de Şeyh Yahya geçmişti.

Rumeli'deki Sadiler daha sonra Bektaşî görüşlerini benimsemişler, Rıfailer gibi şaraplı, sazlı muhabbet meclisleri kurmaya başlamışlardı.

SADREDDİN-İ KONEVİ

1210'da Malatya'da doğdu, 1274'te Konya'da öldü. Konya'da yerleştiği ve ününü orada yaptığı için "**Konevi**" diye anılır.

Sadreddin'in çocukluk ve gençlik yılları ile ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır. Babasının Selçuklular döneminde önemli görevlerde bulunan İshak isminde üst düzey bir devlet memuru olduğu, Sadreddin daha küçükken babasının öldüğü ve annesinin büyük mutasavvuf Muhittin Arabî ile evlendiği biliniyor.

Sadreddin, ilk din ve tasavvuf bilgilerini üvey babası Muhittin Arabî'den aldı. Bir ara Şam'a giderek devrin önemli din adamları ve sufileri ile görüştü. Özellikle Evhadüddin Kirmani'nin Sadreddin üzerinde etkisi oldu. Şam dönüşü Konya'ya gelip yer-

leşen Sadreddin, Mevlâna Celaleddin Rumi ile de dostluk etti, maddi durumunun çok iyi olması nedeniyle Konya'daki din ve bilim adamlarını sık sık evinde toplayarak, o yıllarda Doğu'nun en önemli kültür merkezlerinden olan kentte özel bir akademi oluşturdu.

Sadreddin-i Konevi, Vahdet-i Vücud görüşünün en önemli iki temsilcisinden biri olan Muhittin Arabî'nin de etkisiyle bu görüşün tüm Anadolu'da yayılmasında etken olanlardan biridir. İbni Arabî'nin eserleri ve fikirleri Sadreddin aracılığıyla Anadolu'ya yayılmıştır. Tasavvuf, felsefe, hadis ve tefsir alanlarında iyi bir yeri olan Konevi'nin temel görüşleri Kur'an ve Sünnet çizgisinden çıkmaz. Sadreddin-i Konevi'nin tasavvuf alanında önemli sayılan eserleri İcazül Beyan, Miftahü Cemil Gayb, Nefahatül İmahiye Nusus'dur.

Konevi'nin felsefesi mistik bir karakter taşır. İzlediği yöntem mükâşefe yoludur. Başka bir deyişle gönül temizliği ile gerçekleri ve ilahi sırları öğrenme yoludur.

Konevi, felsefecilerin ve kelimcilerin yönteminden hoşlanmamıştır. Tasavvufta ittihatçıları ve hulûlcüleri de beğenmemiştir. Sünnet Ehli'nin görüşleri çerçevesinde kalmaya çalışmıştır. Konevi, Gazzali'nin aksine olarak çok kez akıl ve düşünceye önem vermemiştir. Böylece İslâmın düşünceye verdiği önem üzerinde pek durmamıştır. Akıl ve düşünce yolu ile Tanrı'yı ispat etmeye de gerek görmemiştir. Ona göre akıl olsa olsa şariat sorunlarını anlamaya yardım eder. Tanrı'nın varlığını en büyük kanıtı olgun insandır. Başka bir deyişle insan-ı kâmilin yetişmesi Tanrı'nın varlığının en büyük kanıtıdır.

Konevi, daima aklın transandantal gerçekleri kavramaya yetmeyece-

ğini düşünmüştür. Ona göre ilahi gerçekler, ancak keşf yani iç yaşantının temizliği sonucu kazanılan sezgi gücüyle kavranır.

Konevi'ye göre herkesin öznel bir Tanrı anlayışı vardır. Tanrı'ya inanan herkes, O'nu az çok ayrımlı tasavvur edebilir. İnsan, ancak kendi kabiliyetine göre Tanrı'yı kavramaya çalışır.

Tanrı, öyle bir varlıktır ki O'nun hakikatini kendinden başka hiçbir kimsenin bilgisi kuşatamaz.

Konevi, 'I'caz ül-Beyân ve en-Nefehât ül-İlâhiye'de bazı mertebelerden söz etmiştir. Onun yaptığı mer-tebe sınıflamaları tutarlı değildir. Örneğin, Nefehat'da verdiği mer-tebe sınıflaması şöyledir: 1- **Gayb hazreti**. 2- **Yüce ruhlar**, (el-kalem ül-alâ, er-Ruh ül-a'zam). 3- **Vasat-ı camia** (insan mertebesi). 4- **Mukayyet misal âlemi**. 5- **Şahadet hazreti**.

Düşündürümüz, varlıkların mertebelerini başka türlü de sınıflandırmıştır. Konevi, "Gayb" sözcüğü ile her şeyden önce Tanrı'nın zat ve özünü kastetmiştir. Bu anlamda Gayb "Hakikî Gayb" adını da alır. İlâhî zat ve özü tam bilmek olanaksız olduğu için "Hakikî Gayb" meçhuldür. Akıl onu asla ka-rayamaz.

Konevi, "İzafi Gayb" sözcüğü ile de Tanrı'nın dışındaki evrenin en yüksek tabakalarını kastetmiştir. Konevi'ye göre, evrenin üzerinde var olan ve tecelli eden ilk varlık, ilâhi gayb-tır.

Daha sonra ilâhi isim ve sıfatların zuhur ettiği "Sabit Işıklar" mertebesi gelir.

Üçüncü mertebede izafi gayb baş-lar. Konevi'ye göre bu mertebede iki gayb alanı vardır: 1- **Ceberrût âlemi**: Sovut manalar âlemi, 2- **Melekut âlemi**: Mukayyed misal âlemi (idealar âlemi).

Konevi "Emr âlemi" deyiimiyle,

duyuların söz konusu olmadığı alanı kastetmiştir. Emir Alemlerine, Gayb âlemi, Melekut âlemi, Ruhlar âlemi, Ulvi âlem de denmiş ve çok kez bun-lar birbirine eş anlamda kullanılmış-tır. Bu isimlendirmeler bazan karışık bir hal almıştır.

Konevi, Ceberrût âlemine bazan "Orta Mertebe" adını da vermiştir. Yüce Ruh da bu âlemde bulunur. Muhyiddin b. Arabi, Ceberrut âleminde Mucerred Manalar ve Nefisler'in bulunduğunu söylemiştir.

Konevi'ye göre emr âlemine, Melekut âlemi dahildir. Bu âlemde Mukayyed Misaller (idealar), İlâhi Vahy, Kutsal Kitaplar ve gökyüzü bulunur.

Konevi'ye göre Melekut âlemindeki varlıklar göklerin ve yerin yönetimine etki yaparlar. Gökler âlemini yönetenler Yüksek Melekut âlemi ehli, cisimler âlemini yönetenlere de aşağı melekût ehli denir. Konevi, aşağı melekut ehli ile ruhları kastetmiştir. Bunlara cinler ve şeytanlar dahildir.

Konevi'nin pek tutarlı olmayan bir biçimde kullandığı Emr âlemi (Melekut âlemi) ruhlar âlemidir. Mülk âlemi ise, Halk âlemidir. Melekut ehlinin bilgisi, mülk ehlinin bilgisinden üstündür. Melekut, Tanrı'nın gizli "Bâtın" ismini de ifade eder.

Mülk, ise O'nun zahir ismidir. Tanrı, nesneleri Ruhlar âlemi aracılığı ile yaratmıştır. Ruhlar âlemi var oluş bakımından nesnelerin bulunduğu cisimler âleminde önce gelir. Cisimler âlemi, Ruhlar âleminin bir gölgesi gibidir. Ceberrût âleminde ise öyle varlıklar bulunur ki bunlar Yüksek âlem varlıklarının üstündedirler. Aynı zamanda ilâhi nurun feyzetmesine arac olurlar. Bunların en büyüğü Büyük Ruh (er-Ruh ul-A'zam)'dır. Buna Yüce Kalem (el-Kalem ül-A'lâ) de denir. Tanrı, ilk önce Kalemî yani Akli yaratmıştır.

Misaller alemi, ruhlar alemi ile cisimler alemi arasında bulunur. Buna felsefe diliyle idealar alemi de diyebiliriz. Bu alemde velilerin ve tanrı elçilerinin ruhları bulunur. Esasen ruhların cisim kazanması ve ahlakın somut hale gelmesi bu alemde olur.

Ruhlar alemi basit, cisimler alemi mürekkeptir. Bunlar arasındaki bağlantıyı, Misaller alemi sağlar. Misaller aleminde ruhlar maddi varlığa sahip olmuşlardır.

Varlık mertebesinin dördüncüsü şahadet ve his (duyu) mertebesidir. Bu mertebe, Mülk veya Halk alemini içeren varlık alanına girer. Bu mertebede duyular faaliyet halindedir. Örneğin şahadet aleminde görme olayı olur ki bu mertebeye dahildir. Şahadet alemi bir açıdan Gayb yani Nur veya Batın aleminin karşıtıdır.

Beşinci mertebe, insanın var olduğu alandır. Muhyiddin b. Arabi buna Hazret el-İnsan ül-cami adını vermiştir ki insanda bütün varlığı toplayan mertebedir. Konevi ise bu mertebeye Hazret ül-Cami ya da el-Amr ül-Câmi adını vermiştir. Bazan da bundan Hazreti el-Vasat ül-Camia diye söz etmiştir.

Evrende bulunan her varlık bu beş mertebeden birine dayanarak varlığını sürdürür. Konevi'ye göre insan, bütün varlıkların bir hükmü ve bir genel görünüşü gibidir

Konevi, evrendeki çeşitli mertebeleri beş bölüme indirmiştir. Beş mertebeye de Gayb ve Şahadet alemi olmak üzere iki mertebeye indirilebilir.

Konevi'nin felsefesinde ilahi rahmetin eseri olan evrene "**Makrokozmos**" yani büyük kainat, bunun küçük bir örneği olan insana ise "**Mikrokozmos**" yani küçük kâinat denir. Allah, her şeyi ilahi rahmet ve sevgi ile yaratmıştır. İnsan evrenin bütün özelliklerini toplayan küçük bir

evrendir. İnsan, Tanrı tarafından rahmet ve sevgi ile yaratılmıştır. Sonuç olarak insan, evrenin yaratılmasında gerçekten bir amaçtır.

İnsan, Güzellik (Cemal) ve Güç (Kudret) sıfatıyla tecelli eden Tanrı'yı müşahade etme yeteneğine sahip tek varlıktır. Tanrı, şahıs değildir. O'nun belli bir biçimi de yoktur. O, evrenle kendini izhar etmiştir. İnsan bu âlemde sanki uyku halindedir. Uyku da hayale benzer. O halde insan, gerçek varoluşu ölümden sonra görecektir ve kavrayacaktır. Konevi'ye göre uyku, küçük ölümdür. Cismani ölüm ise büyük ölümdür. İnsan Tanrı'yı gerçek anlamda ancak âhirette görebilir. Sayın Prof. Dr. Nihat Keklik'in "Sadrettin Konevi'nin Felsefesinde Allah - Kâinat ve İnsan" adlı eserinde açıkladığı gibi Konevi, Tanrı'nın varlıklara tecellisinin bazı mutasavvıflar tarafından bu dünyada görülebileceğini kabul etmiştir. Ancak bu görme, bir şahsı görme gibi değildir. Belki güneş ışıklarının billur parçaları üzerine yansıdığına değişik renklerde görünmeleri gibidir.

Konevi'ye göre mutasavvıflar zikir ve ziyaret yoluyla ilahi feyze ulaşırlar. İnsan, Gayb alemi ile şahadet (gözle görülen) âlemi arasında bir berzaktır. Yani geçittir. Tanrı ile yaratıklar arasında ilahi emirlerin taşınması vasıtasıdır. İnsan, Allah'a naib (vekil) olabilme özelliğine de sahiptir. Olgunluk derecesine ulaşan kimseye insan-ı kâmil denir. İnsan-ı kâmil (olgun insan) her şeydir. İlahi feyze erişen kimse olgun insandır. Varlık dairesinin sınırlarına nüfuz eden insan, evrenin yaratılmasının amacıdır. İnsan, daima tecelli eden Allah'ı müşahade etme gücüne sahip şerefli bir varlıktır. Olgun insan, her şeyi kendinde toplayan bir nüshadır. Böyle insan ilahi gerçeğe ulaşır. Tanrı'nın zati sıfatlarının

sırrına erer. Keşfe sahip olur.

Konevi, genel olarak insanla olgun insan arasında bazı manevi derecelerden söz etmiştir. İlk tabakaya giren mutasavvıflar “şuhûd” gücüne yani iç kuvvetle görme olanağına sahiptirler. Varlıklarının yokluktan varlığa geçişlerine tanık olurlar. İkinci tabakaya girenler, ilahi varlık aynasında her şeyin özünü bölüm bölüm algırlar. Üçüncü tabakaya girenler ise olgun insanlardır. Tanrı’nın özlerde zahir oluşuna tanık olurlar. İnsanda hem keşf gücü, hem de hayal gücü vardır. Hayal gücü duyu derecelerinin en yükseğini şekillendirir. Hayal aleminin misal alemine nisbeti, parçaların bütüne nisbeti gibidir. Konevi’ye göre en son ve en yüksek varlık mertebesi, olgun insandır.

İnsanın bu dünyada görevi, Tanrı’ya iyi, güzel ve olgun davranışlarla ulaşmaktır. Olgun insan bunu gerçekleştiren kimsedir. İnsan, Tanrı’nın sıfatlarını kendine örnek aldığı derecede olgunlaşır. Tanrı’nın isimlerine davranışlarla benzeyerek ahlakî olgunluğa erişmenin ifade ettiği anlam da budur.

Konevi, inanç sorunlarında Ebû Hanife’nin ve Maturidî’nin görüşlerini devam ettirmeye çalışmıştır. Ancak, onların görüşlerine tasavvufî fikirleri eklemiştir. Ayrıca Eflatunculuğun ve yeni-Eflatunculuğun bazen etkisinde kalmıştır. Tasavvufta bazan Gazzali’nin izinden gittiği görülmekle beraber Muhyiddin İbn Arabî’nin etkisi de görülür.

Şu hususu da önemle belirtmek yerinde olur. Konevi, tasavvufî görüşlerin İslam’a bağlı kalmak istemiştir. Daima delillerini Kur’an, hadis ve eski sufilerin sözlerinden vermiştir. Böylece tasavvufî bir görüşle İslamın savunucusu olmuştur. Onun eserleri Anadolu’da Türk-İslam kültürünün

yayılmasında etkili olmuştur. Bu bakımdan Konevi’nin Türk-İslâm felsefesinde özel bir yeri ve değeri vardır.” (67).

SAFEVİLER

İran’da Şiîliği resmi devlet dini yapan, bir anlamda Şiî bir devlet kuran hanedan (1501-1732). Handedan, adını, Safiyettin Erdebili’nin kurduğu Safeviye tarikatından almıştır (Öl. 1334). Timur istilasından sonra Osmanlı-Türk devleti zayıflayıp Doğu Anadolu topraklarını terkedince Safeviler tarikatlarını, sahipsiz kalan Türkmenler arasında da yaymaya başladılar. Timur, Erdebil vilayetini köyleri ile birlikte Safiyettin Erdebili’nin torunu Hoca Ali’ye verince tarikat siyasi anlamda da büyük güç kazandı. Hoca Ali’den sonra Safeviye’nin şeyhi olan Cüneyt (1447-1460), Diyarbakır’da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan’ın kız kardeşi ile evlendi ve böylece bu ülkenin topraklarında tarikatının propagandasını yapma imkânı buldu. Bir süre sonra güçlendiğini ve taraftarlarının çoğaldığını görünce eyleme geçen Cüneyt, Şirvanşahlar’a saldırdı. Öldürüldü ve yerine Uzun Hasan’ın kardeşinden olan oğlu Haydar geçti. Haydar, Uzun Hasan’ın kızı ile evlenerek akrabalığını daha da pekiştirdi.

Safeviye tarikatının devletleşme hırsı Haydar’da gerçek adamını bulmuştu. Müritlerine, 12 imamı simgeleyen 12 dilimli kırmızı taç giydiren Haydar, böylece onların bundan böyle Kırmızıbaş olarak anılmalarına vesile oldu. Haydar, bitmek bilmeyen savaşlarından birinde öldürülünce yerine oğlu Ali geçti. Ali, topladığı büyük bir mürit kalabalığı ile Tebriz’e saldırdı. Fakat başaramadı ve o da öldürüldü (1501). Ali’nin küçük kardeşi ve daha sonra Şah İsmail olarak anılacak

olan İsmail bin Haydar, dedesi Uzun Hasan'ın devleti Akkoyunluların başına geçmek için yaptığı girişimlerde başarılı oldu. Azerbeycan'a yürüdü. Tebriz'i ele geçirdi, hükümdarlığını ilan etti. Böylece ilk kez bir tarikat devlet oluyor ve Safeviler İran'da büyük bir siyasi güç olarak da tarih sahnesine çıkıyorlardı.

Şah İsmail ile birlikte Şiiliği temsil eden İran devleti ile Sünnilerin sözcüsü Osmanlı-Türk devleti arasında, daha sonraki asırlarda da çeşitli çap ve niteliklerle sürüp giden mücadele başlamış oluyordu.

"Şah İsmail, baş döndürücü bir hızla başarıdan başarıya koştu. Batıda Elbistan'a kadar ilerleyerek bölgeyi güven altına aldıktan sonra Doğu'ya yöneldi ve Özbek Hanı Şiban'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Egemen olduğu topraklarda İran ulusçuluğunun temellerini attığı gibi Şiiliğin devletin resmi dini olmasını sağladı. Kendisi ve ardılları kökenlerinin halife Ali'ye dayandığını öne sürdükleri gibi, Şii imamlarının kendi bedenlerinde yeniden belirdiği (tecessum ettiği) iddiasıyla yarı ilahi bu durumu egemenliklerini sağlamlaştırmada teokratik bir destek olarak başarıyla kullandılar. Şah İsmail, tüm başarılarına karşılık Batı'da Sünni Osmanlılara karşı Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim önünde çok ağır bir yenilgiye uğradı (1514). Yavuz, zaferden sonra Safevilerin başkenti Tebriz'i de ele geçirerek kentte Sünni yöntemlere göre kendi adına hutbe okuttu. Safeviler, başkentlerini önce Gazvin'e sonra da İsfahan'a taşımak zorunda kaldılar. Şah İsmail, Çaldıran yenilgisinin ardından güç da olsa ülkede kurduğu birliğin çözülme tehlikesini atlattı ve bunun için saltanatını borçlu olduğu Türkmen boylarına büyük yetkiler tanıdı. İsmail ölünce (1524) yerine geçen

çocuk yaştaki oğlu Şah Tahmasp, erginleşinceye kadar aşiret reislerinin elinde oyuncak oldu. Bu reisler arasında bağımsızlık peşinde koşanlar bulunduğu gibi, Osmanlılar ile işbirliği içinde bulunanlar ve sıkışınca Osmanlılara sığınanlar da vardı. Bu arada ülkede baş gösteren kızılbaş ayaklanmaları nedeniyle Osmanlı ordusu üç kez Azerbeycan Irak-ı Arap Irak-ı Acem'e girdikten sonra Amasya barışı (1555) ile savaşlar durdu ve iki devlet arasında bir barış dönemi başladı. 53 yıl gibi çok uzun bir saltanattan sonra ölen (1576) Tahmasp'ın yerine geçmesi gereken büyük oğlu Muhammet Hudabende kör olduğundan tahta çıkartılmadı, yerine kardeşlerinden İsmail Mirza, Şah İsmail II unvanıyla devletin başına geçti. Ancak, bazı kızılbaş önde gelenleri ile şehzadelerin birçoğunu ortadan kaldıran bu hükümdar, çok sayıda düşman kazandı ve bir yıl sonra zehirletilerek öldürüldü (1577). Kör olan ağabeyi Muhammet Hudabende tahta çıkarıldı (1578). Onun 1588'e kadar süren saltanatı sırasında ülkeyi karısı yönetti. Bu süre içinde Tiflis, Şirvan ve yöresi ile Tebriz Osmanlı egemenliğine girdi. Hudabende'den sonra tahta çıkan Şah Abbas I (Mirza) döneminde (1588-1629) Özbekler'in Herat'a saldırımları, yeni hükümdarın önce oraya yönelmesini gerektirdi. Bu durumdan yararlanan Osmanlılar Gence ve Nihavend'i aldılar. Şah Abbas I, Özbekleri püskürtüp başkaldıran bazı emirleri de cezalandırdıktan sonra Osmanlılar ile bir uzlaşmaya vardı.

Şah Abbas I'in saltanat yıllarında Safeviler en parlak dönemlerini yaşadılar. Şah Abbas, yeterince güçlendiğini anlayınca Osmanlılar'ın elindeki eski İran topraklarını geri aldığı gibi, Basra Körfezi'nde Portekizliler'

in elinde bulunan adaları da ele geçirdi. Ardılları Safi I (1629-1642), Abbas II (1642-1666) ve Süleyman I unvanıyla tahta çıkan Safi II (1666-1694) dönemleri olaysız geçti. 1694'te tahta çıkan Hüseyin I'in yeteneksiz ve bakan bir yaradılıştan oluşu, halk arasında huzursuzluk yarattığı gibi Afganlı Kandehar valisi bağımsızlığını ilan ederken oğlu da İsfahan'ı aldı. Ordu komutanı Nadir, bu durumu düzeltip ülkede birliği sağladıktan sonra Hüseyin'in yerine önce Tahmasp II'yi (1722), daha sonra da Tahmasp'ın on aylık oğlu Abbas III'ü tahta çıkarttı. Abbas III da ölünce Safeviler'in saltanatına son verip kendisi hükümdar oldu (1732). 1786'ya kadar bazı Safeviler birer kukla hükümdar olarak iktidara geldilerse de, 1732 tarihi Safeviler'in etkin yönetiminin sonu oldu" (68).

SAFEVİYE,
bk. Erdebiliye

SAİD-İ NURSI,
bk. Nurculuk

SAKİFE OLAYI

İslam tarihinde, pekçok ayrılığın, mücadelenin ve asırlar süren dini anlaşmazlıkların kaynağı olan olay. Hazreti Peygamber'in vefatı saatlerinde başlayan ve defnedilmesine kadar süren zaman içinde halife seçimi için toplanılan yer.

Hazreti Peygamber'in vefatından sonra (Rebiyülevvel ayının 12. pazarı günü yıl 632) gelişen olayları, genellikle kabul edilen bazı rivayetlerden ve İslam tarihçilerinin, zamanlarındaki kaynaklara dayandırarak verdikleri bilgilerden şöyle özetleyebiliriz:

Hazreti Peygamber'in vefatının duyulması üzerine ilk büyük tepki

Hazreti Ömer'den geliyor. Ömer, elini kılıcına götürerek, Hazreti Peygamber'in öldüğü evin önünde toplananlara bağıyor: "Kim Allah'ın resulü öldü derse boynunu vururum..." Devam ediyor: "Resulullah ölmedi. Musa Peygamber gibi, kırk gün kavminden uzaklaşarak onun yanına gidişi gibi, o da onun yanına gönderildi. Allaha and olsun ki yakında dönecek, münafıkların cezasını verecek."

Kalabalıklar tam bir seşkinlik içinde. Birden koşarak gelen Hazreti Ebubekir... Hızla peygamberin odasına giriyor. Üstündeki örtüyü kaldırıyor, eğiliyor ve yüzünü öpüyor. Sonra başını kaldırarak çevresindekilere sesleniyor: "Allaha yemin ederim ki peygamber öldü..." Ve sonra dışarı çıkıp, hâlâ etrafındakilere "Peygamber ölmedi, Allahın resulü ölmedi" diye bağıran Ömer'e doğru yürüyor: "Ömer, peygamber öldü. Kendine gel..."

Hazreti Ebubekir, Ömer'i yatıştırdıktan sonra evin önünde toplanan kalabalığa, tarihi anın gerektirdiği kesin hükmü söylüyor: "Kim peygambere tapıyorsa, bilsin ki, peygamber öldü. Kim Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah ölmez, Hayya ve Layemuttur..."

Bir köşede bunlar olurken, Hazreti Peygamber'in vefatını haber alan Ensar (Medine'nin yerlileri) Saide Oğullarına ait gölgelikte toplanmıştı. İslam tarihinde (Sakife-Gölgelik) adıyla meşhur olacak (Sakifetu Beni Saide)'de toplanan Ensar, Hazreti Peygamber'den boşalan makama kendilerinden birini seçmek için acele ediyorlardı. Ortaya atılan isim Sa'd bin Ubade idi. Ubade Ensar'a şu konuşmayı yaptı: "Ey Ensar topluluğu. Siz bu dini en önce kabul ettiniz ve İslam'da fazilet kazandınız. Muham-

med'e kavminden az sayıda insan inandı. Onlar da resulullahı korumaktan ve dinini yüceltmekten acızdılar. Allah bunu size nasip etti. Allah'a ve resulüne iman ettiniz, ashabı korudunuz, dinin düşmanları ile cihad ettiniz. Yüce Allah, sizin himmetlerinizle bütün dünyayı resulullah'a boyun eğdirdi. Peygamber sizden razı olarak öldü. Öyleyse bu makam başkalarının değil, sizin hakkınızdır."

Ensarın büyük kısmı bu konuşmadan sonra onu bu makama geçirmeye karar verirken, bir kısmı da tereddütünü şöyle dile getirdi: "Ya Kureys muhacirleri bu seçime itiraz ederlerse... Ya, (Bizler resulullahın ilk arkadaşlarıyız. Biz onun kavmindeniz ve akrabalarıyız. O öldükten sonra bu makam bizindir) derler ve bizim teklifimizi kabul etmezlerse?" Bu arada bir orta yol gösterildi ve "O halde bizden de, onlardan da birer emir olsun" dendi. Bu teklife Sa'd Bin Ubade "İkilik olur" diye karşı çıktı.

Sakife'de bunlar olurken, birisi haberi Ömer'e ulaştırdı. Ömer hemen Hazreti Peygamber'in cenaze işleri ile meşgul olan Ebubekir'e haber gönderip, "Dışarı gelsin" dedi. Ebubekir'in "Meşgulüm" diye daveti reddetmesi üzerine Ömer onu yeniden çağırttı ve "Mutlaka gel, çok önemli bir şey oluyor" dedi. Dışarı çıkan Ebubekir'e durumu anlattı: "Ensar Saide Oğulları gölgeğinde toplanmış. Sa'd Bin Ubade'yi Hazreti Peygamber'in makamına seçmek istiyorlar" dedi.

Bundan sonraki birkaç saat içinde cereyan eden olaylar târihte derin izler bırakacak bir gelişmeyi sergiliyor. Ebubekir, Ömer ve daha sonra yolda rasladıkları Ebu Ubeyde bin Cerrah süratle toplantı yerine gittiler. Ömer tam birşeyler söyleyecekken Ebubekir onu durdurdu, "Sabret, önce ben konuşayım, sen daha sonra ge-

rekirse istediğini söylersin" dedi.

Ebu Cafer Et-Taberi tarafından rivayet edilen ve Abdullah bin Abdurrahim tarafından nakledilen olay şöyle gelişti: (73).

Ebubekir, Allah'a hamd ve senadan sonra şunları söyledi:

"Allah, Muhammed'i insanlara resul ve ümmetine şahid olarak Allah'a ibadet edip onu birlemeleri için gönderdi. Onlar ona değil yontulmuş taş ve ağaçlara ibadet ediyorlar ve onların kendilerine şefaatçı ve faydalı olduklarını ileri sürüyorlardı. (Sonra şu âyeti okudu): "Onlar, Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda da, zarar da veremeyen putlara taparlar. Bunlar, Allah katında bizim şefaatçılarımızdır, derler..." (Yunus, 18) keza onlar, "...Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz..." (Zümer, 3) dediler. Atalarının dinini bırakmak, Araplara zor geldi. Allah, onun kavminden olan ilk muhacirlerin onu tesdik etmelerini, ona inanmalarını, maddi ve manevi yardımlarda bulunanlarını ve onunla birlikte kavminin şiddetli eza ve cefalarına dayanmalarını ve kendilerini yalancı şaymalarına aldırmamalarını sağladı. Bu sırada bütün insanlar onlara muhalif ve düşmandı. Sayıca az oldukları halde onlar, bu dehşetli hallere dayandılar.

Kavimlerinin kendi aleyhlerinde birleşmeleri ve dargınlıkları onları korkutmadı. Yeryüzünde, Allah'a ilk ibadet eden, Allah'a ve resulüne inananlar onlardır. Onlar, onun akrabaları ve aşireti olup, insanlar arasında ondan sonra bu makama en çok hak sahibi olanlardır. Onlarla bu hususta ancak zalimler çekişirler. Size gelince ey Ensar topluluğu! Sizin dindeki meziyet ve faziletiniz, İslam'a olan hizmetiniz inkâr edilemez. Allah, dininin ve resulünün yardımcısı olan sizlerden razı olsun. O, hicretini sizin

yanınıza yaptı ve onun şan ve şeref sahibi olan eşleri ve sahabileri sizin yanınızdadır. Bize göre ilk muhacirlerden sonra sizin derecenizde kimse yoktur. Bu sebepten bizler emir, sizler ise vezirlersiniz. Sizden başkasıyla müşaverede bulunulmaz ve sizin muvafakatınız alınmadan kararlar verilmez.”

“Bunun üzerine el-Mubab b. el-Manzir b.el-Cemuh ayağa kalktı ve “Ey Ensar topluluğu! İçinizden bir emir seçerek onları hâkimiyetiniz altına alınız; çünkü onlar, sizin gölgenizde ve yurdunuzdadırlar. Ne kadar cesaret sahibi olsalar dahi, kimse size muhalefet edemez. Herkes sizin fikrinizle iş görmek zorundadır. Siz kuvvet, kudret ve servet sahibisiniz. Sayınız çoktur, koruyucu ve tecrübe sahibisiniz. Siz ne yaparsanız halk da onu yapar. İhtilafa düşmeyiniz, yoksa işiniz bozulur. Onlar, işittiğiniz söz ve fikirden başkasına yanaşmıyorlar.

O halde bizden bir emir, onlardan da bir emir olsun” dedi. Bunun üzerine Ömer, “Hayır, iki kişi bir arada, bir zamanda hüküm edemezler. Allah'a and olsun ki Araplar nebileri sizin dışınızda iken sizden bir emire razı olmazlar, fakat Araplar, nübüvvetin aralarından çıktığı kabilelerden birinin emirliğine karşı çıkmazlar. Araplara karşı bizim ileri süreceğimiz kuvvetli ve doğruluğu açık delilimiz de Muhammed'in Kureyş'ten olmasıdır. Biz onun akraba ve aşireti olduğumuzdan, Muhammed'in saltanatı ve emirliği hakkında bizimle, ancak davası batıl ve yanlış delile dayanan, yahut günahlara katlanmaktan kaçınmayan yahut da felaket çukuruna düşen kimseler çekişebilirler” dedi. el-Hubab b. el-Manzir, yine “Ey Ensar topluluğu! Elinizde olana sahip olunuz ve bu adamla arkadaşlarının sözlerini dinlemeyiniz, aksi halde onlar, bu işteki

nasibinizi elinizden kaydırıyorlar. Eğer onlardan istediklerinizi kabul etmezlerse, onları yurdunuzdan sürünüz ve bu işte (hilafet) hükümlünüz altına alınız. Allah'a and olsun ki emirlik onlardan çok sizin hakkınızdır, çünkü bu dine iman edenler, sizin kılıcınız sayesinde iman ettiler. Ben tecrübeli ve bilgili bir insanım. Fikir, tedbir ve yardımımla kalpler şifa bulur. Allah'a and olsun ki, istediğiniz takdirde onları kuzu gibi itaatlı hale sokarım” dedi. Bunun üzerine Ömer, “Öyle ise Allah seni öldürür” deyince, o, “Hayır, seni öldürür” dedi. Bundan sonra Ebu Ubeyde “Ey Ensar topluluğu! Bu dine ilk yardım eden ve arka olan sizlersiniz. Onu ilk bozan ve değiştiren olmayınız” dedi. Bunun üzerine Beşir b. Sa'd Ebu'n-Nu'man b. Beşir ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Ey Ensar topluluğu! Allah'a and olsun ki, müşriklerle yapılan cihadlarda bulunmak ve bu dini ilk önce kabul etmek suretiyle fazilet ve meziyetler kazandıysak, bunu ancak Rabbimizin rızası Nebimize itaat ve bu emeğimiz mukabilinde sevap kazanmak için yaptık. Bundan dolayı insanlara meziyet iddiasında bulunmak ve dünyevi maksatlar peşinde olmak bize yaraşmaz. Şüphesiz Allah, bunlardan dolayı iyiliği bize tahsis etmiştir, fakat Muhammed (S.A.S.) Kureyştendir ve bunda, onların herkesten çok hakları vardır. Onlar buna layıktırlar. Allah beni hiçbir zaman emirlik için onlarla çekişenler arasında görmeyecek. Allah'tan sakınınız ve onlara muhalefet edip emirlik için onlarla çekişmeyiniz.”

Bunun üzerine Ebubekir, “İşte Ömer, işte Ebu Ubeyde! Hangisini isterseniz onlardan birine biat ediniz” dedi. Onlar, “Allah'a and olsun ki, sen varken bu işi kabul edemeyiz, çünkü sen, muhacirlerin en üstünü (efdal), Mağarada bulunan iki kişiden

biri ve namazda Resulullah'ın halifesinin ve namazda Müslümanların en üstün ibadetidir. Kim senin önüne geçip namaz kıldırabilir? Yahut sen varken bu işi kim üstlenebilir? Aç elini, biat edeceğiz" dediler. Her ikisi de ona biat etmek üzere yürüyünce, Sad bin Ubade, "Ata ve anana isyan ettin. Seni, yaptığın bu işi yapmaya sevkeden şey nedir? Amcanın oğlundan emirliği mi kıskandın?" dedi. Beşir bin Sad cevaben, "Allah'a and olsun ki beni senin söylediklerinden hiçbirisi böyle davranmaya sevketmiş değildir, fakat Allah'ın onlara bağışlamış olduğu bir hak hususunda onlarla çekişmekten kaçındım" dedi. Evsîliler, Beşir b. Sa'd'ın yaptıklarını ve Kureyşlilerin iddialarını ve Hazrecîlilerin Sa'd b. Ubade'yi emir yapmak istediklerini görünce, aralarında nakîblerden (Akabe biatına seçilen oniki sorumlu başkandan) biri olan Useyd b. Hudayr da olduğu halde, birbirlerine, "Hazrecîliler bir defa sizin emiriniz olursa, bu fazilet daima onların ellerinde kalır ve size de bundan hiç pay ayırmazlar. Onun için kalkınız ve Ebubekir'e beyat ediniz" dediler ve kalkıp Ebubekir'e beyat ettiler. Böylece Sa'd b. Ubade ile Hazrecîlilerin üzerinde birleşmiş oldukları iş bozulmuş oldu.

"Hişam dedi ki: Ebu Mıhnef, bana Ebubekir b. Muhammed el-Huza'i şunu söyledi der: Eslem kabilesi bütün toplulukları ile gelerek Ebubekir'e biat etmeye başladılar. Sayıları o kadar çoktu ki, onlar geçerken sokaklar dar geldi. Bunun üzerine Ömer, "Ben Eslemîlilerin biat etmek üzere geldiklerini gördüğümde, bu işin bittiğinden emin oldum" dedi.

Ömer'in, Hazreti Peygamber'in vefatını duyunca aşırı tepki gösterek, "Kim Muhammed öldü derse kafasını keserim, Peygamber ölmez,

Musa gibi kısa bir süre için Rabbinin yanına gitti, dönecektir" şeklinde konuşmasını, Peygamber'in evinin önünde toplanan kalabalığı bu sözlerle tehdit ederek ölüm olayını dikkatlerden uzaklaştırmasını bazı çevreler "zaman kazanmak" olarak yorumluyorlar.

"İbn Ebi'l-Hadid, Hz. Ömer'in Resulullah'ın vefatını anladığı halde, imamet konusunda bir fitne çıkmasından, Ensar'ın veya diğerlerinin hüküm ve hükümeti ele geçirmelerinden ve ayrıca ridde'den korkarak Ebubekir gelinceye kadar böyle davrandığını söyler. Buradaki "diğerleri" adları verilmeyen Haşimoğulları'nın tamamı, Hz. Ali ile Ensar ve sahabenin bir kısmıdır." (69).

Eğer durum böyle ise, Şii çevrelerin iddiası hilafına, Hazreti Peygamber'in sağlığında imamet konusunda hiçbir vasiyetin, hiçbir telkin veya imanin bulunmadığı anlaşılır. Devam edelim. (70).

"Abdûlbaki Gölpınarlı, Hz. Ebubekir'in ümmete hatırlattığı Âl-i İmran (3) suresinin 144. âyetini, Hz. Ebubekir'den önce Abdullah İbn Umme Mektum'un okuduğunu, ayrıca el-Muğire b. Şu'be' ve el-Abbâs'ın Hz. Peygamber'in öldüğü yolunda sözler söylediklerini, ama Hz. Ömer'in bunlara aldırmaıp Hz. Ebubekir'in sözleriyle sakinleştiğini söyleyerek, sanki onun hareketinin "sun'i ve belki de kasdi" olduğu gibi bir anlayışı benimser görünmektedir. Gölpınarlı'nın bu anlayışını bir an "doğru" kabul edip Hz. Ömer'in hareketini "hüküm ve hükümeti" ensar ve diğerlerine, yani Hz. Ali'ye kaptırmamak için bir "zaman kazanma" şeklinde değerlendirecek olursak, karşımıza Şii görüş adına bir tenakuz çıkacaktır. Şöyle ki, eğer ortada "imamet" in daha Hz. Peygamber'in sağlığında Hz.

Ali'ye vasiyet edilmiş olduğu gibi bir vakıa söz konusu ve bütün ahabla birlikte Hz. Ömer de bunu biliyor ise, Hz. Ömer'in "zaman kazanma" teşebbüsü boşuna olmak gerekir. Böyle bir "vasiyet" mevcut değil de, Hz. Ömer gerçekten "Ensarın ve diğerlerinin" İbn Ebi'l-Hadid'in ileri sürdüğü gerekçelerle hükümeti ele geçirmelerini temin için böyle davrandı ise, ortada "imamet" mevkiine göz koymuş üç zümre var demektir: Ensar, diğerleri (Hz. Ali ve Haşimoğulları) ve Hz. Ömer - Hz. Ebubekir ikilisi. Bu durumda da iktidar için, zümrelerarası bir yarıştan söz edilebilir. Her iki durumda da, Şii dünyası, Kur'an-ı Kerim'in hedefleri ve mantığı içinde, kendi iddia ve inanışları ile mütenakız bir durumdan pek kolay sıyrılamayacak ve dolayısıyla Hz. Ömer'in davranışları hakkındaki yorumları, sağlam bir mantık zeminine istinad etmeyecek gibi görünmektedir.

Mezhepler ne şekilde değerlendirirlerse değerlendirsınler, Hz. Ebubekir'in konuşmasıyla orada bulunan ahab, Hz. Peygamber'in vefatına kanaat getirdikten sonra, hiç vakit geçirmeksizin, geleneklerinin icabına tevessül etmişler ve "başkan" seçimi işine girişmişlerdir."

Hazreti Ali biat ediyor

Olayları toparlayalım: Hazreti Peygamber vefat etmiştir. Vefatı sırasında yanında Hazreti Ali, eşi, yani peygamberimizin kızı Hazreti Fatma vardır. Ömer Medine'de, Ebubekir Medine yakınlarında bir yerdedir. Ömer haberi alınca hemen eve gelir. Bu arada, Ebubekir'e de haber yollar. Ölüm haberinin duyulması üzerine bir başka grup da (Medine'nin ileri gelenleri - Ensar) ayrı bir yerde toplanırlar. Amaçları, Hazreti Ali,

Ebubekir, Ömer ve Kureyşliler'le muhacirlerin ileri gelenleri duruma el koymadan Peygamber'in makamına bir Medinelinin seçilmesini sağlamaktır. Allah'ın Resulünün ölümüne alışamayan bir grup şaşkınlık içinde evin önünde toplanır ve kendi aralarında tartışırken Hazreti Ali, Ebubekir ve Ömer peygamberimizin defin işleri ile uğraşmaktadırlar. Hazreti Ali ve peygamberimizin kızı Hazreti Fatma elem ve acı içindedirler. En sevdikleri, saydıkları insan, Allahın Resulü vefat etmiştir. Perişanlıkları anlatılmaz biçimdedir.

...Ve Arap Yarımadası'nı zorlayan, sınırları 50 yıl içinde Asya ve Afrika içlerine kadar yayılacak olan İslam devleti başkansız kalmıştır. Eğer kısa zamanda otorite kurulmazsa her şey parça parça olacaktır. İşte bu sırada, otoriteyi sağlayacak olan üç grup değişik konumlar içindedirler. Medineliler, devletin sahipsiz kalmasını önlemekten çok, peygamberin boş bıraktığı makama kendilerinden birinin seçilmesi için meselenin can damarı üzerindedirler. Ebubekir ve Ömer, bu olayı haber alınca derhal toplantı yerine koşarak, hem devletin layık olmayan birinin eline geçmesini önlemek, hem de "Medinelilerin sayesinde de olsa, devlet olayına eğilmek çabasına girmişlerdir. Hazreti Ali ise, şu anda büyük kaybına ağlamak, onun definden önceki son saatlerinde yanında olmak, onu toprağa verinceye kadar her dakikasına sahip çıkmak duygusallığı içindedir. Peygamber evinin dışında olanlarla hiç ilgilenmemekte, o gün akşama kadar kendisine bu konuda sık sık yapılan çok ciddi uyarı ve telkinlere dahi aldırmamaktadır. Hazreti peygambere duyduğu derin sevgi onu, "dünya işleri" saydığı, "makam kapmak" kabul ettiği bu tarz işlerden uzak tut-

makradır. Veya, bazı İslam tarihçilerinin ısrarla belirttikleri gibi, "Muhacir bular boynuna, hem Ensar, hem Muhacirler, peygamberin en yakın olubununa bittiler. İkinin mastı olan benzeri mahlûkta da bulacaklardır" der. Doğrudur.

Fakat önemli bir noktaya değinmekte yarar var. Tüm Şii dünyasının dini ve tarihi gerekçeler olarak asırlardır kullandığı iddialardan başlıcası, "Peygamberin daha sağlığında yerine Hazreti Ali'yi bıraktığı, Ebubekir ve Ömer'in bu makamı asıl sahibinden zorla aldıkları, Ali'nin bu makama gelmesini bilerek önledikleri" şeklindedir. Fakat olaylar gösteriyor ki, özellikle Ömer'in uyarıları ile Ebubekir, makam, Ensar'ın eline geçip İslam birliği daha ilk günden nifak ve bölünmenin kavgasına düşmesin diye toplantı yerine koşmuşlar ve ancak Ebubekir'in konuşması ve Ömer'in hazır bulunanları ikna etmesi ile Ebubekir'e biat (Halifeliğinin kabulü) edilmiştir.

Fakat bu konuda elbette son söz İslam tarihçilerinin, din bilginlerinin, tarafsız uzmanlarındır.

Ayrıca Hazreti Ali'nin, Ebubekir'in biat işi tamamlandıktan sonra, kendisine yakın bazı kimselerin bunu kabul etmediklerini ve ellerini kılıçlarına attıklarını duyunca onlara haber gönderdiği ve hepsini böyle davranmaktan men ettiği de ittifak edilen rivayetlerdendir.

Muhacir ve Ensar'dan bir grubun Ebubekir'e biat etmemekte diremeleri ve peygamberin evinde toplanmaları üzerine olaylar şöyle gelişir: (71).

Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer, Ensar ve Muhacirlerden bir grubun Hz. Ali ile birlikte Hz. Fatma'nın evinde olduklarını öğrenince, Hz. Ömer yanında birkaç kişi ile oraya gider ve içeridekileri dışarı çağırır. Hiç kimse çık-

may" der. İçeridekiler:

Kaçanlar söyler. Kendisinin yanında Hz. Fatma'nın da bulunduğunu söyleyenlere alınmaz. Hz. Fatma bağıarak yanına gelir. Bunun üzerine Hz. Ali dışarı çıkarak onlarla buluşur. Hz. Ebubekir'in yanına gidenlerden bazıları emucunu isterse de o, "Benim bu işteki hakkım sizinkinden fazladır. Siz bu makamı Ensar'dan aldınız ve onlara Rasulullah (S.A.S.)'a yakınlığı delil getirdiniz ve biz Ehl-i Beyt'ten zorla aldınız... Muhammed (S.A.S.) sizden olduğu için, bu işe onlardan (Ensar) daha yakın olduğunuzu söylemişsiniz. Ben de sizlere, sizin Ensar'a karşı sürdürdüğünüz delilleri ileri sürüyorum: Biz Resulullah'a, hayatında dâ ölümünde de en yakınız..." der. Bunun üzerine Ebu Ubeyde bin-Cerrah, Hz. Ali'ye, "Ey Amcamınoğlu! Sen daha gençsin. Bunlar kavminin yaşlılarıdır. (Hazreti Ali o sırada 33 yaşındaydı). Senin onların kadar tecrüben yoktur ve işleri onlar kadar bilemezsin. Ebubekir bu iş için senden daha kuvvetli, daha dayanıklıdır ve bu işi daha iy bilir. Onun için bu işi Ebubekir'e teslim et, çünkü sen yaşarsan ve ömrün kalırsa, bu işe fazlın ve dinin, ilmin ve anlayışın, soyun ve yakınlığınla elbette daha müstehak ve layıksın" der. Hz. Ali de cevaben, kendilerinin Ehl-i Beyt olduğu için bu işte en çok hakkı olan kimseler olduklarını söyler ve biat etmeden ayrılır.

Bu arada, Hz. Peygamber (S.A.S.)'in hastalığından önce vergi toplamak üzere dışarıya gönderdiği Ebu Sufyan, Hz. Peygamber (S.A.S.) vefat edince Medine'ye döner. Hz. Ebubekir'e biat edildiğini öğrenince Hz. Ali'ye gelir ve halifeliği Kureys'in küçük bir koluna mensup Hz. Ebu Bekir'e bırakmanın bir zillet olduğunu; isterse bu işi zorla da olsa onun lehine çevirebileceğini ve Hz. Muham-

med (S.A.S.)'in yerine geçmenin Abd-u Menaf'ın hakkı olduğunu söyleyerek ona biat etmek ister. Ancak Hz. Ali, "Ben asla bunun peşinde olmadım. Bu, Müslümanların işidir" şeklinde sert bir cevap vermekle kalmaz, onu, "Sen uzun müddet İslamiyet'e ve Müslümanlara düşmanlık gösterdin, fakat bu hareketinle İslamiyet'e zarar vermedin. Şimdi de bu sözlerini ancak Müslümanlar arasında fitne yaratmak maksadıyla söylüyorsun. Biz Ebubekir'i halifelğe layık bulduk" diyerek azarlar ve kovar.

Böylece Hz. Ali'nin yakınları ertesi gün umumi biat sırasında Hz. Ebubekir'e biat ederlerse de, Hz. Ali ne ilk gün, ne de ertesi gün biat eder.

Peygamberimizin sevgili kızı Hazreti Fatma'nın, bu olaylar nedeniyle Ebubekir ve Ömer'e duyduğu öfke, bazı tarihçilerce, Hazreti Ali'nin Ebubekir'e biat etmesini geciktirdi. İlerde İslam romantizminin odak noktası ve sembolü olacak Hazreti Ali'nin, bir yanda çok sevgili eşi, peygamberin kızı Hazreti Fatma, öte yanda kendi adı kullanılarak İslam birliğine ve halife Ebubekir'e yöneltilen suçlamalar nedeniyle çok ızdıraplı günler yaşadığına şüphe yok. Yumuşak, uyumlu, faziletli ve mert bir kişiliği olan Hazreti Ali, çabuk gelişen olaylar sırasında bazı çevrelere duyduğu kırgınlığı yenecek kişilikte idi. Nitekim bunu daha sonra ispat etmiştir.

Hazreti Fatma, sevgili babasının vefatından altı ay sonra dünyadan göçtü. Böylece Hazreti Ali'nin Ebubekir'e biatı (Devlet başkanlığını kabulü, benimsemesi) yeniden gündeme geldi.

"Hz. Ali, Fatma'nın vefatından sonra Hz. Ebubekir'e haber göndererek yanına çağırır. Taberi ve el-İmame ve's-Siyare müellifi, bu olayı şöyle rivayet ederler:

Ebubekir, Ali'nin yanına geldi. Haşimoğulları Ali'nin yanında toplanmışlardı. Ali ayağa kalkarak layık olduğu şekilde Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Ebubekir! Bizim sana beyat etmeyi-şimiz, senin faziletini inkâr ettiğimizden ve Allah'ın sana ihsan ettiği hayrı kışkırdığımızdan değildir. Biz bu vazifenin bizim hakkımız olduğunu ve bunu keyfi bir şekilde ve baskı yoluyla elimizden aldığımızı düşünüyorduk." Sonra Resulullah (S.A.S.) ile akrabalığını, kendilerinin hak ve hukuklarını uzun uzadıya anlattığında, Ebubekir ağladı. Ali sözüne son verince. Ebubekir şehadet getirdi ve layık olduğu şekilde Allah'a hamd ve senadan sonra şöyle dedi: "Allah'a and olsun ki, senin Resulullah'a olan yakınlığın benim için kendi asıl ve soyumdan daha sevgilidir... Allah'ın Resülü Muhammed'in yaptıklarını yapmamaktan Allah'a sığınırım. O ne yaptı ise, ben de o işi yapacağım inşaallah" diyerek sözlerini bitirdi. Sonra Ali, "Yarın sana biat edeceğim" dedi. Ebubekir ertesi günü öğle namazını kıldırdıktan sonra, cemaata dönerek, Ali'nin ileri sürdüğü özürlerden bir kısmını anlattı. Sonra Ali kalktı ve Ebubekir'in hak ve hukukunun büyüklüğünü, meziyet, fazilet ve hizmetlerini anlattıktan sonra Ebubekir'in yanına gidip ona biat etti. Bunun üzerine halk Ali'ye gelerek, "İsabet ettin, iyi yaptın" dediler."

İbn Ebi'l-Hadid, Hz. Ali'nin biatı ile ilgili olarak Hz. Ebubekir'in, "Şüphesiz bana yapılan biat Allah'ın bizi şerrinden koruduğu bir ayak sürçmesi, bir oldu bittidir. O gün bir fitneden korkmuştum. Allah'a and olsun ki, hiçbir zaman onu arzu edip üstüne düşmedim..." dediğini; Ali ile ez-Zubeyr'in de buna cevaben şöyle dediklerini nakleder: "Biz yalnızca bi-

zimle meşveret edilmemesine sinirlendik. Yoksa biz, Ebubekir'in bu işe insanların en layığı olduğunu görüyoruz, çünkü o, mağara arkadaşıdır ve onun tecrübesini de biliyoruz." el-Muhibbut-Taberi de aynı görüşü paylaşır.

Böylece Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e biatı ile ümmetin bütünlüğü sağlanmış olur." (72).

SEBEİ

Halife Hz. Osman devrinde Müslüman olduğu rivayet edilen ve şahsiyeti oldukça karanlık bir kimse olan Abdullah İbn Sebe'ye uyanlara verilen ad. İbn Sebe, kaynaklarda İbnu's-Sevda, İbn Seba, İbn Vehb b. Sevda es-Sebei, İbn Sebe el-Himyerî, İbn Sebe Vehb er-Râsibî el-Hemdânî adlarıyla da anılmakta ve Sebeiyye, Sebâiyye veya Saibe adlı aşırı bir Şii mezhebinin kurucusu da sayılmaktadır.

Abdullah İbn Sebe hakkındaki bilgilerimiz Taberi'nin "zayıf" bir ravi olarak vasıflandırılan Seyf İbn Ömer kanalıyla verdiği birkaç senelik (hicri 32-36) vukuatı şâmil haberlere dayanmaktadır. Buna göre o, Saba'lı bir Yahudi'dir: Hz. Osman zamanında Müslüman olduktan sonra, Hicaz, Basra, Kûfe, Şam ve Mısır'da sapık fikirlerini yaymaya başlar. Önce Hz. Peygamber'in dünyaya dönüşünü ileri sürerek ric'at fikrini; daha sonra "her peygamberin bir vasisi vardır; Ali de Muhammed'in vasisidir" diyerek vesâyet inanışlarını İslâma sokmuştur. Ayrıca "Osman hilafeti hakkı olmayarak ele geçirmiştir" diyerek halkı onun aleyhine tahrik ederek Halife Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan olayları tezgâhlamış; bazı ileri gelen sahabeyi kendi fikirlerine inandırmış ve hatta Cemel Savaşı'nın başlatıcılarından olmuştur.

Seyf b. Ömer'in ilk Müslümanların arasında ilk fitnenin ve teşeyyü'nun zuhurunda yegâne âmil olduğunu söylediği bu şahıs hakkındaki haberleri bu kadardır ve artık ondan, sonraki olaylarda hiç söz etmemektedir.

Abdullah İbn Sebe hakkındaki bu rivâyetler, sonraki tarihçiler ve İslâm mezhepleri tarihi yazarları tarafından aynı istikamette, fakat farklı anlayışlar içinde nakledilegelmiştir. Bu rivâyetlerdeki ciddi tutarsızlıklar ve tenakuzların mevcudiyeti, bu ismin, gerçekten tarihi bir şahıs mı, yoksa bazı lakablar ve isimlerin o günün siyasi cemiyetinde yapıldığı gibi, bir kötüleme rumuzu olarak mı kullanıldığı hususu, esaslı bir tereddüt doğurmaktadır. Diğer taraftan Halife Hz. Ali hakkında aşırı fikirler ileri sürenler, kim olduklarına bakılmaksızın, umumiyetle "Sebei" olarak gösterilmişlerdir. Meselâ Muaviye zamanında, valisine karşı çıkan meşhur sahâbi Hucr b. Adiyy ve arkadaşları bile, sırf Hz. Ali lehinde konuştukları ve onu savundukları için "sebei" olarak vasıflandırılmışlardır. Daha önce ileri gelen sahabilerden Ebu Zerri'-Gıfârî için de aynı şeyler söylenmişti. Buna göre Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasisi olduğu; Hz. Osman'ın halifelîği zorla ele geçirdiği ve benzeri aşırı görüşler ileri süren oldukça müphem bir topluluğa veya şahıslara "sebeiyye" adı verilmiştir; ama tam anlamıyla teşekkül etmiş bir "sebeiyye" fırkası mevcut değildir." (73).

SEMA,
bk. **Mevlevilik**

SERAHSİ

Büyük İslâm hukukçusu (D.1009/Ö.1090). Adı Muhammed b.Ahmed b.Seht, Künyesi Ebu Bekr.

“Serahs’ta dünyaya gelmiştir. İran-Rus hududu üzerindeki Serahsi’yi Harirad Irmağı ikiye ayırmaktadır. Buhara’da tahsil görmüş, sonra da ders vermiş, eserlerinin büyük bir kısmını Özkent (Uzcend) hapishanesinde yazmış, hayatının son yıllarını Fergana ve Merginân’da geçirmiş olduğuna göre, Karahanlılar Devleti âlimleri arasında yer alır. Yazılarında yalnız Arapçayı kullanır, bazı fıkıh meselelerini açıklamak için arada bir Arapça terimlerin Farsçalarını verir. Birçok defalar Türklerden, onların bülûğ çağları vb. münasebetleri ile bahsetmiştir ki, bu da onu bir Türk saymaya hak kazandırır.

Zamanının idarecileri Serahsi’yi uzun yıllar hapiste tuttular. Bunda, hükümetin zıddına giden hukukisiyasi meselelerde onun sarsılmaz düşüncelerinden başka bir sebep olmasa gerektir. Karahanlılar Devleti’nde en dindar fakihlerden bazılarını idam ettirmiş olan hükümetle âlimler arasında bir gerginlik görülmektedir. Her gün Serahsi’nin şikâyet ettiği yeni vergiler konmaktaydı ve o bu haksız vergilerin ödenmesine karşı gelebilenlerin bu hareketlerini doğru bulup övmekte ve bunun o kimseler için daha değerli olduğunu belirtmektedir. Vergilerin ödenmemesi için, nalk hareketinin yönlendiricisi olarak Serahsi’nin devrin istibdadının başlıca kurbanlarından biri olması kolayca anlaşılabilir.

Özkent’teki emniyet görevlileri ve askerler hükümete sadık kimselerdi. Fakat vaktini sızlanmadan, şikâyet etmeden ibadet içinde geçirdiğini gördükleri meşhur âlim için gittikçe artan bir saygı duymamaları mümkün değildi. Gündüz oruç tutuyor ve geceleyin uzun nâfile namazlar kılıyordu. İlk sarsıntı geçince ve hapisten yakın bir kurtuluş imkânı görmediğinden,

den, bir çalışma konusu bulmak gerekti.

İmam Muhammed eş-Şeybânî’nin şaheseri el-Asl’ı özetleyen bir kitap olan el-Mervezî’nin “el-Muhtasarü’l-Kâfî”sini şerhetmeyi uzun zamandan beri arzu ediyordu. Fırsat zuhuretti; Serahsi’yi teselli etmeye çalışan bazı dostlarının telkinleri “el-Mebsût”u yazmasına sebep oldu. Bu eser 30 cilttir.

Hepsi İmam Muhammed eş-Şeybânî’nin eseri olan “Ziyâdât”, “Ziyâdâtü’z-Ziyâdât”, “el-Câmiu’s-Sağîr” ve “el-Câmiu’l-Kebîr”in şerhlerini de Serahsi bu mahpusluk, devrinde yazmıştır. Sonraları ve daima hapishanede olmak üzere, eş-Şeybânî’nin eserleri üzerindeki şerhlerin esaslarını açıklamak üzere, aslî bir kitap olan “Usulü’l-fıkıh” hakkında bir eser daha yazdı. Hapishane hayatının son aylarında ve ülke iç savaşların içine sürüklendiği bir sırada eş-Şeybânî’nin devletler umumi hukukuna dair bir kitabı olan “es-Siyarü’l-Kebîr”inin şerhini yazdırmaya başladı. 1408 sayfadaki ibaret bu eserin son 328 sayfasını hapisten çıktıktan sonra ve Merginan’da tamamlamıştır. İlim için kutlu olan bu hapis hayatı 15 yıl kadar sürmüştür. Hapishaneden kurtuluş tarihi 20 Rebiülevvel 480 (1087) Cuma’dır.

Serahsi hapsedildiği zaman ilk önce Hisarın bir kuyusuna atılmış, sonra kendisine dersler vermesi imkânı tanınmış, daha sonra da hisarın bir köşesine nakledilmiş, sonra yüksek bir memurun evinde gözaltında tutulmuş, sonra hisara nakledilmiş ve nihayet serbest bırakılmıştır.

Hukuk eserleri halkın hayatını aksettirdiğinden Serahsi’nin eserlerinde devrinin iktisadi, içtimai vb. meseleleri hakkında pek çok şey vardır ve bunlar derlenip incelenmeye değer.

eş-Şeybani'nin eserlerini şerhettiğinden eş-Seybani'nin ileri sürdüğü kaideleri, bunları dayandırdığı temelleri ve bunların sebeplerini meydana çıkarmıştır. Bu görevi takdir edilecek bir derecede başarmıştır.

En ileri gelen öğrencileri şunlardır:

Burhanü'l-eimme Abdü'l-Aziz b.Mâze, Mahmîd b.Abdü'l-Azîz el-Uzcendî, Rükne'd-Din Mes'ûd b. el-Hasan el-Kâsârî, Osman b.Ali el-Beykandi ve el-Hasîrî Şerhu's-Siyerü'l-Kebîr'i el-Hasîrî, bize nakletmiştir. el-Mebsût dahil olmak üzere, Serahsi'nin zamanımızda mevcut nüshaları 7. hicrî asrın başlarında bir başka el-Hasîrî tarafından istinsah edilmiştir" (74).

SOMUNCU BABA,

bk. **Hamîdüddin Aksarayî**

SÜFÎ

Tasavvufu seçen, tasavvufa intisap eden kimse... Süfî kelimesinin kökeni hakkında tartışma varsa da doğrunun, Arapça suf'tan geldiği, bu kelimenin de yün demek olduğu, böylece Süfî'nin anlamının yün elbise giyen, sâf ve abâ giyen kimse demek olduğu belirtilir. Bazıları da kelimenin kökeninin Yunanca sophos, yani bilge kelimesinden geldiğini ileri sürerler.

Yünlü elbise giymek eski dönemlerde, İslâm geleneğinde dünyadan uzaklaşmanın, Allah'ın emirlerine sarılıp bu istikâmette yaşamanın simgesi olarak kabul ediliyordu. Bu kelimeden, daha sonra tasavvuf kelimesi türetilmiştir. Onun da anlamı "yün elbise giymek"tir.

Sufî'nin çeşitli anlamları şöyledir: Eren, ermiş kişi. gönlü saf kişi... Zahirde halk ile bâtın da Hak ile olan kişi... Nefsinde ölen, Hak ile diri kalan kişi...

Ebu'l Abbas Mürsî, Süfî kelimesinden hareketle şu yorumu yapmaktadır. Baştaki SAD harfi sabır, sıdk ve safayı, vav, vecd, vûd ve vefayı, fa fakd, fakr ve fenayı, sondaki ya harfi de Süfî'nin Allah'a mensubiyetini gösterir.

Bazı mutasavvıflar Süfî'yi şöyle tanımlıyorlar:

Cüneyd-i Bağdatî: "O, toprak gibidir. Kötü olan herşey onun üzerine atıldığı halde, ondan temiz ve güzel başka şey çıkmaz. O yer gibidir. İyisi de, kötüsü de ona basar, bulut gibi herşeyi gölgelendirir, yağmur gibidir, herşeyi sular."

Mevlânâ Celâledin: "Sende Süfî huyları var. Sanırım şu altı huyu temizlik erlerinden almışsın. Geceleyin uyumamak, yüzü nurlu olmak, betibenzi solmak, gönlü yanışı, gözyaşı ve uyanıklık."

Nûrî: "Bulamadığı zaman sükûn ve huzur içinde, bulduğu zaman ise başkalarını kendisine tercih eden, semâ dinleyen, emir ve yasaklara uyan kimse..."

SÜHREVERDİYE

Ebû Hafs Ömer b.Muhammed es-Sühreverdî'nin kurduğu tarikat. 1145'te Süreverd'de doğup, 1234'te Bağdat'da öldü. İslâm bilimlerinde derinliği ve çağındaki etkinliği nedeniyle kendisine Şeyhülislâm, Şeyhül Irak, Şeyhü's Şüyûh gibi sıfatlar verilmiştir. İlk öğrenimini memleketinde gördükten sonra Bağdat'a geldi. İlk tasavvuf eğitimini çağın en büyük müderris ve mutasavvıflarından olan amcası Necip es-Sühreverdî'den aldı. Eş-Şibli, el Fahir, el-Makdisi ve Kadiriye tarikatı kurucusu Abdülkadir Geylani'den fıkah, hadis, kelâm, tasavvuf öğrenimi gördü. Daha sonra derslerine başladı. Kısa sürede büyük ün, saygı ve sevgi kazandı. Hali-

fe Nasır tarafından himaye edildi. Bahaddin Veled, Muhiddin Arabi ve İbnül Fariz gibi büyük bilgin ve mutasavvıflarla sohbet imkânı buldu. Bağdat halifesinin temsilcisi sıfatıyla Konya'ya gitti.

Sühreverdi'nin önemli ve tasavvufta ona ün sağlayan eseri Avarifül Maarif'tir. Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından sayılan bu eser, yalnız kendi tarikatı Sühreverdi'nin değil, başka tarikatların da ders kitabı niteliğindedir.

Sühreverdiye, Anadolu'da yaygın olmayan tarikatlardandır. İran, Afganistan, Hindistan ve Pakistan'da yayılmıştır. Tarikat, kalbin de iştirakiyle söylenecek "Lâilâheillâllah" zikrinin devamı esası üzerine kuruludur. Bu tarikata göre doğruluk ve içtenliğe ulaşmanın şartı, şeriatın emirlerine uymak, dünyayla ilgiyi kesmektir. "Mürit, faizlara, nafîle ibadetlerden daha çok önem vermelidir. Cuma gününü yalnız Tanrı'ya ayırmalı, dua, Kuran okuma, zikir, istiğfar ve Hz. Peygamber'e salat ve selâm okumakla geçirmelidir. Gösterişli giyinmek nefsin isteklerine uymanın, zahid görünmek için derviş giysilerine bürünmek de ikiyüzlülüğün göstergesidir. Kuran okumaya zikirden fazla önem verilmelidir."

Sühreverdilik, Sünni inançları temel alan, Kuran ile hadislerle dayanan bir tarikattır. Sühreverdi her yıl hacca gider, şeriatın tüm emirlerini uygulardı.

Tarikatın belli başlı kolları Bedriye, Zeyniye, Bahaiye, Kemaliye, Yaffiye, Ahmediye ve Zeyniye'dir. Bazı araştırmacılara göre Sühreverdi tarikatı Halvetiliğe kaynaklık etmiştir.

SÜLEYMANCILIK

Son yıllarda, özellikle basında ve politika çevrelerinde adından çok sık

söz edilen dini hareket.

17 Eylül 1959 Perşembe günü bazı İstanbul gazetelerinde şöyle bir vefat haberi yayınlanmıştı:

"Fatih dersiâmlarından ve Medreset-ül Kuzat'tan mezun ve rical-i safiyeden Silistireli Süleyman Hilmi Tunahan Efendi Hazretleri 16.9.1959 Çarşamba günü irtihal-i dar-ı beka eylemiştir."

Çok kimse için bir şey ifade etmeyen bu ölüm haberi, devrin hükümeti için herhalde çok önemli idi ki, İçişleri Bakanı, İstanbul Valiliği'ne gönderdiği telefon emri ile, merhumun yakınları Fatih Camii'ne cenaze namazı için toplandıkları saatlerde, "Cenazenin kesinlikle Üsküdar'dan Fatih'e geçirilmemesini" istiyor ve "Karacaahmet Kabristanı'nda polisçe hazırlanan bir yere gömülmesini" ısrarla hatırlatıyordu.

İçişleri Bakanı ile valiliğin emri yerine getirildi ve 71 yaşında vefat eden eski dersiâmlardan Süleyman Hilmi Tunahan, Karacaahmet Mezarlığı'nda açılan bir çukura gömüldü. Şimdi aynı yerde âbide şeklinde bir türbe yükselmektedir.

İşte, Süleymancılık hareketi yukarıda vefat olayını anlattığımız Süleyman Hilmi Tunahan'a nisbet edilmekte, Süleymancılar denilen grup da kendilerini onun öğrencileri saymaktadırlar.

Tunahan, 1888'de Silistre'de doğdu. Babası Osman Efendi de dersiâm, hafız ve müderristi. İlk tahsilinden sonra İstanbul'a gelen Süleyman Hilmi, Fatih dersiâmlarından Ahmet Hamdi Efendi'den ders aldı. Ciddi bir tahsil yaptı, çağının en yüksek okullarında okudu, din ve hukuk branşlarında diploma sahibi oldu. Medreselerin kapatılmasından sonra da İstanbul'un Sultanahmet, Süleymaniye, Yenicami ve Şehzadebaşı gibi büyük

camilerinde vaizlik yaptı.

Bir taraftan vaiz olarak irşad hizmetlerine devam ederken, diğer yandan da (ilk kez 1946'da hükümet kararı ile açılmasına izin verilen) Kuran kurslarında ve isteyen Müslüman çocuklarına da evlerinde Kuran öğretmeye, dini ilmiyal bilgileri vermeye başladı. Bu kurslardan mezun olan pek çok talebe Diyanet İşleri Başkanlığı'nda müftü, vaiz, imam, müezzin, Kuran kursu öğretmeni olarak vazife aldı.

Süleyman Hilmi Tunahan, amelde Hanefi, itikatta Maturidi mezhebendirdi. Meşreben Nakşi, ehl-i sünnet ve'l-cemaata son derece de bağlı idi. Öğrencilerine de aynı telkinlerde bulunmuştur.

Süleyman Hilmi Tunahan, İslâm dünyasındaki Mısır (Cami-ül-Ezher) ve İstanbul (Darülhilâfe medreseleri) ekolünden ikincisine mensuptur. Bu nedenle reformcu, mezhepsiz, Vehhabi ve Baasçı cereyanlara karşıdır. Cezayir Kurtuluş Savaşı günlerinde, İstanbul camilerindeki vaazlarında, "Cezayirli kardeşlerimizin başarısı için dua edelim" dediği ve "Hükümetin dış politikasına karşı tutum izlediği" gerekçesiyle, savcılara verilen emirle hakkında dava açılmıştı.

Süleyman Efendi'nin hayattayken yazıp bastırdığı tek eseri, "Yepyeni Usul ve Tertiple Kuran Harf ve Harakeleri"dir. Okuma-yazma bilen herkesin tek başına Kuran okuyup öğrenmesini sağlayan bu pratik eserden bugüne kadar iki milyon nüshadan fazla basılmıştır.

Bazı çevre, grup ve kişilerin zihinlerinde, "Süleymancılık" denilince şöyle bir yargılar zinciri oluşmaktadır:

Süleymancılık bir tarikattır. Bir takım gerici kimseler bu tarikatı yaymaktadır.

Bunlar, teokratik bir düzen kur-

mak için çalışıyorlar.

Atatürk ve ilkelerine de karşılar. Bu konuda düşmanca telkinlerde, iftiralarda bulunuyorlar.

Süleymancılar, Kuran ve din eğitiminin imam-hatip okullarında devlet eliyle yapılmasına karşılar. Bu konuda tüm yetkiyi ellerinde tutmak istiyorlar.

Bunlar, gerici, yobaz, laiklik düşmanı birtakım kimseler ve her çeşit ilerlemenin karşısındalardır.

Bu iddialara karşı "Süleymancılar" olarak bilinen grubun sözcüleri de şu savunmayı yapıyorlar:

"Süleymancılık" diye bir şey yoktur. Eğer muhakkak bir isim verilmesi gerekiyorsa, bize "Süleyman Efendi'nin öğrencileri, ondan feyz almış kimselerin topluluğu" denebilir.

Süleymancılık bir mezhep veya tarikat değildir. Süleyman Efendi'nin öğrencileri itikatta "Ehl-i sünnet ve'l-Cemaat" mezhebine, amelde ise Hanefi mezhebine bağlıdırlar. Tarikat ve tasavvufta Nakşilikten feyz alırlar.

Kadınların okumasına karşı olduğumuz yalan, teokratik bir düzen istediğimiz iftiradır.

Süleyman Efendi ve öğrencileri, yurt içinde ve dışında, hiçbir ideolojik ve siyasi olayda rol almamışlardır. Haklarında açılan pek çok davada bağımsız Türk mahkemelerinde beraat etmişlerdir.

Süleyman Efendi'nin öğrencileri, kanunlara, akla, çağdaş medeniyetin nimetlerine, insanlığa faydalı her şeye ters gelecek ne bir düşünce, ne de bir olay içinde asla olmamışlardır.

Yukarıda söylenenler, hücum veya savunma, olayların akışıyla doğrudan ilgili olmayan, meseleyi iyi bilmekten doğan kaba saldırı ile bu bilmezlikten yararlanan iddialı bir savunma olarak kâğıt üzerinde bırakılmalı ve konunun özüne inilmelidir.

Bu çabasında Süleyman Hilmi Efendi'nin inancına bağlı olarak yetiştirmişdir. "İrâb-ı İslâm" ve "İslâmî sohbet" vasıtasıyla halâke getiren bu devrin terakki belliğini yıkmış, onu, kitleleri hareket ettiren, şeriat için çalayan insanların hareket ve heyecan vasıtası kılmıştır.

Laik maarifin din adanmış yetiştirmeyeceğini, yetiştirmekte samimi olmayacağını, olamayacağını temel fikir olarak ortaya koymuştur. Hayatı boyunca İslâmiyet'i resmi ideolojinin tasalludundan ayrı tutabilmek için çalışmış ve kendi teşkilâtlandığı müesseseler Kuran kursları bünyesinde buna muvaffak olmuştur.

Dünya hadiselerini yakından takip etmişler, bu mevzuda, İmam-Rabbani Hazretleri'nin, "Devrinin zâhiri idarecilerini bilmeyen hidayete kavuşmuş değildir" sözünü şiar edinmişlerdir.

Bu çabasında Süleyman Hilmi Efendi'ye önce-gizli, sonra açık biçimde bazı zengin Müslümanlar yardım etmişler, çevresi genişlemiş, gayeye gönül verenler çoğalmış, demokrasiye geçişte siyasi destekleyiciler bulunmuş, kanunlara ters düşmemek için gerekli önlemler alınmıştır. CHP'nin tek parti döneminde başlayan faaliyet, 1947'lerden sonra izinli Kuran kurslarına dönmüş. DP'nin ilk zamanlarında daha da yayılmış, valiliklerin kontrol ettiği izinli kurslardan birkaç misli daha fazla özel kurs açılmış, buralarda onbinlerce genç Süleyman Hilmi Efendi'ye bağlı din öğretmenlerince eğitilmiştir.

Süleyman Efendi'nin bir öğrencisi, hem onun düşünce ve dikkatlerini, hem de bu istikamette gelişen hareketin özelliklerini gözler önüne sererek şu bilgileri veriyor: (Haftalık *Ufuk Dergisi* - Eylül 1978: Sayı: 476).

—“Süleyman Hilmi Tunahan Efendi'nin inanç sapıklığı içinde bir tek talebesi yoktur. Çünkü o, talebelerini “Ehl-i Sünnet Ve'l Cemaat”

inançına bağlı olarak yetiştirmiştir. “İrâb-ı İslâm” ve “İslâmî sohbet” vasıtasıyla halâke getiren bu devrin terakki belliğini yıkmış, onu, kitleleri hareket ettiren, şeriat için çalayan insanların hareket ve heyecan vasıtası kılmıştır.

Laik maarifin din adanmış yetiştirmeyeceğini, yetiştirmekte samimi olmayacağını, olamayacağını temel fikir olarak ortaya koymuştur. Hayatı boyunca İslâmiyet'i resmi ideolojinin tasalludundan ayrı tutabilmek için çalışmış ve kendi teşkilâtlandığı müesseseler Kuran kursları bünyesinde buna muvaffak olmuştur.

Dünya hadiselerini yakından takip etmişler, bu mevzuda, İmam-Rabbani Hazretleri'nin, “Devrinin zâhiri idarecilerini bilmeyen hidayete kavuşmuş değildir” sözünü şiar edinmişlerdir.

Talebelerini hayatta daima itidalle teşvik etmiş, ifrat ve tefritten uzak kalmamalarını tavsiye etmiştir. Halkı, CHP'ye rey vermekten şiddetle men etmiştir.”

★ ★ ★

Süleyman Efendi öğrencileri, Kuran kursları kurma, yayma, kontrol etme olayı geliştikçe iki ayrı yönden dikkatleri çekmeye başladı: “Diyanet teşkilâtının dışında daha da güçlü bir din organizasyonu doğduğu için devlet, Kuran kursları çevresinde sol siyasete karşı bir dinamik oluşturulduğu için de bazı gruplar, kişiler olaya cephe aldılar”. Kursların devlet kontrolünden çıkarak bağımsız çalışması, binlerce kurs arasındaki maddi-manevi ilişkinin Süleyman Efendi'nin öğrencilerinin kurduğu bir federasyonca kontrol edilmesi (sağ veya sol) işbaşındaki iktidarları da endişelendirir oldu.

Bu noktadan bakıldığında hiç mahkûm olmamalarına rağmen, daha sağlığında Süleyman Efendi'nin

defalarca polis takibatına uğraması, karakollarda sabahlaması, yargı önüne çıkarılması, sık sık takip edilip tutuklanmaları, haklarında yüzden fazla dava açılmasının nedenleri anlaşılır.

Şöyle bir mantık ileri sürülmüştür: Devlet, din eğitimi yapan okullar kurmuştur. Özel Kuran kurslarına gerek yoktur. Ayrıca devlet, dinden kaynaklanan örgütlenmelerden her zaman çekinmiş, bunun sakıncalarını yaşamıştır. Öyleyse, binlerce Kuran kursundan oluşan ve kontrolü devletin elinde bulunmayan bir örgüte izin verilmemelidir.

Nitekim verilmemiştir ve çeşitli mevzuat gerekçeleri ile Süleyman Efendi'nin öğrencilerinin kontrolündeki Kuran kursları, bunlara öğrenci hazırlayan, buralara giden öğrencileri barındıran kurs binaları ellerinden alınıp, devletin, yani Diyanet Teşkilâtı'nın emrine verilmiştir.

Süleyman Hilmi Efendi'nin öğrencileri bugün, yurt içinde ve dışında olmak üzere iki örgütü yönetiyorlar. Yurt içindekinin adı "Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Dernekleri Federasyonu". Kesin bir rakam verilmemekle birlikte, bu örgütün yönetiminde 1000 kadar yurt var. Bu yurtlarda, ortaokul, lise ve üniversite eğitimi gören yaklaşık 100 bin genç kalıyor. Yurtlar ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmış durumda. Binaların tamamına yakını Federasyon'un kendi malı veya mal sahibi tarafından bu işe tahsis edilmiş. Yurtlardaki öğrencilerin sadece yüzde onu İmam-Hatip veya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde okuyor. Yüzde 90'ı öteki devlet okullarında. Yurt yöneticileri, haklarındaki yanlış yargıları düzeltmek için binaları dışardan ziyaretçilere açıyor, gezdiriyorlar. Genellikle, bahçe içinde birkaç katı binalardan oluşan bu yurtlarda tüm günlük hayat bizzat öğ-

rencilerce yürütülüyor. Sabah erken kalkılıyor, namaz kılınıyor, dua ediliyor. Nöbetçi öğrenciler kahvaltıyı hazırlıyor, herkes kendi servisini yapıyor. Kahvaltıdan sonra okul zamanına kadar kütüphanede ders çalışılıyor. Her şey düzenli ve dakik. Temizlik ilk planda geliyor. Yatakhaneler, ranzalar, yataklar birinci sınıf bir otel görünümünde. Öğrencilerin hemen tümü sınıflarını muntazam geçiriyorlar. Sınıfta kalan öğrenci zaten yurttan barınmıyor. Sigara kesinlikle yasak. Yurtlar için lüzumlu gıda, kitap, sağlık malzemesi ve her çeşit mefruşat yardımlarla sağlanıyor. Çocukların hiçbir eksiği yok.

Yurtlarda çağdaş eğitimin gereği modern laboratuvarlar, yabancı dil öğreten elektronik malzeme var. Televizyon ve radyo, öğrencilerin ders çalışmalarına engel olacağı için bulundurulmuyor. Gençlerin aralarında yaş farklılığına dayalı bir saygı ve sevgi düzeni kurulmuş. Anlaşmazlık yok, kavga yok, şamata yok. Hiçbir siyasi ve ideolojik fanteziye de izin verilmiyor.

Gazete sütunlarında kendilerinden bir hayli söz edilen, çeşitli dini olaylarda merkez veya etken gösterilen "Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Dernekleri Federasyonu", Süleymancı grubun yurt içindeki faaliyet odağıdır. Federasyona bağlı dernekler, birer şube olmayıp, kendiliklerinden üyedirler. Federasyonun dernekler üzerinde bağlayıcı ve emredici fonksiyonu yoktur. Derneklerin, tüm il ve ilçelerde pek çok köyde ve kasabada toplam değerleri milyarları aşan mal varlığı vardır. Bunlarda mülkiyet her derneğin kendi üzerindedir. Dolayısıyla bir kamulaştırma olayında federasyon için ve topuna şamil bir dava açılmayacak, her dernek bu kamulaştırmaya tek tek muhatap olacaktır.

Süleymancılık adı verilen dini hareketin kurucusu Süleyman Hilmi Tunahan...

Mal varlığının esasını teşkil eden pansiyonlar da, o il, ilçe veya köyde kurulu derneğin kendi malıdır. Sayıları binin üzerinde olan bu pansiyonlardan 500'den fazlası vatandaşlar tarafından derneklere bağışlanmış veya vatandaşların, arsa, mal ve para yardımları ile yapılmıştır. Ayrıca, federasyonun Diyanet ile olan anlaşmazlığını gözönüne alan bazı vatandaşlar, bir olup bittiye vesile olmaması için, verdikleri veya alınmasını istedikleri arsaların tapu kayıtlarının kendi üzerlerinde olmasını şart koşturmaktadırlar.

Süleymancılardan yurt dışındaki odak müesseseleri olan "İslâm Kültür Merkezleri"nin son günlerde ABD, Batı Almanya, Belçika, Hollanda ve İsviçre gibi ülkelerde, "Türkiye'yi ilgilendiren her konuda Türk tezinin dünyaya duyurulması faaliyetinde" önemli roller aldığı ve protesto yürüyüşlerinin düzenlenmesinde başrolü oynadığı da ileri sürülüyor. Bu merkezler, İslâmiyet resmi dinlerden kabul edildiği için, İsviçre ve Belçika'da faaliyetlerini resmi makamların iznine gerek kalmadan yürütüyorlar. İslâm Kültür Merkezleri'nin çok yoğun olduğu Batı Almanya'da ise, resmi makamların izniyle çalışma yapıyor.

Grubun lideri olan Kemal Kacar'ın AP milletvekili olarak Meclis grubunda 30.11.1978 günü yaptığı konuşma bu konuya aydınlık getirmesi bakımından ilginçtir. Kacar şöyle konuşmuştu:

"... Bu sebeple Avrupa'da sade Almanya'da değil, bütün Avrupa'da İslâm Kültür Merkezleri'nin Hristiyanlarla ne derece insanî ve medeni münasebetlerde bulunduğunu size anlatmak için bir vesikayı, (kısa bir vesika zaten, vesikanın kendi kısadır) huzurunuzda Türkçesini okumak istiyorum. Köln Başkardinali'ne yazı-

lan mektubun suretidir bu. Aynen şöyle der:

"Muhterem Kardinal Cenapları! Bizim 4 Ekim 1976 tarihli yazımıza cevap teşkil eden 8.11.1976 tarihli yazınızı büyük bir memnuniyetle aldık. Filhakika iki taraf da, İslâmiyet'de, Hristiyanlık'da, yerlerin ve göklerin ve bütün kâinatın yaratıcısı olan Kadir-i Mutlak fikrinde birleşmektedir. Her ne kadar bu Kadir-i Mutlak'ın zatında ve sıfatlarında oldukça derin farklar bulunsa da..." (Onu da tebâruz ettirerek yazıyor. Hiç taviz vermeden. -O belki bizi biraz okşayarak maddi, manevi menfaatler göstererek daha da fazla yanına çekmek isteyebilir.- Verdiğimiz cevap öyle. (Mektup devam ediyor):

"Bu sebeple dinsizlik ve tarihi maddeciliğin meydana getirdiği komünizme karşı mücadelede müşterek tarafımızın bulunduğu muhakkaktır.

Öyle olunca, sizin de mektubunuzda büyük bir isabetle belirttiğiniz gibi, müşterek düşmana karşı mücadelede tarafların birbirini desteklemelerinden, hattâ ittifak halinde olmalarından daha tabîî, daha makûl bir şey olamaz."

İşte Hristiyanlarla yaptığımız teşrik-i mesainin mahiyeti budur. Bu mektup size gerçeği veciz bir şekilde ifade eder. Bu gerçeğe karşı; kulağınıza gelmişse veya duymuşsanız, okumuşsanız bize yapılan iftiraların ne kadar çirkin olduğunun takdiri size aittir.

Bu ifadeleri, bu kelimeleri dikkatle dinlediğiniz için bilhassa şükranlarımızı grubumuza arz ederim. Görüyorsunuz nasıl ve ne şekilde yazıyoruz. Mektubun devamını okuyorum: Bu mülâhazalarla kıymetli jestinizi teşekkürle karşılıyor ve Allah'tan Müslümanlarla Hristiyanları müşterek düşmanları olan bütün dinsiz ve ate-

istlere karşı muvaffak kılmasını niyaz ediyoruz.

Şimdi ikinci bir mektuba geliyorum.

İslâm Kültür Merkezleri aynı zamanda Almanya'da İslâmiyet'in resmi dinler arasında kabul edilmesi için müracaatta bulunmuştur.

Çünkü Belçika'da kabul edildi. Fakat bunlar arasındaki kanuni farklar, incelikler var. Bunların üzerine fazla eğilmedik, yalnız resmi dinler arasında kabul edildi, bu ülkelerde, İslâm Kültür merkezleri de Almanya'da müracaat etti, Alman hükümetinden İslâm dininin de, diğer dinler gibi Alman hükümeti nezdinde resmi din olarak kabul edilmesini talep ettiler. Çünkü bunda İslâmiyet namına büyük faydalar melhus idi.

Alman hükümeti, bilhassa Nordrhein-Westfalen hükümeti, İslâm Kültür Merkezi'nin Köln'de merkezi bulunduğu için, bunu birçok zümrelere sormuş, fikirlerini almak için, iştişari mahiyette... Bu arada Mason Büyük Locası'na da sormuş. Mason Büyük Locası da İslâmiyet'in Almanya'da resmi dinler arasında kabul edilmesinin lehinde bir cevap vermiş. Müracaat sahibi İslâm Kültür Merkezi için müsbet mütalaada bulunmuş. Mason Büyük Locası, Nordrhein-Westfalen hükümetine yazdığı yazının bir suretini bize gönderdi. Biz "Müsbet cevap verdik, bize sordular, ittilarınıza sunarız" dedi. Buna karşı verdiğimiz cevabı okumakta fayda görüyorum. Aynen şöyle:

"İslâm Kültür Merkezleri ve cemaatinin Almanya ve Batı Berlin'de İslâm'ın resmen tanınması için yaptığı teşebbüse Büyük Locanız namına yaptığınız cesur müdahalenizi duymuş bulunuyoruz. Bunun için bütün camiamız, (topluluğumuz) mensupla-

rı namına teşekkür ederiz. Nordrhein-Westfalen başkanına göndermiş olduğunuz mektup, hakiki insanlık ve diğer gergâmlık ruhuna ve dolayısıyla modern demokrasi anlayışına tamamı ile uygundur.

Sayın Dr. Trayn, Büyük Loca'nın üstadı. Biz de size bilmukabele demokratik bir nizam içinde masonik faaliyetlerinize cebri veya kanuni bir şekilde mani olunamayacağı hakkında öteden beri sahibi bulunduğumuz kanaatimizi muhafaza ve savunmakta devam edeceğimizi temin ederiz.

Buna karşılık masonluk âleminin de sizin gösterdiğiniz yolda samimiyetle devamlı olarak çaba göstermesini temenniye değer buluruz. Hristiyanlarla müşterek noktamız metafizik âleme inanmaktır. Her ne kadar bu inançlarımız arasında çok büyük farklar olsa da... Metafizik âleme inanmayan siz masonlarla da müşterek noktamız demokrasiye ve insan hak ve hürriyetlerine (ki, bunun başında vicdan hürriyeti gelir) olan inancımızdır."

Biz mektuplarımızda Hristiyanlarla müşterek, asgari müşterek noktamızı tesbit ediyoruz. Müslüman olarak... Masonlarla da, asgari müşterekimiz vardır. Demokrasiye ve insan hak ve hürriyetlerine inanmak... Siz metafizik âleme inanmıyorsunuz, biz inanıyoruz. Ama müşterek noktamız budur, diyorum. Mektup şu satırlarla son buluyor:

"Bu vesile ile içten duygularımızı ve masonluk âleminin iyiye gitmesi hususundaki temennilerimizin kabul edilmesini dileriz. Hürmetlerimizle."

Bu hususta kıymet hükmü vermek istemiyorum. Kıymet hükmünü siz değerli arkadaşlarıma bırakıyorum. Bu iki vesika grubunuzun mensubu bulunan naciz arkadaşınızın ve onun hâmi ve fahri reisliğini yaptığı İslâmi

zümrenin dünya görüşü... Ve umumi kültürü, dünya meseleleri hakkındaki anlayış seviyesi, tolerans seviyesi hakkında siz arkadaşlarımıza kâfi derecede, fikir vermiş olacaktır. Bu kadarla iktifa ediyor, huzurunuzdan hürmetle ayrılıyorum.”

Tüm Avrupa'ya yayılan “İslâm Kültür Merkezleri”nin adedi 260. Her yıl daha da artıyor. Yurt dışındaki Türkler'in maddi-manevi katkıları ile kurulmuş, gelişiyor. Dernek yöneticileri, yardım paraları ile önce bir bina satın alıyorlar. Mahalli idarenin izni ile bir kısmını mescit, bir kısmını da kütüphane ve toplantı salonu olarak düzenliyorlar. Dini ve milli günlerde burada toplanıyor. Almanya'nın bazı önemli kentlerinde bu merkezlerce büyük camiler inşaa ediliyor, binlerce Müslüman aynı anda burada ibadet edebiliyor. Bu merkezlerin bir görevi de İslâm kültür ve medeniyetini yabancılara tanıtmak. Bu merkezler aracılığı ile bugüne kadar on binin üstünde yabancının Müslümanlığı seçtiği biliniyor. Frankfurt'taki İslâm-Kültür Merkezi eski bir şaraphane. Burası satın alınmış, büyük bir ada halinde yeniden düzenlenmiş, temizlenmiş. Bugün Almanya'daki örgütün genel merkezi olarak görev yapıyor.

Süleyman Efendi'nin öğrencilerinden biri, “Biz bu merkezleri kurar ve Almanya'daki Türkler'in din ve kültür hayatına sahip çıkarken, Diyanet Teşkilâtı Almanya'ya henüz tek bir din adamı bile göndermemişti” diyor.

Aralarındaki dayanışma, yönetim disiplini, mahalli yöneticilerle ilişki ve sahip oldukları maddi imkânlar yönünden bu merkezlerin “ciddi bir dinamik güç” oluşturduğu biliniyor.

Süleyman Efendi'nin öğrencileri bir ara yayın dünyasına da girdiler. Haftalık Ufuk dergisi ile günlük Sabah gazetesi, ayrıca tam teşekküllü bir

matbaayı da içeren Fazilet Neşriyat onlarındı. Bonn'da yayınlanan 15 günlük yayın organı Anadolu adlı bir gazeteleri de vardı. Şimdi sadece Fazilet Neşriyat faal.

“Süleymancılık” olayının aktif gücünü teşkil eden Kuran kursları, görüldüğü gibi, zamanla, içerde 100 bin genci barındıran yurt binalarına, dışarda da milyonlarca Türk'e hizmet veren İslâm-Kültür merkezlerine dönüştürülmüştür. Bu dönüşmede, Süleyman Efendi'nin öğrencilerine açık cephe alan Diyanet'in büyük rolü vardır. Özellikle 12 Eylül'den sonra Diyanetçe, “gizli din eğitimi yapan dernek ve tüzel kişilere ait binaların Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmesi” için kanun teklifi hazırlandı. Diyanet'in uzmanlarınca öğrenci pansiyonculuğuna dönüşen Süleymancılık örgütü için olumsuz raporlar verildi. İdarenin dikkati çekilmek istendi. Bu çabaların önceleri başarılı olduğu, bazı yerlerde binalara müftülükler adına el konduğu görüldü. Kısa süre sonra, yurtların eğitim biçimi ve öğrencilerin okul başarıları sivil-asker yöneticilerin dikkatini çekti, “el koyma” olayı durdu.

Dini bayramlarda kesilen kurban derilerinin büyü bölümünün bu derneklere verilmesi, böylece, Diyanet'in ve onun pay verdiği bazı kurumların maddi yönden zarara uğraması da yeni önlemlere neden oldu. Diyanet, mülki âmirlerin yardımı ile, “Kurban derilerinin ancak belirli kuruluşlara verileceği” yolunda, Anayasa ve mülkiyet hakkı ile çatışan bazı uygulamalar da yaptırdı.

Günümüzde bu akımın en önemli kişisi Süleyman Efendi'nin damadı Kemal Kacar'dır. AP milletvekili olarak bir süre Meclis'te de bulunan Kacar, 12 Eylül'den sonra tutuklanmış, birkaç ay yattıktan sonra beraat ede-

rek çıkmıştır. Kacar, "Bu yurtlarda biz, fakir aile çocuklarının öğrenim imkânı bulması, hayatta başarılı olması, memleket ve millete faydalı biçimde yetişmesi için çalışıyoruz. Merhumun talebeleri olarak, kanunlara tam riayetle bu milli vazifemizi yerine getiriyoruz" diyor.

SÜLÜK,

bk. **Tarikat**

SÜNBÜL EFENDİ

Sinan Efendi (D. 1452 Merzifon Ö. 1529 İstanbul) Halk tarafından "Sünbül Efendi" diye adlandırılan Sünbül Sinan Halvetiye'nin kollarından biri olan Sünbülüye'nin kurucusudur. Doğum yeri Merzifon'dur. İlk öğrenimini doğduğu şehirde tamamladıktan sonra, İstanbul'a gitti ve medrese öğrenimine başlayınca Efdalzâde'nin derslerine alaka gösterdi ve iyi bir öğrencisi oldu. Daha o sıralarda tasavvufu yeni yeni temasa başladığı halde bu yolun kendisini etkisi altına aldığını hissederek döneminin şeyhlerinden Çelebi Halife dile ünlenen Muhammed Cemalüddin'e intisabetti. Şeyhin teveccühünü kazanıp halife olarak Mısır'a gönderilip orada dönemin tasavvuf büyükleriyle temasa geçti. Üç yıla yakın bir süre kaldığı Mısır'dan dönüşü, şeyhinin ölümünden sonra vasiyeti üzerinedir (1497). Kocamustafapaşa'daki dergahta postnişin olduktan sonra şöhreti, döneminin ünlü sûfilerinden biri olarak bütün İstanbul ve ülkeye yayıldı. Yalnız Kocamustafapaşa'daki dergah değil, Ayasofya ve Fatih camilerindeki vaazları da büyük halk topluluklarını çekiyor, böylece görüşleri de yaygınlık kazanıyordu. Merkez efendi en seçkin müridlerindendi ve nitekim 33 yıl gibi uzun bir süre şeyh olarak irşad görevini sürdüren şeyhi Sünbül Efendi'nin 1529'da vefatı üze-

rine onun yerine geçerek devamı sağladı.

Sünbül Sinan'ın kurduğu Sünbülüye, genel hatlarıyla Halvetiye'nin esaslarına uygunluk gösterir. Dergâhta Merkez Efendi'den sonra ünlü sûfiler Sünbül Efendi'nin açtığı yolda irşad görevlerini sürdürmüşlerdir. Türbesi ve Câmii günümüzde de ziyaretçiler ve cemaatla dolup taşan Sünbül Efendi'nin "Risaletü'l-etvar" ve "Risale-i Sünbül der hakk-ı zikr-u devran" adlı eserleri en tanınmışlarıdır.

Halvetiye'nin esaslarına uyan Sünbülüye tarikatı İstanbul'da yaygın hale gelmiş ve 20 tane Sünbülü tekkesi faaliyet göstermiştir. Sünbül Efendi'den sonra Merkez tekkede görev yapan sufiler şunlardır: merkez Efendi, Seyyid Ahmed, Yakub Germiyanı, Yusuf Inanuddin, Hasan Necmuddin, Alauddin Avnullah, Hasan Adli Mehmed Eyyubi, Seyyid Kiramuddin, Seyyid Alaaddin, Seyyid Nuruddin, Yusuf Kutbiddin, Seyyid Haşim, İkinci Haşim, Üçüncü Haşim, Yıldız, Razi Rızauddin, Mahmud Kutbi.

SÜNBÜLİYE.

bk. **Sünbül Efendi**

SÜNNET

Arapça anlamı "yol, gelenek, bugüne kadar bilinen ve alışılmış uygulama"dır. İslâm terminolojisinde ise, Hz. Muhammed'in sözleri, davranışları ve eylemlerinin tümü anlamında kullanılır. İslâm inancının ve şer'i uygulamaların, Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynağı, hareket noktası Sünnet'tir. Hadis ismiyle bilinen ilim dalı da, Hz. Peygamberin bu söz ve davranışları aktaran kaynakları inceler, bunları düzenler.

İslam bilginleri arasında Sünnet'in de aynen Kur'an gibi vahiy yoluyla

belirlendiğini söyleyenler olduğu gibi, Sünnet'in, Hz. Peygamber'in, Kur'an'da belirlenmemiş olan fiil ve davranışları, kişisel seçimi ile belirlediğini söyleyenler de vardır. Onlara göre sünnet vahiyle belirlenmez.

Fıkıh bilginleri sünnet'i, "**Müslümanların, farz ve vacip ibadetlerden sonra yerine getirdikleri ibadetler**" olarak kabul ederler. Fıkıhçılara göre bu ibadetleri yapmak sevaptır, ancak yerine getirilmemesi durumunda herhangi bir ceza söz konusu değildir. Fıkıh usulü bilginleri de Sünnet'in, "**Bir yandan Kur'an'ın emirlerinin ayrıntıları ile uygulanış biçimlerini gösterdiğini, bir yandan da Kur'an'ın değinmediği konularda kurallar koyduğunu**" belirtirler. Sünnet bu özelliğiyle, Kur'an'ın tamamlayıcısıdır.

Fıkıhçılar Sünnet'i, **Sünnetül Kavliye** ve **Sünnetül Fiiliye** olarak ikiye ayırırlar. Sünnetül Kavliye, yani sözlü sünnet, Hz. Peygamberin çeşitli zamanlarda ve sebeplerle söylediği sözlerdir. Sünnetül Fiiliye yahut Sünnetül Ameliye ise, Hz. Peygamberin tüm fiilleri ve eylemleridir. Fıkıhçılar, Hz. Peygamberin, huzurunda yapılan bir işi veya söylenen bir sözü reddetmemesi, yani dolaylı olarak onaylaması durumuna ise **Sünnetül Takririye** derler.

İslâm toplumunda, ilk dört halifeyi, (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) Peygamberin meşru halifeleri olarak gören, peygamberin ve ashabının din

anlayışını temsil ettiklerini belirten bölümüne "**Ehl-i Sünnet**" veya "**Ehl-i Sünnet vel Cemaat**" adı verilir.

SÜNNİLİK

İslam toplumunda, Hz. Peygamberin sünneti ile sahabenin belirleyip uyguladığı inanç biçiminin ve bunlara dayalı mezheplerin ortak adı. Sünnilik, Akaidde Selefiye, Maturidiye ve Eş'ariye, fıkıh alanında da Hanefi, Şâfi, Hanbeli ve Mâlikî mezhepleri tarafından temsil edilir. Bu mezheplerin mensuplarına ehl-i sünnet veya ehl-i sünnet vel Cemaat adı verilir. Böylece bunların Hz. Peygamberin sünnetine bağlılıkları belirtilmiş olur.

Şiiiler, Halifeliğin yalnız Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu savunurlarken, Sünniler ilk dört halifeyi Hz. Peygamber'in meşru halefleri sayarlar. Sünniler, sadece bu konuda değil, İslâm devletinin tarifi ve misyonu, bu devleti yönetecek halifenin seçim şekli, ırk, sınıf ve kabile olarak kimliği konularında da Şiiilerden ayrılırlar. Sünniler, İslam devletini, sadece uhrevî değil dünyevî bir kurum olarak da görür ve onu yönetecek kişinin İslam toplumunun kararıyla seçilmesi gerektiğini, bu görevi yapacak kişinin İslam Devletinin mensupları arasından, herhangi bir ırk veya bölge hakkından da olabileceği görüşünü savunurlar. (Daha geniş bilgi için bk. **Şiilik**)

ŞÂBANIYE

Hacı Şâbân Veli tarafından kurulan tarikat. Halvetiye'nin koludur. Şâbân Veli, Kastamonu'nun Taşköprü ilçesinde doğdu. Doğum yılı bilinmiyor. Kastamonu'daki ilk tahsilinden sonra İstanbul'a geldi. Medrese eğitimi aldı. Bir ara tasavvufa meyletti. Memleketine dönerken Bolu'da Halvetiliğin Cemaliye kolunu kuran Şeyh Cemaleddin Tokadi ile karşılaştı. Onun müridi oldu, Halveti tarikatına girdi. 12 yıl şeyhinin yanında kalıp seyrü sülûkünü tamamlayınca müridlik göreviyle Kastamonu'ya döndü. Uzun yıllar eğitimle, tasavvulla uğraştı, Kurduğu Şabaniye tarikatının gelişmesi için çalıştı.

Şaban Veli 1568'de Kastamonu'da öldü ve adıyla anılan camitekke'nin yanına defnedildi.

Şabaniye tarikatı sünnî bir tarikat olup Halvetiliğin tüm adâb ve erkânını benimsemiştir. Halvetiye geleneklerine uyan bu tarikat Kastamo-

nu'daki merkez tekkenin dışında İstanbul ve Bursa'da yayılmış, Kuzey Afrika ve Hicaz bölgelerinde de tekeleri kurulmuştur.

Şabaniye'den de pekçok yan tarikat oluşmuştur. Bunlar Karabaşîye, Nasuhiye, Bekriye, Çerkesiye, İbrahimîye, Halîliye, Kemaliye, Hafniye, Sümmaniye, Feyziye, Ticaniye, Dırdırıye ve Sâviye'dir.

ŞAFÎ MEZHEBİ

İslâmiyetin Ehl-i Sünnet mezheplerinden biri. Mezhebin kurucusu Ebu Abdullah Muhammed bin İdris 767 yılında Gazze'de doğdu. Dedelerinden birinin adı Şafi olduğu için kendisi daha sonra İmam Şafi adıyla anılmıştır. Çok fakir bir ailenin çocuğu idi. Babası, o küçük yaşta iken ölmüş, annesinin fedakârlıkları ile yetişmiştir. Annesi onu, çocuk yaşlarında Mekke'ye getirdi. 7 yaşında Kur'an-ı Kerimi ezberledi. 10 yaşında da İmam Malik'in El-Muvatta adlı büyük fıkıh

kitabını okudu, öğrendi. 10 yıl çölde kalarak Arapçası'nı geliştirdi, Cahiliye döneminin örf ve adetlerini öğrendi, şiirle de meşgul oldu.

İmam Şafi gençliğinde İslam coğrafyasının hemen bütün bölgelerini gezdi, insanları, toplumları, fikirleri öğrendi. Mekke Valisi onun üstün yeteneklerini görünce, bir mektupla Medine'ye İmam Malik'e gönderdi. İmam Malik'in, Şafii'yi tanıdıktan sonra ona **"Allahtan kork, günahattan sakın. Çünkü sen büyük bir adam olacaksın. Gönlüne Allah'ın doldurduğu nuru dünya günahları ile söndürme"** dediği rivayet edilir. İlmi ve, dürüstlüğü ile o kadar çok düşman kazandı ki, kendisine yapılan iftiraların hesabını vermek için sık sık devlet büyüklerinin karşısına çıkmak zorunda kaldı. Devlete ve herkesin kabul ettiği bazı dini görüşlere karşı olduğu iddiası ile 800 yılında Halife Harun ür-Reşit'in huzuruna getirildi. İdam talebi ile yargılandı. Fakat kendisini çok iyi savundu. İddiaları çürüttü. Harun ür-Reşit'in huzuruna elleri bağlı olarak getirilen ve uzun süre ayakta böyle tutulan İmam Şafi, bilgisi ve dürüstlüğü ile Halife'nin büyük takdirini kazandı ve idam talebi ile getirildiği huzurdan 5 bin dirhem altın bahşişle ayrıldı.

Mekke'ye döndü ve derslerini sürdürmeye başladı. İslam dünyasının her yerinden talebeler geliyor, Hacc vesilesiyle mukaddes toprakları ziyaret eden din bilginleri de onunla görüşmeye can atıyorlardı.

Bir sünni mezhep olarak gelişen Şafiliğin prensiplerini yaymak için Bağdat'a gitti. Daha sonra Kahire'de bulundu. Mekke, Bağdat ve Kahire arasındaki gidiş gelişleri 820 yılında Kahire'de vefatıyla son buldu.

Güçlü bir kişiliği vardı. Dürüstlüğü ve hoşgörüsü ile kendisini herkese

sevdirmişti. İmam Şafi, İslam hukukunda hem hadislerle, hem de akla ve düşünceye büyük önem vermiştir. O İslamdaki içtihat metodunu şu sırayla özetlemiştir: **Kur'an-ı Kerim, sünnet, icma** (sahabelerin ittifak ettikleri sözler ve görüşler) ve **kıyas**. İmam Şafi'den bazı sözler:

Gerçek akıllı kişi, bir meseleyi anlayıp da anlamamış gibi davranan, hemen ortaya atılmayan kişidir.

Gerçeğin, benim gibi düşünmeyen, benim fikrime karşı olan kimse-lerin dilinden meydana çıkmasını Allah'tan niyaz ederim.

İçtihat Kur'an ve hadislerde hakkında hüküm bulunmayan meseleler içindir.

Hayatta bilim öğrenmek, nafile ibadet etmekten daha hayırlıdır.

Bu dünyadaki davranışlarımızın hesabı öte öteki dünyada sorulacaktır. Ahrete giden yol dünyadan geçer. Öyleyse içtihat sadece dini ilimler için değil, dünyevî ilimler için de geçerli olmalıdır.

Hanefi ve Maliki mezhepleri arasında orta bir yol tutan Şafilik, Mısır'da, Güney Arabistan'da, Azerbaycan, Doğu Anadolu, Doğu Afrika, Filipinler, Malaya, Endonezya, Hindistan'ın güneyi ve Türkistan'da yayılmıştır.

ŞAHABEDDİN SUHREVERDİ

1155'de doğdu. İslâm'da İshrâkiye felsefesinin baş temsilcisidir. Şihab üd-Din Ebu'l-Fütuh Yahya b. Habeş b. Emirek es-Suhreverdi künyesini taşıyan filozof, öldürüldüğü için Suhreverdi el-Maktûl sıfatlamasıyla da anılmaktadır.

Suhreverdi, Şeyh Mecced ed-Dio el-Cili'den felsefe ve fıkıh öğrenimi gördü. Genç yaşına rağmen, felsefe, kalam, fıkıh ve fıkıh usulünde ileri derecelerde bulunuyordu. Genç yaşına

rağmen felsefe, kelam, fıkıh ve fıkıh usulünde ileri derecelerde bulunuyordu. Gezilerinde ilim adamlarını ve felsefecileri de tanıdı. Azerbaycan üzerinden İran'a geçti. Bu arada Anadolu'ya da uğradı.

Suhreverdi'nin İslam'da İşrakîye felsefesinin temsilcisi olduğunu söylemiştik. Bu felsefe, İslami bir karakter belirtmekle beraber, ışık ve karanlık iki esas tema alan zerdüş dininin etkisinde kalmıştır. Bundan ayrı olarak Hind düşüncesinin mistik anlayışı da İşrakîye'de esaslı bir unsur görünümündedir. Bunlara Hermetizm ve Plotin'in temsil ettiği Yeni Eflatunculuk da katılınca, İşrakîye ekolü eklektik, te'lifçi bir nitelik göstermektedir. Bununla beraber, Suhreverdi bu alıntı ve etkileri bir Müslüman olarak düşüncelerini ayetlere dayandırmak suretiyle gölgelemek, fazla belirli olmaktan uzaklaştırmak gayreti göstermiştir. Nitekim zerdüş dininde birbirinden bağımsız ve birbirine düşman olan ışık ve karanlık, İşrakîye'de bu durumlarından ayrı bir görüşle ele alınmışlardır. Buna göre, bunlar birbirlerine karşı düşman değildir. Birbirlerine karşı eğilim içinde görünürler. Nitekim, karanlık nur'a yaklaştıkça karanlığından kaybeder.

Suhreverdi ve İşrakîye, tasavvufi açıdan kalb temizliğine önem verirler. Suhreverdi, insanın keşif ve zevk yoluyla Nurların Nuru'na, Allah'a kavuşacağını belirtmiştir. Ayrıca, tasavvufi bir görüş olarak, yüreğini iyice arıtan kişinin Tanrı'yı göreceği inancını ısrarla benimsemiştir. Suhreverdi'ye göre, Allah nurların Nuru'dur. Işıklar vecd halinde ondan coşup gelmiştir. Ancak kelimelerle ifade edilmeleri mümkün değildir. Bütün gerçek varlıklar karanlığın ve ışığın derecelerinden oluşurlar. Karanlık ve ışıktan oluşmuş binlerce alemleri kapsa-

yan kainat, ışığın dağılışına göre yer almıştır. Madde ışıksız ve karanlıktır. İnsan ruhu, yıldızlar ve idea ışıklarını, Nurların Nuru'ndan alırlar.

İnsan kendi gayretleriyle Nurların Nuru'na yükselebilir. Bu yükselişte metod, akıl dışı yoldur. Sezgi ve keşif yoludur. Sezgi ve keşif yolu ilahi gerçeklere ulaşmak bakımından tek yoldur. Görüldüğü gibi sevgi ve keşfe değer vermekte Suhreverdi, Muhyiddin-i Arabi ile birleşmektedir.

Suhreverdi, Vacib ve Mümkün'in tanımından başlayarak, sebeblilik (causalite) prensibiyle hareketin varlığından bahsederek Allah'ın varlığını kanıtlamıştır. Peygamberlik meselesinde İslâm'a uygun görüşler belirtmiştir. Peygamberlerin yaradılıştan gelen bazı özellikler taşıdıklarını belirten Suhreverdi, onların Allah tarafından görevlendirildiklerini açıklamıştır. Hz. Muhammed ve İslâm'ın en olgun din olduğunu konusunda tam inançlı kanaat belirtmiştir.

Suhreverdi'nin görüşleri buraya kadar İslamî açıdan doğru olmakla beraber, âlemin varlığı konusundaki beyanları dini inançlarla çelişkilidir. Ona göre âlem'in Allah'tan başka şeyden ibaret olması bu bakımdan tam bir çelişkidir. Tabii, İslam ile uyuşmayan bu görüşler Yeni Eflatunculuk'dan aldığı esaslardır. Bunlar da felsefesinin tasavvufi bölümünü oluşturmaktadır.

Bu çelişkiler zamanında bir takım itirazlara yol açtı. Yerleşip rahata kavuştuğu Suriye'nin Halep şehrindeki huzuru bu sebeble bozuldu. Şehrin valisi ve Salahaddin Eyyubi'nin oğlu olan Zahir ona saygı gösterirken kıskırtmalar üzerine tavrını değiştirdi. Kendisini Salahaddin Eyyubi'ye de şikâyet ettiler. O da Suhreverdi'nin öldürtülmesi hususunda oğlu Zâhir'e emir verdi. 1191 yılında Suhreverdi

öldürüldü. Bir rivâyete göre, riyazette düşkün olan Suhreverdi, asılmak veya başı kesilmek suretiyle değil, aç bırakılarak hayatına son verilmesi dileğinde bulundu. Kabul edildi ve günlerce aç kaldıktan sonra öldü.

Suhreverdi'nin eserlerinden bazıları şunlar: Hikmet ul-İşrak. Kitab ul-Telvihat, el-Levhiyye ve'l-Arşıyye, Kitâb ul-Mukavemât, Kısas ul-Gurbet ul-Gaşbiyye, Partavnâme, Risale-i Simg, Bustan ul-Kulûb, Avâz-i Parr-i Cebrâil, İ'tikad ul-Hukemâ.

ŞAH İSMAİL

Hatayi mahlasıyla şiirler de yazan Safevi hükümdarı (1487-1524) Şeyh İshak Safiyyeddin-i Erdebili'nin soyundan, Şeyh Cüneyd'in torunu, Şeyh Haydar'ın oğlu. Şeyhlikten şahlığa geçen mücadelede Azerbeycan'daki Şii'leri çevresine toplayarak, Şirvan, Azerbeycan ve Irak'ı fethetti, Özbek hanlığını ortadan kaldırdı. Anadolu'ya gönderdiği Şii casuslar ve din adamları ile Alevileri de kendisine bağladı.

II Sultan Beyazıt zamanında Osmanlı hâkimiyetindeki Doğu Anadolu'ya da akınlar düzenlemiş, fakat Şii tehlikesini kesin şekilde ortadan kaldırmaya kararlı Yavuz Sultan Selim'e 1514'te Çaldıran'da yenilmişti.

Hatayi, özellikle Türkçe yazdığı ve her biri Alevi-Bektaşî edebiyatının en içli ve en coşkulu örnekleri olan şiirleriyle de tanınmıştır. Bu şiirler uzun süre tekkelerde ilahi olarak okunmuş, söylenmiş, Şii propagandasının en önemli silahlarından biri olarak benimsenmiştir.

ŞATHİYAT

Şatah-Şathiye... Kelime anlamı hareket etme, kıpırdama, taşma, köpürme... Konuşurken, yürürken ölçüsüz hareket etme, dikkatsiz davran-

ma... Tasavvuftaki anlamı ise, içinde benlik iddiası, dava kokusu bulunan söz veya sekr, ve vecd halinde iken sufilerin söyledikleri, dış görüşleri ile dinin temel disiplinleri ile çatışan, onlarla alay eden, yok sayan sözler...

Tasavvufta şathiyata örnek olarak ilk akla gelenler, Hallac-ı Mansur'un "Ene'l-Hak-Ben Hakk'ım" sözü, Beyazıt-ı Bistami'nin, "Bir denize daldım ki peygamberler bile onun sahilinde kaldılar" sözü, Yunus Emre'nin içinde "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü" mısraı da bulunan şiiri, Kaygusuz Abdal'ın Tanrı'ya seslenen ve bir yerinde "Kıldan ince köprü yaptın, cümle kulum geçsin, deyu, Hele biz şöyle duralım, yiğit isen geç a Tanrı" beyiti de bulunan şiiri... gibi.

Türk-İslam edebiyatında şathiyeler en çok Bektaşî-Alevî şairlerin eserlerinde görülür. Her ne kadar mutasavvıflar bu tarz ifadelere, sözlere hoşgörü ile bakmışlar, büyük sufilerin söylediklerinde ise derin manalar aramışlarsa da, genelde her çeşit istismara müsait olduğu için şathiyat kabul görmez. O sözü söylemeye mecali olmayanların, tasavvufta bir karış ilerlememiş olanların, kendilerini büyük mutasavvuf yerine koymaya kalkınların bu konuyu kötüye kullanacakları bilindiği ve görüldüğü ve şathiyat tasavvufun esaslarını da zorladığı için bu çevrelerde de şüpheyle karşılanmaktadır.

ŞAZELİYE

Ebul Hasan Şazeli veya müritlerinin kurduğu tarikat.

"Ebu'l-Hasan Ali bin Abdullah bin Abdulcabbar eş-Şerif Ez-Zaruili eş-Şazili (d. 1196, Şazile, Tunus-ö. 1258, Humaysıra, Mısır), medrese öğrenimini tamamladıktan sonra, büyük olasılık-

la aşırı çalışmaktan gözleri kör oldu. Ünlü mutasavvıf Şeyh Abdüsselam bin Meşîş'e bağlandı. Tarikat eğitimi- ni tamamlayıp halifelik aldıktan sonra Tunus'a döndü. Görüşleriyle tutucu kelim bilginlerinin düşmanlığını çekince, İskenderiye'ye (Mısır) gitmek zorunda kaldı. Tarikat çalışmalarını ömrünün sonuna değin burada sürdürdü. Tekke ve tarikatlara özgü tören ve kuralları bir yana bırakan Şazili, müritlerine, geçimlerini emekleriyle kazanmalarını öğütledi, özellikle dilencililiği yasakladı. Son hac yolculuğu sırasında Humaysıra'da öldü ve oraya gömüldü. Şaziliye zamanla Kuzey Afrika'nın en yaygın tarikatlarından biri oldu. Şazili'nin Vasiya'sı çeşitli dualar ile öğütlerini içerir. (75).

Tarikatın beş temel prensibi şöyledir: 1- Gizli veya açık her yerde Allah'tan korkmak, 2- Söz ve davranışlarda Hz. Peygamberin sünnetine uymak, 3- Büyük veya küçük, her yer konuda, tüm işlerde Allah'a teslim olmak, 4- Sevinç ve kederde Allah'a sığınmak, 5- Müsibet ve felaket anlarında insanlardan bir şey beklememek.

Şazeliye'nin öbür tarikatlar gibi katı kuralları ve törenleri yoktur. Kurulduktan sonra uzun süre tekke ve zaviye gibi kurumlara da gerek görmemiştir. Müridlerin tek görevi belli zamanlarda topluca yaptıkları zikir- dir.

"Tarikatın Hz. Ali'ye ulaşan silsilesi şöyledir:

Abdüsselam b. Meşîş, Abdurrahman Medeni, Takıyyuddin Fakir, Fahrudin, Nuruddin Ali, Muhammed Tacuddin, Muhammed Şemseddin, Zeynuddin Kazvini, Ebû İshak Basri, Ebu'l-Kasım Mervani, Kutbu'z-Zaman Ebu Muhammed Fethu's-Suûd, Kutbu'l-Mervânî, Saîdu'l-Gaznevi, Ebu Muhammed

Cabir, Hz. Hasan.

Tarikatın âdâb ve erkânı hakkında da Şazeliye literatüründe bilgi bulunmak mümkündür. Bunlar şöyle özetlenebilir: İrşad görevini üstlenecek olan kişilerde şu vasıfların bulunması gerekir: Doğru bir zevk, gerçek bir ilim, yüce bir himmet, razı olmuş bir hâl, tesir edici bir basiret. Buna karşılık mürid de şu hususlara dikkat etmelidir: Takva, takvayı tamamlayan davranış ruhi uyanıklık, ilim ve irfan sahibleriyle sohbet, gururlu kimselerden uzak durmak, edebe yapışmak, vaktin değerini bilmek.

Şazeliye tarikatında seyrü sülûk hayatının mertebeleri dört maddede özetlenebilmiştir: **Tevbe, İstikamet, tehzib, takrib.**

Tarikat kitaplarında, zikir meclislerinde dikkat edilmesi gereken hususlar da maddelenmiştir. Zikirden önce ve sonra yapılması gerekenleri bir tarafa koyarak zikir esnasında yapılan esaslar şöyle sıralanabilir: 1. Temiz yerde oturmak, 2. Elleri dizler üzerine koymak, 3. Elbiseleri ve meclisi güzel kokularla donatmak, 4. Güzel ve temiz elbise giymek, 5. Loş bir yer tercih etmek, 6. Gözleri kapatmak, 7. Şeyhi gözönüne getirmek, 8. Samimî olmak, 9. İhlas, 10. Yüksek sesle "Lailâheillallah" ifadesini tercih etmek.

Tarikat kollarının çok oluşu Anadolu'daki manzarası itibariyle Halvetiye tarikatına benzer. Meşhur kollar şunlardır: Zerrukiye, Berkiye, Hane-tiye, Vefaiye, Raşidiye, Gaziye, Nasıriye, Afifiye, Cezuliye, İsleviye, Mustariye, İlmiye, Mediniye, Ziyaniye.

Şazeliye, Afrika kıtasındaki İslamlaşma ve tebliğ alanındaki çok önemli faaliyetlerinin yanında halkın eğitim ve sosyal güvenlik meseleleriyle yakından ilgilenmiştir. Ziyaniye ko-

lunun kurucusu İbn Ebi Ziyân'ın en önemli özelliklerinden biri eşkiyayı terssiz hale getirmesidir. Bu tarikata mensup bir kişinin "himayeyi üzerine aldığına" dair bir belge bulundurmadan, hiçbir tüccar güneşe mal sevk etmeye cesaret edemezdi. Bölgedeki sulama ve zırai işler de tarikat münasiblerinin gayretiyle yürütülmüştür. Nihayet geçen asırda Avrupalı emperyalistlere karşı verilen mücadelede süfîler yine ilk saftaydı. Bu münasebetler hayırlı bir neticeye de sebep olmuştur. Afrika'da tasavvufî hayat ve düşünceyi yakından tanıyan bazı Batılılar Müslüman olmuştur. Bugün Avrupa'da yaşayan muhtedilerin büyük bir kısmı Şazeli'dir. Bilhassa Fransa'daki yayılışı dikkat çekicidir." (76).

Türkiye'de II. Abdülhamid'in bu tarikata bağlanmasından sonra tanınan ve İstanbul'da üç tekkeye sahip olan Şazeliye'nin Anadolu'da bir ölçüde yayılmasında Camiü'l-Usul (1859) adlı yapıtıyla Ahmed Ziyaeddin Efendi de etkili olmuştur.

ŞEB-İ ARUS

Kelime anlamı, "düğün gecesi, gerdek gecesi, kavuşulan gece" demektir. Mevlevîye tarikatında Mevlana Celaleddin Rumi'nin vefat ettiği (17 Aralık 1273) gününün gecesi için kullanılır. Mevlana, şiirlerinde ölümünden böyle bahsettiği, ölümü, kulun sevgilisi Allah'a kavuşması olarak gördüğü için bu geceyi Şeb-i Arus olarak değerlendirmiş, sonra bu tabir tüm tarikata mal olmuştur. Her yıl, Mevlana'nın ölüm yıldönümü vesilesi ile Konya'da 10-17 Aralık tarihleri arasında düzenlenen Mevlana'yı Anma Haftası törenlerinin son gecesi Şeb-i Arus olduğu için ayrı bir önem taşımaktadır.

Tekkeler kapanmadan önce de Mevlevî dergâhlarında 17 Aralık ak-

şamı dervişler toplanır, âyin yapılır, sohbet edilir ve pilav helva yenirdi.

ŞEMSİYE

Şemseddin Ahmed Sivasi'nin kurduğu tarikat. Halvetiye'nin kollarından biridir. Sivasi 1520'de Zile'de doğdu, 1598'de Sivas'da öldü. İlk tahsilini Zile ve Tokat'da yaptı. Sonra İstanbul'a gitti. Burada hem medrese eğitimi gördü, hem de tasavvufa meyletti. Kısa süre sonra İstanbul ikametini yarıda keserek Hacca gitti, oradan dönüşte de Zile'ye gelip yerleşti.

Zile'de Halvetiye tarikatının büyüklerinden Şeyh Muslihiddin Efendi'den tasavvuf eğitimi aldı. Daha sonra da, Tokat'a gelen Halvetiye şeyhi Mecdüddin Şirvani'ye intisap etti. Ondandır hilafet aldı. Esmerliği yüzünden kendisine Kara Şemseddin de denilen Ahmed Sivasi, Sivas'a gelip yerleşti ve ölümüne kadar orada kaldı.

Tasavvufî konulardaki derinliği, din bilgisi Şemseddin Sivasi'nin kısa zamanda tüm Osmanlı ülkesinde tanınıp sevilmesine yol açtı. Sivas Valisi Hasan Paşa, kendisini himayesine aldı. Vali tarafından yaptırılan cami ile tekkenin imamlık ve şeyhliğinde bulunan Şemseddin Sivasi'nin türbesi bu caminin avlusundadır.

"Şemseddin Sivasi'nin şöhreti başkente kadar gelmişti. Padişah Üçüncü Mehmed Eğri Seferine giderken ordunun maneviyatını kuvvetlendirmek için Şemseddin Efendi'yi İstanbul'a çağırdı. Bu davete uyan Şeyh ordu ile birlikte sefere iştirak etti. Zaferle sonuçlanan bu muharebeden sonra Sivas'a döndü.

Halvetilik'i Sivas ilinde, bilhassa Zile taraflarında yaygın hale getiren bu zattır. Esma-i Seba'ya Kadir, Kavi, Cebbar, Malik, Vedud isimlerini

de ilave ederek on iki esma ile müridlerinin eğitimini devam ettirmiştir. Böylece Halvetiliğin Şemsiyye kolu doğmuştur. Bu kol Şeyh Abdül Ehad Nuri vasıtasıyla İstanbul'da da yayılmış orada Sivasıyye adıyla devam etmiştir.

Alim, faziletli ve arif bir zat olan Şemseddin Sivasî'nin onbeşi manzum olmak üzere otuz civarında eseri vardır. Bunlar tasavvuf, tarih, biyografi ve edebiyata ait eserler olup bir kısmı basılmıştır. Aynı zamanda şair olan Şemseddin Sivasî'nin meşhur manzumesinden bazı beyitler şöyledir:

Vasıl olmaz kimse Hakk'a cümleden
dür olmadan
Kenz açılmaz şol gönüle ta ki pür-nur
olmadan
Sür çıkar ağyarı dilden ta tecelli ede
Hak
Padişah girmez saraya hane mamur
olmadan
Sen müyesser eyle ya Rab bizlere
beytin tavaf
İlmin ile amil eyle vade tek mil
olmadan
Merd olanlar kelamı kendüden
gelmez veli
Pes "Enel Hak" nice söyler kişi
Mansur olmadan
Bir devasız derde düştü bu dil Şemsi
müddam
Hakk'a makbul olmak ister halka
menfur olmadan."

ŞEYH

Çeşitli dönemlerde çeşitli kimseler için kullanılan, İslam öncesi dönemden kalma Arapça bir ünvan. Dini okul yöneticileri, kabile reisleri, köy ve kasabalarda mahalle yöneticileri, tarikat mensupları veya ileri gelenleri, din bilginleri, ulema sınıfı üyeleri, hafızlar, yaşlı kimseler için kullanılırdı.

Tasavvuftaki anlamı ise, Kaşani'ye göre, "İsteklilere rehberlik etmek ve onları irşad etmek ehliyetine ve liyakatına sahip olan insanı kâmil, rehber, mürşid. Sühreverdi'ye göre, "Gerçek şeyh, Allah'ı kullarına, kullarını hem Allah'a hem de birbirine sevdiren kâmil insan."

Şeyh rütbesi genellikle, tarikat kurucularıyla onların halifeleri için kullanılır. Mutasavvıflara göre şeyh Hz. Peygamberin vekillığının en üst derecesidir.

"Üç türlü şeyh vardır: a) Şeyhi talim: Öğreten, hoca, tasavvufi konularda bilgi verip çevresindekileri aydınlatan sufi. b) Şeyhi sohbet: Herkesin sohbetine katıldığı, sözlerini dinlediği hal ve hareketlerini örnek aldığı sufi. Şeyhi talim, bilgi verir, şeyhi sohbet hem bilgi verir, hem de haliyle çevresindekileri etkiler, onlara örnek olur. c) Şeyhi tarikat, şeyhi terbiye, şeyhi irşad, şeyhi taslik: Mürid ve müntesiblerini, bir annenin bebeğini terbiye etmesi ve yetiştirmesi gibi terbiye edip yetiştiren şeyh. Tarikat şeyhleri böyledir. Bunlar mürid ve müntesiblerinin mal, beden ve ruhları üzerinde mutlak olarak söz sahibidirler. Mürid ne dil, ne de kalb ile şeyhine itiraz edemez. Şeyhine "hayır" diyen bir mürid iflah bulmaz. Şeyhe karşı işlenen günahın tevbesi olmaz.

Şeyhin önündeki mürid gassalin önündeki cenaze gibidir, iradesi yoktur, şeyh ona hangi şekil verirse onu muhafaza eder. Şeyhte fani olmak Allah'ta fani olmanın mukaddimesidir. Allah'a giden yol şeyhten geçer. Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır. Şeyh keşf ve keramet sahibidir. Allah'ın arz üzerindeki halifesidir. Allah adına hareket eder. Şeyh Hz. Peygamber'in naibidir. Onun temsilcisidir." (77).

ŞİİLİK

14 asırlık İslam tarihinin en önemli olaylarından biri de Müslümanların **Sünnilik** ve **Şiilik** diye iki ayrı gruba bölünmüş olmasıdır. Bu hareket, başlangıçta, siyasi mahiyette iken, zamanla dini bir havaya bürünmüş, içinden çıkılmaz hale gelmiştir.

Hazret-i Peygamber devrinde, **Asr-ı Saadet**'te Müslümanlar arasında görüş ayrılıkları yoktur. Sahabe, bir konuda şüphe ve tereddüte düşükleri zaman onu Peygamberden soruyor, gerçeği bu şekilde kolayca öğreniyorlardı. Gerçi ashab arasında varlığı tabii olan bazı meşrep farkları varsa da, bütün ana konularda Müslümanlar bir ve beraberdiler.

Peygamberin vefatından sonra İslam devleti hızla gelişti, az zamanda büyük ülkeler fethedildi. Çeşit çeşit kavim ve milletler İslam barışının bayrağı altında toplandılar. Müslümanlar, başka medeniyet, kültür ve dinlerle temasa geçtiler. Din ve itikat konusunda, bazıları İslami esaslara uymayan görüşler, ayrılıklar ortaya çıktı. Bu arada, İslamiyeti içten çöktürmek isteyen bir takım gizli düşmanlar, sahte mühtediler de türedi. Öte taraftan siyasi ihtilaflar da baş göstermişti. Bu suretle İslam dünyasında itikadi ve ameli mezhepler, (inanca ve uygulamaya göre), siyasi ve dini gruplar doğdu. **Şiiliğin anlamı, tarifleri, başlangıcı:**

ŞİA, Arapça bir kelimedir. (Şi'a) kökünden gelir. Anlamı, "yardımcı, taraftar, birine uyanlar, bir şey üzerinde birleşenler, fırka, bölük..." dır. Kur'an-ı Kerim'in birkaç yerinde, "fırka, bölük, taraftar, birine uyan ve yaymak" anlamlarında kullanılmıştır.

Dini tarih ve siyaset konularında ise anlamı, "Hazret-i Peygamber'in

vefatından sonra halifelik makam için Hazret-i Ali'yi ve Ehl-i Beytini e layık kişi olarak gören, onu meşru hale kabul eden, ondan sonraki hali felerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan kişi ve topluluk lar"dır.

Arap dilinde daha çok "taraftar" anlamında kullanılan bu kelime, bugün anladığımız manayı, yani "fırka", manasını, genel bir kanaata göre, 10 Ekim 680 tarihinde Hazret-i Ali'nin oğlu Hazret-i Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesinden sonra almıştır. Çünkü, belirli olarak ancak bu olaydan sonra, Hazret-i Hüseyin'in intikamını Emevilerden alma ve Hazret-i Ali ve oğulları ile torunlarının hakkını korumak düşüncesi müesseseseleşmeye başlamıştır. Ve kesin olarak, bu yola baş koyan gruplar, fırkalar bu tarihten sonra ortaya çıkmıştır.

Bu genel görüşlerin aksine, Şii kaynaklar, bu kelimenin bugün kullanılan manada müesseseseleşmesini daha öncelere alırlar. Onlara göre, Şia fırkasının doğumu Hazret-i Peygamber'in sağlığında olmuş, o günlerde Hazret-i Ali'nin tarafını tutan topluluklar Ali Şiası'nı meydana getirmişlerdir. Bu iddialar bir bakıma doğru olmakla beraber, buradaki Şia kelimesi o zaman "mezhep, fırka, dini grup" anlamında alınmamıştır. Nitekim, o günlerde Şiatu Ali, Şiatu Osman, Şiatu Muaviye" gibi ifadeler kullanılmakta idi. Ancak, bugünkü manasından çok değişti.

Fakat kesin olan şudur: Hem Sünni, hem Şii kaynaklar bu kelimeyi "Hazret-i Ali taraftarlığı" şeklinde anlamaktadırlar. Tarihi örnekler şöyledir:

Ebul Hasan El Eşari: "Onlara, Ali'ye taraftar oldukları ve onu, Resulullah'ın öteki sahabelerinin önüne

Şii-Sünni ayrımını doğuran siyasi ve kültürel nedenlerin yanında bu ayrılığa, duygusal ve romantik güç katan Hazreti Hüseyin'in şehit edilmesi olayı İran'da her yıl kanlı gösterilere yol açıyor.

geçirdikleri için Şia denmiştir.”

Eş Şehrestani: “Şia hassaten Ali’ye taraftar olanlardır. Onlar, ister açık, ister gizli olsun, nass ve vasiyetle onun imamlık ve halifeliğini ileri sürmüşlerdir. İnançlarına göre imamlık, onun oğulları dışına çıkamaz.”

İbn Hazm: “Ali’nin, Resulullah’tan sonra insanların en üstünü, imamette en fazla hak sahibi olanın o ve ondan sonra da oğulları olduğunu kabul eden kimse, müslümanların bu hususlar dışında ihtilaf ettikleri bir takım meselelerde onlara karşı çıksa dahi bir Şii’dir. Ancak sözünü ettiğimiz hususlarda karşı çıkarsa o kimse Şii değildir.”

Şii kaynakları da kelimeyi şöyle manalandırıyorlar:

Nevbahti: “Onlar, Peygamberin zamanında Ali’nin taraftarları (Şiatu Aliyy) diye isimlendirilen ve ondan sonra da ona bağlılık gösterip onun imametini ileri sürenler olarak bilinenlerin teşkil ettiği Ali’nin fırkasıdır.”

Kaşifül Gıta: “Şia, taraftar anlamına gelmektedir ve Hazret-i Peygamber’in amcasının oğlu, damadı ve kardeşliği Ali bin Ebi Talib’in tarafını tutan Müslüman topluluğuna verilmiş bir addır.”

Muhammed Cevat Muğniyye: “Şia, diğer fırkalardan şöyle ayrılır: İmam, Peygamberlerden gelen bir Nass’la tayin edilir. Peygamberin, halifesinin tayinini unutmaması ve halifelik işini ümmetin seçimine bırakması caiz değildir. İmam, büyük ve küçük günahlardan korunmuştur. Peygamber, imamete başkasını değil, Ali Bin Ebu Talib’i tayin etmiştir ve o, ashabın kesinlikle en üstünüdür.”

Hüseyin Tabatabai: “Kelime anlamıyla taraftar ve birine uyan kimse demek olan Şia, Hazret-i Peygamber’den sonra halifeliğin onun Ehl-i

beytinin özel hakkı olduğunu düşünen ve İslam ilimleri ile kültürü sahasında onun Ehl-i Beyti’nin okulunu takip edenlere delalet eder.”

Burada, Kâdirilik tarikatının kurucusu **Abdülkadir Geylani** hazretlerinin Şii tarifini de hatırlatalım:

“Şiiler bir gruptur ki, İmam-ı Ali’yi sevip, Resulullah’tan gizli ve açık nass ile “İmam odur” dediler. “İmamlık ondan ve onun evladından çıkmaz” diye itikad ettiler. Çıkarsa gayriden zulüm olur” dediler... Rafizi denmesinin sebebi, onların sahabe-i kiramın çoğunu terk edip ayrılımları ve Ebubekir ve Ömer’in halifeliklerini kabul etmemeleridir...”

“Sünni ve Şii kaynakların bu tariflerine göre Şia:

- a) Hz. Ali’ye taraftar olanların,
- b) Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den sonra insanların en üstünü (efdal) olduğuna inananların,
- c) Hz. Ali’nin bizzat Hz. Peygamber tarafından imamlık ve halifelige tayin olunduğunu; dolayısıyla halifelğin onun ve Ehl-i beytin hakkı olduğunu ileri sürenlerin,
- d) Hz. Ali’den sonraki imamların da mutlaka onun soyundan (Ehl-i beyt), açık veya gizli bir nassla tayin ve vasiyet olunacağını kabul edenlerin.

e) İmamların büyük ve küçük günahlardan korunmuş (masum) ve özel bir bilgiyle donatılmış olduklarını söyleyenlerin teşkil ettiği topluluklardır.

Kaynakların tariflerinden çıkan bu sonuç, şüphe yok ki Şia’nın umumi vasıflarını belirtmesi bakımından doğru ve isabetli olabilir. Ancak bu durumda, çözümlenmesi veya cevaplandırılması icab eden bazı önemli meseleler ve sorular vardır. Bir kere bu tesbit ilk bakışta Şia’nın sanki Hz. Ali ve hatta Hz. Peygamber zamanında vücut bulmuş bir fırka olduğu in-

tibaini uyandırmaktadır. Halbuki Şiilik, Şiilerin hemen ittifakla böyle olduğunu ileri sürmelerine rağmen, Hz. Peygamber devri şöyle dursun, Hz. Ali'nin hilafeti zamanında bile bir fırka haline gelmiş değildir.

Öyle görünüyor ki, Arap dilinde, günlük hayatta ıstılah anlamının dışında kullanılan "Şia", (tarafdar) kelimesinin Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde geçmesi, Şia'yı böyle bir anlayışa sevk etmiş olmalıdır. Nitekim Şii-İmamiyye (Câferiyye-İsnâaşeriyye) mezhebini benimseyen ve bu mezhebi müdafaa için hacimli bir eser de vermiş olan **Abdülbaki Gölpınarlı** şu görüştedir: "Şia, bizzat Hz. Peygamber (S.M.) tarafından, Ali'ye (A.M.) uyanlara verilen addır. Hz. Peygamber (S.M.), "Ali'nin Şia'sı, kurtulanların, muratlarına erenlerin ta kendileridir" buyurmuşlardır. Hz. Ali'ye (A.M.), "Ya Ali" buyurmuşlardır, "Sen ve Şian, havuz kıyısında bana ulaşacaksınız" der. Abdullah Feyyaz da, Muhammed ed-Deylemi'den naklen Resulullah'ın şöyle buyurduğunu bildirir: "Ümmetimden 70 bin kişi hesaba çekilmeksizin (cennete) girecektir. Sonra Ali'ye (r.a.) döndü ve şöyle dedi: Onlar senin şiaandır ey Ali ve sen de imamlarısın... Diğer taraftan Kâşifu'l-Gıta, Hz. Ali'nin şiası ile ilgili bazı hadisleri naklettikten sonra, "... Görülüyor ki, İslam şeriatının kurucusu bizzat, Ali'nin şiasını anmış, defalarca ondan bahsetmiştir; onların kıyamet günü kurtulmuş muratlarına ermiş, Allah razılığını elde etmiş, Allah'tan razı olmuş bir halde ve emin olacaklarını buyurmuştur... Bütün sahabe, Ali'nin Şiası olsaydı, bir bölüğü "Ali'nin Şiası" diye anılmazdı. Gerçekten de Hz. Peygamber'in (S.M.) zamanında da Ali taraftarı olan, onu imam bilen, Hz. Peygamber'in sözlerini şerh ve tefsir

eyleyen, hikmetlerini, hükümlerini tebliğ eden zat olarak onu tanıyan sahabe az değildi ve Ali Şiası sözü, bunlara ait bir hususi ad bu bölüğün bir adı olmuştur..." diyerek, Şia'nın daha o zaman bir "bölüğün" adı olduğunu söylemektedir.

Bütün bu ifadelerin, yukarıda ayrıncı vasıflarını sıraladığımız Şia'yı kastettiğini söyleyebilmek, gerçekten çok güçtür. Başka bir ifadeyle, Hz. Peygamber'in buyurduğu bildirilen "Ali Şiası" ile ilgili hadislerdeki şia sözünden bir fırka anlamı çıkarmak ve bu sözlerle muhatab olan Hz. Ali ile diğer ashabın, bu sözleri bir mezheb, bir fırka olarak anlayıp öylece değerlendirdiklerini düşünmek, tarihi hadiselerin seyri ve mevcut rivayetlere göre, fevkalade imkânsız görünmektedir.

Esasen bugüne kadar, Şiiliğin doğuşu ile ilgili olarak çok değişik görüşler ileri sürülmüştür. Dr. İrfan Abdulhamid, oldukça isabetli bir tesbitle bunları yedi grupta toplayarak, herbirini özet yollu tanıtmıştır. Buna göre:

1. Şiilik, daha Hz. Peygamber'in sağlığında zuhur etmiştir. Bu zümreye dahil olanlar arasında, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilk ve sonraki Şii yazarların hemen tamamına yakını sayılabilir.

2. Şiilik, Resulullah'ın vefatından sonra, Sakifetu Beni Saide toplantısında doğmuştur.

3. Şia, Hz. Osman zamanında ona karşı yapılan ihtilalden neş'et etmiş ve onun şehid edilmesinden sonra Müslümanlar, Ali ve Muaviye hizbi olarak ikiye bölünmüşler: Hz. Ali'nin şahadetinden sonra da şia adı yalnız Hz. Ali'ye uyanlara verilmiştir.

4. Şiilik, Hz. Ali'nin hilafeti sırasında Talha ve Zubeyr'in ona karşı çıkışı üzerine Hz. Ali'ye uyanlara veri-

len isimle başlamış; Cemel ve onu takip eden olaylardan sonra teşekkül etmiştir.

5. Şia, Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra zuhur etmiştir.

6. Şiilik, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehid edilmesinden sonra vuku bulan Tevâbûn hareketiyle başlamıştır.

7. Şiilik, bu fırkaya has görüşler olan nass ve tayin akidesi ile birlikte ortaya çıkmıştır. Buna göre Şia'nın dini ve fikri sahada zuhuru, hicri birinci asrın sonlarına kadar gecikmiştir." (78).

Bugün kullanılan anlamdaki Şiiliğin, yani siyasi bir fırka olarak Hazret-i Ali taraftarlığının, ne Peygamberimizin, ne de ilk dört halifenin dönemlerinde bulunmadığı kesindir. O zaman söz konusu olan Ali taraftarlığı, onun üstün kişiliğinin, kahramanlığı, irfanı ve cesaretinin, Peygambere olan yakınlığının tezahürleridir. Ona olan manevî bağlılığın, saygı ve sevginin işaretleridir.

Bellidir ki, Şia fırkası siyasi bir hareket olarak, Emevilerin Müslüman yönetime, hem de arkalarında feci bir Kerbela olayı bırakarak hâkim olmalarından sonra netleşmeye başlamıştır. Çünkü İslam devleti kurulmuş, çeşitli ülke ve ırklar üzerinde hâkimiyet kurmuş, devlet bürokrasisi doğmuş, siyasi ve maddi çıkarlar ön plana geçmiştir. Böyle bir ortamda Hazret-i Ali'nin ve çocuklarının ismini kullanarak şahsi çıkar sağlamak ve bu yolla siyaset yapmak bir kısımlarına cazip gelmiş olabilir. Burada en önemli faktörün, Arap İslâm kültürünü ve askeri-politik hâkimiyetini dolaylı olarak reddetmeye, bünye dışına atmaya çalışan İran kaynaklı aksiyonlar olduğu da bir gerçektir.

Hazret-i Ali'ye yakın olanlar adına ilk ciddi siyasi çıkış Hazret-i Hüseyin'in torunu **İmam Zeyd Bin Ali**

Bin El Hüseyin tarafından yapıldı. Bu isyan başarısızlıkla sonuçlanmış, fikirlerini ondan sonra yaymaya çalışan oğlu Yahya adına da bir süre sonra Zeydiyye fırkası doğmuştur. Altıncı İmam Cafer Es Sadık'ın (765) ölümünden sonra da Ehl-i Beyte bağlananlar arasında ayrılıklar çıkmış, bu kez de İsmailiye fırkası doğmuş, daha sonra da bu görüşler pekçok gruplara ayrılarak sürüp gitmiştir.

İran ve Şiilik

Büyük İran şairi (halen de İran'ın milli şairi kabul edilir) Firdevsi, Hazret-i Hüseyin'in Kerbela'da katledilmesinin İran Müslümanlığı üzerindeki tesirlerine akıl erdiremediğini belirtmek için, "Arap Arabı öldürüyor, tasası bize düşüyor" dediği söylenir. Devletşah Tezkiresi, "Büyük eseri Şehname'yi mecusilerin övgüleriyle doldurduğu için Şeyh Ebul Kasım Gürgani'nin Firdevsi'nin cenaze namazını kıldırmak istemediğini" yazar. Görülüyor ki, Hazret-i Peygamber'den sonra yerine kimin geçeceği, İran milliyetçiliği ve Zerdüşt dini açısından, önce Mekkelilerle Medineliler, daha sonra da Kureyş'in iki kolu arasındaki mücadelenin Acem dünyasınca böylesine ciddiye alınıp ayrı bir İslami görüş olarak sistemleştirilmesi dinin yorum ayrılıklarıyla ilgili değildir. Nitekim Firdevsi bunu çok veziz şekilde özetlemektedir. O halde, 14 asırdır, İran devletleri ile milletin bu ayrımı resmi din görüşü haline getirmesinin temelinde başka bilimsel gerekçeler olmalıdır.

Merhum Fuat Köprülü, konuyu şöyle özetliyor:

"İslamiyet, daha Hicri II. asırdan itibaren, eski haline göre mühim farklar gösteriyordu; filhakika, dünyanın muhtelif mahallerinde, asırlardanberi kendi harsları ve an'aneleri ile yaşayan çeşitli milletler İslâmiyet dairesi-

ne girince, en esaslı noktalarda bile birçok farklar meydana gelmesi zaruri idi: İran gibi çok eski ve zengin bir medeniyet, çölden gelen mukavemet edilemez kuvvete karşı, hiç olmazsa manevi istiklalini müdafaa edecekti. Sonra, İslâm dini, sür'atle yayılması sebebiyle İran'dan başka medeniyetler ve dinlerde de karşı karşıya gelmişti. Doğrudan doğruya olmasa bile Hind medeniyeti, Müsevilik te'sirleri, Suriye'yi baştanbaşa kaplamış olan Hristiyanlık nüfuzu, eski Yunan feylesoflarından tercüme edilmiş eserler ile meydana gelen fikir cereyanları, hulasa bütün bu gibi muhtelif amiller dini tekamül üzerinde te'sir icra ediyor, bu suretle geniş İslam memleketinin her tarafında birçok mezheb ve meslekler vücut bularak biribiriyile şiddetle çarpışıyordu. Türkler'in gittikçe artan taarruzlarıyla zaten yıkılmaya hazır bir hale gelmiş olan eski Sasani saltanatı, Arap kılıcı karşısında iptida boyun eğdikten sonra, İranlılık, Hz. Hüseyin evladını Sasanilerin varis ve muakkıbı sayarak, "Ehl-i Beyt'in hukukunu müdafaa" perdesi altında Arap milliyetine ve İslam dinine dehşetli darbeler vurdu ve eski bir medeniyetin kolayca yok edilemeyeceğini — Zerdüşt akidelerini İslam kisvesi altına sokmak suretiyle — açıkça gösterdi. Hicret'in V. ve VI. asırlarında, İslam memleketlerinin her tarafında muhtelif mezhepler ve meslekler hüküm sürüyor, hükümdarların şahsi ve siyasi ihtirasları bunların inkişafına büyük bir saha bırakıyordu. (79).

İran ve Şiilik ilişkileri üzerinde bir diğer görüş de, Şiiliği İran'da sistemleştiren Safiyyeddin Erdebili'nin torunlarının İran Safevî devletinin kurucusu olmalarıdır. 13'ncü asrın ikinci yarısı ile 14'ncü asrın ilk yarısında yaşayan Safiyyeddin Erdebili, İran'ın

milli dini olan Zerdüştükten de esinlenerek geliştirdiği Şiiliği, soyundan gelenlere intikal ettirmiş, onlar da İran Safevî devletini kurduktan sonra bu görüşü İran'ın devlet dini haline getirmişlerdir. Ki bunlardan en ünlüsü Şah İsmail Safevî'dir.

Şiilik, kökleri İran tarihinin derinliklerinde bulunan, sonradan İslam inançlarıyla karışarak yeni bir biçime giren, İran'ın ulusal mezhebidir. Eski Pers İmparatorluklarının egemenliği altında bulunan ülkelerde başlayan bölünmeler, çekişmeler, inanç ayrılıkları sonucu, devletin kurumlarında çözülme baş gösterince, İran yönetimi yeni bir güç kaynağı arama gereğinde kalmıştı. Halife Ali döneminde başlayan "İmamlık" çekişmeleri, kısa bir süre içinde İran egemenliği altında bulunan kimi illere de sıçrayınca, İran yönetimi önlem alma gereğinde kalmıştı. Bu önlem de daha Eubekir çağında imamlık işinde yapılan aykırı davranışlardı, Ali'nin seçimlerde hakkı yenmiş, oyuna getirilmiş, böylece Peygamber'in yolundan ayrılmıştı. İşte İran bu çekişmede, gittikçe büyüyen İslam gücüne karşı Ali'den yana olmayı çıkarınca uygun buldu...

Gerçekte Şiilik, Ali'den kaynaklanan akımın İran'da, eski İran inançlarıyla karışarak gelişen koludur...

Şiilik'in İslam diniyle bağlantısı Ali yanlılığından, bir de bir kaç tapım kurumunun benimsenmesinden kaynaklanır. Nitekim, Şiilik kurumlaşmadan en az 350 yıl önce, Firdevsi, ilkçağ İran düşüncesini, inançlarını savunmuş, Arapları ağır dille yermiştir. Bu nedenle Şiilik'in İslamlığın bütün inançlarını benimsemesi, İran'ın eski tarihinden, İran insanının geleceğinden kopması beklenemez, tarihte böyle bir olay görülmemiştir.

Firdevsi:

Deve sütü içip kertenkele yiyen
Arap, işi öylesine azıttı ki
İran'da Sultanların tacına

göz dikti

Tuu yüzüne ey dönek felek tuuu.
diyerek duygularını açıklamıştı. Bu
duygu değişmemiş, yavaşlamamış,
İran insanının yeni, yabancı bir inanç
ortamında yaşayamayacağını simge-
si olmuştur.

Öte yandan, tasavvufun İran'da
hızla gelişmesi, en etkili, en büyük
mutasavvıfların İran'da, İran diliyle
beslenmesi, ürün vermesi de boşuna
değildir. Bu olayın kaynağında güç-
lü bir tarih nedeni vardır. (80).

Şiilik ile Sünnilik arasında fark- lar

Sünni inanış ve uygulamalar ile
Şiilik arasında belirli bazı farklar var-
dır. Din bilginleri bunları "Dini esas-
ları ile, ibadetler ve günlük uygula-
malar" şeklinde ikiye ayırırlar.

Dinin esaslarına göre iki görüş
arasındaki farklar:

ALLAH — İmamiye'ye göre Al-
lah'ın sıfatları Zât'ının aynıdır. Ehl-i
Sünnete göre ise ne aynıdır, ne de
gayrıdır. O sıfatlarla Allah kendisini
vasıflandırmıştır. İmamiye'ye göre
Allah ahirette Müslümanlarca görül-
meyecektir. Allah'ın cennette inanan-
lara görüneceğini söylemek küfürdür.
Sünnilere göre ise Allah ahirette mü-
minlere görünecektir.

KUR'AN — İmamiye'ye göre
Kur'an mahlûktur (Halk edilmiştir).
Sünnilere göre ise Kur'an Allah'ın
sözleridir. Bu sözler, O'nun kadar ka-
dimdir.

İMAMET — Şiiliğe göre Allah
bazı kullarını seçer ve Cebrail vasıta-
sıyla ve vahiy yoluyla onları ilâhî bir
görevle mükellef kılar. Allah'ın emri
üzerine Peygamber tarafından 12
İmam tayin edilmiştir. İnsanlar, hem

dünyada hem de dünyâ-ı ahirette onlara baş-
vuracaklardır. Çünkü İmam Meh-
di halen sağdır ve kıyametin kopma-
sından önce gelip dünyada adaleti
egemen kılacaktır. İmamiye'ye göre
Mehdi'nin bir gün geleceğine inan-
mak şarttır. Onun yokluğunda işleri
yine onun emri ile (müktehadler) yürü-
tülecektir.

"Hz. Peygamber ve İmamlar için
sabit olan velayet, müktehad (fakih)
için de sabittir ve müktehad'ın velayeti
ile Hz. Peygamber ve İmamların ve-
layetleri aynı hususları şâmilidir. Ni-
tekim "bugün İslam fatihleri (mükte-
had), halka hüccet hükmündedirler.
Hazret-i Resûl'ün (S.A.) Allah'ın
hücceti olup bütün işlerin ona tevdi
edilmiş olması ve sözünden çıkana ih-
ticac edilmesi gibi, fakihler de İmam
(A.S.) tarafından halka hüccettirler.
Bütün umûr, Müslümanların bütün
işleri onlara bırakılmıştır. Yönetim iş-
leri, Müslümanların işlerinin yürütül-
mesi, umumi gelirlerin toplanması ve
sarfı işlerinde kim karşı çıkarsa ona
ihticac edilecektir." (81).

SAHABELER — Ehl-i sünnet bü-
tün sahabeleri kabul eder, hepsine
saygı gösterir. Şii ise, onlardan pek
azını gerçek sahabe sayar, gerisini (İlk
üç büyük halife dahil) kabul etmez.

TAKİYYE — Şiaya göre, kendi-
lerinden olmayanlara karşı asıl inanç-
larını gizlemek, onları kandırmak için
yalan söylemek caizdir. Buna
"takiyye" denir. Onlara göre takiy-
yesi olmayan dinen eksiktir. Dolayı-
sıyla, Takiyye yüzünden bir Şii ile bir
Sünni'nin dini meseleleri sağlıklı ve
doğru şekilde tartışıp müzakere etme-
leri imkânsızdır.

NAMAZ — İmamiye'ye göre de,
aynen Sünnilikte olduğu gibi namaz
dinin temelidir. Ancak, Ramazan
ayında Sünnilerin cemaatla kıldıkla-
rı namaz Şiilere göre meşru değildir.

Çünkü nafile namazlar cemaatle kılınmaz. Gerçi namaz beş vakittir ama Şiiler öğle-ikindi ve akşam-yatsı namazlarını birleştirerek kılarlar. Böylece beş vakit namaz üç vakite indirilmiş olmaktadır.

ABDEST — Sünniler abdest alırken muhakkak ayaklarını da yıkarlar. Şiilerde ise, yüz ve kollar dirseklerle beraber ellere doğru iki kere yıkandıktan sonra, bir kez daha elleri ıslatmaya gerek görmeden, eldeki ıslaklıkla sağ elle sağ ayağı, sol elle sol ayağı bir kere mesh etmekle yetinilir. Şiilerde muhakkak toprağa secde edilir. Halı, kilim, ipek, seccade gibi şeylere secde etmek caiz değildir.

EZAN — Şiiler ezana, “**Ali Velayullah**” sözünü ilave etmişlerdir. İki defa “**Eşhedu enne Muhammeden Resulullah**” dendikten sonra iki defa da “**Eşhedu enne A'yyen Velayullah**” denir. Sünni ezanda bu ibare yoktur.

ORUÇ — Ehl-i Sünnette, yolculuk yapan bir kimsenin, isterse oruç tutabileceği belirtilirken, Şiiilikte Ramazan ayında yolculuk yapan kimsenin kesinlikle oruç tutmaması gerekir.

NİKÂH — İmamiyye'ye göre iki türlü nikâh veya evlenme akdi vardır:

a. Daimi akid: Ehl-i Sünnet'in de kabul ettiği mutlak olarak evlenmelidir.

b. Akd-i inkıtâ: Bu da geçici olarak evlenmektir. Buna Mut'a nikâhı, muvakkat nikâh da denir. Kur'an-ı kerim'deki “Savaşta esir olarak ellerinize geçen (cariyeler) müstesna, evli kadınlar (la evlenmeniz) de (yasaklandı. İşte bunlar) size Allah'ın yazdığı yasaklardır. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak, zinâ etmemek şartıyla mallarınızla istemeniz (mihirlerini verip almanız), size helal kılındı. O halde onlardan ne kadar faydalan-

dınızsa, ona karşılık kararlaştırılmış olan ücretlerini (mihirlerini) verin. Kararlaştırılmadan başka, karşılıklı hoşnud olduğunuz hususta size bir sorumluluk yoktur. Allah bilen'dir. Hâkim'dir.” (Nisa, 24) âyetinin bu geçici nikâha esas teşkil ettiğini ileri süren İmamiyye aynı zamanda bu nikâhın, Ehl-i Sünnet'in aksine nesh olunmadığını ve ebedi olarak devam ettiğine inanır. Onlara göre mut'a nikâhı, Resulullah (s.a.s) tarafından teşri edilerek mübah olduğu bildirilmiş ve onun sağlığında sahâbenin bir kısmı bu şekilde evlenerek çocuk sahibi olmuşlardır.

Diğer taraftan Ehl-i Sünnet mut'a nikâhının Hz. Peygamber (s.a.s)'in S'ınneti ve Kitâb'la neshedildiğini ileri sürer. Onlara göre Talâk (65) sûresinin 1., Nisâ (4) sûresinin 12. âyeti ile bilhassa Mu'minûn (23) suresinin 6 ve Mearic (70) sûresinin 30. ayeti ile, mut'a nikâhı neshedilmiş, yani yürürlükten kaldırılmıştır. İmâmiyye ise, Ehl-i Sünnet'in getirdiği delillere karşı çıkar ve bu âyetlerde hükmü nesheden bir açıklama bulunmadığını, ayrıca bu nikâhın yasaklanmadığına dair haberlerin “ahâd haber” olduğundan neshin kabul edilemeyeceğini ileri sürer. Onlara göre bu nikâh, doğrudan doğruya Hz. Ömer, tarafından keyfî olarak yasaklanmıştır. Ehl-i Sünnet'e göre ahad haberle, fûru'a ait meselelerde amel etmek gerekir.

İmamiyye'nin kabul ettiği mut'a nikâhında kadının, evlilik müddetinin ve ücretin muayen olması şarttır.

Müddetin bitiminden sonra yahut tarafların anlaşmasıyla müddetten vazgeçilmesi üzerine ayrılık meydana gelir. Bir erkekle mut'a nikâhıyla evlenmiş bir kadın, ayrıldıktan sonra kırkbeş gün iddet bekler ve bu müddetten önce kimse ile evlenemez. Ayrılık,

temastan önce olursa, iddet beklemesi şart değildir. Mut'adan olan çocuk, dâimi nikâhtaki gibi, babaya aittir ve babasının mirasına hak kazanır; fakat mut'ayla evlenen kadın ve erkek

birbirlerinden miras alamaz." (88)

Bugün, dünyadaki toplam bir milyar Müslümanın %9'u yukarda belirtilen Şii-İmamiye fırkası görüşlerine göre ibadet etmektedir.

TAÇ

Tarikatlarda, her tarikatın kendine mahsus işaretini taşıyan başlıklara verilen ad. Başlıklar, her tarikatın başlık biçimi ve simgelerle diğerlerinden ayrılan özelliklere sahiptirler. Bu bakımdan ne kadar tarikat varsa o kadar da birbirine benzemeyen taç olduğu söylenebilir. Bunlar yalnız üst bölümleri ve başa giyilen yerlerine verilen kubbe ve lenger isimlerinde birbirlerinden farksızdırlar. Taçın üstüne destar denilen sarık sarılır. Taç geleneği Hz. Adem'e kadar çıkar. Bazı mutasavvıflara göre Hz. Adem Cennet'teyken taç giyerdi. Yeryüzüne indikten sonra Cebrail tarafından başı tıraş edildi ve taç giydirildi. Diğer peygamberlere de gökten taç inmiştir. Mutasavvıf yazarlar, taçları, biçim ve simgeledikleri anlamları konu alan yazılar yazarak tasavvuf yazı geleneğinde Taçname denilen bir bölümün vücut bulmasına yol açmışlardır. Taçların şekilleri, onları oluşturan parçalar ve sayıları, yorum bakımından böyle bir tütün doğmasına fazlasıyla

elverişlidir.

Ayrıca, bahis konusu bu taçlar tarikatlarda "tekbirleme" denilen özel tören ve dualarla giydirilirdi. Bunların yapımları da ayrı bir sanat ve ustalığa ihtiyaç gösterirdi.

Mevlevi tacı, sikke adı verilen bal rengi veya beyaz iki katlı parçadan yapılırdı. Dilimsiz bir karış dört parmak yüksekliğinde olur, tepeye doğru darlaşırdı. Mevlevi şeyhlerinden Seyyid olanlar bu sikke üstüne yeşil, diğer şeyhler beyaz, halifeler de koyu mor destar sararlardı. Mevlana soyundan gelen çelebiler destarı, sikkeyi alttan tam kapatacak gibi, diğer şeyhler ise alttan bir parmak boşluk bırakarak sararlardı.

Bektaşilerin taçları beyaz keçeden, bir karış uzunluğunda, tepeye doğru darlaşmayan, kubbesi Oniki İmamı simgelemek üzere 12, lengeri dört kapıyı belirtecek şekilde dört dilimli yapılırdı. Tepesinde başparmak tırnağı büyüklüğünde bir keçe parçasının üstü iplikle işlenerek tutturulan bir parça vardı. Bu parçanın adı mühür ve-

ya düğmeydi. Bu taca Tac-ı Hüseyi-ni ve Tac-ı Celali adı verilirdi. Tepe-sinde düğme veya mühür bulunmayan ve dilimleri dıştan dikişli olmayan, kubbesi 12, lengeri dört dilimli taca da Kalenderi Taç denirdi. Bektaşilikte taca destar sarmak yalnız babalara ta-nınmış bir ayrıcalıktı. Muhiplere ge-lince, onlar daltaç denen destarsız taç giyerlerdi.

Kadiriye, Rıfaiye, Bedeviye ve Sa-diye taçları da 12 dilimden oluşuyor-du. Ancak bunların lengerleri düz ve dikişsizdi. Rıfailler bu dikişsiz yere si-yah, Kadiriler yeşil, Bedeviler kırmızı, Sadiler beyaz sarık sararlardı. Şa-zelilerin taçları dilimsiz ve beyaz sa-rıklıydı. Kadirilerin ayrıca, üstü siv-ri, nakışlarla süslü, altı koyun yünüyle çevrelenmiş bir taçları daha vardır. Bu taca Müjgânlı Tac adı verilmişti.

TAHAVİ

Mısır'da Taha adlı bir köyde do-ğan ve buraya bağlılığını belirtmek bakımından Tahavi ismiyle anılan Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed (d. 853 m.) İslam dünyasında ilmin en yüksek düzeyinde sayılan Hanefi imamlarındandır. Tahavi, İmam Şa-fii'nin en seçkin talebesi Müzenî'nin yeğenidir. İlk fıkıh dersini ondan al-mıştır. Önce Şafii mezhebinde iken Hanefi mezhebine geçmesinin sebebi-ni kendisi şu şekilde açıklar: "Tahsi-lim sırasında hanefi kitaplarını çok okurdum. Dayım Müzenî beni ne za-man o kitapları okurken görürse, okumama engel olurdu. Dargın bir vaziyette bir gün bana: "Vallahi sen-den hayır gelmez" diyerek yemin et-miştî. Ben de bunun üzerine Hanefi mezhebine geçtim ve fıkıh tahsilimi o yolda devam ettirdim." Kendisi tara-fından da belirtildiği gibi, Tahavi, da-yısının bu sözlerine kırılmış ve Mısır başkadısı Hanefi Ebu Cafer Ahmed

b. İmran'ın derslerine katılarak on- devamlı öğrencilerinden biri olmuş-tur.

Tahavi H. 268'de Şam'a gelip bu-ranın başkadısı Ebu Hazim'den ders görmüştür. Böylece, Hanefi ilim ha-zinesinin asıl kaynaklarıyla temas et-mek imkânını bulmuştur. Çünkü, Ebu Hazim'in hocası, İmam Muham-med'in öğrencisi İsa b. Eban'dır. Bu suretle, Tahavi Hanefi mezhebinin büyük imamlarından olan İmam Mu-hammed'den dolaylı olarak fıkıh okumak mazhariyetini elde etmiştir. Tahavi daha sonra Harûn b. Said'den, İbn Rifaa'dan ve Yunus b. Ab-diala da dahil olmak üzere, İsa b. Mesrud, Muhammed b. Abdullah, Bahr b. Nasırdan oluşan değerli ha-dis alimleri halkasından hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ahmed b. Kasım, Ebu'l-Hasen gibi hadis alim-leri hadis rivayet etmişlerdir.

İmam Tahavi'nin değerini İbn Abdîber şu sözlerle belirtmektedir: "Tahavi, mezhep yönüyle Küfeli, ya-ni Hanefi idi ama, o bütün mezhep alimlerinin görüş ve içtihatlarını dik-katle tarar, araştırır ve bilirdi." Ta-havi yaşadığı çağın Hanefi ilim adam-larının başı olarak saygı gördü. En de-ğerli ilim adamları bilgisine, kabiliyet-lerine karşı duydukları hayranlığı an-latan sözler söylemişlerdir. Meselele-ri çok iyi bilen ilim adamları onun Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gi-bi içtihad usullerinde Ebu Hanife'ye uyan bir fıkıh üstadı, bazan cüzi ko-nularda kuvvetli gördüğü delillere gö-re hüküm verebilen bir müctehid ol-duğu görüşünü savunurlar. Şerhu Meani'l-Asar ile Müşkülü'l-Asar ad-lı eserleri bu değerlendirmelerin açık kanıtlarıdır.

Tahavi, daha sonraları, Mutasa-ru't-Tahavi adlı eserini yazdığı anda vaktiyle kendisine çıkışan dayısını

kastederek: "Allah İbrahim'e rahmet eylesin, sağ olup da şu yazdığım eseri okusaydı, yeminine kefarete verirdi" demiştir.

Çalışmakla geçen saygıdeğer bir hayat yaşayan Tahavi, Mısır'da (933) yılında vefat etmiştir.

TAKİYE

Kelime, mezhepler tarihi deyimi olarak, "Belirli veya gelecek bir tehlikeden korunmak amacıyla inancı saklamak ve gizlemek" anlamındadır. Bahis konusu tehlikelerin başında canının tehlikede bulunması gelmektedir ve bütün mezhepler böyle bir durumda kişinin imanını ve inancını gizleyebileceği hususunu kabul etmektedirler. Bu konuda delil olarak Hz. Peygamber'in kendisinin hedef olduğu bir kötüleme fiilinde sırf kötüleyeninin hayatı bahis konusu olduğu için kötüleyeni affetmesi ve yine aynı durumda kaldığı takdirde aynı şeyi yapabileceğini bildirmesi gösterilmiştir. Olay şudur: "İslamiyetin ilk yıllarında Mekke'de müşrikler, genellikle fakir ve köle olan Müslümanlara karşı şiddete başvuruyor, işkenceye maruz bırakıyorlardı. Genç Ammar, anne ve babasıyla birlikte işkenceye tabi tutulmaktaydı. Annesi ve babası işkenceden ölmüş, Ammar uygulanan işkencelerden birine dayanamayıp, müşriklerin, Hz. Peygamber'i kötülediği takdirde canının bağışlanacağı teklifini kabul ederek kurtulmuştu. Duruma çok üzülen Ammar, Hz. Peygamber'e gelip olup bitenleri nakletti. Hz. Peygamber, Ammar'ın imanında hiçbir sarsılma olmadan böyle bir davranışta bulunduğunu öğrenince ona karşı hiçbir kırgınlık duymadı. Tanı başka, yine böyle bir tehlike ile karşılaştığında aynı hareketi tekrarlayabileceğini bildirdi. Ayrıca, Kur'an'da Âl-i İmran suresinin 27. ayeti de

bu hususta delildir. Takiyye yukarıda anlatılan hallerde kabul edilmiş olduğu bilinirken, Şia fırkası onu ele alarak dini bir prensip ve inanç esası şeklinde değerlendirdi. Bunun sebebi Hz. Ali'nin şehid edilmesi ve Hz. Hasan'ın hilafetten çekilmesinden sonra, Emeviler ve Abbasiler döneminde Hz. Ali ve onun soyunu övenlere uygulanan baskılar ve öldürmelerdir. Bu bakımdan Şia fırkasının bu hareketinin hayati gerekçeleri olduğu meydandadır. Yalnız, Takiyye'yi iktidara geldikleri, yani can ve mal korkusunun hiçbir suretle bahis konusu olmadığı zamanlarda da uygulamak yolundan ayrılmadılar. Bazı Şii alimleri de bunu iyi karşılamamışlardır. Örnek Şerif er-Radiyy (Ö. 1015)'dir. Bu alim kesin bir hüküm vererek: "Takiyye müminlere müşrikler arasında olur, Müslümanla Müslüman arasında olmaz" demiştir.

Aynı ilim adamı şu görüşü de ileri sürmüştür: "Takiyye bir ruhsattır; daha faziletli olan bu ruhsatın kullanılmamasıdır. Kişinin ölüncüye kadar İslam'da sebat etmesi, ruhsatı kullanarak İslam'dan çıkmak suretiyle kurtulmasından daha sevaptır."

Diğer mezheplere mensup ilim adamları Şiilerin durup dururken Takiyye'ye başvurmalarını ruhsatı kötüye kullanma olarak kabul etmişler ve ağır tenkitlerde bulunmuşlardır. Onları, ikiyüzlülük, sözüne güvenilmezlik ve halk deyişiyle yanar-dönerlikle suçlamışlardır. Takiyye'nin bu şekilde anlaşılması, diğer mezheplerde Şia'ya karşı güvensizliğin ve soğuk davranmanın başlıca sebeplerinden biri olmuştur.

TARİKAT

Arapçadaki "tarik" (yol) kelimesinin çoğulu olup "yollar" anlamına gelir. Bir tasavvuf terimi olarak bu

kavram "Allah'a ulaşma gayesini güdenlerin izledikleri özel tarz, yol, metot, hareket biçimi" demektir. Müslümanlıkta tarikat ve şariat birbirinden ayrı, birbirine zıt anlamda düşünülemez. Dinin zahiri (dıştan görünen) hükümlerinin tümünü oluşturan şariat, insanlığa hitap eden ana yol, geniş caddedir. Bunun içinde, çeşitli kişilerin, cemaatlerin mizaç, zevk ve tabiatlarına uygun olarak izledikleri daha küçük ve alt yollara da tarikat denir. Bu açıdan bakıldığında şariatla tarikat arasında bir zıtlık değil, bir uyum olduğu anlaşılacaktır. Şariat esastır, tarikat onun içinde yeni bir boyuttur. Bütün Sünni din bilginleri tasavvufun ve tarikatların şariata aykırı olamayacağını, böyle oldukları takdirde meşruiyetlerini yitireceklerini belirtmişlerdir.

Mezheb gidilen yol" anlamına gelirken, tarikat da "yollar" anlamındadır. O halde iki "yol" arasındaki fark nedir?

Mezhep, başta Kur'an olmak üzere sünnet, hadis, kıyas ve bazen de bunlara aklı da katarak Allah'a giden yoldur. Bu prensiplere dayanarak ortaya çıkan bir müçtehit, inançta, ibadetlerde, dinin tüm muamelelerinde, cezalarda, ödüllerde nasıl hareket edilmesi gerektiğini sistemleştirir. Bu mezheptir.

Tarikat ise, dini inançta, emirlerin yerine getirilmesinde, tüm dini uygulamalarda ayrı bir sistem kurmaz. O, Tanrı'ya insanı, daha çok gönül, irfan, aşk ve cezbe ile götürür. Mezhep, inananı Tanrı'ya ulaştırmak içinse, Tarikat insanı, zaten Tanrı'nın bir parçası olduğu, onda yok olması gerektiği gerekçesine götürür.

Abdülbaki Gölpınarlı, mezheple tarikat farkını şu tek cümle ile özetlemiştir: "Mezhep ilim yoludur, tarikatsa irfan yolu..."

Her tarikatın bir kurucusu vardır. Pir denilen bu kurucu, belki gerçek anlamda tarikatın kurucusu, yani tüm teşkilatı ile onu organize eden, sistemi yerleştiren olmayabilir. Nitekim, pekçok tarikata adını veren kimselelerin değil de, ondan hemen sonra gelenlerin tarikatın gerçek kurucuları olduğu bilinmektedir. (Mevlana Celaleddin, Hacı Bektaş Veli... gibi)

Tarikatın bir de çoğunlukla Hazreti Ali'ye uzanan bir bağlılık, çıkış (menşe) listesi vardır. Buna silsile denir. Hazreti Ali'den başlayan bu silsilede son isim tarikatın kurucusudur. Tarikatın başında bir şeyh vardır. Bu şeyh, değişik tarikatlarda değişik isimlerle anılır. Bu baş şeyhin yardımcı şeyhleri, onların müridleri, dervişler, öğrenciler vardır. Tarikatlarda en önemli makam kurucunun, yani Pir'in yattığı yerdir. Burası tüm tarikat mensupları tarafından sık sık veya belirli dönemlerde ziyaret edilir. (Mevlana Dergâhı, Hacı Bektaş Türbesi gibi...) Önem sırasında ikincisi, halen tarikatın başında olan şeyh efendinin ikametgâhıdır. Sonra diğer tekkelerin, zikir yerleri, zaviyeler... gelir. Tarikatların çoğunun, birbirinden farklı özel giyimleri, işaretleri, terminolojisi, adap ve erkânı, tarikat içi hiyerarşisi, tekke düzeni, hizmet biçimleri... vardır. Her tarikat, bu teşkilatı yaşatabilmek için gerekli parayı da toplayacak, kullanacak yollar bulmakta, vakıflar kurmakta veya çeşitli şekillerde, kendilerine sevgi ve saygı duyanlardan mali yardımlar sağlamaktadır.

Bazı tasnifler

Tarikatlar üzerine yazan ve düşünenler, gerek çeşitleri, gerek adetleri konusunda değişik şeyler söylemişlerdir. Genellikle tarikatlar ikiye ayrılır:

1-) Merasimleri olan, mensupları

ayrı ve dışarıya kapalı tekkelerde yaşayıp ibadet eden, giyimleri ile de halktan ayrılan tarikatlar,

2-) Hiçbir merasimi olmayan, giyim, kuşamı halktan ayrılık göstermeyen, Tanrı'ya ulaşmak için riyazat ve zikirle meşgul olmayıp, meseleyi aşk ve cezbe noktasından alan tarikatlar.

Tarikatların sayıları konusunda da değişik görüşler vardır. "Ne kadar insan varsa o kadar yol vardır" düşüncesinden hareket edenler tarikat sayısını belli bir rakamda dondurmazlar. Öte yandan "12 temel tarikat vardır, diğerleri bunlardan çıkmıştır, kollarıdır" görüşü de bazılarınca kabul edilmektedir. Bunlara göre 12 temel tarikat şunlardır:

Kadiri, Rifai, Şazeli, Halveti, Nakşibendi, Bektaşî, Bayramî, Celveti, Sadi, Bedevi, Desuki.

Bellibaşlı tarikatlar

Büyük mutasavvıflara göre tarikat tektir, o da "Tarikat-ı Muhammediye"dir. Sünni daire içinde gelişen çeşitli tarikatlar, aslında bu tek olan Tarikat-ı Muhammediye'nin şubeleri mahiyetindedir. Esasta, "usul"de ayrılık gayrılık yoktur. Teferruata ait bir takım inceliklerde, meşrepte çeşitlilik vardır ancak. Aşağıda, İslam dünyasında ortaya çıkmış tarikatlardan bir kısmının listesi verilmiştir. (Geniş bilgi için İslam Ansiklopedisi'nin 12/1 cildinin "Tarikat" maddesine müracaat edilmelidir).

Abdüsselamiye - Rifaiye'den Sadiye'nin bir kolu.

Acemiye - Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf el-Harisi'ye nisbet olunmuştur (H.IX. asır).

Adiliye - Bargisiye'nin bir şubesi olup, Bedreddin Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Adili el-Abbasi (ölm. 970 = 1562)'ye nispet edilmiştir.

Afifiye - Şaziliye'den Nasiriye'nin

bir kolu olup, Abdülvahhab b. Abdüsselam el-Afifi el-Marzuki (ölm. 1180 = 1766/1767)'ye nisbet olunmuştur.

Ahdaliye - Ebu'l-Hasan Ali el-Ahdali tarafından kurulmuştur.

Ahmediye - Bir Mısır tarikatı (müessesisi Tanta-Badavi, 599-675 = 1202 - 1276) olup, Şaziliye'nin bir koludur. Kolları: Şinnaviye, Marazika, Kennaşiye, Enbabiye, Hammudiye, Menaifiya, Sellamiye, Halebiye, Zahidiye, Şuaybiye, Taskiyaniye, Arabiye, Sutuhiye, Bundariye, Muslimiye (= Şurunbulaliye), Beyyumiye.

Ahmediye - Çiştîye'nin bir kolu olup, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhak el-Rudavli el-Çiştî (ölm. H. 1000'den sonra)'ye nisbet edilmiştir.

Ahmediye - Ahrariye'nin bir şubesi olup, Müceddid-i Elf-i Sani veya İmam-ı Rabbani diye tanınan Bedreddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülahad el-Faruki Kabuli-i Serhendi (ölm. 1034 = 1624) tarafından kurulmuştur. Müceddidiye de denir.

Ahmediye - Halvetiye'nin bir kolu olup, müessesisi, Manisa civarında Göl Marmarası nahiyesinden Ahmed Şemseddin (ölm. 910 = 1504 / 1505) Efendi'dir.

Ahrariye - Nakşibendiye'nin bir şubesi olup, Ahrar lakabı ile tanınmış olan Şeyh Ubeydullah b. Mahmud b. Şehabeddin el-Hüseyni el-Taşkandi (ölm. 895 = 1490)'ye nispet edilmiş olup, başlıca kolları şunlardır: Ahmediye, Taciye, Kasaniye.

Alavaniye - Alavan el-Hamavi (ölm. 936 = 1530)'ye nisbet olunmuştur.

Ammariye - Kadiriye'nin Cezayir - Tunus kolu (XIX. asır).

Amudiye - Medyenîye'nin bir şubesi olup, Ebu İsa Said b. İsa el-Ammali el-Siddiki'ye nisbet olunmuştur.

Arabiye - Ömer b. Muhammed el-Arabi'ye nispet olunmuştur.

Arusiye - Kadiriye'nin Trablus-garp kolu (XIX. asır).

Assaliye - Halvetiye'den Cemaliye'nin bir koludur. Şamlı Ahmed b. Ali el-Hariri el-Assali el-Şafii (ölümü 1639)'ye nispet edilmiştir.

Aşuriye - Burhaniye'nin bir kolu olup, Seyyid Aşur el-Mağribi'ye nisbet edilmiştir.

Aydarusiye - Kübreviye'nin Yemen kolu (XV. asır) olup, Ebubekir el-Aydarus (ölm. 909 = 1503)'a nispet olunmuştur.

Azamiye - Sonradan el-İmam el-Azam Ebu Hanife (80-150 = 699 - 767)'ye izafe olunmuş bir tarikat.

Azizan - Azizan lakabını taşıyan Hoca Ali el-Ramaytani'ye nispet olunmuş bir tarikat olup, Hacegan tarikati ile aynıdır.

Aziziye - Rifaiye'nin bir kolu olup İzzeddin Abdülaziz b. Ahmed al-Dirini el-Damiri el-Şafii el-Rifai (ölm. 694-1295)'ye nispet edilmiştir.

Babaiye - Bir Türk tarikatıdır. Müessisi Abdülgani Pir Babai olup, Edirne'de, 870'te (1465) ölmüştür.

Baherziye - Tarikat şeceresi Necmeddin el-Kübra'ya ulaşan Seyfeddin Said b. el-Mutahhar b. Said el-Baherzi'ye nispet olunmuştur.

Bayramiye - Ankara'da, Hacı Bayram Veli (ölm. 833 = 1429) tarafından kurulmuştur. Kolları: Şemsiye, Celvetiye.

Bekkiye - Şaziliye'nin Tunus'ta bir kolu olup, el-Bakki el-Tunusi'ye nispet olunmuştur.

Bekriye - Şaziliye'den Vefaiye'nin bir şubesi olup, kurucusu Ebu'l-Makarim Muhammed el-Bekri (ölm. 1586)'dir.

Bekriye - Halvetiye'den Karabaşiye'nin bir kolu olup, kurucusu Şemseddin Mustafa el-Bekri (ölm.

1162 = 1749)'dir.

Bektaşîye - Yeseviye (Safeviye)'nin bir kolu olup, kurucusu Hacı Bektaş Veli (ölm. 7382 = 1337/1338)'dir. Bu tarikat daha ziyade Anadolu ve Balkanlarda (bilhassa Arnavutluk'ta) yayılmıştı.

Biberiye - Halil Develioğlu (ölm. 1933) adında Tarsuslu bir zat tarafından bu bölgede kurulmuş bir tarikat olup, Nakşibendiye'nin Halidiye kolunun tesiri altında idi.

Bistamiye - XV. asırda Türkler tarafından Bayezid el-Bistami (ölm. 261 = 874)'ye izafe olunan bir tarikat.

Buhuriye - Halvetiye'den Ramazaniye'nin bir kolu, Şeyh Muhammed el-Buhuri el-Rumi el-Edirnevi (ölm. 1039 = 1629/1630) tarafından kurulmuştur.

Burhaniye - Şaziliye'nin büyük bir kolu olup, Burhaneddin İbrahim b. Ebülmecid el-Desuki (ölm. 686 = 1287) tarafından kurulmuş bir Mısır tarikatıdır.

Cahidiye - Halvetiye'den Cemaliye'nin bir kolu olup, Edirneli Cahidi Ahmed Efendi (ölm. 1070 = 1659 / 1660) tarafından kurulmuştur.

Camiye - Şeyhülislam Kutbeddin Ahmed el-Namiki (ölm. 536 = 1142)'ye nispet edilmiş bir tarikattır.

Celvetiye - Safeviye'nin Türk kolu olup, Üsküdarlı Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi (ölm. 1038 = 1628) tarafından kurulmuştur. Başlıca kolu Haşimiye'dir.

Cemaliye - Halvetiye'nin bir kolu olup, Çelebi Halife diye tanınan Cemaleddin Aksarayı (ölm. 899 = 1493/1494) tarafından kurulmuştur. Kolları Sünbuliye, Şabaniye, Karabaşiye, Nasuhiye, Çerkeşiye, Haliliye, İbrahimiye, Bekriye, Kemaliye, Hafniye, Ticanîye, Summaniye, Feyziye, Derdiriye, Saviye, Assaliye, Bahşiye.

Cemaliye - Halvetiye'den Uşşakiye'nin kolu olup, Edirneli Şeyh Cemaleddin Efendi (ölm. 1164 = 1750/1751) tarafından kurulmuştur.

Cemriye - Hıziriye'nin bir kolu olup, Ahmed Yesevi (ölm. 562 = 1166)'ye nispet edilmiştir.

Cerrahiye - Halvetiye'den Ramazaniye'nin bir kolu olup, kurucusu Nureddin Mehmed Cerrahi (ölm. 1083 = 1672)'dir.

Cihangiriye - Halvetiye'den Ramazaniye'nin bir koluk olup, kurucusu Cihangirli Şeyh Hasan Burhaneddin Efendi (ölm. 1074 = 1663)'dir.

Cüneydiye - Cüneyd el-Bağdadi (ölm. 297 = 909)'nin fikirleri etrafında teşekkül eden Bağdad tasarruf mektebinin XI. asırdan itibaren bir tarikat olarak kabul edilmesinden ibaret olup, Hacegân, Kübreviye ve Kadiriye tarikatlarının vücut bulmasını sağlamıştır.

Cüzuliye - Şaziliye'den Bedeviye'nin bir kolu olup, Ebu Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cazuli (ölm. 870 = 1465) tarafından kurulmuştur.

Çerkeşiye - Halvetiye'den Nasuhiye'nin bir kolu olup, Çankırı'nın Çerkeş kazasından Hacı Mustafa Efendi (ölm. 1229 = 1813/1814) tarafından kurulmuştur.

Çiştîye - Hindistan'da Şeyh Muineddin Muhammed el-Acmiri (ölm. 633 = 1236) tarafından kurulmuştur.

Demirtaşiye - Halvetiye'den Ruşeniye'nin bir kolu olup, Mısır'da Kütahyalı Mehmed Demirtaş (ölm. 935 = 1529) tarafından kurulmuştur.

Derdaîye - Hz. Peygamber'in sufi ehlinden Ebu'l-Derda Uvaymir b. Malik el-Hazraci (ölm. 32 = 652 / 653)'ye nispet olunmuştur.

Derdîriye - Halvetiye'den Hafniye'nin bir kolu olup, Ebu'l Bereket el-Şahabeddin Ahmed b. Ahmed el-Derdîri el-Adavi (ölm. 1201 = 1786)

tarafından kurulmuştur.

Derkave - Cüzuliye'nin Cezayir-Fas kolu olup, müessisi Ebü'l-Hasan Ali Şazili (ölm. 1238 = 1823)'dir.

Desukiye - Burhaniye de denir.

Dibiye - Ebü'l-Hasan Ali b. Hızır el-Dibi el-Hazraci (ölm. 719 = 1319)'ye nispet olunmuştur.

Ebu Talibiye - Meşhur Kutbü'l-Kulûb müellifi Muhammed b. Ali b. Atiyat el-Makki (ölm. 386 = 996)'ye isnad olunmuştur.

Ebü'l-Vefaiye - Rıfaiye'den Sadiye'nin bir kolu.

Ekberiye - Sonradan fikirlerini benimseyenler tarafından İbn el-Arabi (ölm. 638 = 1240)'ye izafe olunan bir tarikat.

Eşrefiye - Kadiriye'nin bir kolu olup, kurucusu Kadiriye'nin ikinci pirî sayılan Eşref-zade veya Eşref-i Rumi diye tanınan Şeyh Abdullah-i Rumi (ölm. 874 = 1469)'dir.

Gazzaliye - Cüneydiye'nin bir kolu, Gazzali (ölm. 505 = 1111)'nin düşüncelerini benimseyenler tarafından sonradan kendisine izafe edilmiş olan bir tarikat.

Gülşeniye - Halvetiye'den Ruşeniye'nin bir kolu olup, büyük Türk sufi İbrahim Gülşeni (ölm. 940 = 1533) tarafından kurulmuş, başta Mısır olmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerine yayılmıştı.

Halidiye - Nakşibendiye'nin bir şubesi olup, Ebü'l-Baha Ziyaeddin Halid b. Ahmed b. Hüseyin el-Osmani el-Şahrizuri (ölm. 1242 = 1826/1827) tarafından kurulmuş bir tarikattır.

Hamzaviye - Bayramiye ve Melamiye'nin gelişmesinden meydana gelmiştir.

Hayatiye - Halvetiye'den Ramazaniye'nin bir kolu. Kurucusu Şeyh Mehmed Hayati Efendi'dir.

İbrahimiye - Halvetiye'den Çerkeşiye'nin bir koludur, Kuşadalı İbrahim Efendi (ölm. 1264 = 1849) tarafından kurulmuştur.

Kadiriye - Cüneydiye'den doğmuş bir Bağdad tarikatı olup, Abdülkadir el-Giyani (ölm. 561 = 1166) tarafından kurulmuştur.

Karabaşiye - Halvetiye'den Şabaniye'nin bir kolu olup, müessisi Şeyh Ali Alaeddin Karabaş Veli (ölm. 1097 = 1686)'dir. Kolları: Nasuhiye, Bekriye.

Kassariye - IX. asırda Ebu Salih Hamdun b. Ahmed b. Ammarat el-Kassar müntesiplerine verilmiş ad olup, ilk Melamiye'den sayılırlar.

Melamiye - Vaktiye Türkiye'deki Bayramiye'nin bir kolu olup, müessisi Bostanlı Şeyh Hamza Bali (ölm. 969 = 1561/1562)'dir.

Mevleviye - Bir Anadolu tarikatı olup, Mevlana'nın ismine izafeten sonradan oğlu Sultan Veled (ölm. 712 = 1313) tarafından kurulmuştur. Önceleri (XVI. asır) Şemsiye ve Veleddiye, sonraları Postnişiniye ve İrşadiye kolları teşekkül etmiştir.

Muradiye - İstanbul'da bir Türk tarikatı.

Muslihiye - Halvetiye'den Sinaniye'nin bir kolu olup Musli (Muslih) Efendi diye tanınan Tekirdağlı Müslihiddin Mustafa (ölm. 1099 = 1688)'ya nispet olunmuştur.

Nakşibendiye - Bir Türkistan tarikatı olup, Bahaeddin Nakşibend (ölm. 791 = 1389)'e nispet olunmuştur. Kolları: Ahrariye, Kasaniye; Müceddidiye, Mazhariye, Müceddidiye-i Dihleviye, Halidiye, Esediye, Reşidiye, Taciye, Camiye.

Nasuhiye - Halvetiye'den Karabaşiye'nin kolu olup. Ebu'l-Ula eş-Şeyh Nasuhi Muhammed el-Halvati (ölm. 1130 = 1718)'ye nispet olunur.

Niyaziye - Halvetiye'den Ahmedi-

ye'nin kolu olup, niyazi-i Mısri (ölm. 1105 = 1694)'ye nispet edilmiştir.

Ramazaniye - Halvetiye'den Ahmediye'nin bir kolu olup, Karahisarlı Şeyh Ramazan (ölm. 1025 = 1616)'a nispet olunmuştur.

Rifaiye - Seyid Ahmet el-Rıfai (ölm. 578 = 1183)'ye nispet edilmiştir. Merkezi olan Basra'dan Suriye ve İstanbul'a kadar yayılmıştır. Kolları: Suriye'de Haririye, Sadiye, Seyyadiye; Mısır'da Baziye, Malikiye.

Ruşeniye - Halvetiye'nin bir kolu olup, Dede Ömer Ruşeni (ölm. 892 = 1497)'ye nispet edilmiştir. Kolları: Demirtaşiye, Gülşeniye, Sezaiye, Haletiye.

Sadiye - Hatimiye'nin bir kolu olup, Sadreddin-i Konevi (ölm. 672 = 1263)'ye nispet edilmiştir.

Safeviye - Sühreverdiye'nin Erdebil'deki kolu olup, Safevi hanedanının kurucusu Safiyyüddin-i Erdebili (ölm. 735 = 1334)'ye nispet edilen tarikattan kızılbaşlık doğmuştur.

Selahiye - Halvetiye'den Ahmediye'nin bir kolu olup, kurucusu Balıkesirli Şeyh Abdullah Selahaddin Efendi'dir.

Senusiye - Halvetiye'den Ahmediye'nin bir kolu olup, kurucusu Balıkesirli Şeyh Abdullah Selahaddin Efendi'dir.

Sezaiye - Halvetiye'den Gülşeniye'nin bir kolu olup kurucusu Hasan Sezai Efendi (ölm. 1151 = 1738)'dir.

Sinaniye - Halvetiye'den Ahmediye'nin bir kolu olup, Şeyh İbrahim Ümmi Sinan (ölm. 976 = 1568)'a nispet edilmiştir.

Sünbülüye - Halvetiye'den Cemaliye'nin kolu olup, kurucusu Şeyh Zeyneddin Yusuf Sünbül Sinan Efendi (ölm. 936 = 1929/1930)'dir.

Ticaniye - Halvetiye'den Hafniye'nin Cezayir-Fas kolu olup, Şeyh Şahabeddin Ahmed el Ticani (ölm.

1227 = 1812) tarafından kurulmuştur.

Uşşakiye-Halvetiye'den Ahmediye'nin bir kolu olup, kurucusu Şeyh Hasan Hüsameddin-i Uşşaki (ölm. 1001 = 1592/1593)'dir.

Yeseviye - Türkistan'da Hâcegân'ın bir kolu olup, Ahmed Yesevi (ölm. 562 = 1166)'ye nispet edilmiştir.

Zühriye - Halvetiye'nin Sinaniye kolundan Muslihiye'nin bir kolu olup, Kayserili Ahmed Zühri (ölm. 1157 = 1744)'ye nispet edilmiştir.

Ortak özellikleri: Tarikatların, belli başlıları ve onların kolları ile birlikte sayılarının yüzleri bulunduğu bilinmektedir. Bu çeşitliliğe rağmen hepsinde de ortak bazı özellikler vardır. Bunları, "Zikir, sülük, şeyh²pir, mürid-derviş, silsile, kol-şube, âdâb-erkân, tekke, özel kıyafet, ortak dil..." olarak sıralayabiliriz.

Zikir — Kelime anlamı "anlamak, tekrarlamak" demektir. Burada anılan "Allah'ın isimleri"dir. Zikir çok kere, basına da intikal eden bazı dini olaylar ve "irtica" haberlerinin de çağrışımı ile, tarikatçılığın bir belgesi, göstergesi kabul edilmektedir. Zikirde, tarikat mensupları, dış dünyadan tamamen kendilerini soyutlayarak Allah'ın adını, tek veya beraber, yüksek sesle yahut içlerinden tekrarlayıp, bir anlamda ibadet ederler. Burada asıl olan "La ilâhe illallah"tır. Yani "Allah'tan başka ilah yoktur."

Zikrin yapılış şekli tarikatlara göre değişiklik gösterir. Bazı tarikatlarda zikir seslidir (Kadiriye), bir kısmında da sessiz yapılır (Nakşibendi). Toplu zikir yapılan tarikatlar da vardır, Ferdi zikir yapanlar da. Toplu zikirleriyle tanınan tarikatlar Mevlevilik (sema), nakşilik (Hatm-i Hâce), Halvetilik (oturarak ve hafif sallanarak), Rıfaiilik (Zikr-i Kıyam), Kadirilik (Deve-

ran)dir...

Sülük — Mürid tarikata girip derviş olduktan sonra belirli bir ilerleme gösterir ve bazı kademelerden geçer. Yani nefsinden ve dünya heveslerinden sıyrılan derviş Allah'a doğru yaptığı manevi yolculukta, şeyhinin de telkin ve kontrolü ile tarikatın belli aşamalarından geçerek olgunlaşır. Bu süre içinde derviş "Çile"ye girer. Bunun çeşitli süreleri vardır. Bu süre Mevlevilikte 1001 gündür. En yaygın olan süre ise 40 gündür. Çile, dervişin eğitimi ile meşgul olan dedenin kontrolünde yapılır. Hiçbir aksatma, yumuşama, ara verme olmaz. Çilede derviş adayı, dünya nimetlerinden vazgeçer, asgari yaşama şartları içine girer, en ağır hizmetlerde çalıştırılır veya karanlık bir hücrede bekletilir. Bu süre dua, zikir ve nefisle mücadele, hesaplama ile geçirilir.

Pir — Tarikatın kurucusuna "Pir" denir. Mevleviler, Konya'da Mevlânâ Cemaleddin Rumi'nin türbesinin bulunduğu yere "Huzur-u Pir" adını vermişlerdir.

Şeyh — Şeyh o tarikatın yaşayan, yöneten, hem idari, hem de manevi lideridir. Yaşayışı, bilgisi, şahsiyeti, İslâmiyetin ve mensubu olduğu tarikat sisteminin görevlerini aksatmadan yerine getirişi ile örnek bir insan olmak zorundadır. Tasavvuf geleneğinde bir kimsenin herhangi bir şeyhe bağlanmadan bir tarikatta ilerlemesi, olgun bir insan olması mümkün değildir.

Derviş — Bir tarikata intisap eden, dış dünyadan soyunmuş eğitilmeye talip kimse demektir.

Silsile — Tüm târikatlarda silsile vardır. Bu, o günkü şeyhten geriye giderek Hazret-i Peygamber'e kadar uzanan bir zincir, bir halkadır. Tasavvuf müessesesi Hazret-i Ali'den başlatıldığı için bu zincir Cüneyd-i Bağ-

ladi'den Hazret-i Ali'ye uzanır ve oradan Hazret-i Peygamber'e bağlanır.

Kol — Tarikatlar, kuruluşlarından sonra, pirin sözleri ve davranışlarına yeni yorumlar getirildikçe kol- lar meydana çıkmıştır. Halvetiye ve Şazeliye tarikatları kendilerinden en çok kol (şube) çıkan tarikatlardır. Mevlevilikte ve Bektaşilikte kol yoktur. Mevlevilikte, Veled ve Şems kolu şeklinde bir ayırım yapanlar da olmuştur.

Adâb-Erkân — Tarikatlar, bir velinin, mutasavvıfın, din büyüğünün sözleri, yazıları, yaşama biçimi ile belirlenmeye başlar. Kurucudan sonra gelenlerin çoğalmasi ve fikrin müessesleşmesiyle birlikte kendilerine özgü bazı kurallar, töreler, adetler edinmeye başlar. Çünkü tekkeler kurulmaktadır. Bunların iç düzeni, diğer tarikatlardan ayrı bir takım gelenekleri olmalıdır. Aynı zamanda bunlar tarikatın müessese olarak ilgi görmesini, ekonomik hürriyet kazanmasını, çevrenin ve çağın şartları içinde sosyal, bazen de politik ağırlık kazanmasını da sağlamalıdır. En az merasimi olan tarikatların daha sonraki çağlarda da, eğer fikir sistemi güçlü ise, yaşama şansı çokken, sıkı kurallara ve törelere bağlı tarikatların şartlar değiştikçe bu katılığı, dolayısıyla tarikat prensiplerini koruma şansları az olmaktadır. Nakşibendilik ile Mevlevilik arasındaki âdâb-erkân farklılığı bugün, Mevleviliğin "sevenler", Nakşiliğin ise "bağhlar" olarak görülmesinin sebeplerinden biridir.

Tekke — Tarikatın gereklerinin, emirlerinin ve sistemin getirdiği görevlerin yapıldığı, uygulandığı yerlerdir. Tarikatların dünya görüşüne, sosyal ve ekonomik bakışına göre büyük-küçük, gösterişli-mütevazi, kent içinde dışında olurlar.

Kıyafet — Her tarikatın kendine göre bir kıyafeti vardır. Özellikle derişlerde ortak unsurlar çoksa da, bazı semboller, başta taşınan külâh veya sırta giyilen hırka, bunların rengi, bir bakışta kullananın hangi tarikata mensup olduğunu açıklayabilir. Kıyafetle birlikte elde taşınan bir asa, çubuk, zincir, göğüse takılan veya boyuna asılan bir madeni halka da tarikatın özel işaretleri olarak dikkati çeker.

Özel Dil — Tarikat mensuplarının kendi aralarında kullandıkları bazı kelime ve ibarelerde tarikat farklılıklarını belirler. "Çelebi" denince aklımıza çok kere Mevlevilik gelir. "Dergâh, dede, çile, destar, destûr, hamûşan, hücre, mangır, meydan-cı..." gibi kelimeler de Mevlevilerin kendi aralarında kullandıkları bazı kelimelerdir.

Mürîd ve mürşidin özellikleri: Tarikatta, süluk edenin (salık-kapılanan) kendisine manen ve madeten teslim olduğu mürşidin (irşad eden-aydınlatan-yol gösteren) bazı özellikleri olması gerekir. Bunlar, Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin, ünlü eseri "Cami'ül Usûl"da şöyle sıralanıyor:

Manevi zevk sahibi olmak.

İslamiyeti çok iyi bilmek.

Şefkat ve himmeti bol olmak.

Allah'tan gelen her şeye razı olmuş bir durumda olmak.

İsabetli görüş ve tesirli telkin sahibi bulunmak.

Gümüşhanevi, tarikat mensubu olmak isteyen müridin de nelere dikkat etmesi gerektiğini şöyle belirtiyor:

Aşırılıklara kaçmadan verilen emirleri yerine getirmeli.

İbadet ve sair dini görevlerini yerine getirmeyi sürdürmeli.

Eşyanın geliş ve doğuş yollarına dikkat etmeli (İlmin bize verdiği bilgiler).

İnsanı noksan ve ayıpları ile görülebiliş öylece de Allah'a götürmeye çalışan ilim ve marifet ehli kimselerin sohbetine devam etmeli.

Gururlu ve kendini beğenmiş kimselerin yakınlığından sakınmalı.

Edepli olmalı.

Her hareketinin daima Allah'ın kontrolünde bulunduğunu unutmamalı.

Doğuş, yayılış ve güçlenme nedenleri: İslam tarihinde mezhepler ve itikadi yönlendiren ekoller, dinin yayılmasından hemen sonra, miladi 9'uncu ve 10'uncu asırlarda kurulmaya başlamış, fakat tarikatlar daha geç, (12 ve 14. yüzyıllarda) ilk işaretini vermişlerdir. İslamiyetin esasa ait bazı meselelerinin herkesçe kabulü ve her geçen yüzyıl içinde milyonlarca insana ve çeşitli ülkelere yayılması sırasında ortaya bazı tereddütler çıktı. İşte bunlara cevap verilme zorunluluğu mezhep ve itikadi ekollerin doğumunu öne almıştır. Dinin bütünlüğü, yani temel konularda tüm Müslümanların aynı şekilde düşünüp ibadet etmesi olayı elbette çok önemli idi. Aksi takdirde bu süratli yayılma disipline edilemezdi.

Tasavvuf ise, her yeni Müslüman'ın bu dini, Allah'la kendisi arasında yorumlaması olayı idi. Dinin, daha çok öteki dünya ile ilgili yorumlarına intibak, kabul ve benimseme olarak görülüyordu. İslamiyetin milletlere ve çok ayrı iklim şartları, tarih kültür ve yaşama biçimleri sergileyen geniş bir haritaya yayılmasından doğacak tereddütleri, akıllı bir esneklikle, özellikle büyük beyinlere, âlimlere, coşkulu ruhlara en iyi biçimde yansıtmak durumu vardı. Bu, birkaç asrın geçmesini, doğacak tereddütlerin nasıl aşılabileceği konusunda formüller gösterecek "büyüklerin gelmesi"ni gerektiriyordu.

Tasavvuf düşüncesi elbette, İslamiyetin yayılmasından hemen sonra çeşitli bölgelerde görülmeye başlamıştı. Nitekim büyük mutasavvıflar 8'inci asrın sonu ile 9'uncu asrın başından itibaren tarih sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Fakat bir anlamda tasavvufun müesseseseleşmesi olan tarikatçılık, İslamiyetle daha önceki dinlerin ve Hıristiyanlığın, dinin yayıldığı ülkelerdeki sosyal, ekonomik ve kültürel izlerin sentezi, bu sentezin bir disiplinler mecmuası haline getirilmesi elbette uzun bir zamanı gerektiriyordu.

Tarikatların, "İslamiyetten icazet almaları" için de bazı önemli meselelerin birkaç yüzyıl, din adamları ve alimler arasında tartışılması lazımdı.

Hazret-i Peygamber bir hadisinden "Ümmetim arasındaki ayrılıklar (fikir ayrılıkları) rahmettir" buyuruyordu. O, "İslam ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını" da belirtiyordu. Necmettin Kübra (12. asrın sonu ve 13. asrın başı) "Usulü Aşere" adlı eserinde, "Allah'a ulaşan yollar yaratıkların nefesleri sayısındadır" demişti. Daha sonra bu görüş, çeşitli mutasavvıflarda "Allah'a ulaşan yollar yıldızların sayısındadır" şeklini almıştır. Yolların (tarikât) çok ve çeşitli olabileceği "Bizim yolumuzda çalışanları biz yollarımıza ulaştırırız" ayetinde de bildiriliyordu.

Tasavvuf düşüncesinin yayılmasından, Müslüman kitleler arasında ve özellikle aydınlar ve hoşgörülü büyük din adamlarınca benimsenmesinden sonra bunun tarikatlara dönüşerek müesseseseleşmesinde, o çevrenin sosyal, ekonomik ve politik şartlarının ikinci büyük faktör olduğunu hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. İslamiyet süratli şekilde yayılır, fakat devletin başındakiler aynı zamanda dinde de son sözün sahibi du-

rumuna gelirken, halkın, manevi dünyasında bazı başka otoriteler, kendince baş vurup akıl ve yardım isteyeceği, erişilebilir kimseler arayıp bulması elbette beklenilir bir sonuçtur. Ve bu bağda, kalp, gönül, duygu, sığınma, ruh coşkunluğu kadar, dini bir takım törenler ve uygulamaların dışında da görme ve yaşama isteği hâkim olmuştur.

Öyle zamanlar olmuştur ki, o bölgedeki bir tarikat şeyhi veya halifesi, manevi güç olarak bazı siyasi ve askeri otoritenin de üstüne çıkmıştır. Böyle durumlarda bellidir ki, siyasi otorite, ya merkezinden fazla uzaklaşmıştır veya halka "iyi efendilik" yapamamaktadır. Siyasi otoritenin inançlara fazla karışması, bu inançları kendi ideolojisi içinde biçimlendirmesi de tepkilere yol açınca, halk, manevi ilticagahlar, başvurup sığınacağı yerler aramış ve tarikatlar, hemen bu göreve talip olmuşlardır.

Bu noktadan bakıldığında, İslam dünyasında tarikatlar bir anlamda dinin siyasi ve sosyal tarihi olarak da kabul edilebilir.

Osmanlı devletinin kuruluşu ve tarikatlar

Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri" adlı kitabında, 13. asrın sonu ile 14. asrın başlarında Osmanlı Devleti'nin küçük bir topluluktan bir cihan devletine dönüşmesinde, dini-manevi akımların ve dervişlerle onları programlayan tarikatların rollerini şöyle anlatıyor:

"...Osmanlı İmparatorluğu kurulmaya başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içinde kaynaşmakta olan bir alemin dört bucağında tekevvün eden dini ve sosyal cereyanları, bulgu ve tecrübeye sahip insanları ve manevi kuvvetleri kendi arkasında buldu...

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmakta olduğu zamanda Anadolu'daki uç beylikleri, medeni bir hayatın kaynağı olan Türk ve İslam dünyasının her tarafından gelmiş her sınıftan ve meslekten adamlarla doludur: İran, Mısır ve Kırım medreselerinden çıkan hocalar, Orta ve Şarki Anadolu'dan gelmiş Selçuki ve İlhani bürokrasisine mensup şahsiyetler muhtelif tarikatların mümessilleri İslam şovalye ve misyonerleri diyebileceğimiz dervişler... Bunların her birinin Türk ve İslam dünyasının her tarafında şubeleri olan ve bugünkü komünist yahut farmason teşkilatına benzeyen teşkilatı bulunan tarikatlar olduğunu görürüz. Kökleri bu suretle geniş Türk ve İslam dünyasına yayılmış olan bu gibi teşkilat vasıtası ile her tarafla temas halinde bulunan Osmanlıların ise, Osmanlılaşmış Rumların yardımına muhtaç olmadan daha evvelki emsali Türk imparatorlukları gibi büyük bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bu kuvvetlerden istifade etmiş ve kendilerine lazım gelen her türlü unsurları bulmuş olduklarına şüphe yoktur."

Prof. Barkan, Prof. Fuat Köprülü'nün, "Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yayılışında tarikatların, tekke ve zaviyelerle, dervişlerin rolleri üzerindeki araştırmalarına" da değinerek şu görüşlere yer veriyor:

"...Osmanoğulları ile beraber, birçok şeyhler gelip Anadolu'nun Batı taraflarında yerleşmişlerdi. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle birlikte, memleket açmak ve fütuhat yapmakla meşgul bulundukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve تنها yerlere yerleşmişler ve oralarda müritleriyle beraber ziraatle ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardır. Filhakkı, o zamanlar bu şayan-ı dikkat di-

ni cemaatlere hemen her tarafta tesadüf edilmekte idi. Onların, tercihan boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline giriyordu. Bu zaviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, onların harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri oluyordu...

İlk Osmanlı padişahları mevcut zaviye şeyhlerini muhafaza ettikleri gibi, birçoklarının yeniden yerleşip zaviye açmasına da yardım etmişlerdir.

Bu dervişlerin geldikleri yerlerde fevkalade imtiyazlarla karşılaştığını da zannetmek doğru değildir. Bir asker gibi harp edebildiği halde yine bir köylü gibi çalışan bu dervişlerin çoğu bu devirde henüz öşürden bile muaf değillerdi... Filhakika, bu devirlerde gördüğümüz dervişler, henüz bizzat ziraatle meşgul olan ve bağ bahçe yetiştirmekle zaviye ve değirmen inşa etmekte mahir olan işgüzar insanlardır. Vakitlerini ayin ve ibadetle geçirdiklerine, başkaları sırtından yaşadıklarına dair ortada henüz hiçbir delil mevcut değildir."

Tarikat şeyhlerinin, tekke ve zaviyelerdeki dervişlerin, Müslüman-Hristiyan halkı kaynaştırmakta ve toplumu yavaş yavaş Müslümanlaştırmakta gösterdikleri dikkati de belirten Prof. Barkan, onların "manevi fetihleri" ile ilgili olarak da şunları söylüyor:

"...Fütuhatı başarmak için Osmanlı ordularına yalnız teşkilatlı ve imanlı muharip temin etmekle kalmayıp, bu misyoner dervişlerin dini ve sosyal fikirler propagandasıyla da, halk kütleleri arasında çok faal bir maya gibi faaliyete geçerek, o memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyasi kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsait kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütuhat işlerini kolaylaştır-

makta amil oldukları da muhakkaktır. Rum ilinin İslamlaşmasında bu misyoner derviş gruplarının oynadığı rol her halde büyüktür.

Misyoner Türk dervişlerinin telkinatı ordularla birlikte ve hatta ordulardan evvel fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha evvel manen fethetmiş bulunmaktadır.

Onlar yeni bir dünyaya, yani diğer bir Amerika'ya gelip yerleşen halk yığınları için, içtimai ve siyasi büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu hengameli devirde halkın içinden yetişmiş mümessil şahsiyetlerdir ve bu itibarla onları son zamanın dilenci dervişlerinden dikkatle ayırmak lazım gelir."

Bektaşilikle Mevleviliğin, imparatorluğun üzerine kurulacağı coğrafyayı Türkleştirmek, İslamlaştırmak açısından verdiği hizmetler de şöyle belirtiliyor:

"...Bu tarikatların ekserisinde, bilâhare Bektaşilikte olduğu gibi, İslam dini, yerli halk tarafından benimsenebilmek için lazım gelen bütün kolaylıkları ihtiva eden bir şekle girmiş, münevver, müsamahakâr ve telifçi bir mahiyet alarak bazen yerli ayin ve itikatları da benimseyebilmiştir. Bütün insanların kardeşliği ve vicdan temizliğine nazaran dinî ayin ve ibadet sahasındaki şekilciliğin kıymetsizliği gibi, her dervişane düşüncede gizli bir şekilde mevcut bulunan fikirler, dini kaynaşmayı büyük nisbette kolaylaştırıyordu. İslamiyetin ehl-i sünnet haricinde kalan bu uzlaştırıcı ve munis şekillerinin tesiri altında cahil Hristiyanların din değiştirmeleri pek kolay olmuş ve bu suretle fatih bir ırk veya misyoner teşkilatına malik bir ruhban sınıfı tarafından ecnebi memleketlere getirilen bir din, ikna ve intibak kuvvetiyle, kendisini yerli ayinler üzerine ilave ve ilzam etmiştir. Bu

suretle dini kaynaşmayı mümkün kılarak Hristiyanlar için İslamlığı kolayca kabul edilir bir şekle sokmak hususunda Bektaşiliğin ne suretle çalıştığını göstermek isterken iki taraflı ziyaretgâhlar hakkında verilen malumat da dikkate şayandır. Bektaşiler ve onlardan evvel diğer tarikatlar bu nevi tekke ve ziyaretgâhlarda yatan Müslüman evliyanın mezarında bir de Hristiyan aziz bulunduğunu veya eski Hristiyan azizin gizlice Müslümanlığı kabul etmiş bulunduğunu ileri sürerek türbeleri her iki din salikleri için ziyaret edilebilir bir hale sokmuşlar ve bu iştiraktan kendileri için büyük faydalar ummuşlardır. Böylece, Selçuk hanedanının cismani ve Mevlevi derişlerinin ruhani merkezi olan Konya'da, aynı suretle gerek Hristiyan ve gerek Müslümanlar tarafından hiçbir vicdani endişe olmaksızın ziyaret edilen dört yer vardı. Bu gibi imkânlarla Konya sultanları zamanında Hristiyanlık ve İslamlık birbirine yaklaşıyor ve kaynaşıyordu. Orta zaman Anadolusunun gayri mütecanis ahalisi arasında bir kaynaşma zemini hazırlayan bu nevi dini cereyanlar, sultanlar için siyasi bakımdan, Mevleviler için ise felsefi görüşten arzuya şayandı ve bu ihtiyaca cevap vermek için doğmuşa benziyorlardı..."

Tarıkatta sosyolojik olgu

Tarikatlar sosyal birer müessese olarak kuruluşlarından günümüze kadar çeşitli alanlarda, fonksiyon ifa etmişler, şartlar gerektirdiğinde bulundukları toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel birikimine katkıda bulunmuşlar, bazen siyasi otoriteye destek vermiş, bazen baş kaldırmış veya direnen başka siyasi ve toplumsal güçlere yardımcı olmuşlardır. Tarikatların kuruluş şartlarına veya kurucularının dünya görüşü ve dinin uygulan-

masındaki yorumuna göre, bazı konularda diğerlerinden ayrılan belirli özellikler göstermişler, bâzen de bu özellikleri ile anılmışlardır. (Mevlevilik-Bektaşilik).

Eski başbakanlardan Bülent Ecevit bir dergiye verdiği demeçte (Nokta 14 Aralık 1986 Sayı 49), tarikatları, "Psikolojik ve sosyolojik olgu niteliğinde olanlar ve geriye dönüş eğilimini yansıttıkları için siyasi özellik taşıyanlar" biçiminde ikiye ayırmakta, günümüz şartları içinde yapılan bu tasniften sonra şöyle devam etmektedir:

"Tarikatlar arasında bu ayrılık tarihimiz boyunca görülmüştür. O arada, bazı tarikatlar, siyasal kökenli olmadıkları halde, devlet baskısıyla karşılaştıklarında gösterdikleri tepki, zamanla, onlara da siyasal görüntü ve nitelik vermiştir.

Türk-İslam tasavvufu geleneğinden kaynaklanan tarikatların çoğu, temelde ve özde, siyasal nitelikli değildir. Bunlar, genellikle, teokratik devlet düzeninin veya bağınaz din akımlarının, aşırı ölçüde katılaştırdığı ve kalıplaştırdığı, o yüzden de insana yabancılaştırdığı, din anlayışından ve uygulamasından sıyrılarak, gerçeği arayışta ve Tanrı'ya yönelişte özgürleşme gereksinmesini yansıtır. Geçmişte bazen bunların felsefe yönü, dinsel yönünden daha çok ağırlık kazanmıştır ve Osmanlı "aydın"ının felsefe alanında bıraktığı büyük boşluğu bir ölçüde doldurmuştur.

Yüzyıllar boyunca Türk halk şiiri de bu akımlarla beslenip zenginleşmiştir. Eğer bu kategoriye giren ve Türk-İslam tasavvuf geleneğini yansıtan tarikatlar yani sözlük anlamıyla, "yol"lar, bu arayış "yol"ları, olmasaydı, geçmişimizin düşünsel yaşamı son derecede çorak kalırdı. Üstelik, dinsel bağınazlık ve dinin siyasal amaçlara

göre istismar edilip yozlaştırılması da, Türk toplumuna, çok daha fazla zarar verirdi.

Bu tür tarikatlar, aslında, teokratik devletten çok, laik devletle bağdaşmaya yatkındırlar. Çünkü, gereksinme duydukları özgürlüğü laik devlette bulurlar. Yeter ki, siyasal ağırlıklı ve irticai eğilimli tarikatlarla bir torbaya konulup da, laik devlete zorla yabancılaştırılmasınlar veya, Osmanlı devletinde bazı örnekleri görüldüğü gibi, belirli devlet kurumlarıyla aralarında bağlantı kurulup da, o yoldan yozlaştırılmasınlar!..”

Merhum Mehmet Ali Ayni, İkdam gazetesinde (25.2.1921) “Bizdeki Tarikatlar” başlığı ile yazdığı bir yazıda tarikat olayına şöyle yaklaşıyor:

“Müslümanlık hadd-ı zatında Allah’ı ve Resulünü tasdikten ibaret olmakla beraber bu tasdik keyfiyeti daha sonra bir muahede ile teyit edilmiştir. Bu mukavele pek tehlikeli bir günde Müslümanlar ile Peygamber arasında aktoluşmuştu. Müslümanlar o gün Resulüllah’ın elini tutarak kendisinden ayrılmayacaklarına söz vermişlerdi. İşte onların bu samimi birliği kendilerini tehlikeden kurtarmıştı. Bir Müslüman’ın bugün, özü, sözü ve fiili birbirine uygun ve düzgün, faziletli, sevgi ve itimada layık bir kimseyi bulup onun huzurunda o güne kadar işlediği günahlardan tövbe ve pişmanlık ettiğine ve artık kimseye kötülük etmeyeceğine, yalan söylemeyeceğine, kimsenin malını çalmayacağına, kimseyi öldürmeyeceğine, yani her türlü kötü şeylerden sakınacağına dair söz vermesi ve bu sözüne Allah’ı, Peygamber’i ve tarikat kurmuş din büyüklerinden birini şahit tutması, o birinci mukaveleyi yenilemekten ve güçlendirmekten ibarettir. İşte, şeriatın batını (içi) olan tarikata

girmek bu demektir. Yoksa tekkede oturup çorba içmek değildir. Ondan sonra o adamın bütün fiil ve hareketi intisap ettiği kimsenin nezaret ve murakabesine tabi olur. Ben dünyada bundan müessir ve bundan tesirli ve yüceltici bir ahlak zabıtası mevcut olacağını zannetmiyorum.”

Devlet-Tarikat ilişkisi

Türk devletinin, ister Anadolu Selçukluları, ister Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti olsun, bazı dini akımlara bakışı aynıdır. Bunların, devleti yıpratacağı, yoracağı, meşgul edeceği görüldüğünde kesinlikle önlemek gerektiği görüşü, tüm zamanlar için geçerlidir. Türk devletlerini yönetenler, dine, özellikle İslamiyete, İslam bilginlerine, velilere, şeyhlere, halk üzerinde derin tesirleri olan tasavvuf ehline her zaman saygı duymuşlar, onları korumuşlardır. Bu sevgi ve saygı, onlar, “Kendî vazifeleri içinde kaldıkça” geçerli olmuş, Allahla kul arasındaki ilişkinin dışındaki meselelere karışmaları halinde Türk devleti, hangi çağ, hangi yönetimde, muhatapları kimler olursa olsun geleneksel tavrını alıp meseleyi orada bitirmiştir.

Ayrıca şunu da belirtmekte yarar vardır; mutasavvıflar, din alimleri, İslamiyetin evrensel mesajını anlayanlar, hiçbir zaman siyasi hırsların, dünyevi çıkarların peşinde olmamışlardır. Onlar, yöneteni devirmek değil, eğer o klasik anlamda bir despot, bir diktatörse, doğru yola çağırılması, eğer bu mümkün olmuyorsa, toplumda sosyal ve politik depremlere yol açmayacak biçimde baştakinin değiştirilmesi görüşünde olmuşlardır. Beğeniyorlarsa destek vermişler, beğenmiyorlarsa desteklerini çekmişlerdir. Halkın saygı duyduğu din adamları, mutasavvıflar, bazı dönemlerde Türk toplumunda devleti yönetenlerden da-

ha nüfuzlu olmuşlar, daha çok saygı görmüşlerdir. Bunun bilincinde olan politikacılar, ne zaman onları kullanmaya kalkmışlar, o zaman, durumunu ve görevini idrak ediyorsa, o mübarek kişi, bu istismara izin vermemiş, politikacının yolunun başka, kendi yolunun başka olduğunu hem halka, hem siyasi çevrelere duyurmuştur.

Burada, büyük din alimlerinin, mutasavvıfların, velilerin ve şeyhlerin devleti idare edenlerden büyük ilgi ve saygı görmelerini, eğer içinde bulunulan şartlar unutulursa, daha sonra yanlış yorumlamak mümkündür. Onlar, saygı ve sevgi gördükleri dönemlerde, halkı eğitmek, devletin tarihi, dini ve milli rolüne destek vermek, milli morali canlı tutmak gibi konularda görevlerini yapmaktadırlar. Fakat ne zamanki görevler karışmış, dini ve tasavvufi noktadan hareket eden çevreler devletin politik ve yönetici yapısına karışmaya başlamış, o zaman bu saygı ve sevgi, yerini eskilerin **"tedip ve tenkif"** dedikleri cezalandırmaya bırakmıştır.

Türk devletlerini kurup yönetenler, kitlelere dini ve milli kaynaklı şevk ve heyecan verilmesini, bunu devletin genel hedeflerinde kullanacakları için, beğeniyor, benimsiyorlardı. Ama ne zaman ki bu gayret teşkilatlanmaya, devlete ortak çıkmaya, kitlelerin günlük çıkarlarına, devletle olan ilişkilerine girmeye başlamıştır, o zaman **"Dur"** denilmiştir.

Bu konuda doğruyu ve yanlış her zaman devlet saptamıştır. Ona göre yanlış olan, tehlikeli olan, eğer tekke-den geliyorsa, dini çevrelerden geliyorsa, kim olurlarsa olsunlar, kendilerine asla müsaade ve müsamaha edilmemiştir.

Bunun en çarpıcı örneği 1826'da Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması ve

beraberinde bu ocağın manevi kaynağı olan Bektaşiliğin yasaklanmasıdır.

Osmanlı padişahlarının tarikat sevgi ve mensubiyetlerinin arkasında da bu anlayış vardır. Pek çoğu bu mensubiyeti devlet çıkarları için kullanmıştır. Veya bölgesel, etnik bir kalkışmaya gerekçe hazırlıyorsa, o dini hareketin lideri, o tarikatın başı padişahın İstanbul'da **"aziz misafiri"** olmuş, hep **"orada"** kalmış, padişah o da o tarikata intisap etmiştir (!)

Osmanlı sultanlarının mensup oldukları tarikatlarla ilgili olarak şöyle bir listeden söz edilir.

1. Sultan Osman Gazi (ölm. 1324): Ahilik.
2. Sultan Orhan Gazi (ölm. 1362): Ahilik.
3. Sultan I. Murat (ölm. 1389): Ahilik.
4. Yıldırım Bayezid (ölm. 1404) Zeyniye. ahilik.
5. Sultan Mehmet I. (ölm. 1421): zeyniye .
6. Sultan II. Murat (ölm. 1451): Bayramiye.
7. Fatih Sultan Mehmet (ölm. 1481): Bayramiye.
8. II. Bayezid (ölm. 1512): Halvetiye-i Cemâliyye.
9. Yavuz Sultan Selim (ölm. 1520): Halvetiyye-i Sünbûliyye.
10. Kanuni Sultan Süleyman (ölm. 1566): Gülşeniye
11. II. Selim (ölm. 1574) Halvetiye.
12. Sultan III. Murat (ölm. 1595): Ussakive
13. Sultan II. Mehmet (ölm. 1603): Halvetiye.
14. Sultan I. Ahmet (ölm. 1617): Celvetiye.
15. Sultan I. Mustafa (ölm. 1623): Celvetiye.
16. II. Osman (ölm. 1622): Celvetiye.

tiye.

17. Sultan IV. Murat (ölm. 1640): Celvetiye.

18. Sultan I. İbrahim (ölm. 1648): Halvetiye.

19. Sultan III. Mehmet (ölm. 1687): Halvetiye.

20. Sultan II. Süleyman (ölm. 1691): Halvetiye.

21. Sultan II. Ahmet (ölm. 1695): Halvetiye.

22. Sultan II. Mustafa (ölm. 1703): Halvetiye.

23. Sultan III. Ahmet (ölm. 1730): Halvetiyye-i Cerrahiye.

24. Sultan I. Mahmut (ölm. 1745): Halvetiye.

25. Sultan III. Osman (ölm. 1757): Halvetiyye-i Raufiye.

26. Sultan III. Mustafa (ölm. 1774): Halvetiyye-i Cerrahiye.

27. I. Abdülhamit (ölm. 1807): Nakşibendiye.

28. III. Selim (ölm. 1807): Mevleviye.

29. IV. Mustafa (ölm. 1808): Nakşibendiye.

30. Sultan II. Mahmut (ölm. 1839): Halvetiyye-i Cerrâhiye ve Mevleviye.

31. Sultan Abdülmecit (ölm. 1861): Halvetiyye-i Cerrahiye.

32. Sultan Abdülaziz (ölm. 1876): Bektâşîye.

33. Sultan V. Murat (ölm. 1876): Bahaiye tarikatı ve Masonluk.

34. Sultan II. Abdülhamit (ölm. 1909): Şazeliyye.

35. Sultan Mehmet Reşat (ölm. 1918): Mevleviye.

36. Sultan Mehmet Vahdettin (ölm. 1922): Nakşibendiye.

... Bu listede ilk anda dikkatimizi çeken husus şudur: Osmanlı padişahlarının büyük bir kısmı Halvetiye tarikatına veya bu tarikatın muhtelif şubelerine intisap etmişlerdir. Bu nok-

ta, Halvetiliği, Türk insanına en çok etki eden gönül ocaklarından biri olarak gösteren yaklaşımı tevsik etmektedir.

Dikkat çeken ikinci nokta ise, Masonluğun, 19. asrın sonlarında Osmanlı devletinin en ileri burçlarına kadar tırmanmış olduğudur.

Üçüncü nokta ise, padişahlar arasında Bektâşîliğe intisabın hemen hemen olmayışdır.

Osmanlı padişahlarının şeyhlere, tarikat ulularına kalbi veya geleneksel bağlılıklarının bir ifadesi de, daha ilk padişahтан itibaren uygulandığını gördüğümüz Kılıç Kuşanma Merasimi'dir. Bu merasim, başlangıçtan beri bir "Allah adamı"nın, yani bir tasavvuf büyüğünün önünde ve onun eliyle icra edilegelmiştir. Değişen sadece, merasimin başı olan şeyhin tarikatı olmuş, padişaha kılıç kuşatan kurum hep aynı kalmıştır: Tarikat..." (82).

İstanbul'da önemli tarikat merkezleri Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerinde önemli tarikatların nüfuz bölgeleri tüm imparatorluğu içine almakla beraber, bazı kentlerde ve eyaletlerde faaliyetleri daha yoğun oluyordu. Fakat, devletin siyasi olduğu kadar dini merkezi de olan, kültür ve sanat hareketlerinin yoğunlaştığı İstanbul tarikatların en faal olduğu kentti. Mevleviliğin merkezi Konya idi. Fakat, Konya'da oturan ve Mevlânâ'nın soyundan gelen şeyh efendinin, tarikatın en önemli isimlerini şeyh olarak tayin ettiği dergâhlar yine İstanbul'da bulunuyordu. Bunlar, Yenikapı, Üsküdar, Kuledibi (Galata), Kasımpaşa ve Bahariye Mevlevihaneleri idi. İstanbul'daki önemli Bektâşi tekkeleri ise şunlardı: Merdivenköy'de Âsitane (merkez), Kazlıçeşme'de Perişan Baba, Haliç Karaağaç'ta Münir Baba, Topkapı dışın-

da Takkeçiler'de Abdullah Baba, Üsküdar Paşalimanı'nda Yarımca Baba... II. Sultan Mahmut, yeniçeriliğin kaldırılması ile birlikte Bektaşî tekkelerini de kent dışına sürmüş, bunlar daha sonra Nakşî namı altında çalışmaya devam etmişlerdir.

İstanbul'da bazı önemli tekkeler de şunlardı: Karagümrük'te Cerrahi Asitanesi Nurettin Cerrahi tekkesi, Aksaray Sofular'da Şabaniye Tekkesi, Alibeyköy'de Şazeli Asitanesi, yine Yıldız'da ve Unkapanı'nda Şazeli tekkeleri, Tophane'de kadiri Asitanesi, Cağaloğlu'nda Vilayet'in karşısında Gümüşhanevi Kadiri Tekkesi ve Üsküdar Sultantepe'de Özbekler Nakşî Tekkesi. Bu sonuncusu, Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş yolu olarak büyük ün yapmıştı.

Tekkelerin gelirleri

Tarikat mensuplarının sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak, hatta çevreye de bazı katkılarda bulunmak durumunda olan tekkelerin gelir kaynakları da çeşitli idi.

Tekkeler bir ara devletten de yardım almışlardır. Fakat en büyük gelir kaynakları kendilerine ait vakıflardır. Devletin maddi yardımı, genelde o tarikat, yerel durumlarda da tekkeler, yönetime zarar verici girişimlerde bulunmadıkları, "**genel âdab ve kamu düzenini**" rahatsız etmedikleri sürece mümkündür. Doç. Dr. **Mustafa Kara** bu konuya şu şekilde açıklık getirmektedir: (83).

"Osmanlı yönetimi, kendisine, karşı bir hareket sezmediği ve görmediği müddetçe tekke yönetimine müdahale etmek istememiştir. Daha Orhan Bey zamanında batıl tarikatların peşine düşen devlet, **Şeyh Bedrettin** olayı, Melamilere karşı takınılan sert

tavırlar, nihayet **Kadızade-Siyasi** olaylarındaki tutumuyla bile bu prensibi fazla zedelememiştir.

XIX. yüzyılla beraber durum biraz değişmiş, devlet tekkelerin yönetimine müdahale etmeye başlamıştır. 1227/1811 tarihli ferman, sadece şeyhlerin tayiniyle ilgili olarak değil, tekke vakıflarının kontrolünü de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne vermiştir. Esas olay ise Bektaşîliğin Yeniçerilikle beraber yasaklanmasıydı. Bu derece sert bir tavırla tekkeler ilk defa karşılaşıyordu. Pekçok Bektaşî tekkesi Nakşibendiye'ye devredilirken Bursa'daki Ramazan Baba Tekkesi gibi birçok müessesese de yıktırılmış ve enkazı sattırılmıştır.

1252/1836 tarihli fermanla, tarikatlara göre özel kıyafet ve şeyhinin mührünü taşıyan kimlik kartına kadar varan bir kontrol mekanizması getirilmiştir. 1254/1838 tarihli ferman ise mali muafiyet yönünden kolaylıklar getirmiştir.

Daha sonraki yıllarda devlet, şeyhülislamlağa bağlı olarak kurduğu **Meclis-i Meşayih** ile, ilgili işleri yürütme yoluna gitmiştir.

Tasavvufi hayatın içinde olan herkesi kâmil olarak kabul etmek yanlışdır. Özellikle vakıfların da zorunlu hale getirdiği "**evladiye**" yoluyla, çok yetersiz kişiler dahi tekkelere şeyh olabilmıştır. Bu şahısların sergilediği olumsuz davranışlar mevcuttur. Kadın ve şarapla basılan, vakıf evini kâfirlere kiraya veren şeyhten, "**beni maneviyat mahvetti**" diyerek intihar eden şeyhe kadar hepsi bu çerçevededir.

Bunları tasavvufi hayatın bütününe teşmil etmek ne derece hatalı ise yok saymak da o derece hatalıdır.

Tekkeler, cami ve mescitler gibi sadece ibadet için kurulmuş değildir. İbadetin yanında tekkeler, aynı

zamanda yeme, içme, barınma gibi sosyal hizmetleri de topluma sunan bir müessesedir Dolayısıyla her tekke bir gelir kaynağına muhtaçtır. Bu kaynak genellikle vakıflardır. Vakfı olmayan tekke hemen hemen yoktur. Varsa bile hizmet alanı çok sınırlı demektir. Tekke'nin icra ettiği bu çok önemli dini-sosyal hizmetlerin iici gücü olan vakıf, zamam zaman da uzun tartışmalara sebep olmuştur. Vakfiye şartlarına bağlı kalmak bir yerde vakfın sürekliliğini ve ciddiyetini muhafaza ederken bazan da gülünç gelecek tarzda uygulamalara zemin hazırlamıştır. Beşik şeyhliğini bunların başında saymak gerekir. Bazan da vakfın şartlarına bağlı kalmak adına vakfın tevliyeti henüz çocukluk çağını yaşayan şeyhin oğluna, tekkenin şeyhliği ise vekâleten yetkili bir şahsa verilmiştir.

Toplumun önemli birtakım ihtiyaçları tekke vakıfları yoluyla giderilirken, tekkeler devlet tarafından da destek görmüşlerdir. Bazan da Bursa Valisi'nin, Ahmet Gazzi Efendi'ye karşı söylediği şu cümlelerle karşıya gelmişlerdir: **"Birtakım tembel-leri tekkelere doldurmakta ve doyurmakta ne fayda var?"**

Tekke'nin şöhreti ve başındaki şeyhin ilgisi kimi zaman dergâhların çok zengin vakıflara sahip olmalarını temin etmiştir. Bu gelir kaynakları ile başlı başına bir sosyal hizmet kurumuna dönüşen tekkenin vakıflarını yönetmek ve işletmek de ayrı bir mesele olmuştur. Mesela Bursa'da İsmail Hakkı Tekkesi şeyhi **Mehmet Hikmet Efendi** ile, Balıklı köyündeki vakıf arazileri sebebiyle köylülerle aralarında cereyan eden tartışmaların, bir gece şeyhin tekkesinde şehit edilmesiyle noktalanması bu çizginin en acı sonuçlarından.

Tekkelerin her zaman geniş vakıf

imkânlarına sahip oldukları da düşünülmemelidir. Zaman içinde vakıf imkânlarını kaybeden veya çok yetersiz hale gelen tekkeler de vardır.

Vakıf gelirlerinin yetersizliği sebebiyle bizzat çalışarak hem kendisinin hem de tekkenin giderlerini karşılayan Üçkozlar Dergâhı şeyhi **Safiyyüddin Efendi**, İsmail Rûmî Dergâhı. Şeyhi **Said Efendi** gibi sufiler olduğu gibi; elbiselerini satarak bu masrafları karşılayan Eyüp Efendi Dergâhı şeyhi **Avnullah Efendi** gibi sufiler de vardır.

Tanzimattan sonra vakıflar dışında devlet de, imkânlar ölçüsünde şahıs ve müesseselere maddi imkân sunma yoluna gitmiştir. Mesela, Abdülmecid döneminde, 1276/1859 yılında bazı tekke ve tekke mensuplarına ve zaif adıyla maaş verilmiştir:

Mevlevihane'ye 150, Abdullah Efendi Dergâhı'na 250, Hikmeti Efendi Dergâhı'na 50, Üftade Dergâhı'na 50, Muradiye Şeyhi Şazili Efendi'ye 50, Özbekler Şeyhi Ahmet Şah'a 100, Narlı Şeyhi Efendi'ye 50, Tarik-i Kadiriye'den Ahmet Dede'ye 30, Şeyh Safiyyuddin Efendi'ye 50, Ali Derviş Hüseyin'e 30, Gar-ı Aşıkân Zaviyedarı'na 15, Fincani Baba'ya 50 Morali Şeyh Bedrettin Efendi'ye 100, Şeyh Hüseyin Efendi'ye 30, Seferi Şeyhi'ne 10 kuruş.

Tarikatlarla tekkelerin yozlaşması

Osmanlı devletinin son 150 sene-si, maddi ve manevi kaynakların tü-kendiği, çağa ayak uyduramamaktan meydana gelen bir yozlaşma, yanlışta direniş ve ilimsizliğin çeşitli çürümelere yol açtığı gerileme dönemidir. Toplum bütün katları ve kurumları ile çağ dışı kalıyordu. Elbette bundan tarikatlar, tekkeler, din adamı görünümünde olanlar da nasiplenecekti. Eskiden tarikatlar ve onları yönlendiren

şeyh efendiler, üretici güç görevini yapıyorlar, "bir lokma, bir hırka" zihniyetinden daha çok, üretmek, yaymak, öğretmek, eğitmek görevlerinde bulunuyor, hoşgörüyü, insan sevgisine, topluma hizmete dönük telkinler yapıyorlardı.

Artık tekkeler birer tembelhane, sayıları yüzleri aşmış tarikatlar, kolları, kollarının kolları ise toplumun hareket gücünü engelleyici birer taassup kuyusu haline gelmişlerdi. Kurulma ve büyüme dönemlerinde toplumun dinamiklerinden olan tasavvuf düşüncesi çözülme ve gerileme döneminde, bu zavallılığı artıran, topluma ümitsizlik, karanlık gelecekler aşıl原因 bir duruma düşmüştü. Tarikatlar, kendi inançlarının, pirlerinin ve büyüklerinin birer türbedarı durumuna düşmüşlerdi. Bekliyorlar, yiyorlar, yatıyorlar, topluma ilgisiz, dünyaya ilgisiz, edebi tekerlemelerle, efsanelerle, yalanlarla günlerini geçiriyorlardı.

Bir zamanlar "medrese yobazlığına" başkaldıran bu kurum, şimdi bir "tekke yobazlığı" içinde düşmüştü.

Bir kentte 307 tekke

20'nci asra girerken Türkiye'nin en büyük kentinde yarı resmi kimliğe sahip 307 tarikat merkezi vardı. Bunların hemen tümünde belirli günlerde ayin veya zikir yapıyordu. "Tekke ve zaviyelerin kapatılması" kararından sonra tüm bu dergâh, tekke, hankâh ve zaviyeler kapatılmış, Abdülhâkim Arvasi ve Kenan Rifai'nin değişik zamanlarda değişik nedenlerle söyledikleri gibi "zaten asli görevleri bitmiş" olan bu merkezler resmen de ortadan kaldırılmıştı.

Aşağıdaki liste, Reşat Ekrem Koçu'nun "İstanbul Ansiklopedisi"nin 8. cildinden alınmıştır. Dergâhların isimlerinin altındaki ilk kelime semtini, daha sonrakiler hangi gün zikir ve

ya ayin yapıldığını göstermektedir.

BAYRÂMÎ 4 dergâh

1- Divitçiler Dergâhı. Üsküdar salı, 2- Emekyemez Dergâhı. Üsküdar, Salacak pazartesi, 3- Himmetzâde Dergâhı. Nakkaspaşa, perşembe, 4- Tavilmehmedefendi Dergâhı. A'timermer, salı.

BEDEVÎ 8 dergâh

5- Ağaçkakan Dergâhı. Yedikule civarı, çarşamba, 6- Arabzâde Dergâhı. Kasımpaşa, Uzunyol, salı, 7- Ebürri-zâ Dergâhı. Kasımpaşa-Tatavla, pazar, 8- İslâmbey Dergâhı. Eyyub, cuma, 9- Şeyhahmed Dergâhı. Çengelköy, cumartesi, 10- Şeyhhâmil Dergâhı. Beylerbeyi, pazar, 11- Şeyhhasib Dergâhı. Üsküdar, Toptaşı, pazartesi, 12- Şeyhhüseyin Dergâhı. İstavroz, perşembe.

CELVETÎ 22 dergâh

13- Acıbadem Dergâhı. Üsküdar, cumartesi, 14- Akarca Dergâhı. Topthane, çarşamba, 15- Akabıyık Dergâhı. Ahırkapı, çarşamba, 16- Alaeddinefendi Dergâhı. Sofular, pazartesi, 17- Atpazâriosmanefendi Dergâhı. Fatih, pazar, 18- Atpazâriosmanefendi Dergâhı. Üsküdar, cuma, 19- Ayşesultan Dergâhı. Üsküdar, İmrahor, perşembe, 20- Bacılar Dergâhı. Üsküdar, Hüdâi civarı, salı, 21- Bandırmalı Dergâhı. Üsküdar, İnâdiye, cuma, 22- Çakırdere Dergâhı. (Karaabalı Dergâhı). Dolmabahçe, çarşamba, 23- Divitcizâde Dergâhı. Üsküdar, Şeyhcamii, cuma, 24- Hüdâiazizmahmedefendi Dergâhı. (Pişvâyi tarikat). Üsküdar, cuma, 25- İskenderbaba Dergâhı. Üsküdar, Ağahamamı, çarşamba, 26- Keşfiosmanefendi Dergâhı. Vezneciler, çarşamba, 27- Küçükayasofya Dergâhı. Camiin içinde, cuma, 28- Mihrimahsultan Dergâhı. Üsküdar, İskele, perşembe, 29- Musalla Dergâhı. Bulgurlu, perşembe, 30- Sar-

maşık Dergâhı. Edirnekapusu, perşembe, 31- Şeyhfenâî Dergâhı. Üsküdar, Pazarbaşı, çarşamba, 32- Şeyh-selâmi Dergâhı. Üsküdar, Tekkekapusu, pazartesi, 33- Şeyhselâmi Dergâhı. Büyükçamlıca, çarşamba, 34- Ten-belhacımehmed Dergâhı. Üsküdar, perşembe.

CERRÂHİ 14 dergâh

35- Arıfdede Dergâhı. Üsküdar, Mehmedağa Camii, perşembe, 36- Çaylakzâde Dergâhı. Nuruosmaniye, perşembe, 37- Halilnizâmeddin Dergâhı. Edirnekapusu, çarşamba, 38- İplikcimehmed Dergâhı. Otlukcu Yokuşu, perşembe, 39- Karabaş Dergâhı. Rumelihisarı, perşembe, 40- Karagöz Dergâhı. Silivrikapusu, çarşamba, 41- Nureddincerrâhi Dergâhı. (Pişvâyî Tarikat). Karagümrük, pazartesi, 42- Sertarikzâde Dergâhı. Fatih, Kumru'umescid, salı, 43- Sertarikzâde Dergâhı. Eyyub, nişancı, pazar, 44- Şeyhali Dergâhı. Otakçılar, pazar, 45- Tameşvar Dergâhı. Eyyub, perşembe, 46- Yağcızâde Dergâhı. (Balaban Dergâhı). Üsküdar, Balabaniskelesi, cumartesi, 47- Yesârîzâde Dergâhı. Sofular, cumartesi, 48- Yıldızdede Dergâhı. Bağçekapusu, çarşamba.

GÜLSENİ 3 dergâh

49- Başçıhacımahmud Dergâhı. Haseki, Başçe Camii, çarşamba, 50- Gülşenitatarefendi Dergâhı. Tophane, perşembe, 51- Şeyhali Dergâhı. Balat, salı.

HALVETİ 13 dergâh

52- Bülbülcüzâde Dergâhı. Fatih, Yeninişancı, cumartesi, 53- Çizmeciler Dergâhı. kabataş, pazar, 54- Hamzazâde Dergâhı. Fatih, Yeninişancı, salı, 55- İshakkaramânî Dergâhı. Süt-lüce, cuma, 56- Kasımcelebi Dergâhı. Çemberlitaş, cuma, 57- Kule meydanı Dergâhı. Yedikule, Kasabilyas, çarşamba, 58- Maçka Dergâhı. Maçka, pazartesi, 59- Sadullahçavuş Dergâhı.

Silivrikapusu, cumartesi, 60- Şevkiefendi Dergâhı. Mimarğa, salı, 61- Şeyhhafız Dergâhı. Üsküdar, Karacaahmed, pazar, 62- Şeyhsüleyman Dergâhı. Beykoz, perşembe, 63- Tekkeci Dergâhı. Topkapı dışı, Takkeci Camii, cuma, 64- Üçler Dergâhı. Silivrikapusu, cuma.

KAADİRİ 57 dergâh

65- Abdalyakub Dergâhı. (Hekimoğlualipaşa Dergâhı). HEkimoğlualipaşa camii, cuma, 66- Abdüsselâm Dergâhı. Hekimoğlu, pazar, 67- Alibaba Dergâhı. Fındıklı, çarşamba, 68- Avnizâde Dergâhı. Üsküdar, divitciler, cumartesi, 69- Bayrampaşa Dergâhı. (Paşmakı Şerif Dergâhı). Haseki, cuma, 70- Büyükpiyâle Dergâhı. Kasımpaşa, cuma, 71- Çenezâde Dergâhı. Eskiâli, pazartesi, 72- Doğrainacı Dergâhı. Kasımpaşa, Zındar arkı, çarşamba, 73- Dülgeroğlu Dergâhı. Sarachâne civarı, perşembe, 74- Emirefendi Dergâhı. Kasımpaşa, Kulaksız, perşembe, 75- Erdekbaba Dergâhı. Haseki, Davudpaşa, pazar, 76- Evlicebaba Dergâhı. Eyyub, Bülbüldere, cuma, 77- Fıstıklı Dergâhı. Hasköy, pazartesi, 78- Gavsizâde Dergâhı. Mevlevihânekapusu, cumartesi, 79- Hacilyas Dergâhı. Eğrikapu, perşembe, 80- Hâkiefendi Dergâhı. Eyyub, Evlicebaba, cuma, 81- Hamdiefendi Dergâhı. Sinanpaşa, çarşamba, 82- Havuzbaşı Tergâhı. (Özbekler Dergâhı). Beylerbeyi, perşembe, 83- Haydardede Dergâhı. Sarachâne, pazar, 84- Hindîler Dergâhı. Üsküdar, selâmasız, cumartesi, 85- Hindîler Dergâhı. Aksaray, Horlor, cumartesi, 86- Kabakulak Dergâhı. Karagümrük, perşembe, 87- Kaadiriâne Dergâhı. Tophane, salı, 88- Kaledibi Dergâhı. Mevlevihânekapusu, çarşamba, 89- Karabaş Dergâhı. Tophâne, perşembe, 90- Kartalbaba Dergâhı. Üsküdar,

Nuhkuyusu, salı, 91- Kavafhüseyin Dergâhı. Emirgân, cuma, 92- Kavafmehmed Dergâhı. Emirgân, cuma, 92- Kavafmehmed Dergâhı. Balçıyokuşu, cumartesi, 93- Kaygusuzbaba Dergâhı. Ayasofya, pazar, 94- Kelâmi Dergâhı. Mevlevihânekapusu, salı, 95- Kolancıeminefendi Dergâhı. Ortakçılar, cumartesi, 96- Küçükpiyâle Dergâhı. Kasımpaşa, cumartesi, 97- Kürkcü Dergâhı. Lâlezar, pazar, 98- Kürkcüzâde Dergâhı. Silivrikapusu, pazar, 99- Mısırlıbrahim Dergâhı. Sultanahmed, cuma, 100- Kollaçelebi Dergâhı. Eyyub, Tabakhâne, cuma, 101- Muabbirhasanefendi Dergâhı.

Kasımpaşa, Büyükpiyâle, çarşamba, 102- Nazmizâde Dergâhı. (Yavaşcaşâhın). Şehremini, pazartesi, 103- Nebati Dergâhı. Tophane, çarşamba, 104- Nişancı Dergâhı. Fatih, Yeninişancı, cumartesi, 105- Oğlanlar Dergâhı).

(Oğlanşeyh Dergâhı). Aksaray, pazar, 106- Peykdede Dergâhı. Mevlevihânekapusu, pazartesi, 107- Rem'i Dergâhı. Şehremini, çarşamba, 108- Resmi Dergâhı. Edirnekapusu, cuma, 109- Serbölük Dergâhı. Üsküdar, Divitçiler, perşembe, 110- Şeyhulûsi Dergâhı. Ayasofya, çarşamba, 111- Şeyhmehmed Dergâhı. Bebek, Kayalar, cuma, 112- Şeyhşemsi Dergâhı. Keçeciler, perşembe, 113- Şeyhtahâ Dergâhı. Haseki, perşembe, 114- Taşçı Dergâhı. (Gümüştüdede Dergâhı). Davudpaşa İskelesi, pazartesi, 115- Tûrabi Dergâhı. Kasımpaşa, Tersane, cuma, 116- Vahiahmedefendi Dergâhı. Lâlezar, pazar, 117- Yahyaefendi Dergâhı. Fatih, cuma, 118- Yahyakethüdâ Dergâhı. Yahûbaba Dergâhı). Kasımpaşa, çarşamba, 119- Yarımcaibaba Dergâhı. Paşalimanı, cumartesi, 120- Yavedud Dergâhı. Ayvansaray dışı, cuma, 121- Zincirlikuyu Dergâhı. Üsküdar, cumartesi.

MEVLEVİ 5 dergâh

122- Bahariye Mevlevihanesi çarşamba, 123- Galata Mevlevihanesi, cuma, salı, 124- Üsküdar Mevlevihanesi, cumartesi, 125- Kasımpaşa Mevlevihanesi, pazar, 126- Yenikapu Mevlevihanesi pazartesi, perşembe.

NAKŞİ 65 dergâh

127- Afifehatun Dergâhı. Eyyub, perşembe, 128- Akbaba Dergâhı. Beykoz, Akbaba, perşembe, 129- Babahaydar Dergâhı. Eyyub, perşembe, 130- Bademli Dergâhı. Sültüce, perşembe, 131- Baliefendi Dergâhı. Silivrikapu, cuma, 132- Çolakhasanefendi Dergâhı. Eyyub, İdrisköşkü, cuma, 133- Derûhîmehmedefendi Dergâhı. Vezneciler, perşembe, 134- Abûsâidülhudri Dergâhı. Kaariyecivarı, cuma, 135- Emirbuhari Dergâhı. Edirnekapusu, cuma, 136 Emirbuhari Dergâhı. Unkapanı, perşembe, 137- Emirbuhari Dergâhı. Eğrikapu, Tok'ude, perşembe, 138- Feyziye Dergâhı. Kocamustafapaşa, cuma, 139- Feyzulanefendi Dergâhı. Halicilarköşkü, cuma, 140 Hacibeşirağa Dergâhı. Bâbîali, perşembe, 141- Hakikiosmanefendi Dergâhı. Eğrikapu, perşembe, 142- Hakikizâde Dergâhı. Eğrikapu, pazar, 143- Hatuniye Dergâhı. Eyyub, İdrisköşkü, pazartesi, 144- Husrevpaşa Dergâhı. Eyyub, Bostaniskelesi, perşembe, 145- Kalenderhâne Dergâhı. Eyyub, Camiikebir, perşembe, 146- Kalenderhâne Dergâhı. (Hindiler Dergâhı). Üsküdar, çinli, perşembe, 147- Karaağaç Dergâhı. Karaağaç, perşembe, Bektâşi, 148- Karayağdı Dergâhı. Eyyub, perşembe, Bektâşi, 149- Kaşgarî Dergâhı. Eyyub, Kayağdı, perşembe, 150- Kefevi Dergâhı. Salmatomruk, salı, 151- Kırkağaç Dergâhı. Aksaray, perşembe, 152- Kırpâsî Dergâhı. Eyyub, Düğmeciler, pazar, 153- Mehmedsaidefendi Dergâhı. Fındıklı, perşembe, 154- Mercimek

Dergâhı. Langa, cuma, 155- Mesnevîhâne Dergâhı. Çarşamba, cuma, 156- Mimarşinan Dergâhı, Âşıkpaşa, salı, 157- Muabbirhasanefendi Dergâhı. Eskiali, perşembe, 158 Muradmolla Dergâhı. Çarşamba, pazar, 159- Mustafadede Dergâhı. Fatih, Büyükkahraman, cumartesi, 160- Mustafapaşa Dergâhı. Otakçılar, perşembe, 161- Nalbandmehmedefendi Dergâhı. Rumelihisarı, perşembe, 162- Nafizdede Dergâhı. Anadoluhisarı, perşembe, 163- Neccarzâde Dergâhı. (Sinanpaşa Dergâhı). Beşiktaş, pazartesi, 164- Öksüzcebaba Dergâhı. Kocamustafapaşa, cuma, 165- Özbek Dergâhı. Üsküdar, Bülbüldere, cuma, 166- Özbekler Dergâhı. Sultanahmed, cuma, 167- Özbekler Dergâhı. Üsküdar, Sultan-tepsi, perşembe, 168- Perişanbaba Dergâhı. Kazlıçeşme, perşembe. Bektâşi, 169- Safvetipaşa Dergâhı. Hocapaşa, perşembe, 170- Sarıbaba Dergâhı. Sarıyer, pazar, 171- Selimiye Dergâhı. Üsküdar, Selimiye, perşembe, 172- Seyidbaba Dergâhı. Haseki, perşembe, 173- Şahkulu Dergâhı. (Merdiköyü Dergâhı). Merdivenköyü, perşembe. Bektâşi, 174- Şehidyer Dergâhı. Rumelihisarı, perşembe. Bektâşi, 175- Şeyhabdullah Dergâhı. Kanlıca, perşembe, 176- Şeyhali Derâhı. Eyyub, Oluklubayır, perşembe, 177- Şeyhıfzı Dergâhı. Unkapanı, perşembe, 178- Şeyhkâmil Dergâhı. Edirnekapusu, pazar, 179- Şeyhmurad Dergâhı. Eyyub, Nişancı, cuma, 180- Şeyhsadık Dergâhı. Üsküdar, Pazarbaşı, perşembe, 181- Şeyhsaid Dergâhı. Fındıklı, pazar, 182- Şeyhselâmi Dergâhı. Eyyub, Haydarbaba, pazar, 183- Şeyhselim Dergâhı. Üsküdar, Çınar, perşembe, 184- Tâhirağa Dergâhı. Âşıkpaşa, perşembe, 185- Tâhîrbaba Dergâhı. Büyükçamlıca, perşembe. Bektâşi, 186- Valdesultan Dergâhı. Edirnekapusu, perşembe, 187- Vezir Der-

gâhı. Eyyub, perşembe, 188- Yahyaefendi Dergâhı. Beşiktaş, perşembe, 189- Yahyazade Dergâhı. Yayla, perşembe, 190- Yûşâ Dergâhı. Beykoz, perşembe, 191- Zıbınışerif Dergâhı. Taşkasab, pazar.

RİFÂİ, (35 dergah)

192- Alikuzu Dergâhı, (Çürüklük Dergâhı), Kasımpaşa, cumartesi, 193- Alyanak Dergâhı, Lâlezar, perşembe, 194- Bekârbey Dergâhı, Hobyar, Cumartesi, 195- Cündi Dergâhı, Altımermer, Pazartesi, 196- Dügümlüba-ba Dergâhı (Arabacıbaşı Dergâhı), Sultanahmed, Pazar, 197- Hulviefendi Dergâhı, Şehremini, Salı, 198- Karababa Dergâhı, Atikali, Salı, 199- Karanuhud Dergâhı, Halıcılar, Çarşamba, 200- Karasarıklı Dergâhı, Küçükmustafapaşa, Pazartesi, 201- Kılıcımehtmedefendi Dergâhı, Mevlevihanekapusu, Pazar, 202- Kubbe Dergâhı, Fatih, Yenihamam, Cuma, 203- Marûfiefendi Dergâhı, Kasımpaşa, Pazartesi, 204- Osmanefendi Dergâhı, Topkapusu, Cumartesi, 205- Paşababa Dergâhı (Hoca Dergâhı), Top-hane, Çarşamba, 206- Raşidefendi Dergâhı, Fatih, Kadıçeşmesi, Cuma, 207- Saçlıefendi Dergâhı, Küçükayasofya, Pazar, 208- Saifefendi Dergâhı, Şehremini, Cuma, 209- Saidçavuş Dergâhı, Küçükmustafapaşa, Perşembe, 208- Saidçavuş Dergâhı, Şehremini, Cuma, 209- Saidçavuş Dergâhı, Küçükmustafapaşa, Perşembe, 210- Salihefendi Dergâhı, Karagümrük, Pazartesi, 211- Sancakdar Dergâhı, Ayasofya, Cuma, 212- Sandık-cıseyh Dergâhı, Üsküdar, Tabutcular, Cumartesi, 213- Saraçışhak Dergâhı, Tavşantaşı, Pazar, 214- Seyyahseyh Dergâhı, Kabasakal, Pazar, 215- Sultanosman Dergâhı, Otakçılar, Cuma, 216- Şerbetdar Dergâhı, Molagürani, Cuma, 217- Şeyhabdullah Dergâhı, Odaaşı Çarşısı, Çarşamba, 218- Şey-

harif Dergahı, Husrevpaşa, Çarşamba, 219- Şeyhîfâz Dergahı, Üsküdar, Ahmediye, Çarşamba, 220- Şeyhmahmud Dergahı, Üsküdar, Ahmediye, Çarşamba, 221- Şeyhnuri Dergahı, Üsküdar, Tabaklar, Çarşamba, 222- Şeyhsırrı Dergahı, Kızıtaşı, Pazar, 223- Şeyhülislâm Dergahı, Eyyub, Babahaydar, Perşembe, 224- Tarsusi Dergahı, Mevlevihanekapusu, Cuma, 225- Yahyazâde Dergahı, Eyyüb, Camiikebir, Pazartesi, 226- Yeşiltulumba Dergahı, Unkapanı, Cuma.

SAADÎ, (23 dergah)

227- Abdülcelâm Dergahı, (Kovacıdede Dergahı), Koska, Pazartesi, 228- Abidçelebi Dergahı, Kadıçeşmesi, Perşembe, 229- Balçık Dergahı, Defterdar, Cumartesi, 230- Caferpaşa Dergahı, Eyyub, Cuma, 231- Ciğerimdede Dergahı, Kasımpaşa, Pazartesi, 232- Çakırağa Dergahı, Edirneköprüsü, Cuma, 233- Ejder Dergahı, Karagümrük, Pazartesi, 234- Et yemez Dergahı, Samatya, Perşembe, 235- Fındıkzâde Dergahı, Yüksekaldırım, Pazartesi, 236- Ganiefendi Dergahı, (Hallacbaba Dergahı), Üsküdar, Tabutcular, Cuma, 237- Hamidiye Dergahı, Kadıköy, Kuşdili, Pazar, 238- Hasankudsiefendi Dergahı Mevlevihanekapusu, Salı, 239- Hasırcızade Dergahı, Sütlüce, Çarşamba, 240- İsmâiefendi Dergahı, Halıcılar-köşkü, Cuma, 241- Kadem Dergahı, (Halilhamidpaşa Dergahı), Davudpaşakalesi, Salı, 242- Kantarcıbaba Dergahı, Gümüşsuyu, Cuma, 243- Malatyalıismailağa Dergahı, Üsküdar, Ahmediye, Salı, 244- Raşidefendi Dergahı, Şehremini, Pazartesi, 245- Sancakdar Dergahı, Davudpaşaiskelesi, Pazar, 246- Seyfiefendi Dergahı, Üsküdar, Çavuşderesi, Pazar, 247- Sır Dergahı, Otakçılar, Cuma, 248- Şeyh-

cevher Dergahı, Okmeydanı, Salı, Arsa, 249- Taşlıburun Dergahı (Lageri Dergahı), Eyyub, Perşembe.

SİNANÎ, (3 Dergah)

250- Haririmehmedefendi Dergahı, Topkapusu, Cumartesi, 251- Ümmisinan Dergahı (Pişvayi Tarikat), Eyyüb, Düğmeciler, Çarşamba, 252- Zekaizade Dergahı, Şehremini, Cuma.

SÜNBLÜ, (23 Dergah)

253- Beşikcizade Dergahı, Davudpaşa, Salı, 254- Cihangirhasenefendi Dergahı, Cihangir Camii, Pazartesi, 255- Çayır Dergahı (Safvetipaşa Dergahı), Silivrikapusu, Pazar, 256- Dırağman Dergahı, Dırağman, Çarşamba, 257- Erdebil Dergahı, Ayasofya, Cuma, 258- Ferruhkâhya Dergahı, Balat, Cuma, 259- Hacıevhad Dergahı, Yedikule, Pazartesi, 260- Hacıkadın Dergahı, Samatya, Perşembe, 261- İbrahimpaşa Dergahı, Kumkapu, Nişancı, Salı, 262- Karamehmedpaşa Dergahı, Aksaray, Cuma, 263- Keşfıcaferiefendi Dergahı, Aksaray, Cuma, 264- Koruk Dergahı, Mollagirani, Salı, 265- Mehmedağa Dergahı, Çarşamba, Cumartesi, 266- Merkezefendi Dergahı, Merkezefendi, Perşembe, 267- Mimaracem Dergahı, Mevlevihanekapusu, Çarşamba, 268- Mirahur Dergahı, Yedikule, Pazar, 269- Ramazanefendi Dergahı, Kocamustafapaşa, Pazartesi, 270- Saç'ıhüseyinefendi Dergahı, Üsküdar, Tabutcular, Pazartesi, 271- Sirkeci Dergahı, Küçükmustafapaşa, Çarşamba, 272- Sivasi Dergahı, Sultanselim, Perşembe, 273- Sivasi Dergahı (Pişvayi Tarikat), Eyyub, Nişancı, Perşembe, 274- Sünbülefendi Dergahı, (Pişvayi Tarikat), Kocamustafapaşa, Cuma, 275- Şahsultan Dergahı, Eyyub, Salı.

ŞABANİ, (25 dergah)

276- Akşemseddin Dergahı, Zeyrek, Cuma, 277- Altınizâde Dergahı, Ağayokuşu, Pazartesi, 278- Atikvalde Dergahı, Üsküdar, Pazar, 279- Aydınoğlu Dergahı, Salkımsöğüdü, Cuma, 280- Çınarlı Dergahı, Üsküdar, Çavuşderesi, Perşembe, 281- Durmuşdede Dergahı, Rumelihisarı, Çarşamba, 282- Ekmel Dergahı, Sofular, Cuma, 283- Emirler Dergahı, Silivrikapu, Cumartesi, 284- Fahreddinefendi Dergahı, Maçka, Perşembe, 285- Hacımüştak Dergahı, Ağayokuşu, Pazartesi, 286- Kuşadalı Dergahı, Aksaray, Perşembe, 287- Mahmudefendi Dergahı, Mevlevihanekapusu dışı, Cuma, 288- Mehmedpaşa Dergahı, Küçükayasofya, Perşembe, 289- Nalçaçı Dergahı, Üsküdar, Tabakar, Perşembe, 290- Nasuhizade Dergahı, Üsküdar, Doğancılar, Cuma, 291- Naziki Dergahı, Ayasofya, Perşembe, 292- Raufiefendi Dergahı, Beykoz, Pazar, 293- Refetefendi Dergahı, Çarşamba Çarşamba, 294- Safvetipaşa Dergahı, Üsküdar, Doğancılar, Pazar, 295- Seyyidnizam Dergahı, Silivrikapusu dışı, Cuma, 296- Şamiler Dergahı, Aksaray, Perşembe, 297- Şeyhhafız Dergahı, Beykoz, Perşembe, 298- Şeyhismail Dergahı, Yeniköy, Salı, 299- Şeyhrumi Dergahı, Üsküdar, Ahmediye, Cumartesi, 300- Ümmiahmed Dergahı, Üsküdar, Çinli, Çarşamba.

ŞAZELİ, (3 dergah)

301- Ertuğrul Dergahı, Beşiktaş, Cuma, 302- Şazeli Dergahı, Alibeyköyü, Cuma, 303- Şazeli Dergahı, Unkapanı, Perşembe.

UŞŞAKİ, (4 dergah)

304- Halidefendi Dergahı, Yedikule, Mirahur, Cuma, 305- Hocazade Dergahı, Fatih, Haydar, Pazarte-

si, 306- Şa'cızade Dergahı, (Savaklar Dergahı), Eğrikapu dışı, Pazar, 307- Uşşaki Dergahı (Pişşayi Tarikat), Kasımpaşa, Perşembe.

Tekkelerin Kapatılışı

Cumhuriyet kurulduktan sonra tarikatların uygulama yerleri olan "tekke ve zaviyeler" ile ilgili olarak iki aşama başlatıldı. Birincisinde, bunlar (3 Mart 1924) yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlandı. İkinci aşamada da, bir yıl sonra tamamen kapatıldı.

Tekkelerin resmen kapatılması girişimi Atatürk'ün Kastamonu gezisinde yaptığı bir konuşma ile başlamıştı. Atatürk Kastamonu'da halka hitap ederken şunları söylemiştir:

"Ölülerden medet ummak medeni bir cemiyet için şeyndir (lekedir). Mevcut tarikatların gayesi; kendilerine tabi olan kimseleri dünyevi ve manevi olan hayatta saadete mazhar kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin bütün şumulü ile medeniyetin parlak ışıkları karşısında falan veya filan şeyhin irşadı ile maddi-manevi saadet arayacak kadar ibtidai insanların Türkiye medeni camiasında mevcudiyetini asla kabul etmiyorum. Tekkeler behemehal kapanmalıdır. Türkiye her şubede irşatlarda bulunacak kudredi haizdir. Hiçbiri-miz tekkelerin irşadına muhtaç değiliz. Tekkelerin gayesi halkı meczub ve aptal yapmaktır. Halbuki halk aptal ve meczub olmamaya karar vermiştir."

Bu konuşmadan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tekke, zaviye ve türbelerin kapatıldığını şu bildiri ile duyuruyordu:

"Heyet-i Vükelâ kararı:

"Vekiller Heyeti 2 Eylül 1341 (1925) tarihinde Reisicumhur Hazretleri'nin riyaseti altında içtima eyledi.

Vatana mal ve canca bir çok fedakârlıklar tahmil etmiş olan büyük irtica hadisesi (Şeyh Said Vak'ası) üzerine Şark İstiklâl Mahkemesi'nin daire-i kaza dahilinde tekke ve zaviyelerin kaldırılmasına karar verildiği malumdur. Ankara İstiklâl Mahkemesi dahi tekke ve zaviyelerin kaldırılması lüzumuna dair hükümetin nazar-ı dikkatini celb etmiştir.

Gerek bu kararname ve gerek hükümetçe de vukuu bulan istidlâ ve müşahedeler tevhit ettiği kanaatlere müncer olmuştur. Evvela mevcut tekke, tarikatlar ve zaviyeler mensub ve saliklerinin (içinde) pek çok masum vatandaşlar bulunduğuna şüphe olmamakla beraber, maksatlı kimselelerin bu müesseseler vasıtasıyla masumları ihlale fırsat buldukları ve gizli olarak samimi içtihat ve itikat namına gizli siyasi emeller takip edebildikleri ve daima takip edebilecekleri ve binaenaleyh Anayasa'daki madde-i mahsusanın kayd-i mani'le temas halinde bulundukları anlaşılmıştır. Saniyen, memleketin, her tarafında ulema kisvesini kendiliğinden giyebilen zevat ve eşhasın efkâr-ı ahaliyi temsil, tevcih ve maksatlarına göre teşvik için salâhiyet ve vaziyet takındıkları görülmüştür. Salisen, vatandaşların kıyafet ve giyiniş tarzı gibi münhasıran içtimai ve medeni esbaba bağlı olup vicdani itikatla esasen irtibatı bulunmayan meseleler üzerinde efkârın teşevvüş ve tereddüde sevk edildiği anlaşılmıştır. Mezkûr meseleler hakkında Türkiye Cumhuriyeti dahilinde aşağıdaki kararnamelere göre muamele olunması takarrur etmiştir."

Daha sonra da kararname metni açıklanıyordu:

"Tekke ve zaviyeler hakkında kararname:

Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle inşa

edilmiş ve gerek şeyhin mülkü olarak tapu ve taht-ı temlikinde bulunmuş olan bilumum tekaya ve zevaya bilâistisna kâmilten kapatılmıştır. Ancak vaktiyle cami ve mescit olarak inşa edilmişken bilahare meşihat ihdası suretiyle hem cami hem tekke olarak kullanılanlar yalnız cami ve mescit olarak kullanılacaktır.

Madde 2- Türkiye Cumhuriyeti dahilinde hiçbir tarikat, bunlara mensup hiçbir şeyh, derviş ve mürit yoktur. Bu sınıflara ait hususi kisveler ve unvanlar mülga ve memnu'dur.

Madde 3- Kapatılan tekke ve zaviyelerin vakfiyelerinde şeyhin ikame-tine mahsus ayrıca meşruta varsa, bunlarda evvelce şeyh olanlar kayd-ı hayat şartı ile ikamet edebileceklerdir. Şeyhin evlâd-ı vakfiyeden ise, bugün zatına mahsus vazifesi kezaik kayd-ı hayat şartı ile kendisine verileceği gibi, vakfiyelerinde münderiç şeraite tevfikân yine evlad-ı vakıftan mürta-zıkası varsa onların da muhassasatı tesviye olunacaktır.

Madde 4- Bu kabil kapatılmış binalardan mektep ittihazına elverişli olanlar mektep olarak kullanılacak ve elverişli olmayanları 19 Mayıs 1327 (1 Haziran 1911) tarihli kanun madde-sine tevfikân Vakıflar Umum Müdür-lüğü nakit ile değiştirerek hasıl olacak para ile köylerden başlayacak icab eden mahallelere mektepler inşa edilecektir.

Madde 5- Geçmiş sultanların türbeleri kapatılmıştır. Kezaik cer ve menfaat için vesile olarak veya bir tekke ve tarikate mesnet olmak üzere kullanılan türbeler dahi kapatılmıştır. Bütün türbelerden kıymeti haiz olanını muhafaza ve idame işi Maarif Vekâleti'ne aittir.

Madde 6- Türbedârlık mülgadır. Bugün türbedarlık cihetine haiz bulunanların tahsisatlarının tesviyesine

devri olunacaktır. Şu kağıt var ki bu türbedarlıklarla cami ve mescitlerde müdâil edecek imamet, müezzini, kağıtçı gibi vazifelere Diyanet İşleri Riyasetince tercihan tayin edileceklerdir. Bu tayinler anında türbedarlığa ait masrafları kesilecektir.”

Kanun: 30.11.1341 (1925) tarihinde kabul edilen ve 13.12.1341 tarihinde yürürlüğe giren “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”la tarikat olayı yasal olarak bitirildi. Kanunun metni şöyle:

“Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakit suretiyle, gerek mülk olarak şeyhinin taht-ı tasarrufunda, gerek suver-i aharla tesis edilmiş bulunan bilimum tekkeler ve zaviyeler, sahiplerinin diğer şekilde hakk-ı temlik ve tasarrufları baki kalmak üzere, kamilen seddedilmiştir. Bunlardan usûl-i mevzuatı dairesinde fil-hal cami veya mescit olarak istimal edilenler ibka edilir.

Atelulum tarikatlarla şeyhlik, derişlik, müritlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük, gaibden haber vermek ve mura-da kavuşturmak maksadıyla muskacılık ve unvan ve sıfatlarının istimaliyle, bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. T.C. dahilinde selatine ait veya bir tarikat veya hut cerr-i menfaate mesnet olanlarla bilimum sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş olan tekke ve zaviyeleri veya türbeleri açanlar, yahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayin-i tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkatan olsa bile yerverenler ve yukardaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus aldematı ifa veya kıyafet iktisaya eyleyen kimseler üç aydan eksik olma-

mak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere ceza-yı nakdi ile cezalandırılır.”

Bu kanun daha sonra 2 değişikliğe uğramıştır. İlkinde, (10.6.1949 tarih ve 5438 sayılı kanun) bu kanuna aykırı hareket edenler için hapis ve para cezaları artırılmış, ayrıca sürgün cezası da konmuştur.

İkincisinde, (3.11.1950 tarih ve 5566 sayılı kanun) türbelerle ilgili yasak değiştirilmiş, 19 türbe ziyarete açılmıştır.

Din tarihçisi Dr. Yaşar Nuri Öztürk konu ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor: (84).

“Tariyat-tasavvuf hayatına indirilen en büyük darbe olarak kabul edilen bu kanun hakkında bizim kanaatimiz tamamen değişiktir. Bize göre bu kanun esasta İslam tasavvufunun da şikâyetçi olduğu ve müesseseseye sonradan yamatılmış bir yığın hürâfe ve musibeti temizlemektedir. Elbetteki, bir geçiş devresi kanunu olarak, bir takım masum kavramları da hırpaladı. Fakat yüzde itibariyle, kaldırdığı kavram ve kurumlar, İslâm’a sonradan eklenmiş bir yığın hürâfeden ibaretti. Dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, falcılık, büyücülük, türbedarlık vs. vs. İslâm’ın değerleri değil şu veya bu toplumun örfünden kaynaklanan değerlerdi. Şeyhlik ve müritlik kavramlarına gelince, bunların da Allah veya Peygamber emri olmadığı kesindir.

Şeyh İslam’daki mürşit kavramının değişik bir ifadesidir. Mürit yerine pekala öğrenci, şakird, talebe vs. kullanılabilir ve kullanılmıştır. Tekkelerin ve türbedarlıkların durumuna gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, bunlar zaten bu kanundan yaklaşık yüz yıl önce büyük inkılapçı sûfi Küşadâli tarafından devrini dolduran kurumlar olarak ilan edilmişti. Tek-

ke İslam'daki mistik hayatın zorunlu unsuru değildir. Demek oluyor ki, başta menfaatleri zedelenen tahrikçiler olmak üzere, bazı odakların bu kanun aleyhinde kopardıkları yaygara, haklı gerekçelere dayanmıyor. Çünkü, kalabalık bir kavramlar yekûnuna rağmen, kanunun zedelediği gerçek manada islami bir kurum yoktur. Kanunun, bugünkü Türk Anayasası'nda öngörülen temel haklar açısından bir tahlilini yaptığımızda şunları söyleyeceğiz: Bu kanun tasavvufi hayatı değil, bir takım iğreti merasimleri ve bir takım hürafelerle sahte unvanları siliyor. Bu arada tekkeleri yasaklıyor. Fakat tasavvufi hayatın tekke dışında ve tarikat yerine tasavvuf adı altında yaşamasına asla engel olmuyor. Anayasa, dinî ayin ve törenleri icrayı, temel haklar arasına koymuştur. Bu kanun tarikat ayinini yasaklıyor. Anayasa'nın 174. maddesine göre bu kanun (beraberinde daha bazı kanunlarla birlikte) Anayasa'ya aykırı sayılamaz ve böyle bir iddia ile bu kanunun iptali istenemez. Acaba ortada bir çelişmemi vardır? Bize göre, hayır. Tasavvufi hayat tarikatlerden ibaret değildir. Tarikatların ortaya çıkışından beş asır önce İslâm tasavvufu oluşmuş, sistemleşmiş ve yaşanır hale gelmişti. O halde, bir müslüman, dininin manevi havasını bir merasim veya ayinle tatmak isterse tarikat ayini yapmak zorunda değildir. Kur'an'da geçen zikir ayinini, tesbih ayinini, dua ayinini veya salat ve selam ayinini yapabilir. Nitekim, son devir Türk tasavvufi hayatı, sonradan ortaya çıkmış suni ayinler yerine, Kur'an ve hadis kaynaklı ayinleri yapmayı esas almıştır. Ve Anayasa bunlara, temel insan hakkı olarak mücadele etmektedir.

Bu kanunun, Türk edebiyatı ve Türk sanat tarihi bakımlarından huzursuzluk yaratan bir yanı vardı: Tür-

be adıyla geçen ve genelde her biri bir sanat eseri olan yapıların ihmali ve harap olması... Türk Kanun koyucusu, 1950 yılında ısdar ettiği 5566 sayılı bir kanunla, adı geçen 677 sayılı kanuna bir fıkra ekleyerek bu sıkıntıyı da ortadan kaldırmıştır. Eklenen fıkra şöyledir: "Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar, Milli Eğitim Bakanlığı'nca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanır ve Bakanlar Kurulu'nca tasvip olunur. Türbelerin açılma ve onarılmalarına imkân veren bu kanunun yürürlüğe girişinden itibaren yoğun bir faaliyet gösterilmiş ve her biri birer sanat eseri olan türbelerin hemen tamamına yakını onarılp layık oldukları şekle kavuşturulmuşlardır. Bunlara bağlı olarak pek çok tekke de — tabii birer sanat eseri halinde tutulmak üzere onarılmaktadır."

1961 Anayasası'nda, aralarında tekkeleri kapatan 677 sayılı kanun da olmak üzere Atatürk inkılaplarını koruyan 8 temel kanun için "Anayasa'ya aykırı olduğu şeklinde anlaşılmayacağı ve yorumlanamayacağı" hükmü getirildi. Daha sonra aynı hüküm 1982 Anayasa'sına da kondu.

Böylece, çağdaşlaşma yolunda hızla ilerleyen Türkiye Cumhuriyeti'nde, büyük kısmı ile halktan kopuk, hiçbir kültürel, sosyal ve dini fonksiyonu kalmamış ve toplumun dinamizmine ayak uyduramayan bir takım maddi ve manevi tembelliklerin din maskesi altında gizlenmeye çalışıldığı bir alışkanlık sona erdiriliyordu.

Kapatıldıktan sonra durum

Bilim adamı ve din tarihçisi Abdülbaki Gölpınarlı tarikatların son durumu ile ilgili görüşünü şöyle özet-

lemişti:

"...Tarikatlar kalkmıştır; fakat gene de yer yer, tarikatların bulunduğunu, tarikatçıların faaliyetlerini duyuyor, öğreniyoruz. Bunu bir irfan, yahut bir bilgi, bir inceleme ve eleştirme konusu yapanların, bunu bir zevk ve neşe halinde yaşayan ve yastatanların, toplumumuza zararları değil, faydaları dokunur. Fakat şeyhliği, bir geriçilik vesilesi, bir sömürme, bir nüfuz sağlayış aracı olarak yürütmek, inananları, rüsuma, şekle bağlamak, onları ayrı bir sınıf haline getirip bağınazlaştırmak, şüphe yok ki zararlı bir şeydir.

Bizce tarikatlar ve tasavvuf, bugün bir irfan zevkidir; devrini yaşamış, artık gönüllere mal olmuş, tarihe intikal etmiştir; son sözümüz de ancak budur... (85).

Bir başka din bilimleri uzmanı Prof. Yaşar Nuri Öztürk de şu görüşte:

"...Cumhuriyet Türkiye'sinde bugün belli başlı tarikatların hemen hepsi faaliyet halindedir. Tasavvufi hayatın başını çekenlerin, genelde temsil ettikleri mevki ve mesleğin ehli olmadıkları bir gerçektir. Çünkü uzun yıllar ihmale uğramış bir kurumun bir numaralı temsilcileri olacak şahısların gerektiği ölçüde iyi yetişmiş olmaları mümkün değildir. Bununla beraber bugün Türkiye'de hiçbir üniversite ilim adamı, hatta üniversite din adamı, rastgele bir mahalle şeyhinin gördüğü itibarı göremez. Hiç kimse bir şeyhin önünde gösterdiği kayıtsız-sartsız teslimiyeti başka bir insanın önünde göstermez. Karadeniz bölgesinin en yüksek köylerinden otobüsler dolusu insanların, "şeyheli ö.üp dua almak" için Türkiye'nin öteki ucuna, mesela Adıyaman'a gittiklerini izlemişizdir. Bu insanlar içinde, oturduğu mahalleden yıllarca ay-

rılmayanlar, bağlı olduğu kasabaya yıllarca inmeyenler vardır. Ama bir şeyhin manevi nüfuzu ve sessiz daveti onları kilometreler sürececek bir yolculuğa sürükleyebiliyordu. Hem de bir ibadet şevki içinde...

Günümüz Türkiye'sinde tarikatlar, manevi hizmet ve dostluk kurumları olarak yaşamaktadırlar. Tarikat şeyhlerinin yaptıkları işten çıkar sağladıklarına her zaman tanık olmuş değiliz. Muridlerden belirli miktarlarda alınan aidatlar vs. de yoktur. Maddi durumu müsait bağlilar, sohbetlerin icrası için bina almak, lokal vs. kiralamak cinsinden harcamaları hevesle yaparlar. Müridler arasında sıkı ve bütün detayları ile yürüyen bir ihvan (kardeşlik) geleneği vardır. Birbirlerine her türlü yardımı yapar, birbirlerinden sürekli haberdâr olurlar. Beraberlikleri, genellikle periyodik olarak icra edilen sohbetler yoluyla, fakat bazen de modern hayatın getirdiği imkânlar kullanılarak yürütülür. Bir konferansta, bir kongrede, bir konserde, bir kır gezisinde, bir hac veya umre seyahatinde, hatta bir deniz kenarı sohbetinde bir araya gelmek sık sık rastlanan şeylerdir...

Esasen İslam düşüncesine ters olan "bir lokma, bir hırka" anlayışı günümüz tarikat hayatında tamamen terkedilmiştir. Bugün tarikat mensuplarının hemen hepsi, bulundukları çevrenin, ekonomik anlamda iyi durumda insanlarıdır. İlave edelim ki bunlar içinde, mesela İstanbul'da faaliyet gösteren şeyhlere bağlı olanlar arasında, Türkiye'nin en ileri derecede iş adamlarının, fabrikatörlerin hatta milletvekili ve bakanların bulunduğu bir gerçektir.

Tarikat hayatının resmi kurumları yoktur. Esasen İslam düşüncesi, resmi mabed fikrine karşıdır. "Bütün yeryüzü bana mescit yapılmıştır, be-

nim ümmetimin fertleri nerede ve ne zaman ibadet vaktine ulaşırlarsa orada ibadetlerini icra ederler” diyen bir peygamberin bağlıları için resmi kumandan sözemenin temel bir anlamı olamaz. Önemli olan sohbet ve münasebettir. Bunu nerede ve nasıl yürütebilirseniz öyle yürütürsünüz. Gerçekten de tekkelerin kapatılmış olması, Türk insanının tasavvuftan ilham almasını önleyici bir unsur olmamıştır. Söylediğimiz gibi, günümüz tarikat çevreleri, eskilerin tekkeye icra ettikleri rolü bugün kırlara, lökallere, hatta plajlara, gaziolara icra ettirebilmektedirler.

Türkiye’de bugün yaşanan tarikat hayatının, insanları kardeşliğe kabulde esas aldıkları hiçbir şekil ve merasim kaydı yoktur. Her insan, istediği anda istediği şeyhe gidip intisap edebilir. Kapı sürekli açıktır. Hatta bundan birkaç yıl önce Erzurum ve civarına yaptığım bir seyahatte, birçok küçük çocuğun bile çevredeki şeyhlere intisap ettiklerini ve bundan büyük huzur ve mutluluk duyduklarını, çünkü bu intisaptan sonra derslerinin daha verimli hale geldiğini gördüklerini söylemekteydiler. Aynı şeyi en büyük şehirlerin en büyük üniversitelerinde, en başarılı talebelerden duya bilmeniz de mümkün olmaktadır.

Aktif müşitlerin sayısı, elbetteki tahmini bir rakamla, yüze yakındır.” (86).

Tarikat ve tekke olayında önemli olan nedir?

Tarikatın kelime anlamı daha önce de belirttiğimiz gibi “Yollar”dır. Burada kastedilen yol “İnsanı Allah’a götüreni”dir. İslamiyetin yayılmaya başlamasından bir buçuk-iki asır sonra bu “Yol” için, İslamın şartlarını yerine getirmekle birlikte birtakım incelikler de gerektiği görüldü. Bu

“başka şeyler”in başında, İslamiyetin diğer dinlerden büyük farkı olan “hem ahireti, hem dünyayı aynı anda öğrenmek ve yaşamak” sentezi geliyordu. İnanmış kişi öyle bir şekilde yaşamalıydı ki, ne tam dinin zahiri yüzü ve dünya hayatı içinde kalmalı, ne de herkesten ve her yerden el etek çekerek uzlete çekilmeliydi. Bu iki üslubu aynı anda nefsinde yaşatan kişi, İslamın bir anlamda özünü kavramış olarak “Yol”un göstericisi, “esaslı teferruattan ayırabilen” öncüsü olacaktı. Tarikat kurucuları ve takipçileri, işte bu misyonu yerine getirmek için ortaya çıkmışlardır.

Tarikat kurucuları ve büyüklerinin çevresinde toplananlarının çok dindar kimselerden oluşması gibi bir şartın bulunmaması, hatta, din konusunda oldukça serbest görüşlü kimselerin bile tarikatlarda yer alması bu nedenledir. Çünkü İslamiyetin başlangıcından iki asır sonra devletle ilişkili bir “din adamları grubu” doğmaya başlamış, bunlar dine, bir takım resmi ve her zaman tartışmaya müsait yorumlar getirmişlerdir. Tarikat kurucuları veya tarikatlara vesile olanlar ile onların takipçileri, bu resmi yorumlara daima karşı çıkmışlar, dinin devletle eşleşmesine itiraz etmişlerdir. “Hakka giden yolun, ancak halkla birlikte aşılabacağı” görüşünü savunmuşlardır. Pekçok tasavvuf büyüğü, resmi dini görüş ve sahipleri ile çatıştıkları için asılmış, sürülmüş, eziyet görmüş, kâfir ilan edilmişlerdir.

Dinin kaynağında ve “Yol”un üslubunda bulunanı cezbe, heyecan, teslimiyet, bunu çeşitli vesilelerle duyurma ve gösterme arzusu zahir ulema-sında yoktur. Onlar görevlerini soğuk bir vekâr içinde sürdürmüşlerdir. Bir Yunus Emre’nin, bir Mevlana’nın, bir Hacı Bektaş Veli’nin, Hallac-ı Mansur, Bağdatlı Cüneyd, Bistamlı Beva

zıt'ın, cemaatin günlük dini görevlerinde öncülük eden imamlar, hocalar gibi düşünülmesi, hayal edilmesi mümkün mü?

İslamiyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra, hem bir dünya dini, hem bir dünya devleti hüviyeti olması, ciddi ve sağlam bir "din-devlet ittifakını" gerektiriyordu. Dine dayalı böyle bir siyasi gücün içinde hem din muteber şekilde temsil edilmeli, hem de devlet, din adına konuşanları kontrol edebilmeli, onlarla eşleşmeliydi. Bu yapılmıştır. Fakat İslamiyetin, insanı fert olarak yücelten, onun hakkını, hukukunu ve insanlık onurunu her şeyin üstünde tutan, "Yaradan-dan ötürü yaradılanı hoş gören" tutumu, geri plana atılmış, devlet ve din ortaklığı bu dünyayı temsil ederken, İslamiyetin "Öteki dünya romantizmi" ve (Allah'la kul arasındaki ilahi mahremiyet), kaba sofularla, bir takım merasimler, hoşgörüsüz din görevlileri indinde horlanmış, gözardı edilmiştir.

İşte dervişlerin, tarikat kurucularının ve müritlerinin bu misyonu o zaman daha da kuvvet kazanmış, halkın dini safiyetini onlar temsil eder olmuştur. Tarikatların zamanla çoğalması ve etkinliklerinin artması bu yüz-dendir.

Prof. Erol Güngör, "İslam Tasavvufunun Meseleleri" adlı kitabında, "Tarikatlar, devlet gücü karşısında kendilerini mağdur ve güçsüz görenlerin sığındığı yerler olmuştur. Ulema, kanundan başka hiçbir şey tanımayan asık yüzlü, kendisine yaklaşılamayan bir hâkim imajı yaratırken, tarikat şeyhi baba şefkatinin sembolü olabilmektedir, çünkü o "müftüler fetva verse de sen yine kalbine danış" prensibinin temsilcisidir" diyor.

Öyleyse tarikatlar, geçmişte, sık

sık iktidara bağlı yorumcular tarafından zedelenen İslami ruhaniyeti yaşatmada rolü olan, halkı, siyasi baskılara ve onlara çok kere ortak olan zahir ulemasına ve onların hoşgörüsüz kararlarına karşı koruyan sosyal ve kültürel müesseselerdi. İslam tarihinin bir bölümünde, başka müesseseler olmadığı için tarikatlar bu zarurettten doğmuşlardır.

Tarikatların yükseliş ve çöküş nedenleri

Tarikatların tarihinde, kuruluş ve kabul ediliş nedenlerinin ortadan kalkması, hatta tarikatçılığın daha önceleri şikâyetçisi olduğu statüyü bu kez benimseyerek yumuşaklığını yitirip kendi hoşgörüsüzlüğü içinde kemikleşmesi için uzun bir süre, birkaç asır geçmesi gerekti.

Tarikatların önem ve güç kazanması şu iki paralelde gelişmişti:

Devlet ve din adamı işbirliği karşısında halkın gerçek özlemlerini temsil ettikleri, bu arada İslamiyetin dünya-ahiret sentezini öğretip yaşattıkları için manevi itibarları yükseldi, çevreleri genişledi, kemmiyet ve keyfiyet olarak önemli bir potansiyele ulaştılar.

Bu ilgi, tarikatlar arasında, (Meclisilik hariç) bir iç organizasyon gereğini doğurdu. Şeyh, tekke veya dergâh, bunların bakımını ve günlük düzeni sağlayan görevliler, şeyhin hiyerarşik çevresi, tekkeler ile merkez arasındaki ilişki, merasimler, özel kıyafetler, işaretler... ve bütün bunların uygulanması için gerekli akçe bulundu.

Böylece tarikatlar, halkın manevi gücü ile birlikte siyasi iktidarlar karşısındaki maddi tepkisini de temsil eder oldular. Bazı tarikatlar bunu, dünyevi güçlerini artırmak için kulla-

terken, bazıları, siyasi hareketlere katılmada, hatta iktidara karşı lokal direnişler düzenlemek veya dış tesirlerle milli birlik ve bütünlük aleyhinde ilişkilere girmek yolunda harcadılar.

Tarikatların maddi ve manevi gücü, ulemanın ve din adamlarının gücünü aşınca, siyasi iktidarı temsil eden sultanlar, vezirler, krallar, tarikatların bu gücü kendi aleyhlerine kullanmasını önlemek için onlarla işbirliği yolları aradılar ve buldular. Bu da, tarikatları ve mensuplarını, en başta şikâyetçi oldukları, "Siyasi iktidarla ortaklık" statüsüne oturttu.

Böylece tarikatlar misyonlarının en önemli özelliğini kaybettiler.

.....
Daha sonra, İslamiyetin ve din adamlarının devlet yönetiminde, siyasi iktidarlara tayin ve azilde tesirleri azalmaya başladı. Batı'dan gelen laisizm, içerde bazı müesseselerle ilişki kurarken, kendi müesseselerini de ithal etti. Halkın siyasi güce iştirakini sağlayan siyasi oluşumlar dönemine girildi. Meşrutî kurumlar, kamuoyunu temsil eden ve yönlendiren yeni organizasyonlar gelişti. Bunlar sosyal hareketliliği, şu veya bu istikamette temsil görevini yüklendiler. Devlet-din ayrılığı kesinleştikçe tarikatların faaliyet alanı daraldı. Sadece tasavvufun çizdiği sınırlar içine çekildi. Bu da kabaca, kitlelerin veya kişilerin moral ezikliğini uzlette aramaları, "kenara çekilmeleri", sosyal dinamizmin dışına çıkmaları idi. Modern çağda, insanın zihin çabası artar, günlük meşgaleler çoğalırken böyle bir "uzlet" daha çok kişisel olma durumundaydı. Böylece tarikatların kitle-sel etkileri de kalmadı.

Ancak, demokratik kuruluşlarla Anayasa kurumlarının sosyal ve politik ihtiyaçlarla çizilen fonksiyonları tam olarak yerine getirmediikleri du-

rumlarda, sosyal bir intiyâc doğan ve eski bir geleneğin birikimi olan tarikatlardan en canlı olanlarının yeniden kitle hareketlerinin, toplumun horlanan, yok sayılan bazı kesimlerinin ve düşüncelerinin sözcüsü durumuna girmeleri, böylece yeniden aktivite kazanmaları mümkündür.

Tarikatların, siyasi ve sosyal planda yerini alan, onların bazı din dışı ihtiyaçlarının da sözcülüğünü yapmalarına artık lüzum bırakmayan kurumlar, bu misyonlarını muhakkak bilinçli olarak sürdürmelidir. Basında ve kamuoyunda, "irticai kımıldamalar, tarikat özendiriciliği, irticai ayinler ve ev toplantıları" olarak anılıp sunulan bazı hareketlerin nedenleri arasında çok kere dinin geri planda etken olduğu, asıl faktörün sosyal, politik, hatta ekonomik bazı unsurlardan kaynaklandığı unutulmamalıdır.

Ayrıca ve her şeye rağmen, tarikatçılığın tasavvufa dayalı bir gelenek olduğu hatırlanmalı, olayı, eğer gerçekten tarikatçılıksa, kaba softanın ve çağdışı görüşlerin çağa ve geleceğe direnişi şeklinde yorumlarken iyice düşünülmelidir.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte Türkiye sosyal hayatında köklü değişikliklere uğradı. Kültür kurumlarını temelden gözden geçirdi, yeniledi.

Siyasi otorite ile halk ilişkilerinde, günlük hayatı tanzim eden, ferдин fertle, ferдин toplumla ve devletle ilişkilerini yeniden düzenleyen kanunları hemen uygulamaya koydu. Çabuk ve köklü bir değişim yaşamaya başlandı. Osmanlı devletinin coğrafya ve milletler birliği olarak küçülüp dağılması, uzun ve yıpratıcı savaşlar, münevver kitlenin kurtuluş reçetelerinde anlaşmazlığa ve zıtlasmaya düşmesi, bu derin değişikliğin siyasi otoritece tartışmasız uygulanmasını, böylece

yepyeni bir devletin ortaya çıkmasını sağladı.

Türkiye Cumhuriyeti, tüm müesseseleriyle çağa uymak zorunda idi. Devleti kuranlar bu konuda en küçük tavize bile yanaşmıyor, böylece yeni Cumhuriyetin gösterilen ve hedeflenen istikamette emin adımlarla yürümesi sağlanıyordu.

Demokrasiye geçişten önce, o dönemin özellikleri içinde devletin temel çatısı kurulmuş, kanunlar yapılmış, eski ve fonksiyonu bitmiş tüm kuruluşlar, alışkanlıklar atılmıştı. Fakat demokrasi ile birlikte ve demokrasinin tabii seyri içinde "Kültürün bütün şubeleri, gelenek ve görenekler, bazı eski müesseseler, dinle doğrudan veya dolaylı ilgili düşünce ve eylemler" tartışma zeminine getirildi. Bu olgulardan bazıları Cumhuriyetin isabetli teşhisi ile zaten görevlerini bitirmişler, maddi ve manevi bir takım sömürü araçları olarak cemiyetin sırtından yaşamaya devam etme şanslarını kaybetmişlerdi. Bunların bir kez daha dirilmesi, diriltilmesi, mümkün değildi. Bunları tasfiye eden, gerçekte Cumhuriyetin kanunları değil, toplumun kendisi idi.

Fakat asırların birikimi ile bir çırpıda silinip atılamayacak, toplumun tümüne veya bir kısmına hâlâ sözcülük edebilecek bazı uzantılar da vardı. Demokrasi ile tartışılmaya, sözcü ve koruyucu bulmaya başlayan bu düşünce sistemleri ile müesseseler ve kültür ocakları yeniden Türkiye zemininde görünmeye başladılar.

Burada talihsizlik, meseleyi öfke ile, sloganlarla, heyecan ve tarafgirlikle karşılamak, överek veya söverek, bir kutuplaşma sorunu yapmak olmuştur.

Bazı din adamları ile toplumun büyük kesiminde yaşayan bazı manevi heyecanların ve İslamiyetin sosyal

ağırlığından güç alan bazı müesseselerin demokrasi ile birlikte Türkiye platformunda ağırlığını duyurması karşısında, olaya objektif yaklaşmak ve meseleye bilimsel açıdan bakmak gerekirken, mesele siyasi tartışma konusu yapılmış ve yozlaştırılmıştır. Bunda, olgunun temelinde ve amacında politika bulunmadığı halde, olaya sahip çıkıp istismar etmek isteyen bazı sağcı politikacılar kadar, bu istismara kızıp, kaynağa inmeden olayı geleneksel "irtica" tarifi ile yerin altına iten sol kesim de hatalıdır.

Türkiye 60 milyonluk, genç bünyesinde kalkınma ve büyüme olgusunun tüm dinamiklerini taşıyan bir ülkedir. Cumhuriyet sağlamdır, bekçileri vardır. Her Türk ve Müslüman, birer zabıta vakası niteliğindeki istisnaları dışında, "irtica" kavramının tüm uzantılarına ve kışkırtmalarına karşıdır.

Türkiye'de büyük Müslüman kitle, dininin bütün gereklerini, Cumhuriyet hükümlerinin ve demokratik anayasaların kollama ve korumacılığı altında yerine getirebileceği, ancak böyle bir sistem içinde dindar bir vatandaş olarak rahat edebileceği inancındadır. Yakın tarihimizde, mutaassıp Müslümanları kullanarak siyasi iktidar peşinde koşan parti ve politikacıların hangi oranda iltifat gördüğünü, daha sonra nasıl saf dışı edildiğini birlikte izledik.

Teokratik devlet ve hilafet özlemlerinin birer fantezi olmaktan ileri geçmediği, geçemeyeceği de artık sık sık her çevredeki aydınlarımızca kabul edilmekte, tekrarlanmaktadır.

Türkiye'deki kültür tartışmalarının, sosyal çalkantıların, eskiye duyulan nostalji ile yenilik adına yapılanların parlamentolarda, politik kulislerde konuşulup tartışılmasından ve kararların oralarda çıkmasından ön-

ce, ülkenin aydınları asgari müştereklerde birleşebilseler, olayları insan hakları, çağdaş demokrasi ve değişen dünyanın şartları içinde değerlendirilip hükme bağlasalar pekçok anlamsız çatışma, provokasyon ve kamplaşma önlenebilecektir.

TASAVVUF

“Lugat anlamı itibariyle yün elbise giymek anlamında bir mastar olan tasavvufun tarifi oldukça zordur. Bu zorluk işin tabiatından yani gönül kaynaklı oluşundan gelmektedir. “Mutasavvıf sayısınca tasavvufun tarifi vardır”, denilir. Çünkü herkes onu gönül dünyasında yakaladığı ve hissettiği şekilde tarif etmektedir. Tek bir tarifi olmayışı ilk nazarda eksiklik veya zor bir durum gibi görünüyorsa da, tasavvufun çeşitli veçe ve unsurlarını bize aksettirmesi yönünden fevkalade yararlı ve faydalıdır.

Bir fikir vermesi yönünden ilk sufilerin bazı kısa tasavvuf tariflerini aktaralım:

Edepten ibarettir (Ebu Hafs Haddad)
Ahlaktır; şekil ve ilim değildir. (Nuri)

İtirazdan vaz geçmektir. (Ebu Sehl)
İddiaları terk, manaları gizlemektir. (Ebu İshak)

Hürriyettir, fütüvvettir, cömertliktir. (Ebu Hüseyin Nuri)

Sulhu olmayan bir savaştır. (Cüneyd)

Vakitleri muhafaza etmektir (Cüneyd)

Yakıcı bir ateştir. (Şibli)

Emir ve yasaklar altında sabretmektir (İbn Nuceyd)

Fuzuli işleri terk etmektir (Ebu Said...) (87).

Annamarie Schimmel, kitabında, “Tasavvuf Yolunun temelleri” başlığı altında konuyu şöyle özetliyor:

“Hangi din geleneği olursa olsun,

mistikler, Allah’a uzanır mertebeleri (yol) imgesi ile canlandırmaya çalışmışlardır. Hristiyanlıktaki via purgativa, via contemplativa ve via illuminata üçlü ayırımı bir bakıma İslam’daki şeriat, tarikat ve hakikat ayırımına benzer.

Mutasavvıfların tarik’i (yolu) şeriatla ayrılır; ana cadde şeria, yol ise tarik’tir. Bu başlangıç, sûfilerin, tasavvufi eğitim yolunu her Müslüman’ın yürümesi gereken Allah buyruğunun oluşturduğu caddeye çıkan bir sokak gibi gördüklerini gösterir.

Hiçbir yol yoktur ki, ayrıldığı ana caddenin kolu olmasın; şeriat’ın zorunlu buyrukları tam bir bağlılıkla yerine getirilmeden, hiçbir tasavvuf yaşantısı olamaz. Bununla birlikte tarik (yol) ana caddeden dardır, yürümesi daha güçtür, salikin (yolcunun) ise sülûk’unda (yolda yürümesinde) Allah’ın birliğini dile getiren varoluşsal açıklama tevhid amacına, ağır adımlarla erişinceye dek türlü makamlar’dan geçmesi gerekecektir.

Allah’a giden üçlü yol, Peygambere atfolunan bir gelenekle açıklanır: “Şeriat akvalimdir (sözlerimdir), tarikat amellerimdir (fiillerimdir), hakikat ise ahvalimdir (iç hallerimdir)”.

“Şeriat eşğine yüz sürmek” tasavvuf yoluna girmek isteyen ilk göreviydi. Bu üç düzeyin türlü yönleri şairlerce, dizelerle, mutasavvıflarca da dokunaklı tümcelerle anlatılmıştır. (arada bir marifet’in “gnosis’in” yerini “hakikat” almıştır: Türkiye’de şöyle derler:

Şeriat: Seninki senin, benimki benim.

Tarikat: Seninki senin, benimki de senin.

Marifet: Ne benimki diye bir şey var, ne seninki diye.”

Tasavvuftan bazı sahneler

Velilerin ve büyük mutasavvıfların hayatından vereceğimiz birkaç sahne tasavvuf konusunu belki daha da aydınlatacaktır.

Belhli Şakiyk, İbrahim Ethem'e soruyor:

—Nasıl geçiniyorsunuz, ne yapıyorsunuz?

İbrahim Ethem (tacını, tahtını terketmiş, bir fakir hayatı sürmektedir) cevap veriyor:

—Bulunca şükrediyor, bulmayınca sabrediyoruz.

Şakiyk öfkeleniyor:

—Horasan'ın köpekleri de böyle yapıyor.

İbrahim Ethem soruyor:

—Ya siz ne yapıyorsunuz?

—Bulunca dağıtıyoruz, bulmayınca şükrediyoruz!

.....

Bağdatlı Ebu Said (terzi), dükkânında oturmuş bir gömlek dikeyor. Diktiği yer bitince söküyor, yeniden dikeyor. Söküp dikeyor, söküp dikeyor.

Soruyorlar:

—Nedir bu aptığın iş? Aynı yeri niçin durmadan söküp dikeyorsun?

Cevap veriyor:

—Nefsimin beni uğraştırmaması için ben nefsimi uğraştırıyorum.

.....

Ebulkasım Razi bir davettedir. Yemeğe oturuluyor. Davetlilerden birisi elini yemeğe sürmemektedir. Dik-kati çekiyor ve Razi soruyor:

—Niçin yemiyorsun?

—Oruçluyum!

Razi uyarıyor:

—Eğer orucundan beklediğin se-vap, buradaki kardeşlerinin sevincin-den baskınsa devam et orucuna.

.....

Büyük mutasavvıf Bağdatlı Cüneyd'in müridi Ferganalı Ebu Cafer

bir gün şeyhinin önünde gidiyordu. Ebu Cafer yaya, şeyhi at üstünde. Yağmurlu bir gün. Yol çamur ve bal-çık. Ebu Cafer'in gönlünden şunlar geçti:

—Şeyh at üstünde giderken benim çamur ve balçıktaki halimi ne bilsin?

Bir saat gidiyorlar, şeyh birdenbi-re atından inip Ebu Cafer'e binmesi-ni emrediyor. Ebu Cafer telaş ve ısı-rap içinde:

—Yapamam şeyhim, diyor, seni yaya yürütmek hiç olur mu?

Fakat şeyhin emri üzerine binme-ye mecbur oluyor. Şeyh, Ebu Cafer'in sırtındaki heybeyi de yüklenip önün-de yürümeye başlıyor. Ebu Cafer ge-ride, at sırtında, iki büküm, utancın-dan erimiş, ata adeta cesedini taşıta-rak gelmekte. Nihayet yerlerine varı-yorlar. Şeyh soruyor:

—Ferganalı, at üstünde nasıldın?

—Sorma şeyhim sorma, halimi anlatamam.

Şeyh olayı özetliyor:

—İşte sen, omuzlarında benim heybem, çamur ve balçıkta ilerlerken, ben at sırtında, senin şimdi atta ge-çirdiğin hal içindeydim. Hangisi ha-fifmiş bu mu, evvelkisi mi?

.....

Ebû Abdullah'ın bir sözü:

—İşleyeceğin şeyi, yeryüzünde senden başka biri, gökyüzünde de O'n'dan başka biri yokmuş gibi işle!

.....

Cirfeti Musa ile Ebu Afif'in arası açılır. Ebu Afif ona bir mektup ya-zar:

—Benim Şiraz'da bin müridim var. Her birinden biner dinar isteyecek olsam, geceye kalmaz getirirler.

Musa şu cevabı yazar gönderir:

—Benim de Cirfet'te bin düşma-nım var. Fırsat bulacak olsalar, ak-şama kalmaz beni helak ederler. Şim-

di hüküm ver, sufi sen misin, ben miyim?

• Hallac-ı Mansur olayı

Feridüddin Attar şu olayı anlatır: "Hallac-ı Mansur hâpisteyken, "Aşk nedir?" diye sordular. Şöyle cevap verdi: "Bugün de, yarın da öbür gün de göreceksiniz ne olduğunu." O gün ellerini ayaklarını kestiler, ertesi gün darağacına çektiler, üçüncü günse küllerini rüzgâra savurdular..."

Miladi 9'uncu asırda (857-922) Bağdat'ta yaşayan ve orada idam edilen Hüseyn Mansur tasavvuf tarihini önde gelen, hikâyeleri asırlardır dilden dile gezen büyük isimlerinden biridir. Kimilerine göre gençliğinde hallaçlık yaptığı, kimilerine göre de dükkânına uğradığı bir hallacı kendi özel işine gönderdikten sonra, adamın Mansur'a, "Beni işe gönderdin, atılmamış bir yığın pamuğum kaldı" diye sitemi üzerine bir işaretle dükkânındaki tüm pamukları tel tel ayırdığı için, Hallac-ı Mansur olarak ün yaptı. Tasavvuf tarihinin en tartışılan sözü olan, "Enel Hak-Ben Hak'ım (Allah'ım)" onundur.

İslam tasavvufu, tarikatlar, dinle ilgili her türlü cezbe ve tartışmalar ile bazılarınca küfre kadar varan davranış ve sözler, bazılarına göre de tasavvufun son merhalesi sayılan "Hal" ile ilgili bilgi vermesi bakımından Mansur'un hayatından birkaç görünüş sunmak yararlı olacaktır: (Veliler Ordusundan - 333 - Necip Fazıl Kısakürek).

Mansur'un sesi, şeriat âlemini ürpertilerle dolduruyor:

— "Enel Hak!" Hak benim! Cüneyd'e sordular:

— Bu sözün tevili var mıdır?

Buyurdu:

— Onun tevili gününde değil, ker-

belası günündeyiz?

Şibli de buyurdu:

— Biz, Mansur ile aynı şeydik. Halk, bizi deli sandığı için kurtulduk. Fakat Mansur'u akla nisbet ettiler ve öldürdüler.

Mansur'un bu nidası karşısında, gönül ehli duymamazlıktan gelir, onu kendi halinde bırakır ve ne inkâr, ne de tasdik ederken akılcılar, kıyasçılar ve zahiri ilim sahipleri birdenbire ayaklandı. Artık Mansur'un üzerine, hücumların, ithamların, inkârların en ağırları, yağmaktadır. İthamcılar Halife'ye başvurdu ve Hüseyn Mansur (Hallac)'ın idamına ferman çıkarttılar. Halife evvela, Mansur'un bir yıl zindana atılması emrini verdi. Bu defa da halk bütün anlayışlıları ve anlayışsızlarıyla zindana akın etmeye başladı. Hemen Halife'ye haber uçuruldu: — Halk Mansur'a akın halinde... Ve o, yine ölçüye sığmaz laflar etmekte...

Tekrar emir çıktı:

— Bundan böyle onu kimseyle konuşurmayınız!

Artık kimse Mansur'un yanına uğrayamadı. Halife, iki defa, iki büyük zatı gönderip telkine çalıştı:

— Ya Mansur! Sözünden dön, özür dile, istiğfar et ve kurtul!

Cevap!

— Sözü kim söylediye, özürü de o dilesin!..

Bir gece Mansur'u zindanda bulamadılar. İkinci gece ne zindan vardı, ne Mansur... Üçüncü gece, zindan ve Mansur yerli yerinde...

Mansur izah etti:

— İlk gece ondaydım, beni bulamadınız. İkinci gece o buradaydı, ne beni buldunuz, ne de başka bir şey... Üçüncü gece her şey yerli yerine gel-

di. Ta ki, mukaddes şeriatı muhafaza edip emrini yerine getiresiniz!

Mansur'da şeriat saygısı ve suçunu idrak asaleti, büyük...

Mansur, zindanda günde bin rekat namaz kılıyor.

Sordular:

—Sen “Hak benim!” diyorsun; ya namazı kimin için kılıyorsun?

Şöyle cevaplandırdı:

—Birbirimizin kadrini yine biz biliriz.

Mansur, mahpuslara teklif etti:

—Sizi zindandan kurtarayım mı?

—Nasıl olur?

Mansur'un eliyle işaret ettiği noktalarda hemen gizli yollar meydana çıktı ve işaret ettiği mahpusların zincirleri çözüldü:

Mahpuslar sordu:

—Ya kendini niçin kurtarmak istemiyorsun?

—Biz Allah mahpusuyuz, kurtulmak istemeyiz?

Ve ilave etti:

—Hakkın bize itabı (suçlaması) vardır, bizi suçlandıran Hak'tır, cezamızı bekliyoruz!

Halk, daha işkence başlamadan Mansur'a taş etmeye koyuldu. Kanlar içinde gülmüşeyen ve hiç ses çıkarmayan Hüseyin Mansur Hallaç...

O sırada bir dostu, taş yerine Mansur'a bir gül attı. Mansur inledi.

Hemen sordular:

—Taş yağmuru altında inlemedin de bir çiçeğe karşı ne diye ah çektin?

O vaziyette Mansur'un dudakları kıpırdadı:

—Taş atanlar ayak takımı... Halden ne anlarlar? Halden anlayanın bir gülü bile beni incitti!..

İşkencenin her türlü... Mansur'un, elleri kolları ayakları kesildi. El-

leri kesilince kanlı bileklerini yüzüne sürdü ve dedi:

—Kan kaybetmekten sararıyorum, sakın korkudan sarardığımı zannetmeyin! İşte bunun için yüzümü kanla boyuyorum!

Sonra, kanıyla aptes alır gibi hareketler yaptı ve mırıldandı:

—Aşk namazının iki rekâtı vardır ki, onda abtes, kişinin öz kanıyladır. Başka türlü olamaz.

Sıra Mansur'un dilini kesmeye gelmişti. Bir saniye izin istedi. Son sözlerini söyleyecekti. Söyledi:

—Allah'ım; bana senin için bu işkenceyi reva görenlerden rahmetini esirgeme! Senin aşkın uğrunda beni, elimden, ayağımdan, gözlerimden, dilimden, başımdan ve canımdan ayıran bu kullarımı affet! Affet Allah'ım, onları affet; aşkın hürmetine affet!

Ve Mansur'un dili ve başı kesildi ve gövdesi sallandırıldı ve cesedi yakıldı ve külleri Dicle'ye üflendi...

TECELLİ

Tasavvufdaki anlamı, kelime anlamından büyük farklılık gösterir. Günlük kullanılışı içinde, “görünmek, ortaya çıkmak, zuhur etmek” anlamlarını veren kelime tasavvufta “Allah'ın gönülde zuhur etmesi” anlamındadır. Sehl b. Abdullah Tüsterî şu açıklamayı yapmaktadır: “Tecellinin üç hali vardır Zat'ın tecellisi, mükâşefedir. Zat'ın sıfatının tecellisi nur mahallidir: Zat'ın bizatihi kendisinin tecellisi ise ahiret ve oradaki hallerle alakalıdır. Bu açıklamaya, Kelebazî şu yorumu getirmektedir: “Zatın tecellisi, mükâşefe sözü dünyada kalbin keşif makamına ulaşması ve kalb gözünün açılması demektir.” Zatının sıfatının tecellisi nûr mahalli ifadesi, Allah'ın kudretinin kul-

da tecelli etmesi ve bu kulun O'ndan başka kimseden korkmamasıdır. Tecellinin zıddı setr'dir ve kul ile gaybı temaşa eden arasında beşeri varlığın perde olması demektir.

Tecelli konusunda sûfilerin çeşitli sınıflandırmaları vardır. Önce tecelli iki bölümdür: 1) **Ruhânî tecelli**: Bu tecelli ortaya çıktığında beşeri sıfatlar tamamen yok olmaz. Varlık, gurur ve kendini beğenmek hali zuhur edebilir. 2) **Rabbânî tecelli**: Bunun aksine sûfinin yok olması demektir. Bu zat tecellisi ve sıfat tecellisi olarak ikiye ayrılır. Zat tecellisi kendi içinde de ikiye ayrılır:

a) Rububiyet tecellisi: Zati tecelli.

b) Uluhiyet tecellisi: Mutlak tecelli.

Hız. Musa'nın Tur Dağı'nda yaşadığı hal birinciye örnek, Hız. Muhammed ise ikinciye örnektir.

Sıfat tecellisinin sınıflandırılması ise şöyledir: a) **Nefsi sıfat**, b) **Manevi sıfat**.

TEKBİR

Tekbirlemek, tekbir etmek ifadeleriyle kullanılan kelime büyütmek, büyük görmek anlamındadır. Kelime genellikle tasavvuf ve tarikatlarda cihaz-ı tarikat denen taç, destar, kemer gibi alametlerin şeyh tarafından dervişe giydirilmesi ve kuşatılması esnasında okunan dualara verilen isimdir.

Ayrı tarikatlarda kendilerine mahsus giydirmeye ve kuşatma merasimlerinde tekbir değişmemektedir. Mevlilikten örnek verelim: Tarikata kabul edilen "Nev niyaz" tecrübe dönemini oluşturan onsekiz günü geçirdikten sonra Kazancı Dede tarafından başına sikke, sırtına hırka giydirilir. Nev-Niyaz bu törenden sonra sema meşkine başlar. Bunun öğrenilmesini tamamlayınca aşçıbaşı Dede tara-

findan Şeyh Efendi'nin huzuruna çıkarılıp ona takdim edilir. Şeyh Efendi dervişin başındaki sikkeyi çıkarır iki eliyle tutar, belli duaları okur, tek bir eder, tekrar başına koyardı. Bu sırada okunan duaya "sema tekbiri" denirdi.

TEKKE

Tarikatın gereklerinin, emirlerinin ve tarikat sisteminin getirdiği görevlerin uygulandığı yerlerdir. Tarikatların dünya görüşlerine, sosyal ve ekonomik bakışlarına göre büyük-küçük, gösterişli-mütevazı, kent içinde veya dışında olurlar. Çok kere o tarikatın özel ibadeti buralarda yapıldı. Tarikata yeni girenler buralarda eğitilir, tasavvufun temel bilgileri tekkelerde verildi. Tekkelerin, tarikatlara ve dönemlere göre çeşitli isimleri olmuştur: Dergâh, asitane, hangâh, zaviye... gibi.

TENASUH

Ruhların, insandan insana, insandan hayvana veya hayvandan insana geçtiği yolundaki inançtır. Asıl kökeni, Hind ve Uzakdoğu kültür ve düşünce hayatında bulunmaktadır. Tenasuh inancının kökeninin bulunduğu yerlerde değişik şekillerine rastlandığı gibi, bunların edebiyatında da bu yolda sembolik hikâyeler, folklorlarında masallar, efsaneler oluşmuştur.

İslâm düşüncesinde Galiyet veya Gulat olarak adlandırılan Şîf kökenli fıkralarla bazı kelâmcı ve mutasavvıfların benimsedikleri ruh göçü, yani ruhların insandan insana ve diğer canlılara geçmesi inancı da işaret ettiğimiz kaynaklardan gelmektedir. Bazı Galiye firkalarında ileri sürülen Tanrı ruhunun bir insan bedenine girdiği ve belli insanlarda varlığını sürdürdüğü inancı da tenasühün bir başka şekli olarak görülebilir. Şîf kökenli firkalarından Cenâhiyye, Beyaniye, Hat-

tabiye, Ravendiye ve Keysaniye, ortak inanç olarak tenasühü almışlardır. Galiyeye göre bu dünyadan başka dünya, yani (ahiret) yoktur; kıyamet ise ruhun bir bedenden çıkıp başka bir bedene göç etmesi olayından başka bir şey değildir.

Yalnız Şiîliğin İsmailiyye mezhebi ruhun hayvan bedenine geçtiğini veya göç ettiğini kabul etmez. Ancak imamı tanıyınca kadar bir insan bedeninden diğer insan bedenine geçer; imamı tanıdıktan sonra, "Nurlar âlemi"ne yükselir. Tenasuh inancı Şiî düşünce manzumesinde yaygın olmakla beraber sadece onların tekelinde kalmamıştır. Mutezile kelâmcılarından Ahmed bin Hait ve onun yolundan gidenler de tenasuhu benimsemişlerdir. Bunlara göre, günahkâr ruhlar suçlarının ağırlık derecesine göre insan veya bir hayvanın bedeninde yeniden dünyaya gönderilir ve bu durum ruhun günahlarından arınmasına kadar sürer. Bektaşilik'te de Galiyeyi andıran bir tenasüh inancıyla karşılaşılmaktadır. Bektaşilere göre, iyi insanların ruhu ölümden sonra külli ruha, yani Tanrı'ya gider ve böylece amacına ulaşır. Kötü insanların ruhları da kötülük derecelerine göre ya taş, toprağa veya bir hayvana geçer. Kötülük etmiş bu ruhlara girdikleri bedenler içinde azaplar çektilir. Cehennem de budur. Bektaşiler arasında tenasuh inancının birbirinden farklı şekillerine de rastlanır. Misal olarak, bazılarının göre iyi ruh Hz.Âdem'den Hz.Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin bedenine bürünür. Bazıları ise, Hz.Ali'nin Bektaş Veli şeklinde (suret) yeniden dünyaya geldiği inancındadır. Büyük velilerin ruhları da başka veliler suretinde dünyaya gelmektedir.

Fıkıh ve kelâm âlimleri tenasüh inancını küfür sayarak şiddetle red-

detmişlerdir. Tenasüh inancını Aristo mantığına dayanarak felsefe açısından çürüterek reddeden ilk düşünce adamı İbn Sina'dır. İmam Gazali ve Razi gibi daha sonraki fıkıh ve kelâmcılar da tenasuhu red konusunda İbn Sina'yı takip etmişler, onun delillerinden yararlanmışlardır.

TEVBE

Yalnız tasavvuf ve tarikatların değil, bütün dinlerin önem verdikleri manevi hayatın özelliklerindendir.

Kelime, dönmek, vazgeçmek, yapılan kötü bir fiilin bir daha tekrarlanmaması kararıyla alakalı olması bakımından bütün dinlerde bulunması tabii sayılmak gerekir. Bilindiği gibi, tasavvufun kapısından içeriye girmek ancak tevbe ile mümkündür. Bu konuda pekçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Bu ayet ve hadisler kesin bir ifade içinde tebliğ edildiklerinden, sufiler bu konudaki esasları tespit ederken bu kaynaklardan hareket etmeye ithimam göstermekten geri kalmamışlardır. Tevbe (9/112) ayetindeki **"Tevbe edenler, ibadet ederler..."** takdim tehirine özellikle dikkat gösterdiği anlaşılan Cafer-i Sadık, tevbesiz ibadetin sahih olmayacağı kanaatine vararak bunun savunucusu olmuştur.

Tevbe'nin manevi anlamı üzerinde mutasavvıflar ve fıkıh âlimleri uzun uzun durmaktan geri kalmamışlardır. Bu soruya Cüneyd Bağdadi, **"Günâhını unutmandır"** cevabını verirken, Tüsteri: **"Günâhını unutmamandır"** der. En son tahlilde ikisinin de aynı noktada buluşacaklarını Kelebazi'nin Cüneyd'in sözleri üzerindeki şu açıklamasından çıkarabiliriz: **"Günâh olan fiilin zevkini ve izini kalbinden öylesine çıkaracaksın ki, ruhuna bundan eser kalmayacak"**.

TEVHİD

Tasavvuf terimi olarak Allah'ın her bakımdan "Bir" olduğuna kabul anlamındadır. Ayrıca, Tevhid İslam'ın imanının bereket noktasıdır. Diğer bütün inançlar, ibadet ve ahlak kuralları tevhidi. Allah'ın birlik ve hâkimiyetini canlı tutmaya, onu ruha yerleştirip toplum içerisinde duyulur ve yaşanır hale getirmeyi hedef almıştır. Akıl yoluyla tevhid konusunu en küçük ayrıntılarına kadar tartışarak açıklayan İslam âlimlerinin ve mezheplerin sayıları az değildir. Gazali, bunların tartışmalarla meşgul olup meselenin esasına yaklaşmadıkları görüşündedir.

Gazali bu görüşüyle sadece bilmenin fazla bir şey ifade etmediğini anlatmak istemiştir. Yani mutasavvıfa göre, tevhidin bilgiyle bir arada yaşaması gerekir. Çünkü onu soyut olarak bilmek, yaşamaya geçirilmeyecek bilgilere sadece bir ilavedir.

Bu açıdan ele alınıncaya, tevhidin bir takım derecelere ayrılması zorunlu görünmektedir. Burada sıradan kişilerle seçkin kişilerin tevhid anlayışlarındaki fark ortaya çıkmaktadır. Birincisinin temelinde cennetle mükafatlandırılmak ümidi ve cehennemle cezalandırılmak korkusu vardır. Yani, meseleye faydacılık karıştırılmıştır.

Seçkin kişilerin tevhidinin ilk mertebesini, Allah'ın birliğini kabul etmek, Allah'tan başka dünyevi ve uhrevi hiçbir şeyi arzu etmemek ve ondan başkasından korkmamak oluşturmaz. O, Allah'ı her zaman yanında bilir. Yaratılmışlardan bir ümidi olmadığı gibi, onlara karşı öfkelenmekten de, kırılmaktan da uzaktır.

Tevhidin en yüksek mertebesi, tevhid deryasında yok olmaktır. Böylesine yok olmuş bir kimsede Allah'ın tasarrufu vasıtasız geçerlidir. Ar-

tık onun nefsinden haberi olmadığı gibi, başka bir şeyden de haberi yoktur.

Tamâmiyle Allah'ın, küllî iradenin emrindedir.

Tasavvufî anlamlarda tevhid yüksek seviyede bir hal tavrıdır. Bu, kelimelerle anlatılamaz; zira bir yaşama işidir. Ahlâki ve fikri hayatın bu çerçevede içinde var olması, kendiliğinden faaliyetini sürdürmesi meselesidir.

TİCANİYE

Türkiye'de belirli bir süre de olsa etkinlik göstermiş bir tarikat da, Tıcanilik'tir.

Tıcanilik, Nakşibendiye'nin Halvetiye kolunun bir kolu olup, Fas'ta (Kuzey Afrika'nın Atlantik kıyıları) XVII. yüzyılda Tıcan kasabasında doğmuş **Abdül Abbas Ahmet Tıcani**'nin kurduğu tarikattır. Kadirilik ile Nakşibendiliğin birleştirilmesinden ortaya çıkmıştır. Bu tarikatın tam adı, Tıcaniyye ya da Tecaniyye'dir. Seyyit Ahmet Tıcani'nin kurduğu tarikat ile, Türkiye'de 1930'lar sonrasında ortaya çıkan Tıcaniliğin doğrudan bir ilişkisi yoktur. Fas, Senegal, Trablusgarp, Mısır ve bir ölçüde de Hicaz'da yayılmış olan **Seyyit Abdül Abbas Ahmet Tıcani**'nin çok da yaygın olmayan bu tarikatının, Medine'de yaşayan Abdülkadir adlı bir mensubu, kerameti kendinden menkul bir şeyh olan Ankaralı Kemal Pilavoğlu adlı, hukuk fakültesinden ayrılma bir zatta 1930 yılında bu tarikatın hilafetini vermiştir. Ya da **Kemal Pilavoğlu** bu iddia ile Türkiye'ye dönüp gelmiş, Ankara yakınlarında, Çubuk ilçesi köyleri ile Çorum'un Şabanözü ilçesi ve köylerinde tıcaniliği yaymaya başlamıştır. Ancak Tıcanilerin asıl ortaya çıkışları, çok partili döneme girdiği 1945 sonrasıdır.

1946-1951 yılları arasında basında ve dini çevrelerde kendisinden çok

söz ettiren **Kemal Pilavoğlu**, “**dini siyasete alet etmek**” suçu ile mahkûm olmuş ve Bozcaada’da ikamete mecbur edilmiştir. Pilavoğlu, yanına aldığı pekçok müridi ile birlikte burada araziler satın alarak bağcılık yapmış, özellikle üzümculüğün şarapçılık dışında başka alanlarda da kullanılması için büyük çabalar göstermiştir. Ticanilik olayı ve Kemal Pilavoğlu, daha sonraki yıllarda Nurculuğun, ardından da Süleymancılığın yaygınlaşması üzerine pek fazla iz bırakmadan silinip gitmiştir.

TÜSTERİ

Ebü Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. İsa b. Abdullah b. Rafi et-Tüsteri, IX yüzyıl İslam aleminin en tanınmış ve en etkili sufilerinden biridir. M.818 yılında İran’ın Ehvaz bölgesindeki Tüster şehrinde doğmuştur.

Çok küçük yaştan başlayarak Kur’an’ı kerim’i ezberleyen Tüsteri’nin aynı dönemde zühd ve takvaya düşkün olduğu ve ilimde derinleştiği rivayeti vardır. Hatta onun riyazat ilimlerinde zamanının tek ismi olduğu da söylenir. Özellikle halk tarafından aşırı derecede sevilip tutulması Tüsteri’deki Fakihlerin onu kıskanmalarına yol açmıştır. Bu kıskançlık yüzünden harekete geçip, onun “**İnsanın aldığı her nefeste tövbe etmesi farzdır**” sözünü bahane ederek Basra’ya sürülmesini sağlamışlardır. Bununla beraber onun Basra’dan Abadan’a, sonra hac amacıyla Hicaz’a, Kufe’ye gidip da-

ha sonra yine Tüster’e ve peşinden tekrar Basra’ya döndüğü rivayetleri de vardır. Es-Sülemi, Tabakât’ında kesin ölüm yılı olarak 996 tarihini vermektedir. Fakat bu tarih tartışmalıdır.

Tüsteri’nin zühd ve tasavvuf yolundaki ilk hocasının dayısı İbn Sevvâr olduğu rivayet halindedir. Daha sonra ona, Sevri, Ebu Amr, Malik, b. Dinar ve Marif el-Kerhi’nin de hocalık ettiği kaydedilir. Zühd ve tasavvufdaki derinliğinden ötürü kendisine bir takım kerametler yakıştırılmıştır. Tüsteri bunlara fazla önem vermediğini şu sözüyle açıklamaktadır: “**En büyük keramet, kötü bir sıfatın yerine iyi bir sıfatı koymaktır.**” Bu da onun keramete, alışkanla alakası bulunmayan bir anlam verdiğini göstermektedir.

Tüsteri’nin yorumlara yolaçan: “**Bir kimse gözlerini bir an için Allah’a kaparsa, bütün hayatı boyunca asla hakkıyla hidayete eremez**” sözü onun zühd ve takvada ileri mertebelerini göstermektedir.

Eldeki kaynaklar, Tüsteri’nin öğrencisi İbn Salim tarafından kurulan Salimiye tarikatı aracılığıyla görüşlerinin sürdürüldüğünü kaydediyorlar. Tüsteri’nin birçok eserinin bulunduğu ileri sürülürse de bugün elimizdeki basılı bir tefsiri ile sayıları azımsanmayacak yazma eserleri müellifin ilmi ve kişiliği hakkında yeterli bilgi vermektedir.

U

UBUDİYET

Kelime anlamı Allah'a kulluk etmek, tasavvuf anlamı ise nefsinin ve başka insanların kulu olmamak, sadece Allah'a bağlanmak, ona kulluk etmek ve böylece hür olmak, bağımsız olmak... Kuşeyri ubudiyeti, "Ahde vefa, hududa riayet, elde olana razı olmak, elde olmayana sabretmek" diye tarif ediyor. Sülemi'nin tarifi de şöyle: "**Her hususta zorunlu olarak Hakk'a başvurmak.**"

Hız. Peygamber bir hadisinde, "**Paraya kul olanın burnu yerde sürünsün, paraya kul olan kahrolsun, kesesine esir olan har ve hâkir olsun**" buyuruyor. Zaten tasavvufun amacı insanı süfli kulluklardan, küçük çıkarlara esir olmaktan, ona-buna para için, iş ve mevki için kul olmaktan

kurtarmak, bitmez tükenmez bir sevgi, doğruluk ve iyilik kaynağı olan Allah'a bağlamak değil midir?

Mutasavvıflar hürriyeti, hiçbir yaratığa köle olmamak, madde şeylerin esir olmamak şeklinde algıladılar. Halacı Mansur, "**Kim hürriyeti isterse, ubudiye sınıksız sarılıp devam etsin**" diyor.

Muhiddin Arabi'ye göre kulluğun üç şekli var:

1- **İbadet** - Halk için söz konusudur.

2- **Ubudiyet** - Aydınlar içindir.

3- **Ubudet** - Seçkinler içindir. Birincisi, bir diğer tarifile, **ilmel yakın**, ikincisi **aynel yakın**, üçüncüsü **hakkel yakın** olan kimselere özgüdür. Ubudiyet, takdiri görüp tedbiri terketmektir.

ÜMMET

Ümmet, İslami dünya görüşünde ve İslamın Peygamberinin manevi şahsiyeti etrafında birleşmiş Müslüman toplumunun adıdır. Bu itibarla dil, renk, iklim, ırk ve sınır tanımayan evrensel bir kavramdır. Hatta İslam'a göre bütün insanlık **Hazret-i Peygamber'in** ümmeti durumundadır. Müslüman olanlara "**Ümmet-i icabet**" (Çağrıya olumlu cevap vermiş olanlar); gayrimüslimlere ise "**Ümmet-i davet**" (çağrılanlar) denir.

Kur'an'a göre başlangıçta tüm insanlar bir tek ümmet (**Ümmet-i Vahide**) idi. Zamanla inançlarını kaybedip dağıldılar. Sonra peygamberler gelip onları yeniden bir araya getirdiler. İslam ümmeti tüm insanlar içinde orta bir ümmettir ve öteki insanlara tanıklık edecektir. Çünkü İslam ümmetine adaleti gerçekleştirme ve diğer topluluklara örnek olma görevleri verilmiştir.

ÜMMİ SİNAN

Türk mutasavvıf ve şairi. Asıl adı İbrahim'dir (D. Bursa ? - Ö. İstanbul 1568). Prizrenli ve Karamanlı olduğu ileri sürülmüştür. Halvetiliğin Sinanilik kolunu kurdu. Seyyid Seyfillah ona halife oldu. Medreseden yetiştiği halde, gördüğü bir rüyadan sonra zahir ilmini bırakarak tasavvufa intisap etti. Herhalde o zamana kadar öğrendiklerini fazla değerli saymadığını belirtmek için, ümmi, yani okumamış mahlasını tercih etti. İstanbul'da Şehrenimi'nde bulunan dergâhında müridlerini yetiştirdi, düşüncelerini yaydı. Tasavvufu ilgili gazelleri vardır. **Gül** ilahisi tasavvuf edebiyatında yer alan en ünlü eseridir. Bir kıt'ası şöyledir:

Gül alırlar gül satarlar
Gül den terazi tutarlar
Gülü gül ile tartarlar
Çarşı pazar güldür, Gül...

ÜVEYSİYE,
bk. Veysel Karani

VAHDET-İ VÜCUD

Tek Tanrılı bütün dinlerde olduğu gibi İslam dininin esasında da Allah'ın bir olduğuna iman etmek temel inancı oluşturur. Allah'ın birliği açısından, insanların dini ve fikri seviyelerine göre birliğin idraki dereceleri vardır. Buna tevhid dereceleri denilmektedir. Tevhidin son mertebesi **fena fillah** bunun bir adım ilerisi vahdet vücuddur. Fena fillah, kişinin Allah'ı bilip onda fani olması, yani kendi dahil Allah'tan başka hiçbir varlığı görmemesidir.

Yani, Allah'ta fani olan, O'nun müşahadesiyle kendisinden geçen sufi öyle bir dereceye gelir ki, nihayet "**La mevcude illallah**", yani "**Allah'tan gayri varlık yoktur**" der. Tasavvufta bu anlayış giderek gelişmiş ve ilk süfilerdeki bu fena anlayışı, sonraki dönemlerde Vahdet-i Vücud anlayışı şeklinde gelişmiştir. Bu görüşün en dikkate değer temsilcisi Muhyiddin Arabi (Ö: 1240)'dir.

Vahdet-i Vücud'un temel anlayışı, tek varlığın, yani vücudun kendinden varolması, bunun için başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamaması bakımından Cenab-ı Hakk olduğu görüşüne dayanır. Onun dışında her varlık varolmak için başka bir şeye muhtaçtır. Bu bakımdan Tek Varlık olan Allah dışındaki bütün varlıklar gerçek olmaktan uzak izafi veya mecazi varlıklardır.

Vahdet-i Vücud görüşünü Batı'nın panteist felsefesi ile kıyaslamak verimli ve makul bir sonuç vermez. Çünkü Batılı bir izah peşindedir; Vahdet-i Vücud'u benimsemiş sufi ise bu görüşü hayatından çıkarmakta, yani yaşayış tecrübesinden elde etmekte ve onu Allah'a yaklaşmakta ve onda fani olmakta bir yaşayış tarzı olarak sürdürmektedir.

İmam Rabbani'nin temsil ettiği yaklaşık görüş ise Vahdet-i şühud olarak adlandırılmaktadır. Yani fena fillah halindeyken insan "**Allah'tan**

gayri varlık yoktur" dediği halde şuru yerine gelince Allah'ı ayrı, kâinatı ayrı varlık kabul etmesi durumudur. Vahdet-i Vücut-da cezbe halindeki müşahadededen tabii hale dönüşte ayrılma diye bir şey yoktur. Cezbe halindeyken yaşanarak benimsenen gerçek, tabii halde de değişmez bir esas kabul edilir.

VEHHABİLİK

Suudi Arabistan'da hâkim olan ve tesirini de birçok İslam ülkesinde gösteren Vehhabilik doktrinine göre tasavvuf ve tarikat gibi müesseseler gayri İslami olup, onların evliya tanıdıkları şahsiyetleri de Şeytan'ın dostlarıdır. Ehl-i sünnet İslamlığına bu kadar ters düşen hükümler veren Vehhabilik bir bakıma bir anti-tasavvuf akımı teşkil etmektedir.

Vehhabilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Arap Yarımadası'nda 18'nci asırda ortaya çıkmış dini-siyasi bir hareket olup Muhammed bin Abdülvehhab (1703-1787) tarafından kurulmuştur. Bu cereyanın taraftarları Vehhabilik ismini kabul lenmezler ve kendilerine "Muvahhidün" (Tanrı'yı birleyiciler) sıfatını takarlar. Vehhabiliğin kurucusu M. bin Abdülvehhab, 13'üncü yüzyılda yaşamış olan İbn Teymiye'nin fikirlerini benimsemiş; ondan da ileri giderek, doktrinini kabul etmeyen Sünni Müslümanları şirke suçlamaya kadar vardırmıştır. **M.İbn Abdülvehhab'a** göre, kendilerini müslüman sanan birçok kişi, dindeki hataları dolayısıyla şirke ve küfre düşmüşler, dolayısıyla mürtet olmuşlardır. Bunların malları helal, kanları hederdir.

Ahmed Cevat Paşa tarihinde, Vehhabilerin, Arap Yarımadası'nda kendilerine göre İslami esaslar üzerine dayalı bir milli Arap devleti kur-

mak istedikleri belirtilir. Gerçekten de Vehhabi isyanları Osmanlı devletini çok uğraştırmış ve zayıflatmıştır. **M. bin Abdülvehhab**, taraftarlarını bir "ihvan" teşkilatı içinde birleştirmiş ve "müşrik" olarak gösterdiği diğer Müslümanların mallarını yağmalamalarına müsaade ederek onları dünyevi çıkarlarla kendilerine bağlamıştı.

Din tarihçisi Prof. Dr. **Ethem Ruhi Fırlı** Vehhabilik olayını şöyle anlatıyor:

Vahhabiliğe, Türk tarihinde "Haricilik" hareketi olarak bakılmış ve o şekilde isimlendirilmiştir. Davranışlarındaki sertlik, imanlarındaki taassup ve kendi inanışlarında olmayanları küfürle suçlamak bakımlarından Vehhabilik ile Haricilik arasında benzerlik bulmak, tabii karşılanmaktadır. Bununla birlikte Vehhabiler, kendilerine **İbn Temymiye'nin** açıkladığı şekilde **Ahmet b. Hanbel'in** mezhebini devam ettiren Sünniler olarak görürler. Ancak bunların, amelde ve itikadda yeni bir takım esaslar kabul ettiklerini, taassubdan kan dökecek derecede ifrata vardıklarını, fikir ve vicdan hürriyeti tanımadıklarını, birçok mes'elede Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye'den ayrıldıklarını ileri sürenler de vardır. Bu bakımdan Vehhabilik müstakil bir mezhep olarak ele alınmak durumundadır.

Tarihçe:

Mezhebin kurucusu Muhammed İbn Abdülvehhab 1703 tarihinde bugünkü Riyad şehrine yakın bir köy olan Uyeyne'de doğmuştur. İlk tahsilini, Uyeyne kadısı olan babasının yanında tamamlayan İbn Abdülvehhab, daha sonra Mekke ve Medine'de okumuştur. Burada İbn Teymiyye'nin fikirleri ile temasa gelmiş; oradan Basra'ya gitmiştir. Orada tevhid konusunda tartışmalarda bulunmuş ve dinin, doğrudan Kur'an ve Sün-

net'ten öğrenilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Daha sonra İbn Abdülvehhab, Riyad'a çok yakın bir yer olan Der'iyye'ye gelir. Orada emir Muhammed b. Suud'la anlaşır ve böylece Vehhabi devletinin temelleri atılmış olur (1115/1744).

İbn Abdülvehhab, der'iyye'de "Kitabu't-Tevhid" adlı kitabındaki görüşleri yaymaya, insanları şirk ve bid'atlerden kurtularak dine girmeye davete başladı. Kendilerine uymayanları, yani ona göre hak dine girmeyenleri kılıçla yola getirmenin gereği üzerinde durdu. O, insanların dalalette düştüklerini, mezar ve türbe ziyaretleri, tarikatlara girme ve benzeri işler yüzünden tevhidin bozulduğunu; dolayısıyla onların şirke batmış müşrikler olduğunu ileri sürerek, kan ve mallarının kendine inanan muvahhidlere helal olduğunu ilan etti. Bütün bu tedbirler zaten bu nevi işlere müstaid olan Necd bölgesi halkına pek cazip gelmişti. Nitekim Necd bölgesi, Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde Müslüman olmakla birlikte, çok önceleri Yemen ve Aden, İran ve Hind, Irak ve Şam'ın tesiri altında çeşitli akidelere sahne olmuştu. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra Museylemetu'l-Kezzab, Secah, Tuleyha ve Esvedu'l-Ansi gibi yalancı peygamberler yine bu bölgede çıkmıştı. Sonraki dönemlerde de muhtelif isyancı gruplar burada görülmüştü. Kısaca, isyankâr ruhlu ve yağmacılığa mütemayil idiler ve cehalet yaygın idi. İşte bu anlayıştaki bölge halkına, İbn Abdülvehhab'ın ganimet vaat eden fikirleri cazip gelmişti. Öyle ya, bir müddet evvel saldırganlık ve yağmacılıkla elde edilen ganimet, bu defa İbn Abdülvehhab'ın "Tevhid dinini" yaymak için cihad adına kudsiyet kazanıyor ve meşrulaşıyordu. Böylece bu yeni görüşleri kabul etmeyenler kılıç-

tan geçiriliyor ve malları, beşte bir ganimet hukukuna göre devlete ayrıldıktan sonra, kalanı savaşımlar arasında taksim ediliyordu. Bize göre bu husus, İbn Abdülvehhab'ın görüşlerinin çölde revaç bulup taraftar kazanmasının önemli sebeplerinden biri oldu.

İbn Abdülvehhab, 1792 yılında öldüğü zaman, bu hareketin Muhammed İbn Suud tarafından zaten başlatılmış bulunan siyasi cephesi, daha bir ağırlık kazanır. Uzun mücadelelerden sonra Suud hanedanından Abdülaziz b. Suud, 1901'de Vehhabi devletini ihya eder. Ayrıca Hindistan-İngiliz hükümetinin sağlam desteğini de sağlayan Abdülaziz b. Suud, İngilizlerce, 26 Aralık 1916 tarihli anlaşma ile Necd, Hasa, Katif, Cubeyl ve kendisine bağlı bölgelerin mutlak hükümdarı olarak tanınır. Bu anlaşmaya göre İbn Suud'un sözkonusu yerlerdeki mutlak hükümlanlığı kabul edilmekte ve bunların, kendisinden sonra miras yoluyla oğul ve haleflerine ait olacağı ve hükümdarın hayatta iken seçeceği veliahdın, her hususta İngiliz hükümetinin öğütlerine uyaacağı ve daha birtakım hususlar tespit edilmiş bulunmaktadır.

İngilizlerin de araya girmesi ve Birinci Cihan Harbi'nin hezimetle neticelenmesi üzerine Osmanlı Devleti, 1918 yılı sonlarında Medine'den çekilir. Böylece Vehhabiler 1921-1925 yılları arasında Hail, Taif, Mekke, Medine ve Cidde'yi ele geçirirler. Abdülaziz b. Suud, Ocak 1926'da "Necd ve Hicaz Kralı" olara kabul edilir. 20 Mayıs 1927 tarihinde İngiltere ile yapılan Cidde anlaşması sonunda da tam istiklalini ilan eder ve böylece İngilizlerle yapılan ilk anlaşmanın ağır şartlarından kurtulur. 18 Eylül 1932 tarihinde ise, Abdülaziz b. Suud, unvanını "Arab Suudiyye Kralı" şeklin-

de değiştirir. Abdülaziz b. Suud, 4 kısım 1953 tarihindeki ölümüne kadar, Suudi Arabistan Kralı olarak, daha 1912 yılında kurduğu ve hem siyasi ve askeri teşkilatının temelini teşkil eden, hem de zayıflamış bulunan Vehhabi zihniyetini canlandıran "İhvan" teşkilatının da yardımıyla Arapları dizgin altına almayı başarır.

Vehhabiler, bid'attir diye birçok mübah olan şeylere hücum etmişler, yasaklamışlardır. Mesela mevlid toplantıları bunlardan biridir. Buna göre mevlid okumak, okutmak, sünnet ve nafil namazları kılmak da Vehhabilerin yasakladıkları şeyler arasındadır.

Nazar değmemesi için nazar boncuğu taşımak, muska takınmak, ağaç, taş ve benzeri şeyleri kutlu saymak, Allah'tan başkası için adak adamak, belanın, hastalığın yok olması, güzel görünmek vesaire için boncuk, ip, hamaylı ve benzeri şeyleri takınmak, sihir, büyü, yıldız falı ve benzeri şeylere inanmak, salih kişilere, evliyaya saygı gösterip Allah'tan başkasından niyaz, dua ve yardım dilemek bid'attir, şirkttir.

Vehhabilere göre, Allah'a şirk koşmanın gizli ve manevi olanı da vardır. Riya olarak namaz kılmak, sofuluk etmek bu nevidendir; çünkü bu işler, Allah'tan başkasına gösteriş için yapılmaktadır. Bir kimsenin salih adam gibi görünmek menfaat sağlaması da şirkttir. Dehre, havaya, rüzgâra sövmek şirkttir. Camilerin süslenmesi, kubbe ve minare yapılması, Hz. Peygamber zamanında olmadığı için bid'attir. Ayrıca namazların yalnız kılınması da yasaklanmıştır. Beş vakit namazın cemaatle kılınması farzdır. "Namazı terkeden kimse kâfirdir ve onlar hakkında dinden çıkmış (mürted) hükmü verilir." Namazın cemaatle kılınması mecburidir. "Meşru bir öz-

rü olmaksızın cemaatle namaz kılmayıp münferiden namaz kılanların Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ten hariç Şiflere teşbih olunması, şiddetle kötülenmesi ve suçlanması" ve cami imamlarının, namazların sonunda cemaatin teker teker yoklamasını yapıp ihmalde bulunanlara, üçüncü defa tekerürü halinde ta'zir cezasının verilmesi, Vehhabilerin davranışları arasındadır.

Tütün ve kahve içmek İbn Abdülvehhab'a göre çirkin ve kötü şeylerdendir. Sigara ağzın tadını bozar, çirkin kokusu sebebiyle soğan ve sarmısağa benzer, üstelik insana da zararlıdır ve hiçbir faydası yoktur. Bu sebepten sigara veya nargile içenlere, sarhoşluk için olduğu gibi kırk değnek vurulur. Ancak Vehhabilerin, bugün tütün ve nargile konusundaki yasağı sürdürmedikleri görülmektedir.

Görüldüğü gibi, Vehhabilerin şirk olarak gördükleri bid'atlerden çoğu, aslında göreneklerden kaynaklanan ve dinin aslı ile ilgileri bulunmayan davranışlardır. Bunların, insanların psikolojik dünyalarının tabii bir tezahürü olarak görülmesi gerekir. Öte yandan Vehhabilerin mezar ziyaretine karşı çıkmaları, tamamen mesnetsizdir; çünkü Resulullah (s.a.s.), kabir ziyaretinde bulunduğu gibi, ashab ve selef de, İslam'ın başlangıcından günümüze kadar kabirleri ziyaret etmişler ve ta'zimde bulunmuşlardır. Elbette kabirleri tapınılacak makam haline getirmek haramdır. Ancak unutulmamalıdır ki, İslam'da "amel-ler niyetlere göredir." Hiç kimsenin bir kabri ziyaretinde duyduğu huşu ve ta'zimi, şirk olarak değerlendirmeye hakkı olmamak gerekir, çünkü ziyaret, İslam'da, Allah adına yapılan bir iştir ve mü'minler de kime taptıklarını bilirler, vasıta ile gayeyi birbirine karıştırmayacak derecede

iman selabetine sahiptirler..."

VELAYET,
bk. Veli

VELİ

Veli'nin kelime anlamı dost, yakın, yâr, sevgili, eren, ermiştir. Veli'nin çoğulu evliyadır. Hakk'ın dostu, sevgili kulu anlamında olarak da tasavvufta kullanılır. Bazı âyetlerdeki mânâsından şu çıkarılabilir: "Veli, Allah'a kulluk görevini lâıyık veçhile üstlenmiş kimse demek olduğu gibi, aynı zamanda Allah'ın gözettiği, koruduğu ve bir an bile kendi nefsi ile başbaşa bırakmadığı kimsedir."

Hız.Peygamber veliler için, "Onlar görüldükleri zaman Allah'ı hatırlatan kimselerdir" demiştir. Bu makamı elde edebilmek için zühhd, takva, güler yüz, yumuşak huy, tevazu gibi üstün hasletler gerekir. Veliler mal, mülk, makam gibi maddi çıkarlardan uzaktırlar. Sevgi ve ilgileri sadece Allah'a ve Allah içindir. İnsanlar arasında ayırım yapmazlar. Sufilere göre velinin nitelikleri şöyledir: 1- Veli, zahiri hükümlere ve şer'i adaba saygılıdır. Bunları titizlikle uygular. 2- Veli masum değildir ama mahfuzdur. Yani Allah onları günaha düşmekten değil, günahıta ısrar etmekten korur. Veli insandır. Günah da işleyebilir ama tövbe eder ve artık günahıta ısrar etmez. 3- Veli keramet izhar etmez ama keramet veliden zuhur eder. Veli kesinlikle keramet göstermez, keramet sahibi olduğunu da söylemez. Kendisinden istemeyerek bir keramet zuhur edince, bundan endişe eder. 4- Velinin veli olduğunu bilmesi icab etmez. Bazı veliler veli olduklarını bilir, bazıları bilmezler. 5- Bazı velilerden velilik makamı geri alınabilir.

Velayet ise, Arapça'da, "dost edinme, yardım etme" anlamlarına

gelir. Tasavvuf anlamı, mutasavvıfın Allah'ı. Allah'ın da mutasavvıfı dost edinmesidir.

Mutasavvıflara göre iki velayet kavramı vardır. Birincisi Velayet-i amme, ikincisi Velayet-i hassa'dır. Genel velayet, tüm Müslümanların vasfıdır. Özel velayet ise sadece mutasavvıflara has olandır. Daha sonra Hakim Tirmizi bu anlayışa, egemenlik ve yöneticilik manalarına gelen vilayet kavramını da ekledi. Böylece tasavvufta, "Tüm kainat Tanrı isteklerinin kendilerine aksettği velilerce yönetilmektedir" görüşü doğdu.

VEYSEL KARANİ

Halk dilinde Veysel Karani olarak anılan tasavvuf büyüğünün asıl adı Üveys'dir. Nitekim onun yolunda olanlara mensubiyet ifadesi bakımından Üveysi denir. Veysel Karani'nin menkıbesi, Hz.Peygamber'i görmek için yanıp tutuşması ve anne sevgisini timsalleştirmesi bakımından tarihi kimliğini gölgelemiş, onu bir efsane kahramanı haline getirmiştir.

Güvenilir kaynaklara göre Veysel Karani Yemenlidir. Babasının adı Amir'dir. Veysel Karani, Hz.Peygamber yaşadığı sırada Müslüman olmuş, fakat kendisini görememiştir.

Bununla beraber Hz.Peygamber, onun ashab arasına katılanların hayırlısı olduğunu ve pek çok kimseye şefaat edeceğini bildirmiştir. Veysel Karani'nin hayatının en büyük isteğine kavuşamaması, yani Hz.Peygamber'i göremeyeşinin sebebi, hasta ve yatalak annesinin yanından ayrılmamasıdır. Bu sebeple ancak Hz.Ömer zamanında Medine'ye gelebilmiştir. Bu durumu Yunus Emre şu dörtlüğüyle dile getirmiştir:

Anasından destur aldı durmadı,
Kâbe yollarından gözü ırmadı,

Eve geldi Muhammed'i bulmadı,
Yemen illerinde Veysel Karani.

Adına Yunus Emre'nin de yukarıya bir kıtasını aldığımız ilahiyi yazdığı Veysel Karani Türk tasavvuf edebiyatında büyük sevgi ve alaka görmüş, hakkında menkıbenameler, pek çok ilahi ve destan mahiyetinde hikâyeler kaleme alınmıştır.

Sufi kaynaklarından bir kısmı Veysel Karani'nin Hz. Peygamberle görüştüğü ileri sürerlerse de, diğer kaynaklar ve rivayetler bunun aksini savunmuşlardır. Yukarıda belirtildiği gibi, hasta annesini yalnız bırakmadığı için Medine'ye gidemeyen bu Sufi için Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye, onunla görüşmek imkânının kendilerine nasip olacağını müjdelemiştir. Ayrıca duasını almalarını da bildirmiştir. Onlar da onu göreceklere anın gelmesini dört gözle beklemeye koyulmuşlardır. Hz. Ömer'in halifeliği döneminin son yıllarına doğru, orun Yemen'den gelen bir hacı kafilesi ile gelip Mekke'de bulunduğunu öğrendiler. Hacılar Veysel'in Arafat yakınlarında deve güttüğünü haber verip, hakkında alaylı sözler söylediler. Fakat, Hz. Peygamber'in onun için söylediklerini öğrenince bu tavırlarından ötürü nedamet duydular. Hz. Ömer ve Ali, Veysel Karani'yi bulup kendisiyle görüşmek imkânını elde ettiler. Hz. Peygamber'in kendisi hakkında söylediklerini naklettikleri gibi, hayır duasını da aldılar. Kendisine hediye ve para vermek yolundaki teşebbüsleri boşa gitti. Maddi hiçbir şey kabul etmeyen Veysel, hacılarla birlikte yine Yemen'e döndü.

Daha sonra geri gelen Veysel Ka-

rani, Hz. Ali'nin halifeliği sırasında Medine'ye gitti ve Haricilerin ortaya çıkmalarına sebep olan Sıffin savaşında Hz. Ali'nin saflarında savaşçı olarak bulundu. Bir rivayete göre bu savaşta şehit olmuş, başka bir rivayete göre ise, yine Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Şam'da hadis ilmiyle meşgul bulunduğu sırada vefat etmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığına göre Üveys, çok fakir bir ailenin küçük yaşta yetim kalmış bir çocuğudur ve son derece bağlı bulunduğu annesi ona hem analık, hem de babalık etmiştir.

Hızır Peygamber'i hiç görmediği halde, inanması ve gönülden bağlanması, Peygamber tarafından da müjdelenmesi, tasavvufta bir mürşide ulaşamayıp onun ruhaniyetinden feyz alanlara "Üveysi" denmesine yol açmıştır. Yani görmediği bir şeyh tarafından yetiştirilen Sufiye, "Üveysi", bu yoldaki yetiştirme tarzına "Üveysilik" denmektedir.

Daha sonraları Üveysilik dört zümre için kullanılmıştır: a) Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden feyz alanlar, b) Veysel Karani'nin yolunda yetişenler, c) Herhangi büyük bir şeyhin ruhaniyetinden feyz alanlar, d) Hızır Aleyhüsselam tarafından irşad edilenler.

Veysel Karani halk tarafından çok sevilmiş ve bir çok iyi davranışlar ona bağlanarak misal haline getirilmiştir. Bu yüzden de kendisine fazlasıyla sahip çıkıldığından İslâm ülkelerinde, Yunus Emre için olduğu gibi, pek çok yerde kabirleri bulunmaktadır. Bunların hepsi gerçek kabir olmayıp sevgi dolayısıyla ayrılmış makamlardır.

Y

YAHYA EFENDİ

Beşiktaş'la Ortaköy arasında türbesi ve camii bulunmaktadır. Şeyh Yahya Efendi, Kanuni'nin süt kardeşi olarak bilinir. Kanuni Sultan Süleyman'a bu yakınlığından ötürü bütün Osmanlı sultanları kendisine saygı beslemişlerdir. 1570 tarihinde vefat eden Yahya Efendi, döneminin büyük müderrislerindendir. Mescit ve türbe kendisine bir baba sevgisiyle bağlı bulunan II. Selim tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.

Yahya Efendi, Karadeniz'e sefere çıkan ve seferden dönen kaptanlarla tayfaları tarafından ziyaret edilerek hayır duası alınırdı. Hristiyan gemiciler de onu Karadeniz'in Piri sayarak aynı saygıyı gösterirlerdi.

YESEVİYE

Ahmet Yesevi (Öl. 1167) tarafından kurulmuştur. İlk Türk tarikatı olarak kabul edilir. Yesevi, Türkistan'da Yesi kentinde doğmuştur. Devrin ilim merkezi Buhara'ya gelmiş, orada Yusuf Hamedani'ye intisap etmiştir. Ahmet Yesevi, Hamedani'nin dört halifesinden biri olmuş,

üçüncü halife olarak onun makamına geçmiş, sonra da Yesi'ye dönüp tarikatını, özellikle Türkler arasında yaymaya başlamıştır. Türkler'in Müslüman olmasında büyük etkisi olduğu kabul edilir. Kendisinin Türkçe şiirleri vardır.

Yeseviye tarikatı zikir, riyazat ve mücahedeye dayanan tam anlamı ile Sunni bir tarikattır. Tarikat, Türklerin yoğun olduğu Taşkent bölgesinde, Harezm, Maverâünnehir, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'da yayılmıştır. Sesli yapılan zikir sırasında dervişler boğazlarından, testere kullanılırken çıkan sese benzeyen bir ırlı çıkardıkları için Yeseviye zikrine "Testere zikri" denilmiştir.

Fuat Köprülü, "İlk Mutasavvıflar" adlı kitabında Ahmet Yesevi ve Yeseviye'den geniş biçimde söz etmiştir. Gölpınarlı, "Bektaşiler, Ahmet Yesevi'yi, Türkistan'daki şöhreti yüzünden ve Hacı Bektaş'ın Nişabur'dan Anadolu'ya gelişine bir mesnet bulmak için, Batıniye metodunca kendilerine mal etmişler, böylece adı Anadolu'da ve Bektaşiler

aralarında duyulmuş, sonradan bu gelecek, başka yazarlarca da gerçek sahilmiştir" demektedir.

Ahmet Yesevi'yi ilgilendiren ve meşgul eden tek şey, halkı irşad ve doğru yola sevk düşüncesi idi. Erenlerin sözünü dinlemek, Kur'an ve Hadis hükümlerine riayet etmek, şeriatle tefrikatı mezcetmek, zühd ve takva esaslarına bağlı kalmak, dünyanın süsüne, malına, şöhretine bağlanmamak, riyazet ve mücahede yolunu tutmak onun tavsiye ettiği şeylerdir. O ayrıca, aşk yoluna girmenin çok zor olduğunu, aşk yolunun fazileti, feyizli, fakat meşakkatlerle dolu olduğunu belirtir. Yesevilik'te coşkun taşkın bir ruh 'hayatına teşvikten ziyade temkin ve ölçülü davranışlar hakimdi."

Yesevilik'in Adabı

Hemen bütün tarikatlarda olduğu gibi, Yesevilik'te de müridlerin uyması gereken bir takım esaslar vardır. Bunlar müridi, arzu edilen gayeye ulaştırmaya yarar. Dıştan bakılınca sıkıcı ve kısıtlayıcı gibi görünen bu prensipler, insanları eğitip, ruhani gelişmeyi sağlamak ve arzu edilen hedefe ulaşmak için lüzumludur. Yesevilik'te müridin uymaya mecbur olduğu hususlar şunlardır:

1- Mürid hiçbir zaman kimseyi şeyhinden üstün bilmemeli ve ona mutlak teslim olmalıdır.

2- Mürid zeki ve idrak sahibi olmak, şeyhinin rumuz ve işaretlerini anlayabilmelidir.

3- Mürid, şeyhinin söz ve fiillerine razı olmalı ve ona itaat etmelidir.

4- Mürid şeyhinin bütün hizmetlerinde çevik olmalıdır.

5- Mürid sözünde doğru, vaadinde sağlam olmalıdır.

6- Vefalı olmalıdır.

7- Bütün mal ve mülkünü, sırasın-

da şeyhinin emrine verebilmelidir.

8- Şeyhinin sırlarını tutup ketum olmalıdır.

9- Şeyhinin emir, teklif, vaaz ve nasihatlerini gözönünde tutup, asla ihmal etmemelidir.

10- Allah'a ulaşmak için, sırasında şeyhi uğruna canını vermeye hazır bulunmalı ve onun dostuyla dost, düşmanı ile düşman olmalıdır.

Yesevilik'in önemli hükümleri altıdır: Marifetullah, mutlak cömertlik, tam doğru olmak, Hakk'el yakinde kaybolmak, tam bir tevekkül, derinliğine tefekkür. •

Yesevilik'te şeyhliğin rükünleri altıdır. Din ve tasavvuf ilimlerini bilmek, yumuşak huylu olmak, güzel bir sabır, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma gayreti, gerçek ihlas, Allah'a yaklaşma gayreti.

Yesevi tarikatının vacipleri altıdır: Allah'a yaklaşma gayreti, Ona kavuşma şevki, gece gündüz O'ndan korkmak, hiçbir zaman O'ndan ümidini kesmemek, devamlı zikir, Allah'a ulaşmayı düşünmek.

Yesevi tarikatının sünnetleri altıdır. Cemaatle namaz, seherlerde uyanıklık, devamlı abdestli olmak, Hakk'ın huzurunda olduğunu düşünmek, Allah'ı zikretmek, salih kimsele uymak.

Yesevilik'in müstehapları altıdır. Arzu ve istekle misafir beklemek, kendi halince misafir kabul etmek, misafir ne kadar kalabalık olursa ganimet bilmek, misafirin fazla kalmasını temin etmek, misafirin arzusunu yerine getirmek, Ahmed Yesevi ve bağlı bulunduğu şeyhine dua etmek.

Yesevilik'te tarikat adabı altıdır. İki dizi üstüne çöküp tevazu ve edeple oturmak. Kendini herkesten alçak görmek. Herkesi kendinden daha faziletli bilmek. Bütün şeyh ve azizlerin huzurunda edepli ve sessiz durmak.

Onların meclisinde izinsiz konuşmak. Şeyhinin ve başka şeyhlerin velayet sırlarını ve keramet rumuzlarını ifşa etmeyip saklamak" (Mehmed Demirci).

Yesevilik silsilesi şöyledir:

Hız.Muhammed, Hız.Ebu Bekir, Selman-ı Farisi, Kasım B.Muhammed, Cafer Sadık, Bayezid Bistami, Harakani, Ebu Ali Farmadi, Yusuf Hemedani, Ahmed Yesevi.

YEZİDİLİK

İsmi, nerede, nasıl doğduğu konuları tartışmalı olan bir İslam fırkasıdır. Kurucusu olarak bilinen **Şeyh Adiy b. Musafir Baalbek**'in Beytül Kar köyünde doğdu (1075), Laleş'de öldü (1166). Hacca gitmiş, Abdülkadir Geylani ile tanışmıştır.

Mezhepler konusunda ülkemizdeki en yetkili uzmanlardan biri olan Prof. Dr. **Ethem Ruhi Fırlalı** Yezidilik ile ilgili olarak şu bilgileri veriyor:

"Klasik mezhepler tarihi yazarları, yanlış olarak, "Yezidi" isminin Haricilerin İbadiyye kolundan ayrılmış olduğu söylenen Yezid b. Ebi Uneyse'den geldiğini ve bu topluluğa bundan dolayı "Yezidiyye" dendiğini ileri sürerler.

Bir iddiaya göre de "Yezidi" ismi, eski İran dinindeki "hayır" tanrısı olan "İzd" veya "Yezdan" kelimesinden gelmektedir. Esasen Yezidilik de İranî ve Asuri unsurların karışmasından ortaya çıkan bir nevi Mecusiliği temsil etmektedir. Bu anlayışa göre, kötülük var oldukça şeytan Yüce Tanrı'nın yaratıcı eli sıfatıyla yüceltmeye layık bir varlıktır. Diğer taraftan Zerdüştlükte "horoz" kutsal bir hayvandır. Yezidilik'te de mukaddes ve her şeyin yaratıcısı durumunda olan Melek Tavus, horoza benzer bir şekilde tasvir edilir. Ayırı-

ca bu topluluğa göre, Adem peygamberden sonraki ikinci ataları Ezd. (Tanrı verdi)'dir. Bunlara ona nisbetli Ezdai (Ezidi = Yezidi) denmiştir. Nitekim kendilerinin Ezda'dan geldiklerine inanan Yezidiler, kendi soylarından olmayan birinin bu mezhebe girebilmesini mümkün görmezler çünkü onlara göre Yezidi soyu temizdir, üstündür. Onlar saf olarak Hız. Adem'in kanından yaratılmışlardır. oysa diğer insanların kanında Havva'nın kanı da vardır.

Şu anda elimizde bulunan malzemeye göre, "Yezidi" ismi, Yezid b. Muaviye (64/683)'den gelmektedir ve menşei itibarıyla da Şeyh Adiy b. Musafir (öl. 555/1160 veya 557/1162)'e dayanmaktadır. Nitekim bu topluluğun, bir nur olarak gördükleri diğer insanlar gibi doğmadığına inandıkları ve Sultan Yezid diye andıkları Yezid b. Muaviye'den dolayı bu adla adlandırıldıkları hususu, mezhebin ismi ve menşei konusunda gerçeğe daha yakın görünmektedir. Şeyh Adiy b. Musafir b. Mervan, muhtelif İslam kaynaklarının bildirdiklerine göre, Suriye'de Baalbek dolaylarında doğmuştur. Emevi soyuna mensuptur. Çağında son derece meşhur olmuş bir sufidir. Bölge halkını irşad maksadıyla Hakkari'ye gelmiş ve ölüm yeri olan Laleş'te bir zaviye kurmuştur. Burada tamamen Sünnî inanış çerçevesinde faaliyette bulunmuş; ameli imandan bir cüz olarak görmenin yanında Ehl-i Sünnet'in fırka-i naciye olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Şiilere hücum ederek, onların lanetlediği Muaviye b. Ebi Sufyan'ı savunmuş, kendisinin de asılab-ı hadis'ten ve selef mezhebinden olduğunu söylemiştir.

Şeyh Adiy b. Musafir'in elimizde bulunan yegâne eseri, İ'tikadu Ehli's-Sunne ve'l-Cemaa'dır.

Bu arada Adiy b. Musafir'e Kitabü'l-Cilve (veya Celve) ile ölümünden iki yüzyıl sonra yazıldığı rivayet olunan Mushaf-ı Reş (Kara Kitap) adlı iki eser daha isnad olunmaktadır. Adiy b. Musafir'in 555/1160 veya 557/1162'de Laleş'te ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şeyh Hasan zamanında, Şiilerin Yezid b. Muaviye'ye de lanet ve hücumları üzerine, Adiy b. Musafir'e bağlanan topluluk, Sünni anlayışı kötüye kullanarak, bu defa Yezid b. Muaviye'yi savunmaya başladıkları gibi, bu hususta daha da ileri giderek gerek Şeyh Adiy, gerek Yezid hakkında aşırı görüşler taşımaya başlamışlardır. Böylece başlangıcında tamamen Sünni anlayışa dayalı bu hareket, kurucusunun ölümünden sonra bilgisizliğin ve tarih ile coğrafyanın getirdiği yerli ve İslam öncesi inanışların tesiriyle sapık bir hüviyete bürünmüş ve bu harekete mensup olanlar, hem Şeyh Adiy'i hem de Yezid'i insanüstü varlıklar olarak görür olmuşlardır.

Son derece değişik inanç ve gelenekleriyle köylerde yaşayan ve asla şehirlere yerleşmeyen Yezidilere, bugün, İran'ın muhtelif yerlerinde, Rusya'da Tiflis, Baku, Batum ve Erivan'ın köylerinde, Irak sınırları içinde Şingal (Sincar) dağlarında, Türkiye'de Mardin'in Midyad, Urfa'nın Viranşehir, Siirt'in Kurtalan, Beşiri ve Batman ilçelerinin köylerinde ve Hakkâri dolaylarında rastlanmaktadır. Kesin olmamakla beraber, yeryüzündeki Yezidilerin, yaklaşık 275 bin dolayında; Türkiye'deki sayılarının ise 10 bin civarında olabileceği tahmin edilmektedir."

Cörüşleri:

"Yezidilerin, yaşadıkları coğrafyanın tarih boyunca şahid olduğu pek çok ve bir o kadar da çeşitli din ve

kültürlerden oluşan son derece değişik görüşleri vardır. Şüphesiz görüşleri arasında en ilgi çekici olanı, yaratılış nazariyeleridir. Adiy b. Musafir'den sonra doğduğu veya yayıldığını sandığımız bu yaratılış nazariyesi Kitabü'l-Cilve ve Mushaf-ı Reş'te anlatılmaktadır.

Yezidi geleneğinde, ayrıca Melek Tavus'un Adem'i yaratışı ve cennette üzümünden başka bütün meyveleri yemesini emredışı, daha sonra üzümü yemeğe ikna edip onu yeryüzüne atışı ve diğer efsaneler de ön sırada yer alır. Ayrıca Mushaf-ı Reş'te bazı yasaklar da yer almaktadır. Yiyeceklerden marul, bakla, lahana, balık, ge-yik ve horoz eti yemek yasaktır. Özellikle horoz kutsal sayılır, çünkü Melek Tavus'un Adiy b. Musafir tarafından dört adet olarak tunçtan yapılan heykeli horoz şeklinde yapılmıştır. Koyu mavi elbise giymek, helaya girmek ve hamamda yıkanma haramdır. Hamam ve helalar, Yezidilere göre, şeytanın oturdukları yerler olarak görülür. Şeytan, kaytan (ip), satt (sel), şer (kötülük), mel'un (lanetli), lanet ve nal kelimelerini söylemek de yasaktır. Günümüz Yezidiliğinde, zamanın tesiri ve yazılı bilgilerin kaybı üzerine birtakım değişimler müşahade edilmektedir. Nitekim bugün Allah'ın varlığına, onun yedi kat göğü ve yeri yarattığına, her şeye kaadir olduğuna ve alemdeki işlerini yarattığı melekler vasıtasıyla idare ettiğine inanılmakla birlikte, onun en büyük üç meleğinin Melek Tavus, Şeyh Hadi (Adiy b. Musafir) ve Sultan Yezid (Yezid b. Muaviye) olduğu söylenmektedir. Alemlerin Rabbi olan Allah, insanlar sapıklığa düştükçe, meleklerinden birini insan kılıfına sokar ve onları doğru yola iletmek üzere yeryüzüne gönderir. Yezidilere göre, Allah'ın binbir ismi vardır. Bunların

en güzeli ve en çok kullanılanı Hûda ismidir. İman esasları, Hûda'nın birliği ve mutlak kudret sahibi oluşuna inanmanın yanında 1) Şeyh Hadi'nin (Adiy b. Musafir) Hûda'nın meleği ve Yezidilerin mürşidi, 2) Sultan Yezid'in Hûda'nın meleği, yerin nuru ve insanlığın sevinci, 3) Melek Tavus'un (Şeytan) Hûda'nın meleği ve elçisi olduğuna inanmaktan ibarettir. Bunlar aynı zamanda 'şehadet' kelimesine karşılıktır, sabah kalkarken, akşam da yatarken tekrarlanır."

"Yezidilerin yerine getirmeleri şart olan dini görevler şunlardır:

Namaz: Sabah ve akşam kılınır. Namazdan önce eller ve yüz yıkanır. Sabahleyin dışarı çıkılarak sarılığının belirgin olduğu sırada güneşe karşı ayakta durulur ve duası okunur. Akşam da aynı şekilde güneşin batışı sırasında ona karşı durulur ve duası okunur. Yezidiler ibadetlerini başkalarının görmesini istemezler. Başkalarının yanında ibadet etmek zorunda kalırsa, ellerini güneşe karşı çevirip yüzlerine sürerler, böylece namazlarını kılmış olurlar.

Oruç: Özel ve genel olmak üzere iki çeşittir. Özel orucu din adamları tutarlar. Bunlar, yirmi gün Aralık'ta, yirmi gün de Temmuz'da oruç tutarlar. Sonra da Laleş'e Şeyh Adiy'in türbesini ziyarete giderler ve orada kırk gün daha tutarlar. Genel oruç, her Yezidi'nin Aralık ayının başından itibaren üç gün süreyle oruç tutmasıdır. Oruç, sabahleyin güneşin sarılığının görülmesiyle başlar ve akşam gün battıktan sonra sona erer. Gün boyu yemek içmek yasaktır. Ancak herhangi bir oruçluya bir şey ikram edilirse geri çevrilmez ve yenir veya içilir. Ayrıca Hızır-İlyas için üç gün oruç tutmak adeti de vardır.

Hac: Yezidi geleneğinde Adiy b. Musafir'in türbesinin bulunduğu La-

leş kutsal bir yerdir ve burayı ziyaret, hac demektir. Bu ziyaret 23-30 Eylül arasında yapılır.

Zekât: Yezidilerin en alt tabakasını meydana getiren müridler, gelirlerinin %10'unu Şeyhlere, %5'ini Pir'e, %2.5'unu da Fakir'e vermek zorundadırlar. Yezidilerin "sere sale" dedikleri Nevruz ile "çeşna havini" denen Yaz bayramları (24-29 Temmuz arası) vardır. Ayrıca dünyanın yaratılış günü olarak kabul ettikleri 21 Mart'ta da bayram ederler. Nisan ayının tamamı, onlara göre, kutsaldır. İlk haftasında evlenmek, alışveriş etmek ve toprakla ilgili işler işlemek yasaktır. Nisan ayının ilk çarşamba günü, banyo yapmak ve herhangi bir işle uğraşmak da yasaktır.

Yezidilikte Mir, Baba Şeyh (ihtiyar), Fakir, Kavval, Şeyh, Pir, Kuçek ve Mürid adı altında bazı dini önderler ve sınıflar vardır. Yezidilikteki bu sınıflar son derece katıdır ve bir sınıftan diğerine geçiş kesinlikle mümkün değildir.

Yezidiler yeni doğan çocuklarını hemen sünnet ettirirler. Ayrıca mümkünse doğumdan itibaren bir hafta içinde, değilse iki yaşına kadar Adiy b. Musafir'in Laleşte bulunan türbesi dolayındaki Zemzem suyu dedikleri bir suya çocuğu üç kere sokup çıkarmak suretiyle vaftiz ederler."

YUNUS EMRE

Şiirlerinde tasavvufi anlamda görüşlere yer vermekle beraber, daha ziyade sistematik bir moralist niteliği hâkim olan büyük şair ve düşünce adamı. Taptuk Emre'nin dergâhında yetişen Yunus Emre XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın başlarında yaşamış ve 82 yaşındayken 1320 yılında vefat etmiştir. Divan ve Risalet ün-Nushiyye adlı eserlerinde yer alan görüşleri ile Allah sevgisi, in-

san ve din açısından örnek bir müsa-maha göstermesi açısından kendisine duyulan hayranlık Türkiye sınırlarını aşmış ve onu, uluslararası bir şair ve tasavvuf büyüğü olarak yaygın bir üne götürmüştür.

Yunus Emre'de Allah'a bağlılık, kendine özge ifade zenginliği içinde tam bir aşk halidir. "Bana seni, gerek seni" derken, gözü hiçbir şeyi görmez. Böylece Allah'ta kaybolur. Allah'ı sevmeye layık kul olmanın şartlarını da şiirlerinde belirtmiştir. İnsan o kadar değerlidir ki, onu en kutsal mahallerden üstün tutar:

Çalış, kazan, ye yedir, bir gönül ele
getir

Yüz Kâbeden yeğrekdir bir gönül
ziyareti

Yine insan sevgisi ona, hoşgörünün, hem de en mühim meselelerde hoşgörünün anıtı denilebilecek mısralar yazdırmıştır:

Sen sana ne sanırsan
Ayrığa da onu san
Dört kitabın manası
Budur eğer varısa

Yunus Emre "İnanma yalan dünyaya" derken hiçbir zaman Batılı filozofların "nihilizm" batağına düşerek "hiçci"liğe saplanmamıştır. Bunu, yine Tanrı'ya kâmil olarak dönmeyi için yazmaktadır. Ayrıca insana verdiği değer onun evvelce Tanrı'nın çok yakınında olduğuna inanmasındandır. Bunu:

Adem yaratılmadan
Can kalıba girmeden
Şeytan lanet olmadan
Arş idi seyran bana, diyerek özetler.

Merhum Gölpınarlı, Yunus'un ölümden sık bahsetmesinin nedenleri hakkında şu hükmü veriyor:

Yunus Emre'de ölüm temi pek kuvvetlidir; fakat o, bu temi, yaşayış sevgisiyle bezemiştir; o, hayata bağ-

lılığının gücü yüzünden ölümden bahsetmiştir.

YUSUF (A.S.)

Peygamber Yakub ile Rahel'in oğludur. Kenan ilinde doğmuş, sonradan yerleştiği Mısır'da ölmüştür. Kuran'ın "Yusuf Sûresi"inde, Tevrat'ın "Tekvin" bölümünde adı geçer. Kuran'ın bildirdiğine göre Yakub'un on iki oğlundan biri olan Yusuf, bir gece rüyasında Ay ve on bir yıldızın kendisi önünde eğildiklerini görür, olayı babasına anlatır. Babası rüyayı yorumlayarak peygamber olacağını söyler ve bunu kardeşlerine söylememesi öğüdünü verir. Yusuf öğüdü unuttur ve gördüğü rüyayı kardeşlerine anlatır. Onu kıskanan kardeşleri gezmeye götürüp kuyuya atarlar, babası Yakub'a da "Yusuf'u kurt yedi" diyerek kanlı gömleğini gösterirler. Bunun üzerine Yakub üzüntüsünden kör olur. Yoldan geçenler Yusuf'un imdad isteyen sesini duyup onu kuyudan çıkarırlar. Mısır'a satarlar. Yusuf ergenlik çağına gelince efendisinin karısı Zeliha ona âşık olur. Onunla sevişmek ister. Yusuf kadının bütün isteklerini reddeder; deliye dönen Zeliha onu "bana saldırdı" diye suçlayarak tutuklatır.

Bir gece firavun, yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yediği şeklinde bir rüya görür. Rüyayı kimse tâbir edemez. Firavuna bu rüyayı ancak hapisdeki Yusuf'un tâbir edebileceği söylenir. Firavun Yusuf'u getirtip rüyayı anlatır. O da yedi semiz ineğin yedi yıl bolluk, yedi zayıf ineğin de yedi yıl kıtlık olacağı anlamına geldiğini söyler. Bir süre sonra Yusuf'un rüya tâbiri gerçekleşir ve kıtlık olur. Firavun bunun üzerine ona hürriyetini bağışlar.

Kıtlık sebebiyle Kenan'dan Mısır'a gelen Yusuf'un kardeşleri onu tanıyınca barışırlar. Yusuf, gözleri açılması için babası Yakub'a gömleğini gönderir. Yakub gömleği gözle-

ince süslence görmeye başlar. Bütün ailesiyle Mısır'a geçer, birlikte yaşarlar.

Yusuf'un başından geçenler İslam ve Hristiyan sanatlarında, başta edebiyat, çok işlenen bir konu olmuştur. Yusuf, İslam edebiyatında doğrunun; sevginin, güzelliğin ve Tanrı'ya bağlılığın timsali haline getirilmiştir. Türk edebiyatında Yusuf'u konu alan, onun Züleyha ile ilişkisindeki dürüst davranışını anlatan pek çok hikâye vardır. Besteciler de Yusuf'un güzelliğini, babasının onun yokluğundan duyduğu büyük ızdırabı anlatmaktan geri kalmamışlardır.

YUSUF HEMEDANİ

İlk Türk tarikatı olan Yesevîlik'in kurucusu Yesevî'nin şeyhi ve hocasıdır. Ebu Yakub Yusuf b. Eyyüb el-Hemedani 1050 yılında doğdu. 19 yaşında Bağdat'a gelerek Usûl-i Fıkıh okudu. Semerkand ve İsfahanda devrin büyük mutasavvıflarından hadis tahsil etti. Şer'î ilimlerde ileri mertebeye vardıldıktan sonra, sufiyane mizacı dolayısıyla kuru ilim yolunu bıraktı ve ünlü şeyh Ebu Ali Farmedî'ye intisab etti. Tasavvufda Gazzali'nin de hocası olan şeyhden feyz aldıktan sonra Merv'e gelip yerleşti ve orada 1140'da vefat etti. Yusuf Hemedanî, İmam-ı Azam'a mezhep olarak bağlıydı. Ahmed Yesevî de ona intisab etmiş, zâhir ve bâtın olarak bütün ilimleri ondan öğrenmiştir. Muhelif memleketleri şeyhi ile birlikte dolaşarak halkı irşâd çalışmalarına katılmıştır.

O sıralarda ilmi ve ahlaki faziletleriyle büyük bir saygı gören Yusuf Hemedanî 1121 tarihinde Bağdat'a geldi. Nizamiye Medresesi'nde İslam aleminin her tarafından gelen seçkin bir topluluğa vaaz ve nasihatleriyle hitabetti. Tarihçi İbnül-Esir ve İbn Hal-

likân'ın rivayetlerine göre bu vaaz sırasında İbn Sekkâ adlı ünlü bir fıkıh âlimi tarafından kendisine bir soru soruldu. Yusuf Hemedanî ona şu cevabı verdi: "Otur! Senin gözünde küfür kokusu duyuyorum, muhtemeldir ki, sen İslam dininde ölmeyeceksin."

Gerçekten de büyük mutasavvıfın dediği çıktı. İbn Sekkâ Bağdat'a gelen Bizans elçisiyle beraber İstanbul'a gidip Hristiyan oldu. Hoca Yusuf Hemedanî'nin buna benzer birçok kerametleri vardır.

YUSUF SİNEÇÂK

Vardar Yenicesi'nde (bugün Yunanistan'da) doğdu ve İstanbul'da öldü ((1546). Şair Hayrettin'in kardeşidir. Önceleri Gülşenî tarikatına bağlıyken sonradan Mevlevî oldu. Tarikatın kendisine has manevi derecelerini aştıktan sonra Edirne Mevlevihanesi'ne şeyh atandı. Edirne'de uzun kalmadı. Valinin Mevlevihane'nin vakıflarına karışmaya kalkışması üzerine İstanbul'a göç etti. Hayatının sonuna kadar Haliç Sütlücesi'nde oturdu.

Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin ünlü Mesnevî'sinden 366 beyit seçerek oluşturduğu Cezire-i Mesnevî adlı güldestesi en çok tanınmış eseridir. Güldesteye alınan beyitler arasında ilişki ön planda tutulmuştur. Mevleviler arasında tanınan ve benimsenen eser Bağdatlı İlmi Dede ile Şeyh Galip tarafından Türkçe olarak şerhedilmiştir. Şair Cevri de eserden seçtiği 40 beytin her birini beş Türkçe beyitle şerhetmiştir.

Yusuf Sineçâk'ın dağınık bir halde bulunan şiirlerinden, aşırı derecede vahdet-i vücud esaslarını savunduğu, Hurufî inançları da benimsediği anlaşılmaktadır.

Z

ZÂHİDLİK

Zâhid'in, ilk bakışta birbirine ters anlamda sayılabilecek iki ayrı kullanış yeri vardır. Birincisi, dünyaya rağbet etmeyen, dünyadan el etek çekmiş, sadece ibadetle uğraşan, mala, mülkê, makama, şöhrete önem vermeyen kimse demektir. Dünya ile ahret arasında tercih yapmak gerektiğinde ahreti seçen kimse, manasındadır.

İkinci kullanış yeri ise, "ham sofu, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış kişi... Dinin temel felsefelerinden, mesajından habersiz sadece dış görünüşüne, şekli taraflarına önem veren, aynı zamanda hoşgörüsüz kişi, ırfandan ve muhabbetten yoksun adam..."dır.

Divan edebiyatımızda, sofuluk, hoşgörüsüzlük, yobazlık ve dinde şekilciliğe önem verme durumları sık sık eleştirilmiş ve bu eleştiride bu sıfatların sahibi olarak hep zâhid olan kimse ele alınmıştır.

Tasavvufda da zâhid, zâhidlik söz konusu olduğunda hep bu ikinci anlam kastedilir.

ZERDÜŞTLÜK

İsa'dan önce 7'nci yüzyılda yaşa-

dığı sanılan Zerdüş veya Zaratustara tarafından kurulan bir inanç anlayışı ve sistemi. Bir söylentiye göre Zerdüş, Pers İmparatorluğu'nun kurucusu Dariyüs'ü ve atalarını Zerdüş dinini yaymakla görevlendirmiştir. Zerdüşlüğün kutsal kitabı Avesta'dır. Bu din veya inanç sistemi kendisinden sonra gelen pek çok tanrı, tabiat görüş ve inançlarını, bazı dinleri ve tarikatları etkilemiştir.

Zerdüş inancının temel fikirleri şöyle özetlenebilir:

Kâinata iki güç hâkimdir: İyi ve kötü. İyiyi aydınlık, kötüyü karanlık temsil eder.

Evrenin yaratıcısı yüce tanrı Ahura Mazda'dır. Ahura Mazda iyiliğin, faziletin, güzellik, sevgi ve saygının kaynağıdır. Onun temsilcisi aydınlık saçan güneştir.

Güneşin yeryüzündeki temsilcisi de ateş ve onun bulunduğu ocaktır. Bunların insan bedenindeki simgesi de ısıdır. Isı bedene dirilik, çeviklik verir.

İnsan bir sevgi kaynağıdır. O, bu sevgisini, hiç fark gözetmeden hayvanlara ve bitkilere de vermelidir. Güneş nasıl tüm tabiata ve varlıklara ay-

dınlığını, sıcaklığını hiç fark gözetmeden eşit olarak dağıtıyor, insan da aynı şeyi yapmalıdır. Bu nedenle hayvanlara acı çektirmek, onları kesip yemek, bayramlarda kurban adamak günahıdır. Tanrının isteğine de aykırıdır.

Karanlığı ve kötülüğü de Ahriman temsil eder.

Bilgi insanın içini aydınlatan tanrısal bir ışıktır. Bilgili insan Ahura Mazda'ya, bilgisiz insan Ahriman'a aittir.

Din tarihçisi, tarikatlar ve mezhepler konularında tanınmış uzman merhum Abdülbaki Gölpınarlı Zerdüşt inançlarının bazı tarikatlardaki merasimleri etkilediğini şöyle anlatıyor:

“Bütün fütüvvet ehli, Ali'yi baş sayar ve ahi denen fütüvvet şeyhlerinin silsileleri, mutlaka Ali'ye ulaştırılır. Onlara göre Ali'nin belini, Hz. Muhammed bağlamış, ona şalvar giydirmiştir. Bel bağlamak, yani şedd denen yün kuşağı, fütüvvet yoluna giren kişinin beline kuşatıp çözmek, ona şalvar giydirmek, içine tuz konmuş suyu içirmek, fütüvvet şiarıdır. Bu tuzlu su içmek geleneği, tuzun, ta Romalılar, Yunanlılar zamanından beri mukaddes sayılması, bereket ve olgunluk sembolü kabul edilmesi yüzünden olsa gerekir.

Kuşak bağlamanın, Zerdüştilikten geçtiği kanaatindeyiz; nitekim sûfîlerin giydirdikleri hırkanın aslını da bu dinde buluyoruz. Zerdüştilikte “Kut-sî” denen ve on ikişer iplikten meydana gelmiş altı parçanın örülmesiyle yapılan, bele üç kere dolandıktan sonra uçları aşağıya sarkacak kadar uzun olan kuşak, erkek çocuğa yedi yaşında, kızlara altı ile dokuz yaşları arasında, mübid denen Zerdüşt rahibi tarafından kuşatılır. Beyaz bir koyunun, keçi veya deve yününün örülmüş olan “kutsî”nin, önüne ve arkasına ikişer düğüm vurulur ki,

bu düğümler, Tanrı'nın varlığına, dinin gerçekliğine, Zerdüşt'ün Tanrı tarafından gönderildiğine ve Zerdüştlüğün temeli olan iyi düşünce, iyi söz ve iyi iş'e işaretler. Aynı zamanda çocuğa, kısa kollu bir de gömlek giydirilir.”

ZEYDİLİK

Şîî mezhepleri arasında en ılımlısı ve Ehl-i Sünnet'e her bakımdan en yakın olanıdır. Yakınlıkları, diğer Şîî mezheplerinin ilk üç halifeyi tanımalarına karşılık Zeydîliğin böyle bir reddeden uzak kalmalarında görülür.

İmamiye Şîasının dördüncü imamı Ali B. Hüseyin Zeynelâbidin (792)'in oğlu Zeyd (D:699-Ö:740)'e, ondan sonra da oğlu Yahya (743)'ya bi'at edenler bu mezhepte toplanmışlardır.

Zeydîliğin kurulup yayılmasında, İmam Zeyd'in bilgili kişiliğinin ve Ehl-i Beyt'ten olmasıyla birlikte tıpkı ailesi büyükleri gibi şehit edilmesinin de tesiri bulunduğu söylenebilir. Dönemin ileri gelen Müslümanları gibi Zeyd de Emevîlerin baskıya dayanan kötü idaresine karşı isyan duyularıyla doluydu. Özellikle Emevî halifesi Hişam B. Abdilmelik döneminde baskı iyice artmıştı. Zeyd bu durumdan duyduğu ıstırapı açıklamaktan, aleniyete dökmekten geri kalmıyordu. Mes'ûdî tarafından rivayet edildiğine göre Zeyd, Emevî halifesi Hişam B. Abdilmelik'i sarayında ziyaret eder. Huzuruna varınca, salonda oturacak bir yer bulamadığından salonun sonunda bir köşeye ilişir. Bir münasebetle Hişam'a, “Ey Mü'minlerin emiri! Bir kimse Allah'a olan takvasından ötürü büyümeyeceği gibi, takvası olmadığından ötürü de küçülmez” der. Hişam buna karşı şiddetle. “Sus! Ey anasını kaybedesi! Bir cariyenin oğlu olduğun halde, halifelik için kendini yiyip bitireceksin” karşılığını verir. Zeyd, “sus” uyarısına kulak asmadan konuşur: “Ey Mü'minlerin

Emiri, eğer bana kızmayacaksan sana esaslı bir cevap vereceğim; fakat kızacaksan susacağım" diyence ondan: "Söyle, kızmayacağım" cevabı çıkar. Bunun üzerine Zeyd, şöyle konuşur: "Annelerin hür veya cariye olmaları, insanların amaçlarına ulaşmalarına kesinlikle engel oluşturmaz. Nitekim, Hz. İsmail'in anasının, Hz. İshak'ın anasının cariye olması, Allah'ın Hz. İsmail'i peygamber olarak göndermesine ve onun Arapların cediti olmasına ve yine Heyru'l-Beşer Hz. Muhammed'in onun sulbünden gelmesine mani olmadı. Durum bu merkezde iken, bir de kalkmış, Hz. Fatma ve Hz. Ali'nin oğulları olduğum halde benimle böyle konuşuyorsun."

Daha sonra Zeyd, Kûfe'ye gider ve ayaklanma için zemin yoklaması yapar. Kardeşi Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'la istişare sonunda kardeşi Kûfelilere güvenilmeyeceğini söylerse de dinlemez. Kendisine bi'at eden on beş bin kişi ile Hişam'ın Kûfe-Basra Valisi Yusuf B.Ömer es-Sakafî (744)'ye karşı isyan hareketini başlatır. Çarpışmalar sürdüğü sırada Hişam'ın casusları, tahrikçi faaliyetleri sonucu Zeyd'in taraftarlarını bazı hususlarda şüpheyne ve tereddüde düşürürler. Şüphe ve tereddütlerini dağıtmak için Zeyd'e: "Gerçek şu ki, biz düşmanlarına karşı sana, atan Ali B.Ebî Talib'e haksızlık eden Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki görüşünü söyledikten sonra yardım edeceğiz" derler. Zeyd, onların isteğini yerine getirmek için: "Bu ikisi hakkında iyilikten başka bir şey söyleyemem ve babamın da onlar hakkında iyilikten başka bir şey söylediğini işitmedim. Ben, atam Hüseyin'i öldüren ve el-Harra gününde Medine'ye saldıran; sonra da Allah'ın Evi'ni (Kâbe) mancınıkla taşla tutup ateşe veren Ummeye oğullarına karşı ayaklandım" cevabını verir. Bu cevap üzerine taraftarları, Zeyd'i bırakıp gi-

derler. Bunun üzerine Zeyd: "Beni bırakıp kaçtınız, terk ettiniz (rafaztımûni) der. O günden beri de bu terk edenler için "Rafızî" sıfatı kullanılmıştır. Zeyd ve yanında kalan çok az sayıdaki adamları son nefeslerine kadar çarpışır. Zeyd öldürülür. Sonra cesedi kabrinden çıkarılarak idam edilir, daha sonra da yakılır.

Zeyd'in ölümünden sonra, geride kalan taraftarları muhtelif fırkalara ayrılırlar. Cârûdiyye, Süleymâniyye ve Betriyye bu fırkaların en önemli olanlarıdır. Oğlu Yahya bu isyandan sonra kaçıp Horosan'a gider, orada yakalanır ve Cüzcan'da öldürülür (743).

Uzun süre büyük bir faaliyet gösteremeyen Zeydîler, Abbâsî halifelerinin zayıflamasından yararlanarak kuzeyde Taberistan, güneyde Yemen'de yeniden ayaklanırlar. Bu durumdan ve daha sonra iki ayrı devlet kurmalarından, sessizlik ve durgunluklarının görünüşte olduğu, aslında gizliden örgütlendikleri anlaşıldı. Kuzeyde, Taberistan'daki Zeydî hanedanı, el-Utruş'un ölümüne (917) kadar hâkimiyetini sürdürdü. Güneyde, Yemen Zeydîliği günümüze kadar devam etmek kudretini göstermiştir. El-Kasım B.İbrahim er-Ressî (680) ve el-Hâdî li'l-Hak olarak bilinen torunu döneminde Yemen Zeydîliği dikkate değer gelişmeler göstermiştir. M.12'inci yüzyıldan itibaren sınırlarını genişleterek Tihame'ye kadar dayanmışsa da, Mısır'da Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasıyla onlar da Osmanlılara tabi olmak zorunda kalmışlardır. M. 19'uncu yüzyıl sonlarına doğru bazı ayaklanmalara girişerek Yemen'in Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmasında etken oldular. Zeydîlik bugün Yemen'in resmî mezhebidir.

Görüşleri bakımından Zeydîlik, Şîî mezhepleri arasında en ilimlisidir. Bu tavrını özellikle imamet konusunda açıkça belirtir. Zaten üç halife hak-

kında diğerleri gibi reddedici olmamaları da bu hususu ortaya koymaktadır. Özellikle Zeyd'in bu konudaki görüşleri çok açıktır.

ZİKİR

Anmak, hatırlamak, yad etmek, unutmamak için tekrarlamak gibi anlamlara gelir. Tasavvufta Allah'ı anmak, Allah'ı hep hatırdaki tutmak, hiç unutmamak için hep adını tekrarlamak, çeşitli şekillerde ve sayılarda Allah adını söylemek anlamındadır.

Tasavvufta Zikr'in çeşitli anlamlarını şöyle sıralayabiliriz:

Allah'ı anmak, gaflet halinde olmamak.

Allah kelimesini veya "Lâilâhe illallah" cümlesini söylemek, tekrarlamak.

Tarikat mensuplarının belli kelime ve ibareleri belli zamanlarda, belli sayıda, bir edep dahilinde düzenli olarak söylemeleri

Tarikat ehlinin, bir yerde toplanıp şeyh veya halifenin gözetim ve denetiminde (Allah, Allah, hu hu, hay hay gibi) belli ibareleri belli bir hareket düzeni ve ritmi içinde söylemeleri.

Zikir ikiye ayrılır: 1. Zikr-i cehrî. Bu zikir yüksek sesle, çevrede bulunanların duyabilecekleri şekilde sesli olarak yapılan zikirdir. Bu zikri esas alan tarikatlara cehrî tarikat denir. 2. Zikr-i hafî. Zikreden sadece kendisinin duyabileceği bir şekilde alçak sesle yapılır. Sessiz zikri esas alan tarikatlara da hafî tarikat denir.

Melâmiler, Nakşîler hafî zikri, Rifâîlerle Kâdiriler cehrî zikri tercih ederler.

ZÜHD

Kelime anlamı "vazgeçmek, soğuk ve ilgisiz davranmak, küçümseyip terk etmek, rağbet etmemek, ilgi duymamak, yüz çevirmek"tir.

Tasavvufta bu kelime, ahirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek, elde mevcut olsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek anlamlarında kullanılır.

Sühreverdi, Gazalî gibi büyük mütefekkir ve sûfîler zühdü şöyle tarif ederler: "Zühd, fuzulî ve lüzumsuz olanı terk etmektir. Zühd, zaruri olmayan her şeyi terk etmektir. Zühd, helal ve mübah ihtiyaştan fazlasını terk etmektir.

Mutasavvıflar zühdü üç dereceye ayırırlar: 1- İçinde dünya sevgisi olduğu halde onu terk etmek. 2- Ahirete nazaran dünyanın önemsiz olduğunu görüp onu terk etmek. 3- Zühdüne karşı da zâhid olmak.

Dr. Mustafa Kara, "Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi" adlı kitabında zühd olayını tam bir vukuf ile incelemiş ve zühd'ün İslam tarihinde ve tasavvuftaki yerini anlatmıştır. Dr. Mustafa Kara bu konuda şunları yazıyor:

"Mistik hareket ve yaşamanın temelinde bulunan özelliklerden birinin de maddeye, eşyaya ve dünyaya karşı bir tavır ortaya koyma ve bunlara karşı isteksiz kalma olduğuna daha önce işaret edilmmişti. Bu tavır alış ve ruhu mânâ âlemine hazırlama faaliyetine İslam tasavvufunda "Zühd" adı verilmektedir.

Nefîsk mücadele ve mücahedenin çok derin tahlillerini ihtiva eden zühd hayatı, insan ruhunu kemale ulaştıran en emin yollardan biridir. Şüphesiz bu yolun iki önemli ışık kaynağına daha önce işaret etmiştik: Kuran-ı Kerim ve Hadis-i şerif. Bu kaynakların rehberliği altında sûfîlerin bazı konularla ilgili kanaat ve görüşlerine geçmeden önce genel olarak zühd ve zâhid kelimelerinin tariflerini yine onlardan nakletmekte fayda vardır.

1. Zühd

Sevrî: Zâhid olmak, kanaat sahibi olmaktır. Yoksa kuru ekmek yemek ve aba giymek zühd değildir.

Ebu Osman: Zühd dünyayı terk etmek, sonra da kiinin eline geçerse geçsin aldırış etmemektir.

Ebu Ali Dekkak: Zühd, dünyayı olduğu gibi bırakman ve sonra da elimdeki dünyalık ile bir dergâh, bir mescid yaptırırım dememendir.

Yahya B. Muaz: Zühd, lüzumlu olanı terk etmektir. Terk edilmeyen zaruri varlık Allah'tır. Zühd üç maddedir: Azlık, halvet, açlık.

İbn Cella: Zühd, gözümde küçük görünsün de yüz çevirmek kolay olsun diye dünyaya zeval gözü ile bakmaktır.

İbn Hafif: Zühd, mülk olan bir şey elden çıkınca rahat bulmaktır.

Cüneyd: Zühd, elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmamasıdır. Dünyayı küçük görmek kalpteki izleri silmektir. Zühd, elin mülk sahibi olmaktan, kalbin ise bu iş için araştırma yapmaktan boş olmasıdır.

Abdullah b. Zeyd: Dünyayı ve parayı terk etmektir.

Ebu Süleyman Darani: Hak Taâla ile meşgul olmana mâni olan her şeyi terk etmektir.

Şiblî: Allah hariç her şeye sırt çevirmektir.

Bişr Hafi: Zühd bir melek veya meliktir, kötülüklerden tahliye edilmeyen kalpte oturmaz.

Bursevi: Elde bulunan ve elde bulunmasında bir mahzur olmayan mal ve eşyayı terk etmektir.

Şah kirmanî: Zühdün işareti emelleri kısmaktır.

Mevlânâ: Bu dünya zindandır. Biz de zindandakileriz. Dünya nedir? Allah'tan gaflet etmek. Kumaş, gümüş, oğul, kadın, dünya değildir... Gemiye dolan su gemiyi batırır. Fakat al-

tındaki su onu yüzdürür.

Ebu Bekir Kettani: Zühdün alameti ikidir: 1. Bir şeyi kaybettiğimiz zaman bile üzülmemek. 2. Halkın eza-cefasına tahammül etmek.

Yusuf b. Hüseyin Razi: Dünyadaki iki tuğyan vardır: 1. İlim. 2- Mal. Birincisinden amel, ikincisinden zühd kurtarır.

Ahmed Rufaî: Tarikatımızın esası üçtür. Dilenmemek, verileni reddetmemek ve biriktirmemek.

2. Zühdün unsurları

1. Halvet-Uzlet

Halvet ve uzlet insanlardan ayrı, yalnız yaşamak demektir. Zıddı ihtilattır. Vuslatı gerçekleştirenler beden ile değil kalp ile inzivalarını sürdürürler.

Yahya b. Muaz: Halvette, halvet ile olan ünsiyetin ile, Hakk Taâlâ ile olan ünsiyet ve dostluğun arasındaki farka dikkat et.

Ebu Bekir Verrak: Dünya ve ahiretin hayrını halvette, yalnızlıkta ve azlıkta buldum. Şerrini ise ihtilatta ve çoklukta buldum.

Zünnun Mısri: Halvetten fazla insanı ihlaslı olmaya sevk eden bir vasıta görmedim.

Cüneyd Bağdadi: Uzletin sıkıntısına katlanmak, ihtilata mudara etmekten daha kolaydır.

Şiblî: Yalnızlıktan ayrılma, ismini halktan sil, kendini unuttur.

Ebu Yakub Susî: Halvette yaşamaya güçlü olanlardan başkası takat getiremez. Bizim gibiler için halkla beraber bulunmak daha iyidir. Çünkü halk birbirinden iyi şeyler görerek ona göre amel eder.

Bayezid Bistami: Otuz seneden beri hakk'la sohbet etmekteyim. Halk ise benim kendileriyle sohbet ettiğimi sanıyor.

Necmuddin Kübra: Müridin kendisini terbiye eden mürşidine karşı

yaptığı hizmetler uzlet hayatının içindedir. Halvet şunun için gereklidir. Nefis, oyun-eğlence ve halkla ünsiyet kurmak ister. Halvetle kuvvet zayıflar, kalp güçlenir.

Veysel Karani: Selamet yalnızlıktır.

2. Riyazet-Mücadele

Riyazet, terbiye ettirmek, itaat etmek, Mücadele ise içe dönük mücadele etmek ve dövüşmek anlamlarına gelir. İstilah olarak her ikisi de nefsin isteklerine karşı durmak, onunla savaşmak, isteklerini yapmamak, yeme, içme, uyuma gibi tabii ihtiyaçları en aza indirmek konularını içine alır.

Hasan Kazzaz: Tasavvuf şu üç şey üzerine kurulmuştur: Zaruret olmadıkça yememek, uykuya mağlup olmadan uyumamak, mecburiyet olmadan konuşmamak.

Yakya B. Muazz: Açlık nûr, tokluk nar ateş'tir. İştah oduna benzer, ondan ateş meydana gelir, bu ateş sahibini yakmadan sönmez.

Ebu Süleyman Darani: Akşam bir lokma eksik yemek, geceleri sabaha kadar namaz kılmaktan daha çok hoşuma gider.

Ebu Ali Dekkak: Sûfilerden birine iştahın ve yemek arzun var mı diye sorulunca şöyle cevap vermişti: Arzu etmemeyi arzu ediyorum.

Necmüddin Kübra: Ağızdaki dil konuşunca kalp susar. Bu dil susunca kalp konuşur. Tok olmanın âfetleri pek çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır: Kalbi katılaştırır, perdeleleri katmerleştirir, müşahedeyi karartır, miskinliğe sebep olur.

Ali Havvas: Uykusuzluğa tefekkür eşlik ediyorsa ne ala, değilse Allah'tan gelmiş bir âfettir.

Ebu Muhammed Rasabi: Allah ile senin aranı ayıran en kalın perde nefsinle meşgul olman ve senin gibi bir

acize bağlanıp kalmandır.

İbn Arabi: Riyazet iki kısımdır. Edebi riyazet, talebi riyazet. Birinci nefsin tabiatından çıkmak, ikinci murad ve maksadın doğru olmasıdır.

Ebu Bekir Kettani: Bedenin dünyada, kalbinle ahirette ol.

3. Sabır

Cüneyd Bağdadi: Sabır, hiç yüz ekşitmeden acıyı yudum yudum için sindirmendir.

Sehl b. Abdullah Tusteri: Sabır Allah Taâlâ'dan bir çıkış kapısını açmasını beklemektir.

İbn Sübrime: Musibet anında, bir buluttur biraz sonra açılır, derdi.

Ebu Abdullah B. Hafif: Sabredenler üç derecedir: Mutasabbır (sabretmek için sıkıntı çeken), sabır (normal olarak sabreden), sebbâr (sabretmeyi alışkanlık haline getiren).

Ebu Said Arabi: Sabır bütün belaları gönül rahatlığıyla karşılamaktır.

İbn Ata: Müsibetler içinde iken en güzel şekilde edebe riayetir.

Amr b. Osman: Allah Taâlâ ile sohbet etmek. Onun emirlerini yerine getirirken sebat etmektir.

4. Tevekkül

Sehl b. Abdullah Tusteri: Tevekkülün alameti üçtür: Kimseden bir şey istememek, verileni reddetmemek, ele geçeni bitirmemek. Çalışıp kazanmayı tenkid eden kanunları, tevekkülü tenkit eden ise imanı tenkit etmiş olur.

Hamdun Kassar: Tevekkül, Allah Taâlâ'ya sınıksız sarılman ve itimat etmendir.

Ebu Ali Dekkak: Tevekkül edenin üç derecesi vardır: Tevekkül, teslim, tefviz. Tevekkül sahibi Allah'ın vadi-ne güvenip huzur bulur. Teslim sahibi Allah'ın (halini bildiğine kani olarak) ilmi ile yetinir. Tefviz sahibi ise Allah'ın hükmüne rıza gösterir. Tevekkül başlangıç, teslim orta, rıza ise

son haldir.

Ebu Abdullah Kureşi: Tevekkül Allah'tan başka bir şeye sığınmamak ve başvurmamaktır.

Ebu Medyen Mağribi: İnsan dünyada Allah'ın misafiridir. Misafirin üç günlük bakımı ise ev sahibine aittir. Bu dünyanın bin yılı Allah indinde bir gündür.

Zünnun Mısri: İnsanların makamları ondokuz tanedir; ilki emirlere icabet, sonuncusu ise tevekküldür.

Şah Şuca Kirmani: Bulmak ve kaybetmek sırasında kalbin sükûnet içinde olmasıdır.

5. Haşyetullah

Haşyet ve havf korku demektir. Haşyetullah ve havfullah Allah korkusu anlamına gelir.

Ebu'l-Kasım Hâkim: Bir şeyden korkan, ondan kaçır. Aziz ve Celil olan Allah'tan korkan ise ona kaçır ve sığınır.

Cüneyd Bağdadi: Korku her alışverişte, her an azap görebilirim diye ihtimal vermektir.

İbrahim b. Şeyban: Korku bir kalbe yerleştiği zaman orada bulunan şehvet ve nefsanî arzulardan ne var ne yok hepsini yakır, dünya hırsını korur.

Ebu Hafs: Kırk senedir nefsim hakkında beslediğim kanaat şudur: Şüphe yok ki Allah Taalâ bana gadpla bakmaktadır. Amellerimde bunun delili vardır.

Nasrabazî: Ümit (reca) seni ibadete sevk eder. Korku (havf) seni günahlardan uzaklaştırır. Murakebe ise seni hakikat mertebesine ulaştırır.

İbn Yezdenyar: Tevhid akdinin esası üçtür: Havf, reca ve muhabbet.

6. Vera

Kelime olarak gûnahtan ısrarla kaçınmak ve korkmak gibi anlamlara gelen ve tasavvufta haramlar bir tarafa şüpheli olan şeylerden, malaya-

ni ve boş şeylerden uzak kalmak demektir.

Şiblî: Allah Taâlâ hariç her şeyden kaçınmaktır.

İshak b. Halef: Söz ile ilgili vera altın ve gürüşle ilgili veradan daha zordur, baş olma ile ilgili vera altın ve gümüşle ilgili veradan çetindir.

Yahya b. Muaz: Veranın iki şekli vardır: Zâhiri vera, bâtını vera. Birincisi Allah Taâlâ'nın rızasından başka bir şeyin seni harekete geçirmemesi, ikincisi ise kalbine Allah'tan başka bir şeyin girmemesidir.

Ebu Ali Dekkak: Haris Muhasibi helal oluşu şüpheli bir yemeğe elini uzattığı zaman parmağının ucunda bulunan bir damar atar, böylece yemeğin helal olmadığını anlardı.

Muhammed b. Sa'd: Ebu Muğis'e yirmi sene hizmet ettim, elinden kaçırdığı bir şeye üzüldüğünü veya kaybettığı bir şeyi aradığını görmedim.

Bahauddin Nakşbend: İbadet on parça ise dokuzu helal lokma yemek'tir.

İbrahim Desuki: Dilin haramı tatdığı müddetçe kalbinin irfan ve marifetten nasip alacağını hiç zannetme.

Ahmed b. Ata Ruzbarî: Takvanın bir zâhiri, bir bâtını vardır. Zâhiri dinin sınırlarını muhafaza, bâtını ise niyet ve ihlastır.

7. Hüzün

Kalbin hüzünlü ve kederli olması, gaflet vadilerine dalmamak için mühim bir unsur olarak değerlendirilir. Hüzün ile korku arasında fark vardır. Hüzün geçmişle ilgili, korku gelecekle ilgilidir. Sûfî boş geçen günlere hüzünlenir.

Ebu Ali Dekkak: Hüzün sahibi, hüzünlü olmayanların senelerce katedemedikleri Allah'a giden yolu bir ayda kateder.

Sufyan b. Uyeyne: Ümmet için

mahzun birisi ağlarsa, bu ağlama sebebiyle Allah Taâlâ o ümmete merhamet eder.

Davud Tâi: İlahi, senin derdin benden öbür dertleri sildi, süpürdü. Benimle uyku arasına girdi.

Seri Sakatî: Bütün insanların hüznü benim olsun isterim.

Vekî: Hasan Basrî vefat edince, bugün yeryüzünden hüznün gitti, dedi.

Abdülhalık Gocduvanî: Evladım, gözün yaşlı, amelin ve duan ihlaşı, boynun bükük, elbisen eski, yoldaşın dervişler ve dostun sadece Allah olsun.

Ebu'l-Hasan Harakani: Gam ile hüznün iste... Ki gözyaşı aksın. Allah ağlayanları sever.

Zunnun Mısri: Aşk konuşturur, haya susturur, havf hüznülendirir.

Ebu Bekir Şiblî: Hüznün bir kraldır, oturduğu yerde başkalarını istemez.

Ahmed Rufaî: Birçok yollara sü-lük-ettim. Zül, iftikar, inkisar ve gön-lü kırık olmaktan, Allah'ın emirlerine hürmet ve yarattıklarına şefkat etmekten daha yakın, daha kolay ve daha doğru bir yol görmedim.

Şah Şuca Kirmani: Korkunun alameti hüzündür.

8. Aşk-Muhabbet

Ebu Abdullah Kureşî: Muhabbetin hakikati, kendine hiçbir şey bırakmayacak şekilde bütün varlığını sevgiline hibe etmendir.

Ebu Ali Dekkak: Muhabbed, haddi aştığı zaman aşk adını alır.

Kettanî: Muhabbet, bütün tercihlerin sevgili lehinde yapılmasıdır.

Seri Sakatî: Biri diğerini 'ey ben' demedikçe aralarındaki muhabbet sahtih olmaz.

Nurî: Muhabbet, perdeleri yırtmak, sırları keşfetmek demektir.

Necmüddin Kübra: Bazen âşık aşkta fani olur, o zaman aşk haline gelir. Sonra aşk müşukta fani olur. Muhabbetin sonu aşkın başlangıcıdır. Muhabbet kalp için, aşk ise ruh içindir.

İbn Abdüsselâm: Muhabbet seni hem kör hem sağır eden şeydir. Ondan başkasını göremezsin.

Ali Vefa: Seven gözbebeğine benzer. Kendi küçük müşahedesi büyüktür.

İbrahim Desukî: Müridin sermayesi muhabbet ve teslimiyete sarılmaktır.

Ebu Said Arabî: Muhabbet sevgiliyi herşeye tercih etmektir.

Ebu Ali Ruzbarî: Tefekküründört şekli vardır: 1. Allah'ın âyet ve alametleri üzerinde tefekkür, bu muhabbeti meydana getirir. 2. Onun sevap ve Cennetle ilgili vaatlerini düşünmek, bu râğbeti doğurur. 3. Onun azap ve Cehennemle ilgili vaidlerini tefekkür etmek, bu ise korkuyu doğurur. 4. Allah'ın ihsanı ve nefsin cefasını tefekkür ise Allah'tan haya etme neticesine ulaştırır.

Ebu Bekir Şiblî: Âşık susunca, ârif susmayınca helak olur. Muhabbet, kenarı olmayan bir deniz, sonu olmayan bir gece, doktoru olmayan bir hastalıktır.

9. Zahid Ârif

Zühd, ilk asırlarda tasavvufî düşüncenin karşılığı olarak kullanılıyordu. Zamanla daha başka kelimeler ortaya çıktı. Özellikle marifet ve irfana dayalı bir tasavvufî anlayışın gelişmeye başlamasıyla zühd ile irfan arasında bir kademeleşmeye gidildi. Zühd ve zâid başlangıcı, irfan ve ârif kemali ifade etmiştir. Zâhid zâhirperesttir, ârif hakikatperesttir.

D İ P N O T L A R I

- 1— Meydan Larousse
- 2— age
- 3— Abdülbaki GÖLPINARLI,
Alevî—Bektaşî Nefesleri
- 4— Prof. Dr.Ethem Ruhi
FİĞLALİ, Mezhepler ve Tarikatlar
- 5— Prof. Fuat KÖPRÜLÜ, İlk
Mutasavvıflar
- 6— Folklor ve Etnografya
Araştırmaları, Anadolu Sanat
Yayınları
- 7— Vahit Lütfü SALCI, Gizli
Türk Dinî Oyunları
- 8— Hasan Fehmi TUGAL,
Ahilere Dair Halktaki Bilgiler
- 9— Vahit Lütfü ŞALCI, age
- 10— Mithat Baharî BEYTUR,
Divân—ı Kebir'den Seçmeler
- 11— Prof.Dr.Ethem Ruhi
FİĞLALİ, İmâmîye Şîası
- 12— Doç.Dr.Yaşar Nuri
ÖZTÜRK, Tasavvufun Ruhu ve
Tarikatlar
- 13— age
- 14— Dr.Süleyman ULUDAĞ,
Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
- 15— Büyük Larousse
- 16— Dr.Süleyman ULUDAĞ, age
- 17— Büyük Larousse
- 18— İsmet Zeki EYÜBOĞLU,
Tasavvuf ve Mezhepler Tarikatlar
Tarihi
- 19— Prof.Fuat KÖPRÜLÜ, age
- 20— Doç.Dr.Yaşar Nuri
ÖZTÜRK, age
- 21— Hasn Âli YÜCEL, Türk
Edebiyatına Toplu Bir Bakış
- 22— Dr.Ahmet Yaşar OCAK,
Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam
Öncesi İnanç Motifleri
- 23— Mustafa KARA, Mezhepler,
Tarikatlar
- 24— İsmet Zeki EYÜBOĞLU, age
- 25— Prof. Fuat KÖPRÜLÜ, age
- 26— age
- 27— Dr.Abdülkadir ŞENER,
Mezhepler ve Tarikatlar
- 28— Dr.Mehmet ŞENER,
Mezhepler ve Tarikatlar
- 29— İslâm Ansiklopedisi, MEB.
- 30— Dr.Süleyman ULUDAĞ, age
- 31— Samiha AYVERDİ
Boğaziçi'nde Tarih
- 32— Prof.Ömer Lütfü BARKAN,
Kolonizatör Türk Dervişleri
- 33— Dr.Mehmet DEMİRCİ,
Mezhepler ve Tarikatlar
- 34— Büyük Larousse
- 35— age
- 36— Necip Fazıl KISAKÜREK,
Hazret—i Ali
- 37— Abdülbaki GÖLPINARLI,
Mezhepler ve Tarikatlar
- 38— Büyük Larousse
- 39— Dr.Mehmet DEMİRCİ, age
- 40— İslâm Ansiklopedisi
- 41— Prof.Dr.Ethem Ruhi
FİĞLALİ, İtikadî İslâm
Mezhepleri
- 42— age
- 43— Büyük Larousse
- 44— Abdülbaki GÖLPINARLI,
Mezhepler ve Tarikatlar
- 45— Osman EKİCİOĞLU,
Mezhepler ve Tarikatlar
- 46— Prof. FİĞLALİ, İtikadî
İslâm Mezhepleri
- 47— age
- 48— age
- 49— Büyük Larousse
- 50— Dr.Mehmet DEMİRCİ, age
- 51— Anna Maria SCHİMMELL,
Tasavvufun Boyutları
- 52— Doç.Dr.Yaşar Nuri
ÖZTÜRK, Tasavvufun Ruhu ve
Tarikatlar
- 53— Abdülbaki GÖLPINARLI,
Mevlâna Celaleddin
- 54— Ana Britannica
- 55— age

- 56— age
 57— SCHIMMELL, age
 58— age
 59— Ana Britannica
 60— age
 61— Prof. Köprülü, age
 62— Doç. Dr. Yaşar Nuri ÖZTÜRK, Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar
 63— age
 64— Abdülbâki GÖLPINARLI, Yüz Soruda Tasavvuf
 65— Prof. FIĞLALI, Mezhepler ve Tarikatlar
 66— Büyük Larousse
 67— Prof.Dr.İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, İslâm Düşünürleri
 68— Büyük Larousse
 69— Prof.FIĞLALI, İmâmiye Şîası
 70— age
 71— age
 72— age
 73— Prof.FIĞLALI, Mezhepler ve Tarikatlar
 74— Dr.Hasan GÜLEÇ, Mezhepler ve Tarikatlar
 75— Ana Britannica
 76— Dr.Mehmet DEMİRCİ, age
 77— Dr.Süleyman ULUDAĞ, age
 78— Prof.FIĞLALI, İtikadî İslâm Mezhepleri
 79— Prof. Fuat KÖPRÜLÜ, age
 80— İsmet Zeki EYÜBOĞLU, age
 81— Prof. FIĞLALI, İmâmiye Şîası
 82— age
 83— Mustafa KARA, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler
 84— Doç.Dr.Yaşar Nuri ÖZTÜRK, Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar
 85— Abdülbaki GÖLPINARLI, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar
 86— Doç.Dr.ÖZTÜRK, age
 87— age

İÇİNDEKİLER

Önsöz	3-5	Bektaşilik	79-98
Abbasiler	6-7	Bürhan	98
Abdal	7	Cafer es-Sadık	99-100
Abdullah bin Meymur	8	Cam	100
Abdullah İbn-i Sebe, bk. Sebeî	8	Cami	100-101
Abdülhakim Arvarsi	8-12	Caferiye, bk. İmamiye	101
Abdülkadir Geylânî	12-13	Cassas	101-102
Abdülmecid Sivasî	13	Cebraîl	102-103
Âdem (A.S)	13-13	Cebriye	103
Ahi Evran	13-14	Celvetilik	103-104
Ahmed Bedevî	16	Cem	104
Ahmed bin Hanbel bk. Hanbeli		Cemaliye	104-105
Mezhebi	16	Cerrahiye	105
Ahmediye, bk. Bedeviye	16	Cezbe	105
Ahmed Rifai, bk. Rifaiye	16	Cihangiriye	105-106
Ahmed Yesevi	16-17	Cüneyd-i Bağdadi	106
Akşemseddin	17-18	Çeştiye	107-108
Alevilik	18-49	Dede	109
Ali bin Ebi Talib	49-59	Dergâh	109
Ali Ekber	59-60	Derviş	109-110
Âl-i Abâ, bk. Ehl-i Beyt	60	Desukiye	110-111
Allah	60-61	Devran	111
Ârif	61-62	Din	111-114
Ashab-ı Suffa	62	Dürzilik	114-115
Aşk	62	Ebu Bekir	116-117
Atabât	62	Ebu Hanife, bk. İmam-ı	
Âyin	63	Azam Ebu Hanife	117
Ayşe	63-65	Ebu'l-Hattab	117-118
Aziz Mahmut Hüdâî	65-66	Edebâli	118
Babaîlik	67-68	Ehl-i Beyt	118-119
Bahaeddin Nakşibend,		Ehl-i Sünnet	119-124
bk. Nakşibendilik	68	Emeviler	124-126
Bahaeddin Veled	68-69	Emir Sultan	126-128
Bahailik	69-72	Enel Hak	128
Bahâullah	72	En-Nazzam	128
Balım Sultan	72-73	Erdebiliye	128-129
Batın	73-74	Eşrefoğlu Rûmî	129
Batanilik	74-75	Evliya	129-130
Bayezid-i Bistami	75	Evrâd	130
Bayramiye	75-77	Fakir, Fakr	131
Bedrettin Simavi	77-78	Fâtîmîler	131-132
		Fazlullah	132-133

Fenafillâh	133	İdris-i Muhtefî	18
Feridüddin Attar	133-134	İmâm-ı Âzam Ebu Hanife,	
Fıkıh	134-135	bk. Hanefî Mezhebi	19
Fıkıh-ı Ekber	135-139	İmam-ı Rabbani	194-19
Fırka-i Nâciye	139	İmamiye	192-19
Fütuvvet	139-141	İmam Maturidi	193-19
Gavs	142	İmam Şâfi	19
Gaybi Sunullah	142-143	İsa (A.S.)	195-196
Gazali	143-144	İskender Paşa Cemaati	196-197
Gülbank	144	İsmail Ankaravî	197
Gülşeniye	144-145	İsmailiye, bk. Batıniye	197
Hacı Bayram Velî	146-148	Kadıyanîlik	198-201
Hacı Bektaş Veli	148-149	Kadiriye	201-204
Hadis	149	Kalenderiye	204-205
Halidiye	149	Karmatilik	205-207
Hallac-ı Mansur	149-151	Kenan Rıfâî, bk. Rıfaiye	207
Halife	151	Keramet	207
Halvet	151	Kızılbaşlık, bk. Alevilik	207
Halvetiye	151-157	Kübreviye	207-208
Hamdan Karmat, bk. Karmatilik	157	Maliki Mezhebi	210-211
Hamidüddin Aksarâyî	157-159	Marifet	211-212
Hamzaviye	159-160	Maturidiye,	
Hanbeli Mezhebi	160-162	bk. İmam Maturidî	212
Hanefî Mezhebi	162-165	Mecusilik	212
Haricilik ve Hariciler	165-167	Mehdî	212—214
Hasan-ı Basrî	167	Melâmet	214
Hasan Sabbah	167-168	Melâmilik	214-218
Hassâf	168	Merkez Efendi	218-219
Hataî, bk. Şah İsmail	168	Mesih	219-220
Hatm-i Hâcegân bk. Nakşi-		Mevlânâ Celâleddin Rumi	220-234
bendilik	168	Mevlevilik	234-250
Hıristiyanlık	168-171	Mezhep	250-253
Hırka	171-172	Muhyiddin-i Arabî	258-260
Hızır	172-173	Murakabe	260-261
Hilâfet	173-176	Musa (A.S.)	261-262
Humeyni, Ayetullah	176-181	Musevilik	262-263
Hurufilik	181-185	Mutezile	263-265
Hüseyin	185-187	Mücahade	265-266
İbn Teymiye	189-191	Müceddidiye	266
İbrahim Gülşeni	189	Nakşibendilik	267-285
İbrahim Hakkı,		Necmeddin-i Kübra,	
Erzurumlu	188-189	bk. Kübreviye	285

Nefs	285-286	Şathiyat	351
Nesimi	286	Şazeliye	351
Niyaz	286	Şeb-i Arûs	353
Niyazi-i Mısırî	286-287	Şemsiye	351-353
Nurculuk	288-297	Şeyh	354
Nusayrilik	297-301	Şiilik	355-363
Oğlanlar Şeyhi	302	Taç	364-365
Oniki İmam, bk. İmamiye	302	Tahavî	365-366
Osman	202-303	Takiye	366
Ömer	304-305	Tarikat	366-397
Panteizm	306-308	Tasavvuf	397-400
Pîr	308	Tecelli	400-401
Pîr Sultan Abdal	309-311	Tekbir	401
Rabîta	312	Tekke	401
Rabîtatü'l-Adeviye	312-313	Tenasüh	401-402
Rafıza	313-314	Tevbe	403
Rifaiye	314-318	Tevhîd	403
Riyâzat	318-319	Ticaniye	403-404
Sabîlik	320-322	Tüsterî	404
Sadiye	322-323	Ubudiyet	405
Sadreddin-i Konevî	323-326	Ümmet	406
Safeviler	326-328	Ümmi Sinan	406
Safeviye. bk.Erdebiliye	328	Üveysiye, bk.	
Said-i Nursî. bk.Nurculuk	328	Veysel Karani	406
Sakife Olayı	328-335	Vahdet-i vücud	407-408
Sebeî	335	Vehhabilik	408-411
Sema, bk.Mevlevîlik	335	Velâyet, bk.veli	411
Serahsî	335-337	Veli	411
Somuncu Baba.		Veysel Karani	411-412
bk.Hamidüddin Aksarayî	337	Yahya Efendi	413
Sûfî	337	Yeseviye	413-415
Sühreverdiye	337-338	Yezidilik	415-417
Süleymancılık	338-346	Yunus Emre	417-418
Sülûk. bk.Tarikat	346	Yusuf (A.S)	418-419
Sünbül Efendi	346	Yusuf Hemedani	419
Sünbülüye	346	Yusuf sineçâk	419
Sünnet	346-347	Zâhidilik	420
Sünnîlik	347	Zerdüştlük	420-421
Şabaniye	348	Zeydîlik	421-423
Şafî Mezhebi	348-349	Zikir	423
Şahabeddin Sühreverdi	349-351	Zühd	423-427
Şah İsmail	351	Dip Notları	428-429

